

ЗАПІСЫ

БЕЛАРУСКІ ІНСТЫТУТ НАВУКІ Ў МАСТАЦТВА

BELARUSAN INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES

ZAPISY 28

NEW YORK — MIENSK

2005

ЗАПІСЫ

БЕЛАРУСКІ ІНСТЫТУТ НАВУКІ Й МАСТАЦТВА

BELARUSAN INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES

ZAPISY 28

NEW YORK — MIENSK

2005

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ

Томас Э. Бэрд (галоўны рэдактар), Натальля Гардзіенка,
Янка Запруднік, Вітаўт Кіпель, Генадзь Сагановіч,
Зьміцер Саўка, Юрка Станкевіч, Антон Шукелойць,
Сяргей Шупа, Лявон Юрэвіч.

РЭДАКЦЫЯ

Натальля Гардзіенка (рэдактар нумару),
Алег Гардзіенка, Лявон Юрэвіч.

УВАГА: Гэты том працягвае сэрыйнае выданьне ЗАПІСЫ, запачаткаванае ў 1952 г. Першыя 6 тамоў ЗАПІСАЎ у 1952—1954 гг. выйшлі ў Нью-Ёрку; 5 наступных у 1962—1970 гг. друкаваліся ў Мюнхэне. З 12-га (1974) па 24-ты (1999) том ЗАПІСЫ друкаваліся ў Нью-Ёрку. З 2002 г. выдаюцца ў Менску.

ADDRESS

Belarusan Institute of Arts and Sciences
166-34 Gothic Drive, Jamaica, NY. 11432, U.S.A
lyurevich@nypl.org

© 2005 by the Belarusan Institute of Arts and Sciences in the U.S.A

ЗЬМЕСТ

У гонар дырэктара
Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва
доктара Вітаўта Кіпеля

СЛОВА ПРА ВІТАЎТА КІПЕЛЯ

<i>Алег ГАРДЗІЕНКА</i>	Вітаўт Кіпель	8
<i>Уладзімер АРЛОЎ</i>	Арапат Вітаўта Кіпеля	11
<i>Thomas E. BIRD</i>	Dr. Vutaut Kipel	15
<i>Янка ЗАПРУДНІК</i>	Вітаўт Кіпель: гісторыя сяброўства	17
<i>Arnold McMILLIN</i>	Vitaut Kipel: A Transatlantic View	21
<i>Генадзь САГАНОВІЧ</i>	Мой Кіпель	23
<i>Юры ТУРОНАК</i>	Яднала адна мэта	24
<i>Захар ШЫБЕКА</i>	Выкажам захапленне доктарам Вітаўтам Кіпелем ад імя Беларусі!	26
<i>Адам МАЛЬДЗІС</i>	Няхай сродкам ушанавання будуць артыкулы	28
<i>Зора КІПЕЛЬ</i>	Беларускі друк на Захадзе	29
<i>Вітаўт КІПЕЛЬ</i>	Да гісторыі беларускай эміграцыі ў ЗША	32
<i>Вітаўт КІПЕЛЬ</i>	Праца на радыё „Вызваленне“	34
	Бібліяграфія Вітаўта Кіпеля. <i>Падрыхтоўка да друку</i> <i>Натальлі Гардзіенкі й Алены Макрыцкай.</i> <i>Прадмова Натальлі Гардзіенкі</i>	39

ТЭКСТЫ

<i>Ірына БАГДАНОВІЧ</i>	Уладзімер Дубоўка й паэтыка „Ўзвышша“. Частка I 93
<i>Алег ГАРДЗІЕНКА</i>	Беларуская Цэнтральная Рада: ад эвакуацыі зь Беларусі да капітуляцыі Нямеччыны 169
<i>Юры ГАРБІНСКІ</i>	Гісторыя БАПЦ на эміграцыі: крыніцы дасьледаваньня 179
<i>Лявон ВАШКО</i>	Бытаадлюстэрэк жывога нябыту 189

АРХІВАЛІ

	Моваведная канфэрэнцыя 1942 году: Пра- кол канфэрэнцыі ў справе абгаварэньня на- вуковай тэрміналогіі і правапісу ў праграмах і падручніках беларускіх школ, скліканай Ін- спэктарыятам беларускіх школ пры Генэ- ральным Камісару Беларусі. <i>Публікацыя</i> <i>Іоны Ёрбановіч-Саўкі і Зьмітра Саўкі.</i> <i>Прадмова і камэнтары Зьмітра Саўкі ... 195</i>
<i>Янка ЗОЛАК</i>	Вершы 1945 году. <i>Уступнае слова і публікацыя</i> <i>Лявона Юрэвіча 239</i>
	Да гісторыі беларускай нацыянальнай партызанкі. <i>Прадмова і публікацыя</i> <i>Алега Гардзіенкі 261</i>
<i>Аўген КАХАНОЎСКИ</i>	Фактычныя дадзеныя аб стане беларускае эміграцыі 273

ЭПІСТАЛЯРЫ

	Лісты Васіля Захаркі. <i>Падрыхтоўка</i> <i>да друку, камэнтары і прадмова</i> <i>Алега Гардзіенкі 285</i>
<i>Наталья</i> <i>АРСЕНЬНЕВА</i>	Ліст. <i>Падрыхтоўка да друку і</i> <i>камэнтары Натальі Гардзіенкі 292</i>

	Ліст Зінаіды Кадняк да Аляксандра Калодкі. <i>Прадмова і падрыхтоўка да друку Натальлі Гардзіенкі</i> 298
<i>Лявон ЮРЭВІЧ</i>	Дзеці БССР 307
<i>Лявон ЮРЭВІЧ</i>	Людзкая памяць, архівы свае і чужыя ды Купалаў сьцізорык 318
<i>Марк ШАПРА</i>	„Лясная кветка“ 327

ЛІТАРАТУРА

<i>Янка ЮХНАВЕЦ</i>	Запіскі й зацемкі ў працягу некаторых гадоў прад траўнем 1996 году. Частка II. <i>Падрыхтоўка да друку і публікацыя Алега Гардзіенкі</i> 351
<i>Зьніч</i>	Паэзія пра пакаяньне. <i>Прадмова і публікацыя Янкі Запрудніка</i> 448

ПУБЛІКАЦЫІ

<i>Lavinia GREENLAW</i>	Minsk 452
-------------------------	-----------------

КНІЖНЫ АГЛЯД

<i>Грына БАГДАНОВІЧ</i>	Крытык крыўскага ўзвышэння. <i>Антон Адамовіч. Творы. Нью-Ёрк: Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, 2003. — XXXIV + 764 с.</i> 454
-------------------------	---

ХРОНІКА

	Прэмія імя Янкі Юхнаўца (<i>Сяржук Сокалаў-Воюш</i>) 462
	Хроніка беларускага навукова-культурнага жыцця ў замежжы (2000—2004) (<i>Вітаўт Кіпель, Алег Гардзіенка</i>) 464

ЛІСТ У РЭДАКЦЫЮ

<i>Норбэрт РАНДАЎ</i>	Ліст 471
-----------------------	----------------

Вітаўт Кіпель

Жыцьцё віруе — горкі кіпень.
Блукае думка ў грамадзе.
І на скрыжалі Вітайт Кіпель
Заносіць: што...

калі...

і дзе...

С. Панізьнік

ВІТАЎТ КІПЕЛЬ

Кожная нацыя мае па-за межамі сваёй краіны выбітных прадстаўнікоў, уласных духоўных лідэраў. Для палякаў у другой палове XX ст. такім стаў філэзаф і культуроляг Ежы Гедройц, для расейцаў — Аляксандар Салжаніцын, для ўкраінцаў — Яраслаў Стэцько. Для беларусаў, бяспрэчна, самай маштабнай постацьцю на эміграцыі ёсьць Вітаўт Кіпель.

Ён прыйшоў на сьвет 30 траўня 1927 г. у Менску, у сям'і Яўхіма Кіпеля й Марыі з роду Зубкоўскіх. У чэрвені 1930 г. бацька, выкладчык Менскіх пэдагагічных курсаў пры пэдтэхнікуме, быў арыштаваны паводле справы „Саюзу вызваленьня Беларусі“ і высланы ў Вяцкую вобласьць. У 1933 г. у Налінск перабралася й Марыя Кіпель з шасьцігадовым сынам. Затым былі Вятка, Арол, і толькі ў 1942 г., праз год пасьяла пачатку нямецка-савецкай вайны, сям'я ў поўным складзе здолела вярнуцца на радзіму. Вітаўт вучыўся ў сталічнай школе, дырэктарам якой быў аўтар „Беларускага лемангара“, сапраўдны патрыёт Пётра Кісель. Пазьней Вітаўт Кіпель згадаў пра гэтыя часы: „*І перад вайной беларускасьць была краевугольным каменем у маім тады дзіцячым сьветапглядзе: я цікавіўся, хто з выдатных футбалістаў быў беларусам, зьбіраў маркі з тэмаю БССР, сачыў, калі ў Маскве адбываліся розныя беларускія „дэкады“ ды ведаў, што й кола блізкіх сяброў сям'і было беларускім — беларусаў нейкіх іншых, ня толькі „пашпартных“.* І тым ня менш, я нічога ня ведаў пра беларускую гісторыю, дзяржаву. Гэтыя веды, а зь імі й беларускі дзяржаўніцкі пагляд я скрышталізаваў у беларускай школе ў часе вайны ў 1942—1944 гадах“.

Улетку 1944 г. сям'я Кіпеляў выехала на эміграцыю. Бацька быў шчыльна звязаны зь беларускім жыцьцём падчас нямецкае акупацыі — праца ў газэце „Голас вёскі“, выдавецкім аддзеле Беларускае Цэнтральнае Рады, быў сьпікерам Другога Ўсебеларускага Кангрэсу.

¹ Кіпель В. Ад мэтрыкі да некралёгу. Успаміны // Беларус. 2003. №491.

Таму з набліжэньнем савецкае акупацыі пытання пра далейшае месцазнаходжаньне не ўзьнікала. Для юнага Вітаўта, паводле ягоных словаў, гэта быў „*беспаваротны разрыў зь дзяцінствам — усёй той сыстэмай, фактычна, пачатак новага шляху*“².

Напачатку былі лягеры для перамешчаных асобаў у Заходняй Нямеччыне, потым — працяг навучаньня — у Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы, вышэйшыя штудыі ў Цюбінгенскім унівэрсытэце. Менавіта ў Нямеччыне распачалася актыўная грамадзкая праца: „*Нялёгка справа: гуртуў беларусаў, шмат каму зь іх трэба было ўсьведамляць, і вядзі прапагандысцкую працу нагонкі. Але якое было задавальненьне, калі мы здабывалі на розных міжнародных конкурсах-спароніцтвах першыя месцы ды паднімалі бел-чырвона-белы сьцяг*“³.

Потым быў пераезд у Бэльгію й навучаньне ў Лювэнскім унівэрсытэце, дзе была абароненая дысэртацыя з годнасьцю доктара геалягічных навук. У 1956 г. — пераезд у ЗША, дзе празь некаторы час Вітаўт Кіпель узяў шлюб з Зорай Савёнак. Гэтую сямейную пару можна з упэўненасьцю назваць самым паспяховым творчым беларускім тандэмам. Абодва працавалі у Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы, займаліся складаньнем і апрацоўкай беларускай бібліяграфіі, а ўвесь вольны час аддавалі грамадзкай працы. Сам спадар Вітаўт выдзяляе з „амерыканскага этапу“ тры храналягічныя пэрыяды: праца перад 1991 г., якая вызначалася вельм шырокім дыяпазнам дзейнасьці ў беларускіх арганізацыях, **пісаньне, пісаньне ды пісаньне** ў часопісы ды газэты, зьбіраньне матэрыялаў пра беларускую эміграцыю ў ЗША ды навязваньне палітычных кантактаў з мэтай інфармаваньня пра Беларусь. Са здабыцьцём дзяржаўнай незалежнасьці ў 1991 г. у працы зьявілася пэўная палёгка. Тут ужо дзейнасьць была скіраваная на супрацоўніцтва зь Беларусьсю. Аднак ад 1994 г. усё вярнулася: „*Праца нагонкі бярэ ранейшы абарот: інфармаваць Захад пра ненармальнае становішча на Беларусі*“⁴.

Разам з актыўнай грамадзкай працай поруч ішла й творчая. Зацікаўленьні й веды спадара Вітаўта вельмі шырокія — гэта й геалягічныя дасьледаваньні, і артыкулы на гістарычныя, культурніцкія, літарату-

² Письмовая рэляцыя Вітаўта Кіпеля да Лявона Юрэвіча. Захоўваецца ў архіве БНІМу.

³ Тамсама.

⁴ Тамсама.

разнаўчыя тэмы й г. д. Ягоны творчы даробак складае больш за 400 пазыцыяў — кнігі, артыкулы, прадмовы.

Апроч таго, Вітаўт Кіпель стаў заснавальнікам вывучэння беларускай эміграцыі й прыцягнуў да гэтай справы маладых. Так што можна з упэўненасцю казаць пра своеасаблівую „школу Кіпеля“, зь якой выйшлі: Юрась Гарбінскі, Наталья Гардзіенка, Зьміцер Саўка, Сяргей Шупа, Лявон Юрэвіч. Прычым гэтыя асобы даследуюць эміграцыю з розных бакоў — гістарычнага, рэлігійнага, літаратурнага, моўнага.

А колькі сямейства Кіпеляў уклала й укладае грошай у беларускую справу на радзіме: выданьне кніжак, часопісаў, газэтаў, выхад кампакт-дыскаў і касэтаў! Наўрад ці мясцовыя прадпрымальнікі могуць пахваляцца чымсьці падобным.

Займаўся Вітаўт Кіпель і палітычнай дзейнасцю. Ён прынцыпова ня браў удзелу ў беларускіх палітычных спрэчках. Сын актывіста БЦР выдатна кантактаваў і з бацькавымі прыхільнікамі, і з сябрамі Рады БНР (ён — сябра прэзідыюму Рады БНР). А ў амэрыканскім кантэксьце ён — прыхільнік Рэспубліканскай партыі, асабіста быў знаёмы з прэзыдэнтамі ад гэтае партыі: Рычардам Ніксанам, Джэралдам Фордам, Роналдам Рэйганам. А мэр Кліўлэнду, пазьнейшы сэнатар Джордж Вайновіч, ушанаваў спадара Вітаўта ганаровым грамадзянствам гэтага гораду. Так што Акты аб дэмакратыі ў Беларусі ды рэзалюцыі аб правах чалавека, што прымаюцца Кангрэсам ЗША, — не пустыя словы. І аўтары зацьвярджаюць тыя дакументы, добра ведаючы пра Беларусь, — у чым заслуга беларускіх дзеячаў, якія цягам доўгіх дзесяцігодзьдзяў вялі тлумачальна-прапагандысцкую працу сярод амэрыканскіх палітыкаў. Шмат у гэтай справе зрабіў і спадар Вітаўт.

Усё жыццё Вітаўта Кіпеля прысьвечанае Беларусі: „Я шукаў прысутнасці беларусаў усюды, я ўсюды заўважаў беларускасць, мне хацелася, каб беларускасць усюды была адзначаная. І я рабіў усё, што мог, каб яе адзначыць! Я перажываў, калі яе не заўважалі, а яна была“⁵.

⁵ Кіпель В. Ад мэтрыкі да некралёгу...

АРАРAT ВІТАЎТА КІПЕЛЯ

Калі я думаю пра нашую эміграцыю, першым перад вачыма заўсёды паўстае аблічча Вітаўта Кіпеля — моцная, здаецца, непадуладная ніякім жыццёвым віхурам постаць, прыгожы беларускі твар, жывыя й мудрыя, прамяністыя вочы чалавека, надзеленага магутным духам і непахіснай вераю ў сваю праўду. Дзякуючы людзям такога складу жыве й будзе жыць нашая справа й у Менску, і ў Полацку, і ў Нью-Ёрку — паўсюль, дзе ёсць беларусы.

Маё знаёмства са спадаром Вітаўтам пачалося яшчэ ў 1970-х гг. Завочна я пазнаўся зь ім праз старую бацькаву радыёлу „Беларусь“. Тады ён быў для мяне Вітаўтам Зубкоўскім, і рэальная сустрэча зь ім ды ягонымі калегамі, чые галасы прабіваліся праз глушылькі на хвалях беларускай службы радыё „Свабода“, уяўлялася мне гэткай самай верагоднай, як сустрэча з пэрсанажамі маіх улюбёных „Марсіянскіх хронік“ Рэя Брэдбэры. Аднак, як выглядае, мы ўсе — па абодва бакі акіяну — недаацэньвалі дынамізму й зьменьлівасьці сьвету, у якім жылі.

Упершыню я спаткаўся зь Вітаўтам на самым пачатку 1990-х. Потым мы бачыліся безліч разоў і ў Беларусі, і ў Амэрыцы, і, рызыкну сказаць, што знаёмства перарасло ў сяброўства, калі яно наогул можа існаваць паміж людзьмі з такой розьніцаю ў гадах і жыццёвым досьведзе.

Кіпелі былі сярод тых эмігрантаў, хто прыехаў у Беларусь, калі толькі зьявілася першая магчымасьць. Блізкія ведаюць, якое шчасьце перажывалі яны — Вітаўт і Зора — у кожныя са сваіх штогадовых адвэдзінаў Бацькаўшчыны. Яны нібыта амаль не пакідалі часу на сон, каб пасьпець паўсюль: выступіць на навуковай канфэрэнцыі й кніжнай прэзэнтацыі, наведць Нацыянальную бібліятэку, паглядзець новы спэтакль купалайцаў або „Вольнай сцэны“, выправіцца ў падарожжа па краіне.

У шматлікіх вандроўках па блізкіх і далёкіх менскіх ваколіцах, у Слуцка, Рэчыцу, Месьціслаў, Магілёў, Крычаў, Віцебск, Полацак мы былі разам, і я не стамляўся радасна захапляцца эрудыцыяй, дапытлівасьцю, дасьціпнасьцю й далікатнасьцю сваіх спадарожнікаў.

Нягледзячы на паўстагодзьдзя расстаньня зь Беларуссю, Вітаўт заўсёды (чаго так не стае шмат каму з нашых сутрамадзянаў) пачуваўся тут гаспадаром, а не разгубленым госьцем. Наадварот, недасьведчанымі гасьцямі на роднай зямлі часам выглядалі людзі тутэйшыя. Хтосьці нарадзіўся й жыў у Слуцку, а пра гераічны Збройны чын землякоў пачуў з вуснаў беларуса, што прыехаў з Амэрыкі. Хтосьці гадамі бачыў з вакна свайго дому Мсьціслаўскі касьцёл кармэлітаў, але й не здагадаўся, што на насыценных размалёўках там адлюстраванае ня што-небудзь „безот-носительное“, а падзея, датычная ягоных продкаў — вусьцішная разьня, учыненая ў 1654 г. у горадзе стральцамі ваяводы Трубяцкога, які ня мог дараваць мсьціслаўцам мужнай абароны ад маскоўскіх „вызваліцеляў“.

Вітаўт выдатна ўмее парушыць сонную пранафталіненую атмасфэру правінцыйных музэяў, дзе экспазыцыі нярэдка не мяняліся ад часоў „дарагога й любімага Леаніда Львіча“. Наведнікі такога музэю ў Рэчыцы ў дзень нашага прыезду маглі, да прыкладу, даведацца, як за тысячу вёрстаў ад іхнага гораду бараніў ад супастатаў рускую зямлю князь Аляксандар Неўскі, а вось пра тое, што дзелялася тут, за вокнамі, на берагах Дняпра, экспазыцыя сьціпла маўчала. Цешуся спадзяваньнем, што наш візыт у той музэй, як і ў добры дзясятка падобных, быў недарэмным. Тамсама, у Рэчыцы, Кіпель пацікавіўся ў музэйных супрацоўнікаў, чаму яны не гавораць па-беларуску. Дырэктарка не змаргнуўшы вокам патлумачыла, што „в нашай рэспубліке два гасударсьцьвенных языка“, на што госьць імгненна адказаў прапановаю: ён згодны паслугоўцаца „гасударсьцьвенным“, калі гаспадары дзеля практыкі загавораць на мове дзяржаўнай. І — ніякага абурэньня й павучаньняў, адно ўласьцівыя Вітаўту мяккая іронія й цёплы гумар, якія ніколі не дазваляюць падобным сытуацыям ператварыцца ў канфлікт.

Крыніца ягонага гумару, ягонай нязьменнай душэўнай раўнавагі, як і іншых сьветлых якасьцяў натуры, — у любові Вітаўта да Беларусі. Гэтае рэдкае глыбінёю й авярнасьцю пачуцьцё можна параўнаць адно з сапраўдным, прыгожым і па-юначаму ўзьнёслым Вітаўтавым каханьнем да жонкі Зоры. Менавіта яна, бязмежная любоў да Бацькаўшчыны, дапамагла Вітаўту перажыць адлёт Зорынай душы ў Вечны вырай.

Асобнае месца ў нашых стасунках і супольных падарожжах належыць майму роднаму Полацку, пра які Вітаўт так грунтоўна й натхнёна напісаў нядаўна ў тэматычным „полацкім“ нумары часопіса „Arche“.

У Полацку Кіпель ніколі ня быў проста турыстам, або, паводле ягонага азначэньня, „агледачом-разывакам“. Неразлучныя з Зораю, яны спасьцігалі Полацка дзяржаўніцкі, гістарычны, культурны, грамадзкі

ня толькі на ягоных старасьвецкіх вуліцах і ў музэях, але й у бібліятэках, на сустрэчах з інтэлігенцыяй, у Полацкім унівэрсытэце. Свае ўражаньні ад наведваньняў гораду Ёсяслава Чарадзея, Эўфрасіньні й Скарыны Вітаўт падсумаваў наступнымі словамі: „Полацак — пачатак беларускай дзяржавы, дзяржаўнасьці. Мы, Вітаўт і Зора Кіпелі, — дзяржаўнікі, а значыць, мы й Палачане“.

Сказанае — ня проста даніна ветлівасьці. За гэтымі словамі шмат канкрэтных справаў.

Полацкі музэй беларускага кнігадрукаваньня ўдзячны Кіпелю за падараваны для экспазыцыі срэбны абразок з барэльефам Сьвятой Эўфрасіньні, зроблены на замову эміграцыі вугорскім скульптарам Полам Вінчэ да 800-годзьдзя завяршэньня зямнога шляху асьветніцы. Спадарыня Зора перадала музэю рэпрадукцыі выяваў нашай нябеснай заступніцы, створаныя мастакамі беларускага замежжа. Цяпер супрацоўнікі Полацкага нацыянальнага гістарычна-культурнага запаведніку спадзяюцца на дапамогу Вітаўта Кіпеля ў пошуках мастацкай спадчыны славутага полацкага прафэсара, вучонага-энцыклапэдыста й мастака Габрыэля Грубэра, частка твораў якога трапіла на пачатку XIX ст. у амэрыканскі Джорджтаўн.

Полацкія бібліятэкі, і найперш унівэрсытэцкая, атрымалі дзякуючы Кіпелю й Беларускаму Інстытуту Навукі й Мастацтва ў Нью-Ёрку дзясяткі, а можа, ужо й сотні асобнікаў рэдкіх эміграцыйных выданьняў. Дарэчы, пасылкі з кнігамі, адпраўленыя Вітаўтам, рэгулярна прыходзяць у Нацыянальную ды іншыя буйныя бібліятэкі краіны.

Безь ягоных парадаў і навуковых росшукаў у апошніх перавыданьнях маіх „Таямніцаў полацкай гісторыі“ не зьявілася б новых старонак, прысьвечаных дзейнасьці полацкіх езуітаў у ЗША, або — ролі славытых палачанаў у жыцьці дыяспары, або — ведамай амэрыканскай пісьменьніцы Мэры Энтын (*Mary Antin*), якая прыйшла на сьвет і пражыла дзіцячыя гады ў Полацку. (Ува ўжо згаданым „полацкім“ нумары „Arche“ ўпершыню па-беларуску надрукаваныя фрагмэнты аўтабіяграфічнай кнігі Мэры Энтын „Зямля абяцаная“ (*The Promised Land*).

Напісаўшы гэтыя радкі, я зірнуў на свой стол і ўбачыў на ім адразу тры важкія кнігі самога Вітаўта Кіпеля, патрэбныя мне ў працы над новай сваёй — „Беларусы ў ЗША“, „Беларускія слоўнікі й энцыклапэдыі“ (складальнікі Вітаўт Кіпель і Зьміцер Саўка) ды „Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе“. Апошняю, складзеную Вітаўтам і Зораю, можна назваць працаю іхнага жыцьця. А гэта — толькі частка вялізнага Кіпелевага даробку ў нацыянальнай культуры.

Нельга без хвалявання чытаць Вітаўтавы ўспаміны пра спасьціжэньне ім Полацку духоўнага: „Мы перажывалі ўзьнёслыя, малітоўныя пачуцьці ў неаднойчы наведанай катэдры Сьвятой Сафіі, захапляліся яе ведамасьцю, дамінуючай магутнасьцю, ганаровым выглядам. У Сьвята-Эўфрасіньнеўскім храме мы кленчылі перад нацыянальным алтаром, аддаваліся малітвам, умысловаму перагляду свайго нацыянальнага шляху, адзінага, толькі табе ўласнага; была гэта свайго роду нацыянальная споведзь ды просьба мець энэргіі на прышласьць. У Полацку, на наш пагляд, гэтае месца й ёсьць нашым нацыянальным Араратам. Я ніколі не забуду моманту, калі першы раз мы выходзілі са Сьвята-Эўфрасіньнеўскае царквы. Зора, асоба загартаваная ў грамадзкім жыцьці, змахвала пачуцьцёвую сьлязу й цьвёрда мне сказала: „Ведаеш, Віт, працаваць нам трэба й далей, пакуль над Эўфрасіньнеўскім Храмам ня будзе ўзносіцца ў вышыню Эўфрасіньнеўскі, наш беларускі крыж“. Я з Зорай цалкам згадзіўся“.

Беларусь, мой і Ваш Полацак, наш нацыянальны Арарат, чакаюць Вас, спадар Вітаўт!

Thomas E. Bird

New York

DR. VITAUT KIPEL

My adventures with the dynamic Kipel family have extended over approximately twenty-five years.

In pursuing my Belarusian research, I have incurred obligations to Zora and Vitaut — as my friends, mentors, sounding boards, and faithful listeners — who have guided me and provided me with critical insights, encouragement, and inspiration.

The Belarusian-American émigré community is a relatively small group of well-acquainted, high-minded patriots. Together with his late, lamented wife, Zora, and his close friend, Dr. Jan Zaprudnik, Dr. Vitaut Kipel is one of the central figures in this community's scholarly world.

Among other goals, this collective has collaborated in vindicating, justifying, and celebrating the Belarusian Democratic Republic. They have consistently defended historical objectivity, subjecting assertions and deformations of historical interpretation (particularly on the part of Soviet writers) to scientific analysis, qualification, revision, or refutation.

Dr. Kipel's editorial and publishing accomplishments, as well as his notable contributions to the development of the New York Public Library's unique collection of *Belarusica*, have been delineated elsewhere.

Let me note that by the time he was elected President of the Belarusian Institute of Arts and Sciences in America in 1982, succeeding the remarkable Skaryna scholar, Vitaut Tumash, M. D., Dr. Kipel had established himself as a major figure — researcher, historian, chronicler, and bibliographer — within the Belarusian émigré community. In that role, he was able to set the agenda for a significant publishing undertaking.

In the wake of his election, the Belarusian Institute launched a major publication enterprise that has resulted in several discrete series of Institute-sponsored works: *History of the Emigration*, *The Bibliographical Series* and *Belarusian Poets and Writer*.

His concern has been to ensure that these volumes be accurate, comprehensive in scope, and of solid literary quality. Each is a noteworthy contribution in its own right, but in addition, as limned by a kaleidoscopic clutch of

authors, each adds to the stunning mosaic of diasporan achievement in the twentieth and twenty-first centuries.

Dr. Kipel has himself published on a variety of subjects, but his major achievement is arguably his pioneering monograph *Belarusy u ZShA* (1993) / *Belarusians in the United States* (1999), which demonstrates his gift for precise and pungent phrases and his keen historian's insight into the people, politics, and problems of the Belarusian-American emigration.

His accomplishments have been recognized in the land of his birth: among other accolades, the University of Grodno / Harodnia conferred upon him a doctoral degree, *honoris causa*; he was elected to membership in the Minsk-headquartered Eurasian Academy; and was named a Vice-President of the International Association for Belarusian Studies.

In an interview with Leanid Pranchak in 1994, Dr. Vitaut Kipel commented, „*We have been able to do in the emigration what we could not do in our Homeland*“. To a notable degree this remark can be taken as his lodestar and mantra, informing the passionate commitment of his rich and enriching life's work.

ВІТАЎТ КІПЕЛЬ: ГІСТОРЫЯ СЯБРОЎСТВА

Кажуць, каб пазнаць чалавека, трэба зьесьці зь ім пуд солі. А колькі солі зьядаюць двое за паўстагодзьдзя і яшчэ восем гадоў? Пудоў тых і не палічыш!

Сяброўства нашае пачалося само сабой пры першым знаёмстве. Натуральна й заканамерна, як пачынаецца золак. Глеба была падрыхтаваная яшчэ задоўга да самой сустрэчы ўвесну 1946 г. у беларускім лягеры для „перамешчаных асобаў“ (уцекачоў ад бальшавізму) у Рэгенсбургу. Мне канчаўся дзевятнаццаты, а яму дзевятнаццаты толькі што споўніўся. За сьпінай у нас былі ўжо Саюз Беларускай Моладзі, дазнаньне вайны, чужыны, голаду й холаду. А над усім гэтым панавалі закладзены беларускай школай: Вітаўту — у Менску, а мне — у Баранавічах, — нацыянальны сьветагляд, ідэалізм і патрыятычны энтузіязм. Гэта й сталася той скалой, на якой замацавалася на ўсе далейшыя гады сяброўства ды супольная праца на грамадзкай, палітычнай, навуковай і выдавецкай ніве.

На самым пачатку супольных канкрэтных справаў, вакол якіх паглыблялася сяброўства, быў скаўтынг, спорт, літаратурны гурток ды выдавецкая дзейнасьць гімназіяльных часоў у Міхельсдорфе (1946—1947 гг.). Пасьля трохгадовага пэрыяду, калі Вітаўт застаўся ў Нямецчыне, а я шахцёрў у Ангельшчыне, літасьцівая доля зьвяла нас ізноў на ўнівэрсытэцкім грунце ў Лювэне (Бэльгія). Там цягам чатырох гадоў займаўся, паралельна з навукай, грамадзка-арганізацыйнай, канцэртнай (ансамбль Міколы Равенскага) ды выдавецкай працай.

Вітаўтавы арганізацыйныя здольнасьці й невычарпальны дынамізм, ягонны разьезды па гарадох, дзе жыло ці мала беларускіх работнікаў, далі багаты плён у Саюзе Беларусаў Бэльгіі: арганізацыя папоўнілася новымі сябрамі, актывізавалася, а газэта „Бацькаўшчына“ займела дадатковых падпішчыкаў. Дзякуючы кантактам з работніцкімі групамі, нашая студэнцкая грамада ў Лювэне сталася дынамічным асяродкам агульнабеларускага жыцьця ў Бэльгіі, месцам ня толькі адзначэньня ў сябе нацыянальных сьвятаў, але й пашырэньня інфармацыі

пра Беларусь у бэльгійскім грамадстве ды кантактаў з журналістычным і палітычным сьветам.

У 1954 г. настала зноў паўза ў нашым сяброўстве, але ня ў працы на ніве беларушчыны. Нават калі й праходзілі пэрыяды без кантактаў, я ведаў, што мы з Вітаўтам разам у сваіх жаданьнях, намерах і намаганьнях: ён — у Злучаных Штатах, я — у Заходняй Нямеччыне. І калі ў 1957 г. мы апынуліся зноў побач адзін аднаго ў Нью-Ёрку, адчуваньне было, што ніколі й не расставаліся. Абставіны склаліся так, што Нью-Ёрская Публічная Бібліятэка, дзе працавалі Вітаўт з Зорай, і Беларуска-рэдакцыя радыё „Свабода“, дзе працаваў я, былі амаль побач. У часе абедзенных перапынкаў (дый па-за імі) можна было, калі ўзьнікала патрэба, лёгка падскочыць адзін да аднаго. Сталыя кантакты й супрацоўніцтва па лініі радыёперадачаў дадавалі імпульсу ў працы на грамадзкай ніве, нараджалі розныя праекты й пляны. А іх у Вітаўта вечна была поўная галава. Дзядзька Антось (Антон Адамовіч), які таксама працаваў на радыё „Свабода“, калі я яму казаў, што прыйдзе Кіпель, паўтараў: „Так, прыйдзе Кіпель!“ У Вітаўта заўсёды кіпелі праекты. І кіпяць аж да сёньняшняга дня: перавыдаём дапоўненую бібліяграфію замежнай беларускі, рыхтуем чарговую кнігу „Запісаў“, выдаём працу пра айца Лапіцкага, хутчэй канчайма ангельска-беларускі слоўнік, трэба давесьці да канца выданьне творчай спадчыны Міколы Равенскага, пачынаем зборнік матэрыялаў да гісторыі БАПЦ, працягваем сэрыю „Архівы БНР“...

Цягам 1960—1980-х гг. у Вітаўта кіпела праца над падрыхтоўкай трох вялікіх Беларускіх Фэстывалюў; праводзіліся пад ягоным старшынствам у Фэдэрацыі Рэспубліканскіх Нацыянальных Клюбюў Нью-Джэрзі палітычныя кампаніі, прэзыдэнцкія выбары, рэдагавалася англамоўная газета *Heritage Review*, орган гэтай Фэдэрацыі; адбываліся зь ягоным удзелам візыты ў Дзяржаўны Дэпартамент, штатныя легісьлятуры, мэры Нью-Ёрку й іншых гарадоў; пісалася кніга пра беларускую грамаду гораду Кліўленду, культываваліся кантакты зь беларускімі дыпляматамі пры ААН, у тым ліку зь пісьменьнікамі, якія прыяжджалі на Генэральныя Асамблеі.

Адным з загонаў навуковай і выдавецкай працы, на якім узышоў багаты плён Вітаўтавай дзейнасьці, стаўся Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, дзе старшынства ад аднаго Вітаўта (Тумаша) пераняў у 1982 г. другі Вітаўт (Кіпель). І тут арганізацыйныя здольнасьці ды працавітасьць новага старшыні далі багаты плён. Рэч у тым, што ў нашай эміграцыйнай выдавецкай практыцы заўсёды было адно слабое месца:

у шмат якіх выпадках выдвецкі энтузіязм сканчаўся з момантам атрымання з друкарні накладу выдання. Пашырэнне яго, а значыць і збор сродкаў на наступную публікацыю, пакідалася на далейшы час, які, бывала, расьцягваўся на цэлыя гады. У нашага ж Вітаўта такога не было й няма. У яго й збор фондаў, і выдавецкая працэдура, і рассылка новай публікацыі суправаджаюцца аднолькавай непаслабнай напоруцасцю. Усюды, дзе адбываліся якія-небудзь грамадзкія падзеі — фестывалі, пікнікі, юбілеі, большыя або меншыя ўрачыстасці, рэлігійныя сьвяты, — дзе толькі збіралася грамада суродзічаў, можна было пабачыць Вітаўта з раскладзенымі на сталае кніжкамі. Гэтая пашыральніцкая сыстэматычнасць ідзе ад падвойнага разуменьня: 1) беларуская кніжка патрэбная беларускаму чалавеку, бо ў ёй закладзеная любасць да свайго роднага, і 2) беларус павінен падтрымоўваць сваё выдавецтва, бо беларуская кніжка — гэта паказьнік нашай нацыянальнай жывучасці.

Калі пасля развалу „турмы народаў“ зьявілася магчымасць дасылаць кнігі на Бацькаўшчыну, тут ізноў выявілася мэтадычная працавітасць Вітаўта-выдаўца і Вітаўта-пашыральніка. Сёньня дзясяткі, калі ня сотні бібліятэк Беларусі маюць у сваіх фондах эміграцыйныя выданьні выключна дзякуючы таму, што Вітаўт Кіпель сам асабіста запакаваў, завёз на пошту ці ў дасылачную кампанію й выслаў, часта за свае ўласныя грошы.

Ці мала кніжак выйшла й на Бацькаўшчыне, дзякуючы фінансаванню ўдзелу з боку БНІМу, касу якога старшыня намагаецца папаўняць, сыстэматычна рассылаючы просьбы да суродзічаў па цэлым сьвеце.

Калі аглядаецца назад на больш за паўстагодзьдзя сяброўства й супрацоўніцтва, узнікае тлумачэнне аднаго цікавага моманту. Ніводны з нас ня быў ні стопрацэнтным „зарубежнікам“, ні „крывічом“, хоць Вітаўту было бліжэй да першых, а мне — да другіх. Ён быў добрым сынам бацькі й ня мог не салідарызавацца зь ім, а я ад часу студэнцтва быў блізка да Міколы Абрамчыка, тагачаснага старшыні Рады БНР. У нашых бясконцых гутарках на грамадзкія й нутранапалітычныя тэмы мы часамі трымаліся палярна супрацьлеглых поглядаў, але гэта ніколі не пераходзіла ў персанальны канфлікт — розніца думак аніяк не перашкаджала той працы, якую мы супольна займаліся й якой заўсёды было так шмат. У чым сакрэт гэткай згоды? Адказ напрошваецца сам сабой: у тых нацыянальных вартасцях, дзеля якіх мы жывём, у беларускім патрыятызьме, у адданасці таму, што мы завём Беларускай Справай. Вера ў вышэйшыя нацыянальныя каштоўнасці дапамагае шукаць і

знаходзіць кампрамісы, калі ўзьнікаюць асабістыя разыходжаньні, ахоўвае ад непатрэбных спрэчак сяброўства, якое так патрэбнае чалавеку дзеля маральнага здароўя й духовага камфорту, для мацаваньня аптымізму ў моманты жыццёвых выпрабаваньняў. У зьвязку з гэтым думаецца часамі, што калі б у нашым грамадзтве было больш апантанасьці нацыянальнай справай, больш ідэалізму, захапленьня высокімі ідэаламі Свабоды й Незалежнасьці Бацькаўшчыны, можа, тады ня трэба было б адказваць на прыкрае пытаньне: „*Чаму беларусы такія сварлівыя?*“

Мушу зазначыць таксама, што ўва ўсёй сваёй шматграннай дынамічнай дзейнасьці Вітаўт меў самую трывалую падтрымку ад нябожчыцы жонкі, Зоры Кіпель. З Зорай Вітаўт падзяляў глыбокі патрыятызм і дысцыпліну працы на грамадзкай і навуковай ніве. У такім духу яны выхавалі й сваіх дзяцей, Алесю й Юрку, якія сёньня адзначаюцца актыўнасьцю на беларуска-амэрыканскім грамадзкім і палітычным полі, выяўляючы й працягваючы гэтым пераемнасьць бацькоўскіх каштоўнасьцяў.

Arnold McMillin

London

VITAUT KIPEL: A TRANSATLANTIC VIEW

If I were to try to characterize Vitaut from my not merely transatlantic but purely English viewpoint, three features of this outstanding scholar would come immediately to mind: breadth, generosity and good humour.

The present writer, doubtless through his own fault as much as anything else, has not always had a close relationship with the Belarusians and in particular Belarusian scholarship in North America. For many years it was a case of (usually) polite diplomatic relations, but with the tremendous efflorescence of Vitaut's and Zora's publications in the last decades of the twentieth century things changed radically for me, as I regularly received, and tremendously appreciated their exceedingly valuable works, always accompanied by a brief and unfailingly friendly message. Others will write of Vitaut's breadth, of his immense contribution to Belarusian scholarship over the years, but I should like to dwell here on more personal matters.

A chance meeting with Vitaut at the 1990 World Congress for Soviet and East European Studies in Harrogate, during a panel on the Russian émigré writer Gaito Gazdanov, led to an exchange of humorous remarks between us about the relative merits of America and Britain. My recollection is that the panel was taking place in the somewhat airless attic of a large Victorian hotel, so the ground for defending Britain was somewhat weak, but Harrogate, England (can it be that there is no Harrogate, MA, or in another US state?) was the town where I grew up as a boy, so that defence was the only option. Vitaut, for his part, presented the case for the superiority of the States with the gently humorous air of one who knows they are right. This congress, incidentally, was notable for a panel devoted entirely to Belarus, at that time an innovation.

The same friendly and humorous good nature greeted me in Canada recently, this time in an Edwardian hotel (albeit built in the 1950s), where at the 2003 AAASS (American Association for the Advancement of Slavic Studies) meeting there were no less than three Belarusian panels. Even saints are probably not at their best at 9 a. m., but the welcome I received from Vitaut

at that unsocial hour reminded me vividly of our earlier 'attic' meeting nearly a quarter of a century earlier — a genuine spirit of friendliness and cooperation, this time on neutral territory. In recalling these two meetings, I subsume, of course, several other shared scholarly gatherings in between.

It is a great honour to join in celebrating the work of a major scholar like Vitaut Kipel, and a particular pleasure when he has not only contributed greatly to learning, but also to the civility and good humour that make belonging to our profession both a privilege and a pleasure.

МОЙ КІПЕЛЬ

„О, гэта нязломак! Яшчэ з тых, гартаваных вайной і нястачай...“

Помню, нешта такое падумалася пасля першага знаёмства зь Вітаўтам Кіпелем у Менску на пачатку 1990-х. Але хапіла яшчэ некалькіх спатканьняў, каб у гэтым нястомным каўбоі пабачыць і зусім іншага — простага, мяккага й чулага чалавека. Дастаткова было заўважыць, якімі волкімі зрабіліся ягоныя вочы каля бацькоўскага хатніску ў Байлюках — роднай вёсцы Кіпеляў на Глушчыне. Як спрацаваныя байлюкоўскія дзядзькі й цёткі, што кінулі справы, каб пачуць і пабачыць суродзіча з багатай Амэрыкі, усхваляваныя й узрадаваныя, сталі для яго й спадарыні Зоры найдаражэйшымі суразмоўцамі. Або як узрушана цёпла гаварыў ён пра тую, здавалася б, даўно забытую пару, да драбніц прыпамінаючы сваякоў і землякоў...

У Кіпеля, якога я пазнаў за час нашых сустрэчаў (на жаль, ня так частых, як жадаў, і заўсёды ў нейкай справе), так шмат чаму хацелася б павучыцца! Ну хто яшчэ можа самыя складаныя й безнадзейна забытаныя праблемы падаваць гэтак проста й ясна, вылушчыўшы самае істотнае! Або хіба многія ўмеюць пры нагодзе так трапна й смачна сходу разануць слоўцам! І яшчэ радзей сярод нас трапляюцца тыя, хто здольны ў самай шэрай мітусьні штодзённых клопатаў, у любой патрэбе так помніць пра беларушчыну.

Для маладзейшых Кіпель — гэта жывая навука! Не настаўляльнік, а менавіта настаўнік, бо вучыць па жыцьці... Гэта лідэр, які не дэманструе свайго лідэрства, таму й вядзе. Такія асобы пазначаюць сабою ўсё, за што бяруцца. Іх чуваць і відаць адразу. Таму іх адсутнасьці нельга не адчуць, а іх сыходу немагчыма запоўніць.

Мой Кіпель ня гнецца й не ўхіляецца — не магу яго такім уявіць! Спатканьне зь ім дадасць спакою й моцы кожнаму. І гэта, бадай, галоўнае.

ЯДНАЛА АДНА МЭТА

Зь Вітаўтам Кіпелем я сустрэўся ўпершыню ўвесну 1990 г. у Рыме на канфэрэнцыі беларускіх, літоўскіх, польскіх і ўкраінскіх інтэлектуалістаў з Усходу й Захаду, а другі раз — у ліпені 1993 г. у Менску на Першым Зьездзе Беларусаў Сьвету. Аднак ні ў Рыме, ні ў Менску мы ня мелі часу для спакойнай размовы пра сябе й свае зацікаўленьні, таму гэтыя сустрэчы ня мелі істотнага значэньня для нашых кантактаў і супрацоўніцтва.

Гэтыя кантакты пачаліся неяк у палове 1980-х гг. і без асабістага знаёмства. А быў гэта час, калі нас падзяляла жалезная заслона, лісты з Варшавы ў ЗША ішлі амаль месяц, а дасыланыя адтуль беларускія кнігі й часопісы найчасьцей канфіскоўваліся польскімі ўладамі як варожая антысацыялістычная літаратура. І ўсё ж былі знойдзеныя надзейныя спосабы абыходзіць гэтыя цяжкасьці.

У той час Вітаўт ведаў мае творчыя зацікаўленьні й патрэбы ды стараўся мне дапамагчы. Дзякуючы яму я атрымоўваў выданьні Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва, ксэракопіі розных артыкулаў, здымкі й мікрафільмы акупацыйных і эміграцыйных газэтаў, якімі карыстаюся па сёньняшні дзень. Пад канец 1980-х гг. Вітаўт адрэдагаваў і садзейнічаў выпуску ў выдавецтве БНІМУ маіх успамінаў пра бацьку — кнігі „Памяці Браніслава Туронка“, надрукаванай у ЗША на пачатку 1990 г. Акрамя таго, ён падтрымліваў выпуск беларускіх нелегальных выданьняў у Польшчы.

Летам 1989 г. я сустрэў у Беластоку Вітаўтавага сына Юрку Кіпеля, які мне сказаў: „*Тата займаецца рознымі грамадзкімі справамі, але лічыць, што найбольш трывалым помнікам жыцьця й працы зьяўляецца кніга*“. Відаць, не ўнівэрсытэцкая хімічная адукацыя, але гэтае кнігалюбства й прывяло Вітаўта з Зорай у Нью-Ёрскую Публічную Бібліятэку, стымулявала калекцыянэрства рэдкіх беларускіх і беларусазнаўчых выданьняў, садзейнічала кнігавыдавецкай дзейнасьці БНІМУ й урэшце вызначыла важныя накірунак іх творчай актыўнасьці, якім стала стварэньне ўласных кніг.

Няма патрэбы прадстаўляць у гэтай кароткай зацемцы ўсе сумесныя аўтарскія здзяйсненні Вітаўта й Зоры Кіпеляў. Але ўсё ж лічу мэтазгодным падкрэсьліць дзьве ўнікальныя працы — вынік іх шматгадовых творчых намаганьняў: кнігу Вітаўта „Беларусы ў ЗША“ (Менск, 1993) і апрацаваную разам з Зорай бібліяграфію „Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе“ ў дзьвюх частках (Нью-Ёрк—Менск, 2003—2004).

Мне прыемна тое, што на просьбу Вітаўта я змог унесці сьціплую цаглінку ў падрыхтоўку гэтых твораў, у першым выпадку прадставіць біяграфічныя звесткі пра майго дзядзю, айца Язэпа Рэшаця, які ад 1938 г. жыў у ЗША, і ў другім — бібліяграфію нямецкіх беларусазнаўчых выданьняў у гады Другой Сусьветнай вайны.

Акрамя словаў прызнаньня й падзякі хачу пажадаць Вітаўту добрага здароўя й далейшых творчых здзяйсненьняў на ніве беларускай культуры.

ВЫКАЖАМ ЗАХАПЛЕНЬНЕ ДОКТАРАМ ВІТАЎТАМ КІПЕЛЕМ АД ІМЯ БЕЛАРУСІ!

За добрыя вочы й ветлую ўсьмешку.

Гэта першае, што запамінаецца пры сустрэчы зь ім, знакамітым прадстаўніком беларускай дыяспары ў ЗША. Ён прываблівае да сябе, выдатна арганізоўвае людзей, надзейна прэзэнтуюе Беларусь за акіянам.

За прыгожы голас і даходлівыя словы.

Яны заўсёды гучалі й гучаць у абарону Беларусі на навуковых канфэрэнцыях, сходах грамадзкасьці, сустрэчах з амэрыканскай адміністрацыяй. Ён умее дакладна сфармуляваць свае думкі; у сваіх меркаваньнях — заўсёды пасьлядоўны й пераканаўчы.

За здольнасьць здзіўляцца й радавацца.

Яго лёгка здзівіць любым новым фактам пра Беларусь. Ён належыць да тых, хто радуецца посьпехам іншых. І многія з нас тут, на Бацькаўшчыне, зразумелі, што нечага варгтыя, дзякуючы яго здольнасьці шчыра радавацца нашым дасягненьням.

За ахвяраваньні на беларускую справу.

Ён не будзе ўласны дабрабыт, ён разбудоўвае беларускасьць. А яна дагэтуль усё яшчэ трымаецца на дабрачыннасьці такіх людзей, як Кіпелі. Цяжка пералічыць тых, хто меў ласку ад сям'і Кіпеляў.

За вялікую навукова-асьветную працу.

Доктар Вітаўт Кіпель — ведамы гісторык. Вынікам яго шматгадовай працы ў архівах і бібліятэках Злучаных Штатаў стала кніга „Беларусы ў ЗША“ (Менск, 1993). Працуючы ў Публічнай Бібліятэцы Нью-Ёрку, ён разам з жонкай Зорай сабраў унікальную калекцыю кніг і матэрыялаў з гісторыі й культуры Беларусі. Ад 1982 г. — узначальвае недзяржаўны Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва ў Нью-Ёрку, нястомна прапагандуе ў заходнім сьвеце беларускую кнігу. Ён адзін з вы-

даўцоў часопіса „Запісы БІНІМ“ і сталы супрацоўнік газеты „Беларус“. А дзеве апошнія кнігі ў беларускай бібліяграфіі: „Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Асобныя выданні“ (Нью-Ёрк—Менск, 2003) і „Бібліяграфія беларускага друку на Захадзе: Часопісы. Газэты“ (Нью-Ёрк, 2004) — гэта сапраўдны навуковы подзвіг іх аўтараў-складальнікаў, Вітаўта й Зоры Кіпеляў.

За цяжкі шлях да Беларусі.

Народжаны ў Менску, выштурхнуты зь яго, ён змог вярнуцца на Радзіму толькі ў 1991 г. Ні пакуты расейскай высылкі, якія дзятліла сямя ў 1930-х гг. разам з бацькам Яўхімам Кіпелем, палітычным вязьнем, ні блуканьні па паваенных эўрапейскіх краінах, ні далёкая Амэрыка (ад 1955 г.) ня вынішчылі адданасьці Айчыне. Да таго прычыніліся й маці — беларуская настаўніца Марыя Зубкоўская, і бацька — былы працаўнік Інбелкульту. Гэта рэдкі выпадак пераемнасці ў радаводзе беларускай інтэлігенцыі, калі дзеці працягваюць справу бацькоў, бо гэтая інтэлігенцыя была амаль цалкам вынішчаная сталіністамі.

За мужнасьць і ўменьне трымаць удары лёсу.

Мінулае вайна, раненьне — нішто ў параўнаньні з апошняй стратай, стратай самага мудрага дарадцы й надзейнага памочніка — жонкі Зоры Кіпель (1927—2003). Застаецца адно — упарта працягваць некалі сумесна распачатую працу, як самы сьвяты заповеат. А памочніцай усё больш выступае дачка. І гэта надае сілы.

За любоў да Бацькаўшчыны.

Усё вышэйзгаданае тлумачыцца менавіта гэтай любоўю, любоўю рэдкай, шчырай, шчодрай, самаадданай. Яна робіць доктара Кіпеля маладым і прыгожым. Яна робіць яго нашым кумірам.

За добры прыклад.

Трымаемся за Беларусь! І яна — вытрымае!

НЯХАЙ СРОДКАМ УШАНАВАНЬНЯ БУДУЦЬ ДАЛУЧАНЬНЯ АРТЫКУЛЫ

Зь Вітаўтам Кіпелем, дырэктарам Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва, адным з сузаснавальнікаў нашага Грамадзкага аб'яднаньня „Міжнародная асацыяцыя беларусістаў“, мне даводзілася сустракацца й у Менску (на Першым Кангрэсе), і ў Нью-Ёрку, дзе ён старшыняваў на маім літаратурным вечары, прысьвечаным творчасці Ўладзімера Караткевіча, і ў Рыме, дзе засноўваўся так званы „Рымскі рух“, і ў Гародні, дзе яму на „Рыме-IV“ быў уручаны дыплём ганаровага прафэсара тамтэйшага ўнівэрсытэту. Зь нязьменнай удзячнасьцю ўспамінаю два дні, праведзеныя ў іх (спадарыні Зоры й яго) доме ў Нью-Ёрку ў час сымпозіюму, прысьвечанага такой актуальнай для Беларусі праблеме, як вяртаньне каштоўнасьцяў на Радзіму (1996). Уласна кажучы, дзякуючы Вітаўту Кіпелю я й трапіў на той форум, надрукаваўся ў прэстыжным зборніку.

А колькі разоў Ён наведваў Нацыянальны навукова-асьветны цэнтар імя Францішка Скарыны! Колькі зрабіў для яго ахвяраваньняў — ад ксэракса да ліхтароў, ад факса да „труменнага“ партрэта няведамага беларускага вяльможы XVIII стагодзьдзя, што аказаўся (партрэт) без гаспадара пасья сьмерці ў ЗША Юркі Віцьбіча. Успамінаць можна доўга. Але жыцьцё працягваецца, пісаць успаміны яшчэ, мусіць, ранавата...

Таму прапаную ў новых „Запісах“ перадрукаваць два тэксты, атрыманыя мною ў рукапісах у Лёндане ў часе Міжнароднай навуковай канфэрэнцыі „Беларуская дыяспара“ (2001). Спадар Вітаўт Кіпель уручыў мне іх (жылі мы ў суседніх пакоях) пасья свайго дакладу й дакладу спадарыні Зоры, які ён таксама зачытаў. Перадаў для нашага штотомсячнага бюлетэня „Кантакты й дыялёгі“. Там тыя тэксты й былі надрукаваныя (2002. №3—4). Але бюлетэнь з-за фінансавых цяжкасьцяў ужо амаль не даходзіў да чытача, і цікавыя, як мне здаецца, тэксты засталіся незаўважанымі й патрабуюць новай публікацыі.

Вітаўту Кіпелю ж — традыцыйных беларускіх „Сто год!“.

БЕЛАРУСКІ ДРУК НА ЗАХАДЗЕ

Неяк ужо, мусіць, наканавана беларускай кнізе, што яна й пачалася, і, у пэўнай ступені, працягвала выдавацца за межамі Беларусі. На пачатку XVI ст. зь лёгкай рукі Францішка Скарыны ў Празе пачаўся беларускі кнігадрук.

Сьледам за Скарынам і іншыя ліцьвіны-беларусы друкавалі кнігі ў Заходняй Эўропе. Гэтак, ведамая кніга Марка Антонія ў перакладзе на беларускую мову была выдрукаваная ў Франкфурце ў 1616 г. Казімір Семяновіч выдаў сваю працу *Artis Magnae Artilleriae* („Вялікае мастацтва артылеры“, у лацінскай мове) у 1650 г. у Амстэрдаме. Тая ж праца, ужо па-ангельску, зьявілася ў Лёндане ў 1729 г. У Заходняй Эўропе друкаваў свае кнігі й Льля Капіевіч-Капіеўскі.

Новы беларускі друк гэтаксама пачаўся не ў Беларусі, а навокруг яе. Да прыкладу, Аляксандар Рыпінскі пачаў выдаваць свае творы ў Парыжы (1840), а працягваў у Лёндане. Верш Паўлюка Багрыма „Заграй, заграй, хлопча малы...“ быў упершыню зьмешчаны ў лёнданскім польскамоўным выданьні 1854 г. „Гутарка старога дзеда“ зьявілася ў Парыжы ў 1862 г. Па-за Беларусьсю пачаў друкаваць свае творы й Францішак Багушэвіч. Раннія беларускія друкі выходзілі таксама ў Цюрыху, Жэневе, Львове й Кракаве.

Ад пачатку XX ст., калі пачалася эміграцыя зь Беларусі (спачатку эканамічная, а затым палітычная), беларускі друк за межамі Беларусі стаўся зьявай ужо больш сыстэматычнай, больш масавай і ўплывовай.

У 1902—1903 гг. у Лёндане выйшла некалькі памфлетаў (па 13—16 бачынаў): „Гутарка аб тым, куды мужыцкія грошы йдуць“, „Хто праўдзівы прыяцель беларускага народу?“, „Як зрабіць, каб людзям стала добра жыць на сьвеце?“. Ад 1919 г. у Бэрліне, Празе, Парыжы пачалі друкавацца бэнэраўскія выданьні: „Абвесткі Беларускага дзяржаўнага бюро“, „3 роднага краю, памятка беларусам-палонным“, зборнік „Беларусь“, мапа БНР. Выйшла некалькі палітычных нарысаў у розных мовах аўтарства Антона Луцкевіча, Васіля Захаркі, Аляксандра Цьвікевіча, Мітрафана Доўнар-Запольскага ды інш.

На пачатку 1920-х гг. адным з цэнтраў беларускай нацыянальнай думкі й друку стала Прага. Там пачалі выдавацца студэнцкія часопісы

„Беларускі Студэнт“ (1923), „Перавясла“ (1923), „Бюлетэнь Аб’яднаньня Беларускіх Студэнцкіх Арганізацый“ (1924), „Іскры Скарыны“ (1931).

У 1930-х — пачатку 1940-х гг. беларускі друк працягваў сваё існаваньне ў Бэрліне. Ад 1932 г. тут пачаў выходзіць месячнік „Барацьба. Газэта, прысьвечаная беларускаму нацыянальна-вызвольнаму руху“, ад 1939 г. — газэта „Раніца“. У Бэрліне былі надрукаваныя „Падручнік нямецкага языка для беларусаў“ Пётры Бакача (1941), „Беларусь у песьнях“ (1942), выдаваліся творы Юркі Віцьбіча, Уладзімера Глыбіннага, Алеся Дудара, Міколы Шчаглова ды інш. У 1937 г. у Парыжы пачаў выходзіць „Бюлетэнь „Хаўрусу“ Беларускіх Работнікаў у Францыі“, а ў 1938 г. — часопіс „Рэха“.

Аднак найбольшай актыўнасьці й эфэктыўнасьці беларускі друк дасягнуў пасля заканчэньня Другой Сусьветнай вайны, калі зь Беларусі эмігравалі тысячы нацыянальна думачых, асьвечаных людзей. Выдавецкія цэнтры паўсталі ў Парыжы, Заходняй Нямецчыне, Аўстрыі, Ангельшчыне, Бэльгіі, Гішпаніі, а затым перакінуліся за акіян — у Злучаныя Штаты Амэрыкі, Канаду ды Аўстралію.

Друк амаль адразу зьяўляўся там, дзе была хоць невялікая грамада беларусаў.

Пасля 1945 г. такія цэнтры сталі:

Мюнхэн. Тут у лістападзе 1945 г. пачалі выходзіць „Студэнцкія Весткі“.

Парыж. У сьнежні 1945 г. тут зьявіліся „Беларускія Навіны“, у 1947 г. — „Божым Шляхам“, у 1948 г. — часопіс „Моладзь“.

Рэгенсбург — Міхельсдорф. У гэтых нямецкіх гарадках заснаваліся беларускія школы й цэрквы, беларускі скаўтынг; ад 1946 г. пачалі выдавацца часопісы „Зважай“, „Зьвіняць Званы Сьвятой Сафіі“, „Шышына“; у тым самым 1946 г. быў надрукаваны першы на эміграцыі „Беларускі лемантар“ Апалёні Раткевіч.

Ватэнштэт. Гэты невялікі нямецкі горад вядомы сярод беларусаў тым, што тут у 1946 г. пабачыў сьвет першы нумар часопіса „Юнак“, выдаваліся падручнікі па гісторыі й географіі Беларусі, чытанкі, лемантар; да іх дадаўся часопіс „Шляхам Жыцьця“.

Лінц-над-Дунаем. Тут, у Аўстрыі, у 1946 г. выйшаў першы „Ангельска-беларускі слоўнік“ Яна Пятроўскага.

Лёндан. У тым жа 1946 г. у сталіцы Вялікабрытаніі пачалі выдавацца „Камунікаты Згуртаваньня Беларусаў у Вялікай Брытаніі“, часопіс „Na Ślachu“.

Остэргофэн. У 1947 г. у гэтым нямецкім гарадку пачала выходзіць беларуская газета „Бацькаўшчына“.

А крыху пазней да названых асяродкаў дадаліся Нью-Ёрк і ягоныя ваколіцы, Кліўлэнд, Чыкага, Дэтройт і інш. — у ЗША, Таронта — у Канадзе, Адэляйда й Сьднэй — у Аўстраліі. Некаторыя з гэтых цэнтраў друкарскай дзейнасці паступова заняпалі, зьменшылі сваю актыўнасць. Аднак некаторыя — Нью-Ёрк, Лёндан, Таронта — дзейнічаюць і да цяперашняга часу.

Калі прааналізаваць, што друкавалася эміграцыяй, зрабіць свайго роду якасны аналіз, дык адразу стане відавочным, што пісалася, вывучалася, публікавалася найперш тое, што было на Бацькаўшчыне ці то забароненае, ці то занядбанае, забытае: да прыкладу, Скарыніяна ды наогул беларускае кнігадрукаваньне й рукапісная спадчына XV—XVII стст., гісторыя Беларусі (Вялікае Княства Літоўскае, БНР, Слуцкае паўстаньне), выкрыцьцё бальшавіцкай палітыкі ў Беларусі (успаміны пра канцлягеры), паказ эканамічнага стану. Выдаваліся творы забароненых, фізычна знішчаных беларускіх пісьменьнікаў і, зразумела, аўтараў, што апынуліся ў эміграцыі. Адною з асноўных была літаратура рэлігійная.

Вось ужо гадоў з дваццаць разам зь Вітаўтам Кіпелем я вяду сыстэматычны ўлік друку беларускай дыяспары. Складзеная „Бібліяграфія беларускага друку на Захадзе“ ў дзвюх кнігах: „Пэрыёдыка“ (422 назвы) і „Асобныя выданьні“ (звыш 5000 назваў). Неўзабаве яны павінны выйсьці з друку¹. Адначасна зьбіраліся эмігранцкія выданьні. Сабраная калекцыя, якая налічвае прыблізна 80 працэнтаў усяго таго, што ўлічана ў бібліяграфіі. Яна перададзеная Славянскаму Аддзелу Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэкі.

Такім чынам, цяпер на Захадзе існуюць дзеве вялікія калекцыі літаратуры беларускай дыяспары — у Лёндане, у Беларускай Бібліятэцы імя Францішка Скарыны, якая цяпер адзначае 30-я ўгодкі заснаваньня, і ў Нью-Ёрку, у Публічнай Бібліятэцы.

На заканчэньне варта падкрэсьліць, што друк эміграцыі — гэта ў значнай ступені выяўленьне нацыянальнай думкі, гэта мікракосмас беларускага дзяржаўніка, незалежніка, прадпрымальніка ў вялікім рэчывышчы штодзённага жыцьця вольнага чалавецтва. Беларускі друк на эміграцыі — гэта адначасна й частка Беларусі, якую дыяспара прадстаўляла й прадстаўляе.

¹ Згаданыя кнігі ўбачылі сьвет у 2003—2004 гг. — *Рэд.*

ДА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ЭМІГРАЦЫІ Ў ЗША

У працяг таго, што было мной сказана ў кніжцы „Беларусы ў ЗША“, якая выйшла на беларускай і ангельскай мовах, я хацеў бы выказаць некалькі прынцыповых меркаваньняў.

Мне здаецца, што, гаворачы пра беларускую эміграцыю ў Амэрыцы, мы недаацэньваем тую яе хвалю, што пачалася пасья падзелаў Рэчы Паспалітай і мела, у значнай ступені, палітычны характар. Важна падкрэсьліць, што перасяленцы пачатку XIX ст., пераважна каталіцкага веравызнаньня, акцэнтавалі ўвагу на тым, што яны *ліцьвіны*, *ліцьвінскага* роду, што яны паходзяць з тэрыторыі Літвы, а ня Польшчы. У архіве мною знойдзеныя звесткі пра тое, што ў ЗША існаваў гурток „літоўскае шляхты“ з Магілёва й зь Віцебшчыны. Да гэтае хвалі належыць, да прыкладу, ведамы асьветнік, арганізатар вышэйшай адукацыі ў Амэрыцы ксёндз Францішак Дзеружынскі (род Дзеружынскіх ведамы й у сёньняшняй Беларусі) і шмат іншых духоўных асобаў з Полацкай езуіцкай акадэміі, зачыненай царскімі ўладамі. Гэтая частка дыяспары была ў нас апошняй, што яшчэ трымалася назвы *ліцьвіны*. Яе прадстаўнікі, як пра гэта сьведчыць англамоўны друк і шмат якія архіўныя дакумэнты, ліставаньне з роднымі, папярэджвалі Захад аб небясьпецы для Эўропы ад Расейскай імперыі, а таксама аб вынішчэньні традыцыйных звычаяў мясцовага жыхарства, іх тоеснасьці.

Пазьнейшыя хвалі эміграцыі зь Беларусі — пасья паўстаньняў 1831, 1863 гг., аж да канца XIX ст., — выступалі ў англамоўным друку як прыхільнікі *славянскай еднасьці*. Аднак шмат хто з прадстаўнікоў той хвалі ўважаў, што землі *ліцьвінаў* (тэрмін „Беларусь“ стаў ужывацца ў апошняй чвэрці XIX ст.) павінны прайсьці праз стадыю сваёй новай дзяржаўнасьці. Тыповым прадстаўніком тагачаснай гэтак званай „палітычнай эміграцыі“ быў ураджэнец Магілёва Мікалай Судзілоўскі. Дзейнасьць ягоная добра вывучаная ў Беларусі (дастаткова прыгадаць манаграфію М. Іоські), аднак, здаецца, нідзе не адзначалася, што ён не прымаў ня толькі царскай, але й савецкай улады. Ён не захацеў вярнуцца, хаця яго й запрашаў урад БССР.

Пераходзячы да ХХ ст., трэба сказаць, што пачаткам палітычнай дзейнасці тагачаснай дыяспары належыць уважаць артыкул Гэб. Палісандара „Нацыя, загнаная ў сярэднявякоўе пад маскоўскім панаваннем“, апублікаваны ў 1904 г. у Лёндане. Аўтарамі яго праўдападобна з’яўляліся браты Іван і Антон Луцкевічы. У артыкуле прааналізаваная гісторыя Беларусі, звернутая ўвага на дэградацыю эканомікі, звычайў, на тое, што царскія ўлады на пачатку ХХ ст. дазволілі беларусам „*менш школаў, чым іх было пару стагодзьдзяў назад*“.

Паколькі дзейнасць беларускай дыяспары ў ЗША пазьнейшага часу падрабязна разгледжаная ў маёй манаграфіі, дазвольце перайсці да характарыстыкі Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва (скарочана — БІНІМ), які я цяпер маю гонар узначальваць. Ён быў заснаваны пры канцы 1951 г. Ягонымі заснавальнікамі выступілі доктар Вітаўт Тумаш, япіскап Уладзімер Тамашчык, паэтка Наталья Арсеньнева, доктар Аляксандар Орса, навуковец Леў Акіншэвіч ды каля сотні іншых беларускіх эмігрантаў. На арганізацыйнай зборцы быў і забыты сёння прафэсар Мікалай Дарашэвіч, які тады зазначыў, што раней ён быў ля пачатку й Інстытуту сельскай і лясной гаспадаркі ў Менску, і Беларускай Акадэміі Навук.

Мэты БІНІМу былі такія: дасьледаваньне беларускай гісторыі, супраціву саветызацыі, інфармаваньне заходняга грамадзтва пра становішча ў БССР, яе каляніяльнай залежнасці ў складзе СССР. Спачатку Інстытут ачольваў уладыка БАПЦ япіскап Васіль, потым — пісьменьнік Янка Ліманюўскі, цягам дваццаці гадоў — доктар Вітаўт Тумаш, а ў 1982 г. абралі мяне. За гады сваёй дзейнасці БІНІМ правёў каля 400 навуковых зборак-пасяджэньняў. Сябры Інстытуту прынялі ўдзел у звыш 220 навуковых канфэрэнцыях у Амэрыцы й Эўропе, апублікавалі блізу 100 большых і меншых артыкулаў.

Шырокую папулярнасць атрымалі выдавецкія сэр’і БІНІМу — „Беларускія паэты й пісьменьнікі“, „Гісторыя эміграцыі“, „Бібліяграфічная сэр’я“. У апошній з’явіліся такія ведамья працы, як „Янка Купала й Якуб Колас на Захадзе“, „Беларуская дзяржаўнасць“, „Архівы БНР“.

Цяпер у дзейнасць БІНІМу ўключылася ці мала новых, маладзейшых навукоўцаў. На працоўным варштаце сёння знаходзяцца такія выданьні, як „Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе“, „Ангельска-беларускі слоўнік“, „Беларускія слоўнікі й энцыклапедыі“, „Беларуская драматургія на эміграцыі“, „Выбраныя творы“ Антона Адамовіча й інш.

Пры канцы 2001 г. Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва ўрачыста адзначыў свой пяцідзесяцігадовы юбілей.

ПРАЦА НА РАДЫЁ „ВЫЗВАЛЕНЬНЕ“

(успаміны)

Радые „Вываленьне“ (пазьней „Свабода“), пачало вяшчаць на Беларусь у 1953 г. У беларускім старэйшым грамадстве, асабліва ў колах БНР, якія праз прэзыдэнта Міколу Абрамчыка супрацоўнічалі з радые ад самага пачатку, прыпушчаю, што ён супрацоўнічаў з амэрыканцамі задоўга да зьяўленьня радые, дык паўтаруся, у грамадстве паўстаў раскол адносна гэтага супрацоўніцтва — маўляў, ці супрацоўнічаць з коламі, дзе прапаганда ў нейкай меры абмежаваная, стрыманая? У Радзе БНР над гэтай тэмай вяліся даўгія дыскусіі, бразгалі дзьверы. У той жа час, нам тады, маладому пакаленьню — мы былі ў дваццатках, — было зусім ясна, што з радые супрацоўніцтва патрэбнае, яно неабходнае, калі мы жадаем, каб нашыя беларускія нацыянальныя ідэі траплялі на Бацькаўшчыну. Я й мае сябры разважалі, што амэрыканскае радые было адной з мацнейшых прыладаў у тым змаганьні сыстэмаў дэмакратыі й таталітарызму.

Маё супрацоўніцтва з радые „Вываленьне“ (пазьней „Свабода“) працягвалася па-над 35 гадоў: ад сярэдзіны 1950-х да зачынення станцыі ў Нью-Ёрку ў пачатку 1990-х гг. Увесь час я быў пазаштатным супрацоўнікам, па-ангельску „Free-lancer“. Прозьвішча маё ў радые было Вітаўт Зубкоўскі, ці то прозьвішча, якое я меў ад 1935 да 1942 г. (дзявочае прозьвішча маёй маці — Марыя Зубкоўская, яна карысталася ім, каб зьменшыць магчымасьць быць арыштаванай як жонка Кіпеля, „ворага народу“).

Пачалося супрацоўніцтва з трагічнае падзеі — восеньню 1954 г. у Мюнхэне быў забіты малады супрацоўнік беларускае сэкцыі радые „Вываленьне“ Лявон Карась. Колькі дзён перад гэтым Лявон Карась быў у Бэльгіі, у Лювэне, і я быў апошнім, хто зь ім разьвітаўся на вакзале, калі той ад'яджаў у Мюнхэн. Мюнхэнская паліцыя хацела са мной паразмаўляць і выклікала мяне. Зь Лювэну ў Мюнхэн на паховіны Лявона Карася паехалі двое студэнтаў: Вітаўт Кіпель і Васіль Шчэцька. Паліцыя я сказаў, што Лявон Карась марыў рабіць кар'еру на радые,

быў гарачым патрыётам Беларусі. Для мяне асабіста не было ніякага сумневу, што Карася забілі камуністы, каб застрашыць маладых, каб тыя не працавалі на радыё. Халодная вайна тады была ў пачатковай стадыі й Саветы добра разумелі, што маладзейшыя кадры на радыё — вельмі непажаданая зьява для камуністычнае прапаганды. Ня ведаю, ці з маімі поглядамі пагадзілася паліцыя, але адзін з начальнікаў мне сказаў, што ў Мюнхэне поўна савецкіх агентаў і, бяспрэчна, яны тут дзейнічаюць. Пасьля паховінаў Лявона Карася я даваў на радыё нэкра-лёг-успаміны аб ім. Запісваў інтэрвію са мною найбольш спадар Янка Ліманойскі, а таксама гутарыў я з Пётрам Сычом, блізкім сябрам Карася. Вось гэтакім быў мой пачатак супрацоўніцтва з радыё. Матэрыял, які я даваў у рэпартажы, быў часткова пададзены й у нямецкім друку.

Пазьней, у 1955 г., я даваў на радыё „Вызваленне“ яшчэ колькі інтэрвію ў зьвязку з маім удзелам у працах канфэрэнцыі Інстытуту Вывучэньня СССР у Мюнхэне ды супрацоўніцтвам у „Беларускім Зборніку“, выданьні таго ж Інстытуту. Пару інтэрвію на радыё „Вызваленне“ было зроблена і аб жыцьці беларускіх эмігрантаў у Бэльгіі, дзе тады я студыяваў ды займаў пасаду заступніка старшыні Саюзу Беларусаў у Бэльгіі. Напісаў я таксама некалькі скрыптаў аб дзейнасьці беларусаў у Швэцыі й Даніі, якія я наведаў у 1954—1955 гг. цягам мае працы над доктарскай тэзай з геалёгіі пры Лювэнскім унівэрсытэце. У той час і ў Швэцыі, і ў Даніі былі шматлікія беларускія арганізацыі, і ў абедзвюх краінах яны мелі свае офісы.

Аднак у тым пэрыядзе маё супрацоўніцтва з радыё было эпізадычным. Сталае пачалося напрыканцы 1950-х гг., калі ў Нью-Ёрку доктар Янка Запруднік запачаткаваў „Беларускі Стол“ радыё „Вызваленне“.

Асноўнай тэматыкай маіх скрыптаў звычайна было жыцьцё беларускае дыяспары. Найбольш, відавочна, было скрыптаў аб жыцьці беларусаў у Злучаных Штатах і Канадзе. Фактычна з тых скрыптаў і пачалася сэрыя „Беларусы ў ЗША“. У матэрыялах падавалася арганізацыйная структура беларускае групы ў ЗША, праграмы дзеяньняў арганізацыяў. Найбольш вызначальнымі былі скрыпты, у якіх паведамлялася пра беларускія нацыянальныя сьвяты, адзначэньні юбілеяў, прабег кангрэсаў, сходаў. Паступова пачалася і новая радыёная сэрыя „Беларусы ў амэрыканскім друку“. У гэтым выпадку даваўся агляд штодзённага друку ды „Кангрэсавых Запісаў“, падаваліся прамовы сэнатараў, кангрэсмэнаў і іншых палітыкаў. Прыкладам, калі ў 1973 г. губэрнатар Біл Кегіл у штаце Нью-Джэрзі абвесьціў дзень, прысьвечаны Слуцкаму Паўстаньню, як „Дзень Беларускіх Вэтэранаў“, я ў праграму ўлучыў ня

толькі праклямаццю губэрнатара, але й інтэрвію зь іншымі палітыкамі штату.

Абсяг тэматыкі скрыптаў пашыраўся. Я пачаў стала сачыць за кніжным рынкам і падаваць праз радыё інфармацыю пра Беларусь у дасьледчых публікацыях, спачатку англамоўных, а потым наогул у заходніх мовах. Агляды кніжак дасьледчага профілю сталіся адной з важных тэмаў беларускага радыё. Мушу сказаць, што ў дадзенай дзялянцы — агляды дасьледчае літаратуры — мне дапамагала праца ў Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы, дзе я працаваў і дзе праз мае рукі штодня праходзілі дзясяткі кніжак важных і цікавых для беларускага навукоўца, які, дзякуючы „жалезнай заслоне“, быў пазбаўлены інфармацыі.

Цягам працы у Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы, а таксама ў зьвязку зь дзейнасьцю Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва мне даводзілася вельмі часта быць на навуковых канфэрэнцыях, зьездах, кангрэсах. Рэпартажы пра такія падзеі ды беларускае тэматыкі, асабліва на славянаведных канфэрэнцыях, былі таксама сталай зьявай беларускае праграмы радыё.

Перадавалася й пра розныя беларускія выставы. Прыкладам, Нью-Ёрская Публічная Бібліятэка, розныя ўнівэрсытэты, Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва ладзілі выставы, прысьвечаныя беларускаму друку, Янку Купалу, Якубу Коласу, беларускім юбіляям.

Шмат увагі зьвярталі на беларускую дасьледчую дзейнасьць: рабіліся агляды друкаў Крывіцкага Навуковага Таварыства, БІНІМу, выдавецтваў „Беларуская Думка“, „Беларускі Сьвет“ і пад.

У скрыпты таксама ўлучалася хроніка дзейнасьці ды ўзаемадзеяньня беларускіх арганізацыяў зь іншымі нацыянальнасьцямі. Гэтак на адзначэньнях армянскага галякосту беларускія прадстаўнікі праводзілі паралелі між Армэніяй і Беларусьсю, дзе адбываўся культурны этнацыд цягам блізу двух стагодзьдзяў. Пры сустрэчах з кардыналам Міндцэнтаў беларусы падкрэсьлівалі цяжкое становішча нашых вернікаў на Бацькаўшчыне асабліва дзеля таго, што ў Беларусі няма сваіх беларускіх яраархіяў.

Беларусы супрацоўнічалі бадай з усімі нацыянальнасьцямі, якія імкнуліся аднавіць сваю незалежнасьць, а таксама з палітычнымі групамі на Захадзе, што падтрымоўвалі незалежніцкія погляды. У тэматыку такіх праграмаў уваходзілі таксама рэпартажы пра беларускія дэлегацы ў Вашынгтоне, на сустрэчах з амэрыканскімі палітыкамі.

Значную ролю ў маіх скрыптах адыгрывалі й менавіта амэрыканскія падзеі, прыкладам у канцы 1970-х гг. адзначаўся юбілей (стагодзь-

дзе) нью-ёрскага мэтро. У часе працы з гарадзкімі архівамі я ўбачыў, што ў стварэнні сыстэмы гэтае падземнае магістралі ўдзельнічалі некалькі інжынэраў беларусаў, а калі ў 1920-х гг. мэтрапалітэн дабудоваўся, на тых будоўлях было таксама шмат беларускіх эмігрантаў. Гэта, на мой погляд, была цікавая інфармацыя для нашага суродзіча на Бацькаўшчыне.

Наогул мушу падкрэсьліць, што ў падборы тэматыкі я й іншыя супрацоўнікі беларускае сэкцыі радыё „Вызваленне“ („Свабода“) кіраваліся найперш тым, каб даць інфармацыю, цікавую беларускаму слухачу, падаць беларусаведны матэрыял, які ня быў даступны на Бацькаўшчыне. У сваю чаргу, у часе адзначэння 200-годзьдзя ЗША, калі мне даводзілася частавата выступаць па амэрыканскім радыё й тэлебачанні, я ўспамінаў маё супрацоўніцтва з радыё „Свабода“ ды гаварыў амэрыканскаму слухачу пра патрэбы й зацікаўленьні беларускае аўдыторыі на Бацькаўшчыне.

Ці ўплывалі падзеі на Беларусі на тэматыку праграмаў? Вядома ж, што ўплывалі, хоць на мае скрыпты, магчыма, гэты ўплыў быў мінімальны. Прыкладам, у часе візыты прэзыдэнта Рычарда Ніксана ў Менск у 1973 г. мы далі вельмі шмат інфармацыі пра беларуска-амэрыканскія дачыненні ды ці раз падкрэсьлівалі, што менавіта з ініцыятывы беларусаў-амэрыканцаў гэты візыт і адбыўся.

Гаворачы агульна, кожная значная палітычная й культурная падзея ў БССР аналізавалася й камэнтавалася з пункту гледжання беларускае справы, пад поглядам беларускасьці.

У пляне асабістым хачу зазначыць, што мне й маёй спадарожніцы жыцця Зоры давялося спатыкацца й гутарыць з прэзыдэнтамі Рычардам Ніксанам, Джэралдам Фордам, Джымі Картэрам, сэнатарам Робэртам Доўлам, ды гэтыя асабістыя ўражанні таксама адзначаліся ў скрыптах.

З кім даводзілася працаваць-супрацоўнічаць за гэтыя даўгія гады? На памяць прыходзяць такія асобы: Тамара Наваградчанская, Ізыдар Плашчынскі, Аляксей Арэшка, Браніслаў Міркоўскі, Андрэй Клёнаў, Аркадзь Рутман. Пару разоў сустракаўся й меў дзелавыя дыскусіі з Эмілем Цяўлоўскім, меў частыя гутаркі зь Юркам Віцьбічам, доктарам Стасем Станкевічам, уладыкам Васілём. Непасрэдныя рэдактары маіх скрыптаў былі доктар Янка Запруднік і прафэсар Антон Адамовіч, а ў пазнейшыя часы Адам Акуліч ды блізкі супрацоўнік-слухач студыі Сяржук Сокалаў-Воюш. Мушу таксама падкрэсьліць, што наогул з рэдакцыяй радыё ў Мюнхэне, са шмат якімі яе працаўнікамі, у мяне былі

сяброўскія дачыненні, а гэта Ўладзімер Цьвірка, Юры Сянькоўскі, Павал Урбан, Пётра Сыч, Вячка Станкевіч. Выдатнымі памагатымі, а часта й дарадцамі ў шматлікіх пытаннях адміністрацыйных ды ўспамінных былі спадарыня Наталья Арсеньева (якая, дарэчы, часта бывала са мною ў студыі) і спадарыня Яніна Кахановская.

Падсумоўваючы сваё супрацоўніцтва з радыё „Вызваленне“ („Свабода“), магу з гонарам адзначыць, што яно выяўляецца ў тым, што за панадтрыццаціпяцігадовы перыяд у этэр пайшло каля тысячаў беларускіх скрыптаў аўтарства Вітаўта Зубкоўскага.

БІБЛІЯГРАФІЯ ВІТАЎТА КІПЕЛЯ

Друкаваная спадчына Вітаўта Кіпеля ўражвае разнастайнасцю зместу й формаў. Яна пачыналася ад скаўцкіх нататкаў у часопісах лягераў ДП у Нямеччыне, працягнулася навуковымі працамі ў геалёгіі часоў навучання ў Лювэнскім універсітэце (Бэльгія), далей поўнілася безьліччу зацемак-публікатак пра значныя падзеі беларускага жыцця ў ЗША ды ўзбагачалася грунтоўнымі бібліяграфічнымі й гістарычнымі выданьнямі ў ангельскай і беларускай мовах. Газэтныя й часопісныя артыкулы аўтарства Вітаўта Кіпеля ёсьць выдатнай крыніцай для вывучэння грамадзка-палітычнага й культурнага жыцця павееннае хвалі беларускае эміграцыі ў ЗША, бо яны, пераважна, — сьведчаньні чалавека, які сам браў актыўны ўдзел як прадстаўнік беларускае грамады й у розных міжнародных канфэрэнцыях, і ў палітычных нарадах рэспубліканскае партыі, і ў шматкультурных фэстывалях ды імпрэзах. З зацягасцю сярэднявечнага летапісца доктар Вітаўт Кіпель складае на старонках беларускіх эміграцыйных пэрыёдыкаў хроніку беларускае культуры і навуковае прысутнасці ў свеце. Да таго ж, публікацыі гэтага апантанага беларуса выдатна адлюстроўваюць дух нашых сучасных зьявінаў з павееннае эміграцыі, прасякнуты ідэяй рэпрэзэнтацыі Беларусі ды несаветызаванае, сапраўднае беларускае культуры іншым народам сьвету. І артыкулы Вітаўта Кіпеля ў амэрыканскіх энцыклапэдыях, амэрыканскіх, канадзкіх, францускіх ды іншых зборніках ды часопісах ня толькі ёсьць добрым прыкладам рэалізацыі адзначанае ідэі, але й надоўга застаюцца самай кваліфікаванай крыніцай інфармацыі пра нашу краіну, культуру, гісторыю для замежнікаў.

Кнігі Вітаўта Кіпеля, аднаасобныя ці складзеныя разам зь вернай сяброўкай жыцця сьв. памяці Зорай Кіпель, ёсьць выдатным унёскам у беларускую культуру, гісторыю, бібліятэчную справу. Яны — імкненьне захаваць для нашчадкаў вялікі пласт беларускае эміграцыйнае культуры, што некалі будзе адпаведна ацэнена й на бацькаўшчыне. А яшчэ тэя кнігі і публікацыі — ці не квінтэсэнцыя жыцця ня

толькі самога доктара Кіпеля, але й усяго накаленьня беларусаў па-ваеннае эміграцыі.

Напісанае застаецца... І гэтая бібліяграфія няхай стане ня толькі сьведчаньнем навуковае, грамадзкае, культурніцкае дзейнасьці адданага Беларусі чалавека, але й падставай для далейшага навуковага вывучэньня беларускае прысутнасьці ў сьвеце ды прыклад працы на беларускай ніве для іншых накаленьняў суайчыннікаў.

Кнігі

- 1. Kipel V. Byelorussian-Americans and Their Community in Cleveland.** Cleveland: Cleveland State University, 1982. — 184 p.
Манаграфія, прысьвечаная беларусам Кліўлэнду, іх арганізацыям, рэлігійнаму, грамадзкаму й культурнаму жыцьцю, з прадмовай Томаса Бэрда, выйшла ў сэрыі „Вывучэньне этнічнае спадчыны Кліўлэнду“.
- 2. Кіпель В., Кіпель З. Янка Купала й Якуб Колас на Захадзе: Бібліяграфія.** Нью Ёрк: БІНІМ, 1985. — 350 с.
Рэгістрацыя ўсяго, што друкавалася пра Купалу й Коласа на Захадзе ды ня ўлічанае савецкімі й бээсэсраўскімі бібліяграфіямі. Дзецца таксама сьпіс падручнікаў і чытанак ды каляндар адзначэньняў Купала-Коласаўскіх юбілеяў-падзеяў на Захадзе.
Рэцэнзіі ў: Canadian Slavonic Papers. XXVIII (2). June 1986; Новое Русское Слово. Нью-Йорк, 1986. 11 январа; Беларус. 1986. №328; 1987. №333.
- 3. Кіпель З. Кіпель В. Беларуская Дзяржаўнасьць. Хрэстаматыя й бібліяграфія. — Byelorussian Statehood. Reader and Bibliography.** Нью Ёрк: БІНІМ, 1988. — 398 с.
Англамоўная хрэстаматыя па гісторыі стварэньня Беларускае Народнае Рэспублікі. Вельмі багатая бібліяграфія. Бібліяграфічная сэрыя БІНІМу №2. Пячатку-герб на вокладку апрацавала беларуская мастачка Тамара Стагановіч-Кольба.
- 4. Кіпель В. Беларусы ў ЗША.** Менск: Беларусь, 1993. — 348 с.
Гісторыя беларускае эміграцыі ў ЗША, скарачаны беларускі пераклад з ангельскага рукапісу Сяргея Шупы.
Грунтоўная рэцэнзія Леаніда Лыча ў: Літаратура і мастацтва. 1995. 28 красавіка.
- 5. Kipel V. Belarusians in the United States.** Lanham—New York—Oxford: University Press of America, 1999. — XIII+569 p.
Гісторыя пасяленьня беларусаў у ЗША.
- 6. Кіпель В., Саўка З. Беларускія слоўнікі й энцыкляпэдыі:**

- Бібліяграфія.** Нью Ёрк—Менск: БІНІМ, 2002. — XXXIII+570 с. Кніга выдадзеная ў бібліяграфічнай сэр’іі БІНІМу.
7. **Кіпель В., Кіпель З. Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Асобныя выданні. Бібліяграфія.** Нью Ёрк—Менск: БІНІМ, 2003. — 582 с.
Болей за 4 тысячы назваў беларускіх і беларусаведных выданняў XIX—XX стст., што пабачылі сьвет на Захадзе, улічаныя ў бібліяграфіі.
8. **Kipel Z. Kipel V. Belarusian Publishing In The West: A Bibliography. Periodicals.** New York: Ross Publishing Inc., 2003. — 150 p.
Улік беларускіх пэрыядычных выданняў, што выходзілі за межамі Беларусі.

Брашуры, паасобныя друкі

1. **Запруднік Я., Кіпель В., Станкевіч Ю. Why Does Voice of America Discriminate against Byelorussian language?** New York: [Byelorussian Youth Association of America], 1961. — 2 p.
Улётка з аргумэнтамі на карысьць увядзеньня беларускае мовы ў праграмы радыёстанцыі „Голас Амэрыкі“.
2. **Кіпель В. Агляд беларускай палітычнай дзейнасьці ў Заходняй Эўропе ў міжваенныя гады.** Нью Ёрк: БІНІМ, 1963. — 16 с.
Матэрыял пазней часткова перадрукоўваўся ў: Кантакты і дыялогі. 1996. №9. С. 20—25; Беларусіка=Albaruthenica. Т. 6. Ч. 1. 1997. С. 280—286.
3. **Kipel V. Possible Application of Electronic Data Processing in ST Division (NYPL).** New York: NYPL, 1966. — 5 p.
Унутраны мэмарандум, фрагмэнты зь якога выкарыстоўваліся для атрыманьня фінансавае й тэхнічнае дапамогі ў справе кампютарызацыі навуковага аддзелу Нью-Ёрскае Публічнае Бібліятэкі.
4. **Кіпель В., Кіпель З. На паліцах кнігалобаў.** Нью Ёрк: БІНІМ, 1968. — 3 с.; 1969. — 8 с.; 1972. — 12 с.
Каталёгі выданняў БІНІМу й кніжак, якія можна набываць празь БІНІМ.
5. **Кіпель В. Беларусы за Ніксана — Агню. Выбары 1972 году.** Нью Ёрк, 1972. — 2 с.
Улётка з інфармацыяй пра беларускіх рэспубліканцаў і заклікам падтрымаць кандыдатуру Рычарда Ніксана на прэзыдэнцкіх выбарах.
6. **Kipel V. Byelorussian Heritage in the United States.** New Brunswick: Heritage Review, 1973. — 9 p.
Брашура пра беларусаў у ЗША, якая раздавалася ўдзельнікам розных урачыстасьцяў.

7. **Kipel V. Byelorussia in French and English: Annotated Bibliography.** [New York], 1976. — 6 p.
Асобнікі бібліяграфіі раздаваліся наведнікам Першага Беларускага Фэстывалю.
8. **Kipel V. Short English Bibliography on Byelorussia.** New York: BINIM, 1977. — 6 p.
Кароткая анатаваная бібліяграфія англамоўнага друку пра Беларусь для слухачоў лекцыяў пра Беларусь у Саўт-Рывэры.
9. **Kipel V. Bibliography on Byelorussia.** New York: BINIM, 1979. — 49 p.
Бібліяграфія, што выкарыстоўвалася для патрэбаў курсаў беларусаведы. Часткова публікавалася ў: Guide to the Study of the Soviet Nationalities, Non-Russian Peoples of the USSR / Ed. by S. M. Horak. Littleton (Colorado): Libraries Unlimited, 1982. P. 49–64.
10. **Kipel V., Kipel Z. Byelorussians in Bergen County, New Jersey. A Short Description.** Paramus (NJ): The Bergen Community Museum, 1983. — 2 p.
Інфармацыя пра пасяленьне беларусаў у акрузе Бэрген, падрыхтаваная ў зьвязку з 200-годзьдзем гэтае акругі.
11. **[Кіпель В.] Беларусы ў Злучаных Штатах Амэрыкі.** [Нью Ёрк—Гранд Рапідс], 1990. — 4 с.
Кароткая гісторыя беларускае эміграцыі ў ЗША, падрыхтаваная да гастроляў танцавальнага гурту „Васілёк“ у Беларусі ў 1990 г.
12. **Кіпель В. Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царква (на эміграцыі).** Нью Ёрк: БІНІМ, 1993. — 7 с.
Інфармацыйная брашура, скарачаны варыянт тэксту друкаваўся ў: Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 1. Мн., 1993. С. 366–367.
13. **Кіпель В. Беларусь: мінулае й сучаснасьць.** Парыж, 1996. — 8 с.
Даклад на канфэрэнцыі ў Парыжы. Францускі пераклад тэксту друкаваўся ў: Actes des journées franco-bielorussiennes de Paris, 26 octobre 1996. Numéro special de Perspectives bielorusiennes décembre-janvier. Paris, 1996. P. 3–8.
14. **Kipel V. The Republic of Belarus: Political Situation, Leadership and Transition to Democracy.** Denver (Colorado), 2000. — 3 p.
Даклад, прысьвечаны праблемам дэмакратызацыі Беларусі, прачытаны на канфэрэнцыі амэрыканскіх славістаў у Дэнвэры.

Артыкулы ў зборніках і пэрыядычным друку

1947

- 1 [Кіпель В.] Што трэба ведаць кожнаму скаўту // Напагато-
ве. Часопіс беларускіх скаўтаў. Міхельсдорф, 1947. №2—3. С. 25—
26.

Звесткі пра галоўныя скаўцкія адзнакі.

- 2 **Рысь В. Рыхтуймася да лета** // Напагато-
ве. Часопіс беларускіх
скаўтаў. Міхельсдорф, 1947. №4—5. С. 6—7.
- 3 **Рысь В. Сакалы лётаюць добра** // Напагато-
ве. Часопіс бела-
рускіх скаўтаў. Міхельсдорф, 1947. №1. С. 26—27.
- 4 **Рысь В. Сялядамі Францішка Скарыны** // У Выраі. Рэген-
сбург—Міхельсдорф. 1947. №1. С. 3—5.

Перадавіца часопіса літаратурнага гуртка Беларускае гімназіі імя Янкі
Купалы ў Нямеччыне (Баварыя).

Перадрук у: Запруднік Я. Дванаццатка. Дакументальная аповесць пра
дванаццаціх беларускіх хлапцоў у Нямеччыне, Вялікабрытаніі й Бэльгіі
(1946—1954 гг.). Нью Ёрк: БНІМ, 2002. С. 42—45.

1948

- 5 **В. К. Успаміны з Гарэзэрсу** // Напагато-
ве. Часопіс беларускіх
скаўтаў. Міхельсдорф, 1948. №1. С. 4—6.

Нататка пра курсы вышэйшых скаўцкіх кіраўнікоў, што да 1940 г. пра-
ходзілі ў мясцовасці Гарэзэрс у Латвіі, а па вайне на эміграцыі былі пе-
ранесеныя ў Нямеччыну, у лягер Вэльлеродэ, і дзе бралі ўжо ўдзел і прад-
стаўнікі беларускіх скаўтаў.

- 6 **Віт. Кам-Бэрхтэсгадэн скаўцкім маршам** // Бацькаўшчына.
1948. №23 (26).

Зацемка пра паход беларускіх скаўтаў зь лягераў ДПі па маршруце Кам—
Дэгендорф—Остэргофэн—Ляндаў—Розэнгайм—Гімзэе—Бэрхтэсгадэн.

- 7 **І. А. [Кіпель В.] Успаміны з канфэрэнцыі ІМКА** // Напага-
то-
ве. Часопіс беларускіх скаўтаў. Міхельсдорф, 1948. №1. С. 6—7.
Нарыс з паездкі беларускіх юнакоў і дзяўчат на канфэрэнцыю YMCA—
YWCA ў Гібэльштаце.

- 8 [Кіпель В.] Што трэба ведаць кожнаму скаўту // Напагато-
ве. Часопіс беларускіх скаўтаў. Міхельсдорф, 1948. №1 (7). С. 16—18.
Цікавыя й карысныя звесткі з тапаграфіі, беларускае геаграфіі й біягра-
фіяў ведамых вандроўнікаў.

- 9 **Рысь В. Працуйма над сабой** // Напагато-
ве. Часопіс бела-
рускіх скаўтаў. Міхельсдорф, 1948. №1. С. 13—15.

Агляд працы беларускіх скаўтаў за тры гады ад часу ўз'янікнення першых скаўцкіх адзінак Рэгенсбургу й Ватэнштэту да стварэння Згуртавання Беларускіх Скаўтаў на Чужыне й вызначэньне задачаў для наступнае дзейнасці.

Перадрук у: Вініцкі А. Матэрыялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямецчыне ў 1939—1951 гадох. Лёс Анджэлес—Менск, 1994. С. 157—158.

- 10 **Рысь В. Што трэба ведаць кожнаму скаўту** // Напагатове. Часапіс беларускіх скаўтаў. Міхельсдорф, 1948. №2 (8). С. 12—13.

1949

- 11 **В. З. Гістарычны дзень: 25 сакавіка 1918** // Напагатове. Часапіс беларускіх скаўтаў. Міхельсдорф, 1949. №3 (9). С. 3—4.
- 12 **В. К. і К°. Кам-Бэрхтэсгадэн (паход)** // Напагатове. Часапіс беларускіх скаўтаў. Міхельсдорф, 1949. №1 (7). С. 15—16; №2 (8). С. 6; №3 (9). С. 10—11.
- 13 **[Кіпель В.] Скаўты ў сьвеце** // Напагатове. Часапіс беларускіх скаўтаў. Міхельсдорф, 1949. №2 (8). С. 6.

1953

- 14 **Адзін з прысутных. [Кіпель В.] Беларуская песня на міжнароднай арэне** // Бацькаўшчына. 1953. №30 (161).
Інфармацыя пра выступ Ансамблю Беларускае народнай песні й танцаў лувэнскіх студэнтаў на міжнародным фестывалі, ладжаным ЮНЭСКО ў Брусэлі ў ліпені 1953 г.

1955

- 15 **Кіпель В. Мінэральныя рэсурсы БССР** // Беларускі Зборнік. №1. Мюнхэн, 1955. С. 100—114.

1956

- 16 **Зубкоўскі В. Нафта ў сьвеце** // Бацькаўшчына. 1956. №45 (327).
Агляд разьмеркаваньня радовішчаў нафты й разьвіцьця нафтавае прамысловасьці ў сьвеце.

1959

- 17 **Зубкоўскі В. Аб нявыкарыстанай сыравіне** // Бацькаўшчына. 1959. №20—21 (456—457).
Развагі пра нерэалізаваныя магчымасьці выкарыстаньня сапрапэляў у БССР.
- 18 **Зубкоўскі В. Аб пошуках зьлезнае руды на Беларусі** // Бацькаўшчына. 1959. №22 (458).

Агляд пошукаў жалеза на тэрыторыі Беларусі ў 1920—1930-х гг.

- 19 **Зубкоўскі В. Мэтэарыты на Беларусі** // Бацькаўшчына. 1959. №1—2 (437—438).

Нарыс пра мэтэарыты, знойдзеныя на тэрыторыі Беларусі ад пачатку XIX ст., і іх сьціплую рэпрэзэнтацыю ў калекцыі АН БССР.

- 20 **Удзельнік. [Кіпель В.] Студэнцкая канфэрэнцыя супраць расейскага імперыялізму** // Бацькаўшчына. 1959. №17 (453).

Інфармацыя пра студэнцкую канфэрэнцыю ў Каломбійскім унівэрсытэце 4—5 красавіка 1959 г., дзе быў агучаны й надрукаваны даклад доктара Вітаўта Кіпеля „Эканамічны аспект расейскага імперыялізму ў нерасейскіх краінах Савецкага Саюзу“.

1960

- 21 **А. Б. [Кіпель В.] У Беларускай Інстытуце Навукі і Мастацтва** // Бацькаўшчына. 1960. №18 (502).

Паведамленьне пра навуковы сход сяброў БІНІМу 5 красавіка 1960 г. і агляд рэфэрату доктара Вітаўта Тумаша „Зьмены нацыянальнага складу насельніцтва БССР“.

- 22 **Кіпель В. Беларускія вучоныя ў мінулым** // Бацькаўшчына. 1960. №18 (502).

Матэрыялы рэфэрату, працытанага ў Крывіцкім (Беларускім) Навуковым Таварыстве імя Ф. Скарыны ў Нью-Ёрку 5 сакавіка 1960 г. і прысьвечанага слаўным навукоўцам беларускага паходжання: Казіміру Семяновічу, Мікалаю Віткоўскаму, Івану Стэбуту, Мікалаю Пржэвальскаму, сям’і Кавалеўскіх, Сьцяпану й Міхалу Курторгам.

1961

- 23 **А. Б. В. [Кіпель В.] У Беларускай Інстытуце Навукі й Мастацтва** // Бацькаўшчына. 1961. №3 (538).

Зьвесткі пра сустрэчу беларусаў 17 сьнежня 1960 г. на навуковым сходзе ў БІНІМе з а. Язэпам Германовічам, што распавядаў пра сваё жыцьцё ў савецкіх канцлягерах.

- 24 **А. Б. В. [Кіпель В.] У Беларускай Інстытуце Навукі й Мастацтва** // Бацькаўшчына. 1961. №16 (551).

Паведамленьне пра навуковы сход БІНІМу, які адбыўся 4 сакавіка 1961 г. і быў прысьвечаны жыцьцю й дзейнасьці Яўхіма Карскага.

- 25 **А. Б. В. [Кіпель В.] У Беларускай Інстытуце Навукі й Мастацтва** // Бацькаўшчына. 1961. №20 (555).

Інфармацыя пра чарговую сустрэчу беларусаў на навуковай зборцы ў БІНІМе з а. Язэпам Германовічам.

- 26 А. Б. В. [Кіпель В.] У Беларускаім Інстытуце Навукі й Мастацтва // Бацькаўшчына. 1961. №22 (557).

Паведамленьне пра навуковы сход БІНІМу 22 красавіка 1961 г., на якім працягваўся разгляд тэмы дзейнасьці Яўхіма Карскага, і доктар Вітаўт Тумаш у сваім рэфэраце засяродзіўся на поглядах навукоўца й стаўленьні да яго савецкае ўлады.

- 27 А. Б. В. [Кіпель В.] У Беларускаім Інстытуце Навукі й Мастацтва // Бацькаўшчына. 1961. №28 (563).

Інфармацыя пра рэфэрат Янкі Запрудніка „Расейская філязофія гісторыі й савецкі камунізм“, прачытаны на навуковым сходзе БІНІМу 18 чэрвеня 1961 г.

- 28 Кіпель В. Праца навукоўцаў-беларусаў па-за межамі Бацькаўшчыны // Бацькаўшчына. 1961. №№34 (569), 35 (570).

Нарыс (паводле рэфэрата, агучанага на навуковым сходзе ў БІНІМе) пра ведамых у сьвеце навукоўцаў беларускага паходжання: батанікаў, матэматыкаў, астраномаў, геолягаў.

- 29 [Кіпель В.] У Беларускаім Інстытуце Навукі й Мастацтва // Бацькаўшчына. 1961. №21 (556).

Зацёмка пра сустрэчу ў БІНІМе 7 траўня 1961 г. з доктарам Аўгенам Вярбіцкім, буйным спэцыялістам мясное прамысловасьці, што ў складзе афіцыйнай дэлегацыі наведваў СССР.

1962

- 30 Кіпель В. *Атлас Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. Мн., 1958* // Запісы БІНІМ. №1 (7). Мюнхэн, 1962. С. 270—272.

Рэцэнзія на менскае выданьне.

- 31 [Кіпель В.] Беларусіка ў Амэрыцы // Беларус. 1962. №№74, 75.

Агляд зьместу беларускіх пэрыёдыкаў у Амэрыцы.

- 32 [Кіпель В.] Расправа Масквы над жаўнерамі 13-га Беларускага Батальёну // Беларус. 1962. №76—77.

Развагі з нагоды „ваеннага суду“ ў Баранавічах (09.03.1962 — 15.03.1962) над былымі жаўнерамі 13-га Беларускага Батальёну, прысуджанымі да расстрэлу.

- 33 Kipel V. *Byelorussian Independence* // The Herald News. Pas-saic, 1962. March 26.

1963

- 34 В. К. Пытаньне дыпляматычных дачыненняў ЗША з БССР // Бацькаўшчына. 1963. №606.

- 35 [Кіпель В.] У асяродку „Менск“. Летапіс жыцця ў першым сэзоне // Беларус. 1963. №80.
Хроніка падзеяў (сустрэчаў, выставаў, зьездаў ды іншых імпрэзаў) адкрыцця й першых месяцаў працы адпачынкавага асяродку беларусаў Паўночнае Амэрыкі „Бэлэр-Менск“.
- 36 [Kipel V.] *The Possibility of Diplomatic Relations Between the US and Byelorussia* // Radio Liberty. Byelorussian program No. 3290. 1963.

1964

- 37 В. К. Памяці прэзыдэнта Кенэды // Беларус. 1964. №92—93.
Развагі з нагоды першых угодкаў сьмерці Джона Кенэды наконт ролі імігрантаў у амэрыканскім грамадзтве й увагі да іх з боку ўладаў ды асабіста сьв. пам. прэзыдэнта.
- 38 [Кіпель В.] *Кніга аб каляніялізьме Масквы* // Беларус. 1964. №82.
Водгук на: *Captive Nations in the USSR / Ed. by a Committee of the League for the Liberation of the People of the USSR. Munich, 1963. — 112 p.*, дзе сярод іншых ёсьць зьвесткі пра Беларусь і беларусаў.

1965

- 39 В. К. Неадкладная справа // Беларус. 1965. №95.
Заўвагі пра важнасьць для беларускае культуры й навукі разьвіцця рэспэктывнае бібліяграфіі, якая ў БССР знаходзіцца ў занябаным стане.
- 40 Зубкоўскі В. *За незалежнасьць БНР (на 45ыя ўгодкі Слуцкага Паўстаньня)* // Беларус. 1965. №104—105.
Агляд падзеяў Слуцкага паўстаньня паводле наяўных апублікаваных матэрыялаў, а таксама новых дакумэнтаў зь дзейнасьці Рады БНР.
- 41 [Кіпель В.] *Беларусы ў Нью Джэрзі* // Беларус. 1965. №99.
Агляд англамоўнае кнігі *Byelorussians in New Jersey. New Brunswick (NJ): VAZA, 1964—1965. — 28 p.*

1966

- 42 В. К. У Беларускам Інстытуце Навукі й Мастацтва // Беларус. 1966. №111—112.
Справаздача аб IV Зьезьдзе БІНІМу 12 чэрвеня 1966 г., навуковая частка якога прысьвечаная гістарычнай ролі „Нашай Нівы“, з дататкам агляду дасягненьняў інстытуту за мінулы час.
- 43 Кіпель В. *Васіль Быкаў* // Беларускае Моладзь. Нью Ёрк, 1966. №25. С. 3.
Камэнтар аб значэньні Васіля Быкава для беларусаў. Перадрук рэцэнзіі з: „*The Dead Feel no Pain*“ // *New York Times Book Review. 1966. June 26.*

- 44 [Кіпель В.] Наш кірунак // Беларуская Моладзь. Нью-Ёрк, 1966. №25. С. 1—2.

Перадавіца часопіса з вызначэннем галоўных задачаў дзейнасці беларускае моладзі і яе арганізацыяў у ЗША.

1967

- 45 Зубкоўскі В. *Suhl, Yuri. They Fought Back: the Story of the Jewish Resistance in Nazi Europe. New York, 1967. 327 p.* // Radio Liberty. №3195. 1967. — 8 p.

Рэцэнзія на кнігу „Яны адбіваліся“, дзе ўтрымліваецца шмат матэрыялаў для вывучэння габрэйска-беларускіх дачыненняў.

1969

- 46 В. К. Змаганьне БНР: Слуцкі Фронт // Беларус. 1969. №141. Агляд падзеяў на Слуцчыне ў 1920 г. і іх дакументавання ў друку, а таксама прапанова змяніць назву „Слуцкае паўстаньне“ на „Слуцкі фронт БНР“. Часткова перадрукоўваўся ў: Свабода. Менск, 1990. №13.

- 47 Кіпель В. Беларуская краёвая абарона (Да 49-х угодкаў Слуцкага паўстання і 25-х угодкаў утварэння БКА) // Беларус. 1969. №152.

Развагі пра гісторыю беларускае вайсковасці ў XX ст. і пра стварэнне БКА як значнае яе дасягненне.

- 48 *Byelorussians fight for their freedom* // Беларус. 1969. №143.

1970

- 49 В. З. Выстаўка Публічнай Бібліятэкі ў Нью-Ёрку // Запісы БІНІМ. №5 (11). Мюнхэн, 1970. С. 124—129.

Падрабязны агляд выставы „450 гадоў беларускага друку“, што адбывалася ў 1968 г. у Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы і рэпрэзэнтавала розныя пэрыяды і аспекты гісторыі беларускага кнігадрукавання.

1971

- 50 В. З-кі. Канфэрэнцыя этнічных групаў ЗША // Беларус. 1971. №175.

Паведамленьне пра скліканую Ўсеамерыканскай Асацыяцыяй Этнічных Групаў Амэрыкі ў Вашынгтоне (16.10.1971 — 17.10.1971) канфэрэнцыю, дзе ад беларусаў удзельнічалі Вітаўт Кіпель і Анатоль Плескачэўскі.

- 51 [Кіпель В.] Дзіцячы лягер у Бэлей—Менску // Беларус. 1971. №173.

Зацёмка пра дзейнасць беларускага дзіцячага лягеру ў летнім адпачынкавым селішчы „Бэлэр-Менск“ у жніўні 1971 г.

- 52 [Кіпель В.] Рэфэрат і 60-годзьдзе д-ра В. Тумаша // Беларус. 1971. №165.

Паведамленьне пра рэфэрат доктара Вітаўта Тумаша „Сучасныя навуковыя канцэпцыі этнагенэзу беларускага народу“, прачытаны на сходзе БНІМУ 19 сьнежня 1970 г., а таксама пра віншаваньні аўтару з нагоды 60-годзьдзя.

1972

- 53 **Зубкоўскі В. Да гісторыі беларускае эміграцыі ў ЗША** // Беларус. 1972. №185.

Спроба пэрыядызацыі гісторыі беларускае эміграцыі ў ЗША, а таксама вызначэньня яе стагатычнае колькасьці й асаблівасьцяў расьсяленьня па краіне.

- 54 **Зубкоўскі В. Спатканьне з прэзыдэнтам Ніксанам** // Беларус. 1972. №186.

Паведамленьне пра ўдзел беларускае грамады Нью-Ёрку ў адкрыцьці Нацыянальнага Музею Іміграцыі й спатканьні з прэзыдэнтам Рычардам Ніксанам у часе гэтага мерапрыемства.

- 55 **Кіпель В. Беларусы за Ніксана—Агню (Справаздача зь дзейнасьці руху)** // Беларус. 1972. №188.

Ацэнка дзейнасьці выбарчага руху „Беларусы за Ніксана—Агню“ ў розных штатах і заўвага, што каля 3000 гадзінаў працы беларусаў ЗША былі ўкладзеныя ў гэтую выбарчую кампанію.

- 56 **Кіпель В. Дзіцячыя лягеры ў Бэлэр—Менску** // Беларус. 1972. №185.

Развагі пра задачы й спосаб дзейнасьці беларускага дзіцячага летніку ў адпачынкавым селішчы „Бэлэр-Менск“.

- 57 [Кіпель В.] **Канфэрэнцыя пра этнічныя групы** // Беларус. 1972. №181.

Паведамленьне пра канфэрэнцыю ў Штатным Каледжы ў Джэрзі-Сіці 15 красавіка 1972 г., дзе доктар Вітаўт Кіпель чытаў даклад пра беларускую этнічную групу ў ЗША.

- 58 [Кіпель В.] **На 20-ыя ўгодкі Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва** // Беларус. 1972. №179.

Зьвесткі пра навуковую канфэрэнцыю з нагоды 20-х угодкаў дзейнасьці БНІМУ, дзе з дакладамі выступалі дактары Вітаўт Тумаш, Антон Адамовіч, Станіслаў Станкевіч і Вітаўт Кіпель.

- 59 [Кіпель В.] **Наступныя чатыры гады** // Беларус. 1972. №187.

Развагі пра значэньне для беларусаў абраньня на прэзыдэнта ЗША Рычарда Ніксана.

- 60 [Кіпель В.] У Беларускім Інстытуце ў Нью Ёрку // Беларус. 1972. №180.
- 61 Kipel V. *Byelorussia's Seat at the UN* // Heritage Review. Vol. 2. No. 4. Fall. Newark (NJ), 1972. P. 7.
Зацёмка пра ўдзел БССР у Арганізацыі Аб'яднаных Нацыяў, што зьяўляецца вынікам беларускага нацыянальнага руху. Адбітак з артыкула двойчы выдаваўся асобна: у 1972 і 1977 гг.
- 62 Kipel V. *Byelorussians in New Jersey* // Heritage Review. Vol. 2. No. 3. Summer. Newark (NJ), 1972. P. 12.
- 63 [Kipel V.] *Kupala's Life and Death Suicide or Murder?* // Heritage Review. Vol. 2. No. 4. Fall. Newark (NJ), 1972. P. 16.
- 64 V. K. *Byelorussian Cultural Heritage in New Jersey* // Heritage Review. Vol. 2. No. 3. Summer. Newark (NJ), 1972. P. 12.

1973

- 65 Зубкоўскі В. *Даклад пра Беларусь сяння* // Беларус. 1973. №199.
Інфармацыя пра ладжаную Задзіночаньнем Беларуска-Амэрыканскіх Вэтэранаў сустрэчу беларусаў з журналістам-пісьменьнікам Алесем Вожыкам, які ў 1972 г. стаў палітычным эмігрантам з БССР.
- 66 Зубкоўскі В. *Ікона Сьв. Еўфрасьніні Полацкае Пола Вінчэ* // Беларус. 1973. №198.
Зьвесткі пра мадзярскага мастака-скульптара Пола Вінчэ, аўтара срэбнае іконы Сьвятое Эўфрасіньні Полацкае.
- 67 Зубкоўскі В. *Помнік Янку Купалу пад „яблычка“* // Беларус. 1973. №196.
Развагі з нагоды адкрыцьця 1 ліпеня 1973 г. у сядзібе славянскіх арганізацыяў пракамуністычнае арыентацыі ў Араў-Парк (штат Нью-Ёрк) помніка Янку Купалу, а таксама заўвагі пра дух „расейшчыны“, якім гэтае мерапрыемства суправаджалася.
- 68 Кіпель В. *1776—1976: двухсотгодзьдзе ЗША* // Беларус. 1973. №194.
Развагі пра магчымасьці й формы беларускага ўдзелу ва ўрачыстасьцях 200-годзьдзя ЗША.
- 69 Кіпель В. *З прэзыдэнтам Ніксанам у Белым Доме* // Беларус. 1973. №189.
Зацёмка пра ўдзел Вітаўта й Зоры Кіпеляў у Калядным прыёме ў Белым Доме й гутарку з прэзыдэнтам Рычардам Ніксанам ды іншымі палітыкамі.

- 70 **Кіпель В. Інаўгурацыя прэзыдэнта Ніксана** // Беларус. 1973. №190.
Паведамленьне пра ўдзел беларускіх прадстаўнікоў у імпрэзах інаўгурацыі прэзыдэнта Рычарда Ніксана.
- 71 **Кіпель В. Мадзярскі дзень (Уражаньні із спатканьня з кардыналам Міндцэнта)** // Беларус. 1973. №198.
Паведамленьне пра сустрэчу з мадзярскім кардыналам Міндцэнта й падарунак яму ад беларусаў іконы Сьвятое Эўфрасіньні Полацкае, створанае мастаком Полам Вінцэ.
- 72 **Кіпель В. Стагодзьдзе Пасэйку** // Беларус. 1973. №193.
Інфармацыя пра ўдзел беларусаў ва ўрачыстых мерапрыемствах з нагоды стагодзьдзя гораду Пасэйк (штат Нью-Джэрзі) і паход беларускае калёны Арганізацыі Беларуска-Амэрыканскіх Вэтэранаў у шматнацыянальным маршы.
- 73 **Кіпель В. Сьцяг 225** // Беларус. 1973. №195.
Пра зьяўленьне ў складзе Амэрыканскае Скаўцкае Арганізацыі беларускае скаўцкае дружыны „Сьцяг 225“, спонсарам якое выступае Царква Сьвятое Эўфрасіньні Полацкае ў Сайт-Рывэры.
- 74 **Сябра. [Кіпель В.] Сьвятой памяці Васіль Юрцэвіч** // Беларус. 1973. №199.
Нагаткі з жыцьця й дзейнасьці беларускага дзеяча, аднаго з заснавальнікаў карпарацыі „Бэлэр-Менск“ Васіля Юрцэвіча.
- 75 **Kipel V. Achievement of Byelorussian-American Community in South River** // Heritage Review. Vol. 3. No. 1. January. Newark—New Brunswick (NJ), 1973. P. 23.
- 76 **Kipel V. Beginning of Byelorussian Immigration to the U.S.** // Heritage Review. Vol. 3. No. 1. January. Newark—New Brunswick (NJ), 1973. P. 30.
- 77 **Kipel V. Byelorussian-Americans: Campaign Report** // Heritage Review. Vol. 3. No. 1. January. Newark—New Brunswick (NJ), 1973. P. 15.
- 78 **Kipel V. Euphrossinia — Patron Saint of Byelorussia — 800th Anniversary** // Heritage Review. Vol. 3. No. 3. August. Newark (NJ), 1973. P. 25.
- 79 **Kipel V. Facts on Byelorussia: Reports...** // Heritage Review. Vol. 3. No. 3. August. Newark (NJ), 1973. P. 22.
- 80 **Kipel V. Gov. W. T. Cahill Proclaimed March 25th Byelorussia Independence Day in the State of New Jersey** // Heritage Review. Vol. 3. No. 2. May. Newark (NJ), 1973. P. 9.

- 81 [Kipel V.] Heritage Bookshelf. Byelorussia: Vera Rich. Like Water, Like Fire. London, 1971 // Heritage Review. Vol. 3. No. 3. August. Newark (NJ), 1973. P. 22.**
Агляд кнігі Веры Рыч.
- 82 Kipel V. New Byelorussian Autocephalic Orthodox Church in South Jersey // Heritage Review. Vol. 3. No. 4. October. Newark (NJ), 1973. P. 7.**
- 83 Kipel V. The Voice of America and Broadcasts in Byelorussian: a Case of Living Discrimination // Heritage Review. Vol. 3. No. 2. May. Newark (NJ), 1973. P. 8.**
- 84 Kipel V. U. S. Counsulate in Byelorussia: Why Not? // Heritage Review. Vol. 3. No. 3. August. Newark (NJ), 1973. P. 20.**
Прапановы па адкрыцці амэрыканскага кансуляту ў Беларусі.
- 85 Zubkouski V. Byelorussian Cultural Heritage: Janka Kupala ans Jakub Kolas // Heritage Review. Vol. 3. No. 1. January. Newark—New Brunswick (NJ), 1973. P. 24.**
Агляд выставы, прысьвечанае творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа, што адбывалася ў Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы.
- 86 Zubkouski V. Clearing Confusion About Byelorussia // Heritage Review. Vol. 3. No. 3. August. Newark (NJ), 1973. P. 9.**
- 87 Zubkouski V. New Jersey Byelorussian-American Veterans Celebrate the Anniversary of Sluck Fighting // Heritage Review. Vol. 3. No. 1. January. New Brunswick (NJ), 1973. P. 32.**

1974

- 88 В. К. Палітычная канфэрэнцыя ў Бостане // Беларус. 1974. №208.**
Паведамленьне пра ўдзел беларускага прадстаўніка (Вітаўта Кіпеля) у ладжанай рэспубліканскай партыяй канфэрэнцыі рэспубліканскіх кіраўнікоў паўночна-ўсходніх штатаў ЗША і гучаньне на ёй беларускае тэматыкі.
- 89 Госьць. [Кіпель В.] Этнічная канфэрэнцыя ў Балтыморы // Беларус. 1974. №204.**
- 90 Зубкоўскі В. Дваццаць пяць гадоў працы. 11-я сустрэча беларусаў Паўночнае Амэрыкі // Беларус. 1974. №210.**
Падрабязнае апісаньне падзеяў 11-й Сустрэчы Беларусаў Паўночнае Амэрыкі з асаблівай увагай да зьместу прамоваў.
- 91 Зубкоўскі В. Двухсоты нумар „Беларуса“ // Беларус. 1974. №202.**
Аповед пра пашыранае пасяджэньне супрацоўнікаў „Беларуса“ з нагоды выхаду 200-га нумару газэты, абмеркаваньне дасягненьняў і задачай.

- 92 Зубкоўскі В. Спатканьні, гутаркі, высновы...** // Беларус. 1974. №201.
Уражаньні Вітаўта Кіпеля ад спатканьняў з рознымі беларусамі з БССР.
- 93 Зубкоўскі В. Тызень Паняволеных Народаў у Нью Ёрку** // Беларус. 1974. №208.
Агляд падзеяў Тызня Паняволеных Народаў у Нью-Ёрку й удзелу ў іх беларусаў.
- 94 К. [Кіпель В.] Беларусы з БССР у Ньюёркаўскай бібліятэцы** // Беларус. 1974. №204.
- 95 [Кіпель В.] Беларус — старшынём рэспубліканскай фэдэрацыі ў Нью Джэрзі** // Беларус. 1974. №210.
Інфармацыя пра абраньне Вітаўта Кіпеля на пасаду старшыні найбуйнейшае ў ЗША Фэдэрацыі Рэспубліканскіх Нацыянальных Клюбав Нью-Джэрзі.
- 96 [Кіпель В.] Беларусаведа ў гарадзкім коледжы Нью Ёрку** // Беларус. 1974. №205.
Паведамленьне пра сэрыю лекцыяў дактароў Янкі Запрудніка й Вітаўта Кіпеля „Беларуская культурная спадчына ў Амэрыцы“, прачытаных у межах славянаведных выкладаў Нью-Ёрскага Гарадзкога Каледжу.
- 97 Кіпель В. Беларуская спадчына ў Амэрыцы: „Гаваі“** // Беларус. 1974. №№210, 211.
Нарыс жыцця й дзейнасьці Мікалая Судзілоўскага-Руссэль.
- 98 Кіпель В. Беларусы Амэрыкі й наведаньне прэзыдэнтам Ніксанам Беларусі** // Беларус. 1974. №207.
Інфармацыя пра дзейнасьць беларусаў ЗША ў кірунку абавязковага наведваньня прэзыдэнтам Рычардам Ніксанам БССР у часе сваёй паездкі ў СССР.
- 99 Кіпель В. Бібліяграфічныя дапаможнікі пры арганізацыі калекцыяў беларусікі** // Запісы БІНІМ. №12. Нью Ёрк, 1974. С. 104—111.
Агляд асноўных тыпаў беларускіх бібліяграфічных матэрыялаў Нью-Ёрскае Публічнае Бібліятэкі, што могуць быць карыснымі пры арганізацыі калекцыяў беларусікі.
- 100 [Кіпель В.] Бібліятэкі Амэрыкі цікавяцца нацыянальнымі групамі** // Беларус. 1974. №209.
Зьвесткі пра гадавую канфэрэнцыю Асацыяцыі Амэрыканскіх Бібліятэкараў у Нью-Ёрку, дзе сярод іншага былі агучаныя праблемы фармаваньня калекцыяў беларускіх выданьняў у амэрыканскіх кнігазборах.
- 101 Кіпель В. Другі Ўсебеларускі Кангрэс — аналіз тагачаснае палітычнае сытуацыі** // Беларуская Думка. Грамадзка-палі-

тычны і літаратурна-мастацкі часопіс. №18—19. Нью Ёрк—Саўт Рывэр. 1974—1975. С. 4—7.

Рэфэрат, чытаны ў Саўт-Рывэры з нагоды 30-х угодкаў Другога ўсебеларускага Кангрэсу й прысьвечаны гісторыі яго скліканьня й правядзеньня, а таксама ягонаму значэньню для Беларусі.

- 102 [Кіпель В.] Канвэнцыя рэспубліканскай рады нацыянальнасьцей у Бастоне** // Беларус. 1974. №211.

Зацемка пра ўдзел беларусаў у 4-й гадавой Канфэрэнцыі Рэспубліканскае Рады Нацыянальнасьцяў у Бостане, сябрамі якое ёсьць і беларускія рэспубліканскія клубы.

- 103 [Кіпель В.] Пляны для абтоку Эліс** // Беларус. 1974. №211.

Зацемка пра працоўную паездку сяброў Інтэрнацыянальнага Камітэту адзначэньня 200-годзьдзя ЗША, у склад якога ўваходзяць і беларусы, на абтоку Эліс (Выспу Сьлёзаў), дзе раней праходзілі афармленьне дакумэнтаў мільёны імігрантаў, а таксама згадка пра пляны пашырэньня сюды Музэю Іміграцыі.

- 104 [Кіпель В.] Трактар „Беларусь“ у Амэрыцы** // Беларус. 1974. №209.

Агляд публікацыі ў амэрыканскім друку зьвестак пра продаж у ЗША трактароў „Беларусь“.

- 105 Kipel V. Excibition: Cultural Heritage** // Heritage Review. Vol. 4. No. 1. Winter. Newark (NJ), 1974. P. 10.

- 106 Kipel V. Heritage Federation New Chairman: Biography** // Heritage Review. Vol. 4. No. 2. Fall. Newark (NJ), 1974. P. 3.

- 107 Kipel V. Heritage View 1974** // Heritage Review. Vol. 4. No. 1. Winter. Newark (NJ), 1974. P. 5; GOP Nationalities News. Washington (D.C.) July 1974.

- 108 Kipel V. KATYN and Khatyn: Tragic Memoires** // Heritage Review. Vol. 4. No. 2. Fall. Newark (NJ), 1974. P. 11.

- 109 Kipel V. The Road to Byelorussian Independence** // Heritage Review. Vol. 4. No. 1. Winter. Newark (NJ), 1974. P. 10.

1975

- 110 Зубкоўскі В. Дасьледаваньні падзеяў на Случчыне** // Беларус. 1975. №223—224.

Публікацыя некаторых газэтных матэрыялаў часоў 1919—1921 гг., дзе згадваліся падзеі на Случчыне.

- 111 Кіпель В. А. Калубовіч. Мова ў гісторыі беларускага пісьменства. I. Уводзіны: Лёс помнікаў старога беларускага пісьменства (Рукапіснага й друкаванага).**

- Мюнхэн—Лёндан, 1974—1975. 86 б.** // Запісы БІНІМ. №13. Нью-Ёрк, 1975. С. 139—143.
Рэцэнзія на кнігу Аўгена Калубовіча са згадкамі неахопленых увагай аўтара матэрыялаў.
- 112 Кіпель В. Айцец Францішак Дзеражынскі** // Беларус. 1975. №216.
Нарыс жыцця і дзейнасці ксяндза-беларуса з Воршы, „патрыярха амэрыканскіх езуітаў“ айца Францішка Дзеражынскага (1779—1850).
- 113 Кіпель В. Беларуская спадчына ў ЗША: Мэрыленд** // Беларус. 1975. №215.
Нарыс з гісторыі беларускае прысутнасці ў штаце Мэрыленд, дзейнасці Беларускае правінцыі езуіцкага Ордэну на пачатку XIX ст. і сучасных беларускіх арганізацыяў штату, а таксама іх рэпрэзэнтаванасці ў культурным жыцці рэгіёну.
- 114 Кіпель В. Беларуская эміграцыйная літаратура** // Запісы БІНІМ. №13. Нью-Ёрк, 1975. С. 153—154.
Рэпрэзэнтацыя праграмы сэрыі лекцыяў на факультэце славянскіх моваў Кўінзскага Каледжу Гарадзкога ўнівэрсытэту Нью-Ёрку ў 1973/1974 навучальным годзе, прысьвечаных замежнай беларускай літаратуры і некаторым іншым аспектам беларускае культуры.
- 115 Кіпель В. Гісторыя беларускае літаратуры па-ангельску** // Запісы БІНІМ. №13. Нью-Ёрк, 1975. С. 154—155.
Кароткі агляд падрыхтаванага да друку прафэсарам Лёнданскага ўнівэрсытэту Арнолда Макмілінам англамоўнага выданьня *A History of Byelorussian Literature: From its Origin to the Present Day*.
- 116 Кіпель В. Дні беларусаведных студыяў у Атаве** // Запісы БІНІМ. №13. Нью-Ёрк, 1975. С. 149—153.
Агляд падзеяў „Дзён Беларусаведных Студыяў“, што адбываліся ва ўнівэрсытэце Атавы ў красавіку 1975 г., былі прысьвечаныя тэме „Прысутнасць Беларусі на Паўночна-Амэрыканскім кантынэнце“ і складаліся з выставы беларускага народнага мастацтва, аўтарскага вечару Наталлі Арсеньневай і беларусаведнае навуковае канфэрэнцыі.
- 117 Кіпель В. Падручнік** // Беларус. 1975. №216.
Абвестка пра выхад з друку кнігі Валянціны Пашкевіч „Fundamental Byelorusian=Асновы беларускай мовы“.
- 118 Кіпель В. Расьце дзейнасць нашае моладзі** // Беларус. 1975. №218.
Агляд дзейнасці ў галіне папулярызацыі беларускага народнага мастацтва Арганізацыі Беларуска-Амэрыканскае Моладзі ў Нью-Ёрку і Нью-Джэрзі.

- 119 [Кіпель В.] Спатканьне зь віцэ-прэзыдэнтам // Беларус.** 1975. №214.

Інфармацыя пра ўдзел старшыні Фэдэрацыі Нацыянальных Рэспубліканскіх Клубаў Нью-Джэрзі Вітаўта Кіпеля ў сустрэчы ў Морыстаўне зь віцэ-прэзыдэнтам ЗША Нэлсанам Раkfэлерам.

- 120 Кіпель В. Справа вывучэння этнічнай спадчыны ў школах ЗША // Беларус.** 1975. №221.

Паведамленьне пра выступленьне Вітаўта Кіпеля перад Камісіяй Міністэрства Асьветы ЗША і Нацыянальнай Асацыяцыяй Асьветы ў Вашынгтоне з рэфэратам, прысьвечаным рэпрэзэнтаванасьці ў школьных бібліятэках матэрыялаў пра нацыянальныя групы ЗША, а таксама выданьню сэр'і падручнікаў у пытаньні этнічных групаў.

- 121 Удзельнік. [Кіпель В.] Беларускі сыяг у Морыстаўн // Беларус.** 1975. №213.

Паведамленьне пра ўдзел беларусаў разам з прадстаўнікамі іншых нацыянальных групаў у жалобнай маніфэстацыі й малітве па вязьнях савецкіх турмаў і канцэнтрацыйных лягераў у горадзе Морыстаўн (штат Нью-Джэрзі).

- 122 Kipel V. The New York Times and Byelorussia // Heritage Review.** Vol. 5. No. 1. Spring. Newark (NJ), 1975. P. 9.

1976

- 123 В. К. Узнагарода Беларусу // Беларус.** 1976. №233.

Паведамленьне пра ўзнагароду беларускага навукоўца, сябра БНІМУ, дасьледніка хіміі мясных прадуктаў доктара Аўгена Вярбіцкага гадавой адзнакай „За выдатныя досьледы“ Амэрыканскае Навукова-Дасьледчае Асацыяцыі Мясное Індустрыі.

- 124 Др. П. Гой. [Кіпель В.] Перапіс жыхарства ЗША ў 1980 годзе // Беларус.** 1976. №232.

Інфармацыя пра ўдзел Вітаўта Кіпеля ў канфэрэнцыі, прысьвечанай прызначанаму на 1980 г. перапісу насельніцтва ЗША, і выказанья ім заўвагі пра немэтазгоднасьць залічэньня беларусаў і ўкраінцаў у агульную групу „СССР“.

- 125 Зубкоўскі В. Канфэрэнцыя ў Вашынгтоне // Беларус.** 1976. №229.

Інфармацыя пра дзье канфэрэнцыі ў Вашынгтоне: пленум ЦК рэспубліканскае партыі й канфэрэнцыя кіраўнічага актыву гэтае партыі, з удзелам прадстаўнікоў нацыянальных групаў, рэспубліканскіх нацыянальных клубаў.

- 126** **Зубкоўскі В. Леанід Плюшч пра Беларусь** // Беларус. 1976. №228.
Паведамленьне пра гутарку з украінскім дысыдэнтам Леанідам Плюшчом аб прыкладах дысыдэнцтва ў БССР.
- 127** **Зубкоўскі В. Месяц з моладзям** // Беларус. 1976. №232.
Агляд разнастайных выступаў танцавальнага гуртка „Васілёк“ у Нью-Джэрзі, што адбыліся цягам аднаго месяца.
- 128** **Зубкоўскі В. Чаму расейцы не пратэстуюць** // Беларус. 1976. №230—231.
Заўвагі пра непаслядоўнасьць пратэстаў у расейскім друку Амэрыкі супраць атаясамленьня тэрмінаў „Расея, расейскі“ й „СССР, савецкі“.
- 129** **[Кіпель В.] Беларускі сыяг у Філадэльфіі** // Беларус. 1976. №229.
Інфармацыя пра ўдзел прадстаўнікоў беларускіх рэспубліканскіх клюбаў у гадавой канфэрэнцыі рэспубліканскіх нацыянальных клюбаў Амэрыкі ў Філадэльфіі, дзе гучала беларуская тэматыка і была прынятая адмысловая рэзалюцыя аб неабходнасьці ўвядзеньня беларускае мовы ў перадачы „Голасу Амэрыкі“.
- 130** **[Кіпель В.] Беларусы ў Мэйне** // Беларус. 1976. №226—227.
Кароткая зацемка пра гісторыю пасяленьня й сучасную прысутнасьць беларусаў у штаце Мэйн.
- 131** **Кіпель В. Да Дня Беларускае Культуры** // Беларус. 1976. №225.
Анонс праграмы фэстывалю „Дзень Беларускае Культуры“ ад імя старшыні Арганізацыйнага Камітэту.
- 132** **[Кіпель В.] Дзэвьесце** // Беларус. 1976. №230—231.
Зацемка пра сьвяткаваньне 200-годзьдзя ЗША й удзел у сьвяточных мерапрыемствах беларусаў.
- 133** **Кіпель В. Заклучнае слова** // Беларус. 1976. №230—231.
Высновы аб выніках Беларускага Фэстывалю, які адбыўся ў чэрвені 1976 г. у Нью-Джэрзі.
- 134** **[Кіпель В.] Канфэрэнцыя ў Белым ДOME** // Беларус. 1976. №229.
Паведамленьне пра выступленьне Вітаўта Кіпеля як прадстаўніка БІНІМу ў Белым ДOME на канфэрэнцыі ў пытаньнях уключэньня матэрыялаў пра этнічныя групы ў праграмы амэрыканскіх школ.
- 135** **[Кіпель В.] Кніга пра этнічныя групы Нью Джэрзі** // Беларус. 1976. №236.
Нататка паводле *New York Times* аб выхадзе ілюстраванай кнігі пра двац-

- цаць пяць этнічных групаў Нью-Джэрзі, дзе зьмешчаны матэрыял пра беларусаў.
- 136 Кіпель В. Мой голас за рэспубліканцаў** // Беларус. 1976. №234.
Погляд на праграму рэспубліканскае партыі й увагу пытанню нацыянальных групаў у ЗША.
- 137 [Кіпель В.] На юбілейным святаваньні** // Беларус. 1976. №233.
Інфармацыя пра выставу й выступы ўдзельнікаў беларускага культурна-мастацкага фэстывалю ў Каледжы імя Ёўлсана Патэрсона ў Нью-Джэрзі.
- 138 [Кіпель В.] Нарада з прэз. Фордам** // Беларус. 1976. №229.
Інфармацыя пра ўдзел Вітаўта Кіпеля ў нарадзе з прэзідэнтам Фордам у Белым Доме ў пытаньнях замежнае палітыкі й ролю нацыянальных групаў у выбарнай кампаніі.
- 139 [Кіпель В.] Палеміка аб беларусах у ЗША** // Беларус. 1976. №225.
Адказ на крытыку артыкула Вітаўта Кіпеля аб пачатках беларускае эміграцыі ў ЗША ў газэце *Ethnic American News* (Пітсбург, Пэнсільванія), зробленую Кангрэсам Расейскіх Амэрыканцаў.
- 140 Кіпель В. Першы Беларускі Фэстываль** // Запісы БІНІМ. №14. Нью Ёрк, 1976. С. 157—158.
Агляд праграмы Першага Беларускага Фэстывалю, што ладзіўся 12 чэрвеня 1976 г. у Мастацкім Асяродку штату Нью-Джэрзі ў Голмдэл.
- 141 Кіпель В. Сустрэча ў Вашынгтоне з прэзідэнтам ЗША** // Беларус. 1976. №228.
Паведамленьне пра беларускі ўдзел у канфэрэнцыі ў Белым Доме й Дзяржаўным Дэпартаманце ЗША, прысьвечанай пытаньням вонкавай палітыкі ЗША, і сустрэчу з прэзідэнтам Фордам.
- 142 Кіпель В. [Фэстываль]** // Беларус. 1976. №228.
Нагатка ад імя Фэстывальнага Камітэту пра стан падрыхтоўкі да Беларускага Фэстывалю ў чэрвені 1976 г.
- 143 Kipel V. Editorial** // *Heritage Review*. Vol. 5. No. 2. Winter. Newark (NJ), 1976. P. 1—2.
- 144 Kipel V. Editorial** // *Heritage Review*. Vol. 5. No. 3. Spring. Newark (NJ), 1976. P. 1.
- 145 Kipel V. Meeting in Washington** // *Heritage Review*. Vol. 5. No. 3. Spring. Newark (NJ), 1976. P. 4—5.
- 146 Kipel V. News from New Jersey Ethnic Directory** // *Heritage Review*. Vol. 5. No. 2. Winter. Newark (NJ), 1976. P. 8.

- 147 **Kipel V. Soviets Forcing Byelorussians to Leave Byelorussia: Editor's Comments** // Heritage Review. Vol. 5. No. 3. Spring. Newark (NJ), 1976. P. 7.
- 148 **Kipel V. Zuk-Hriskevich R. Calendar** // Resource List for a Multicultural Society. An Experience 1976. Project. Toronto (Ontario), 1976. P. 71—76.
- Бібліяграфія, прысьвечаная беларусам Канады.

1977

- 149 **Зубкоўскі В. Як Масква абкрадае беларускі Жлобін** // Беларус. 1977. №237.
- Заўвага наконт таго, што сувэніры, зробленыя ў Жлобіне, ідуць за мяжу з кляймою „Made in USSR“, а таму ніхто ня ведае пра іх беларускае паходжаньне.
- 150 **[Кіпель В.] Беларусаведа для моладзі** // Беларус. 1977. №237.
- Паведамленьне пра пачатак беларусаведнага сэмінару для моладзі ў Беларускаім Грамадзкім Цэнтры ў Саўт-Рывэры, у межах якога адбылася лекцыя Вітаўта Кіпеля „Пачаткі беларускае эміграцыі ў Амэрыцы“.
- 151 **Кіпель В. Беларусы ў „10-ёх вырашальных днёх“** // Беларус. 1977. №237.
- Інфармацыя пра беларускія мерапрыемствы ў часе сьвяткаваньняў 200-годзьдзя ЗША ў Нью-Джэрзі й асабліва пра рэзананс ад беларускае выставы ў Трэнтане.
- 152 **Кіпель В. Вынік даўгое працы** // Беларус. 1977. №243—244.
- Высновы па выніках Другога Беларускага Фэстывалю й адзначэньне эфэктыўнасьці агульнае працы беларусаў розных групаў і штатаў у ягонаі арганізацыі.
- 153 **[Кіпель В.] Да сёлетніх выбараў у Нью Джэрзі** // Беларус. 1977. №248.
- Развагі пра беларускі ўдзел у выбарах губэрнатарай у штаце Нью-Джэрзі й падтрымку дэмакрата Брэндана Бэрна, які ёсьць добрым прыяцелем беларусаў.
- 154 **[Кіпель В.] Для калекцыянэраў беларусікі й амэрыканы** // Беларус. 1977. №242.
- Зацемка з гісторыі беларускіх палітычных значкаў у ЗША, справакаваная публікацыяй адпаведнага артыкула ў газэце „Новое Русское Слово“ ў Нью-Ёрку.
- 155 **Кіпель В. Другі Беларускі Фэстываль** // Беларус. 1977. №241.
- Агляд праграмы Другога Беларускага Фэстывалю ў Нью-Джэрзі.

- 156 Кіпель В. Другі Беларускі Фэстываль у ЗША // Запісы БІНІМ. №15. Нью Ёрк, 1977. С. 157—158.**
Асьвятленьне праграмы Другога Беларускага Фэстывалю, што адбыўся 21 чэрвеня 1977 г. у Мастацкім Асяродку штату Нью-Джэрзі.
- 157 [Кіпель В.] Канфэрэнцыя ў Дзяржаўным Дэпартаманьце // Беларус. 1977. №242.**
Паведамленьне пра ўдзел Вітаўта Кіпеля ад Беларускага Кангрэсавага Камітэту ў канфэрэнцыі Дзяржаўнага Дэпартаменту з прадстаўнікамі нацыянальных, прафэсійных, вэтэранскіх ды іншых арганізацыяў, прывечанай актуальным пытаньням палітыкі ўраду ЗША.
- 158 [Кіпель В.] Канфэрэнцыя ў Нью Джэрзі // Беларус. 1977. №247.**
Паведамленьне пра ўдзел беларусаў у трэцяй гадавой канфэрэнцыі Кангрэсу Этнічных Групаў Штату Нью-Джэрзі ў горадзе Пойнт-Плэзант.
- 159 [Кіпель В.] Перапіс жыхарства ЗША 1980 году // Беларус. 1977. №238.**
Заўвагі пра важнасьць вызначэньня суайчыньнікамі-эмігрантамі Беларусі як краіны свайго паходжаньня, а таксама сваёй беларускае мовы й нацыянальнасьці ў часе перапісу 1980 г. для дакладнага ўліку колькасьці беларусаў у ЗША.
- 160 Кіпель В. Сёлетні Беларускі Фэстываль // Беларус. 1977. №240.**
Заклік загадзя набываць білеты Другога Беларускага Фэстывалю ў Нью-Джэрзі.
- 161 Кіпель В. Слуцкі Фронт БНР 1920 году // Беларус. 1977. №237.**
Прынагодная згадка дакумэнтаў пра збройнае змаганьне на Случчыне.
- 162 Кіпель В. Угодкавая беларусаведная канфэрэнцыя Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва // Запісы БІНІМ. №15. Нью Ёрк, 1977. С. 151—152.**
Агляд зьместу беларускае канфэрэнцыі, ладжанае ў зьвязку з 25-годзьдзем Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў Сытангольскім унівэрсытэце штату Нью-Джэрзі з удзелам выкладчыкаў вышэйшых навучальных установаў ЗША й Канады.
- 163 Кіпель В. Фэстываль — праца для справы // Беларус. 1977. №239.**
Паведамленьне ад імя старшыні Фэстывальнага Камітэту аб падрыхтоўцы чарговага Беларускага Фэстывалю ў Нью-Джэрзі для папулярызацыі Беларусі ў ЗША.
- 164 Kipel V. Byelorussians in New Jersey // The New Jersey Ethnic Experience / Ed. by V. Cunningham. Union City (NJ): Wm. H. Wise &**

Со., 1977. P. 88—107.

Адбітак з матэрыялу пра беларусаў у Нью-Джэрзі ў 1977 г. быў таксама асобна выдадзены ў дзвюх варыянтах: зь мяккай і цвёрдай вокладкамі.

- 165 Kipel V. Byelorussian Literature // The Reader's Adviser, a Layman's Guide to Literature. Vol. 2. New York—London: R. R. Bowkner Co., 1977. P. 474—478.**

- 166 Kipel V. Some Demographic and Industrial Aspects of Soviet Byelorussia During 1965—1975 // Nationalism in the U.S.S.R. and Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin. Detroit (Mich): The University of Detroit Press, 1977. P. 96—104.**

Артыкул-аналіз каляніяльнага стану БССР у 1977 г. быў выдадзены асобным адбіткам.

1978

- 167 В. З. Беларусы ў гісторыі Нью Джэрзі // Беларус. 1978. №251.**
Паведамленне пра ўдзел прадстаўніка БНІМу Вітаўта Кіпеля ў сёмай гадавой канфэрэнцыі Гістарычнага Таварыства Нью-Джэрзі ў Ньюарку, дзе былі агучаныя праблемы вывучэння беларускае спадчыны ў штаце.

- 168 В. З. Угодкі Слуцкага Фронту БНР у Нью Ёрку // Беларус. 1978. №249.**

Паведамленне пра святкаванне ўгодкаў Слуцкага паўстання, ладжанае БАЗА ў Нью-Ёрку з адмысловым дакладам Вітаўта Кіпеля.

- 169 В. К. Дзень незалежнасці Беларусі ў Кліўлендзе // Беларус. 1978. №252.**

Агляд падзейў святкавання ладжаных аддзелам БАЗА ўгодкаў незалежнасці БНР у Кліўлендзе, з малебнам у саборы БАПЦ Жыровіцкае Божае Маці й урачыстай акадэміяй.

- 170 В. К. Рэспубліканская канфэрэнцыя ў Вашынгтоне // Беларус. 1978. №258.**

Паведамленне пра беларускі ўдзел у канфэрэнцыі выканаўчага органу Фэдэрацыі Рэспубліканскіх Нацыянальных Клюбав у Вашынгтоне й ва ўсёй выбарчай кампаніі 1978 г.

- 171 Вэтэраны [Кіпель В.] Святой Памяці Эмануэль Ясюк // Беларус. 1978. №250.**

Нарыс жыцця й грамадзкае дзейнасці беларускага дзеяча інжынэра Эмануэля Ясюка, старшыні Беларускага Кангрэсавага Камітэту ў Нью-Джэрзі, кіраўніка амерыканскае арганізацыі прыхільнікаў БЦР і сябры іншых беларускіх арганізацыяў.

- 172 Зубкоўскі Вітаўт. Пра нацыянальную праблему ў СССР // Беларус. 1978. №255—256.**

Падрабязны агляд некалькіх публікацыяў у нацыянальнай тэматыцы: артыкула Гэרבэрта Мэйера „Надзьходзячы крызіс у савецкім нацыянальным пытаньні“ ў часопісе *Fortune* ды нарыса Мэры Чэрчылль „Этнічны друк Нью-Джэрзі не расплавіўся, а падтрымлівае культуру“ — дзе зьмешчаныя зьвесткі пра Беларусь і беларусаў.

- 173 Кіпель В. Амэрыканская асацыяцыя падтрымоўваньня славянаведы // Беларус. 1978. №259—260.**

Нарыс 30-гадовае гісторыі дзейнасьці Амэрыканскае асацыяцыі падтрымоўваньня славянаведы й інфармацыя пра ўдзел у ёй беларусаў.

- 174 Кіпель В. Беларускі Фэстываль 1978 трэйці чародны // Беларус. 1978. №250.**

Абвестка ад імя Беларускага Фэстывальнага Камітэту пра падрыхтоўку Трэцяга Беларускага Фэстывалю, што меў адбыцца ў Нью-Джэрзі ў траўні 1978 г.

- 175 Кіпель В. Беларускія выстаўкі 1978 году // Запісы БІНІМ. №16. Нью Ёрк, 1978. С. 156—158.**

Хроніка беларускіх выставаў, ладжаных у ЗША й Канадзе.

- 176 Кіпель В. Восьмая гадавая канвэнцыя Рэспубліканскай Рады Нацыянальнасьцяў // Беларус. 1978. №254.**

Інфармацыя пра шырокі ўдзел беларусаў у восьмым зьездзе Рэспубліканскае Рады Нацыянальнасьцяў у Пітсбургу (Пэнсільванія), дзе з дакладамі выступалі сэнатар Робэрт Доўл, былы дырэктар ЦРУ Джордж Буш, былы губэрнатар Джон Конэлі й іншыя палітыкі.

- 177 [Кіпель В.] Др. В. Кіпель — прадстаўнік губэрнатара // Беларус. 1978. №253.**

Інфармацыя пра выступ доктара Вітаўта Кіпеля ад імя губэрнатара Нью-Джэрзі Брэндана Бэрна на ўрачыстасьці, прысьвечанай 300-годзьдзю акругі Бэрген у штаце Нью-Джэрзі.

- 178 [Кіпель В.] Канфэрэнцыя ў штатавым коледжы Нью Джэрзі // Беларус. 1978. №253.**

Зацемка пра канфэрэнцыю „Плюралізм і вызначэньне нацыянальных групаў штату Нью-Джэрзі“, што адбылася 6 траўня ў Джэрзі-Сіці ў штатавым коледжы, з адмысловым дакладам пра беларускую спадчыну ў Нью-Джэрзі і выставай беларускага мастацтва.

- 179 Кіпель В. М. И. Иосько. Николай Судзиловский-Руссель. Жизнь, революционная деятельность и мировоззрение. Минск: БГУ, 1976. — 336 с. // Запісы БІНІМ. №16. Нью Ёрк, 1978. С. 151—154.**

Водгук на кнігу, прысьвечаную Мікалаю Судзілоўскаму, з заўвагамі з

уласнага досьведу Вітаўта Кіпеля ў вывучэньні біяграфіі гэтага ведамага беларуса.

- 180 [Кіпель В.] Памагчы А. Круцьку прыехаць у ЗША // Беларус. 1978. №259—260.**

Зацёмка пра спробу Дзяржаўнага Дэпартамэнту ЗША й некаторых сэнатараў ды кангрэсмэнаў дапамагчы былому палітвязьніку 71-гадоваму Аляксандру Круцьку пераехаць з БССР да сваёй дачкі Галіны Харавец у ЗША.

- 181 Кіпель В. Трэйці Беларускі Фэстываль адкладзены // Беларус. 1978. №251.**

Абвестка пра адтэрміноўку Трэцяга Беларускага Фэстывалю 3-за тэхнічных праблемаў з друкам квіткоў.

- 182 Кіпель В. Удзел беларускіх навукоўцаў у навуковых канфэрэнцыях 1978 г. // Запісы БНІМ. №16. Нью Ёрк, 1978. С. 155.** Пералік беларусаў — удзельнікаў разнастайных канфэрэнцыяў у ЗША й Канадзе.

- 183 Кіпель В. Узнагарода старшыні БНІМ // Беларус. 1978. №253.**

Паведамленьне пра ганараваньне доктара Вітаўта Тумаша ўзнагародай абтокі Эліс за шырокую падтрымку стварэньня на Эліс-Айлэнд Нацыянальнага музэю іміграцыі.

- 184 Прысутны. [Кіпель В.] Сэнатар Робэрт Дол — гасьцём на сакавіковым сьвяце ў Вашынгтоне // Беларус. 1978. №252.**

Нарыс сьвяткаваньня ўгодкаў незалежнасьці БНР у Вашынгтоне, дзе сярод іншых афіцыйных асобаў прамову меў сэнатар Робэрт Дол, сябра Камісіі па Супрацоўніцтве й Бясьпецы ў Эўропе.

- 185 Kipel V. Byelorussian Past and Present in America: Facts and Confusion // Byelorussian Times. New York, 1978. №16—17.**

Выпраўленьне мінулых памылак у поглядзе на беларусаў ЗША. Матэрыял быў выдрукаваны асобным адбіткам у 1978 г.

1979

- 186 В. З. Амэрыканская тэхналёгія для будовы савецкіх танкаў // Беларус. 1979. №269.**

Інфармацыя пра абставіны амэрыканскае дапамогі Камскаму аўтазаводу, частка прадукцыі якога ідзе на ваенныя мэты, што не адпавядае асноўным прынцыпам экспартнае палітыкі ЗША.

- 187 В. К. Нашае моладзь у працы // Беларус. 1979. №267.**

Паведамленьне пра ўдзел беларускіх танцавальных гурткоў з Гайлэнд-Парку „Матылькі“ й „Васілёк“ у пятым чародным Фэстывалі Народнага Мастацтва ў Мідлсэкс-Каледжы (Нью-Джэрзі).

- 188 Зубкоўскі В. Беларусы на канфэрэнцыі ў Мэрылендзе // Беларус. 1979. №271—272.**
Інфармацыя пра ўдзел беларусаў у другой працоўнай канфэрэнцыі „Нацыянальныя спадчыны і павышэньне зацікаўленьня этнічнымі групамі“ ў Эсэкс-Каледжы Балтымару (Мэрылэнд), дзе гучалі даклады Зоры й Вітаўта Кіпеляў пра дасьледаваньне этнічнае спадчыны.
- 189 Зубкоўскі В. Беларусь навоьні // Беларус. 1979. №268.**
Развагі пра вялікі развой беларускае фэстывальнае і вонкавае актыўнасьці ў ЗША й Канадзе, што выяўляецца ў шматлікіх мерапрыемствах, якія прапагандуюць Беларусь і беларусаў.
- 190 Зубкоўскі В. Брашуркі пра БССР // Беларус. 1979. №263.**
Крытычны аналіз зьместу англамоўных брашураў пра Беларусь, што распаўсюджваліся сярод наведнікаў місіі БССР пры ААН.
- 191 Зубкоўскі В. Вусная гісторыя — новы мэтад вывучэньня нацыянальных культураў Амэрыкі // Беларус. 1979. №270.**
Паведамленьне пра новыя магчымасьці ў вывучэньні этнічных групаў наогул і асабліва беларусаў у ЗША, якія дае выкарыстаньне мэтадаў вуснае гісторыі, што набывае папулярнасьць у навуковых колах.
- 192 Зубкоўскі В. Нерасейскія народы супраць маскоўскага імпэрыялізму // Беларус. 1979. №268.**
Паведамленьне пра даклад доктара Вітаўта Кіпеля пра стан БССР у складзе СССР, зроблены ў часе канфэрэнцыі „Нерасейскія Народы Супраць Маскоўскага Імпэрыялізму“, што адбывалася ў Кліўлэндзе (Агаё).
- 193 Зубкоўскі В. Радовішчы солі і нафты на Беларусі ды іхны ўплыў на эканоміку рэспублікі // Беларус. 1979. №271—272.**
Кароткія зьвесткі з гісторыі адкрыцьця й распрацоўкі радовішчаў солі й нафты ў Беларусі, узятыя з даклада доктара Вітаўта Кіпеля на сэкцыі рэгіянальнага эканамічнага плянаваньня й рэсурсаў адзінаццатае канфэрэнцыі Амэрыканскае Асацыяцыі Славянаведы.
- 194 Зубкоўскі В. Угодкі Незалежнасьці ў Кліўлэндзе // Беларус. 1979. №264.**
Падрабязны агляд падзеяў святаваньня незалежнасьці ў Кліўлэндзе, з набажэнствам, акадэміяй, запрашэньнем ганаровых гасцей з Кангрэсу ЗША, а таксама паведамленьне пра ўзьняцьце беларускага сьцягу над Капітоліем.
- 195 [Кіпель В.] Высновы // Беларус. 1979. №266.**
Высновы па сканчэньні Трэцяга Беларускага Фэстывалю, які аб'яднаў намаганьні розных грамадзкіх арганізацыяў беларусаў ЗША й Канады.
- 196 [Кіпель В.] Канфэрэнцыя Амэрыканскае Асацыяцыі Славянаведы // Беларус. 1979. №271—272.**

Агляд падзеяў адзінаццатае канфэрэнцыі Амэрыканскае Асацыяцыі Славянаведы ў Нью-Гавэн, дзе гучалі беларускія даклады й намаганнямі БНІМу й аддзелу БАЗА ў Канэктыкуце была наладжаная выстава беларускіх друкаў.

197 Кіпель В. Канфэрэнцыя ў Балтыморы // Беларус. 1979. №262. Паведамленьне пра ўдзел беларусаў у другой канфэрэнцыі славянскіх этнічных групаў штату Мэрылэнд у Балтымары, прысьвечанай тэме „Сацыялягічныя дасьледаваньні й славянскія этнічныя групы Задзіночаных Штатаў“.

198 Кіпель В. Канфэрэнцыя ў Белым ДOME // Беларус. 1979. №261.

Інфармацыя пра ўдзел прадстаўніка беларусаў Вітаўта Кіпеля ў канфэрэнцыі, прысьвечанай 30-годзьдзю падпісаньня Дэкларацыі правоў чалавека, што адбылася ў Белым ДOME, і дзе былі агучаныя прынцыпы амэрыканскае замежнае палітыкі.

199 [Кіпель В.] Памяці Пётры Крэчэўскага // Беларус. 1979. №262.

Короткі нарыс дзейнасьці Старшыні Рады БНР Пётры Крэчэўскага з нагоды ўшанаваньня ягонае памяці ў БНІМе й Фундацыі на 50-я ўгодкі сьмерці дзеяча.

200 [Кіпель В.] Пра Беларусь у бібліятэках // Беларус. 1979. №265.

Паведамленьне пра канфэрэнцыю ў справе разбудовы бібліятэчных збораў Нью-Джэрзі й агучаную на ёй праблему недахопу беларускае мастацкае літаратуры й даведнікаў пра Беларусь у бібліятэках штату.

201 [Кіпель В.] Сэнатар Б. Доўл у вабарону М. Кукабакі // Беларус. 1979. №264.

Згадка пра выступ сэнатара Робэрта Доўла на ўгодкі незалежнасьці БНР у Сэнаце ЗША й ягоныя захады ў абарону беларускага іншадумца Міхала Кукабакі.

202 [Кіпель В.] Тыдзень этнічнае спадчыны ў Нью Джэрзі // Беларус. 1979. №265.

Інфармацыя пра абвяшчэньне губэрнатарам Нью-Джэрзі Брэнданам Бэрнам з ініцыятывы Этнічнае Рады штату ў днях 15—21 красавіка 1979 г. Тыдня Этнічнае Спадчыны.

203 Кіпель В. Фэстываль: вызначэньне й укараненьне спадчыны // Беларус. 1979. №265.

Развагі пра магчымасьці Беларускага Фэстывалю (Дня Беларускае Культуры) стацца знакавым для беларусаў ЗША.

- 204 Кіпель В. Цяглая праца** // Беларус. 1979. №265.
Развагі пра ініцыяванне й рэалізацыю супольных праектаў розных нацыянальных групаў штату Нью-Джэрзі з адзначэннем ролі беларусаў у ажыццяўленні гэтых праектаў.
- 205 [Кіпель В.] Чатырохсотыя ўгодкі Віленскага ўнівэрсытэту** // Беларус. 1979. №271—272.
Паведамленьне пра святкаваньне 400-годзьдзя Віленскага ўнівэрсытэту на адмысловай сэсіі Амэрыканскае Асацыяцыі Славянаведы ў Нью-Гавэне (Канэктыкут) пры Ельскім унівэрсытэце, а таксама перадрук даклада доктара Вітаўта Тумаша „Віленскі ўнівэрсытэт у гісторыі беларускага народу“.
- 206 Кіпель В. Byelorussia Heritage Festival. Добры дзень, дабрагія сябры** // Беларус. 1979. №263.
Адова й афіцыйная інфармацыя пра падрыхтоўку Трэцяга Беларускага Фэстывалю ў Нью-Джэрзі.

1980

- 207 В. З. Памёр украінскі паэта Барыс Аляксандраў** // Беларус. 1980. №275.
Паведамленьне пра трагічную сьмерць у Таронта ўкраінскага паэты Барыса Аляксандрава, перакладчыка вершаў Максіма Багдановіча, Алеся Салаўя, Масея Сяднёва, Уладзімера Дудзіцкага ды інш.
- 208 В. К. Пра Беларусь у радыё WABC** // Беларус. 1980. №282.
Паведамленьне пра ўдзел доктара Вітаўта Кіпеля ў першай радыёканфэрэнцыі на нью-ёрскай радыёстанцыі W-ABC, што была прысьвечаная праблемам сучаснае іміграцыі ў ЗША.
- 209 Зубкоўскі В. „Віхор“ рэпрэзэнтэуе беларускую музыку** // Беларус. 1980. №280—281.
Зацемка пра дзейнасьць ансамблю „Віхор“ па папулярызацыі беларускага музычнага мастацтва ў розных штатах ЗША.
- 210 Зубкоўскі В. Дзясятая канфэрэнцыя рэспубліканскіх нацыянальных арганізацыяў** // Беларус. 1980. №278.
Інфармацыя пра дзясятую гадавую канфэрэнцыю нацыянальных рэспубліканскіх арганізацыяў у Кліўлэндзе (Агаё), з удзелам прадстаўнікоў беларускіх рэспубліканскіх клубаў у штатах Нью-Ёрк, Нью-Джэрзі, Агаё, Каліфорнія, Мэрылэнд, Мічыган, Ілінойс і Масачусэцс.
- 211 Зубкоўскі В. Старшыня аддзелу БАЗА ў Дзяржаўным Дэпартамэнце** // Беларус. 1980. №280—281.
Інфармацыя пра ўдзел старшыні аддзелу БАЗА ў Вашынгтоне Алесі Кіпель і прадстаўніка БІНІМу Вітаўта Кіпеля ў нарадзе з прэзыдэнтам Джымі Картэрам і дзяржаўным сакратаром Эдвардам Маскі з нагоды п'ярых

угодкаў Хэльсынскае дамовы й падрыхтоўкі ўдзелу амэрыканскае дэлегацыі ў Мадрыдзкай канфэрэнцыі.

- 212 Кіпель В. Агульнаславянская канфэрэнцыя ў Балтыморы** // Беларус. 1980. №280—281.

Зацемка пра разнастайны й актыўны ўдзел беларусаў у першай Агульнаславянскай Канфэрэнцыі ў ЗША, што адбывалася ў Балтымары 22—24 жніўня 1980 г. і мела на мэце стварэнне сталае арганізацыі, якая б рэпрэзэнтавала ўсе славянскія групы ў краіне.

- 213 [Кіпель В.] Пра Беларусь на Мадрыдзкую канфэрэнцыю** // Беларус. 1980. №283—284.

Звесткі пра мэмарандум аб паруньні правоў чалавека ў БССР, складзены БАЗА й Камітэтам Абароны Вязьняў Сумленьня Беларусі ды дасланы старшыні амэрыканскае ўрадавае Камісіі па Справах Бясьпекі й Супрацоўніцтва ў Эўропе Данто Фасэла, а таксама сябрам амэрыканскае ўрадавае дэлегацыі ў Мадрыдзе.

- 214 [Кіпель В.] Пра Беларусь у Кангрэсе ЗША** // Беларус. 1980. №277.

Развагі пра 17 выступаў кангрэсмэнаў і сэнатараў, што адбыліся ў Кангрэсе ЗША з нагоды 62-х угодкаў незалежнасьці БНР.

- 215 [Кіпель В.] Сустрэча з Э. Цяўлоўскім** // Беларус. 1980. №278.
- Паведамленьне пра наведваньне Нью-Ёрку выкладчыкам славянскае гуманістыкі Каталіцкага ўнівэрсытэту Буэнас-Айрэсу доктарам Эмілем Цяўлоўскім, карэспандэнтам газэты „Беларус“ у Аргентыне.

- 216 [Кіпель В.] У Прэзыдэнта ЗША Джымі Картэра** // Беларус. 1980. №278.

Здымак і кароткі камэнтар да сустрэчы доктара Вітаўта Кіпеля з прэзыдэнтам Джымі Картэрам.

- 217 [Кіпель В.] У сэнацкім выданьні пра Беларусь** // Беларус. 1980. №283—284.

Паведамленьне пра публікацыю ў рапарце Сэнату ЗША №96—1016 аб абыходжаньнях з хрысьціянамі ў СССР ліста ад Галоўнае Ўправы БАЗА, прысьвечанага праблеме перасьледу рэлігіі ў Беларусі.

- 218 [Кіпель В.] Урачыстасьць у Пасэйку** // Беларус. 1980. №282.
- Кароткая інфармацыя пра святаваньне ў горадзе Пасэйк (штат Нью-Джэрзі) Дня Ўшанаваньня Святых Кірылы й Мятода ды ўдзел ва ўрачыстасьці беларусаў.

- 219 Kipel V. Ethnicity: Need for Research and Resources** // Ethnic Heritage and Horizons: an Expanding Awareness. Baltimore, 1980. P. 109—114.

Параўнаньне беларусаў зь іншымі этнічнымі групамі.

1981

- 220 А. В. [Кіпель В.] Вечар памяці праф. Л. Акіншэвіча** // Беларус. 1981. №290—291.
Зацемка пра вечар памяці прафэсара Лява Акіншэвіча, што адбыўся ва Ўкраінскім Інстытуце Амэрыкі ў Нью-Ёрку з ініцыятывы БІНІМу ды Навуковага Таварыства імя Тараса Шаўчэнкі.
- 221 В. З. Сп-ня Э. Доўл замяшчае палк. Дж. Немчына** // Беларус. 1981. №286.
Паведамленьне пра зьмену кіраўніцтва Выканаўчага Камітэту Фэдэрацыі Нацыянальных Рэспубліканскіх Клюбаву Амэрыкі, у склад якое ўваходзіць доктар Вітаўт Кіпель як старшыня Адукацыйнага Камітэту.
- 222 Зубкоўскі В. Лекцыі праф. П. Баршчэўскага** // Беларус. 1981. №292.
- 223 Зубкоўскі В. На інаўгурацыі прэзыдэнта Рэйгана** // Беларус. 1981. №286.
Інфармацыя пра ўдзел беларусаў у сьвяткаваньнях, зьвязаных зь пераняцьцем улады саракавым прэзыдэнтам ЗША Роналдам Рэйганам.
- 224 Кіпель В. Залічэньне беларускае мовы ў школах** // Беларус. 1981. №290—291.
Абвестка пра магчымасьць залічэньня беларускае мовы, вывучанае ў дадатковай школе, для атрыманьня дыплёму, што было афіцыйна прынята ў Нью-Джэрзі ад 1981 г. у выніку трохгадовых захадаў адукацыйнага камітэту Этнічнае Рады штату на чале з доктарам Вітаўтам Кіпелем.
- 225 [Кіпель В.] Мадрыдзкая канфэрэнцыя і Беларусь** // Беларус. 1981. №286.
Паведамленьне пра другую фазу Мадрыдзкае канфэрэнцыі й гучаньне на ёй беларускае тэматыкі.
- 226 [Кіпель В.] Падзяка „Васільку“** // Беларус. 1981. №294—295.
Падзяка танцавальнаму гурту „Васільк“ ад Аддзелу Турызму Нью-Джэрзі за ўдзел у рэкламнай кампаніі Этнічнага Фэстывалю ў Парку Свабоды.
- 227 [Кіпель В.] Пра беларусаў у концлягерах** // Беларус. 1981. №286.
Зацемка пра сустрэчы ў Эстонскім Нацыянальным Доме ў Нью-Ёрку з былым савецкім вязьнем Ёганам Урвічам, які чытаў даклад „Варкута ў 1953 годзе й пазьней“ і асобна згадваў беларусаў у варкуцінскіх лягерах.
- 228 Кіпель В. Праф. Леў Акіншэвіч (1898—1980)** // Беларус. 1981. №286.
Нарыс жыцьця й дзейнасьці памерлага ў Вашынгтоне супрацоўніка Бібліятэкі Кангрэсу ЗША, сябры БІНІМу, прафэсара Лява Акіншэвіча.

- 229 Кіпель В. Рэспубліканская канфэрэнцыя ў Вашынгтоне** // Беларус. 1981. №290—291.

Інфармацыя пра ўдзел беларусаў у XI гадавой канфэрэнцыі Фэдэрацыі Нацыянальных Рэспубліканскіх Клубаў Амэрыкі ў Вашынгтоне й зробленую на ёй справаздачу зь дзейнасці беларускіх рэспубліканскіх клубаў.

- 230 [Кіпель В.] Рэспубліканская перамога** // Беларус. 1981. №285. Развагі пра перамогу рэспубліканскае партыі ў выбарах 1980 г. і ролю ў ёй нацыянальных арганізацыяў ЗША ды асабліва беларускіх выбарцаў.

1982

- 231 Вучні й сябры. [Кіпель В.] У памяць настаўніка й сябры** // Беларус. 1982. №298.

Успаміны пра памерлага ў Нью-Ёрку былога настаўніка Беларускае гімназіі імя Янкі Купалы Івана Муху.

- 232 Зубкоўскі В. Ньюёркаўская бібліятэка ўшаноўвае Купалу—Коласа** // Беларус. 1982. №305.

Артыкул, прысьвечаны наладжанай у Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы адмысловай выставе да стагоддззя з дня нараджэння Янкі Купалы й Якуба Коласа.

- 233 Кіпель В. Беларусіка ў Амэрыцы** // Беларус. 1982. №298.

Нізка цікавых фактаў да гісторыі беларускіх друкаў і дакумэнтаў у ЗША.

- 234 [Кіпель В.] Беларуская дэлегацыя ў Белым Доме** // Беларус. 1982. №303—304.

Інфармацыя пра ўдзел беларускіх прадстаўнікоў ва ўрачыстым абвяшчэнні Тыдня Паняволеных Народаў, што ўпершыню ад 1959 г. адбывалася публічна ў Белым Доме.

- 235 Кіпель В. Беларускія рэспубліканскія клубы** // Беларус. 1982. №303—304.

Агляд гісторыі стварэння й дзейнасці беларускіх рэспубліканскіх клубаў у розных штатах ЗША.

- 236 Кіпель В. Выстаўка ў Чыкага** // Беларус. 1982. №299.

Інфармацыя пра ладжаную Беларускім Каардынацыйным Камітэтам Чыкага выстаўку беларускага народнага мастацтва з нагоды стагоддззя з дня нараджэння Янкі Купалы й Якуба Коласа.

- 237 Кіпель В. Піянер адраджэння Беларускае Дзяржаўнасці** // Беларускі Сьвет. Грэнд Рэпідс (Мічыган), 1982. №12 (41). С. 4—5.

Агляд палітычнае дзейнасці Івана Луцкевіча (1881—1919) да стагоддззя ад дня нараджэння гэтага дзеяча. Адбітак гэтага матэрыялу выдаваўся асобна ў 1982 г.

- 238 Сябры. [Кіпель В.] Дасягненні беларуса-інжынэра //** Беларус. 1982. №299.

Паведамленьне пра даклад беларускага навукоўца з ЗША інжынэра Васіля Русака „Разьвіцьцё й спраўнасьць кампрэсара малое канкрэтнае хуткасьці“, зроблены на XXVII Міжнароднай Канфэрэнцыі ў пытаньнях газавых турбінаў у Лёндане.

- 239 Kipel V. Byelorussians // Guide to the Study of the Soviet Nationalities, Non-Russian Peoples of the USSR / Ed. by S. M. Horak. Littleton (Colorado): Libraries Unlimited, 1982. P. 48—64.**

Даведкавы матэрыял, частка з анатаванае бібліяграфіі публікацыяў пра Беларусь з англамоўнымі анатацыямі. Адбітак з матэрыялу выдаваўся ў выглядзе асобнае брашуры ў 1982 г.

- 240 Kipel V. The Kupala—Kolas centennial // Беларус. 1982. №297.** Трэці з сэрэй артыкулаў у „Беларусе“, прысьвечаных стагодзьдзю з дня нараджэньня Янкі Купалы й Якуба Коласа, дзе засяроджаная ўвага на 75-годзьдзі „Нашай Нівы“ й яе ролі ў беларускай гісторыі й культуры.

- 241 Kipel V. Studies of Kupala and Kolas in the West // Беларус. 1982. №306—307.**

Заўвагі доктара Вітаўта Кіпеля адносна дасьледаваньняў і перакладаў твораў Янкі Купалы й Якуба Коласа, зробленыя на Беларускай вечарыне Пятага Фэстывалю Славянскае Этнічнае Спадчыны ў Нью-Ёрку.

1983

- 242 Зубкоўскі В. Каб не згубілася й не забылася // Беларус. 1983. №№308—309, 310.**

Агляд закідаў савецкае літаратурнае крытыкі беларускім клясыкам, зроблены ў зьвязку з падрыхтоўкай у БНІМе кнігі „Якуб Колас і Янка Купала ў беларускім нацыянальным друку, заходніх мовах і перакладах: Бібліяграфія“.

- 243 К. [Кіпель В.] Ушанавалі вэтэранскі сыяг і пісьменьніка // Беларус. 1983. №311.**

Агляд сьвяткаваньня 35-х угодкаў высьвячэньня беларускага вэтэранскага сыягу зь Віндышбэргердорфу й ушанаваньня Кастуся Акулы з нагоды 40-х угодкаў творчай дзейнасьці, ладжаных Задзіночаньнем Беларуска-Амэрыканскіх Вэтэранаў у Нью-Брансўіку з удзелам БНІМу й БАЗА.

- 244 Кіпель В. 20-годзьдзе Бэлэр-Менску // Беларус. 1983. №311.** Развагі пра значэньне для беларусаў Амэрыкі дваццацігадовае дзейнасьці рэсарту „Бэлэр-Менск“.

- 245 [Кіпель В.] Беларусы ў перапісе жыхарства ЗША // Беларус. 1983. №311.**

Зацемка пра асаблівасці ўліку беларусаў у перапісе насельніцтва ЗША 1980 г. і вылучэнне іх у асобную нацыянальную групу.

- 246 Кіпель В. Зь беларускае навукова-культурнае хронікі 1979 году** // Запісы БІНІМ. №17. Нью Ёрк, 1983. С. 239—243.

Пералік беларускіх выставаў, літаратурных вечароў, а таксама прыкладаў удзелу беларускіх навукоўцаў у канфэрэнцыях, што адбываліся ў ЗША, Канадзе й Ангельшчыне.

- 247 Кіпель В. Кампазытар Мікола Равенскі** // Беларускі Сьвет. Грэнд Рэпідс, 1983. №42. С. 4—5.

Біяграфічны нарыс беларускага кампазытара Міколы Равенскага. Адбітак з матэрыялу друкаваўся ў 1983 г. асобным выданьнем.

- 248 [Кіпель В.] Купала-Коласаўская выстаўка** // Беларус. 1983. №308—309.

Інтэрвіу з намесьніцай загадчыка Славянскага Аддзелу Нью-Ёрскае Публічнае Бібліятэкі Зорай Кіпель з нагоды выставы, прысьвечанае стагодзьдзю з дня нараджэньня Янкі Купалы й Якуба Коласа.

- 249 Кіпель В. На сакавіковыя ўгодкі** // Беларус. 1983. №310.

Урыўкі з рэфэрату доктара Вітаўта Кіпеля, прачытанага ў Нью-Ёрку 4 красавіка 1983 г. на сьвяткаваньні 25 Сакавіка, з рэакцыяй на публікацыю кнігі Джона Лофтуса „Беларускі сакрэт“.

- 250 Кіпель В. Трэяці Беларускі Фэстываль у ЗША** // Запісы БІНІМ. №17. Нью Ёрк, 1983. С. 236—238.

Агляд падзеяў Трэцяга Беларускага Фэстывалю, што адбыўся 21 траўня 1979 г. у Цэнтры Мастацтваў штату Нью-Джэрзі.

- 251 Кіпель В. Улік спадчыны Коласа й Купалы** // Беларус. 1983. №310.

Нарыс з працы над бібліяграфіяй твораў Янкі Купалы й Якуба Коласа з увагай да праблемы фальсыфікацыяў у дасьледаваньнях творчасці абодвух пісьменьнікаў у БССР.

- 252 Кіпель В. Ю. Андронаў і беларусы** // Беларус. 1983. №312.

Кароткі агляд кнігі амэрыканскіх саветолягаў Арнолда Байхмана й Міхала Бэрнштама „Адронаў: Новы выклік Захаду. Палітычная біяграфія“ з вылучэньнем дачыненняў гэтага дзеяча зь беларусамі.

- 253 Кіпель В. Язэп Лёсік (1884—1924)** // Беларускі Сьвет. Грэнд Рэпідс, 1983. №43. С. 4—6.

Нарыс жыцьця й дзейнасьці Язэпа Лёсіка й вызначэньне ягонае ролі ў беларускім руху. Адбітак тэксту друкаваўся асобна ў 1983 г.

- 254 Kipel V. Byelorussia** // Captive Nations Committee Inc. 25th Anniversary Journal. 1959—1983. New York: Captive Nations Committee, 1983. P. 14—15.

Артыкул пра Беларусь як паняволеную краіну. Былі зробленыя й распаўсюджваліся асобныя адбіткі з матэрыялу.

- 255 Kipel Z., Kipel V. Byelorussian-American Theatre // Ethnic Theatre in the United States / Ed. by M. S. Seller. Westport (CT): Greenwood Press, 1983. P. 67—100.**

Праца пра беларускі тэатар у ЗША. Адбітак з матэрыялу распаўсюджваўся асобнаю брашураю.

- 256 Kipel V. Opening remarks // Запісы БІНІМ. №17. Нью Ёрк, 1983. С. 7—8.**

Выступ на адкрыцці беларусаведнае канфэрэнцыі ў Сэтангольскім універсітэце Нью-Джэрзі ў лютым 1973 г., прысьвечанае 25-годзьдзю БІНІМу.

- 257 Kipel V. The Early Byelorussian Presence in America // Запісы БІНІМ. №17. Нью Ёрк, 1983. С. 113—131.**

Аналіз праблемаў уліку эмігрантаў зь беларускіх земляў у ЗША й тэрміналягічнае бльтаніны ў іх этнічным вызначэньні.

1984

- 258 В. З. [Кіпель В.] Беластоцкі каляндар 1984 году // Беларус. 1984. №317.**

- 259 В. К. Нямецкая анталёгія беларускай літаратуры // Беларус. 1984. №315.**

Паведамленьне пра выхад у сэр’і „Славянскія дасьледаваньні“ ў Мюнхэне кнігі Фэрдынанда Нойрайтэра „Беларуская анталёгія. Чытанка беларускае літаратуры (зь нямецкімі перакладамі)“, куды ўвайшлі творы такіх аўтараў, як Казімір Сваяк, Алесь Гарун, Уладзімер Дубоўка, Максім Гарэцкі, Язэп Пушча, Ларыса Геніюш, Алесь Барскі, Сакрат Яновіч.

- 260 Зубкоўскі В. Беларуская марка ААН // Беларус. 1984. №315.**

Зацёмка пра выданьне ў ААН паштовае маркі, прысьвечанае БССР, і тую зацікаўленасьць, што выклікала гэтая падзея ў розных асобаў.

- 261 Зубкоўскі В. Найбольш і найменш папулярны // Беларус. 1984. №319.**

Пра Васіля Быкава й Алесья Адамовіча.

- 262 Зубкоўскі В. Савецкія паказаньні ў амэрыканскіх судах // Беларус. 1984. №316.**

Агляд справы імігранта літоўскага паходжаньня Юозаса Кунгіса, абвінавачанага савецкімі ўладамі ў „калябаранцтве“, і абставінаў зьбіраньня паказаньняў савецкіх сьведкаў, што не адпавядаюць амэрыканскім працэсуальным стандартам.

- 263** **Зубкоўскі В. Фэстывалі ў Нью Джэрзы: працяглая праца** // Беларус. 1984. №322.
Заўвагі пра шырокі ўдзел беларусаў і асабліва беларускіх мастацка Надзеі Кудасавай і Тамары Кольбы ў этнічных фэстывалах у Санды-Гук і Джэрзі-Сіці.
- 264** **Зубкоўскі В. Эміграцыя — недасьледаваная тэма** // Беларус. 1984. №315.
Развагі пра прычыны нераспрацаванасьці тэмы беларускае эміграцыі ў савецкай гістарыяграфіі.
- 265** **[Кіпель В.] Аб дзейнасьці аддзелу спэцыяльных расьсьледаваньняў** // Беларус. 1984. №316.
Інфармацыя пра зьмест канфэрэнцыі ў Джорджтаўнскім унівэрсытэце Вашынгтону з удзелам разнастайных амэрыканскіх і нацыянальных арганізацыяў, што была прысьвечаная разгляду дзейнасьці Аддзелу Спэцыяльных Расьсьледаваньняў Міністэрства Юстыцыі ЗША, які займаецца разглядам абвінавачваньняў у „калябарантстве“.
- 266** **[Кіпель В.] Беларусы за Рэйгана—Буша** // Беларус. 1984. №321.
Абвестка пра неабходнасьць беларусам-выбарцам, што падтрымліваюць Рональда Рэйгана й Джорджа Буша, запоўніць адмысловую анкету Аддзелу Этнічных Выбарцаў для адсочваньня ангажаванасьці суайчыньнікаў у палітычным жыцьці ЗША.
- 267** **[Кіпель В.] Пра Др. А. Вярбіцкага ў „Кангрэсовых Запісах“** // Беларус. 1984. №316.
Паведамленьне пра згадкі дасьледаваньняў навукоўца-беларуса, спэцыяліста ў галіне ірадыяцыі ежы, доктара Аўгена Вярбіцкага ў некалькіх нумарах „Кангрэсавых Запісаў“ за 1982—1983 гг.
- 268** **[Кіпель В.] Рэспубліканская перамога** // Беларус. 1984. №323.
Нататка з нагоды перамогі прэзыдэнта Рональда Рэйгана на выбарах 1984 г. з увагамі адметнасьцяў праграмы рэспубліканцаў.
- 269** **[Кіпель В.] Сорак гадоў таму** // Беларус. 1984. №320.
Развагі над падзеямі беларускага нацыянальнага руху першае паловы 1940-х гг. і гістарычным значэньнем Другога ўсебеларускага Кангрэсу.
- 270** **Kipel V. Byelorussia** // The Belarus News. Vol. 1. No. 1. Hereford (Md), 1984. P. 4—5.
Агульны артыкул, мапа.

1985

- 271** **Зубкоўскі В. Замоўчваньне дасягненьняў беларускае культуры** // Беларус. 1985. №327.

- Заўвагі аб стане скарынаведных даследаванняў у БССР і на Захадзе з нагоды адсутнасці згадак пра беларускага першадрукара ў выдадзенай у Маскве ў 1984 г. кнізе І. Е. Барэнбаўма „История книги“.
- 272 Зубкоўскі В. Пра энцыклапедычнае выданьне (Заўвагі да інтэрвію з Іванам Шамякіным)** // Беларус. 1985. №327.
Камэнтары да апублікаванага ў газэце „Звезда“ 25 лютага 1985 г. інтэрвію з Іванам Шамякіным як галоўным рэдактарам выдавецтва „Беларуская Савецкая Энцыклапедыя“ і да ўсёй дзейнасці згаданага выдавецтва.
- 273 Зубкоўскі В. Рэха Сакавіка: Нью Ёрк** // Беларус. 1985. №327.
Агляд падзеяў святкавання ўгодкаў незалежнасці БНР у Нью-Ёрку, ладжаных Галоўнай Управай і аддзелам БАЗА ды Арганізацыяй Беларуска-Амэрыканскай Моладзі (АБАМ).
- 274 Кіпель В. Беларускі ўдзел у Сусьветным Кангрэсе** // Беларус. 1985. №327.
Паведамленьне пра запланаваную працу сэсіі „Далягляды беларусаведных даследаванняў у юбілейным годзе Скарыніяны (1485—1985)“, а таксама прысутнасць беларускае тэматыкі ў розных сэкцыях Трэцяга Сусьветнага Кангрэсу Вывучэння Савецкага Саюзу і Усходняй Эўропы ў Вашынгтоне.
- 275 Кіпель В. Прывітаньне былога вучня ўкраінскай гімназіі** // Regensburg. Articles and Documents on the History of Ukrainian Emigration. Ukrainian Archives. XL. New York: Shevchenko Scientific Society, 1985. P. 582.
- 276 Кіпель В. Слоўнікі выдадзеныя і нявыдадзеныя** // Беларус. 1985. №327.
Аналіз лексыкаграфічнае і слоўнікавае працы беларускіх навукоўцаў у БССР, водгукаў на яе з-за мяжы, а таксама наяўных праблемаў.
- 277 Kipel V. Byelorussia Under Russian Occupation** // Russian Empire. Some Aspects of Tsarist and Soviet Colonial Practices. Cleveland (Ohio): Institute for Soviet and East European Studies, Carroll University, 1985. P. 55—78.
Матэрыял пра савецкую акупацыю Беларусі перадрукоўваўся ў 1985 г. і выходзіў асобнай брашурай.
- 278 Kipel V. Collections of Aeronautics at the New York Public Library** // Special Collections. Vol. 3. No. 1—3. Fall. 1985 — Winter 1985/86. P. 73—81.
- 279 Kipel V. Progress and the Future...** // Slavic Heritage Council of American, Inc. [Yearbook]. New York City, 1985. [P. 28—30].
Прамова на сёмай штогадовай сустрэчы Рады Славянскае Спадчыны

Амэрыкі ў Нью-Ёрку ў кастрычніку 1985 г. з аглядам некаторых дасягненняў, сучаснага стану й задачай на будучыню гэтае арганізацыі.

1986

280 **Зубкоўскі В.** „Палітычная“ барада Ёл. Дубоўкі (да 10-х угодкаў сьмерці 20.ІІ.1976) // Беларус. 1986. №331.

Нататкі да падзеяў арышту й лягернага жыцця Ўладзімера Дубоўкі, зробленыя паводле згадак Яўхіма Кіпеля.

281 **Зубкоўскі В.** **Памяці Мікалая Ўлашчыка** // Беларус. 1986. №332.

Нарыс жыцця й дзейнасці беларускага гісторыка Міколы Ўлашчыка з нагоды ягонае сьмерці ў Маскве.

Перадрукаваны ў: Беларускі Гістарычны Агляд. Т. 3. Сш. 1. Мн., 1996. С. 123—125.

282 **Зубкоўскі В.** **Перагляд падручнікаў гісторыі** // Беларус. 1986. №329.

Зацёмка пра дзейнасць ладжанае Штатнай Камісіяй да Гісторыі Ўсходняй Эўропы й Паняволеных Народаў канфэрэнцыі „Веда пра Ўсходнюю Эўропу ў амэрыканскай сыстэме асьветы“ ў Ратгерскім унівэрсытэце (Нью-Джэрзі), дзе гучала пытаньне недастатковае рэпрэзэнтаванасці беларускае гісторыі ў амэрыканскіх падручніках.

283 **Зубкоўскі В.** **Русыфікацыя менскіх вуліцаў** // Беларус. 1986. №328.

Роздумы над сучаснымі назвамі менскіх вуліцаў і слабой рэпрэзэнтаванасцю ў іх імёнаў дзеячаў беларускае гісторыі й культуры.

284 **Зубкоўскі В.** **Угодкі гімназіі імя Янкі Купалы** // Беларус. 1986. №328.

Развагі з нагоды 40-годзьдзя адчынення Беларускае гімназіі імя Янкі Купалы ў Рэгенсбургу й сьцьвярджэньне неабходнасці выдання матэрыялаў, прысьвечаных гэтай навучальнай установе.

285 **[Кіпель В.] Беларусіка ў друку** // Беларус. 1986. №№328, 329. Агляд зьместу новых беларускіх пэрыядычных выданняў, а таксама беларусаведных артыкулаў у заходніх выданнях і пэрыёдыках.

286 **Кіпель В.** **Да гісторыі беларусаў Амэрыкі** // Беларус. 1986. №330.

Кароткія біяграфічныя нарысы двух беларусаў, чый лёс быў звязаны з ЗША: Аляксандра Сянькевіча й Ісака Гурвіча.

287 **[Кіпель В.] Новыя кніжкі** // Беларус. 1986. №328.

Паведамленьні пра беларускія кнігі й згадкі Беларусі ў англамоўных выданнях, што пабачылі сьвет цягам апошняга часу.

- 288 Кіпель В. Пра Першы Ўсебеларускі Зьезд** // Беларус. 1986. №329.

Перадрук зацемкі з выдаванае ў Амэрыцы бальшавіцкае газэты „Новый Мир“ ад 5 красавіка 1918 г., дзе згадваліся падзеі Першага Ўсебеларускага Кангрэсу ў Менску.

- 289 [Кіпель В.] Удзел у юбілеі Статуі Свабоды** // Беларус. 1986. №329.

Інфармацыя пра ўдзел беларускіх арганізацыяў (БАЗА, БІНІМ, АБАМ ды інш.) у святкаваньні стагодзьдзя з часу ўзьвядзеньня Статуі Свабоды ў Нью-Ёрку, а таксама пра рэпрэзэнтаванасьць беларусаў у ладжаных з гэтае нагоды выставе й канцэрце.

- 290 Kipel V. Ucrainica at the University of Toronto Library: a Catalog of Holdings. A Review** // Canadian Slavonic Papers. Vol. XXVIII. No. 4. Dec. 1986. P. 462—463.

1987

- 291 В. З. Беларуская тэматыка на канфэрэнцыі** // Беларус. 1987. №333.

- 292 В. З. Беларусы ў штаце Пэнсільванія** // Беларус. 1987. №340.
Кароткі нарыс гісторыі пасяленьня беларусаў у штаце Пэнсільванія й стварэньня тут нацыянальных арганізацыяў.

- 293 В. К. Тыдзень Славянскай Спадчыны** // Беларус. 1987. №340.
Інфармацыя пра зьмест Тыдня Славянскае Спадчыны ў Нью-Ёрку й беларускі ўдзел у разнастайных мерапрыемствах гэтага Тыдня.

- 294 Зубкоўскі В. Выстаўка Лёніка Тарасэвіча** // Беларус. 1987. №335.

Агляд выставаў маладога беларускага мастака зь Беласточчыны Лёніка Тарасэвіча, што адбыліся ў Нью-Ёрку ў мастацкіх галерэях Дамондта й Торпа, з кароткімі біяграфічнымі звесткамі пра аўтара.

- 295 Зубкоўскі В. На фэстывалі ў Пэнсільваніі** // Беларус. 1987. №340.

Паведамленьне пра беларускі ўдзел у XII гадавым Фэстывалі этнічных групаў Люцэрнскае акругі ў горадзе Кінгстан (Пэнсільванія).

- 296 Зубкоўскі В. Фэстываль у Парку Свабоды** // Беларус. 1987. №339.

Агляд удзелу беларусаў у падзеях Фэстывалю народнага мастацтва нацыянальнасьцяў Нью-Джэрзі, што адбываўся ў Парку Свабоды ў Джэрзі-Сіці.

- 297 Кіпель В. „Бацькаўшчына“ (1947—1987)** // Беларус. 1987. №341.

Зацемка з гісторыі заснавання газеты „Бацькаўшчына“ да 40-х угодкаў ад выхаду яе першага нумару.

- 298 Кіпель В. Заўвагі аб Беларуска-Амэрыканскай літаратуры** // Беларускі Сьвет. Грэнд Рэпідс (Мічыган), 1987. №48. С. 14—20.
Літаратуразнаўчы нарыс, прысьвечаны творам беларуска-амэрыканскае паэзіі й прозы, гісторыя якое пачынаецца ад публікацыяў у „Нашай Ніве“ й працягваецца ў розных выданьнях на беларускай, расейскай і ангельскай мовах.
- 299 [Кіпель В.] Зінаіда Вільчынская ў гомельскім канцлягеры** // Беларус. 1987. №337.
Інфармацыя пра стан асуджанае ў БССР на два гады за дапамогу сем'ям арыштаваных хрысьціянаў 55-гадовае беларускі Зінаіды Вільчынскай.
- 300 [Кіпель В.] Сцэнзураваная бібліяграфія** // Беларус. 1987. №339.
Невялікая рэцэнзія на выданьне „Кніга Беларусі: 1517—1917. Зводны каталог“ з заўвагамі пра адсутнасьць у ёй згадак шмат якіх беларускіх друкаў.
- 301 Kipel V. P. Magosci. Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America. Toronto, 1984. XII+160 p.** // *The Slavonic and East European Review*. Vol. 65. No. 2. 1987. April. P. 300—301.
Кароткі агляд кнігі, прысьвечанае гісторыі й эміграцыйнаму жыцьцю ў ЗША адной са славянскіх этнічных групаў.

1988

- 302 В. К. Лекцыя Лёніка Тарасэвіча** // Беларус. 1988. №350.
Паведамленьне пра лекцыю беларускага мастака Лёніка Тарасэвіча, што была арганізаваная супольна Бібліятэкай мастацтва Ратгерскага ўнівэрсытэту й БНІМам.
- 303 Зубкоўскі В. Навука й культура ў ізалятары** // Беларус. 1988. №345.
Развагі над адсутнасьцю ў БССР сталага ўліку інфармацыі пра Беларусь, друкаванае ў замежных мовах, што правакуе ізаляванасьць беларускіх савецкіх навукоўцаў ад беларусазнаўцаў зь іншых краінаў.
- 304 Кіпель В. Аб гарадох XVI ст.** // Беларус. 1988. №349.
Агляд артыкула ангельскага спецыяліста гістарычнае геаграфіі прафэсара Р. А. Фрэнча, прысьвечанага беларускім гарадам XVI ст., надрукаванага ў зборніку *Soviet Geography Studies* (Віконсін, 1987).
- 305 [Кіпель В.] Беларусіка ў брытанскім часапісе** // Беларус. 1988. №349.

Кароткі агляд зьмешчаных у часопісе Брытанскае Арганізацыі Дзяржаўных і Ўнівэрсытэцкіх Бібліятэк „Солянус“ дзвюх рэцэнзіяў: айца Аляксандра Надсана на бібліяграфію „Кніга Беларусі 1517—1917: Зводны каталог“ і Зоры Кіпель на „Книговедение. Энциклопедический словарь“, выдадзеных у Маскве ў 1987 г.

- 306 Кіпель В. Беларуская кніжка на камп'ютары // Беларус. 1988. №344.**

Нарыс дасягненняў у кампутарызацыі бібліятэчнае справы ў ЗША на прыкладзе Нью-Ёрскае Публічнае Бібліятэкі й агляд пашыраных магчымасцяў пошуку матэрыялаў пра Беларусь і беларускія друкі ў яе кнігазборах.

- 307 [Кіпель В.] Беларускі вечар у ААН // Беларус. 1988. №352.**
Агляд праграмы Беларускага вечару, што адбыўся 7 кастрычніка 1988 г. у Нью-Ёрку ў бібліятэцы імя Дага Гамэршылда й быў наладжаны Клюбам Расейскае Кнігі супольна зь Місіяй БССР пры ААН.

- 308 [Кіпель В.] „Наша Ніва“ пра перабудову асьветы // Беларус. 1988. №344.**

Перадрукі ўрыўкаў з матэрыялаў газеты „Наша Ніва“ за 1906—1907 гг., прысьвечаных стану беларускае мовы ды праблемам і патрэбам нацыянальнае адукацыі.

- 309 Кіпель В. Удзел беларусаў у выбарах // Беларус. 1988. №352.**
Нарыс гісторыі беларускіх палітычных клубаў у ЗША й удзелу нашых суайчыннікаў у амэрыканскіх выбарах.

- 310 Кіпель В. Хроніка навуковага жыцця // Запісы БІНІМ. №18. Нью Ёрк, 1988. С. 190—195.**

Пералік адметных падзеяў беларускага навукова-культурнага жыцця на Захадзе ў 1980—1982 гг.

- 311 [Kipel V.]. Bielorrussia: brief note // Byelorussian Topics: Byelorussian Magazine. No. 1. Grand Rapids (Mi), 1988. P. 1—2.**

1989

- 312 Зубкоўскі В. „Беларускаму Сьвету“ 35 год // Беларус. 1989. №359.**

Нарыс з гісторыі выдання часопіса „Беларускі Сьвет“ у Грэнд-Рэпідсе (Мічыган) з нагоды 35-годзьдзя яго існаваньня.

- 313 Зубкоўскі В. Белая пляма скарынаведы // Беларус. 1989. №355.**

- 314 Кіпель В. Зь беларускай навукова-культурнай хронікі // Запісы БІНІМ. №19. Нью Ёрк, 1989. С. 171—180.**

Пералік значных падзеяў беларускага навукова-культурнага жыцця на Захадзе ў 1982—1983 гг.

- 315 Кіпель В. Мікола Байкоў. Да пытаньня даты сьмерці //** Беларус. 1989. №360.
Некаторыя факты зь біяграфіі беларускага лінгвіста й літаратуразнаўцы Міколы Байкова ў зьвязку з памылковым вызначэньнем даты ягонае сьмерці ў БелСЭ й ЭЛіМБел.
- 316 [Кіпель В.] На 40-я ўгодкі БАЗА //** Беларус. 1989. №361.
Нарыс з гісторыі заснаваньня й дзейнасьці Беларуска-Амэрыканскага Задзіночання ў зьвязку з 40-мі ўгодкамі арганізацыі.
- 317 Кіпель В. Эміграцыя зь Беларусі й газэта „Наша Ніва“ //** Запісы БІНІМ. №19. Нью Ёрк, 1989. С. 66—96.
Зьвесткі пра адлюстраваньне гісторыі беларускае эміграцыі пачатку XX ст. у ЗША на бачынах газэты „Наша Ніва“.
Перадрукаваньня ў: Янка Купала і „Наша Ніва“. Міжнародная навуковая канфэрэнцыя 7—8 кастрычніка 1996. Мн.: Хата, 1997. С. 137—149.
- 318 Kipel V. Byelorussians in the United States //** Ethnic Forum. Journal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography. Vol. 9. No. 1—2. Kent State University, 1989. 75—90.
Артыкул пра беларускую эміграцыю ў ЗША, яе прычыны, этапы, колькасныя характарыстыкі. Адбітак выдаваўся асобнай брашурай.

1990

- 319 В. З. На Ратгерскім унівэрсытэце //** Беларус. 1990. №374.
Паведамленьне пра скарынаведны вечар у Ратгерскім унівэрсытэце, ладжаны БІНІМам і Аб'яднаньнем выпускнікоў Ратгерскага ўнівэрсытэту.
- 320 В. З. „Русский Голос» в Америке“ //** Беларус. 1990. №372.
Водгук на кнігу Галіны Еўдакімавай „Русский Голос» в Америке“, што выйшла ў выдавецтве „Голас Радзімы“ й прысьвечаная гісторыі левае расейскамоўнае газэты, што выдавалася ад 1917 г. у Нью-Ёрку.
- 321 В. З. У Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы //** Беларус. 1990. №374.
Інфармацыя пра ўрачысты вечар з кастрычніка 1990 г. у Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы, калі прадстаўнікі БССР падаравалі бібліятэцы партрэт Францішка Скарыны й Скарынаўскі мэдаль.
- 322 Зубкоўскі В. Англамоўная беларусіка 1989 //** Беларус. 1990. №367.
Агляд беларусаведных артыкулаў Янкі Запрудніка, Вітаўта Кіпеля, Арнолда Макміліна, Міхала Урбана й Расэля Рыда ў розных англамоўных часопісах.
- 323 Зубкоўскі В. Даведнік пра нацыянальнасьці ЗША //** Беларус. 1990. №376.
Інфармацыя пра выхад у амэрыканскім выдавецтве *Gale* даведніка „Кры-

- ніцы інфармацыі пра нацыянальнасці Злучаных Штатаў⁴⁶, дзе зьмешчаныя звесткі і пра беларусаў, іх нацыянальныя арганізацыі, выданыя і мерапрыемствы.
- 324 Зубкоўскі В. Калекцыі беларускі на Захадзе** // Беларускі Калекцыянер. Ворша, 1990. №1.
- 325 Зубкоўскі В. На службе гвалту** // Беларус. 1990. №369.
Развагі з нагоды забароны гарадзкімі ўладамі Менску святкавання ўгодкаў незалежнасці БНР у горадзе.
- 326 Зубкоўскі В. Чэравень 1930 году** // Беларус. 1990. №371.
- 327 [Кіпель В.] Амэрыканская кніжная выстаўка ў Берасьці** // Беларус. 1990. №373.
Агляд амэрыканскае кніжнае выставы, прысьвечанае 50-годзьдзю пачатку Другое Сусьветнае вайны, у Доме мастацтва ў Берасьці.
- 328 Кіпель В. Слуцкая вайна** // Свабода. Менск, 1990. №13.
Артыкул, прысьвечаны Слуцкаму збройнаму чыну, з кнігі „Беларуская дзяржаўнасьць“ у перакладзе Ігара Карнілава.
- 329 Кіпель В. У памяць настаўніцы** // Беларус. 1990. №367.
Успаміны пра выкладчыцу Беларускае гімназіі імя Янкі Купалы Натальлю Орсу з нагоды яе сьмерці.
- 330 Сябры [Кіпель В.] Сьв. Пам. Аляксандар Асіповіч-Асіпчык. 1.IV.1909 — 14.III.1990** // Беларус. 1990. №369.
Біяграфічны нарыс беларускага дзеяча ў эміграцыі Аляксандра Асіповіча-Асіпчыка з нагоды ягонае сьмерці ў Джэксане (Нью-Джэрзі).
- 331 V. K. Byelorussians** // Dictionary of American Immigration History / Ed. by Francesco Cordasco. Metuchen (NJ) — London: The Scarecrow Press, 1990. P. 96—99.
- 1991**
- 332 В. К. Прышчэпаўшчына — актуальная сёньня** // Беларус. 1991. №382.
- 333 Зубкоўскі В. Ушанаваньне Міхася Кавыля** // Беларус. 1991. №379.
Апісаньне святкаваньня ў Беларускім Цэнтры ў Саўт-Рывэры 75-х угодкаў беларускага паэты Міхася Кавыля й выхаду ягонае новае кнігі.
- 334 Кіпель В. 50-годзьдзе Беларуска-Амэрыканскай Нацыянальнай Рады ў Чыкага** // Беларус. 1991. №381.
- 335 Кіпель В. Да гісторыі беларусаў у Амэрыцы** // Беларус. 1991. №382.
- 336 Кіпель В. Знаёмства з Бацькаўшчынай пасля 58-х гадоў** // Беларус. 1991. №381.

- 337 Кіпель В. Зь менскага жыцця** // Наша Ніва. 1991. №2.
Успаміны пра асобныя мясціны, асобаў і падзеі зь менскага жыцця Вітаўта Кіпеля запісаў Сяргей Шупа.
- 338 [Кіпель В.] На шляху да дзяржаўнасці** // Беларус. 1991. №383.
Развагі пра складаны шлях да нацыянальнае дзяржаўнасці, які ўжо прайшло беларускае грамадства й яшчэ мусіць прайсці.
- 339 [Кіпель В.] Случчына — лістапад 1920** // Беларус. 1991. №384.
Развагі пра значэнне падзеяў на Случчыне для беларускае гісторыі й сучаснасці.
- 340 Кіпель В. Эмігранты зь Беларусі й прафсаюзы** // Беларус. 1991. №385.

1992

- 341 В. З. Беларускія Навіны — бюлетэнь Беларускага Дэмакратычнага Аб'яднання** // Беларус. 1992. №387.
Зацемка пра зьяўленне ў Беластоку новага беларускага прыёдыка — бюлетэня Беларускага Дэмакратычнага Аб'яднання „Беларускія Навіны“, што пачаў выходзіць ад траўня 1990 г.
- 342 В. З. Камунізм жыве... русіфікацыя працягваецца ў Рэспубліцы Беларусь** // Беларус. 1992. №391.
Заўвагі да русіфікатарскае палітыкі ў галіне працы з моладздыю беларускіх уладаў, што не жадаюць зарэгістраваць нацыянальную арганізацыю „Аб'яднаньне Беларускіх Скаўтаў“, затое легалізавалі дзейнасць русафільскага „Союза Скаутов и Гайдов Белоруссии“.
- 343 Зубкоўскі В. Беларусіка ў Швэцыі** // Беларус. 1992. №388.
Агляд кнігазбораў швэдзкіх бібліятэк з гледзішка наяўнасці ў іх каштоўных дакументаў і друкаваных матэрыялаў да беларускае гісторыі.
- 344 Зубкоўскі В. Новыя публікацыі** // Беларус. 1992. №391.
Рэцэнзія на новы твор Кастуся Акулы „За волю“, выдадзены ў Таронта ў 1991 г., а таксама водгук на выхад у выдавецтве Беларускае Бібліятэкі імя Францішка Скарыны ў Лёндане зборніка вершаў Ларысы Геніюш пад рэдакцыяй Арнолда Макміліна.
- 345 Калекцыянер. [Кіпель В.] Беларускія картаграфічныя зборы ў Амэрыцы** // Беларус. 1992. №391.
Агляд багацейшых калекцыяў беларускіх мапаў, а таксама працаў па беларускай гістарычнай картаграфіі ў ЗША.
- 346 Кіпель В. Хроніка беларускага жыцця** // Запісы БІНІМ. №20. Нью Ёрк, 1992. С. 154—172.
Хроніка адметных падзеяў беларускага навукова-культурнага жыцця на

Захадзе ў 1984—1990 гг.

- 347 **Kipel V. Notes on Belarusian-American-English Literary Relations** // Запісы БІНІМ. №20. Нью Ёрк, 1992. С. 108—117.

Аналіз разнастайных формаў беларуска-амэрыканскіх літаратурных сувязяў: прысутнасці беларускі ў амэрыканскай літаратуры й амэрыканы ў беларускай, перакладаў ды інш.

1993

- 348 **Зубкоўскі В. Нашыя паштоўкі на Захадзе** // Беларускі Калекцыянер. Ворша. 1993. №1 (8).

- 349 **[Кіпель В.] Беларуская-Амэрыканскае Задзіночаньне** // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 1. Мн., 1993. С. 350.

Кароткая інфармацыя пра БАЗА, грамадскую арганізацыю беларусаў у ЗША.

- 350 **Кіпель В. Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква (на эміграцыі)** // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 1. Мн., 1993. С. 366—367.

Звесткі пра гісторыю заснавання й дзейнасці БАПЦ на эміграцыі.

- 351 **Кіпель В. [Беларусы ў Амэрыцы]** // Беларусіка=Albaruthenica. Т. 1. Мн., 1993. С. 243—246.

Выступ на круглым stole „Беларуская дыяспара“, што быў наладжаны на Міжнародным Кангрэсе Беларусістаў у Менску ў траўні 1991 г.

- 352 **Кіпель В. 3 гісторыі сакавіковых святкаванняў у ЗША** // Беларус. 1993. №400.

Урыўкі з даклада доктара Вітаўта Кіпеля, прысьвечанага гісторыі арганізацыі святкаванняў незалежнасці БНР у ЗША й прачытанага на ўрачыстасці ў Нью-Ёрку 4 красавіка 1993 г.

- 353 **Кіпель В. С думой о родине. Общественно-организационная структура белорусской эмиграции в США** // Нёман. 1993. №8. С. 127—134.

Невялікі інфармацыйны агляд гісторыі афармлення й развіцця арганізацыйнай структуры беларускае дыяспары ў ЗША.

- 354 **Сябра. [Кіпель В.] Сьв. Пам. Марыя Кіпель (14.I.1904 — 14.XII.1992)** // Беларус. 1993. №397.

1994

- 355 **[Кіпель В.] Выбары 1994 году й будучыня беларуска-амэрыканскіх дачыненняў** // Беларус. 1994. №418.

Развагі над упэўненай перамогай рэспубліканцаў на выбарах 1994 г. і перспектывамі ўзаемадачыненняў ЗША й Рэспублікі Беларусь.

- 356 Кіпель В. Мінулае Беларусі і нацыянальна-палітычная свєдамасць беларусаў у цяперашнім часе** // Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine, The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe. International Conference. Rome, 28 April — 6 May 1990. Rome—Lublin: Institute of East Central Europe — Foundation John Paul II, 1994. P. 391—398.

Кароткі агляд гісторыі беларускае дзяржаўнасці і яе ўплыву на нацыянальна-палітычную свєдамасць сучасных беларусаў.

- 357 Кіпель В. Неабходнасць удакладнення тэрміналёгіі пры вывучэнні беларускай эміграцыі (некалькі заўвагаў)** // Беларусіка=Albaruthenica. Т. 3. Мн., 1994. С. 130—132.

Заўвагі да разнастайных варыянтаў назваў Беларусі і беларусаў, што ўжываліся на эміграцыі ў ЗША, ды справакаваных гэтым праблемаў для ўліку колькасці суайчыньнікаў у краіне.

- 358 Кіпель В. Постгаталітарнае грамадства і беларуская дыяспара** // Міжнародны Кангрэс у абарону дэмакратыі і культуры. Тэксты, дакументы, матэрыялы. Мн.: Беларускі ПЭН-Цэнтр — Незалежная выдавецкая кампанія „Тэхналогія“, 1994. С. 75—78.

Тое самае ў: Польша. 1995. №4. С. 152—155.

Тэкст агучнага на Кангрэсе выступлення, што было прысьвечанае нацыянальна-палітычным працэсам у дыяспары і на бацькаўшчыне.

- 359 Кіпель В. Случчына пачала збройнае змаганьне за БНР** // Беларус. 1994. №418.

Агляд падзеяў Слуцкага паўстанья 1920 г. як змаганья за ідэі беларускае нацыянальнае дзяржаўнасці.

- 360 [Кіпель В.] У Беларускім Інстытуце Навукі і Мастацтва** // Беларус. 1994. №413.

Інфармацыя пра два сходы БНІМу: адзін — прысьвечаны ўшанаваньню памяці прэзыдэнта Рычарда Ніксана, пры якім была створаная Фэдэрацыя Беларускіх Рэспубліканскіх Клюбав, а другі — з нагоды даклада Алеся Юрэвіч з гісторыі беларускага мованасцьства.

- 361 Кіпель В. Хроніка навукова-культурнага жыцьця** // Запісы БНІМ. №21. Нью Ёрк, 1994. С. 167—171.

Агляд галоўных падзеяў беларускага навукова-культурнага жыцьця на Захадзе ў 1991 г.

- 362 Kipel V. A Byelorussian Degustation** // To be: 2 В, Polish-American Academic Quarterly. Vol. 2. No. 3—4. Chicago, 1994. P. 31—34.

Выклад беларускага погляду на палякаў.

1995

- 363 В. К. Зрабаванья скарбы: пасьледкі 2-й Сусьветнай вайны** // Беларус. 1995. №421.

Паведамленьне пра зьмест канфэрэнцыі „Зрабаванья скарбы: пасьледкі Другое Сусьветнае вайны“, што адбылася ў Нью-Ёрку з удзелам 250 прадстаўнікоў розных краінаў, у тым ліку Адама Мальдзіса ад Беларусі.

- 364 [Кіпель В.] Бел-чырвона-белы штандар, сымбаль нацыі, дзяржава дэманстратыўна парвала ў Менску** // Беларус. 1995. №425.

Развагі над дзеяньнямі кіраўніка адміністрацыі прэзыдэнта Рэспублікі Беларусь Івана Ціцянкава, што дэманстратыўна парваў беларускі нацыянальны сыяг 16 траўня 1995 г.

- 365 Кіпель В. Беларуская спадчына ў Амэрыцы** // Крыніца. 1995. №11—12. С. 98—101.

Перадрукі артыкулаў з газэты „Беларус“ 1975 г., прысьвечаных пачаткам беларускае эміграцыі ў ЗША й гісторыі беларусаў у Мэрылэндзе.

- 366 Кіпель В. Другая гадавая Міжнародная канфэрэнцыя беларускага ПЭН-Цэнтру** // Беларус. 1995. №428.

Паведамленьне пра зьмест Другое гадавое Міжнароднае канфэрэнцыі Беларускага ПЭН-Цэнтру, прысьвечанае тэме „Незалежная прэса: свабода й адказнасьць“, што адбылася ў жніўні—верасьні 1995 г. у ДOME творчасці пісьменьнікаў „Іслач“ пад Ракавам.

- 367 [Кіпель В.] Кангрэсы ў Менску** // Беларус. 1995. №425.

Інфармацыя пра Другі Міжнародны Кангрэс Беларусістаў ды Другую Міжнародную навукова-практычную канфэрэнцыю „Ісламская культура татараў-мусульманаў Беларусі, Літвы й Польшчы й яе ўзаемадзеянне зь беларускай і іншымі культурамі“, што адбываліся ў Менску ў траўні 1995 г.

- 368 Кіпель В. Мамэнты з жыцьця Міколы Равенскага** // Беларус. 1995. №422.

Успаміны пра знаёмства зь беларускім кампазытарам Міколам Равенскім і кантакты зь ім у Заходняй Нямецчыне й Бэльгіі.

- 369 [Кіпель В.] Новыя друкі пры супрацоўніцтве дыяспары з Бацькаўшчынай** // Беларус. 1995. №425.

Агляд некалькіх выданьняў, што пабачылі сьвет супольнымі намаганьнямі беларусаў мэтраполіі й дыяспары.

- 370 Kipel V. Belarusan Americans** // Gale Encyclopedia of Multicultural America / Ed. By Judy Galens, Anna Sheets and Robyn Young. Vol. 1. Detroit—New York: Gale Research Inc, 1995. P. 174—182.

Агляд беларускае гісторыі й культуры, станаўленьня нацыянальнае дзяр-

жаўнасьці, а таксама фармаваньня беларускае дыяспары ў ЗША. Адбітак гэтага тэксту распаўсюджваўся й асобна.

- 371 **Кіпель V. Belarusans** // The Encyclopedia of New York City / Ed. By Kenneth T. Jackson. New Haven, CT and New York: Yale University Press and The New York Historical Society, 1995. P. 97.
Зьвесткі пра беларусаў і беларускія арганізацыі, што дзейнічаюць у Нью-Ёрку.

1996

- 372 **Кіпель В. Бартуль Францішак** // Беларуская энцыклапедыя. Т. 2. Мн., 1996. С. 321.
Біяграфічныя зьвесткі пра дзеяча беларускае дыяспары ў ЗША, старшыні Фундацыі імя Пётры Крэчэўскага.
- 373 **Кіпель В. Беларусіан Рэв'ю** // Беларуская энцыклапедыя. Т. 2. Мн., 1996. С. 391.
Зьвесткі пра грамадзка-палітычны часопіс, што выдаецца ў ЗША ад 1989 г.
- 374 **Кіпель В. Беларуска-Амэрыканскае Аб'яднаньне** // Беларуская энцыклапедыя. Т. 2. Мн., 1996. С. 391—392.
Кароткія зьвесткі пра грамадзкую арганізацыю, што ад 1965 г. займалася культурна-асветнай дзейнасьцю сярод беларускіх эмігрантаў у ЗША.
- 375 **Кіпель В. Дзейнасьць беларускай палітычнай эміграцыі ў Заходняй Эўропе ў пэрыядзе паміж Першай і Другой сусьветнымі войнамі** // Кантакты і дыялогі. 1996. №9. С. 20—25.
Тое самае ў: Беларусь паміж Усходам і Захадам. Albaruthenica. Мн.: Навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны, 1997. Т. 6. Ч. 1. С. 280—286.
Разгляд этапаў, асноўных цэнтраў, арганізацыяў і кірункаў дзейнасьці беларускае палітычнае эміграцыі ў Эўропе ў 1920—1930-х гг.
- 376 **Кіпель В. Дзядзька Мікола** // Беларускі Гістарычны Агляд. Т. 3. Сш. І. Менск, 1996. С. 126—127.
Успамін пра знаёмства зь Міколам Улашчыкам у Налінску (Расія).
- 377 **Кіпель В. Ксаверы Барысавец** // Кантакты і дыялогі. 1996. №1. С. 33—34.
Кароткія біяграфічныя зьвесткі пра беларускага кампазытара й музыказнаўцу Ксавэрыя Барысаўца.
- 378 **Кіпель В. Полацк, Полаччына і палачане на Захадзе** // Полацк: карані нашага радавода. Полацкая зямля як сацыякультурная прастора ўзнікнення і развіцця беларускага этнасу і нацыянальнай дзяржаўнасьці. Міжнародная навуковая канфэрэнцыя 5—6 верасня 1995. Полацк: Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, 1996. С. 3—4.

Згадкі імёнаў ведамых палачанаў на Захадзе й дасьледаваньняў іх дзейнасьці ды культурнае спадчыны Полаччыны ў ЗША.

- 379 Кіпель В. Хроніка навукова-культурнага жыцьця** // Запісы БНІМ. №22. Нью Ёрк, 1996. С. 116—120.

Пэралік адметных падзеяў беларускага навукова-культурнага жыцьця на Захадзе ў 1992 г.

- 380 Kipel V. Passé et present: l'impact de deux cents ans de russification de la Biélarussie** // Actes des journées franco-bielorussiennes de Paris, 26 octobre 1996. Numéro special de Perspectives bielorussiennes dec/jan. Paris, 1996. P. 3—8.

Францускі варыянт даклада Вітаўта Кіпеля на канфэрэнцыі ў Парыжы.

1997

- 381 Кіпель В. Беларусавед Вальтэр Егер. Зь бібліяграфічнай і архіўнай дзейнасьці Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва** // Беларус. 1997. №449.

Зьвесткі да біяграфіі аднаго з найбуйнейшых нямецкіх беларусазнаўцаў першае паловы ХХ ст., аўтара сур'эзнае працы пра Беларусь у нямецкай мове, выдадзенае ў Бэрліне ў 1919 г., Вальтэра Егера.

- 382 Кіпель В. [Выступленне на пасяджэнні круглага стала „Беларуская культура“]** // Першы З'езд Беларусаў Свету (8—10 ліпеня 1993 г., Мінск). Матэрыялы і дакументы. Мн., 1997. С. 211—212.

Выступ па пытаньні захаваньня культуры беларускага замежжа як часткі агульнанацыянальнае культуры.

- 383 Кіпель В. [Выступленне на прэс-канфэрэнцыі]** // Першы З'езд Беларусаў Свету (8—10 ліпеня 1993 г., Мінск). Матэрыялы і дакументы. Мн., 1997. С. 293—294.

Развагі пра значэньне Першага Зьезду Беларусаў Сьвету для дыяспары й беларускае гісторыі.

- 384 Кіпель В. Памыснае супрацоўніцтва і сумная, сумная страта** // Літаратура і мастацтва. 1997. №20. С. 14.

Успаміны пра плённае супрацоўніцтва з Барысам Сачанкам.

- 385 Кіпель В. [„Песьня пра зубра“]** // Наша слова. Мн., 1997. №10 (326).

Ліст у рэдакцыю з просьбай перадаць Алесю Жлутку выпуск „Запісаў БНІМ“, дзе выдрукаваная „Песьня пра зубра“ ў перакладзе Натальлі Арсеньневай.

- 386 Kipel V. Belarusians** // American Immigrant Cultures: Builders of a Nation / Ed. By David Levinson and Melvin Ember. Vol. 2. New York: Simon&Schuster—MacMillan, 1997. P. 75—82.

1998

- 387 **Кіпель В. Згадка пра „Тастамент“** // Жылка У. Выбраныя творы. Мн.: Беларускі кнігазбор, 1998. С. 301.
Кароткая нататка пра гісторыю захавання і публікацыі „Тастамэнту“ Ёладзімера Жылкі.
- 388 **Кіпель В. Пытанні аб купалаўскай спадчыне** // Янка Купала — публіцыст. III Міжнародныя Купалаўскія чытанні 20—21 кастрычніка 1997 г., Мінск. Мн.: Беларускі кнігазбор, 1998. С. 138—139.
Заўвагі да розных выступоўцаў канферэнцыі, а таксама адносна вывучэння творчасці Янкі Купалы ў школе.

1999

- 389 **Кіпель В. Юрэвіч Лявон** // Кантакты і дыялогі. 1999. №4. С. 29.
Кароткія біяграфічныя звесткі пра беларускага літаратуразнаўцу і бібліяграфа Лявона Юрэвіча.

2001

- 390 **Кіпель З., Кіпель В. Пра Вайсковыя могілкі ў Менску** // Наша Ніва. 2001. №4.
Апісаньне некаторых дэталей гісторыі Вайсковых могілак у Менску.
- 391 **Кіпель В. Наўздагон да пачатку навучальнага году** // Наша Ніва. 2001. №41.
Нататкі з гісторыі беларускіх лемантароў.
- 392 **Кіпель В. Там, дзе імя Вітаўт няведамае** // Наша Ніва. 2001. №50.
Успаміны зь дзіцячых гадоў, праведзеных у горадзе Арол у Расеі.

2002

- 393 **Кіпель В. Беларусаведчая тэматыка ў бібліятэках ЗША: публічных, акадэмічных, спецыяльных** // Бібліятэка ў сучаснай інфармацыйнай прасторы: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі / Склад. Л. Г. Кірухіна. Мн., 2002. С. 73—76.
Характарыстыка розных відаў калекцыяў беларускіх кнігазбораў у ЗША.
- 394 **Кіпель В. Да гісторыі беларускай эміграцыі ў ЗША** // Кантакты і дыялогі. 2002. №3—4. С. 16—18.
Невялікія заўвагі да гісторыі першых хваляў беларускае эміграцыі ў ЗША, а таксама дзейнасці БІНІМу.
- 395 **Кіпель В. Жыве Беларусь! Жменька ўспамінаў-разважанняў** // Наша Ніва. 2002. №8.
Успаміны-развагі да гісторыі лёзунгу „Жыве Беларусь!“.

- 396 Кіпель В. Пра настаўніка, супрацоўніка, прыяцеля // Вітаўт Тумаш. Выбраныя працы. Мн.: Беларускі Гістарычны Агляд, 2002. С. 7—16.**

Успаміны пра доктара Вітаўта Тумаша й агляд ягонае навуковае і грамадзкае дзейнасці.

2003

- 397 Кіпель В. Ад мэтрыкі да некралёгу. Успаміны // Беларус. 2003. №491.**

Развагі пра пэрыяды ўласнага жыцця й дзейнасці.

- 398 Кіпель В. Знаёмства, супрацоўніцтва з Натальяй Арсеньневай... // Беларус. 2003. №484.**

Зацемка пра знаёмства з паэткай падчас нямецкае акупацыі й супрацоўніцтва на выгнанні ў першыя паваяваныя гады.

- 399 Кіпель В. Хто такі Эссон — прыяцель Алеся Гаруна // Беларус. 2003. №488.**

Рэакцыя на рэцэнзію гісторыка Анатоля Сідарэвіча на кнігу Алеся Гаруна „Выбраныя творы“. Інфармацыя пра асэтынскага грамадзкага дзеяча, гісторыка й этнографа А. Зураева (Эссона), які сябраваў у Сібіры зь беларускім грамадзкім дзеячам Аляксандрам Прушынскім (Алесем Гаруном).

2004

- 400 Кіпель В. Беларуская эміграцыя: аналітычныя аспекты // Другі і Трэці З'езды Беларусаў Свету. Матэрыялы і дакументы. Мн.: Беларускі кнігазбор, 2004. С. 133—136.**

Даклад на Трэцім Кангрэсе Беларусаў Сьвету ў Менску, прысьвечаны стану дасьледаваньняў гісторыі эміграцыі ў ЗША.

Друкаваўся ў: Народная Воля. 2001. №№120, 121.

- 401 Кіпель В. [Ліст да суполкі ў Сібіры] // Маланка. Іркуцк, 2004. №4.**

- 402 Кіпель В. Пачыналася ў Рыме: прыпаміны пра Ч. Кудабу // Рунь. Вільня, 2004. №56.**

Успаміны пра занага літоўскага вучонага Чэслава Кудабу, які меў беларускія карані ды добра валодаў беларускай мовай.

- 403 Кіпель В. Полацак у фармаваньні беларускага нацыянальнага сьветагляду // Arche. Мн., 2004. №3. С. 27—34.**

- 404 Kipel V. Belarusans // The encyclopedia of Chicago / Ed. by James R. Grossman, Ann Durkin Keating, Janice L. Reiff. Chicago, 2004. P. 72—73.**

Прадмовы да выданняў

- 1 **Kipel V. Introduction** // The European Heritage. Vol. 1. New York: ARNO/TNYT/Press, 1978. P. I—XIV.

Прадмова Вітаўта Кіпеля як аднаго з рэдактараў да выдання першага з 48 тамоў сэрыі „Эўрапейская Спадчына“, што выходзіла ў Нью-Ёрку ў 1978—1982 гг. і была прысьвечаная гісторыі пасяленьня нацыянальных групаў з Эўропы ў ЗША.

- 2 **Кіпель В. Колькі словаў да перавыдання працы Алеся Вініцкага** // Вініцкі А. Матар’ялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямеччыне ў 1939—1951 гадох. Лёс Анджэлес—Менск, 1994. С. 6—7.

- 3 **Кіпель В. Аб Міколу Цэлешу... колькі словаў** // Цэлеш М. Хмары над Бацькаўшчынай. Нью Ёрк: БІНІМ, 1995. С. XXXII—XXXIII.

Успаміны пра знаёмства зь Міколам Цэлешам.

- 4 **Кіпель В., Мальдзіс А. Прадмова** // Францыск Скарына, жыццё і дзейнасць. Паказальнік літаратуры: дадаткі за 1530—1988, 1989—1993 гг. Мн.: Нацыянальная бібліятэка РБ — Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны, 1995. С. 5—6.

Короткая характарыстыка ўліку скарынаведных публікацыяў і самое падрыхтаванае супольнымі сіламі мэтраполіі й дыяспары бібліяграфіі.

- 5 **Kipel V. Preface** // Віцьбіч Ю. Антыбальшавіцкія паўстанні й партызанская барацьба на Беларусі. Нью Ёрк: БІНІМ, 1996. С. V. Англамоўная заўвага пра падрыхтаваны да друку рукапіс.

- 6 **Кіпель В. Колькі словаў уступу** // Юрэвіч Л. Архіўная кніга. Нью Ёрк: БІНІМ, 1997. С. 5—7.

Прадмова з увагай да структуры й зместу выдання, а таксама яго значэньня для вывучэньня беларускае літаратуры па-за межамі Беларусі.

Рэдагаваньне пэрыядыкаў

- 1 **Зважай.** Часопіс беларускіх скаўтаў. Рэгенсбург, 1946.
- 2 **Ганец.** Інфармацыйны бюлетэнь скаўцкага штандару „Баварыя“. Міхельсдорф, 1947—1948.
- 3 **Напагатове.** Часопіс беларускіх скаўтаў. Міхельсдорф, 1947—1949.
- 4 **Heritage Review.** Periodical of the Republican Heritage Groups Federation of New Jersey. Newark—New Brunswick (NJ), 1973—1976.

- 5 **Беларус.** Газэта беларусаў замежжа. Нью-Ёрк, 1950—2004. (Вітаўт Кіпель рэдагаваў у 2000—2002 гг.)

Англамоўны небеларусаведны друк: тэзы, рэфэраты, агляды

- 1 **Kipel V. Contribution a l'étude geologique des massifs...** Louvain, 1953. Septembre. — 57 p.
Кандыдацкая дысэртацыя Вітаўта Кіпеля, надрукаваная й абароненая ў Лювэнскім унівэрсытэце. Кіраўнікі працы: prof. E. Asselberghs ды F. Kaisin.
- 2 **Kipel V. Les Pegmatites de Monono // Academie Royale de Belgique.** Cl. des Sciences Bulletin. Vol. 52. Bruxells, 1956. P. 831—839.
Публікацыя разам з прафэсарамі J. Thoreau ды M. Van Meerssche доктарскае дысэртацыі, абароненае ў 1955 г.
- 3 **Kipel V. [Выступленьне] // NJ Senate Judiciary Committee Nomination of Fred G. Burke as Commissioner of Education.** Vol. 3. Trenton, 1979. March 23. P. 17—18.
Значэньне нацыянальнае спадчыны ў выхаваньні дзіцяці.
У 1975—1979 гг. Вітаўт Кіпель рабіў шмат перакладаў і аглядаў па геалёгіі Сібіры й друкаваўся ў часопісах: *Economic Geology (Chicago)*, *International Review of Geology (Washington, D.C.)*, *Chemical Abstracts (Columbus, Ohio)*, *The Engeneering Index (New York, NY)*.
У 1982—1985 гг. — рэдагаваў месячны бюлетэнь *New Thechnical Books. The NYPL. NYC*.

Матэрыялы да біяграфіі Вітаўта Кіпеля

- 1 **[Б. а.] Зора Савёнак, Вітаўт Кіпель закончылі Лювэнскі ўнівэрсытэт // Бацькаўшчына.** 1955. №279.
Абвестка пра заканчэньне Лювэнскага ўнівэрсытэту з атрыманьнем навуковых ступеняў Зорай Савёнак і Вітаўтам Кіпелем.
- 2 **Рамук В. Сакавіковыя Сьвяткаваньні ў Чыкага // Беларус.** 1976. №229.
Артыкул пра сьвяткаваньне ўгодкаў незалежнасьці БНР у Чыкага й перадрукі з прынагоднага даклада Вітаўта Кіпеля, высока ацэненага грамадой.
- 3 **[Б. а.] Byelorussians Bridging Gap // Asbury Park Press.** Asbury Park (NJ), 1976. June 13.
Інфармацыя пра Першы Беларускі Фэстываль, беларускую эміграцыю ў ЗША й інтэрвію зь Вітаўтам Кіпелем.

- 4 **Lanman S. Byelorussians Establish Indentity Through Festival** // The Home News. New Brunswick (NJ), 1976. June 13.
Інтэрвію зь Вітаўтам Кіпелем, старшынём Фэстывальнага Камітэту, з нагоды арганізацыі Першага Беларускага Фэстывалю.
- 5 **Максімовіч Р. [Тумаш В.] Гісторыя пісаная і пяром, і чынам** // Беларус. 1977. №243—244.
Інфармацыя пра навуковае пасяджэньне БНІМу, прысьвечанае 50-годзьдзю Вітаўта Кіпеля, зь ягоным рэфэратам „Матэрыялы да гісторыі беларускае эміграцыі ў ЗША“ й віншаваньнем юбіляра.
- 6 **Запруднік Я. Інтэрвію із старшынём Этнічнае Рады ў Нью Джэрзі Д-рам Вітаўтам Кіпелем** // Беларус. 1978. №259—260.
- 7 **Запруднік Я. Этнічная Рада штату Нью Джэрзі (Інтэрвію „Беларуса“ з Др. Вітаўтам Кіпелем, старшынём Рады)** // Беларус. 1982. №297.
Інтэрвію Янкі Запрудніка з доктарам Вітаўтам Кіпелем пра асноўныя кірункі дзейнасьці Этнічнае Рады Нью-Джэрзі й удзел у ёй беларусаў.
- 8 **Voinovich G. V. Proclamation Declaring Dr. Vitaut Kipel an „Honorary Citizen of Cleveland“** // Беларус. 1984. №322.
Публікацыя граматы мэра Кліўлэнду Джорджа Вайновіча, якая вызнала Вітаўта Кіпеля ганаровым грамадзянінам гэтага гораду.
- 9 **Ціхановіч А., Мяснікоў А. Жыць блізка са сваім краем (Інтэрв'ю з доктарам Вітаўтам Кіпелем)** // Звязда. 1991. 10 ліпеня.
Перадрукавана ў: Беларуская Думка. Грамадзка-палітычны і літаратурна-мастацкі часопіс. №37. 1992. С. 9—11.
- 10 **Антонана Т. Свае людзі ў Публічнай Бібліятэцы** // У землякоў за акіянам. Мн., 1992. С. 86—93.
- 11 **Інтэрвію з Зорай і Вітаўтам Кіпелямі.** Belagus, 1991—1992. [New Brunswick (NJ)]: ZBMA, 1992. 8 p.
- 12 **Вітаўт Кіпель: Збліжэньне дыяспары з беларускім кантынентам пачалося** // Наша слова. 1994. №31.
Інтэрвію зь Вітаўтам Кіпелем запісаў Эрнэст Ялугін у зьвязку з побытам сям'і Кіпеляў на Міжнароднай канфэрэнцыі „Культура беларускага замежжа“ ў Менску.
- 13 **Осипович О. Наш человек в Нью-Йорке** // Книга и мы. 1995. №12. С. 2.
Пра бібліятэчную дзейнасьць старшыні БНІМу ў ЗША.
- 14 **Кіпель В. Беларускаму Інстытуту Навукі й Мастацтва — 45** // Беларус. 1996. №440.

- Гутарку з старшынём БНІМу Вітаўтам Кіпелем запісаў Лявон Юрэвіч.
- 15 **Міцкевіч М., Сачанка С. Кіпель Вітаўт** // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 4. Мн., 1997. С. 177—178.
 - 16 **Савік Л. Апантаный беларускай справай: Зора і Вітаўт Кіпелі** // Голас Радзімы. 1997. №21.
 - 17 **Шыбека З. Павітаем доктара Вітаўта Кіпеля [Да 70-годдзя з дня нараджэння прадстаўніка беларускай дыяспары ў ЗША]** // Кантакты і дыялогі. 1997. №5. С. 28—29.
 - 18 **Кіпель В. Чтобы прочитать „Могилёвские губернские ведомости“ — надо ехать в Нью-Йорк** // Могилёвская правда. 1998. 2 июня.
Пра калекцыю беларускіх выданняў Нью-Ёрскае Публічнае Бібліятэкі распавёў Вітаўт Кіпель. Запісала Л. Зінькевіч.
 - 19 **Вітаўту Кіпелю — 75** // Наша слова. 2002. №21.
Гутарку са старшынём БНІМу ў Нью-Ёрку запісала Людміла Дзіцэвіч.
 - 20 **Савік Л. Зоры і Вітаўту Кіпелям — 75** // Кантакты і дыялогі. 2002. №5—6. С. 47—49.
 - 21 **Воршыч А. Модная птушка Кіпель** // Наша Ніва. 2003. №36.

*Падрыхтоўка да друку
Натальлі Гардзіенкі і Алены Макрыцкай.
Прадмова Натальлі Гардзіенкі*

УЛАДЗІМЕР ДУБОЎКА І ПАЭТЫКА „ЎЗВЫШША“

Частка I

Уступ

Беларускі культурна-эстэтычны і літаратурны фэномэн 1920-х гг. для нас яшчэ дагэтуль застаецца ў пэўным сэнсе мала расчытаным і загадкавым, хоць за апошнія дзесяцігодзьдзе беларускімі гісторыкамі і літаратуразнаўцамі зроблена нямала ў справе пераадоленьня трывала ўгрунтаваных у сьведомасьць рэвалюцыйна-сацыялігітарскіх стэрэатыпаў. І чым далей адсоўваецца ад нас той час, тым больш актуальным падаецца глыбокая і адэкватная расшыфроўка ягоных знакаў і сымбальў, дасьледаваньне яго ідэйна-эстэтычнай адметнасьці і тыпалёгічнай злучанасьці з эўрапейскім культурным працэсам. Ведама, што паэтычнае жыцьцё таго часу стракаціць літаратурнымі суполкамі, мастацкімі праграмамі і неардынарнымі творчымі лёсамі, сярод якіх заўсёды вылучаўся сваім талентам і пазыцыяй Уладзімер Дубоўка — актывіст „Маладняку“ і лідэр „Узвышша“. Нельга, аднак, сказаць, што паэтычнай спадчыне Дубоўкі сёньня нададзена вылучная ўвага. Тут больш пашанцавала іншым ягоным выбітным і таленавітым сучаснікам: так, акуратна сабраная і надрукаваная ў сэрыі „Беларускі кнігазбор“ спадчына Ларысы Геніюш, Вацлава Ластоўскага, Уладзімера Жылкі, Натальлі Арсеньневай; выйшаў салідна падрыхтаваны двухтамовік твораў Язэпа Пушчы, грунтоўны аднатомовік Язэпа Лёсіка і поўны збор твораў Янкі Купалы, што яшчэ зусім нядаўна немагчыма было нават уявіць. Наша культурная спадчына паступова адкрываецца для нас у сваёй паўнаце, але поле дзейнасьці тут яшчэ невымернае.

Што датычыць Уладзімера Дубоўкі, то творчыя здабыткі яго дагэтуль застаюцца раскіданымі па выданьнях 1920-х гг. У 1965 г., як ведама, быў выдадзены духтамовік ягоных выбраных твораў, які паэт сам укладаў да друку і якім дагэтуль карыстаюцца спэцыялісты. Але зразумела, у якія ўмовы быў пастаўлены Ўладзімер Дубоўка, вярнуўшыся жывым пасля высылкі, канцлягеру і гэтак званана „вечнага пасялень-

ня“... Рэпрэсіі забралі амаль трыццаць лепшых гадоў жыцця ў самым росквіце творчых сілаў. Ён многім ахвяраваў, каб тое выбранае ўсё ж такі выйшла. Але яно адрознівалася, як плот ад гаю, ад таго, што ён укладаў пры канцы 1920-х гг. — напярэдадні арышту й закрыцця „Ўзвышша“, — ад „Дэпшаў бяз адрасу“, як назваў той зборнік сам Дубоўка. Паводле выдання 1965 г. цяжка вывучаць Дубоўку як творцу 1920-х гг., бо паэтыка й стыль таго часу там скарэктаваныя ў адпаведнасці з парадыгмай сьветаадчування 1960-х. „Дэпшы бяз адрасу“ засталіся ў падрыхтаваным да друку аўтарам выглядзе ў Дзяржаўным выдавецтве Беларусі, але рэпрэсіі, якія абрынуліся на паэта ў ліку іншых ягоных сяброў па літаратурнай арганізацыі, пазбавілі кнігу магчымасці ўбачыць сьвет.

Карэктнае выданьне творчай спадчыны Ўладзімера Дубоўкі на грунце гэтага, падрыхтаванага ім самім, збору, на нашу думку, — неабходная й насыпелая задача, бо зборнік выбранага „О Беларусь, мая шпышына...“, выдадзены выдавецтвам „Мастацкая літаратура“ ў 2002 г. у сэрры „Беларуская паэзія XX стагодзьдзя“ ёсьць гожа зробленае, ды ўсё ж далёка ня поўнае выданьне. Тут зьмешчаныя асобныя вершы й пераклады розных часоў: ёсьць выкрывальна-іранічны верш „Падобны з твару да машчэй...“, напісаны ў 1975 г., а надрукаваны толькі ў 1994-м, але няма знакамітых паэмаў Дубоўкі „І пурпуровых ветразей узьвівы“, „Шрурмуйце будучыні аванпосты!“ , вакол якіх разгаралася палеміка ў другой палове 1920-х гг. і пазьней, а таксама многія вершы пададзеныя ў рэдакцыі 1960-х.

У айчынным беларускім друку цягам 1990-х гг. апублікавана ці мала цікавых матэрыялаў, пазначаных новым поглядам на постаць паэта й літаратурны рух 1920-х гг. Найперш тут трэба назваць гісторыка-архіўныя: артыкул Уладзімера Міхнюка „Вязень сумленьня“, дзе выкарыстаныя пратаколы паказаньняў Дубоўкі паводле справы „Саюзу вызваленьня Беларусі“ ў 1930 г.¹; публікацыю Яніны Кісялёвай успамінаў Марыі Дубоўкі „Мае санаторыі й курорты“, дзе перажытае паэтам і ягонай жонкай падчас рэпрэсіяў уражвае сваёй жорсткай, праўдзівай канкрэтнасьцю, за якой выразна адчуваецца трагізм эпохі й мужнасьць гэтых людзей, што здолелі вынесці ўсё й не зламацца, ня страціць сваёй чалавечнасьці²; артыкул Дзьмітрыя Бугаёва „З эпістальнай спадчы-

¹ Міхнюк У. Вязень сумленьня // Польша. 1996. №2. С. 215—271.

² Кісялёва Я. Марыя Пятроўна Дубоўка: Мае санаторыі і курорты // Маладосць. 1994. №2. С. 201—234.

ны Ўладзімера Дубоўкі“, які дае шмат новых звестак пра паэта, і ў тым ліку пра лёс другой часткі паэмы „І пурпуровых ветразей узвівы“³. У 2000 г. на філялягічным факультэце БДУ была праведзеная шырокая міжнародная канфэрэнцыя, прысьвечаная стагодзьдзю трох пісьменьнікаў-узвышэнцаў: Уладзімера Дубоўкі, Уладзімера Жылкі й Кузьмы Чорнага, матэрыялы якой адметныя новымі акцэнтамі ў прачытаньні творчай спадчыны слынных юбіляраў. Ад 1999 г. у Беларускім дзяржаўным архіве-музэі літаратуры й мастацтва Беларусі (БДАМЛІМ) штогод у траўні наладжваюцца навуковыя „Ўзвышаўскія чытаньні“, якія зьбіраюць дасьледнікаў: архівістаў, гісторыкаў, літаратараў, сваякоў і нашчадкаў былых рэпрэсаваных паэтаў — зорак тагачаснай беларускай літаратуры. Ужо апублікаваны першы зборнік матэрыялаў такіх чытаньняў „Пра час «Узвышша»“⁴, тэматычна прысьвечаных постацям Адама Бабарэкі, Язэпа Пушчы, 75-годзьдзю стварэньня літаратурнага згуртаваньня.

Гэтае дасьледаваньне творчай спадчыны Ўладзімера Дубоўкі мае на мэце заглянаць у творчы сьвет паэта 1920-х гг., з тым каб прыслухацца да ягонага дыялёгу з эпохай. Аўтар грунтуецца ў сваіх развагах на аўтэнтчных тэкстах з тагачасных выданьняў, на архіўных матэрыялах і па магчымасьці імкнецца ўлічыць творчы досьвед папярэдніх дасьледнікаў. Творы Ўладзімера Дубоўкі насамрэч маюць свой эстэтычны код, і нярэдка бывала дастаткова цяжка падабраць адпаведны ключ для расшыфраваньня гэтага коду. Дапамагала тут кніга Антона Адамовіча *Opposition to Sovietization in Belorussian Literature (1917–1957)*⁵, сучаснік і паплечнік Дубоўкі па „Ўзвышшы“, для якога расшыфровка кодаў не была прыхаваная адлегласьцю часу. Мэта гэтай працы ёсьць ня толькі высветліць грамадзянскую апазыцыйнасьць Дубоўкі тагачаснай бальшавіцкай уладзе ў Беларусі (што было ключавой задачай кнігі Антона Адамовіча), але найперш пракамэнтаваць з пункту гледжаньня сёньняшняга гістарычнага й культуралігчнага досьведу той няпросты, сымбалічны дыялёг паэта з эпохай, які вёў Дубоўка ўсёй сыстэмай сваіх

³ Бугаёў Д. З эпістальнай спадчыны Уладзімера Дубоўкі // Польша. 2000. №7. С. 133–154.

⁴ Пра час „Узвышша“. Матэрыялы навуковых каферэнцый, узвышаўскія чытаньняў (Мінск. 1999–2002). Мн.: БелНДДАС, 2002. — 167 с.

⁵ Adamovich A. *Opposition to Sovietization in Belorussian Literature (1917–1957)*. München: Institute for the Study of the USSR, 1958. — 204 p.

паэтычных вобразаў, вызначаючы такім чынам уласны мастацкі фэномэн, што ў сваю чаргу ўплываў на агульную культурна-эстэтычную сытуацыю. У гэтым мастацкім фэномэне праглядаецца й глыбіня культурнай традыцыі, і новы, авангардны, спосаб паэтычнага мыслення, у якім былі свае вызначальныя акцэнты, пра што мы й зьбіраемся весці гаворку. Гэта тым больш падаецца важным, што менавіта Дубоўкаў паэтычны сьвет шмат у чым вызначыў стыль „Узвышша“ дый наогул фармаваў культурную прастору, задаваў тон і служыў узорам для многіх іншых твораў, прычым ня толькі ўзвышэнцаў, але й тых, хто лічыў сябе іх апанэнтамі.

І. Партрэт паэта ў рэтраспэктыве

Кароткі жыцццяпіс паэта Ўладзімера Дубоўкі, арганізатара як „Малдняку“, гэтак і „Узвышша“, выглядае не зусім ардынарна на фоне масавага прыцёку ў літаратуру маладых сілаў на пачатку 1920-х гг. Ён нарадзіўся 15 ліпеня 1900 г. у вёсцы Агароднікі, якая, паводле ранейшага адміністрацыйнага падзелу, уваходзіла ў склад Віленскай губэрні, а сёньня гэта Пастаўскі раён Віцебскай вобласці. Скончыў Нова-Вялейскую настаўніцкую сэмінарыю (1918 г.), паступіў у Маскоўскі ўнівэрсытэт. Масква ператварылася для Дубоўкі ў сталае месца жыхарства, бо сямейныя абставіны склаліся так, што ягоны бацька, працаўнік чыгункі, у 1915 г., падчас ваеннага ліхалецця, выехаў зь Беларусі, атрымаўшы працу па спецыяльнасьці ў гэтым горадзе. Там сям’я асталявалася, але ж сэрца Ўладзімера Дубоўкі належала Беларусі. Маскоўскі ўнівэрсытэт паэт ня скончыў, бо мусіў перапыніць вучобу й працаваць, каб дапамагчы бацькам. Ён настаўнічаў на Тупальшчыне, у 1920—1921 гг. служыў у войску, удзельнічаў у Грамадзянскай вайне. Затым паэт зноў у Маскве, працаваў інспэктарам беларускіх школ пры Наркамаце асьветы РСФСР. У гэтым часе ён часта езьдзіў у Беларусь, актыўна займаўся літаратурнай працай, рыхтаваў свой першы зборнік вершаў, вучыўся ў Вышэйшым літаратурна-мастацкім інстытуце імя Валерыя Брусава.

Заняткі літаратурай захапілі Дубоўку. Глыбіня таленту, праніклівы розум, эрудыцыя ўвесь час цягнулі яго ня толькі да паэтычнай творчасці, але й да аналітычнай філялёгіі й культуралёгіі, да вывучэння асноваў народнага жыцця — навуковага беларусазнаўства. Пра гэтыя зацікаўленні сьведчаць і пазнейшыя артыкулы Дубоўкі аб беларускім фальклёры, музыцы, пісьменстве й графалёгіі, а таксама ліст Фёдара Турука да Яўхіма Карскага ад 14.09.1924 г., у якім ён просіць знакаміта-

га вучонага аказаць навуковае садзеянне ўладзімеру Дубоўку. Гэты цікавы для грамадзка-культурнага жыцця 1920-х гг. і для біяграфіі паэта дакумэнт варта прывесці цалкам:

„Глыбокапаважаны Яўфімі Фёдаравіч! Памятаючы нашыя старыя добрыя адносіны, звяртаюся да Вас зь вялікай просьбаю, якая заключаецца ў наступным: сярод беларускай навучэнцкай моладзі ў Маскве ёсць студэнт Літаратурна-мастацкага інстытуту У. Дубоўка, аб якім Вы па зусім зразумелых прычынах ня згадваеце ў Вашай капітальнай працы „Беларусы“, т. III, в. 3, але які заслугоўвае быць адзначаным у Вашых „матэрыялах для слоўніка беларускіх пісьменьнікаў апошняга часу“. У часе знаходжаньня ў Інстытуце Дубоўка паказаў сябе вельмі здольным і пладавітым беларускім паэтам, які падае вялікія надзеі. Яго любоў да мовы і літаратуры наогул, у прыватнасці да вывучэння вершаскладання, звярнула ўвагу кіраўнікоў-прафэсараў, і яго ўжо прызналі вучоным сакратаром кабінэту паэтыкі ў Інстытуце. У цяперашні час Дубоўка працуе ў галіне тэорыі славеснасьці, але яго больш вабіць вывучэнне беларускай мовы і літаратуры. Несумненна, яму патрэбна добрая навуковая школа, і ён, шануючы Ваш вялізны навуковы аўтарытэт, імкнецца напрацаваць пад Вашым вопытным і надзвычай цэнным кіраўніцтвам. Добра ведаючы цудоўныя якасьці душы Дубоўкі, я не магу не прасіць Вас аказаць усё магчымае Ваша спрыянне і надаць увагу яго працы па паглыбленьні і удасканаленьні ведаў і мэтадаў у галіне роднаснай Вам навуковай дысцыпліны. Я ўпэўнены, што Дубоўка будзе вартым вучнем свайго настаўніка і прынясе сваімі ведамі значную карысьць як самой навуцы, так і нашаму шматпакутнаму роднаму беларускаму народу. Яшчэ раз вельмі прашу не адмовіць Дубоўку ў Вашым навуковым кіраўніцтве. Шчыра паважаючы Вас Ф. Турук^{6*}“.

Ці працаваў Уладзімер Дубоўка непасрэдна пад навуковым кіраўніцтвам Яўхіма Карскага, сказаць пакуль што адназначна мы ня можам, трэба шукаць новыя дакумэнты ў маскоўскіх архівах. Але ж ліст красамойна сьведчыць пра спэктар і глыбіню філялягічных зацікаўленьняў Дубоўкі, пра сур’ёзнасьць ягоных навуковых намераў, пра пад-

⁶ Копія ліста захоўваецца ў Адзеле рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ Беларусі. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 815. Арк. 1—2.

* Усе цытаты ў тэксце падаюцца па-беларуску, правапісам, прынятым выданнем. — *Рэд.*

трымку адным з найбольш уплывовых тагачасных палітычных кіраўнікоў маладога пэрспектыўнага беларускага паэта, які ўжо ад пачатку свайго творчага шляху й станаўленьня фактычна належаў дыяспары.

У беларускай паэзіі імя ўладзімера Дубоўкі стала ведамае ад 1921 г., калі газэта „Савецкая Беларусь“ надрукавала ягоны верш „Сонца Беларусі“. А ўжо ў 1923 г. у Вільні выйшла першая паэтычная кніга „Строма“, якая зь цяжкасьцю прабіла сабе дарогу ў друк, але выклікала заслужаную цікавасьць і ўвагу чытачоў, крытыкаў, старэйшых пісьменьнікаў. На яе цэлла адгукнуліся Цішка Гартны й Зьмітрок Бядуля. Антон Навіна (Антон Луцкевіч) у заходнебеларускім друку адзначыў таксама выхад кнігі як новую цікавую зьяву: „*Уладзімер Дубоўка радыкальна разарваў сувязь з традыцыйным стагнаньнем. Той дух, якім пранікнуты ўсе ягоныя вершы, найлепей сьведчыць аб тым, што аўтар пісаў іх не пад цяжкім ярмом чужацкае ўлады, а на волі, у варунках вольнага жыцьця*“⁷. Адносна паэтыкі Навіна адзначаў, што аўтар „*яшчэ ня выйшаў за межы старых формаў верша, усё яшчэ ўжывае старога трыялету... Затое многа вольнасьці ў яго ў словатварэньні, многа цікавых гукавых эфэктаў. Слова „завіхрыцца“ сустракаецца ў „Строме“, здаецца, ажно тры разы. І „віхрыстасьць“ зьяўляецца асноўным тонам вершаў Уладзімера Дубоўкі*“⁸.

Пасья выхату „Стромы“ разгарнулася напружаная творчая й літаратурна-арганізацыйная праца. Спачатку Дубоўка — адзін з актывістаў „Маладняку“ — узначальваў Маскоўскую філію, у складзе якой у 1924 г. было 15 чалавек. Ён быў адным з кіраўнікоў Цэнтральнага бюро „Маладняку“ ў Менску й часта выяжджаў для арганізацыі новых філіяў у правінцыі (прыкладам, у Магілёў). У паэта выйшлі кнігі паэзіі „Там, дзе кіпарысы“ (1925), „Трысьцё“ (1925), „Credo“ (1926). У гэты час „Маладняк“ шырыўся, набіраў творчай вышыні, стаў фактычна ўсебеларускай літаратурнай арганізацыяй. Гэта было засьведчана на I зьездзе „Маладняку“, які адбыўся ўвосень 1925 г. і вызначыў своеасаблівы пік у гісторыі згуртаваньня, што налічвала ў сваіх шэрагах больш за трыста сяброў і кандыдатаў, мела разгалінаваную структуру (на зьездзе зарэгістраваліся дванаццаць філіяў). „Маладняк“ перажываў тады сапраўдны росквіт: рэгулярна выходзілі ягоныя „кніжыцы“ (у Дубоўкі ў гэтай

⁷ Навіна А. Новае ў беларускай паэзіі // Заходняя Беларусь. Вільня, 1924. С. 101.

⁸ Тамсама. С. 103.

сэрыі выйшла паэма „Там, дзе кіпарысы“ — зборнікі вершаў і прозы маладнякоўскіх пісьменьнікаў, — наладжваліся творчыя вечары й сустраччы. Максім Гарэцкі вылучаў тры пэрыяды дзейнасьці згуртаваньня, і гэта быў менавіта ягоны першы пэрыяд (1923—1925 гг.), які вызначаўся „арганізацыйнаю й масаваю працаю „Маладняку“, шуканьнем новых формаў творчасьці й змаганьнем за свае пазыцыі ў беларускай літаратуры“⁹. У першы пэрыяд найбольш актыўна разьвівалася паэзія, якая характарызувалася ўзьнёслым апяваньнем рэаліяў новага жыцьця, шчаслівай будучыні, адмаўленьнем усяго старога, перажытага, крытычнай ацэнкай творчай спадчыны папярэднікаў. У 1925 г., дзякуючы Дубоўку, адбылася публічная перамена поглядаў на літаратурную спадчыну „нашаніўцаў“. У артыкуле „Рэвалюцыя 1905 году й адраджэньне беларускай культуры“ Ўладзімер Дубоўка, зашыфраваўшыся псеўданімам Туяец, назваў літаратуру 1905—1915 гг. „нашаніўскім кругабегам“ і зрабіў выснову, што яна сапраўды была „пачаткам адраджэньня беларускай культуры“, пэрыядам, што „заслугоўвае ўсебаковай увагі нашай моладзі, якая імкнецца сьведама працаваць над разьвіцьцём і пашырэньнем яе й надалей“¹⁰. Гэта было новае слухнае слова, якое прымушала прыслухацца праз авангардны „буралом“ да прыглушанага голасу традыцыяў.

Масавы характар, прыярытэтнасьць культурна-асьветніцкага кірунку працы сталі каталізатарамі творчага й арганізацыйнага крызісу „Маладняку“, які прывёў, як ведама, да ягонага расколу. Максім Гарэцкі вызначыў гэты пэрыяд як другі ў гісторыі арганізацыі (1926—1927). Ужо ў траўні 1926 г. на пасяджэньні цэнтральнага Бюро разглядалася заява групы пісьменьнікаў (Язэпа Пушчы, Кузьмы Чорнага, Кандрата Крапівы, Адама Бабарэкі) аб выхадзе са складу аб’яднаньня. Нязгоду пісьменьнікаў выклікала менавіта тое, што „Маладняк“ зь літаратурнай творчай арганізацыі ператварыўся ў „прасьветную“. Пушча й Бабарэка ў сваіх выступах адзначылі заняпад мастацкасьці ў згуртаваньні, а таксама тое, што творчасць ня можа разьвівацца камандаю зьверху, а толькі культураю. „Сучаснае становішча вядзе да поўнага заняпаду, вядзе да адбіваньня чытача ад літаратуры, да ўпадку й

⁹ Гарэцкі М. „Маладняк“ за пяць гадоў. 1923—1928 // Гарэцкі М. Успаміны, артыкулы, дакументы. Мн., 1984. С. 234.

¹⁰ Туяец. Рэвалюцыя 1905 году й адраджэньне беларускай культуры // Маладняк. 1925. №9. С. 82.

распусты мастацкіх густаў. Вядзе да кампраматаў і ў вачах ворагаў беларускай культуры¹¹, — сьцьвярджаў у сваёй прамове Адам Барэка, назваўшы й пункты разыходжаньня з „Маладняком“, дзе „камандныя высоты“ адводзяць кіраўнікоў убок ад творчых справаў, а агульная культура й культура творчасці занепадаюць. Заява на пасяджэньні была „прынятая да ведама“, і такім чынам адбыўся першы раскол „Маладняку“: названая група пісьменьнікаў і Ўладзімер Дубоўка ў тым самым годзе выйшлі са складу арганізацыі, утварыўшы ўвосень 1926 г. новае літаратурнае аб’яднаньне „Ўзвышша“. У самой назьве яго выразна прачыталася сымбалічная альтэрнатыва: свабоднае творчае „ўзвышша“ супрацьстаяла прымусовым „камандным высотам“ у любой іх, ня толькі маладнякоўскай, праяве. Ад таго часу творчы лёс Уладзімера Дубоўкі непарыўна быў звязаны з „Ўзвышшам“.

„Маладняк“ жа перажыў у 1927 г. свой другі раскол, а затым, у 1928-м — рэарганізацыю ў Беларускаю асацыяцыю пралетарскіх пісьменьнікаў (БелАПП), у Дэклярацыі якой сьцьвярджалася пераемная сувязь зь літаратурным згуртаваньнем і ўступленьне ў „новы этап творчасці й змаганьня за чысьціню пралетарскай ідэалёгіі“¹². Нягледзячы на істотныя разыходжаньні з „Маладняком“, многія пісьменьнікі, хто раней выйшаў з арганізацыі (Уладзімер Дубоўка, Язэп Пушча, Алесь Дудар, Міхась Чарот, Міхась Зарэцкі й інш.) не ўспрынялі рэарганізацыю аб’яднаньня ў БелАПП аптымістычна, бо прадбачылі яшчэ больш моцны й жорсткі кантроль над літаратурай, яшчэ большае звужэньне магчымасьцяў для працяленьня свабоды творчасці, паглыбленьня мастацкасьці.

Першай ахвярай расправы над літаратурай і пісьменьнікамі, над свабодай выяўленьня сваёй думкі ў творчасці стала аб’яднаньне „Ўзвышша“ й ягоныя самыя актыўныя сябры: Уладзімер Дубоўка, Язэп Пушча, Адам Барэка, Уладзімер Жылка, арыштаваныя ўлетку 1930 г. і абвінавачаныя паводле справы гэтак званага „Саюзу вызваленьня Беларусі“ — „контррэвалюцыйнай нацдэмаўскай арганізацыі“, створанай нібыта з мэтай барацьбы з савецкай уладай за адарваньне Беларусі ад пралетарскай Расеі й пабудову тут незалежнай нацыянальнай („нацыяналістычнай“, паводле ГПУ) дзяржавы буржуазнага кшталту...

Дваццаць сем шматпакутных гадоў правёў Уладзімер Дубоўка ў выгнаньні, у абсалютнай творчай ізаляцыі. Зьведаў высылку адразу

¹¹ БДАМЛіМ. Ф. 225. В. 1. Адз. зах. 1. Арк. 22—23.

¹² Маладняк. 1928. №12. С. 3.

пасьяля справы „СВБ“, якую рэпрэсіўным уладам так і не ўдалося раскруціць паводле жаданага сцэнару. Гучнага працэсу над „нацдэмамі“ тут не адбылося, нікому са зьяняволеных нельга было інкрымінаваць складу злачынства ў разыгранай сьледчымі органамі справе. Усё, што здолела зрабіць тагачасная ўлада зь ненавіснымі ёй „нацдэмамі“ — прадстаўнікамі творчай інтэлігенцыі, якія любілі сваю краіну й жадалі працаваць для яе карысьці й росквіту, — гэта выслаць іх як мага далей з краіны, каб нэўтралізаваць іхны ўплыў і ўпарты апазыцыйны супраціў паэтычнага слова размаху падаўленьня правоў чалавека й народу на свабоднае разьвіцьцё... Пасьля адбыцьця высылкі ў Яранску, замест вяртаньня ў Маскву або на радзіму, Дубоўку чакала дзесьць гадоў канцлягеру, якія ён здолеў вытрымаць, выжыць і не зламацца. Але й гэта было яшчэ не апошнія кола пакутаў у сталінскім пекле. У 1948 г. ён мусіў пакінуць Грузію, якую выбраў сабе за месца жыхарства, пазбаўлены права вярнуцца дадому пасьяля лягеру. Яго, як чалавека „заплямленага“ перад уладай, чакала гэтак званае „вечнае пасяленьне“ ў Краснаярскім краі... „І ня бойцеся, калі забіваюць цела, а душы ня могуць забіць“, — прарочыя словы Новага Запавету. Сапраўды бязьмежныя былі пакуты таго, Дубоўкавага, пісьменьніцкага пакаленьня літаратараў — кожны зь іх выпіў свой кубак пакутаў і цяргеньняў: хто — прыняўшы гвалтоўную сьмерць ад кулі ў патыліцу, як Міхась Чарот, Алесь Дудар, Міхась Зарэцкі й дзясяткі іншых іхных сяброў і паплечнікаў; хто — цудам ацалёўшы, як Уладзімер Дубоўка, Язэп Пушча, Алесь Звонак, Сяргей Грахоўскі й яшчэ нямногія іншыя. Але сапраўды, забойцы цела былі няўладныя над душою й духам сваіх ахвяраў.

Пасьля рэабілітацыі ў 1958 г. Уладзімер Дубоўка жыве ў Маскве, атрымаўшы там кватэру. Часта прыяжджаў у Беларусь, займаўся тут выданьнем сваіх кніг, дзе былі папраўленыя вершы 1920-х гг., новыя творы, пераклады, творы для дзяцей. Няпростае было ўрастаньне паэта ў новую рэчаіснасьць, вяртаньне да любімай літаратурнай справы пасьяля амаль трыццацігадовага перапынку. У гэтым, трэцім, пэрыядзе ягонага жыцьця цікавым і красамоўным нам падаецца факт абмеркаваньня кнігі Лідзіі Залескай „Паэзія Савецкай Беларусі“ (у расейскай мове), што адбылося на сэкцыі крытыкі й літаратуразнаўства 9 сьнежня 1960 г. На пасяджэньні прысутнічаў і Ўладзімер Дубоўка. Было аднадушна зазначана, што ў кнізе Залескай няправільна адлюстраваны літаратурны працэс 1920-х гг. у Беларусі. Аднак Дубоўка з уласьцівай яму карэктнасьцю ўдакладніў: „Ці вінаватая ў гэтым Лідзія Іванавічэна? Я сьцьвярджаю, што вінаватыя ў гэтым і, галоўным чынам, тыя

гісторыкі літаратуры, якія прысутнічаюць тут і якія да самага апошняга часу паўтаралі выказваньні вульгарызатарскай крытыкі 20—30-х гадоў¹³. Далей паэт, творы якога непасрэдна разглядаліся ў кнізе, дадаў: „Літаральна днямі выйшлі працы т. Пшыркова й т. Перкіна, дзе па-новаму асьвятляецца той пэрыяд. Пры гэтым выкарыстоўваюцца дакумэнтальныя зьвесткі, чаго ніколі не рабілі вульгарызатары (...). Ці можам мы патрабаваць поўнай яснасьці, аб'ектыўнасьці ад Лідзіі Іванаўны, для якой гэтыя новыя матэрыялы былі няведамыя?“¹⁴. Кніга Лідзіі Залескай была, зразумела, рэцыдывам вульгарызатарскага падыходу, які толькі імкнуўся хаця б часткова пераадолець сам сябе, бо асноўныя ідэалёгічныя рыштаваньні заставаліся ранейшыя: кіраўнічая роля кампартыі на пераможным шляху да камунізму заставалася бяспрэчнай ідэалёгіяй.

Дубоўка, чалавек надзвычайнай эрудыцыі, высокай мастацкай культуры, тонкага густу, вялікага жыцьцёвага й творчага досьведу, прыроднага такту й гэчнасьці, расстаўляў свае аргумэнтаваньня акцэнтны пры абмеркаваньні. Ён не абараняўся, а нібыта ўшчуваў, захоўваючы пры гэтым годнасьць знакамітага й легендарнага паэта як 1920-х, гэтак і 1960-х гг., а ягоная пакута за літаратуру надавала яму права быць у некаторай ступені й судзьдзём. Тым больш, што Ўладзімер Дубоўка добра памятаў сытуацыю канца 1920-х гг. і без ілюзіяў глядзеў на 1960-я. У сваёй прамове ён цытаваў з кнігі Лідзіі Залескай некаторыя месцы: „...У той час, калі адны сябры гэтых арганізацыяў прымалі актыўны ўдзел у фармаваньні й сьцьвярдзеньні мэтаду сацыялістычнага рэалізму, іншыя імкнуліся супрацьдзеінічаць ім. Не разумеючы разьвіцьця Беларусі, яны стваралі пры канцы 1920-х — на пачатку 1930-х гадоў скажоньня карціны жыцьця маладой савецкай рэспублікі. Яны лічылі, што Беларусь не павінна ісьці па сацыялістычным шляху, выступалі супраць калектывізацыі сельскай гаспадаркі. Роля партыі, вобразы камуністаў, сяброўства расейскага народу зь беларускім — усё гэтае выглядала ў іхных творах, як у крывым люстэрку. Такімі былі, прыкладам, творы Ўладзімера Дубоўкі „Камбайн“...“¹⁵. Самае парадаксальнае на сёньня тое, што, па сутнасьці, гэтка трактоўка мела свой грунт, але акцэнтны адпавядалі тагачасным вульгарыза-

¹³ БДАМ/ЛіМ. Ф. 78. В. 1. Адз. зах. 94. Арк. 41.

¹⁴ Тамсама. Арк. 41.

¹⁵ Тамсама. Арк. 42.

тарскім стэрэатыпам, якія працягвалі заставацца крытэрам ацэнак літаратуры. Дубоўка далей пракаментываў прыведзеную цытату: „Дзякуючы такой пісаніне, я на 30 гадоў быў адарваны ад літаратурнае працы. Бо паводле сэнсу гэтага выказвання атрымоўваецца, што я ледзь не выступаю супраць савецкай дзяржавы. Ці ёсць у гэтым хаця б цень праўды? Вы спасылаецеся на паэму „Камбайн“. Вы зьвярніце ўвагу, чаму ні ў т. Пшыркова, ні ў т. Перкіна няма нават згадкі пра яе? Ды таму, што яны такой паэмы не чыталі й на вочы ня бачылі. Я стаўлю проста пытаньне — Вы, дарагая Лідзія Іванаўна, чыталі такую паэму? (Залеская зь месца: — Не!)“¹⁶. Згадаем, што тут мелася на ўвазе паэма „Штурмуецца будучыні аванпосты!“, ведамая й нашумелая ў свой час, што мела жанрава-кампазыцыйны падзагалавак „Камбайн“, які адлюстроўваў складаную „мэханіку“ яе структурнай будовы. Інтэрпрэтацыя паэмы ў новым часе патрабавала й новых падыходаў, чаго не было ў кнізе Залескай, якая нават дакладна ня ведала, пра які твор пісала. Таму, мы можам зразумець іранічнае абурэньне паэта, якога вымушалі даказваць нават у 1960-х гг., што ён „не выступаў супраць савецкай улады“, бо добра ведаў, што значыць, калі трактоўка мастацкага тэксту пераводзілася з эстэтычнай сфэры ў крымінальную.

Уладзімер Дубоўка ўсьведамляў, супраць чаго ён змагаўся ў сваіх творах 1920-х гг., але ж ён змагаўся „паводле правілаў“ мастацкага тэксту, які мае свае коды й сымбалі. Гэта была, бясспрэчна, своеасаблівая „мастацкая гульня“, але ж літаратура й ёсць адмысловая „гульня“, дзе існуюць пэўныя законы. Пасьля 30 гадоў знявольеньня паэт разумеў вельмі добра, што „правілы гульні“ даўно выйшлі за межы мастацкага тэксту, што для ўлады такіх правілаў не існавала ад пачатку. У гэтай сытуацыі „код“ ягоных твораў даваў магчымасьць абараняцца перад новымі няслушнымі нападамі: і ён паварочваў інтэрпрэтацыйны ключ у бясьпечны для сябе бок. Так, прыкладам, ён зрабіў гэта далей пры абмеркаваньні кнігі Залескай. Працытуем адпаведны кавалак стэнаграмы:

„Перайду да другога твору: „І пурпуровых ветразей узьвівы“, прычым трэба сказаць, што асноўныя палажэньні гэтага твору можна й зараз надрукаваць. Калі я прыехай, мне прапанавалі падрыхтаваць гэты твор да друку, але я ўстрымаўся таму, што ўсе палажэньні, за якія я біўся, сталі цяпер аксіёмамі. Асноўная думка адлюстраваная ў наступных радках:

¹⁶ БДАМЛіМ. Ф. 78. В. 1. Адз. зах. 94. Арк. 43.

Ты уважаеш, што культура ходзіць
У портках ката слаўнае камуны
Парыскае, у портках галіфэ?
Або у марынарцы ходзіць Фрэнча,
Другога ката, ката нашых дзён?
Ня веру я у гэткія акрасы:
Я ненавіджу іх, змагацца буду!
І у імя змаганьня з рознай тванню
Вось гэтае шляхетнае культуры —
Я лепш вазьму акрасы Беларусі...

У чым тут соль? У тым, што мы з вамі ўвекавечылі памяць душыцеля Камуны генэрала Галіфэ. Мы ўвекавечылі памяць гэтага душыцеля Парыскай камуны ўжываньнем гэтага слова „галіфэ“. Другі душыцель — генэрал Фрэнч насіў куртку такога фасону, і мы гэтую куртку назвалі фрэнчам і тым самым увекавечылі памяць гэтага генэрала — калянізатара, які расстрэльваў тысячы, дзясяткі тысячай нашых чорных і жоўтых братоў. Няўжо ў нас няма сваёй фантазіі, што мы бяром гэтыя назвы, зусім не патрэбныя нам? Вось я ў прапанаваў — узяць народныя ўзоры ў ад іх ісьці наперад, ствараць сваю сацыялістычную культуру¹⁷.

Так, Дубоўку і ў 1960-х гг. даводзілася быць ня толькі аўтарам, але й адвакатам уласных твораў, бо хто, як ня ён, добра ведаў хісткасьць становішча, калі літаратурная палеміка абарочвалася судовым прысудам і зьнявольнем. Але гэтым разам менавіта ён валодаў сытуацыяй і з годнасьцю працягваў адстойваць свой твор: „Але якая ж тут контррэвалюцыя?! (Паняткі, відавочна, заставаліся тыя самыя ў 1960-х гг. — **І. Б.**) Я не пагаджаўся з такімі ацэнкамі тады, і зараз я з Вамі не пагаджуся. Я ня крытык, я не тэарэтык, а я, як нехта сказаў, пацярпелы. Але я яшчэ раз хачу падкрэсьліць, што Вашае кніга мне падабаецца тым, што яна ўжо напісаная (...). Памылкі, якія там ёсьць, — гэта справа паправімая, але ня трэба Вам чапляцца за іх. Калі Вы будзеце іх адстойваць, як Вы гэта робіце ў Вашым лісьце, у Вас добрай кнігі не атрымаецца“¹⁸. Далей у часе абмеркаваньня ішло выступленьне Язэпа Пушчы, які таксама адстойваў свае творы „Лісты да сабакі“ і іншыя ад рэцыдываў вульгарызатарскай трактоўкі. Сьведчыла гэта

¹⁷ БДАМЛіМ. Ф. 78. В. 1. Адз. зах. 94. Арк. 46—47.

¹⁸ Тамсама. Арк. 47.

зноў жа толькі пра тое, як мала зьменаў адбылося ў 1960-х гг. у ідэалёгіі й палітыцы ў параўнаньні з даваенным часам: таталітарная дзяржава заставалася такой самай, нягледзячы на пераадоленьне культуры адной асобы й рэабілітацыю яе ахвяраў.

Імідж Уладзімера Дубоўкі ў 1960—1970-х гг. меў адценьне легендарнасьці й таямніцы. Калі ён, сівабароды волат, ізноў зьявіўся на літаратурным небасхіле, пачаў друкавацца, браць удзел у жывых літаратурных дыскусіях кшталту разгледжанай вышэй, удзельнічаць у сяброўскіх вечарынах і імпрэзах, ён усё ж працягваў заставацца загадкавым чалавекам-легендай. У пісьмовых і вусных успамінах пра Дубоўку вельмі часта сустракаецца адно агульнае месца: як прыхаваны дакор паэту гучыць, што ён, прайшоўшы поўнае кола сталінскага рэпрэсіўнага пекла й вярнуўшыся да грамадзкага жыцьця, фактычна зламаны чалавек, быў занадта асьцярожным, баяўся сказаць што-небудзь лішняе (бо й сьцены маюць вушы); на пісьменьніцкіх вечарынах неадменна падымаў тост „за кампартыю“; асьцерагаўся браць у бібліятэцы кнігі палітычнай тэматыкі; перарабляў на „патрэбу дня“ ранейшыя свае вершы¹⁹. Няўжо ён сапраўды стаўся такім палахлівым чалавекам? Нам падаецца, што тут ня так усё адназначна й проста, і ёсьць падставы аспрэчыць гэты распаўсюджаны міт. У Дубоўкавай „асьцярожнасьці“ няцяжка заўважыць пэўны парадокс зьнешняга іміджу й нутранага глыбока іранічнага разуменьня паэтам сытуацыі. Думаецца, ня толькі што гэты закід Дубоўку не правамерны, але й што пісьменьнікі старэйшага пакаленьня ў самім паэце не разумелі, не адчулі нечага патаемнага. Менавіта ён сам накінуў усім гэты свой імідж: ён быццам бы граў іншага Дубоўку на новых падмостках жыцьцёвай сцэны, але разумеў глыбока й бяз фальшу ілюзіяў сугнасьць часу. Галоўным і патаемным элементам у гэтай ягонай новай ролі была глыбока схаваная іронія — усё, чым „зламаны“ паэт мог аддзячыць хаця й постсталінскаму, але таталітарызму. Толькі як няспынную іронію, прычым так адмыслова схаваную, каб ніхто не разгадаў (бо ён і не жадаў, каб яе разгадалі, а яго запозорылі ў няшчырасьці!), — можна вытлумачыць Дубоўкавы хваласьпевы кампартыі. Менавіта залішняя падкрэсьленасьць, зь якой ён гэта заўсёды рабіў, як згадваюць тыя, хто бачыў, прыводзяць да думкі: а ці ня быў гэта сьведамы гратэск, іранічная маска? Бо якую дысыдэнцкую праўду ад паэ-

¹⁹ Брыль Я. Накіды трох партрэтаў // ЛіМ. 1988. 1 студзеня; Пальчэўскі А. Пра Дубоўку // ЛіМ. 1994. 21 студзеня.

та жадалі пачуць? Тую, якую апісала ягоная жонка Марыя Пятроўна ў сваіх успамінах пад назвай „Мае санаторыі й курорты“?..²⁰. Гэта быў яшчэ ня той час.

Што датычыць „залішняй асьцярожнасьці“ паэта ў выказваньнях, дык яна не была, відавочна, сьведчаньнем палахлівасьці. Дубоўка выдатна разумеў, у якім грамадзтве ён жыў, у якое грамадзтва вярнуўся пасля рэпрэсіяў — гэта не было грамадзтва вольных людзей, дзе чакалі ягоную споведзь для яшчэ больш глыбокага катарсісу пасля публічнага дзяржаўнага пакаяньня. Дый пакаяньня як такога не было: дзяржава не прасіла ў народа сваёй рэабілітацыі й прабачэньня за зробленыя ёю злачынствы, а проста абвесьціла людзям пра іх невінаватасьць, як быццам бы яны маглі паўстаць з магілаў альбо пражыць новае, нялягернае жыцьцё. Ацалелы пасля сваіх „курортаў“, Дубоўка мог дазволіць сабе быць асьцярожным, ведаючы, якую цану можа мець нават бяскрыўднае слова. У такой сытуацыі *духоўнай апазыцыі* і адначасова *самаабаронай* магла быць толькі яўна перабольшаная на людзях „пашана“ да кампартыі, хоць ад яго чакалі, пэўна, іншага іміджу героя-пакутніка або выкрывальніка рэжыму. А паэт не жадаў быць выкрывальнікам, бо гэта проста пярэчыла ягонай нутранай сутнасьці, да таго ж яму трэба было нарэшце проста жыць нармальна па-чалавечы, а не па-лягернаму. Дубоўка ўжо зьведаў звыш магчымага тых пякельных бязьлітасных жорнаў, якія ператрушчвалі людзкія лёсы на жоўты пясок. Ён здолеў выстаяць, выжыць, вярнуцца. Малады, трыццацігадовы, занадта таленавіты, каб быць непрыкметным і другарадным, сыпакотным летам 1930 г. ён быў арыштаваны на сваім лецішчы ў Маскве, прывезены ў Менск, у турму, каб больш ужо ня выйсьці з абдымкаў — з „кіпцюроў“ ДПУ аж да 1957 г. Вярнуўся, калі было пад шэсьцьдзесят, калі два жыцьці ўжо былі пражытыя: адно на літаратурным беларускім парнасе-ўзвышшы, другое на „курортах“ і „санаторыях“ ГУЛАГу. Дык хто ж, як ня ён, ведаў цану Жыцьця й цану Слова? Дзе й за якую праўду, дзеля чаго ён павінен быў яшчэ змагацца, калі хто й хацеў бачыць у ім змагага? Ён проста ведаў Праўду, яна была адкрытая для яго, і яму за яе ня трэба было змагацца. Ён мог толькі выкарыстаць „этыкет“, абраўшы для гэтага шлях іроніі — сьведамай, перабольшанай, падкрэсьленай. У гэтым быў Дубоўкаў пратэст, калі ён узнімаў свой славуты, усіх шакуючы тост „за кампартыю“. Гэтым „этыкетам“, духоў-

²⁰ Аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 838. Арк. 1—61.

най апазыцыяй і іроніяй можна вытлумачыць і тое, што ён аддаваў на суд разьбіральнікаў менавіта тэкст, сьведама адводзячы іх ад падтэксту, пакідаючы падтэкст даступным для „некрымінальнага“ прысуду нашчадкаў, для якіх мастацкая палітра 1920-х гг. ужо ня будзе звязаная з палітыкай, але адыдзе цалкам у сфэру эстэтыкі.

II. Сымболіка „Ўзвышша“ й мастацкая традыцыя

Створанае ў 1926 г. „Узвышша“ было альтэрнатывай „Маладняку“ ня толькі ў плане адносінаў да „прасьветнай“ дзейнасьці ды ўласнай мастацкай творчасьці, але й у плане стасункаў з традыцыяй. Маладнякоўцы не былі настолькі катэгарычныя, каб „скідваць“ сваіх „нашаніўскіх“ клясыкаў з „карабля сучаснасьці“, як гэта дэкларавалі расейскія футурыстычныя (перадусім ЛЕФаўскія) групы. Яны не адмаўляліся, прыкладам, ад Купалы, аднак адраджэнскія матывы купалаўскай творчасьці відавочна не супадалі з канцэптуальнымі ўстаноўкамі „Маладняку“, што прапагандаваў пралетарска-рэвалюцыйныя ідэалы. Купала быў іх сучасьнікам, меў уласны літаратурна-мастацкі досьвед, высьпелены папярэднім часам, меў у душы й у творчасьці свой ідэал вольнай шчаслівай Беларусі, для якога ў рэчаіснасьці было даволі мала падставаў. Для маладнякоўскай жа эстэтыкі наадварот ідэал быў ужо спраўджаны зь перамогай рэвалюцыі, і сваю задачу творцы бачылі ў апяваньні рэаліяў новага шчаслівага жыцьця. І ўсё ж Купала быў бясспрэчны аўтарытэт як у рэальным жыцьці, гэтак і ў творчасьці, ня глядзячы на несупадзеньне ідэалыгічных дамінантаў.

Узвышэнцы першыя ўбачылі тую небяспеку, якую несла занябаньне нацыянальнага й абсалютызатыя клясавага, пралетарскага ў літаратурнай творчасьці. Яны пачалі шлях вяртаньня беларускай літаратуры да сваіх каранёў, да ўзнаўленьня традыцыяў і пераемнасьці іх. На старонках „Узвышша“ зьявіліся грунтоўныя артыкулы, дзе ўсебакова й тонка дасьледавалася творчасць Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча. Шануючы Купалу й Коласа, узвышэнцы ўсё ж аддавалі перавагу Багдановічу, якога ў 1920-х гг. ужо не было сярод жывых. Ён застаўся ў тым папярэднім, падзеленым мяжой рэвалюцыі, часе й быў самім лёсам пазбаўлены ідэалыгічнай неабходнасьці вызначыць свае адносіны да пралетарскай рэвалюцыі. Аднак для прадстаўнікоў партыйнага кіраўніцтва нават Багдановіч быў небяспечны „прадстаўнік буржуазіі“, які „абараняў інтарэсы нацдэмаў“. Адзін з тагачасных маладых крытыкаў Сымон Куніцкі менавіта з такіх пазыцыяў аца-

ніў творчасьць Багдановіча й ягоны ўплыў на плятформу „Ўзвышша“. Паводле меркаваньня Куніцкага, узвышэнцы цанілі ў Багдановічы тое, што ён быў выразьнікам настроюў „усьведамленае культурнае беларускае інтэлігентнае праз мастацкае выяўленьне вялікай культурнае вартасьці інтэлектуальнага багацьця Беларусі, багацьця творчае думкі беларускай“²¹, што лічылася на той час заганай. Складваецца ўражаньне, што маладому крытыку было дадзенае заданьне прааналізаваць творчую плятформу „Ўзвышша“ з пэўнага пункту гледжаньня й асудзіць яе як варожую інтарэсам пралетарскай літаратуры. Крытык пасьпяхова справіўся з задачай, падрабязна разабраўшы ўзвышэнскія „Тэзісы“ з патрабаванай ад яго інтэрпрэтацыяй, аднак ягоны артыкул „Літаратурна-мастацкае згуртаваньне «Ўзвышша»“ ня быў надрукаваны ў тагачасных беларускіх часопісах, а застаўся ў машынапіснай копіі ў архіўным фондзе Лукаша Бэндэ, які, магчыма, і быў ініцыятарам гэтага пасквільнага матэрыялу.

Куніцкі добрасумленна прааналізаваў гісторыю стварэньня й асноўныя праграмныя моманты „Ўзвышша“, зрабіў патрэбныя для Бэндэ акцэнты, абвінаваціў групу ў „адыходзе ад асноўнага напрамку разьвіцьця беларускай савецкай літаратуры, у якім афармлялася плынь пралетарскай літаратуры“²². Пры разглядзе „Камуніката“ (Статуту), першага праграмнага дакумэнта згуртаваньня, Куніцкі ўбачыў сыгнал „буржуазна-нацдэмаўскага ідэалістычнага кірунку“²³. Стварэньне групы тлумачыў вынікам ідэйных разыходжаньняў узвышэнцаў зь літаратурнай арганізацыяй „Маладняк“ і „зь лініяй партыі ў галіне мастацкай літаратуры“²⁴. З тыповых вульгарызатарскіх пазыцыяў Куніцкі дакараў узвышэнцаў за тое, што ў „Камунікаце“ нічога не сказана „пра клясавасьць літаратуры як зброі клясавай барацьбы, пра стварэньне літаратуры сацыялістычнай паводле зьместу й нацыянальнай паводле формы“, а галоўны акцэнт зроблены „на нацыянальным афармленьні, беларускасьці літаратурнага твору“²⁵.

Цікава прасачыць на падставе такіх дакумэнтаў, як сур’ёзна й напорна адбываўся працэс дэфармацыі грамадзкай сьведамасьці, спаку-

²¹ БДАМЛіМ. Ф. 66. В. 1. Адз. зах. 1403. Арк. 10.

²² Тамсама. Арк. 3.

²³ Тамсама. Арк. 4.

²⁴ Тамсама.

²⁵ Тамсама. Арк. 7.

шанай рэвалюцыйнай дагматыкай, калі тое, у чым абвінавачваліся пісьменьнікі й згуртаваньне, насамрэч было найвялікшай і неаспрэчнай мастацкай каштоўнасьцю, а тое, ад чаго яны адмаўляліся, — па сутнасьці чужым і непрымальным для сапраўдных творцаў. Так, варожа ўспрымалася вяртаньне ўзвышэнцаў ва ўлоньне нацыянальных мастацкіх традыцыяў: „*замест ідэі пралетарыату — ідэя нацыянал-дэмакратызму*“. Вернасьць нацыянальным вытокаам, прыкрытэт нацыянальных культурных каштоўнасьцяў, або, як казалі вульгарызатары, „нацыянал-дэмакратызм“, быў самым галоўным ідэйным „ворагам“ пралеткультуаўскай эстэтычнай канцэпцыі, якую актыўна насаджала партыйнае кіраўніцтва. Ідэйным цэнтрам канцэпцыі, названай намі *рэвалюцыйным канцэптуалізмам*²⁶, быў пралетарыят і рэвалюцыя, зьдзейсьненая ім пад кіраўніцтвам партыі бальшавікоў. Гэтым ідалам трэба было пакланяцца й ім служыць, адсякаючы ўсё неадпаведнае. Немагчыма было прыпусьціць, што ідэйным цэнтрам для кагосьці сталася бацькаўшчына, радзіма ва ўсёй складанасьці жывых сувязяў з гістарычным мінулым, культурнымі традыцыямі, пэрспэктывамі далейшага нацыянальнага разьвіцьця. „*У чым канкрэтна выяўляецца нацыянал-дэмакратызм? — пытаўся аўтар артыкула, працягваючы свае абвінавачаньні, і адказваў: „У той агульначалавечай нацыянальнай творчасьці, нацыянальнай культуры, якую абгрунтавалі й распрацоўвалі тэарэтыкі „Ўзвышша“*. Да спадчыны беларускай літаратуры падыходзілі як да агульназначнай каштоўнасьці, як да агульначалавечых ідэалаў. Шукалі ў спадчыне не дэмакратычных ідэалаў, а буржуазна-нацыянальных“²⁷. Сёньня абсурднасьць такіх абвінавачваньняў нават не патрабуе доказаў. Але сур’ёзнасьць, зь якой яны былі зробленыя ў 1920-х гг., не выклікае сумненьняў. У наш час можна толькі зьдзіўляцца й ганарыцца тым, што такі скарб нацыянальнай культуры, як „Узвышша“ ў ягонай ідэйна-мастацкай цэласнасьці, мог узьнікнуць і пэўны час быць цэнтрам літаратурнага жыцьця. Куніцкі дакладна ахарактарызаваў ідэі й кірунак „Узвышша“ як імкненьне да „беларускага стылю“ й „беларускай нацыянальнай формы“, а ў пляне спадчыны — акцэнтаваньне асноўнай увагі на адраджэнскай літаратуры. Выразьнікамі „беларускага стылю“ й „беларускай нацыянальнай

²⁶ Гл.: Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: У 4-х тамах. Т. 2. Мінск: Беларуская навука, 1999. С. 8—45.

²⁷ БДАМЛіМ. Ф. 66. В. 1. Адз. зах. 1403. Арк. 9.

формы“ крытык і называў менавіта Алеся Гаруна й Максіма Багдановіча, што ўжо адышлі з жыцця. Артыкул Сымона Куніцкага напісаны, відавочна, пасля 1931 г., бо ў ім згадваецца працэс самаліквідацыі згуртавання, а гэта быў час, калі лідэры аб'яднання ўжо былі высланыя. Што датычыць багдановічаўскай традыцыі „Ўзвышша“, то пра яе варта сказаць асобна з пункту гледжання сучаснага досведу.

Творчасць Максіма Багдановіча ня толькі прышчапляла й замацоўвала на беларускай мастацка-паэтычнай глебе эўрапейскія літаратурныя традыцыі антычнасці, асветніцтва, мадэрнісцкіх плыняў канца XIX — пачатку XX стст., але й сама сталася традыцыяй для літаратуры наступных дзесяцігоддзяў. Замацаванне багдановічаўскай традыцыі асабліва адчуваецца ў 1920-х гг. у літаратурна-мастацкай тэорыі й практыцы „Ўзвышша“. Наследаванне Багдановічу ўзвышэнцамі падкрэсьліваў Язэп Пушча падчас абмеркавання згаданай ужо кнігі Лідзіі Залескай. Адзначыўшы ўплыў Купалы й любоў да яго маладых пісьменьнікаў, Пушча падкрэсліў: „І Максіма Багдановіча мы цанілі, і ніхто іншы як я напісаў пра яго артыкул „Кніга лірыкі як мастацкае цэлае“. Максім Багдановіч зьяўляўся прыкладам для нас, узорам таго, як трэба складаць кнігу лірыкі“²⁸. Многія вобразы багдановічаўскіх твораў часта станавіліся ключавымі сымбальмі выяўленчай палітры ўзвышэнцаў. Апрача таго, вобразная пераклічка суправаджалася й рэальным падабенствам лёсаў.

Так, творчы лёс Уладзімера Дубоўкі складваўся падобна да лёсу Максіма Багдановіча, вершы якога, як ведама, спачатку трапілі ў архіў „Нашай Нівы“ з адзнакаю „вершаў не для народу“. І толькі крыху пазней, дзякуючы падтрымцы Сяргея Палуяна, Вацлава Ластоўскага, яны былі прызнаныя тагачасным беларускім літаратурным парнасам, пасля чаго й пачалося імклівае ўзыходжанне Багдановічавай паэтычнай „зоркі“. Вершы Уладзімера Дубоўкі, што ён у 1921 г. даслаў у газету „Савецкая Беларусь“, таксама спачатку былі вернутыя паэту рэдакцыяй з адмоўнай заўвагай „Уладысю Дубоўцы“, што надрукаваць вершы нельга, бо яны „ня маюць рытму й вытрывалай думкі“, і яму параілі лепш „пісаць прозу“²⁹. Аднак тыя ж вершы маладога паэта трапілі ў Вільню й там былі надрукаваныя асобным зборнікам пад назваю „Строма“ (1923). Менавіта Дубоўка стаў прадаўжальнікам багдановічаўскай тра-

²⁸ БДАМЛіМ. Ф. 78. В. 1. Адз. зах. 94. Арк. 81.

²⁹ Дробуш С. Пра мастацтва і Дубоўку // Аршанскі Маладняк. 1926. №2. С. 10.

дыцці ў беларускай літаратуры 1920-х гг. Адбілася яна таксама ў творчасці яго сяброў-паплечнікаў Язэпа Пушчы, Уладзімера Жылкі ды склала канцэптуальную аснову плятформы „Ўзвышша“ цалкам.

Эстэтычная канцэпцыя „Ўзвышша“ была працягам „паэзіі красы“ Максіма Багдановіча ў глыбінным сэнсе разуменьня красы як мастацкага ідэалу. Паэтыка ўзвышэнскага аквітызму як „імклівасьці“ сапраўды ў істоце сваёй вяртала мастацкі твор у сферу ідэальнага сьветабачаньня, што пры канцы 1920-х гг. было ня проста сьмелым грамадзянскім крокам літаратараў, але сьведамым выклікам афіцыйнаму партыйнаму курсу на палітызацыю мастацтва й ягоную прывязанасьць да надзённых праблемаў сацыялістычнага будаўніцтва. У гэтым была сутнасьць „аквітызму“ й тэарэтычная канцэптуальнасьць „Узвышша“. Праз паэтыку „аквітызму“, што ўключала ў сябе сынтэз мастацкіх прыёмаў розных напрамкаў і школ, а таксама ўласную традыцыю, зьвязаную з апорай на нацыянальную адраджэнскую дамінанту, узвышэнцы здолелі сказаць у мастацкім слове вельмі шмат пра сябе й свой час. У люстры „Ўзвышша“, у эзопаўскай мове й алегорыях, якімі шырока карысталіся паэты, асабліва Ўладзімер Дубоўка й Язэп Пушча, адбілася ўсё няпростae й трагічнае жыцьцё другой паловы 1920-х гг.

Відавочна, вытокама паэтыкі „Ўзвышша“ можна назваць паэзію Максіма Багдановіча, якога крытык таго часу Ўладзіслаў Дзяржынскі назваў „першым спаміж беларускіх паэтаў і ядыным, хто спэцыяльна заняўся беларускім вершам як гэткам, яго стылізацыяй, гэта знача выпусканьнем тых паэтычных нормаў, якія ўласьцівы і могуць быць застасаваны ў беларускім вершы“³⁰. Калі мы зьвернемся да „Тэзісаў“ „Узвышша“, то ўбачым у аснове ягонай эстэтычнай канцэпцыі тую ж устаноўку на дасканалую форму твораў: „Мастацтва павінна быць узвышшам“³¹. Узвышша тут сынонім-мэтафара дасканаласьці. „Магчымасьць утварэньня ўзвышша беларускай мастацкай літаратуры“ бачылася ў наступных параметрах: „культура беларускай мовы; жыцьцёвая сымболіка мастацкага твору; яго канцэнтрацыйная вобразнасьць; дынамічнасьць кампазыцыі; беларуская жанравасьць; аддзінства творча-мастацкай ідэі; разнастайнасьць фармальных

³⁰ Дзяржынскі У. Максім Багдановіч як стылізатар беларускага вершу // Адраджэньне. Літаратурна-навуковы веснік Інстытуту беларускай культуры. Сш. 1. Менск, 1922. С. 205.

³¹ Тэзысы да пытаньня аб утварэньні „Ўзвышша“ // Узвышша. 1927. №1. С. 168.

рэальнасцей і — аквітызм, як тая імкліваеца, якую прасякаеца мастацкі твор у сваім ідэале³². Такім чынам, заўважаем, што дамінуе тут нацыянальная аснова творчасці, устаноўка на вобразнасць і сымболіку як галоўныя сродкі паэтызацыі, а таксама „аквітызм“, або жыватворчая адухоўленасць тэксту, ягонае прыўзнятаеца над рэальнасцю. Бяспрэчна, гэты мастацкія прынцыпы ўзнаўлялі „нашаніўскія“ традыцыі, а значыць, эстэтыку мадэрнізму (найперш тэндэнцыі сымбалізму і імажынізму, якія былі ўласцівыя беларускай паэзіі 1910—1920-х гг.). Узвышэнцы сьцьвярджалі, што „Беларусі як крыніцы творчасці новых формаў культуры яшчэ ня ведаюць“, а каб іх ствараць, неабходна „имат ведаць і ўмець па-мастацку выражаць“³³. Што гэта, як ня сьведмаеца ўстаноўка на наватарства, на стварэнне нацыянальна адметнага авангарднага мастацтва? Ня толькі абноўленая канцэпцыя „чыстай красы“ ў выглядзе „аквітызму“ мела сваю актуальнасць, але й фарматворчы нацыянальны эксперымэнт, што, у прыватнасці, узнаўляў досьвед багдановічаўскіх фальклёрных стылізацыяў. У творчасці ўладзімера Дубоўкі гэта, да прыкладу, выразна выявілася ў тым, што ён уключыў у кампазыцыю сваёй паэмы „І пурпуровых ветразей узьвівы“ некалькі вершаваных народных паданьняў і ўклаў у іх шматзначны алегарычны сэнс.

Пра творчую школу Максіма Багдановіча гаворыць і паэзія прадстаўнікоў аб’яднаньня: Уладзімера Дубоўкі, Язэпа Пушчы, Уладзімера Жылкі, Тодара Кляшторнага, Сяргея Дарожнага. Апрача акалічнасцяў выданьня першых кніг, Дубоўку з Багдановічам лучыў, да прыкладу, і такі асабісты фактар, як адарванасць ад бацькаўшчыны. Трагічны матывы падабенства асабістага лёсу да лёсу Багдановіча ёсьць і ў Жылкі. Язэпу Пушчу літаратурныя апанэнты закідалі „ўпадніцтва“ як ідэалігічную хібу цэлага „ўзвышша“³⁴. Згадаем, што вершы Багдановіча напачатку таксама называліся „дэкадэнцкімі“. Сымбалічна, што сама назва паэтычнага зборніка Багдановіча „Вянок“, дадзенае, як ведама, Вацлавам Ластоўскім, мела значэнне „вянок на магілу Сяргея Палуяна“ — аднаго зь першых прыхільнікаў паэзіі Максіма Багдановіча. Зборнік вершаў Уладзімера Дубоўкі „Строма“ быў таксама вянкам-прысьвячэннем сястры Максіма Гарэцкага: „Сьветлай памяці Ганулі

³² Тэзысы да пытаньня аб утварэнні „ўзвышша“... С. 168.

³³ Тамсама. С. 169.

³⁴ Глыбоцкі Т. Літаратурнае балота // Польша. 1928. №1. С. 187.

Гарэцкай, як вяночак на магілку ў чужыне, — прысьвячаю“. Ганна Гарэцкая, як ведама, сталася адной зь першых бязьвінных ахвяраў рэпрэсіўнага апарату яшчэ ў 1922 г.: яна, студэнтка першага курсу Заатэхнічнага інстытута, патрапіла пад колы трамвая ў Маскве й была сьмяротна пакалечаная, калі несла перадачу ў турму арыштаванаму ГПУ брату Гаўрыле³⁵. Яе сьмерць страсянула ўсе нацыянальна сьведамыя сілы беларускага грамадства, і Ўладзімер Дубоўка, ушанаваўшы яе памяць сваім прысьвячэньнем, тым самым дакладна вызначыў свой арыенцір — нацыянальна-патрыятычнае рэчышча беларускай паэзіі.

Пра наследаваньне Дубоўкам паэтыкі Максіма Багдановіча гаворыць і ягоны верш „Ты ляжыш на руцэ маёй, верас“, дзе разьвіваецца матыў сыціплай кветкі-верасу як сымбалю роднага краю. Адчуваецца выразная арыентацыя на багдановічаўскую топіку — на ягоны вобраз сыціплага васілька з такой жа сымбалічнай сэмантыкай. Верш, датаваны 1928 г., прыводзіцца намі паводле архіўнага ўласнаручнага аўтарскага асобніка:

Ты ляжыш на руцэ маёй, верас,
найдрабнейшая з кветак.
Я пытаўся, пытаю яшчэ раз:
чым ты вабіш нас гэтак?
Ледзь прыкметны для нашага вока,
быццам зернейка маку.
Ад зямлі не расьцеш ты высока,
цябе топчыць усякі.
А калі расьцьвіцеш на узлесьці,
закрасуеш у пушчы, —
характвом ты тады апранься
сапраўды неўміруіччым.
Найдрабнейшыя кветкі складаюць
характву у кілімы.
Наша доля хіба не такая?
Скажы,
верас любімы!
Ты ляжыш у мяне на далоні,
найдрабнейшая з кветак.

³⁵ Гарэцкі Р. Ахвярую сваім „Я“ ... (Максім і Гаўрыла Гарэцкія). Мн., 1998. С. 94–100.

*Я пытаю, пытаю сягонья:
чым ты вабіш нас гэтак?*³⁶.

У паэтыцы Максіма Багдановіча, як мы ўжо згадвалі, сьціплы васілёк (вершы „На чужыне“, „Слуцкія ткачыкі“) быў сымбалам радзімы; маленькая няяркая вясёлка ўкруж мясяца — сымбалам паэта. Багдановічаўская эстэтыка „найдрабнейшага“, нібыта неістотнага й незаўважнага на першы погляд, але на самай справе якраз самага важнага, істотнага, вызначальнага, як бачым, аказалася арганічнай і даспадобнай Дубоўку як прадстаўніку „Ўзвышша“. Немагчыма лічыць выпадковымі ягонья паэтычныя сьцьверджаньні: „*Найдрабнейшыя кветкі складаюць / характэву у кілімы*“ й „*Наша доля хіба не такая? / Скажы, верас любімы?*“. Відавочна, што гэта невыпадковая асацыяцыя з багдановічаўскім вобразам сьціплай, няяркай кветкі, якая паэтызуецца як найвышэйшая сапраўдная краса й дасканаласьць і пры гэтым зьвязваецца з пачуцьцём любові да радзімы, лёс якой усьведамляецца таксама як незайздросны й „найдрабнейшы“.

Сапраўды, непераўздызеным было майстэрства Максіма Багдановіча адкрываць някідкія, няяркія праявы рэчаіснасьці й узводзіць іх на вяршыні мастацкага характэва. Ён адбіраў для вобразнага пераўвасабленьня нібыта ўсё другараднае — тое, што іншыя проста не заўважалі, і ствараў цудоўную лірычную гармонію з паўтаноў, пераходаў і пераліваў адценьняў у настройах, фарбах, гуках. Менавіта гэта меў на ўвазе Антон Луцкевіч, калі пісаў, што Багдановіч „*іграе на бэмолях*“, і назваў паэта „*будаўніком новай гармоніі, які ў аснову гэтай гармоніі паклаў лад мінорны*“³⁷. Антону Луцкевічу належыць і наступная нечаканая эстэтычная паралель: „*Агульны тон паэзіі Багдановіча... напамінае сум і тугу несьмяротных твораў Шапэна*“³⁸. Зрабіўшы такое вызначэньне, крытык, безумоўна, ня думаў, што яно таксама будзе мець пэўнае дачыненне да паэтыкі „Ўзвышша“ й мастацкіх густаў ягоных сяброў. А між тым менавіта Ўладзімеру Дубоўку належыць артыкул, дзе ён дасьведчана й тонка дасьледуе ўплыў беларускіх мэлёдыяў на творы Фрэдэрыка Шапэна. Ён піша пра тры ступені такога ўплыву: „*а) чыстая народная мэлёдыя паложана ў аснову цэлага твору, узятая як*

³⁶ Адзел рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 25. Арк. 1—2.

³⁷ Луцкевіч А. Максім Багдановіч: У чацьвертыя ўгодкі сьмерці яго // Наша Думка. 1921. 27 мая.

³⁸ Тамсама.

тэма; б) народная мэлёдыя ўводзіцца як другарадны элемент, як аздаба; в) народная мэлёдыя зьяўляецца як бы асноваведзьдэю, на якой творчы геній Шапэна тчэ ўласныя кампазіцыі³⁹. У гістарычным разуменьні Шапэн быў даўнім суайчыньнікам беларускіх паэтаў, таму апэляцыя да яго была таксама й узнаўленьнем традыцыяў, пашырэннем агульнага поля нацыянальнай культуры. Гэта было вельмі важна ў той час, калі гэтае поле няспынна звужалася й нават адбіралася ў беларусаў, якія павінны былі прыслухоўвацца толькі да пустазоннага пралетарскага барабану, што барабаніў з усходу. Параўноўваючы тон паэзіі Максіма Багдановіча з „сумам і тугой“ шапэнаўскіх мэлёдыяў і шукаючы ў іх карані беларускага мэлясу, і Антон Луцкевіч, і Уладзімер Дубоўка закладвалі асновы нацыянальнага кантэксту мастацкай творчасці.

Багдановічаўскую эстэтыку някідкага характава („бэвольнасьці“) Дубоўка ў сваёй творчасці разьвіваў нязмушана й пасьядоўна: яна арганічная й шматзначная, шматабяцальная для яго. Але ён на грунце яе ўжо вырашаў уласныя творчыя задачы, шліфаваў сваё майстэрства, ствараў сваю вобразную сымболіку. З пункту гледжаньня акрэсьленай традыцыі можна разглядаць і знакаміты верш Уладзімера Дубоўкі „О Беларусь, мая шпышына“:

*О Беларусь, мая шпышына,
зялёны ліст, чырвоны цвет!
У ветры дзікім не загінеш,
чарнобылем не зарасьцеш.
Пялёсткамі тваімі стану,
на дзіды сэрца накалю...⁴⁰*

Так, менавіта сьціплая кветка шпышыны, якая традыцыйна ўпрыгожвала беларускія вясковыя й прыгарадныя сядзібы, стала ў паэтыцы Дубоўкі сымбалам айчыны. Ня пышная прыгожая ружа або экзатычная архідэя, а сьціплая шпышына з сэрцам адданага паэта, наколатым на яе дзіды, як знак і прадбачаньне ўласнага ахвярнага лёсу. У стылі гэтай жа „бэвольнай“ багдановічаўскай паэтыкі зьявіўся крыху пазней і вобраз сьціплага, ды і дарагога сэрцу верасу.

³⁹ Дубоўка У. У зьвязку з пытаньнем аб беларускіх мэлёдыях у творчасці Шапэна // Узвышша. 1927. №1. С. 146.

⁴⁰ Дубоўка У. Credo. Вершы. Мн., 1926. С. 25.

Такім чынам, уплыў Максіма Багдановіча на паэтыку „Ўзвышша“ вызначаны намі ў наступных кірунках: 1) канцэпцыя актывізму як духоўна абноўленага рэчышча мастацкай творчасці была нутрана звязаная з мадэрнісцкай канцэпцыяй „чыстай красы“, якую разьвіваў у сваёй творчасці Багдановіч; 2) узвышэнцам імпановаў ключавы вобраз някідкага характа, якое ёсць сапраўдным увасабленьем красы, яе патаемнай сакральнай праяўленасці праз адпаведныя вобразы ў рэчаіснасці; у гэтым была сутнасьць канцэпцыі „бэмольнасці“ багдановічаўскай паэтыкі, вызначанай Антонам Луцкевічам; у звязку з гэтым вобразы „шыпшыны“ і „верасу“ Ўладзімера Дубоўкі арганічна звязаныя зь „цвятком радзімы васілька“ Максіма Багдановіча і утвараюць спэцыфічную мастацка-вобразную сымболіку айчыны, і ператвараюцца ў вызначальныя вобразы-канцэпты; 3) узвышэнцы мэтанакіравана вывучалі жыцьцё і творчасць Максіма Багдановіча, выказваючы тэарэтычную і практычную ўвагу да паэтычнай спадчыны паэта; у люстры ягонай творчасці яны бачылі і уласны шлях да новага „ўзвышша“ літаратуры. Багдановіч быў для іх паэтам-легендай, прыкладам злучэньня ў сваёй творчасці нацыянальнага і сусьветназначнага, ягоная творчасць сталася ўзорам мастацкай дасканаласці.

Неўзабаве і само „Ўзвышша“ ператварылася ў міт і легенду 1920-х гг. Мэтафара „*мастацтва павінна быць узвышшам*“ мела ў тых гады значэньне праграмнага палажэньня: задачы ўзьняцця мастацкай літаратуры на вышнюю лепшую зору сусьветнай клясыкі.

III. Кніга „Строма“ як ідэйна-мастацкае цэлае

Творчы прыклад аўтара „Вянка“ быў плённы для ўзвышэнцаў і ў пляне стаўленьня да кампазыцыі зборнікаў, якая мусіла складацца зь нізак і разьдзелаў, каб выглядаць стройна і завершана. Менавіта так паставіўся Ўладзімер Дубоўка да кампанаваньня свайго першага зборніка „Строма“, што складаўся з трох разьдзелаў са зьмястоўнымі сымбалічнымі назвамі: 1) „На чужыне“; 2) „Летуценьні“; 3) „Адраджэнцам“. Кожны цыкль меў скразны матыў, сымбалічна выяўлены ў назьве і адбіты ў вобразных асацыяцыях у вершах.

Галоўны матыў першага цыклю — адарванасць ад радзімы і любоў да яе. Ужо ў тоне першага верша чуюцца палеміка з тымі, хто кажа пра родны край, нібыта ён бедны, з балотамі ды каменнем, і нібыта там жывуць нешчаслівыя людзі. Малады і ўзьнёслы лірычны герой верша зьвяртаецца да ветру па крыльце, каб ляцець на радзіму: „Дам

тым вадзіцы, што б'юцца за шчасьце, / тых пракляну, што нам Юдамі сталі“⁴¹. Самае галоўнае, што ён верыць — „прыйдзе наш час!“ . Вызначальны сэнс мае трэці верш цыклю — „Ня трэба мне пяць на Беларусі?“, — дзе таксама адчуваецца палемічны выклік тым, хто хоча адвесці паэта ад служэньня роднаму краю, прапаноўваючы спакусы „руху, пякноткага жыцця“:

*Ня трэба мне пяць на Беларусі? —
Нас кліча рух, пякноткае жыццё!
У песьнях я — на Беларусь малюся,
Як моліцца ля возера трысьцё.
Матулі сьпеў, шматмілая старонка,
Купалы край, край чараўніц дзяўчат!
Люблю цябе, бы татачку старога,
Як дзеваньку люблю, як брата брата!⁴²*

Патрыятычны патас паглыбляецца і узмацняецца напрыканцы верша, калі аўтар сьцьверджае, што толькі праз усьведамленьне сваёй нацыянальнай сутнасьці можна выйсьці да агульналюдзкай супольнасьці, захоўваючы ў ёй сваю адметнасьць і вартасьць:

*О, Беларусь! Я на цябе малюся,
Тваім шляхам — прыйду ў шырокі сьвет,
Паміж людзей, народаў разьліюся,
Як вецер зух у жыце, у аўсе...⁴³*

Такім чынам, бацькаўшчына і будаваньне адноснаў зь ёю былі ў цэнтры паэтавай увагі ўжо на самым пачатку творчага шляху. Тады, у 1922 г., Беларусь бачылася Дубоўку не ў чырвоных рэвалюцыйных сыягах, а ў традыцыйных нацыянальных краявідах. Беларусь для яго была купалаўскай, была каханай „дзеванькай“, папличнікам-„братам“, мудрым адвечнай народнай мудрасьцю „татачкам“. Гэта былі не выпадковыя паэтычныя асацыяцыі, а прынцыповая пазыцыя, сьцьверджаная так шчыра і натуральна праз кола блізкіх, правяраных традыцый вобразаў.

Другі цыкль „Летуценні“ працягваў размову пра айчыну і паэта-душу, якая, аднак, грунтвалася на іншым вызначальным матыве,

⁴¹ Дубоўка У. Строма. Вільня, 1923. С. 7.

⁴² Тамсама. С. 9.

⁴³ Тамсама.

падкрэсленым ужо ў самой назьве цыклю. У гэтым быў таксама свой прынцыповы момант. Пралеткультуаўская эстэтыка адмаўляла ўсялякія выяўленьні нутранага стану душы — „настроі“, „парывы“, „летуценьні“, крытыкуючы іх як „дробнабуржуазныя“ праявы душэўных слабасьцяў, што адводзяць убок ад мэтанакіраванай рэвалюцыйнай перабудовы жыцьця. Усё тое, што традыцыйна было прадметам лірыкі: лірычныя пачуцьці, туга, смутак, сумненьні — абвяшчалася ня толькі непатрэбным, але нават шкодным. За такія настроі паэтаў крытыкавалі, навешвалі ярлыкі. Дубоўка, побач з нацыянальна акрэсленым матывам „айчыны“, ставіць матыў „летуценьняў“, падкрэсьліваючы гэтым права паэта на ўласныя пачуцьці. У кантэксьце гісторыі 1920-х гг. гэта была смелая заяўка на адстойваньне правоў асобы й нацыянальнага самавызначэньня.

Сярод вершаў-летуценьняў — „Зданьні“, „Пацеркі“, „Не жальбую, тых дзянькоў я не шкадую“, „Над ставам дым...“, „Ноч наплакала бярозы“, „Імжа, і склізота, і прыкрая золь“. Верш „Зданьні“ прэтэндуе на авангардную паэтыку: яму ўласьцівая абрывістая размоўнасьць інтанацыі, што дадаткова падкрэсьліваецца шырокім ужываньнем шматкроп’яў, чацьверты радок кожнага катрэна ўкарочаны, вылучаны графічна, адчуваецца прэтэнзія на знарочыстую эпатажнасьць. Тэматычна ж верш малое начны травеньскі краявід, перадае смутак няспраўджанага спатканьня. Другі верш цыклю — „Пацеркі“ — уяўляе сабой трыпціх трылетаў, што выдае падкрэсленую багдановічаўскую традыцыю. Скрызны матыў „Пацерак“ — туга, скруха, маркота.

*Тугой спавіта вышыня,
Істужкамі ліюцца сьлёзы...
Галосіць недзе моцна Я...
Тугой спавіта вышыня? —
Няхай! Надзея вось мая:
„Ўсё вецер зьвее ў ніцы лозы!“
Дык ввійся жалем, вышыня,
Дык лі істужкамі ты сьлёзы!..⁴⁴.*

Гэты верш паэт перапрацаваў для выданьня 1960-х гг., і там ён гучыць наступным чынам:

⁴⁴ Дубоўка У. Строма... С. 14.

*Тугой спавіты небакрай,
наземяцца няспынна сьлёзы...
За імі восені адчай...
Тугой спавіты небакрай? —
Надзея родзіцца: няхай!
Бо вецер зьвее ў ніцы лозы
Тугу, што йдзе за небакрай,
і неспыняныя ўсе сьлёзы...⁴⁵*

Пад вершам у гэтым выданні стаіць дата 1922 г., але ж ён розніцца ад першага варыянту, як падробка ад арыгіналу, няхай сабе й зробленая самім майстрам. Гэта ўжо іншы верш — парафраз на ранейшы матыў. Можна сказаць, няўлоўным жэстам сьцёртыя рысы, што выдавалі ў вершы водар 1920-х гг.: заўжды нейкая каструбаватая парадаксальнасьць, алягічнасьць вобразных асацыяцыяў, ва ўсім — устаноўка на арыгінальнасьць, на „мадэрн“. У новым варыянце верша, відавочна, разбураны каркас ключавых словаў: „небакрай“ замест „вышыні“, зьніклі „стужкі“, „Я“, якое галосіць, зусім прапала ў банальным „восеньскім адчаі“, застаўся толькі двойчы паўтораны вобраз „тугі“, якая „ідзе за небакрай“. Таленавіты лірычны этуд, тым ня менш, ужо пазбаўлены той таемнай энэргетыкі, дынамікі, што былі ў ранейшым тэксьце.

Калі ў „Пацёрках“ выразны багдановічаўскі ўплыў, то верш Дубоўкі „Не жальбую...“ паказвае на відавочны ўплыў ясенінскі: выдае блізкасьць зь ягоным вершам „Не жалею, не заву, ня плачу“. Дарэчы, такі ўплыў адпавядаў Дубоўкавай пазыцыі й устаноўцы на свабоду творчасьці, бо Ясенін быў з тых аўтараў, да якіх непрыхільна ставілася афіцыйная крытыка, абвінавачваючы самога й ягоных прыхільнікаў у „імажынізьме“ й „багемнасьці“. Дубоўка ж не хаваў сваёй прыязнасьці да гэтага расейскага паэта, стварыў верш, натхнёны ягонымі матывамі:

*Не жальбую, тых дзянькоў я не шкадую,
Што жьцьцё даўно разьвеея як дым, —
Пачакаю, пашукаю пільна тую,
Ад якой я буду зноўку маладым.
Зь сенажацяў, гацяў роднае старонкі,
З-па-над лесу, з-пад тых чорных замстай хмар,
Яна прыйдзе вольным гоманам сасонкі,
Яна прыйдзе, бы вяночак дзіўных мар.*

⁴⁵ Дубоўка У. Выбраныя творы. У 2-х тамах. Т. 1. Мн., 1965. С. 31.

*Загарацца, разжурацца, запалаюць
Мае думкі, думкі-кветанькі мае.
Паліюцца песьні з краю і да краю:
То шчасьлівы і нешчасьлівы ў іх пня⁴⁶.*

Уладзімер Дубоўка ўжо ў першым зборніку выявіўся і як творца новых словаў на аснове іх мэтафарызацыі. Словатворчую стыхію аўтара заўважалі многія дасьледнікі, яна была неад’емнай рысай ягонага і паэтычнага, і агульнафілялягічнага таленту. А таксама гэта была адзнака авангарднага творчага мысленьня, якое заўжды скіраванае да экспэрымэнту. Так, як мы ўжо згадвалі, Антон Луцкевіч у сваім крытычным водгуку на першую кнігу Дубоўкі адзначыў як ключавое слова „*віхрыстасьць*“, маючы пры гэтым на ўвазе бадзёрасьць, абноўленасьць яе тону ў параўнаньні з папярэднім сылязліва-наракальнай традыцыяй. Тугі і сьлёз не бракавала вершам і ў гэтай Дубоўкавай кнізе, хоць яны і ўпісанья ў новую авангардную — „*віхрыстую*“ — стылёвую мадэль. Наваслоўі Дубоўкі, як правіла, мелі мэтафарычную афарбоўку, часта гэта дзеясловы з мнагаслойнай асацыятыўнай сэмантыкай, як прыкладам, слова „*ўскоўдрыць*“ зь верша „Над ставам дым...“:

*...Між зэлак пахлых і пад ліпай
Ускоўдрыць нас з табой туман...⁴⁷.*

Гэты верш любоўна-краявіднай тэматыкі, з адценьнем „багемнасьці“ пры канцы, малюе яркую вобразную карціну менавіта дзякуючы нязвыклым словам і багацьцю мэтафараў. Тут сустракаецца загадкавае слова „*цымбалеі*“, якое адразу можна зблытаць з цымбаламі або падумаць, што гэта людзі — музыкі, якія граюць на гэтым інструмэнце і прылеглі адпачыць на прыродзе. Але з кантэксту вынікае, што гэта зусім не музычны інструмэнт і што слова мае дачыненне да расьліннага сьвету — азначае кветку. Але якую? У „Баганічным слоўніку“ Зоські Верас ёсьць падобная паводле гучаньня назва: *цанцылея* (гэта па-расейску „*чистотел*“) — кветка досыць распаўсюджаная ў Беларусі як лекавае пустазельле. Пацвярджэньне здагадцы знаходзім у даведніку „Расьлінны сьвет: Тэматычны слоўнік“, дзе ў артыкуле „Падтыньнік, чыстацел“ прыводзіцца шмат дыялектных назваў гэтай расьліны. Сярод іх і *цанцылея* як варыянт, характэрны для Гарадзеншчыны, і *цым-*

⁴⁶ Дубоўка У. Строма... С. 17.

⁴⁷ Тамсама. С. 18.

балей — назва, якую ўжываюць менавіта на Пастаўшчыне, радзіме Дубоўкі⁴⁸. Верагодна, гэта зусім не паэтычная кветка, але ж і „дым з балей“ — зьніжана-пабытовы вобраз, таму магчыма меркаваць, што паэт сьведама адбіраў вобразы, якія здзівяць сваёй нечаканай праяўчасьцю. У гэтым была й свая „імажыністыка“ — пошук спосабу ўразіць вобразам. І гэта — мастацкі прыём з авангарднага паэтычнага арсеналу, што ў поўнай меры характарызуе паэтыку 1920-х гг.:

*Над ставам дым, бы дым з балей,
У вербалозе сьпяць дубцы,
Свае галоўкі цымбалей
Пад сон схілілі на капцы.
На небе мітусяцца хмары:
Вятры зь іх штучны ткуць дыван,
Начы клубком спляліся мары:
Каханьне, віры, гасу ган...⁴⁹.*

У выданьні 1965 г. ад ранейшай яркай вобразнасьці верша не засталася й сьледу: зьніклі й „цымбалей“, і „ўскоўдрыць“, таксама як і параўнаньне туману-дыму над ставам з парай, якая ідзе з „балей“, калі ў гэтую пабытовую праяўчную рэч наліваюць ваду для прання бялізны або для купаньня дзіцяці. Параўнаньне й вобраз, створаны на ягонай аснове, вельмі адметныя, арганічныя для тагачаснай паэтыкі. Тут можна адчуць і некаторы ўплыў паэтыкі акмэізму — вядомага кірунку ў расейскім мадэрнізьме, прадстаўнікі якога (Ганна Ахматава, Мікалай Гумілёў, Сяргей Гарадзецкі, Міхаіл Кузьмін, Восіп Мандэльштам) непрымальна ставіліся да сымбалістаў, крытыкуючы іх за ўхіл у непазнавальнае, невытлумачальнае, у цьмяную сугетыўнасьць. Галоўным прынцыпам акмэістаў быў так званы „клярызм“, або яснасьць, зразумеласьць, таму яны абіралі зямную, рэчаісную й нават біялягічную аснову для сваіх мастацкіх вобразаў. Для акмэістаў характэрная ўвага да канкрэтных дэталей рэчаіснасьці, побыту й фізіялёгіі чалавека. Вобразы, створаныя на грунце ўвагі да такіх дэталей, тым ня менш, былі прыўзнятыя й над побытам, і над фізіялёгіяй, і над грамадзкім жыцьцём. Створаны Дубоўкам вобраз сьведчыў пра творчую ўвагу паэта ня толькі да імажынізму, але й да акмэізму, што пазьней таксама арганічна ўваткаўся ў паэтыку ўзвышэнскага аквітызму.

⁴⁸ Раслінны свет: Тэматычны слоўнік. Мн.: Беларуская навука, 2001. С. 100.

⁴⁹ Дубоўка У. Строма... С. 18.

Скразны матыў тугі, уласцівы разьдзелу „Летуценьні“, завяршаецца ў апошнім вершы „Імжа, і склізота, і прыкрая золь...“, дзе пачуцьцё сканцэнтравалася нібыта ў агульнае паэтычнае рэзюмэ ўсяго цыкля:

*Імжа, і склізота, і прыкрая золь
За скрогатам ветру — навалай.
Учмарнасьць убралася сьветная столь,
Блакiт ад зямлі адарвала.*

*Кудлатай лазой расплялася журба,
Цярушыцца шэраньню ў сэрца.
Душа — ў падарожжы жаклівы жабрак,
Наўкол — непакойныя гэрцы.*

*І скогат, і скарга, — ня скеміць, што скуль:
Вялізманны восенны вераск.
Угрунь і угрунь, не для мэты пакуль,
Праз стромы, амшары, празь верас...⁵⁰.*

А ў гэтым вершы паэта менавіта й палоніць стыхія сугестыўнага, невытлумачальнага: ягонія памкненьні, парываньні выпраменьваюцца самі па сабе ад перапоўненасьці душы й шукаюць выйсьце ў неспакойным і небясьпечным руху. Гэтаму „бязмэтнаму“ руху падпарадкаванае ўсё ў вершы, а сам ён — як прадчуваньне пагрозы наступных катастрофаў, расплаты за адданасьць вольнасьці. Верш нібыта завяршае разьвіцьцё лірычнага дзеяньня ўсяго цыкля, як міцкевічаўскі санэт „Аюдаг“ завяршаў кампазыцыю „Крымскіх санэтаў“ і сымбалізаваў уваскрашэньне паэта зь бяздонья смутку й разгубленасьці да новых творчых вышыняў. „Не для мэты пакуль“ бягом і бягом („угрунь і угрунь“) сьпяшаецца дух аўтара „Летуценьняў“ — „праз стромы, амшары, празь верас“. Гэтая стыхія, вір пачуцьцяў, не пазначаныя вэктарам кірунку, нікому не падпарадкаваныя, менавіта й працываюцца як сфэра мрояў, на якія мае права паэт і якім не абавязкова мець „рэвалюцыйную“ афарбоўку.

І ўсё ж Дубоўка згледзеў таксама свой Аюдаг праз „імжу і склізоту“. Вэктар ягоных ідэйна-эстэтычных разваг, пазначаны ў першым цыклі, раствараны ў „летуценьнях“ другога, вельмі выразна праяўляецца ў трэцім, які паэт назваў „Адраджэнцам“.

⁵⁰ Дубоўка У. Строма... С. 20.

Першы верш цыклю „Спагадае хто?“ быў прысьвечаны Габрыэлю Г. — Гаўрыле Гарэцкаму, — што яркава паказвала на кола бліжэйшых тагачасных сяброў паэта й высвятляла тыя ідэі й справы, у цэнтры якіх ён знаходзіўся. 1921—1922 гг. у Маскве — надзвычай інтэнсіўныя, плённыя для разьвіцця грамадзкіх справаў і навуковых заняткаў. Гаўрыла Гарэцкі, малодшы брат Максіма Гарэцкага, быў тады студэнтам Пятроўскай сельскагаспадарчай акадэміі (ПСГА), актыўна ўдзельнічаў у студэнцкім руху. Таленавіты эканаміст-аграрнік, ён быў і самаадданным патрыётам сваёй Бацькаўшчыны, што марыў у будучыні пакласьці свае веды й энтузіязм для яе эканамічнага адраджэньня. Гаўрыла Гарэцкі быў адзін з ініцыятараў стварэньня Беларускай культурна-навуковай асацыяцыі студэнтаў ПСГА⁵¹, выступаў з прамовамі й артыкуламі на старонках неформальных выданняў, прапаведаваў ідэю стварэньня новай маладой беларускай інтэлігенцыі, якая здзейсьніць свой гістарычны абавязак адраджэньня роднай краіны. Ідэал і мэта руху маладой інтэлігенцыі, што мела вырасьці з тагачаснага студэнцтва, на думку Гаўрылы Гарэцкага, — **Беларускі Інтэгральны Рэнэсанс**, што мела на ўвазе непарыўнасьць культурна-асьветніцкага й гаспадарча-эканамічнага адраджэньня. Першае — немагчымае без другога, слухна й дальнабачна лічыў малады навуковец. Адраджэнскія ідэі Гаўрылы Гарэцкага, зь якім Уладзімер Дубоўка быў добра знаёмы, бо ўдзельнічаў у тых самых імпрэзах і акцыях нацыянальнага студэнцкага згуртаваньня ў Маскве, знайшлі адлюстраваньне ў згаданым вышэй вершы паэта:

*Ты, хто сын працоўнай вёскі,
Ты, Рагнедзіна дачка, —
Бач: зь бель-беленькай бярозкі
Разьлілася сьлёз рака.
Спагадае хто бяздольнай?
Запылае ў кім вагонь?
Хто рукою цнотнай, здольнай
Закілае жыцьцё-гонь? —
Маладое пакаленьне,
Прачынайся, час прыйшоў.
Залатое Адраджэньне
Кліча ўсіх пад родны схой...⁵².*

⁵¹ Гарэцкі Р. Ахвярую сваім „Я“ ... С. 81—108.

⁵² Дубоўка У. Строма... С. 23.

Вялікая ідэя нацыянальнага адраджэння „бяздольнай“ Беларусі на пачатку 1920-х гг., як бачым, набывала новае дыханьне. Сапраўды, нарадзілася пакаленьне, гатовае самааддана й самаахвярна працаваць дзеля вольнай квітнеючай бацькаўшчыны. Мары й імпэт іх выразіў Дубоўка ў вершы. Гэтыя маладыя людзі, бясспрэчна, здзейснілі б новы *Беларускі Інтэгральны Рэнэсанс*, каб бальшавізм не пачаў свой шалёны наступ на прадстаўнікоў вальнадумнай інтэлігенцыі. У 1922 г., як ведама, была праведзена шырокамаштабная ленінская акцыя супраць прадстаўнікоў інтэлігенцыі, якіх правадыр пралетарскай рэвалюцыі ў лісьце да Максіма Горкага назваў „*лёкаямі капіталу, што палічылі сябе за мозг нацыі*“. Зьдэкуючыся на вяршыні сваёй улады зь цвету навуковай і грамадзка-эстэтычнай думкі, Ленін ужыў абразлівае слова, каб прынізіць і зьняважаць інтэлігенцыю, лепшых прадстаўнікоў якой у тым самым годзе, паводле распараджэнняў Дзяржынскага, выслалі з Расеі. Гэтая рэпрэсіўная хваля закрунула тады ж і беларускі студэнцкі рух у Маскве, многія арганізацыі былі зачыненыя, дзейнасьць іншых падвяргалася прыдзірлівай крытыцы (асабліва не падабаўся органам нацыянальны характар студэнцкага руху, тады калі ўсё павінна было пралетарызавацца), актыўныя дзеячы, лідэры падвяргаліся допытам і арыштам. Так быў арыштаваны й Гаўрыла Гарэцкі, што спавадала трагічную гібель ягонага сястры Ганулі.

Сьмерць Ганны Гарэцкай страшэнна ўразіла ўсю беларускую нацыянальна-сьведамую моладзь, ня кажучы пра тое, якім горам яна сталася для сям’і, для родных братаў. Уладзімер Дубоўка прысьвяціў ёй свой першы зборнік „Строма“, гэта ж стала й знакам-арыенцірам ягонаў далейшай творчасьці: за Беларусь былі ўжо прынесены першыя й такія блізкія ахвяры, значыць, шлях гэты будзе цяжкі і пакутны, але толькі па гэтым шляху варта ісьці — бо ён ёсьць Ісьціна, Сьвятло й Праўда. І яны пойдучь: і Дубоўка, і Максім Гарэцкі, і Гаўрыла, і сотні іншых іх сяброў і знаёмых, літаратараў і навукоўцаў, адданыя нацыянальнай справе дзяржаўных дзеячаў. Некалькі гадоў разьвіцця нацыянальнай справы, пашырэння плянавай і стыхійнай беларусізацыі ў часы НЭПу далі свой плён: сфармавалі душы, якія прагнулі стваральнай працы на дабро Айчыны. Беларускія студэнты ў Маскве чымсьці вельмі нагадвалі колішніх віленскіх філяматаў на чале з Адамам Міцкевічам. Яны сапраўды пачуваліся філяматамі, прагнучы аддаць свае веды й сілы на служэньне занябанай і змучанай ліхалецьцем Радзіме. Айчына чакала іх рукі й душы, адданья ёй, што будуць яе адбудоўваць і аднаўляць. Згаданы верш Дубоўкі па-свойму працягваў менавіта тра-

дыцці філямацкіх вершаў, што пісаў Міцкевіч і ў якіх ён фармуляваў крэда тагачасных маладых людзей. Пэўна ж, сытуацыя тады была чымсьці блізкая да сытуацыі беларускіх студэнтаў 1920-х гг. Невыпадкова ў вершы Дубоўкі, якому мы надалі столькі ўвагі, адчуваюцца рытмы і тоны філямацкага верша Адама Міцкевіча „Гэй, радасьцю вочы бліснуць...“, больш ведамага ў беларускіх перакладах і літаратуразнаўстве пад назваю „Песьня“ ці „Песьня Адама“. Васьміскладовая структура радка, досыць сыціслая для Міцкевіча, надае бадзёрасць рытму, энтузіязм выказаным ідэям і памкненням: там фармулюецца крэда новага студэнцкага брацтва, што ўважае сябе пакліканым на важную ўзьнёслую службу дзеля дабра Айчыны:

*Пра сваю прысягу помні
Кожны дзень і штохвілінна.
Свецяць хай усім, як промні,
Шчырасьць, веды і айчына⁵³.*

Бацькаўшчына, навука й дабрачыннасьць, такім чынам, абвешчаныя галоўнымі прынцыпамі новага згуртаваньня поўных энтузіязму маладых людзей, якія бралі на сябе такія адказныя й вялікія абавязкі. Гэта быў, з аднаго боку, шлях асабістага самаўдасканаленьня, а зь іншага, шлях самаахвярнага патрыятызму, зьдзяйсненьня подзвігу ў імя айчыны й велічнай ідэі яе адраджэньня. Будзем зважаць на тое, што філяматы былі першым пакаленьнем, народжаным у няволі ўжо па апошнім падзеле Рэчы Паспалітай. Менавіта яны — моладзь, адукаваная й выхаваная на традыцыях сармацкага патрыятызму, — адчувалі сябе пакліканымі выправіць гістарычную сытуацыю, вярнуць Айчыне волю й незалежнасьць, а значыць моц і дабрабыт. Іх учынкi ў ідэі былі блізкія ды зразумелыя беларускім студэнтам у Маскве 1920-х гг., якія таксама чуліся пакліканымі на адраджэнскую справу ўжо на новым гістарычным этапе. Да таго ж яны ўважалі справу філяматаў за духоўную й гістарычную спадчыну. Таму традыцыі філямацкага руху, можна сказаць, ажываюць, абнаўляюцца маскоўскімі студэнтамі-беларусамі 1920-х гг., і перадусім такімі, як Уладзімер Дубоўка, Гаўрыла Гарэцкі. Ня дзіўна, што так падобна да міцкевічаўскага філямацкага гімна гучыць Дубоўкаў верш „Спагадае хто?“, дзе выказаны такі ж імпэт служэньня Айчыне, такое ж гарачае жаданьне й наспеласьць рухаць далей справу яе адраджэньня:

⁵³ Ажэшка Э. Зімовым вечарам. Міцкевіч А. Свіцязянка. Мн., 1996. С. 307.

Годзе хмарамі бадзяца:
Бездарожжа ломіць скронь!
Мусіць дбаць аб шэрай хатцы —
Розум, сэрца і — далонь!
Завіхрыцца дух віром,
Хай імпэт наш чараўнічы
Бомкне гора перуном!

Маладое пакаленьне,
Прачынайся, час прыйшоў.
Залатое Адраджэньне
Кліча ўсіх пад родны схой⁵⁴.

Можна бязь цяжкасці заўважыць, як красамоўна перагукаюцца — і інтанацыйна, стылёва, і паводле фармулявання духоўных задачаў — радкі Дубоўкі: „Мусіць дбаць аб шэрай хатцы — / Розум, сэрца і далонь“ — з радкамі Міцкевіча: „Сьвецяць хай усім, як промні, / Шчырасьць, веды і айчына“ (тут і вышэй цытуецца пераклад А. Русецкага. — **Г. Б.**). Такім чынам, кола велічных і высакародных задачаў было акрэсленае: Гаўрыла Гарэцкі ў тэорыі й на практыцы распрацоўваў шлях *Беларускага Інтэгральнага Адраджэньня* ў злучанасці ягонай эканамічнай і культурнай галінаў, што мела скласці ўрэшце падставу й для адраджэньня дзяржаўна-палітычнага. Уладзімер Дубоўка акрыліў гэтую ідэю бліскучым вершам, прысьвяціўшы яго гэтаму неардынарнаму маладому аграному-эканамісту, брату славутага пісьменьніка-адраджэнца. Дубоўка ў сваім вершы назваў гэты будучы шлях, акрэслены Гарэцкім, „Залатым Адраджэньнем“, якое кліча „маладое пакаленьне“ інтэлігенцыі на пачэсную справу вяртаньня Бацькаўшчыне яе годнага й слаўнага некалі імя. Так, гэта яны, менавіта яны, мусілі „спагадаць бяздольнай“, і яны разумелі гэта як сваё *пакліканьне*. Верш „Спагадае хто?“ быў да непазнавальнасці перароблены паэтам у 1960-х гг.

У названым цыклі яшчэ два вершы мелі прысьвячэньні адданым справе адраджэньня бацькаўшчыны людзям. Адзін зь іх — Міхасю Лойку, імя якога цяпер мала згадваецца. Гэта быў досыць дзейсны ў свой час на хвалі беларусізацыі чалавек — прадстаўнік Наркамасьветы Беларусі. 14 лістапада 1921 г. ён быў сярод іншых паважаных дзяржаўных і культурных дзеячаў Беларусі на ўрачыстым сходзе ўжо згаданай намі

⁵⁴ Дубоўка У. Строма... С. 23.

Беларускай культурна-навуковай асацыяцыі студэнтаў. Сход прысьвячаўся першаму году працы асацыяцыі й уважаўся за значную падзею, што акрыліла моладзь дзеля далейшай чыннай адраджэнскай працы, узяла нацыянальна-патрыятычны стваральны дух досыць шматлікага беларускага студэнцтва ў Маскве⁵⁵. Верагодна, Уладзімер Дубоўка таксама прысутнічаў на гэтым сходзе, бо ў вершы, прысьвечаным Міхасю Лойку, адбіўся дух і энтузіязм гэтага форуму (невывадкова ж паэт згадвае „грамаду агністую“). Апрача таго, распачынаецца верш з апісаньня позьняга восеньскага краявіду, што таксама настройвае на сувязь гэтых падзеяў:

*Прыпыніла свой голас жалейка:
Мусіць, сьлёз ужо болі няма.
Адгулялі на скрынцы батлейкі,
Адцьвіцеў кармазінавы мак.*

*Журавы паляцелі далёка —
Зь імі жальба, бядота мая.
І шукае навокала вока:
Дзе прыпынак і дзе мой маяк? —*

*Там, дзе нізка схіліліся хаты,
Ля ракі, дзе гамоніць аір!
Там, дзе ў пушчы па хвоях кудлатых
Мігаець Беларусь страі!⁵⁶*

Зьвяртае на сябе ўвагу менавіта дакладна вызначаная арыентацыя: маяк і прыпынак ўсіх думак і памкненьняў — Беларусь, якая чакае на стваральны энтузіязм захопленых яе адраджэньнем людзей. Восень, паэтычна апетая на пачатку, прыносіць плён новых адчуваньняў: зніжкае мэлянхалічная туга й прыходзіць ясная акрэсьленасьць мэтаў, разуменьне неабходнасьці шчыра й аддана ўзяцца за працу. Гэтая новая „фільмацкая“ хваля вызначыла дакладна свой шлях і намер ісьці па ім да канца: да ахвяры або да перамогі — „на ічыце ці з ічытом“:

*З грамадою агністаю раптам
Я туды накірую свой крок,*

⁵⁵ Пра гэты сход гл.: Гарэцкі Р. Ахвярую сваім „Я“... С. 91—92.

⁵⁶ Дубоўка У. Строма... С. 25.

*Я да мэты жыцьцёвай патраплю! —
„На шчыце ці з шчытом“ — вось зарок!⁵⁷*

Дубоўка здолеў паэтычна адлюстраваць пачуцці сотняў прадстаўнікоў свайго пакаленьня (Радзім Гарэцкі згадваў, што студэнцкая беларуская асацыяцыя ў Маскве налічвала блізу 200 сяброў), што адкрылі для сябе сваю краіну і для якіх справа служэньня Беларусі стала мэтаю й сэнсам жыцьця. Гэта быў лёсавызначальны крок, бо не выпадкова заканчвае свой верш Дубоўка ведамым даўнім рыцарскім афарызмам, які азначае быць пераможцам або быць пераможаным.

Яшчэ адзін верш цыклю прысьвячаўся Алесю Гаруну з нагоды свята ў Маскве 2 красавіка 1922 г. (35-годзьдзя з дня нараджэньня паэта) як знак ушанаваньня ягонай памяці й працягу ягонай справы:

*Ад Крывіцкіх балотаў да тундраў Сібіру,
Ад аковаў душы да цяжкіх ланцугоў, —
Ты пяяў няпунна, званіў сваёй лірай,
Заклікаў нас на родныя гоні, дамоў.*

*„Беларус, схамяніся“... „Хутчэй прачынайся“, —
Вось што чулася мне ў пекных вершах тваіх, —
„Родны край свой кахай“... „Мовы ты не зракайся“ —
Так пяяў наш Гаротны, будзіў нас і... сьціх...⁵⁸*

Імя Алесь Гаруна зьвязваецца Дубоўкам у вершы з пачаткамі адраджэнскай справы ў Беларусі. Паэт параўноўвае папярэдніка — аўтара легендарнага зборніка „Матчын дар“ — з адзінокім дрэвам, пасья якога вырас цэлы лес, ды з ручаінай, якая ператварылася ў шырокае рэчышча магутнай ракі. Гэта былі красамоўныя вобразы, што сымбалізавалі шлях нацыянальнага адраджэньня, што здзяйснялася асобнымі людзьмі (такімі, як Гарун і іншыя), а ўрэшце, на новым этапе, ператварылася на шырокі народны рух. Алесь Гарун быў для беларускай моладзі пачатку 1920-х гг. легендарнай і самаахвярнай постацьцю: ён зьведаў астрог, сібірскую высылку, напісаў змагарныя палымныя вершы, у якіх адбілася гарачае сэрца патрыёта-адраджэнца, быў актыўны ўдзельнік беларускага грамадзка-палітычнага й культурна-асьветніцкага руху ў 1917—1920 гг., і так на хвалі гэтай актыўнасьці, адданасьці

⁵⁷ Дубоўка У. Строма... С. 25.

⁵⁸ Тамсама. С. 26.

беларускай справе, пайшоў з жыцця. У 1921 г. на сьмерць паэта адгукнуўся малады пачатковец Міхась Чарот вершам „Жывыя акорды“. Чарот у тыя гады таксама шукаў сваё паэтычнае самавызначэньне ў нацыянальным рэчышчы, ён быў блізка знаёмы з Гаруном, сваім літаратурным кумірам, прыкладам служэньня песьняра справе нацыянальнага адраджэньня, па справах Беларускай вайскавай камісіі. Уладзімер Дубоўка меў рацыю, калі падкрэсьліваў вялікую абуджальную місію, якую выканаў Алесь Гарун для Беларусі як сваёй паэтычнай, гэтак і грамадзкай дзейнасьцю:

*Раўнаваўшы сябе да зялёнага дубу,
Што па сьмерці кідае дубкоў маладых,
Цэлы лес абудзіў ты, але ж тваю згубу
Помніць ён і сумуе да дзён аж да тых.*

*Раўнаваўшы сябе да ручайкі малой,
Што зьвініць па карэньні, цячэць цёмным борам,
Ты напраўдзе быў слаўнай, вялікай ракой,
І яна ў гэты час разьліваецца морам...⁵⁹.*

Такім чынам, *Новы беларускі рэнэсанс*, як потым назваў гэты пэрыяд і ўзвышэнскі крытык Антон Адамовіч, на пачатку 1920-х гг. выразна вымалёўваў сваё дзейснае жыцьцесцьвярджальнае аблічча. Як ідэйна-эстэтычная плынь ён адлюстравваўся ў ранніх вершах Уладзімера Дубоўкі, асабліва ў трэцім цыклі зборніка „Строма“ — „Адраджэнцам“.

Першая кніга Дубоўкі ўяўляла сабой кампазыцыйнае й ідэйна-мастацкае цэлае. У ёй адбіліся погляды аўтара на працэс нацыянальнага адраджэньня, былі вызначаныя арыенціры й мэты маладога пакаленьня паплечнікаў — прадстаўнікоў беларускага зямляцтва ў Маскве. У паэта не было сумненьняў і хістаньняў у выбары сваіх ідэйна-мастацкіх ідэалаў і задачай: ягоны ідэал адроджанай будучай Беларусі й вобраз маладога паэта, які шчыра й самааддана служыць ёй, грунтаваўся як на ўласным жыцьцёвым перакананьні, гэтак і на мінулым нацыянальным досьведзе. Прыклад філяматаў даваў гістарычны грунт, прыклад Алеся Гаруна настройваў на выніковасьць справы. Для новага маладога пакаленьня беларусаў адкрываўся вялікі шлях да бацькаўшчыны, падобны да таго, які калісьці натхнёна апяваў у „Одзе да маладосьці“ Адам

⁵⁹ Дубоўка У. Строма... С. 26.

Міцкевіч. Гэта быў шлях ахвяры й подзвігу: „*На шчыце ці з шчытом*“ — *вось зарок!*“. Такім паўстае паэтычнае аблічча ўладзімера Дубоўкі зь ягонага першага зборніка „Строма“.

IV. Трысьцё й кіпарысы: новая асацыятыўнасьць і замацаваньне традыцыяў

У 1925 г. у Дубоўкі выйшлі дзьве асобныя паэтычныя кніжкі: паэма „Там, дзе кіпарысы“ й зборнік лірыкі „Трысьцё“.

Паэма „Там, дзе кіпарысы“ сьведчыла пра пошук паэтам новых тэмаў, новых вобразна-асацыятыўных сродкаў, новай арыгінальнасьці. Відавочная ўстаноўка на нязвыклае, экзатычнае. Гэта быў ведамы рамантычны прыём, калі дзеянне сьведама пераносілася ў далёкія экзатычныя краіны, дзеля таго каб паставіць героя ў экстрэмальную сытуацыю. Зь іншага боку, паўднёвы крымскі паэтычны краявід ізноў жа выклікаў міцкевічаўскія асацыяцыі. Аднак калі „Крымскія санэты“ мелі нутраную драматургію, а разьвіцьцё лірычнага „дзеяньня“ адбывалася ў душы героя-пілігрыма, то твор Дубоўкі мае ўпарадкаваны вонкавы сюжэт, на які нанізваюцца аўтарскія развагі й лірычныя адступленьні. Трэба адзначыць яшчэ, што ў творы літаральна струменіць моватворчая стыхія аўтара, вельмі часта сустракаюцца адмысловыя наваслоўі як прыклады экспэрымэнту, пашырэння межаў асацыятыўнасьці ня толькі вершаванага радка, але й асобнага слова, што само закліканае стаць вобразам („*дайлідзіць*“, „*кармазыніць*“, „*унаветраны*“ ды інш.). Дубоўка дае клясычную кампазыцыйную распрацоўку тэмы. Невялічкі лірычны ўступ зьвернуты да адрасата, пазначанага ў прысьвячэньні, — Кастуся Станкевіча, аднаго зь сяброў маладосці паэта. Успамінаючы супольнае мінулае, калі „*галадамірылі*“ разам і калі „*змаганьне за суютоку выйсьця / штандарыла над галавой*“, аўтар задае й сваё сакрамэнтальнае пытаньне, на якое сам жа дае адказ. Гэтае пытаньне-адказ як быццам вяртае нас у вобразны сьвет папярэдняга зборніка паэта „Строма“, але далейшыя развагі ўжо непасрэдна зьвязаныя з разьвіцьцём скразнага матыву паэмы: Заходняя Беларусь як зона несвабоды (і ня толькі яна) і прага барацьбы:

*Аб чым яшчэ тады мы дбалі?
Каб вызваліць свой родны кут!
Як быццам моцна клалі палі,
А Захад — і цяпер таўкуць.*

*Няхай! Націсьнем на кардоны,
Яшчэ ня стыне ў сэрцы кроў.
Сабе яны кладуць прадоньне
Ў Заходняй Беларусі, скрозь...⁶⁰.*

Далей паэт абрывае думку й тлумачыць, чаму ягоны позірк скіраваўся на Поўдзень, і тут менавіта чуецца водгук міцкевічаўскіх матываў: асацыятыўная сувязь згадвае зьнешняе захоплена-ўзнёслае апіяваньне Міцкевічам усходняй пышнасьці й экзотыкі пры нутранам настальгічным трызьненні Беларускаю — родным прынёманскім краем. У Дубоўкі мы бачым падобную ж матывацыю звароту да „кіпарыснай“ тэмы:

*Дык вось. Сьпяваю сёньня Поўднем,
Бо ён — імэт пакуль адзіны, —
Каб, можа, песьняй лебядзінай,
Успомніць Віленшчыну, Нёман...⁶¹.*

Віленшчына, паводле старога адміністрацыйнага падзелу, уключала ў сябе й Дубоўкавы родныя мясціны, што давала падставы ня толькі на рэцэпцыю Міцкевіча ў творчасці, але й на адчуваньне непасрэднай злучанасьці зь ім як земляком. Падаецца не бяспрэчным, але надта верагодным, што ў паэме пастаянна прысутнічае нутраная сувязь з „Крымскімі санэтамі“, аднак сувязь досыць зашыфраваная. Першы аргумэнт: зварот да „кіпарыснай“ тэмы й паўднёвага калярыту — гэта выключна эстэтычная мэта, прынцыповы мастацкі ход, які меў сваю традыцыю ў паэзіі Беларусі, а традыцыя непасрэдна скіроўвае да Адама Міцкевіча. Другі аргумэнт: само разгортваньне сюжэту й галоўны матыву ўтрымліваюць у сабе альтэрнатыўнасьць або ўяўленьне пра іншую, паралельную, сытуацыю.

Такім чынам, на самым пачатку разгортваньня сюжэту мы бачым новага беларускага пілігрыма, які не паводле чужой злой волі вымушаны быў пакінуць Айчыну, як Міцкевіч, а сам „пацягнуўся“ няведама чаго ў нязьведаны сьвет. Але ж не знайшоў там шчасьця: „Гора таксама ходзіць тут“. У апісаньнях Міцкевіча поўдзень быў райскім і пышным кутком дастатку й прыгажосьці. Краем няшчасьцяў, які ад гэтага не пераставаў быць менш любімым, была радзіма — пакінутая пад прымусам Беларусь. У творы Дубоўкі іншая ключавая пазыцыя: поўдзень

⁶⁰ Дубоўка У. Там, дзе кіпарысы. Мн., 1925. С. 5—6.

⁶¹ Тамсама. С. 6.

не такі райскі й раскошны, тут таксама ёсць гора й ён таксама можа быць краем пакуты. І выснову-ідэю сваю паэт падмацоўвае разгортваньнем сэнтымэнтальна-трагічнага сюжэту. У цэнтры ўвагі паэта вобраз „прыгожай наўздыі дзяўчыны“, якая можа зачараваць любы позірк. Незвычайнасьць дзяўчыны аўтар падкрэсьлівае, рамантызуючы вобраз, надаючы яму рысы ідэальнай выключнасьці, эксклюзіўнасьці: яна не баіцца марской стыхіі, смела заплывае вельмі далёка — туды, дзе мора зь небам злучаюцца ля рысы небасхілу. Авангардны стыль паэмы дае сябе адчуць, калі рамантычныя ўзьнёслыя апісаньні гераніі змяняюцца ледзь не на парадыйныя ў стылі „Энэіды навыварат“. Напрыклад, вось толькі што незвычайная чароўная дзяўчына смела перамагала марскую стыхію, кідала ёй выклік і выйшла пераможцай у гэтым змаганьні. Яна выглядае як незямное боства. А вось тут жа яна ўжо апісаная ў прыземлена-пабытовых занятках (на што аўтар нават сам робіць рэмарку — „якая проза“), зусім як тая Вэнэра ў Вікенція Равінскага, якая, вярнуўшыся з кірмашу, „твар сыраваткаю абмыла, / кужэльны ўздзела балахон“. Дубоўкава ж геранія пасля эфэктнага змаганьня са стыхіяй... здымае бялізну, якую перад гэтым раніцою разьвешвала на вяроўцы:

*Вось апанулася лагодна,
Пайшла бялізну паздымаць.
Якая проза...⁶².*

Адна з узнёсла-рамантычных сцэнаў паэмы звязаная з аповедам маці дзяўчыны ў час навальніцы. Маці ўспамінае мінулае, і яе дзеці — дзяўчына ды яе брат — дадваюцца пра трагічны лёс свайго бацькі, якога зацягнула ў свае нетры марская стыхія, калі той пасля навальнічнага шторму зьбіраў на беразе „падарункі мора“ — незвычайныя ракавіны-дзівы:

*Зьбіраў ваш бацька падарункі
у самы навальнічны час.
Зьвіліся хвалі, бы карункі...
Дык слухай, сын... сумуй, дачка...*

*Любіў ваш бацька горы, „Дзіву“,
Ай-Петры бацька ваш любіў...*

⁶² Дубоўка У. Там, дзе кіпарысы... С. 15.

На ўзвышшы ўсё сядзеў маўкліва,
адтуль відаць і дно глыбінь...

Адтуль глядзеў на ўсход, на захад,
на сухазлоўце Скутары.

Гэта пазбаўляла страху:
прадоннае пазнаў стары.

Але каршун на ноч накрумкаў,
магнолію заваражыў...⁶³.

Ці выпадковы тут вобраз „узвышша“, адкуль было „відаць і дно глыбінь“, і ўсход, і захад? Думаецца, што не, бо паэт ужо тады жыў прадчуваньнем „узвышша“, якое становілася жыццёвай пазыцыяй, новым этычным і эстэтычным стандартам. Дубоўка разгортвае сюжэт паэмы такім чынам, што дзяўчына, узрушаная апавяданьнем маці, сама ідзе пасля навальніцы зьбіраць чароўныя ракавіны на бераг мора. Яна таксама, ня згледзеўшы наступу хваляў, захапіўшыся прыгажосцю ракавінаў, гіне ў марской пучыне. Відавочна, што гэты сюжэт мусіць успрымацца як алегарычны, хоць ягоная знешняя эфэктнасьць таксама самадастатковая. Дубоўка ўкладае й філязофскую развагу ў твор, надаўшы сьмерці дзяўчыны сымбалічнае значэньне: у адным трагічным моманце тут злучыліся радасьць і гора. Дзяўчына імкнулася завадоць найпрыгажэйшай у свеце ракавінай, і калі яна дасягнула мэты, яе напаткала сьмерць. Заўважым, што завяршэньне сюжэту ўтрымлівае ў сабе й выключна дэкадэнцкі матыў эстэтызацыі сьмерці, злучэньня „прыгажосці й сьмерці“. Гэта гаворыць, бясспрэчна, пра багацьце эстэтычнай палітры Дубоўкі, які выкарыстоўваў як авангардны прыём мазаіку розных стыляў. Такім чынам, ідэйна-эстэтычны корпус паэмы грунтуюцца на філязофска-этычнай аснове: калі чалавек імкнецца да дасканалы і прыгожага (няхай гэта будзе незвычайная ракавіна альбо нацыянальнае адраджэньне), то спазнаць яго да канца, да самай вяршыняй радасьці, можна толькі праз ахвяру й нават страту жыцця. Такая цана спазнаньня прыгажосці й дасканаласьці. Гэтая канцэпцыя мела значэньне й для беларускага мастацтва й літаратуры, і для пэрыпэтыяў адраджэнскага руху. Ці ня постаць незабыўнай Ганулі Гарэцкай стаяла перад паэтавымі вачыма, калі ён ствараў гэты незвычай-

⁶³ Дубоўка У. Там, дзе кіпарысы... С. 17—18.

ны, рамантычны вобраз дзяўчыны, што ў парыве за нязведанай прыгажосцю была вымушана аддаць жыццё — прынесці сваю ахвяру за прыгожую мару беларускага адраджэння? Што гэта так, і твор мае ня толькі тэкст, але й падтэкст, сьведчыць ягоная 12-я частка, дзе аўтар закранае тэму дачыненняў з крытыкамі. Паэт адстойваў сваё творчае права „віць і разьвіваць“ уласны творчы лёс самастойна, без падказак крытыкаў, між якіх ён „швагра ня мае“ і якія заўсёды гатовыя для нападу („хто на паэта не брахаў?“). Дубоўка згадвае таксама „высь“ (параўнаем з „узвышшам“!), куды была скіраваная думка ягонага твору й якую, хутчэй за ўсё, крытык не зразумее:

*Магноліі і кіпарысы,
з паўднёвавайнасьцю платан...
У высі думка не парвіся,
ня будзе крытык „прыкладаць“⁶⁴.*

Антон Адамовіч, у свой час узвышэнскі крытык, блізка да Дубоўкі й астатніх сяброў арганізацыі, што пазней апынуўся на эміграцыі, аналізуе літаратурны працэс у Беларусі ў 1920-х гг. (тэма добра знаная ім знутры), бачыў у паэме Дубоўкі „Там, дзе кіпарысы“ разьвіццё й узмацненне лініі нацыянальнай апазыцыі з выкарыстаннем мэтаду „пераапананьня“. У паэме, як ён лічыў, паэт „крытыкаваў іміграцыю з Заходняй Беларусі ў Савецкі Саюз, „дзе гора таксама ходзіць“, нават у такім райскім куточку, як „той, дзе кіпарысы“. Дубоўка заклікае свайго земляка шукаць і тварыць хараство, „змагацца за суютокі выйсьця“ й за тое, „каб вызваліць свой родны кут“. Іншымі словамі, ён выказвае неабходнасьць змаганьня за свабоду сваёй роднай зямлі шляхам беларускага палітычнага паўстаньня, у якое ўсе яшчэ верылі ў той час, і якое, як Дубоўка адчуваў, прынясе падзеньне савецкай улады. „Няхай! Націсьнем на кардоны. Яшчэ ня стыне ў сэрыцы кроў. Сябе яны кладуць прадоньне ў Заходняй Беларусі скрозь...“ Пад „яны“ Дубоўка мае на ўвазе бальшавікоў (часта іх так называлі ў беларускіх нацыянальных групах), якія хацелі выкарыстаць нацыянальны рэвалюцыйны рух для ўласных мэтай⁶⁵. З такой інтэрпрэтацыяй алегарычнага зместу паэмы цяжка не пагадзіцца, тым больш Антону Адамовічу знакі й сымбалі таго часу былі больш даступныя для расшыфравкі. Такім чынам, згаданы твор мнагаслойны, сымбалічны й

⁶⁴ Дубоўка У. Там, дзе кіпарысы... С. 28.

⁶⁵ Adamovich A. Opposition to Sovietization... P. 82.

алегарычны. Ён выкананы ў авангардным стылі з выкарыстаннем тэхнікі зьмяшэння — мазаікі стыляў.

Мы ўбачылі пантэон нацыянальнага руху ў каардынатах, пазначаных Дубоўкам: Алесь Гарун, Ганна Гарэцкая, Гаўрыла Гарэцкі, Міхась Лойка, Кастусь Станкевіч. Сябры й папечнікі станавілі лірычнымі адрасатамі твораў паэта, нібы саўдзельнікамі дыялёгу зь ім, але дыялёгу не прыватнага — а дыялёгу з эпохай. З Кастусём Станкевічам у Дубоўкі працягваліся сяброўскія дачыненні й у 1970-х гг.: захавалася іх ліставаньне, зь якога відаць, што ў юнацтве яны былі сапраўды блізкія сябры-аднадумцы. Зблізіла іх праца ў беларускім пастпрэдзтве ў Маскве. Кастусь Станкевіч таксама зьведаў рэпрэсіі: рэкамэндацыя ў партыю, дадзеная Чарвяковым, паслужыла прычынаю ягонага арышту ў 1933 г.⁶⁶ Дубоўка ж свой ліст-адказ пасыла доўгага перапынку пачынаў эмацыйным воклічам: „Як многа вады выцягла з той крыніцы (...), з таго часу, калі мы ўпершыню сустрэліся!“⁶⁷. Гэта быў ужо 1967-мы — больш за сорок гадоў мінула з часу, калі „ў крымскім футарале“ для сябра „звінеў рытм“ той паэмы, дзе „ў райскім кутку кіпарысаў“ — у Беларусі — таксама не было шчасця людзям...

Зборнік „Трысьцё“ быў яшчэ адным праграмным паэтычным ува-сабленьнем ідэалаў „*Новага беларускага рэнэсансу*“. Паводле Антона Адамовіча, ужо ў першым вершы зборніка „Не дзівіся“ паэт „фармулюе й разьвівае базісную ідэю „адраджэньня“. Ідэю жыцьця й жыцьцяздольнасьці як руху Дубоўка тут паглыбляе ўключэньнем у яе канцэп-таў змаганьня й прагрэсу“⁶⁸. Далей крытык прыводзіць цытату з тэк-сту верша:

*Не дзівіся: ніколі на сьвеце
без змаганьня жыцьцё не дынаміць*⁶⁹.

Дубоўка сапраўды ўнутрана наскрозь палемічны і, як сьцьвярджаў Антон Адамовіч, апазыцыйны. Гэтую палеміку й апазыцыйнасьць ча-сам цяжка заўважыць пры спробах сёньняшняй інтэрпрэтацыі ягоных тэкстаў, настолькі ўмела яна закадавана шматзначна-абагульняльнымі вобразамі. Так, „канцэпты змаганьня й барацьбы за прагрэс“ у вершы

⁶⁶ Addzel rэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 694. Арк. 1—9.

⁶⁷ Addzel rэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 488. Арк. 1.

⁶⁸ Adamovich A. Opposition to Sovietization... P. 81.

⁶⁹ Дубоўка У. Трысьцё. Мн., 1925. С. 3.

ўгадваюцца ў вобразах дастаткова адцягненых. Аднак ізноў тут нас чакае сымбалічная згадка „ўзвышша“, якое, бясспрэчна, абазначае ня проста ландшафтны пагорак:

*Прыпусьціся ў даліну з узвышша,
каб узняцца ізноў, і — вышай!
Гэта лёс на спатканьне выйшаў!
і нярэстасьцю сыцежку вышыў.
Хай спружыняцца мускулаў пасмы,
апранаецца зірк твой стальлю.
Не спыняй свайго лёту бясчасна:
яшчэ ногі ў шляхох не прысталі!⁷⁰*

Якія, напрыклад, тэкставыя знакі нам падкажуць, што гэта ўвасабленьне ідэі змаганьня за нацыянальнае адраджэньне, а не, скажам, за ідэалы пралетарскай рэвалюцыі? Такіх яўных тэкставых знакаў у вершы няма, хаця мы, па-першае, інтуітыўна адчуваем, што гэтая змагарная паэтычная мадэль істотна адрозніваецца ад мадэлі, напрыклад, чаротаўскай або гартнаўскай, а па-другое, ідэйна-вобразная зьмястоўнасьць усёй кнігі выводзіць канцэпт змаганьня менавіта ў адраджэнскае рэчышча. Трэцім фактарам зьяўляюцца сьведчаньні сучасьнікаў: думка таго ж Антона Адамовіча, а таксама веданьне намі рэаліяў жыцьця паэта, ягоных творчых прынцыпаў. На палеміку з авангардна-пралетарскім Міхасём Чаротам настройвае сама назва кнігі „Трысьцё“. Як падаў у сваім слоўнічку да кнігі сам аўтар, гэта „трысьнік“, што розьніцца ад „чароту“ — „камышу“. Ці выпадкова паэт спецыяльна падкрэсліў гэтую розьніцу? Як мы штотраз пераконваемся, у Дубоўкі ў творчасці не было нічога выпадковага. „Я шумлівы чарот, я мяцежны бунтар. / Я балота буджу гучным шумам...“ — гэтак досыць фанабэрыста й гучна абвяшчаў сваё бунтарнае крэда Міхась Чарот, абраўшы сабе адпаведны псеўданім. Ён замацаваў за сабою такім чынам імідж рэвалюцыйнага песьняра, што выразна засьведчана ім у творчасці сярэдзіны 1920-х гг. Лягічна было б меркаваць, што „Трысьцё“ Дубоўкі зьявілася як палемічны водгук-выклік гэтаму наскрозь рэвалюцыйнаму, адышоўшаму ад нацыянальна-адраджэнскай праблематыкі „Чароту“. Дубоўкава „трысьцё“ — гэта вобраз нацыянальнага змаганьня, гэта вернасьць таму шляху, які пракадвалі папярэднікі-адраджэнцы, такія, як Алясь Гарун, Янка Купала, Максім Багдановіч.

⁷⁰ Дубоўка У. Трысьцё... С. 4.

Які ж спэктар настрою першага разьдзелу кнігі Дубоўкі — „Асабовае“? Гэта й нутраныя шуканьні аўтара, памкненьне захаваць вернасьць сваім юнацкім ідэалам, выспелым у змагарнай працы пачатку 1920-х гг., гэта й жахлівае ўсьведамленьне адыходу агульнай жыцьцёвай каляіны ад тых ідэалаў, і разуменьне неабходнасьці самаабароны ў варунках рэчаіснасьці. Першы ж верш гэтага цыклю мае даволі красамоўную назву „Можаце лаяцца“ й замацоўвае палемічны кірунак Дубоўкавай думкі. Гэта верш-прадчуваньне, зьвернуты да апанэнтаў, і верш-прызнаньне, у якім паэт сьцьвярджае, што „ня здрадзіў сваёй вясне“, хоць і чуў небаьспечныя перамены часу:

*Можаце лаяцца да сьці, да сквілу,
можаце клікаць і ночы, і дні.
Вока маё не міргне палахліва,
хоць і ёсьць, як і быў, адзін.*

*У прасьцягах празрыста-нязнаных
думка імклівіць нясупынны лёт.
Сьвяткую дубэльты сваіх выгананьяў,
як Зялёнае сьвята штогодзіць народ...*

*...Соўкала човен няное прадоньне,
месяц і сонца цвятлівілі шлях.
Дарагое і апрыкрае сягонья,
будзеш і ты ляжаць далавах.*

*Заўтрашняе чую, істотай вітаю,
кленчу на дзіды, расстайны пыл.
Вясна мая, жыцьцём маладая,
табе я ня здрадзіў, з табою быў⁷¹.*

У 1960-х гг. аўтар першай манаграфіі пра Ўладзімера Дубоўку, праніклівы й дасьведчаны крытык Дзьмітры Бугаёў, досыць крытычна ставіўся да творчасьці паэта 1920-х гг., лічыў, што многае ў ёй непазьбежна выклікае нараканьні. Бясспрэчна, гэта было адзнакай таго часу. Так, менавіта ў зборніку „Трысьцё“ нараканьні, на думку дасьледніка, выклікаюць вершы цыклю „Асабовае“, дзе Дубоўка „зашмат гаварыў пра асабістае, пра тое, што было важным для самога аўтара й,

⁷¹ Дубоўка У. Трысьцё... С. 7—8.

відаць, добра разумелася ягонымі блізкімі сябрамі. Але гэта наўрад ці знаходзіла глыбокі водгук у сэрцы масавага чытача, якога цікавілі не літаратурная палеміка й барацьба паміж пісьменьнікамі, а сама паэзія. Гутарка ідзе аб тым, што ў „Трысьці“ ледзь ня ўсе вершы з разьдзелу „Асабовае“ й частка ў разьдзеле „З вандраваньня“ — залішне „асабовыя“⁷². Далей аўтар манаграфіі выказваў слушнае зьдзіўленьне: „Гэта, на першы погляд, здаецца парадаксальным, бо сіла Дубоўкавай лірыкі, як і наогул паэзіі, не ў апошнюю чаргу залежыць ад таго, што яна нясе на сабе вельмі выразны адбітак асобы паэта, які ўмее цяплом сваёй душы сагрэць твор, зрабіць яго індывідуальна-непаўторным“⁷³. Фактурная насычанасьць кнігі Дзьмітрыя Бугаёва пра Дубоўку робіць яе патрэбнай і сёньня. Але прыведзеныя вышэй закіды паэту ў „залішняй асабовасьці“ ды ў тым, што ён ня ўлічваў запатрабаваньні „масавага чытача“, бясспрэчна, састарэлыя й не адпавядаюць сучасным падыходам да творчасьці Ўладзімера Дубоўкі. Аўтар „Трысьця“ арыгінальны, магчыма, часам надзвычай, бо ягонаю мэтаю было ня столькі задавальненьне масавага чытача, колькі самавыяўленьне, адлюстраваньне рэчаіснасьці праз адмысловы незвычайны вобраз, пераплаўлены ў душы, у горне яе пачуцьцяў, эмоцыяў, настройў. Дубоўка таксама таленавіты вучань імпрэсіяністаў у разуменьні, што такое „імпрэсіяністычны малюнак“. Тэорыя мастацтва, што распрацавалі імпрэсіяністы, была скіраваная на паглыбленае індывідуальнае — асабовае — самараскрыцьцё: „У сьвеце трэба сказаць сваё слова, тое, якое, апроча дадзенага суб'екта, ніхто сказаць ня здолее. Але гэтая здольнасьць, гэтая самасьць, вызначаецца індывідуалізацыяй пачуцьцяў, успрыняцьцяў. Такім чынам, дай сваё адчуваньне. Гэтым ты скажаш сваё слова. Вось — разьдзел з катэхізісу імпрэсіяніста“⁷⁴. Гэтыя тэзісы цалкам падыходзяць да творчасьці Ўладзімера Дубоўкі, Язэпа Пушчы, Тодара Кляшторнага, Валера Мараква й іншых паэтаў, што неўзабаве склалі ўзвышэнскае кола, ня проста фармальна, а сутнасна. Для беларускіх паэтаў 1920-х гг. важны быў шлях творчага самавызначэньня, абнаўленьня паэтыкі й стылю, шлях стварэньня, як яны гэта й пазначылі потым у праграме, — „узвышша“ беларускай літаратуры. На шляху да „узвышша“ вельмі важны быў экспэрымэнт, жывая праца са

⁷² Бугаёў Д. Уладзімір Дубоўка. Крытыка-біяграфічны нарыс. Мн., 1965. С. 75.

⁷³ Тамсама. С. 75—76.

⁷⁴ Абрамовіч М. Кнут Гамсун: Общий очерк о жизни и творчестве. М., 1910. С. 10—11.

словам, пранікненне ў глыбіні ўласнай „самасьці“ дзеля спантаннага, недэтэрмінаванага выліваньня пачуцьця. Такім уяўляецца верш Дубоўкі „Ці знайду“ з цыкля „Асавовае“:

*Ці знайду шурпавата-звычайныя словы,
летуценні заістужыць шлях ці знайду?
Аб подыху жывіцы сасновай,
а таксама хварэе чым дуб?*

*Мае ногі спляліся зь пяском бадзячым,
мае рукі карэньнем у жвір і глей.
Ноч верасьнёвую чым аддзячыць,
што спрыяла здранцьвеласьцю млец?75.*

Вобразатворчасць аўтара, можна сказаць, літаральна струменіць з кожнага радка й нават слова, асабліва ў далейшых строфах:

*Разьліюся струною дажджоў даўгазвонных
і прыкленчу едлянцовым куп'ём.
Я не хачу ніякіх нялюдзкіх прыгонаў,
прадвясеннюю смагу ў вянок завіём...*

*...Нурцаваў я на дно, хадзіўшы на Нарач,
даставаў багавіньне з марскоў глыбіні.
Толькі дрэвасьць, невыразная мара
непрадонныя цеплівіць зірку агні...76.*

Трывожная рэчаіснасьць адбіваецца тут праз словы „я не хачу ніякіх нялюдзкіх прыгонаў“, а красамоўныя таксама радкі пра „невыразную мару“, якая „непрадонныя цеплівіць зірку агні“, сьведчаць пра няспынную нутраную палеміку Дубоўкі, ягоную апазыцыйнасьць, бо абсалютна супярэчаць лексыкону пралетарскай літаратуры. І гэтая паэтава „залішняя асавовасьць“ таксама была знарочыстай, апазыцыйнай. Сыход у сябе як выклік рэчаіснасьці — такі прыём быў уласьцівы для рамантычнай эстэтыкі й набываў актуальнасьць у 1920-х гг., спрацоўваючы ў парадыгме новай паэтыкі.

Матэры тугі ўзмацняецца ў трыпціху „Журавінамі плача восень“ і ў вершы „Ты руку сваю забінтавала“. Ізноў нетрывіяльная для тагачас-

75 Дубоўка У. Трысьцё... С. 9.

76 Тамсама. С. 9—10.

най паэтыкі сытуацыя: парадаксальная на першы погляд апазыцыйнасьць звязаная тут з тым, што туга, журба й усе блізкія да іх матывы павінны былі ўжо застацца там, па-за межамі 1920-х гг. — у парадыгме „нашаніўства“. А тут — такі разгар тугі, якая абымае сабой увесь настрой паэта, выяўляецца праз кожную рэалію й кожную асацыяцыю: „*Журавінамі плача восень, / апавіўся тугой абшар*“, „*А верасень сэрца калечыць / пальцамі жоўтых кляновых лістоў*“, „*Ой туга! Хай ляціць з журавамі, / хай на ніцьця лозы туга ляціць*“. Туга, аднак, не беспрычынная, яна звязваецца з доляй, а гэта ўжо лёсавызначальныя рэчы:

*Наша доля павінна быць з намі,
бо дагэтуль яе не было.
Між сьцюдзёна-ліловых туманаў
апране нас сваім крылом*⁷⁷.

Зьяўляецца сымболіка колеру — колеру, які мэтафарызуе радок. „*Ліловы колер спалучае эмацыйнае ўздзеянне чырвонага й сіняга колераў — ён адначасова й прыцягвае, і адштурхоўвае, поўны жыцця, і разам з тым выклікае тугу й смутак*“⁷⁸, — так вызначаецца сэмантыка ліловага колеру ў мастацтвазнаўстве. Дубоўка ж вельмі шырока карыстаўся сымболікай колеру, і, як відаць, яна гарманічна падкрэсьлівае ягоны настрой.

Верш „Ты руку зьбінтавала“ закранае тэму душы паэта, якая перажывае неверагодныя перапады тугі й радасьці. Такі рэзкі кантраст пачуцьцяў — спадчына эстэтыкі барока й рамантызму, калі найвялікшае напружаньне душэўных памкненьняў выяўлялася менавіта на стыку такіх кантрастаў:

*Ці ж я буду скардзіца на крыўду:
у душы паэта — чорт зламае карак.
Плач душою, а часіны прыйдуць,
сьлёзы завіюцца у каралі...*⁷⁹.

У паэтычным цыклі „З вандраваньняў“ прывабляе ўвагу верш „пантэонавага“ шэрагу, прысьвечаны Максіму Багдановічу: „Нават мора зьмяніла свой колер (На магілцы Максіма Багдановіча)“. Апрача натуральнага тут матыву тугі, жалобы па рана адышоўшым таленаві-

⁷⁷ Дубоўка У. Трысьцё... С. 12.

⁷⁸ Сокольников М. Основы живописи. Обнинск, 1996. С. 13.

⁷⁹ Дубоўка У. Трысьцё... С. 14.

тым паэце, у вершы прысутнічае водгук ранейшага міцкевічаўскага знаходжаньня ў Крыме. Ён адлюстраваны ў арыентальных штрыхах, якія Дубоўка ўводзіць у твор, у падкрэсьленай экзатыцы, якая для яго канцэнтруецца ўжо нават у адной назьве ўласьцівай паўднёваму краявіду расьліны „кіпарыс“. Адаптацыя гэтага слова ў беларускай паэзіі зьвязаная менавіта з Дубоўкам, і яно — адно з ключавых словаў-топа-саў Дубоўкавай паэтыкі, як, да прыкладу, словы „ўзвышша“, „акорды“.

*Плача сэрца, сьціскаюцца грудзі,
дзець празрыста сьвіргочуць цькады.
Горы крымскія неба хлудзяць
і ў блакіце хмарамі кадзяць.*

*Там, унізе — крыжы, мінарэты,
несьціханы гораду клёкат.
На узвышшы — пагурачак гэты;
ён паклікаў мяне здалёку...*

*Навакола — карункі з каменя
падарункам апошнім завіліся.
Сьвечы зялёныя высока праменяць;
людзі кажуць, што гэта кіпарысы...⁸⁰.*

Як бачым, ізноў не выпадковы тут матыў „узвышша“, цяпер зьвязаны з Максімам Багдановічам, зь ягонай магілай — сьвятым месцам паломніцтва для беларусаў. У гэтым вершы ўзвышша яшчэ абазначае канкрэтны „пагорчак“ — магілу паэта, але якой сымбалікай яно напоўненае! Так паступова выспявала мэтафара „ўзвышша“, што стала неўзабаве сыстэмай ідэйна-мастацкіх поглядаў цэлай творчай групы, якая ўзяла сабе гэтую назву. А гісторыя гэтай назвы, як відаць, складалася ў вершах Дубоўкі задоўга да таго. Праз гісторыю вобраза мы яшчэ раз выразна пераконваемся ў багдановічаўскай традыцыі, на якой будзе грунтавацца эстэтыка „Ўзвышша“. Ягонья паслядоўнікі ня толькі імкнуліся як найдакладней увасобіць „народны дух“ і „красу“ ў сваёй паэзіі, але й мэтанакіравана вывучалі й зьбіралі творчую спадчыну паэта. Менавіта „Ўзвышша“ разам з Інбелкультам займалася навуковай падрыхтоўкай спадчыны Багдановіча да друку, публікавала праблемныя артыкулы пра паэта й ягоныя няведамыя творы. Фактычна з руп-

⁸⁰ Дубоўка У. Трысьцё... С. 19.

лівай дзейнасці „Ўзвышша“ пачалося разьвіццё беларускага навуковага багдановічнаўства. На гэтым слухна акцэнтаваў увагу Мікола Арочка, дасьледнік беларускай савецкай паэмы: „Уладзімер Дубоўка разам з прафэсарам І. Замоціным з энтузіязмам сапраўдных „спадзьвіжнікаў“ па крупінцы зьбіралі й вывучалі творчую спадчыну Багдановіча, закладвалі, па сутнасьці, першыя падваліны багдановічнаўства. Дубоўка літаральна вывучаў („сьлібізаваў“) знойдзеныя ў Ялце старонкі вершаў Багдановіча, па літарцы расчытваў радкі, зьвяраў варыянты, адшукаў у пажоўклых газэтах публікацыі артыкулаў, у тым ліку й „Забыты шлях“, які ня быў „забыты“ сярод розных выданьняў, аднаднёвак возненага 1918 г. На ўсёй гэтай агромністай першаснай працы й грунтавалася практычная рэалізацыя ідэі выданьня двухтамовіка Максіма Багдановіча (1927—1928)”⁸¹. На жаль, дасьледнік не пасылаецца на крыніцу гэтых зьвестак, але слухнасьць ягоных разваг, відавочна, грунтуецца на пэўным досьведзе. Праца Ўладзімера Дубоўкі ў галіне багдановічнаўства падкрэсьлівае яшчэ раз шырокі дыяпазон філялягічных зацікаўленьняў паэта, ягоную грунтоўную падрыхтаванасьць да навуковай працы. Так што зусім не выпадкова быў зварот Фёдара Турука да Яўхіма Карскага з просьбай спрыяць Дубоўку як пэрспэктывнаму філэлягу-беларусазнаўцу.

Апрацоўку беларускага народнага элементу ў творчасці як водгук на эстэтычны заклік, акрэсьлены Максімам Багдановічам у артыкуле „Забыты шлях“, Уладзімер Дубоўка актыўна апрабаваў менавіта ў зборніку „Трысьцё“, а пазьней шырока разьвіў у паэмах „Штурмуеце будучыні аванпосты!“ і „І пурпуровых ветразей узьвівы“, якія выклікалі бурную палеміку й наступ вульгарызатараў на аўтара. У кнізе „Трысьцё“ ёсьць таксама тры невялічкія паэмы: „Дзяўчына“, „Бра... гінь...“ і „Грахі чубатыя“. Дубоўка стылізаваў твор пад народную легенду („Дзяўчына“), даў мастацкую апрацоўку тапанімічнай легенды („Бра... гінь...“) і выкарыстаў гістарычныя сюжэты й гістарычных асобаў з мэтай паказаць разьвіццё народнага духу („Грахі чубатыя“). Каб падкрэсьліць зварот да фальклёрных крыніцаў, Дубоўка ў паэме „Дзяўчына“ зрабіў спэцыяльны ўступ, стылізуючы тэкст пад народную рытміка-інтанацыйную структуру:

Там,
на Беларусі,

⁸¹ Арочка М. Беларуская савецкая паэма. Мн., 1979. С. 102.

дзе пачаў жыцьцё,
чуў я,
колькі чуў я!
як шуміць трысьцё.
Бы цымбалаў струны,
шчільныя рады
шапацелі звонам
ля ракі тады.
Казкі чуў
калісьці
ў шэптах тых радоў,
песьні чуў у звоне...
Ой, даўно,
даўно...⁸².

Апісаньне дзяўчыны адпавядае ідэальнаму апісаньню прыгажосьці, пра што гаворыць параўнаньне яе твару зь лілеяй (тут таксама ёсьць і насьледаваньне Купалу, які, малюючы Бандароўну, пісаў: „Як маліны, яе губкі, а твар, як лілея“; аднак эпігэты, якімі Дубоўка расквеціў сваё параўнаньне, нясуць адбітак ягонаў уласнай стылёвай манэры з уста-ноўкай на падкрэсьленую навацыйнасьць:

*Красуня-Дзяўчына! у вочах блакіт,
а твар бель-ірдызельнай, вазэрнай лілеі...
Красуня-Дзяўчына! — вянок, васількі;
зь іх водарыць дзіўным алеем...⁸³.*

Цікава, што ў гэтым творы Дубоўка дае ня проста літаратурную вэрсію паданьня пра дзяўчыну й двух дзецокоў — з усходу й з захаду, — якія шукалі прыхільнасьці дзяўчыны. Абодва яны страцілі жыцьцё ў спаборніцтве за яе, разьбіўшыся аб камень і загубіўшы разам з сабой жыцьцё дзяўчыны. Як і належыць паданьню, яно мае прыгожую народна-сымбалічную афарбоўку — тут выкарыстаны прыём пераўвасабленьня („рэінкарнацыя“): усе героі сталі дрэвамі каля каменя, дзе іх і пахавалі. А дакладна — там вырасьлі два дубы й бярэзіна. Але гэта толькі зьнешні пласт тэксту, які ёсьць мастацкай алегорыяй і мае пад-тэкст. У вобразе каханай дзяўчыны, напрыклад, філіяматы й Адам Міц-

⁸² Дубоўка У. Трысьцё... С. 31.

⁸³ Тамсама. С. 33.

кевіч у свой час апявалі Айчыну — гістарычную Літву-Беларусь. Беларусь у вобліку Дзяўчыны была ўжо замацаванай і сталай у беларускай літаратуры мастацкай алегорыяй. Дубоўка творча выкарыстаў яе. І не здарма дзеюкі-жаніхі прыходзяць з захаду й з усходу: гэтая сымбалічная сытуацыя была ў той жа прыкладна час увасобленая й Купалам у п'есе „Тутэйшыя“. У паэме Ўладзімера Дубоўкі „Захад“ і „Ўсход“ таксама сымбалізуюць геапалітычнае змаганьне за Беларусь, якое неспрыяльна для нашага краю адбывалася цягам некалькіх стагодзьдзяў з пераменным посьпехам то аднаго, то другога боку. На пачатку ХХ ст. і ў 1920-х гг. гэтае змаганьне за Беларусь было ўсё яшчэ гістарычнай рэальнасьцю, жорсткай і драматычнай для самой краіны. У сьведзьмасьці людзей, прасякнутых духам нацыянальнага адраджэньня, палітычная бяспраўнасьць Беларусі адгукалася болем і пратэстам. Таму Дубоўка малюе ў мастацкім творы сытуацыю выбару (у рэчаіснасьці звычайна выбіраць не даводзілася, бо пераможца заўсёды накідваў свае ўмовы існаваньня) — Дзяўчына-Беларусь, якую „сватаюць“ з двух бакоў, мусіць выбраць аднаго з прэтэндэнтаў. Але яе душа не ляжыць ні да аднаго з іх, і Дзяўчына наладжвае ім спаборніцтва — ня з мэтай сапраўды аддаць перавагу пераможцу, а каб пазбавіцца прыкрых ёй прапаноў абодвух. Гэтая геапалітычная алегорыя Дубоўкам была ўвасобленая праз фальклярызаваны сюжэт. Падкрэсьліваюць правамернасьць такой думкі назвы мясьцінаў, адкуль прыйшлі „сваты“: яны значаць абагульнена-прасторавымі вызначэньнямі „Захад“ і „Ўсход“. Гэта была зразумелая тэрміналягічная сымболіка ў літаратуры 1920-х гг., якая адлюстроўвала польска-расейскае спаборніцтва палітычных інтарэсаў у Беларусі, а таксама афіцыйную ідэалёгію, паводле якой змрочны буржуазны „захад“ нёс прыгнёт, а чырвоны пралетарскі „Ўсход“ — „вызваленьне“. „Захад“ і „Ўсход“ — спрадвечныя палітычныя праціўнікі, інтарэсы якіх сыходзіліся ў Беларусі, а ў мастацкіх творах гэта — устойлівая апазыцыя, празь якую рэалізаваўся матыў змаганьня. Калі, прыкладам, у чаротаўскім мастацкім увасабленьні сымбалічны „Ўсход“ перамагае „Захад“ (паэмы „Босья на вогнішчы“, „Беларусь лапцюжная“), то ў паэме Дубоўкі „Дзяўчына“ мы бачым трагічную „нічыю“: выбару няма, Беларусь не збіраецца належаць ні „Захаду“, ні „Ўсходу“, але й быць самой сабою ёй не даюць. Такі падтэкст паэмы Дубоўкі „Дзяўчына“ бачыцца пры сучасным яе прачытаньні.

Калі ў папярэднім творы фальклярызацыя сюжэту рабілася з мэтай сымбалічна-алегарычнай трактоўкі, то ў паэме „Бра... гінь...“ Дубоўка дае мастацкую апрацоўку народнай тапанімічнай легенды пра пахо-

джаньне назвы беларускага мястэчка Брагін. Эпіграф да твору паказвае на актуальнасьць вяртаньня спадчыны й замацаваньня яе ў сучаснасьці: „...Звалі дзяўчыну тую: Алеся... / Цяпер у нас ня любяць гэта імя...“. Так твор уключаўся ў актуальную тады палеміку пра гістарычную спадчыну. Сюжэт, заснаваны на легендзе, паўтарае ў асноўных момантах сюжэт раньняй купалаўскай паэмы „Нікому“ пра забойства каханай дзяўчыны Алёны яе нарочным Тамашом, каб яна не дасталася дзеля забавы пану. У творы Дубоўкі такім жа чынам распараджаюцца лёсам сваёй сястры два браты, але потым, уцякаючы ад панскай пагоні ва Ўкраіну, яны гінуць у балоце. Такім чынам, адчуваецца й водгук іншай Купалавай паэмы — „Бандароўна“, што яшчэ больш умацоўвае перакананьне, што свой твор Дубоўка пісаў менавіта з мэтай паказаць стаўленьне да культурнай спадчыны й спосабы яе выкарыстаньня ў новых літаратурных творах. Апрача таго, сумнеўная наяўнасьць менавіта такой легенды пра паходжаньне Брагіна.

Хутчэй за ўсё, Дубоўка на падставе паданьневага канону сам змайстраваў сюжэт з прынцыпова падобнымі да купалаўскіх твораў рысамі. У акадэмічным выданьні беларускай народнай творчасьці, у томе, дзе сабраныя легенды й паданьні, няма такой вэрсіі паходжаньня Брагіна⁸⁴, хаця ў прыведзенай там таксама ёсьць браты, і адзін зь іх сапраўды гіне ў балоце. Для чаго спатрэбілася Ўладзімеру Дубоўку такая відавочная алюзія да Купалы, тым больш з выкарыстаньнем сытуацыі, дзе клясывым паходжаньнем герояў фактычна апраўдваецца крымінальнае злачынства? Маральнае пытаньне ў гэтым выпадку выглядае так: хто большы злачынца — юрлівы пан, які хацеў скарыстаць з права першай шлюбнай ночы, ці „абаронца годнасьці нявесты“ жаніх, які пазбавіў яе за гэта жыцьця? Дубоўка ўзяў за „ўзор“ раньні твор Купалы, дзе ў якасьці гераічнай апісаная сытуацыя далёкая ад таго, каб быць увасабленьнем ідэі змаганьня з клясавай несправядлівасьцю. Тамаш, паводле традыцыйнай хрысьціянскай маралі, ніякі не змагар і не герой, ён — крымінальны злачынца, забойца, а клясавы канфлікт, які прысутнічае ў купалаўскім творы, не ратуе гэтага пэрсанажа ад гэткага вызначэньня. Купала ў раньніх паэмах шукаў эфэктныя мастацкія сродкі й кідкія сюжэты для ўвасабленьня ідэі асуджэньня сацыяльнай несправядлівасьці. Паэма „Нікому“ была разьлічаная менавіта на такое ўздзеяньне: мы, бясспрэчна, уражаныя тым, што на грунце клясавага канфлік-

⁸⁴ Беларуская народная творчасьць. Легенды і паданні. Мн., 1983. С. 266.

ту й клясавай непрымірымасьці ствараецца новы ахвярнік і пачынае апраўдвацца забойства.

Ці не таму абраў аналігічныя паралелі для сваёй паэмы й Дубоўка? Паўтараючы сюжэт, ён адначасна й не згаджаўся з Купалам, бо браты-забойцы ў творы загінулі жудаснай сьмерцю, выканаўшы свой, як ім здавалася, праведны прысуд, прычына якога хавалася ў клясавым канфлікце. Паэма Дубоўкі — відавочнае адмаўленьне ідэі клясавага канфлікту як спосабу вырашэньня маральнай праблематыкі ў творах, адмаўленьне каштоўнасьці й неабходнасьці распрацоўкі такога канфлікту ў літаратуры. Але гэта была не палеміка з Купалам! Пры дапамозе новай паэтычнай інтэрпрэтацыі вядомага Купалавага тэксту Дубоўка спрачаўся з асноўнымі тэарэтычнымі пастулятамі пралеткультуаўскай эстэтыкі. Паэт сьцьвярджаў такім чынам сваё мастацкае крэда, паказваючы праз прыём інтэрпрэтацыі, ад чаго ён адмаўляецца пры будове сыстэмы сваёй паэтыкі.

У тагачасных умовах Дубоўка ня мог адкрыта спрачацца з тэарэтычнымі ўстаноўкамі пралетарскіх ідэолягаў ад літаратуры, якія лічылі літаратуру „зброяй клясавага змаганьня“, аднак аўтар знайшоў цудоўную, надзіў глыбокую форму мастацкага ўвасабленьня сваіх эстэтычных ідэяў. Ён стварыў мастацкую інтэрпрэтацыю нібыта фальклёрнай легенды й даў „ключ“ ад яе ў выглядзе відавочных купалаўскіх паралеляў. Сучаснікі, многія зь іх, умелі карыстацца гэтым „ключом“ — ім была зразумелая сутнасьць твору з прычыны агульнасьці духоўна-эстэтычных памкненьняў (маецца на ўвазе блізкае Дубоўку ўзвышэнскае кола). Слушна ахарактарызаваў адметнасьць фальклёрных інтэрпрэтацыяў Дубоўкі Мікола Арочка: „Калі гаварыць пра самабытны наватарскі спосаб, які быў празорліва адкрыты Дубоўкам, то сэнс яго ў майстэрстве алегарычнай інтэрпрэтацыі, ва ўмельстве ня толькі „падрабіцца“ пад народнае й даць стылізаваны „вытвор“, але дастасоўваць сумарныя вымярэнні народнага вопыту шматзначна да самых актуальных праблемаў сучаснасьці“⁸⁵. Менавіта гэта мы выразна бачылі ў прааналізаваных вышэй паэмах: Дубоўка зьвяртаецца да прыёму фальклярызацыі ня проста дзеля „народнага калярыту“, а з мэтай алегарычнай трактоўкі сучасных яму праблемаў жыцьця.

Дзеля падобнай мэты паэт выкарыстоўвае таксама зварот да мінулага. Паэма „Грахі чубатыя“ мела ўступ і тры кампазыцыйныя часткі з канкрэтным гістарычным пэрсанажам у цэнтры кожнай зь іх: Іван

⁸⁵ Арочка М. Беларуская савецкая паэма... С. 103.

Вашчыла, Пярвушка Шэршань і Станіслаў Дрозд. Зьнешне здаецца, што паэт распрацоўвае гістарычную тэматыку. Аднак ва ўступе ён робіць адмысловую заўвагу:

*Пра паходы ня буду,
ды і песьня мая не такая.
Не таму, што ня любя,
каб гісторыя ласкатала.*

*А ці чуў ты, мой аднамысны,
што ў архівах аб вёсках заснула?
Я сьвядома, зусім сумысьля,
успомніў Івана Ваічулу...⁸⁶.*

Адразу заўважым тое, што паэт зьвяртаецца да свайго „аднамыснага“ — да чалавека, блізкага яму думкамі (а зусім не да гэтак звананага „масавага чытача“!). Тым самым паэт, насуперак маладнякоўскім устаноўкам і будучым закідам крытыкаў, адстойвае спрадвечнае права паэта й літаратуры на элітарнасьць — на „ўзвышанасьць“ над запатрабаваньнямі жыцьця. Апісваючы крычаўскага паўстанца Вашчылу, Дубоўка ў самых агульных рысах перадае пэрыпэтыі падзеяў, зьвязаных з Крычаўскім паўстаньнем 1740-х гг. Цікава, што герой паэмы мае не гістарычнае імя: сапраўднага Вашчылу звалі Васіль, і ён быў ня толькі баявы кіраўнік сялянскага паўстаньня супраць буйной магнатэрыі, але й дастаткова таленавіты ідэоляг і палітык, які спрабаваў вырашыць сялянскае пытаньне зь юрыдычнага й адміністрацыйнага боку, бо на нейкі час узяў уладу ў Крычаўскім старостве ва ўласныя рукі⁸⁷.

Падзеі 1654 г., калі Маскоўская дзяржава пры цары Аляксеі Міхайлавічы здзейсніла цэлы шэраг бязьлітасна спусташальных паходаў на Беларусь, адлюстраваныя Дубоўкам у іншай сюжэтна-кампазыцыйнай частцы, героем якой ёсьць адзін з тагачасных народных змагароў — Пярвушка Шэршань. Лютасьць маскоўскіх войскаў, што дакладна выконвалі загады цара, паэт перадае ў некалькіх сьціслых радках:

*Зруйнаваў Панадсожжа Трубецкі князь,
засталіся адны недасекі...⁸⁸.*

⁸⁶ Дубоўка У. Трысьцё... С. 90.

⁸⁷ Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х частках. Ч. 1. Мн., 1994. С. 254.

⁸⁸ Дубоўка У. Трысьцё... С. 95.

Тое, што Дубоўка не перабольшваў, зафіксавана ў гістарычных дакумэнтах. Вось, прыкладам, фрагмэнт рэляцыі-данясеньня сумнапаятнага ў Беларусі Аляксея Трубяцкога цару з адлюстраваннем этыкетнага для расейскага мэнталітэту царапаконства й апісаньнем расправы над Слуцкам і ягонымі жыхарамі: „А *пришод, государь, под Слуцк... посылали мы, холопы твои, дворян гродцким людем говорить, чтоб они твоей государственной милости поискали, тебе великому государю добили челом и город Слуцк здали... И городецкие, государь, люди... и всякие градецкие люди... во всем отказали, что де они тебе великому государю добить челом не хотят и города Слуцк не здадут. И мы, холопы твои, велели слущкие посады и свободы все выжечь при себе. И по твоему государевому... указу пошли мы, холопы твои, испод Слуцка со всеми твоими государевыми ратными с конными и пешими людьми к Слониму августа в 26 день. А идучи, государь, дорогою, села и деревни и хлеб и сено и всякие конские кормы мы, холопы твои, по обе стороны жгли и людей побивали и в полон имали, и разоряли совсем без остатку. И по сторонам потомуж жечь и разорять посылали*“⁸⁹. Твор Дубоўкі ня ёсьць гераічна-эпічны, пэрсанажы й падзеі апісанья тут хутчэй у лірычна-эмацыйным ключы. З гістарычных пэрыпэтыяў аўтар вылучае важны матыў змаганьня, непакоры беларусаў цягам сваёй гісторыі, супраціўленьне ўсялякаму гвалту й уціску. „*Ня схліўся перад царскай Масквой... / Шэсьцьсот пяцьдзесят чацьверты...*“, — пісаў паэт, і, як рэзюмэ, дадаваў: „*Беларусам галовы сьцінлі, / каб арлы сілкавалі арламі...*“⁹⁰.

Герой наступнай часткі твору Станіслаў Дрозд — удзельнік сучаснай Дубоўкі гісторыі. У аўтарскіх камэнтарах да паэмы Дубоўка адзначаў, што ягоны пэрсанаж — селянін зь Нясьвіжу, нялюдка катаваны польскімі панамі й для сьцьвярджэньня сваёй праўды вымушаны адсекчы сабе чатыры пальцы на руцэ. Так была прынесена ахвяра за праўду. Такім чынам, тры фрагмэнты паэмы нібы вяртаюць нас да экспацыцыі — яе галоўнага матыву, які зноў жа мае сымбалічна-алегарычны сэнс: „*Не было такога здарэньня, / каб на Беларусі / ня плакалі. / Абяцалі усе / збавеньне, / а цкавалі усе / сабакамі. / Кожны лічыць, / што робіць ласку. А ты — / дзякуй / і / даланямі пляскай*“⁹¹.

⁸⁹ Цыт. паводле: Нарысы гісторыі Беларусі. Ч. 1... С. 220. Правапіс цытаты захаваны.

⁹⁰ Дубоўка У. Трысьце... С. 96.

⁹¹ Тамсама. С. 87.

Уладзімер Дубоўка пісаў паэму як „фрагменты мінулага“. Відавочна, ён ня меў на мэце заглыбляцца ў гісторыю (нават імя Вашчылы назваў недакладна) і ствараць эпапею народнага змаганьня супраць клясавага ворага. Ён выкарыстаў падборку гістарычных сюжэтаў для эксклюзійнай мэты: праз гістарычныя вобразы даць інтэрпрэтацыю сучаснасьці й тых грамадзка-палітычных ідэяў, якія ў ёй сутыкаюцца. Гэтая гіпотэза, з аднаго боку, пацвярджае выснову Міколы Арочкі пра сучасныя інтэрпрэтацыі фальклёрных сюжэтаў у творчасьці Дубоўкі, аднак цяпер выснову можна пашырыць і на гістарычныя сюжэты. Зь іншага боку, сама гіпотэза пацвярджаецца й думкай Антона Адамовіча, які пісаў пра паэму „Грахі чубатыя“, што гэта надзвычай важны для разуменьня ідэйна-эстэтычнай канцэпцыі Дубоўкі твор: „Уцэлым „Грахі чубатыя“ пабудаваньня на дзвюх цікавых групах паралелізмаў: у часе (мінулым і будучым) і ў прасторы (усходня й заходня акупацыі). У мінулым Дубоўка вылучае другую палову XVII ст., час барацьбы супраць акупацыяў як з Захаду, гэтак і з Усходу, вельмі падобны да сучаснасьці — да таго пэрыяду, калі паэма была напісаная. Барацьба супраць акупантаў з Захаду ў мінулым паказаная праз Івана Вашчылу (крытык паўтарае імя Іван сьледам за Дубоўкам. — **І. Б.**), правадыра Крычаўскага паўстаньня; барацьба супраць акупантаў з Усходу — празь Пярвушку Шэршаня, аднаго зь лідэраў партызанскага руху супраць арміі маскоўскага цара Аляксея. У сучаснасьці Запад прадстаўлены селянінам Станіславам Драздом, які, паводле газэтаў, адсек чатыры пальцы ў знак пратэсту супраць тэрарыстычнай акцыі польскіх акупантаў. У паралельную пазыцыю, супрацьлеглую акупантам з Усходу, Дубоўка ставіць самога сябе“⁹². Далей у тэксьце ідзе цытата з заключнага невялікага разьдзелу паэмы. Прывядзём яе больш поўна:

*Хто ведае,
можа, прыйдзеца калі-небудзь
сьмерць паклікаць,
як душу сваю
ў песнях раздам.
Але,
напэўна,
не агорне мяне
такі жаль вялікі,*

⁹² Adamovich A. Opposition to Sovietization... P. 82.

як у Нясьвіжы
Станіслава Дразда⁹³.

Разважаньне Антона Адамовіча заканчваецца наступнай высновай:
„Зразумела, Дубоўка мае на ўвазе, што ён гатовы быў добраахвотна падзяліць лёсы герояў мінулага й сучаснага супраціўленьня; зь відавочных прычынаў, тым ня менш, ён не разьвівае гэтую тэму ў далейшым, але проста раптоўна абрывае паэму на гэтай кропцы“⁹⁴. Развагі крытыка, у мінулым узвышэнца, падаюцца нам пераканаўчымі, бо яны адпавядаюць сыстэме паэтыкі Дубоўкі, вызначальныя рысы якой на той час былі ўжо досыць акрэсьленыя, асабліва прынцып сучаснай алегарычнай інтэрпрэтацыі фальклёрных і гістарычных сюжэтаў.

Хоць паэт у заўвагах да зборніка „Трысьцё“ адзначыў, што не разьвіў „фрагмэнты зь мінулага“, як зьбіраўся, усё ж ён дапоўніў паэму новымі строфамі пры падрыхтоўцы ў 1928 г. да выданьня свайго збору твораў „Дэпэшы бяз адрасу“. Аднак знамянальна, што пашырыў ён не гістарычныя сюжэты, што склалі трыадзіную кампазыцыю твору, а лірычныя адступленьні з выразным выяўленьнем пазыцыі аўтара. Зрабіў разгорнуты пачатак, дзе ўзмацніў гучаньне патрыятычнага матыву: змаганьне за новую Беларусь бачыцца яму ахвярным шляхам, на якім трэба будзе пакласьці сваё жыцьцё, як паклалі яго змагары за лёс Беларусі ў мінулым:

*А упартасьць жа наша ўзрастае,
А расьцём і мацнеем, мацнеем!
Беларусь ты мая залатая, —
Табе ў ногі жыцьцё сваё сьцелем.*

*Хіба можа быць як іначай? —
Нас дзяньніцы завуць-заклікаюць:
Чым бадзяцца з торбай жабрачай,
Лепш на грудзі пясок і камень.*

*А дзяньніцы гэтыя сьвецяць —
Нашы сьцежкі ў праменьні агнёвым.
Іх ня зьвее ў даліны вецер,
Ні варожыя хіжыя словы*

⁹³ Дубоўка У. Трысьцё... С. 99.

⁹⁴ Adamovich A. Opposition to Sovietization... P. 82.

*Ушануем сваіх мы герояў, —
Хоць у песнях збудуем ім помнік.
Іхная смеласьць агорне
Нас з табою, паўстанцаў патомак⁹⁵.*

Такім чынам, бачыцца зусім правамернай канцэпцыя мастацкіх паралеляў у гэтым творы, высунутая Антонам Адамовічам: сапраўды, калі мы будзем шукаць ідэйна-мастацкі адпаведнік вобразу Станіслава Дразда, то ня ўбачым нікога, апроч самога аўтара-пэрсанажа, што здольны заўважыць сябе ў люстры падзеяў, паралельных апісаным ім у паэме. Хоць гэтае люстра не паказвае нічога аптымістычнага, ён з радасьцю вітае дух змаганьня й верыць у вялікасьць новага шляху Беларусі: „*Песня — песняў, на новыя дзеі / заклікае краіну заўсёды*“. Так паэма „Грахі чубатыя“ арганічна завяршала зборнік „Трысьце“, дапаўняючы яго развагамі пра гістарычны й сучасны лёс Беларусі, — завяршала, стасуючыся з галоўным матывам першага праграмнага верша „Не дзівіся“: „*Не дзівіся — жыцьцё ў змаганьні, / дык змаганьне вітай істотай!*“.

Упершыню ў гэтым зборніку Дубоўкі мы сустракаем слова „акавіта“ як вобраз-сымбаль „жывой вады“. Пры канцы кнігі, у камэнтарах і тлумачэньнях словаў, аўтар даводзіць паходжаньне гэтага слова — „з лацінскай мовы скарачэньне двух словаў: аква вітэ — вада жыцьця“. Сустракаецца ж яно як вобраз у паэме „Дзяўчына“:

*Толькі сонца з высь блакіту
разьлівае ў сьвет,
як у казцы, акавіту, —
прамяністы след...⁹⁶.*

Такім чынам, мастацкі вобраз „акавіты“, звязаны з сэмантыкай прамяністасьці, — гэта беларуская вэрсія ўнівэрсальнай жыцьцядайнай энэргіі (як „дух“ у хрысьціянстве, альбо „цы“ ў даасізьме, альбо „прана“ ў індуізьме). Дубоўка быў стваральнікам ня толькі новай паэтыкі, але й новай эстэтычна-філязофскай канцэпцыі мастацтва, якая звязвала яго з трансэндэнтным, што было смелым выклікам афіцыйна прапагандаванаму ў тыя часы гэзісу ўтылітарнасьці мастацтва як складовай часткі сацыялістычнага будаўніцтва.

⁹⁵ БДАМЛіМ. Ф. 66. В. 1. Адз. зах. 1280. Арк. 52.

⁹⁶ Дубоўка У. Трысьце... С. 38.

V. Крэда шыпшынавых дзідаў

Наступная кніга паэзіі Ўладзімера Дубоўкі „Credo“ пабачыла сьвет у 1926 г. у сэрыі выданьняў Цэнтральнага бюро „Маладняку“ і стала таксама этапнай для паэта, дзе абагуленьня вершы 1924—1925 гг. Ужо сама назва кнігі абавязвала да выкладаньня сваёй творчай праграмы ня проста ў адным з канцэптуальных вершаў, якім магла б пачынацца кніга, а наогул ва ўсёй яе ідэйна-мастацкай цэласнасьці. Слова „Credo“ паходзіць ад лацінскага дзеяслова „верыць“. Паводле якіх ключавых вобразаў мы можам рэканструяваць тыя канцэпты, што вызначаюць паэтаву веру, і цалкам — у што верыць паэт? Якія ягоны сымбаль веры?

Адкрываецца кніга вершам „Сьцежка“, які першапачаткова настрайвае на досыць празрыстую й звыклую сымболіку: сьцежка як пуцявіна жыцьця. І насамрэч гэта так. Аднак верш закранае сэнсавызначальную сутнасьць паэтавага жыцьця, ён поўны ня толькі вобразна-сымбалічным, але й прарочым сэнсам. „*Віесься ты істужкай каляровай, — так пачынае паэт размову пра свой лёс. — Сьціскаеш пальцамі лістоў кляновых, / а часам — навальніцай скалатнеш...*“. Ніякія выпрабаваньні ня страшныя лірычнаму герою верша, які „*бяз хлеба — жыць, і хлеб з крапівы — еў*“. Напрыканцы верша думка аўтара арганічна пераходзіць да Беларусі — яе лёс і лёс паэта непарыўныя:

*І не прашу я ад жыцьця замнога:
хай Беларусь, мой занядбаны край,
напорным крокам ідзе сваёй дарогай:
на Ўсходзе ясныя агні гараць...⁹⁷.*

Узьнікае зразумелае пытаньне: ці Дубоўка прызнае ўжо слухнасьць „усходняй“ канцэпцыі геапалітычнага разьвіцьця Беларусі, ці адмовіўся ад свайго ранейшага „ўсходне-заходняга“ нэўтралітэту, або тут нешта іншае? На нашу думку, акцэнт зроблены паэтам на трэцім радку гэтай страфы: „*Напорным крокам ідзе сваёй дарогай*“ (вылучана намі. — **І. Б.**) Відавочна, што „свая дарога“ Беларусі пралягае так ці інакш праз выпрабаваньне й спакусы „яснымі агнямі Ўсходу“ — такая была гістарычная рэальнасьць, якую немагчыма ня ўлічваць. Што ж абірае грамадзянская й паэтычная думка Дубоўкі, якая ягоная лірычная вэрсія? Прыслухаемся да канцоўкі верша:

⁹⁷ Дубоўка У. Credo... С. 6.

А там — вядзі хоць на зламаныя шы,
 а не — цябе самое павяду.
 У песьнях пабудую свой трыкліні
 на лозах ніцых кіну сум-жуду⁹⁸.

Такім чынам, „сум-жуда“ паэта будзе пакінутая тады, калі ён пабудуе ў песьнях „свой **трыкліні**“. Як разумець гэты вобраз? Лексыка Дубоўкі цягам усёй творчасці вылучалася, як мы ўжо падкрэсьлівалі, адметнасьцю. Слова „трыкліні“ — яшчэ адзін скразны, вызначальны вобраз-сымбаль паэта й сустракаецца ў многіх вершах. Чаму гэты лексычны гістарызм прыдатны для Дубоўкі? Слова паходзіць ад лацінскага *triclinium* і значыла ў старажытных рымлянаў „стол з трыма ложкамі для трапэзаў“. Чаму важна было скарыстаць такое слова для стварэння мастацкага вобразу, бо ня проста ж дзеля арыгінальнасці й блыску эрудыцыі рабіў тое Дубоўка? Думаецца, ключ да разгадкі ў тым, што ў старадаўня рымскія часы такая бяседа-баляванне за сталом-, трыклініюмам“ адбывалася з удзелам трох раўнапраўных патрыцыяў высакароднага паходжання. У Дубоўкавай ідэйна-мастацкай канцэпцыі геапалітычнага становішча Беларусі такі вобраз мог азначаць толькі тое, што паэт бачыў сваю родную краіну Беларусь раўнапраўнай удзельніцай гістарычнага „балю“ паміж Польшчай і Расеяй. У выніку, нягледзячы на тое, што „на Ёсходзе ясныя агні гараць“, усё ж Беларусь павінна крочыць сваёй гістарычнай пуцявінай, якая прывядзе яе за бяседны стол-трыкліні народаў роўнаю сярод роўных. Гэтая мастацкая ідэя была блізкая, тоесная Купалавай, і разьвіваецца Дубоўкам паслядоўна й мэтанакіравана.

Трэба сказаць, што вызначальную ролю, што надаваў Уладзімер Дубоўка вобразу трыклінія, падкрэсьлівае й ягоны намер назваць гэтак цэлы зборнік уласных вершаў. Так, двойчы: пры канцы кнігі „Там, дзе кіпарысы“ ў 1925 г. і пры канцы кнігі „Credo“ ў 1926 г. згадваецца чарговы зборнік вершаў Дубоўкі „Трыкліні“, які „рыхтуецца да друку“. Як ведама, такі зборнік ня быў выдрукаваны. Магчыма, гэтка была першапачатковая назва зборніка „Наля“, што выйшаў у Маскве ў 1927 г. Пасля ж зь нейкіх прычынаў яна была зьмененая. На нашу думку, калі гэта сапраўды так і зьмена адбылася, то зрабіў яе, хутчэй за ўсё, ня сам аўтар, а выдаўцы, што далі кнізе больш зразумелую назву паводле аднаго з цэнтральных вершаваных цыкляў (паэт назваў іх „мэлёды“).

⁹⁸ Дубоўка У. Credo... С. 6.

Назва „Наля“ сапраўды гучала больш проста, па-хатняму й без такога сымбалічнага падтэксту, як „Трыкліні“.

У зборніку „Credo“ набірае моцы матыў трагічнай наканаванасці, скону ў распачатым няроўным змаганьні (вершы „Часіна ды з сокам рабіны“, „Паляжам мы“). У вершы „Часіна ды з сокам рабіны“ паэт выразна падкрэсьлівае, што ня нейкі абстрактны суб’ект ёсьць лірычным героем ягонага верша, а менавіта ён сам — Уладзімер Дубоўка. Ён закранае матывы літаратурнай і ідэялагічнай палемікі, якая непасрэдна адбівалася на ягоным лёсе, вымушала дакладна вызначаць сваю пазыцыю:

*Часіна, ды з сокам рабіны,
качаеш мяне ў чарнабыльлі.
На дзіды, на востры шыпшыньнік
ці сэрца, ці дух мой узьбілі.*

*Кальшущца скаргі і мойкнучь,
разносяцца разам пялёсткі.
Ня хоча Ўладзімер Дубоўка
сьпяваць пад зазубраны лёскат.*

*Пачаў — хай канчаюць другія,
шляхі — адшукаю сабе я.
Загіну — няхай і загіну,
мне гімнамі будуць завеі⁹⁹.*

Апазыцыйнасьць паэта была выразна акрэсьленая, збочыць, здрадзіць самому сабе паэт ня мог, а таму ўжо загадзя прадчуваў, што ягоны шлях — гэта ягоная галгофа („загіну — няхай і загіну“). З гэтай самай прычыны зьяўляецца ў вершы вобраз „шыпшыньніка“, ягоных вострых дзідаў, на якія „ці сэрца, ці дух мой узьбілі“. Архетыпам гэтага вобразу, бясспрэчна, ёсьць цярновы вянец Хрыста — сымбаль пакуты й цярпеньня. Для беларускага паэта важна было адшукаць у беларускіх традыцыйных рэаліях адэкватны вобраз: ён абраў менавіта шыпшыню — традыцыйную кветку-кустарнік, характэрную для нацыянальнага краявіду, распаўсюджаную на ўзьлесках і каля сядзібных гаспадарак. Гэты беларускі „цярновы вянец“ Дубоўка будзе несці да наканаванай яму мяжы.

⁹⁹ Дубоўка У. Credo... С. 9.

Сэмантыка вобразу шыпшыны, тым ня менш, не замыкаецца толькі гэтакім прачытаньнем. Адразу можна адчуць, што вобразы й настрой верша перагукаюцца з добраведным Дубоўкавым вершам, які стаў ягонай своеасаблівай візытнай карткай, — „О, Беларусь, мая шыпшына“. Гэта натуральна, бо вершы былі напісаныя адначасова, з розніцаю ў два дні: 3 траўня 1925 г. верш „О, Беларусь, мая шыпшына“ й 5 траўня — „Часіна ды з сокам рабіны“, дзе разьвіваецца й узмацняецца вобразна-выяўленчае значэньне сымбалю шыпшыны як церняў, на якія наколае сэрца паэта. Такім чынам, сымбаль радзімы зьліты з сымбалем церняў у адным вобразе шыпшыны. Два сымбалі злучаюцца й праз асобу самога паэта — суб'екта лірызацыі. Таму ня дзіўна, што вобраз шыпшыны набыў такое гучаньне: стаў вызначальным для Дубоўкі, асацыюецца нязьменна зь ім і зь Беларуссю 1920-х гг., а таксама ператварыўся ў любімы верш шматлікай публікі, заваяваў папулярнасьць на ўсе часы. Своеасаблівая гісторыя стварэньня, перастварэньня й друку гэтага знакамітага верша. Першы варыянт яго, які потым дапаўняў і перапісваў сам аўтар, гучыць наступным чынам:

*О, Беларусь, мая шыпшына,
зялёны ліст, чырвоны цвет!
У ветры дзікім не загінеш,
чарнобылем не зарасьцеш.*

*Пялёткамі тваімі стану,
на дзіды сэрца накалю.
Тваіх вачэй, пад колер сталі,
праменьне яснае люблю.*

*Ніколі пройме зь дзікім ветрам
не разьвіваць дзявочых кос...
Імкнесься да Камуны Сьвету,
каб радасьць красавала скрозь.*

*Варожасьць шляху не зачынiць:
у перашкодах дух расьце.
О, Беларусь, мая шыпшына,
зялёны ліст, чырвоны цвет!¹⁰⁰.*

¹⁰⁰ АДДЗЕЛ РЭДКІХ КНІГ І РУКАПІСАЎ ЦНБ. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 23. Арк. 2.

Менавіта гэты варыянт верша ёсць ягонай першай рэдакцыяй. У такім выглядзе тэкст з пазнакаю 1925 г. захаваўся ў архіўных зборах паэта (адкуль намі й друкуецца), а таксама быў апублікаваны ў зборніку „Наля“ (Масква, 1927) — наступным пасля „Credo“. Затым гэты ж варыянт тэксту быў перадрукаваны ў першым томе выбраных твораў паэта 1965 г., куды яго ўключыў сам Дубоўка, — у цыкль „3 часоў маладосці“. У зборніку „Credo“, пра які ідзеца ў гэтым разьдзеле, зьмешчаны іншы варыянт верша — скарачаны й папраўлены:

*О, Беларусь, мая шыншына,
зьялены ліст, чырвоны цвет!
У ветры дзікім не загінеш,
чарнобылем не зарасьцеш.*

*Пялёткамі тваімі стану,
на дзіды сэрца накалю.
Тваіх вачэй — пад колер сталі, —
праменьне яснае люблю.*

*Ніколі пройме зь дзікім ветрам
не разьвіваць дзявочых кос...*

.....
*Цяпер рэспубліка Саветаў
і радасьць пунсавее скрозь¹⁰¹.*

У гэтым жа выглядзе верш быў зьмешчаны ў 1925 г. у газэце „Малады араты“ (№17—18). Мэтамарфоза, якая адбылася зь вершам, красамоўная нават для сярэдзіны 1920-х гг. Якая прычына такой недарэчнай, на першы погляд, інварыянтнасьці? Папраўлены й скарачаны варыянт быў надрукаваны ў беларускіх выданьнях і, відавочна, апошняя страфа з радкамі „*Варожасьць шляху не зачыніль: / у перашкодах дух расьце*“ была вельмі празрыста звязаная з жывой тагачаснай палемікай і апазыцыйнасьцю Дубоўкі, якому праз увесь час даводзілася пераадольваць нападкі й папрокі ў недастатковай пралетарска-рэвалюцыйнай вытрыманасьці ягоных тэкстаў, у „трызьненні“ нейкай нацыянальнай Беларусью. Ці сам Дубоўка „пайшоў на кампраміс“ і зьняў страфу, у дадатак перарабіў апошнія радкі з папярэдняй страфы і дадаў у сярэдзіне яе шматкроп’е? Думаецца, што гэта таксама недалікатнае

¹⁰¹ Дубоўка У. Credo... С. 25.

ўмяшаньне выдаўцоў і рэдактараў. Здаецца, не такая ўжо вялікая розьніца была паміж „Імкнесься да Камуны Сьвету“ й „Цяпер рэспубліка Саветаў“ — і там, і там сэмантыка вобразаў рэвалюцыйная. Аднак у першым варыянце „Камуна Сьвету“ й імкненьне да яе скіраваныя ў будучыню й прачытваюцца як агульначалавечы ідэал, як адвечная мара людзей пра справядлівасьць. У другім варыянце гэты ідэал зьямялецца й падносіцца як ужо здзейсьнены ў рэчаіснасьці — увасоблены ў „рэспубліку Саветаў“, ад чаго ўжо „радасьць пунсавее скрозь“.

Калі дапусьціць, што Дубоўка сам перарабляў верш „на злобу дня“, то ён сьведама аддзяліў свой сапраўдны тэкст ад пераробленых радкоў красамоўным шматкроп’ем, каб было зразумела, што тут штосьці ня так, што парушаная натуральнасьць разьвіцьця лірычнага пачуцьця й вобразу, што адбылося ненатуральнае ўмяшаньне ў структуру тэксту. Відавочна, што ў такім выпадку ён хацеў даць зразумець гэта і выкарыстаў шматкроп’е, якое тут мела значэньне паўзы, маўчаньня. Паэт мог разьлічваць на тое, што сэмантыка маўчаньня будзе прачытаная сучаснікамі й адкрыецца дапытлівым нашчадкам, для якіх і трэба было расставіць апазнавальныя знакі свайго пратэсту: пратэсту ў маўчаньні, пратэсту ў шматкроп’і, пратэсту ў перабольшаным падкрэсьліваньні дамінуючых у жыцьці рэаліяў, чужых і варожых для паэтавай душы й ягонага разуменьня шляху Айчыны. Зьмены ў вершы, зробленыя, магчыма, самім паэтам у 1925 г., красамоўна сьведчаць, наколькі неспрыяльная сытуацыя была тут для выказваньня свайго крэда. Але пры першай жа магчымасьці Дубоўка ўзнавіў першапачатковы тэкст і такім надрукаваў яго ў маскоўскім зборніку „Наля“, дзе цэнзура ня ўгледзела ніякай небясьпекі ў радках паэта, у адрозьненьне ад цэнзуры на бацькаўшчыне.

Пэрыпэтыі тэксту верша „О, Беларусь, мая шыпшына“, ня скончыліся ў 1920-х гг. Гэта сапраўды верш-візытоўка Ўладзімера Дубоўкі, і трэба было яго дастасаваць да сытуацыі 1950—1960-х гг. Вобраз радзімы-шыпшыны захаваўся, але напоўнены зьместам тагачаснай рэальнасьці. У новым вершы знайшлі адлюстраваньне паэтыка й стыль канца 1950-х — пачатку 1960-х гг. У першым томе выбраных твораў 1965 г. зьмешчаны адзін з варыянтаў пад назваю „О, Беларусь, лясная ружа“¹⁰². Існуе як мінімум чатыры вэрсіі гэтага верша, зробленыя пры канцы 1950-х гг. (пад усімі архіўнымі тэкстамі дата 1958 г.). Два зь іх маюць назву паводле першага радка „О, Беларусь, лясная ружа“, а два ін-

¹⁰² Дубоўка У. Выбраныя творы: У 2-х тамах. Т. 1... С. 251—252.

шыя — „О, Беларусь, мая айчына“. Існуюць таксама розначытаньні строфаў. Можна было б не акцэнтаваць на гэтым асаблівай увагі, калі б ня некалькі істотных рэчаў, зьвязаных з разуменьнем творчай індывідуальнасьці самога паэта й той эвалюцыі, якая зь ім адбывалася й усё яшчэ застаецца у нечым загадкай.

Зьвяртае на сябе ўвагу той факт, што паэт нібыта ўвесь час жыву ў палоне вобразаў згаданага верша, і тэкст нібы вабіў яго да сябе зноў і зноў. Відавочна, гэта быў вельмі важны для Дубоўкі твор. Сам паэт згадваў пра „выпадковы“ зьбег акалічнасьцяў, што прывёў да перагляду верша. Але ж перапрацоўка адбылася радыкальная! І што тут важна: Дубоўка запісаў гісторыю стварэньня гэтага новага верша падрабязна — як павучальнае апавяданьне пра шляхі нараджэньня „каньютурнага“ твору. Высоўваем тут меркаваньне, што запісаў гэта невыпадкова: меў на мэце даць „ключ“ да праўды — да разуменьня таго, як у савецкай рэчаіснасьці адбывалася дэфармацыя творцы. Такім чынам, архіўны нарыс Дубоўкі „Пра зьяўленьне аднаго верша“ ёсьць красамоўным фактам літаратурнага жыцьця канца 1950-х гг. і адначасна паэтавым пратэстам супраць пануючых тады літаратурных нормаў і густаў.

Зьвернемся да тэксту гэтага ўнікальнага дакумэнта:

„Я ніколі не задумвайся над такім пытаньнем: як часам выпадковая зьява дае пачатак новаму твору, дапамагае яму зьявіцца на сьвет, і як часам якая-небудзь нечаканасьць зьнішчае ў тваёй памяці й тваім уяўленьні ўжо зусім гатовы, высьпелы тваім сэрцам твор, калі заставалася толькі ўзяць у рукі пяро й запісаць яго на паперу. Прышла гэтая нечаканасьць, перабіла твае думкі, настроі, і як ты ні старайся прыгадаць тое, што было ўжо сфармавана ў нейкую цэльнасьць — няма яе й ніколі ня будзе.

У зьвязку з рэдагаваньнем, падрыхтоўкай да друку кнігі выбраных твораў мне давялося пазнаёміцца з выдатнымі знаўцамі нашае кнігі і літаратуры: З. П. Матусавым, М. І. Татурам, І. Д. Казекам, А. Е. Кучарам. У працэсе гэтай падрыхтоўкі й зьвязаных зь ёй таварыскіх гутарак з гэтымі таварышамі, а такжа й з другімі, пра якіх скажу крыху пачакаўшы, зьявіўся ў мяне зусім новы твор. Для мяне гісторыя напісаньня яго зьяўляецца настолькі незвычайнай у маёй творчай практыцы, што я падумаў запісаць пра гэта на паперу“¹⁰³.

Спынімся тут, каб зрабіць заўвагу. Дубоўка акцэнтуюе нашу ўвагу на незвычайнасьці справы зь пераробкай верша, што нават заахвоціла

¹⁰³ Адзел рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 322. Арк. 1.

яго запісаць гэты сюжэт са свайго творчага жыцця. Для чаго ён гэта зрабіў? Вонкава стыль нібыта нэўтральны, інфармацыйны, чаго й вымагала задума. Аднак за гэтай нэўтральнасцю іскрыць ледзь бачная, добра схаваная іронія паэта, якую ў жыцці можна было заўважыць хутчэй не на вуснах, а ў вачах (тым, хто ня бачыў Дубоўку ў жыцці, пра гэта скажуць фатаздымкі). Абраўшы тон нэўтральнага апавядальніка, аўтар працягвае далей паслядоўна выкладаць факты:

„А пачалося так. *Рукапіс маёй кнігі быў у тав. З. П. Матусавы, як у самага адказнага за выданьне ўсяго што б там ні было, у самым канцы 1958 г. Як звычайна, у канцы году ўва ўсіх адказных і нават неадказных працаўнікоў — вельмі многа работы: заканчэньне аднаго і падрыхтоўка да другога году. Тут і каштарысы, тут і пляны, тут і справаздачы...*

Пры выпадковым спатканьні з В. З. (так ініцыялы названыя ў тэксьце. — І. Б.) Матусавым, каб прысьпешыць рух рукапісу, што мяне цікавіла асабіста як аўтара, я падаў думку даць мне гэты рукапіс на дадатковае маё рэдагаваньне, наколькі да гэтага рукапісу былі зроблены ўжо заўвагі таварыскага парадку І. Д. Казекам.

З. П. Матусаў так і зрабіў. Узяўшы гэты рукапіс дадому, я зьвярнуў увагу на тое, што да верша „О, Беларусь, мая шьпільна“, напісаным мною ў 1925 г., зроблена зусім трапная заўвага наконт таго, што слова „пройма“ зьяўляецца малапашыраным і што, для паляпшэньня гучаньня ўсяго верша, варта было б падумаць наконт падшуканьня нейкага іншага слова намест гэтага. Дарэчы, увесь твор гучыць так — (далей Дубоўка цытуе той варыянт верша, які ёсьць першаасноўным і складаецца з чатырох слупкоў. — І. Б.). Узяўшы слова „пройма“ — я пачаў думаць, чым яго лепш замяніць. Якія словы мне не прыходзілі на памяць, яны пачалі цягнуць за сабой у радок новыя. А наколькі так, перабудоўвалася ўся строфа. А наколькі перабудоўвалася адна строфа, яна прымушала мяне пераглядаць і суседнія строфы, каб даць пэўную цэльнасьць. Адным словам, зусім натуральна паўстала пытаньне наконт перагляду ўсяго твору. Мінула 33 гады, калі ён быў напісаны і надрукаваны. Мінула цэлая вялікая эпоха. Беларусь з лапатнай і сярмяжнай, якой яна была тады, вырасла ў індустрыяльную. На яе прасторах зьявіліся волаты-заводы: аўтазавод, трактарны завод і многа, многа іншых, ня менш вялікіх і важных.

Мне ў падумалася, што на фоне ўсяго сучаснага жыцця, на фоне гэтых заводаў, на фоне панарамы ў яшчэ больш чаруйнічай пэрспэктывы — мой гэты верш, няхай сабе ў кнізе выбраных твораў, зьяў-

ляўся б нечым падобным да той пастушковай дудкі-жалейкі, на якой і я іграў у сваім малецьці. Патрабуецца нешта іншае, нешта больш суцэльнае, што ў якой-небудзь меры было б у гармоніі зь Беларуссю сёньняшняй.

Мяне ўсё ж вабіў яшчэ вобраз той Беларусі, якой яна ўяўлялася мне ў 1925 г. пасля разрухі й руін грамадзянскай вайны — вобраз прыгожай, цудоўнай кветкі нашых лясоў — шыпыны...¹⁰⁴.

Перапынімся тут ізноў. Апошняя заўвага паэта вельмі істотная, яна нібы зводзіць да нуля ўсе папярэднія патасныя развагі пра новую актуальнасьць верша. Эпапэя ж зь пераробкай разгортвалася далей сваім шляхам. Заўвага, кінутая нібы незнарок, так і заставалася маленькім, але значным штрыхом. А перабудова ішла поўным ходам: зьмяняць дык зьмяняць! Ня толькі малаўжывальная „пройма“ знойдзе сваю замену. Але чаму б не замяніць і саму „шыпыну“ — вобраз-ключ? Вы жадалі гульні ў сынонімы — вось вам, калі ласка! А вершаваным май-стэрствам Дубоўка, бясспрэчна, мог уразіць. І ўзьнікла „лясная ружа“. А што — якая розьніца, як назваць адну й тую ж кветку? Якая розьніца глухому — нота „до“ гучыць ці „до-дыез“? Няхай сабе будзе „Беларусь — лясная ружа“, гэта ўсё роўна тая ж самая краіна. Але Дубоўка гэтай зьменаю падкрэсьліў, што не — ужо ня тая! Гэта Беларусь канца 1950-х гг., якая не праектуецца на 1920-я. Зрэшты, паэтавай мэтай менавіта й было: адбіць новую Беларусь у яе новых рэаліях. Самі ж рэаліі — дзяжурныя, казённыя, нагадвалі стыль напышлівых рэчгатываў, якія былі распаўсюджаныя на тагачасных плянэрскіх імпрэзах. Дубоўка добра адчуваў няшчырасьць гэтага кічавага стылю, ён стараўся пазьбегнуць яго нават у сваёй пераробцы, пакінуўшы шмат вобразных напамінаў пра першы варыянт верша („варожасьць“, „перашкоды“, „пялёсткі“ — праўда, ужо бязь дзідаў і інш.). Але зрэшты паслухаем самога Дубоўку:

„Узяўшы ў рукі пяро, я запісаў на паперу новы адменьнік, у якім слова „шыпына“ замяніў „лясной ружай“. Новы адменьнік гучаў так:

*О, Беларусь, лясная ружа!
Зялёны ліст, чырвоны цьвет!
Хадой упэўненай і дужай
Ідзеш ты у шырокі сьвет.
Над шляхам ясна сьвецяць зоры
З муроў справдэчнага Крамля.*

¹⁰⁴ Аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 322. Арк. 2—3.

Нягоды знішчаны і гора,
Красуе родная зямля.
Варожасьць шляху не заслоніць,
Мацнее дух ад перашкод.
Тваё ічасьлівае сягонья
Стварыў упарты наш народ.
Цябе вітаем шчырай песняй,
І сонцам ясным, і зарой,
І кожнай лісьцінкай у лесе,
І кожнай кветкай лугавой.
Дакуль на небе сонца сьвеціць,
Дакуль існуе сьветам сьвет, —
Нас не разьвее дзікі вецер,
Не замяце твой ясны сьлед.
Мы загартуем нашы душы,
І ў час, калі апошні бой, —
Непераможнай хваляй рушым,
Цябе заслонім мы сабой.
Пялёсткамі тваімі станем,
Каб вечна красавала ты
І каб шумелі вечна з намі
Твае зялёныя лісты.
О, Беларусь, лясная ружа,
Зялёны ліст, чырвоны цьвет!
У грамадзе савецкай дружнай
Ты і знайшла свой новы сьвет¹⁰⁵.

Варыянт верша, надрукаваны ў 1965 г., крыху адрозніваецца ад гэтага варыянту, а таксама ў ім на адну строфу менш, але ж пераважна яны падобныя. Да таго ж ня будзем забывацца, што Дубоўка надрукаваў у двухтамовіку й першы варыянт 1925 г., і новы верш 1958 г., што ёсьць падкрэслена красамоўным, калі браць пад увагу крытыку й заўвагі рэдактараў, пра якія ён згадваў у сваім артыкуле. Значыць, паэту было прынцыпова важна ня тое, каб патрапіць густам новага часу, быць, як кажуць, у нагу зь ім і выканаць слухныя парады „тонкіх і дасьведчаных“ рэдактараў. Думаецца, што Ўладзімер Дубоўка меў абсалютна дакладнае ўяўленьне пра тое, які гэта быў час і што можна

¹⁰⁵ Адзел рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 322. Арк. 3—4.

было сказаць пра яго ўголас, ня трапіўшы потым ізноў туды, адкуль ён усё ж такі здолеў выйсці. Напісаўшы гэтыя варыянты вершаў у 1958 г. і свой артыкул пра тое, як ён гэта рабіў і чаму, Дубоўка тым самым паказаў нам, як мастак, праўду пра тое, якое значэнне тады мела эстэтычная вартасць радка. Ён даў зразумець, што яна ня значыла абсалютна нічога, апроча адпаведнасці патрэбным палітычным ідэалагэмам, пра чысьціню ўвасабленьня якіх у мастацтве па-ранейшаму дбаў немалы штат цэнзараў, крытыкаў і рэдактараў.

Уласна кажучы, для Дубоўкі мала што змянілася: ён правіў у 1925 г. верш для беларускага друку, правіў і ў 1958 г. І паэт не абураўся, вонкава не пратэставаў: ён рабіў так, як яму раілі-загадвалі, нібыта выконваючы адзін са сьвятых хрысьціянскіх заветаў:

„А Я вам кажу: Не праціўцеся злomu; а калі б хто ўдарыў у правую ішачку тваю, настаў яму і другую. І таму, хто хоча з табой судзіцца і кашулю ўзяць, аддай яму й плашч. І калі б хто цябе змушаў ісьці з ім мілю, ідзі зь ім дзьве“ (Мацэв. 5, 39—41). Мабыць, гэтыя ісьціны былі спазнаньня Дубоўкам на ўласным лёсе, бо ў ягоных паводзінах адчувальная глыбіня разуменьня сутнасці Боскіх прыказаньняў: не як пакорлівасьць больш моцнаму й уплывоваму суперніку, не як пасіўнае зьмірэнне, а як хрысьціянская мудрасць, што дае чалавеку сілы выжыць, напаўняе акавітай Духу. Толькі так ён мог заставацца недасягальным для мітусьлівых прыслужнікаў улады, якія ніколі не маглі зьнішчыць ягонага сьвятла. Менавіта так, у кантэксце хрысьціянскай этыкі, можна зразумець Дубоўку: тое, што ён правіў верш, што абвясчаў тост „за кампартыю“. Паэт быў нібыта той вучань на гары, што чуў словы Хрыста: *„Вы чулі, што сказана: „Любі бліжняга свайго й у нянавісьці мей непрыяцеля твайго“*. *А Я вам кажу: Любіце ворагаў сваіх і малецца за тых, што перасьледуюць вас“*. (Мацэв. 5, 43—44). У атэістычным грамадзтве 1950—1960-х гг. такі тып паводзінаў быў незразумелы, бо дасягнуць сэрцам гэтых духоўных вышыняў было няпроста. Для гэтага патрабавалася вялікая праца духу, — духу, які вызнаў пакуты, несправядлівасьць і жорсткасьць лёсу. Дубоўка быў у тагачаснай савецкай імпэрыі адзін з тых, каму гэтыя хрысьціянскія ісьціны былі адкрытыя й вызначылі ягоную этыку. Але прасочым далей гісторыю стварэньня верша „О, Беларусь, лясная ружа“, абапіраючыся зноў на тэкст самога аўтара. Дубоўка быў не зусім задаволены новым варыянтам, бо адчуваў, што яму бракуе адлюстраваньня яшчэ нейкіх „праблемаў сучаснасьці“. Няцяжка заўважыць іронію ў Дубоўкавым гэксце — яна прарываецца праз увесь сур’ёзна-нэўтральны тон апаведу:

„Адразу ў мяне самога паўстала пытаньне: а дзе ж гучаньне нашае індустрыі? Зусім такое ж пытаньне задаў мне й І. Д. Казека, калі я паказаў яму гэты новы адменьнік. Ізноў я бяру пяро ў рукі і дадаю замест чацьвертае страфы новую:

Цябе вітаем працай плённай,
няспынным рокатам машын,
сям'ёй усёй шматміліённай
цябе вітаем, як адзін.

Наш вельмі ўдумлівы паэт Васіль Вітка парадзіў памяняць у гэтай страфе радкі: першыя два на месца апошніх.

Максім Танк сказаў, што яму не падабаецца страфа „Пялёсткамі тваімі станем“... цалкам, бо яна выбіваецца з агульнага тону верша, што яму не падабаецца вобраз „лясная ружа“, „ясна сьвецяць“, „мацнее дух ад перашкод“. Прыблізна тое ж самае сказаў і Анатоль Вялюгін. Узяўшы да сэрца й увагі ўсе гэтыя сяброўскія парады, я вярнуўся ізноў да свайго пяра й паперы, прадумаў увесь верш нанова і даў яго канчаткова ў такім выглядзе (лічым мэтазгодным прывесьці цалкам і гэты варыянт верша Дубоўкі, бо ён ня быў апублікаваны ў двухтамовіку выбранага й адрозьніваецца ад папярэдняга, хаця многія радкі й супадаюць. — **І. Б.**):

О, Беларусь, мая айчына,
ідзеш ты праз шырокі сьвет.
Красуе сьцяг твой, як шышына, —
зялёны ліст, чырвоны цьвет.
Над шляхам не пагаснуць зоры
з крамлёўскіх векавечных веж,
нядолю зьнішчыўшы і гора,
да камунізму нас вядзеш.
Варожасьць шляху не заслоніць,
ня спыніць пераможны ход.
Тваё шчасьлівае сягоньня
стварыў упарты наш народ.
Сям'ёй усёй шматміліённай
цябе вітаем, як адзін.
Цябе вітаем працай плённай,
няспынным рокатам машын.
Дакуль на небе сонца сьвеціць,
дакуль існуе сьветам сьвет, —

нас не разьвее дзікі вецер,
не замяце твой ясны сьлед.
Мы загартуем нашы душы,
а ў час, калі апошні бой, —
непераможнай хваляй рушым,
цябе заслонім мы сабой.
О, Беларусь, мая айчына,
ідзеш да найвялікшай з мэт,
красуе сьцяг твой, як шытшына, —
зялёны ліст, чырвоны цывет.

Калі я паставіў апошняю кропку каля гэтага апошняга адменьніка, я і задумаўся. — Мне не вядома, як спаткаюць гэты мой творчытачы. Можа, яны яго зганяць...¹⁰⁶

Варта адзначыць, што ў 1970 г. з друку выйшаў яшчэ адзін парафраза Дубоўкі на гэтую ж тэму зь яшчэ больш узмоцненымі акцэнтамі „сучаснасьці“ — „О, Беларусь... Цяпер ня ў песьнях, а наяве“, які наводзіць на думку, што паэт ішоў па шляху стварэньня такога своеасаблівага жанру, як *сампародыя*. Паводле той упартасьці, зь якой ён зноў і зноў вяртаўся да мадыфікацыяў свайго верша, мы можам меркаваць, што ў гэтым была нейкая парадаксальная, знарочыстая абсурднасьць. Магчыма, паэт жадаў, каб калі-небудзь ўсё згаданае было заўважана менавіта як абсурднасьць, бо гэта адзін з эстэтычных „ключоў“ Дубоўкі, які павінен дапамагчы адамкнуць сапраўдную сутнасьць паэтавай думкі. Такім чынам, ён ішоў да сьцьвярджэньня сваіх адносінаў да рэчаіснасьці шляхам „ад адваротнага“: не „падрабіцца“ пад новую эпоху меўся паэт, але паказаць бязглуздасьць яе раздутых ідэалаў. Сапраўды, калі „*хто хоча з табой судзіцца і кашулю ўзяць, аддай яму й плачч...*“ Калі хто захоча, каб ты пакрайў свае думкі на ягоны капыл, пакрай іх так, як ён і ўявіць сабе ня змог бы. Ён задаволіцца гэтым, але сутнасьць твая й тваё сьвятло ўсё роўна застануцца для яго незразумелья й недасягальныя.

У рэчышчы такога хрысьціянскага прачытаньня нам бачыцца й канцоўка гэтага знамянальнага Дубоўкавага нарысу. Нездарма ён выказаў сумнеў, як успрымуць новы варыянт верша чытачы: „*Можа, яны яго зганяць*“ — і паставіў шматкроп’е. Заканчвае ж апісаньне нараджэньня верша Дубоўка наступным чынам: „*Але — ці зьявіўся б ён на*

¹⁰⁶ АДДЗЕЛ РЭДКІХ КНІГ І РУКАПІСАЎ ЦНБ. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 322. Арк. 4—6.

сьвет, каб З. П. Матусаў ня даў мне мой рукапіс на дадатковы прагляд у той дзень, калі я пра гэта яго прасіў? Каб І. Д. Казека, В. Вітка, М. Танк і А. Вялюгін не выказвалі сваіх сяброўскіх заўваг наконт яго зьместу й афармленьня? — Безумоўна не. Вось чаму, паколькі гэта першы выпадак такога калектыўнага абмеркаваньня ў маёй практыцы — я й надумаў запісаць усё гэта сабе на памяць і дадаць пры гэтым: калі што добрае будзе сказана пра гэты мой твор, няхай яно, разам з маёй шчырай падзякай, і пойдзе да гэтых таварышоў, бо бязь іх, як ужо даведзена вышэй, яго й на сьвеце не было б. 26—27.XII.1958. Мінск. Ул. Дубоўка¹⁰⁷.

Такім чынам, мы назіралі ўвесь „творчы працэс“ нараджэньня новых Дубоўкавых вершаў на матывы Беларусі-шыпшыны. Зразумела, што ў пазьнейшы час вобраз быў цалкам пазбаўлены свайго другога сымбалічнага значэньня — „цярновага вянка пакутаў“, які выпаў на долю адданага Беларусі яе сына-паэта. Новыя варыянты верша паказвалі ўсё ж, што аўтар ня здрадзіў сам сабе. Ён шукаў новыя спосабы выказаць сваю пазыцыю ў той рэальнасьці, у якой яму трэба было жыць пасля рэабілітацыі. Крэда паэта — ягоная вера ў Беларусь — заставалася нязьменнае, хоць, як і прадчуваў, ён прайшоў свой шлях з наколацтвам „на дзіды, на востры шыпшыньнік“ сэрцам. Прадчуваньне такога „цярновага“ шляху было вельмі моцнае ў паэта й трывожнымі нотамі выявілася ў многіх вершах зборніка „Credo“. Адбілася яно й у заключным шырокапанарамным творы — публіцыстычнай паэме „Калініншчына“, прысьвечанай яшчэ аднаму з актывістаў беларусізацыі, папличніку ў адраджэнскай справе — Алесю Адамовічу, ведамаму ў твая часы дзяржаўнаму й партыйнаму дзеячу, земляку Дубоўкі. Паэт буйнымі штрыхамі малюе этапы гістарычнага разьвіцьця Беларусі, але найцікавейшымі нам падаюцца лірычныя ўступ і заключэньне твору, дзе найболей выяўленая пазыцыя самога аўтара. Ва ўступе ён зьвяртаецца да адрасата як да вельмі блізкага чалавека, якому можна даверыць усё, што хвалюе душу:

*Мой любы браце, блізкі і далёкі,
няма сталёвасьці і арфазвоннасьці.
Такая сьцюжа на душы, навокал,
як дзень з дажджамі — быццам сёньняшні.*

¹⁰⁷ АДДЗЕЛ РЭДКІХ КНІГ І РУКАПІСАЎ ЦНБ. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 322. Арк. 6.

Ці ж я ня ведаю, ці я ня знаю,
ці я ня сын сваёй сучаснасці —
жыццё крынічыць і музыкі граюць
на лад папасыці ўсё ня шчасыціца.

Часінай — весела, часінай — сумна
ідуць шляхі — ў балотах трацяцца.
А недзе злосьнікі бразгочуць бубнамі...
Даруй, даруй, мой любы браце, мне...¹⁰⁸.

У прыведзеных радках выразна адлюстраваны дыскамфортны душэўны стан самога аўтара, які не адчуваў сябе ўтульна ў тагачаснай рэчаіснасці, бо — ня можа „ў лад папасыці“. Ён з усім імпэтам маладосьці й незвычайнага таленту імкнуўся ўдзельнічаць у будаўніцтве новай Беларусі, у зьдзяйсненні яе „Беларускага Інтэгральнага Рэнэсансу“, але ж тыя сілы, што кіравалі краінай, у сваіх практычных дзеяньнях адышлі вельмі далёка ад уяўленага ідэалу. Зьнешне нібыта ўсё заставалася яшчэ тое: „Жыццё крынічыць і музыкі граюць“ — нібыта ўсё яшчэ дэкларавалася будаўніцтва новага шчаслівага грамадства. Але формы, у якіх яно працякала, выклікалі ў паэта туту й трывогу. Гэта й адлюстравалася ў ягоным творы „Калініншчына“, дзе Дубоўка пасьля свайго лірычнага ўступу буйнымі штрыхамі маляваў этапы гістарычнага шляху Беларусі. Дарэвалюцыйнае мінулае паказанае паэтам на прыкладзе мэтанакіраванай русіфікацыі й бяспраўя Беларусі ў XIX ст.:

Такая песня — думкі падарожныя.
Значыцца —
блякнот і нататкі, —
калісьці сіла наежджая і варожая
зь Беларусі збірала падаткі.
З падаткаў будавала...
Рознае, адным словам.
А галоўным чынам — цэрквы і турмы.
Зразумела, — не любіла беларускую мову,
бо чула ў ёй па сабе гімн хайтурны...¹⁰⁹.

Абраўшы форму падарожных журналісцкіх нататкаў, паэт дае сьціслы нарыс наступных карцінаў. Калі ў першым фрагмэнце ён пад-

¹⁰⁸ Дубоўка У. Credo... С. 37.

¹⁰⁹ Тамсама. С. 38.

крэсьліў паняволенасьць Беларусі й тое, што яна змагалася за сваю долю шляхам паўстаньняў („*Беларусь стаяла то ніцам, то дыбам*“), то далей ён з захапленьнем апісвае крокі беларусізацыі, вяртаньне беларускай мовы ва ўсе сфэры дзейнасьці ўключна з урадавай, уздым і творчы імпэт людзей, якія ўзяліся будаваць уласную краіну для саміх сябе, дзейнасьць „Маладняку“, пакліканага стварыць новую літаратуру. Пры гэтым паэт адзначае ўклад свайго адрасата ва ўсе гэтыя пачэсныя справы, сьпявае яму заслужаную хвалу, як старажытныя аўтары-барды з належным этыкетам славлі сваіх князёў і сьвятых у жыццях, летапісах і гістарычных аповесьцях. Але твор заканчваецца зноў жа элегічным эпілёгам, дзе паэт без „*сталёвасьці й арфазвоннасьці*“ заглябляецца ў сваю душу й перадае тыя трывогу й неспакой, якія яе агортваюць, нягледзячы на ўсе апісаньня перад тым посьпехі й дасягненьні. Эпілёг поўны прадчуваньнем сьцюжы, матыў якой гучаў ужо ва ўступе. А тут Дубоўка малюе восеньскі краявід, згадвае дні мінулай вясны й імкнецца адчуць подых будучыні. Але ж гэты подых вястуге трывогу:

*А я! Благаслаўляю дні, што зьніклі,
вітаю дні наступнага ў трывозе.
Няўжо і вы, як гэны камень дзікі,
на шыю занізьзю мне ляжаце увосень?*

*З трывогай гэтай аб адным малюся:
каб дні жыцьця майго па вітай сьцежцы
вялі мяне па любай Беларусі,
дзе кожны з дрэва ліст мне сэраца цешыць¹¹⁰.*

Такім чынам замыкаецца вобразнае кола кампазыцыі кнігі: яе замкнуў вобраз сьцежкі, што вядзе „*па любай Беларусі*“, вера ў адраджэньне якой і складала непераможнае крэда паэта („*Шляхі да мэты як вялі — вядуць!*“). Пачатак разьвіцьцю гэтай мастацкай думкі быў пакладзены ў першым вершы кнігі „Сьцежка“, дзе Дубоўка ў новай вобразнай форме сьцьвердзіў свой паэтычны маніфэст: „*У песьнях пабудую свой трыкліні*“. Гэта значыць — тую геапалітычную мадэль, калі Беларусь паміж Усходам і Захадам зойме месца раўнапраўнай дзяржавы. Але ж гістарычны „трыкліні“, за якім бачыў новую Беларусь Уладзімер Дубоўка, не сьпяшаўся стаць у трапезнай для роўных высакародных патрыцыяў, таму крэда паэта, ягоная вера ў Беларусь, непарыўна

¹¹⁰ Дубоўка У. Credo... С. 45—46.

спалучыліся з думкаю аб цярновым вянку пакуты, увасобленым у вобразе шывшынавых дзідаў. Кветка шывшыны як сымбаль Беларусі й яе вострыя „шыпы“ - дзіды як пакуты паэта, што церпіць за сваю краіну, прадчуваючы ўласны крыжовы шлях разам з ёю, ёсьць вызначальнымі вобразамі зборніка „Credo“ й выразна пацьвярджаюць патрыятычную грамадзянскую пазыцыю ўладзімера Дубоўкі.

БЕЛАРУСКАЯ ЦЭНТРАЛЬНАЯ РАДА: АД ЭВАКУАЦЫІ ЗЬ БЕЛАРУСІ ДА КАПІТУЛЯЦЫІ НЯМЕЧЧЫНЫ

Гісторыю Беларускае Цэнтральнае Рады можна падзяліць на тры пэрыяды:

- дзейнасьць у Беларусі (студзень—чэрвень 1944 г.);
- дзейнасьць у гітлераўскай Нямеччыне й самароспуск Рады (верасень 1944 г. — лета 1945 г.);
- адраджэньне й дзейнасьць на эміграцыі (люты 1948 г. — красавік 1995 г., калі памёр Міхась Зуй і Рада, фактычна, спыніла сваю дзейнасьць).

У першы пэрыяд БЦР дасягнула някепскіх вынікаў, кантраляваўшы розныя сфэры беларускага жыцьця — ад сацыяльнага да школьнага. Але гэтых дасягненьняў не ўдалося разьвіць. Ужо на наступны пасьля Другога Ўсебеларускага Кангрэсу дзень, 28 чэрвеня, прэзыдэнт Радаслаў Астроўскі атрымаў ад нямецкага кіраўніцтва Менску загад на эвакуацыю. Месцам выезду супрацоўнікаў БЦР быў вызначаны Кёнігсбэрг.

Пасьля кароткага знаходжаньня ва Ўсходняй Прусіі супрацоўнікі Рады, паводле загаду нямецкага кіраўніцтва, былі пераведзеныя ў Бэрлін, які стаў ад лета 1944 г. галоўным цэнтрам беларускае палітычнае прысутнасьці па-за межамі радзімы. Яўхім Кіпель пазьней згадваў: *„Улетку 1944 г. беларускае жыцьцё ў Бэрліне было досыць актыўнае: паступова зьяжджаліся ў Бэрлін уцекачы, дзейлі арганізацыі беларускія пры Міністэрстве Прапаганды й пры Міністэрстве Ўсходніх Справаў, быў беларускі аддзел пры Арбайтфронце, дзейі Беларускі камітэт, выходзілі газэты „Раніца“ й „Беларускі Работнік“ і паступова фармлялася БЦР“.*

Дзейнасьць БЦР — яна атрымала офісныя памяшканьні ў прадмесьці нямецкае сталіцы — канчаткова была адноўленая ў сярэдзіне

¹ Кіпель Я. Эпізоды. Нью-Ёрк: Выдавецтва газэты „Беларус“, 1998. С. 231.

верасня. Але яшчэ двума месяцамі раней адбылася вельмі важная для Рады падзея: Міністэрства Ўсходніх Акупаваных Тэрыторыяў афіцыйна прызнала Беларускаю Цэнтральную Раду за галоўнае прадстаўніцтва беларускага народу. Рэч у тым, што стварэньне Рады ў снежні 1943 г. было выключна асабістай ініцыятывай генэральнага камісара Беларусі Курта фон Готбэрга. 20 ліпеня 1944 г. Міністэрства Ўсходніх Акупаваных Тэрыторый выдала адпаведную інструкцыю, што пералічала наступныя „рэальныя задачы й паўнамоцтвы“ Рады.

1. Барацьба з бальшавізмам шляхам:

- а) удзелу ў падрыхтоўцы да стварэньня беларускіх вайсковых фармаваньняў;
- б) удзелу ў стварэньні партызанскіх групаў за лініяй фронту;
- в) актыўнае прапагандыскае дзейнасьці сярод беларускіх рабочых.

2. Аб'яднаньне ўсіх беларусаў у Саюзе Вызваленьня Беларусі.

3. Культурная, сацыяльная й прававая апека над усімі беларусамі ў Нямеччыне.

4. Моладзевая праца (СБМ, вайсковая дапаможная служба).

5. Жаночая праца².

Безумоўна, нямецкія чыноўнікі, пашырыўшы такім чынам паўнамоцтвы, адводзілі БЦР ролю звычайнага выканаўцы загадаў у справе абароны межаў Трэцяга Райху, перадусім на Ўсходнім фронце — савецкія войскі ўжо дайшлі да Віслы. Сябры БЦР па-рознаму глядзелі на тагачасную палітычную абстаноўку. Частка (на чале гэтае групы стаяў старшыня Беларускае Незалежніцкае Партыі Ўсевалад Родзька) былі апантанымі прыхільнікамі барацьбы з Саветамі й лічылі, што яшчэ нічога ня згублена й трэба шукаць новыя **любыя** формы барацьбы.

Прэзыдэнт БЦР Радаслаў Астроўскі лічыў, што вайна немцамі ўжо прайграная й вельмі шчыльнае супрацоўніцтва зь імі — **перадусім вайсковае** — ёсьць самагубствам. Дасьведчаны палітык, ён яшчэ ў 1943 г. наладзіў кантакты з польскім узброеным падпольлем. У супрацоўніцтве з Польшчай, а гэта аўтаматычна азначала з заходнімі саюзьнікамі, была й асабістая зацікаўленасьць прэзыдэнта. Ад пачатку 1930-х гг., калі савецкі вэктар прайграў у заходнебеларускім нацыянальным руху, Радаслаў Астроўскі быў прыхільнікам беларуска-польскага супрацоўніцтва. Ня здрадзіў ён сваім прынцыпам і падчас нямецка-савецкае вайны. На

² Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. Мн.: Беларусь, 1993. С. 192.

палітычныя перакананні прэзydэнта БЦР уплывала й тое, што ён быў паводле нараджэння рыма-каталіком, і гэта адрознівала яго ад прываслаўных дзеячаў, якія з падазрэннем ставіліся да каталікоў, бо лічылі іх за польскіх агентаў. Такім чынам, Радаслаў Астроўскі мог цудоўна ўжывацца як з беларускімі дзеячамі-ўсходнікамі (падчас нямецкае акупацыі ён працаваў у Смаленску, Бранску, Магілёве), так і „заходнікамі“ — калегамі па заходнебеларускім руху 1920—1930-х гг. Нямногія палітыкі маглі пахваліцца гэткай падтрымкай.

Была ў Астроўскага й асабістая зацікаўленасць у поспеху польска-саюзнiцкае справы — ягоны сын, Віктар, быў афіцэрам корпусу генэрала Ўладыслава Андэрска й на баку саюзнікаў удзельнічаў у штурме Монтэ-Касіна ў траўні 1944 г., месяцы, калі, здавалася, супрацоўніцтва з немцамі прэзydэнта БЦР дасягнула найвышэйшае кропкі.

Усе гэтыя абставiны дазвалялі даволі цвяроза глядзець на нямецкую акупацыю, а вымушанае супрацоўніцтва з гітлераўцамі прэзydэнт БЦР яшчэ ўвесну 1944 г. сьмела тлумачыў наступным чынам: *„Мы не фантасты, а рэальныя палітыкі й, маючы 25-гадовы досвед нашай народнай трагедыі, добра разумеем, што пры сучасных абставiнах беларускі народ, ідучы па шляху да здзяйснення свайго найвышэйшага ідэалу, павiнен шукаць сабе помачы з боку больш магутнага прыязнага суседа. Палітычная каньюнктура ў сучасны момант зляжылася так, што гэтым апекуном-пратэктарам для беларускага народу зьяўляецца Нямецчына“*³.

Тое ж тычылася й супрацоўніцтва з немцамі падчас знаходжаньня БЦР у Нямецчыне, якое тлумачылася выключна палітычнае каньюнктурай — Нямецчына на той час была адзінай дзяржавай, якая хоць нейкім чынам была зацікаўленая ў „беларускім пытаньні“. Рада БНР, распушчаная ў 1925 г., ня дзейнічала, каб даводзіць заходняму сьвету пра існаваньне Беларусі, таму задачай Беларускае Цэнтральнае Рады было нагадаць эўрапейскім краінам пра актуальнасць згаданага „беларускага пытаньня“. Так з розных прычынаў, у тым ліку пералічаных вышэй, і пасля эвакуацыі неабходна было рабіць стаўку на Нямецчыну. Таму Астроўскі, ахвотна ідучы на кантакт з гітлераўцамі ў палітычнай і культурнай сфэры, як мага далей трымаўся вайсковага супрацоўніцтва, цудоўна разумеючы, што вайна ўжо прайграная й увязвацца ў яе цяпер роўна самагубству. Магчыма, таму ён выкарыстоўваў рознага-

³ Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй... С. 185.

лосьці паміж кіраўніком Беларускае Краёвае Абароны Францам Кушале́м і старшынём Галоўнага Кіраўніцтва Вайсковых Справаў Кастусём Езавітавым, і гэтым штучна стрымліваў стварэнне беларускага войска на чужыне, каб не дапусьціць удзелу беларускіх жаўнераў у вайсковых сутычках. Гэта адбывалася нягледзячы на вострую крытыку ягоных апанэнтаў у БЦР — апантаных прыхільнікаў барацьбы з Саветамі, якія імкнуліся надаць Радзе больш актыўнасьці й былі незадаволеныя дзейнасьцю Астроўскага: „*Р. Астроўскі й слухаць не хацеў аб адстаўцы бальшыні сяброў БЦР, уважаў, што й камандаваньне БКА было на ўзроўні (я ж неаднойчы выказваў Астроўскаму думку, што штаб БКА дзеля сваёй няспраўнасьці ў часе адступленьня зь Беларусі мусіць быць цалкам абноўлены і што трэба будзе набіраць вайскоўцаў з былых савецкіх афіцэраў у лягерах палонных).* (...) *Яшчэ больш падрабязна я выказаў свае пагляды М. Шкялёнку. Шкялёнак, хоць і прымаў довады-закіды Астроўскаму як правільныя, аднак уважаў, што ў тым часе нешта мяняць было нештазгодна, а Астроўскі быў асобай, якая магла найлепей гаварыць зь немцамі*“⁴.

Апроч сваіх непасрэдных абавязкаў (выконваньне функцыяў беларускага ўраду), БЦР у Нямецчыне была вымушаная займацца лёсам усіх беларусаў, што апынуліся на эміграцыі. А такіх ў 1944—1945 гг. было каля паўмільёна: сюды ўваходзілі як прымусова вывезеныя на працы ў Рэйх, гэтак і добраахвотныя эмігранты, што беглі з савецкага „раю“. У падпарадкаваньне БЦР былі перададзеныя й розныя структуры, што дзейнічалі на тэрыторыі Нямецчыны: Беларускае Прадстаўніцтва, Беларускі Камітэт Самапомачы. Пад юрысдыкцыю БЦР перайшоў Саюз Беларускае Моладзі з увядзеньнем у склад Рады ягоных кіраўнікоў — Міхася Ганько ды Надзеі Абрамавай. Друкаваным органам у БЦР таксама стала бэрлінская газета „Раніца“. Рэдактарства ў ёй пераняў сябра БЦР, колішні намесьнік прэзыдэнта на Баранавіцкую акругу, Станіслаў Станкевіч.

Немцы паставілі перад БЦР задачу — мабілізацыя ўсіх рэсурсаў дзеля барацьбы з саюзнікамі. Гэта мела на ўвазе перадусім адраджэньне Беларускае Краёвае Абароны, якой па эміграцыі зь Беларусі дэ-факта не існавала. Большая частка жаўнераў яшчэ пры канцы чэрвеня — пачатку ліпеня 1944 г. зь ведама камандзіраў былі распушчаныя па хатах, рэшта была далучаная да дывізіі Зыглінга й адпраўленая на За-

⁴ Кіпель Я. Эпізоды... С. 232.

ходні фронт. Паводле падлікаў Франца Кушаля, на тэрыторыі Нямецчыны знаходзілася сама меней 10 тысячаў беларускіх жаўнераў, без уліку выхаванцаў афіцэрскае школы: сапёрныя батальёны БКА, 13-ты беларускі паліцыйны батальён, рэшткі батальёнаў БКА з дывізіі Зыглінга⁵. Аднак афіцыйна БКА працягвала існаваць. Таму пастановай ад 15 кастрычніка 1944 г. быў арганізаваны 1-шы кадравы батальён БКА, які мусіў стаць правобразам гэтак званага *Беларускага Легіёну*, а месяцам раней было створанае Галоўнае Кіраўніцтва Вайсковых Справаў, якое ўзначаліў Кастусь Езавітаў. Камандзірам афіцэрскіх курсаў і часовым выканаўцам абавязкаў камандзіра батальёну быў прызначаны капітан Пятро Касацкі. Пастановай прэзідэнта БЦР усе афіцэры, падафіцэры і жаўнеры БКА ды іншых беларускіх вайсковых аддзелаў, якія да дня 15 верасня 1944 г. не знаходзіліся пры сваіх вайсковых частках, залічваліся ў рэзэрв беларускіх вайскоўцаў пры Галоўным Кіраўніцтве Вайсковых Справаў.

Па стане на 24 кастрычніка, батальён налічваў 492 чалавекі: стральцоў — 191, падафіцэраў пераменнага складу — 111, падафіцэраў — 80, кадравых афіцэраў — 22, афіцэраў пераменнага складу — 66. Праз нейкі час на пасаду Начальніка Штабу БКА быў прызначаны афіцэр царскага войска, палкоўнік Язэп Гуцька. Таксама была створаная спецыяльная Статутовая камісія, якую ўзначаліў віцэ-прэзідэнт Мікола Шкялёнак. Пры батальёне дзейнічалі афіцэрская і падафіцэрская школы (кіраўнікі Барыс Рагуля і Язэп Сажыч адпаведна). У склад батальёну ўваходзіў і духавы аркестар — 22 чалавекі⁶. Вонкава кіпучая справа арганізацыі беларускага войска рэальна зацягнулася на доўгія месяцы, і толькі 10 студзеня 1945 г., калі ў вайне ўсё было вырашана, быў здабыты дазвол на стварэнне 1-е Грэнадэрскае Штурмавое Брыгады „Беларусь“.

У гэтую брыгаду ўліліся выпускнікі кадравага батальёну. Камплектаваньне брыгады ішло ў Гіршаве (паўночна-ўсходняя Баварыя). Усяго вайсковая адзінка складалася з трох батальёнаў пяхоты пад камандай Пятра Касацкага, Зьмітра Чайкоўскага і Антона Сокал-Кутылоўскага, а таксама швадрона кавалерыі — усяго 2500 чалавек. Спачатку

⁵ Кушалъ Ф. Спробы стварэння беларускага войска. Мн.: Беларускі Гістарычны Агляд, 1999. С. 103.

⁶ Загад №6 Галоўнага Кіраўніцтва Вайсковых Спраў. Бэрлін, 27 кастрычніка 1944 г. З архіву БЦР. Копія знаходзіцца ў прыватным архіве аўтара.

камандзірам брыгады быў Зыглінг, пазьней яго замяніў Франц Кушаль⁷. Аднак беларускім жаўнерам так і не было наканавана ўступіць у бой, тым больш пры канцы красавіка яны перайшлі на бок саюзнікаў.

Паралельна з фармаваньнем беларускіх збройных адзінак на эміграцыі разгортвалася „Справа генэрала Ўласава“.

14 лістапада 1944 г. у Празе адбыўся ўстаноўчы сход Камітэту Вызвалення Народаў Расеі. Абвяшчэньне КВНР праходзіла ва ўрачыстай абстаноўцы — з прысутнасьцю прадстаўнікоў нямецкага ўраду, праваслаўнага сьвятарства, журналістаў. Стварэньне Камітэту пераследавала дзьве мэты: падвысіць баявы дух раскіданых па Нямецчыне й Чэхіі „ўсходніх“ батальёнаў шляхам зьвяздзеньня іх у больш буйныя фармаваньні й наданьня ім статусу арміяў саюзных дзяржаваў. Таксама плянавалася, што Камітэт аб'яднае ўсю эміграцыю — ад старой хвалі да „новых“ выгнанцаў і остарбайтэраў⁸.

У склад КВНР увайшлі Нацыянальны савет народаў Каўказу, Нацыянальны савет народаў Туркестану, Украінская нацыянальная рада, а таксама й прадстаўнікі „Беларускага камітэту“. У маніфэсьце, выдадзеным сябрамі Камітэту, утрымліваўся параграф аб праве народаў СССР на самавызначэньне.

На супрацоўніцтва з Уласавым пайшла частка сяброў Беларускае Цэнтральнае Рады, незадаволеных „нерашучасьцю“ Радаслава Астроўскага й гатовых у любы спосаб змагацца з бальшавізмам. У склад Беларускага камітэту ўвайшлі былы экс-старшыня Менску Анатоль Комар, колішні кіраўнік БКА на Менскую акругу Міхаіл Пугачоў, паэт Уладзімер Дудзіцкі, журналіст Мікола Дземчанка, сябры БЦР Вячаслаў Сэлях-Качанскі, Яўхім Кіпель, Мікалай Будзіловіч ды інш.

Прыхільнікі акцыі Ўласава былі востра раскрытыкаваныя на пасяджэньні прэзыдыюму БЦР, што адбылося 12 сьнежня 1944 г., а колішні шэф аддзелу прапаганды галоўнага кіраўніцтва БКА надлейтэнант Уладзімер Гуцька (Дудзіцкі) нават быў разжалаваны (дэградаваны) з пасады надлейтэнанта да ступені стральца.

Радаслаў Астроўскі перасцьцерагаў беларускіх дзеячаў ад залішняй веры ў прыхільнікаў акцыі Ўласава. Прэзыдэнт БЦР падкрэсьліваў: „З

⁷ Касяк І. Другая сусьветная вайна і паваяны час // Найдзюк Я., Касяк І. Беларусь учора і сьняня. Мн., 1993. С. 336.

⁸ Окороков А. Антисоветские воинские формирования в годы Второй мировой войны. Москва, 2000. С. 111.

мамэнту ўтварэння Ўласаўскага Камітэту Вызвалення, гэты Камітэт імкнецца да падпарадкавання сабе іншых народаў, зусім ня лічачыся зь іх існуючымі арганізацыямі. З гэтым імкненнем ні беларусы, ні іншыя народы не маглі пагадзіцца й падалі нямецкім уладам супольны пратэст. Камітэт Вызвалення ня мае права выступаць ад іншых народаў паміма іх рэпрэзэнтацыйных органаў. Гэтыя народы становяць 90 мільёнаў усяго насельніцтва былой Расеі, і яны ня могуць пагадзіцца безагаворачна ўвайсці ў склад „едзінай і нездзімай Расеі“, да чаго імкнецца Камітэт Вызвалення. Мы й іншыя народы для змаганьня з бальшавікамі можам зь імі заключыць ваенны саюз, а не падпарадкавацца яму⁹. Астроўскага падтрымаў і віцэ-прэзідэнт Мікола Шкялёнак, звяртаючы ўвагу на тое, што Ўласаўскія паўнамоцтвы дастаткова абмежаваныя, і яму самастойна мала чаго ўдаецца зрабіць, бо арганізацыя батальёнаў вядзецца зь ведама немцаў.

Час расставіў усё на свае месцы. Празь некалькі гадоў Яўхім Кіпель прызнаў рацыю Астроўскага й ягоных папличнікаў: „...у тым часе супрацоўніцтва з камітэтам Уласава было патрэбнае. Сярод тысячаў і тысячаў палонных савецкае арміі быў высокі працэнт беларусаў. Уласаў разлічваў стварыць сваю армію з тых палонных, добраахвотнікаў, ідэёвых ворагаў камунізму й змагароў з бальшавікамі. Паколькі нацыянальная сьведомасьць тых савецкіх жаўнераў была амаль ніякая, трэба было быць у Камітэце, каб дамагчыся стварэння беларускіх аддзелаў. Хоць супрацоўніцтва з Уласавым было правільным, безь ніякага сумневу, правільна рабіла й БЦР, увесь час адстойваючы перад немцамі незалежную беларускую пазыцыю... Ва „ўласаўскім“ Камітэце была выпрацавана канстытуцыя, паводле яе нацыянальныя мяншынні былі вельмі абмежаваныя ў правах. Наше палажэньне было далёкім ад палітычнай самастойнасьці. Галоўную ролю там адыгрывалі расейцы, а мы ім былі падпарадкаваныя... Мы схіляем галаву перад слаўнай і сьветлай памяццю генэрала А. А. Уласава як антыбальшавіка, правадыра антыкамуністычнага збройнага руху, але ягоная нацыянальная палітыка нас тады не задавальняла. Уласаў быў расейскім шавіністам. Мы спрабавалі зь ім супрацоўнічаць, але не змаглі. Беларускі народ жадае поўнай палітычнай незалежнасьці, а маніфэст Уласава гэткай незалежнасьці не даваў“¹⁰.

⁹ За Дзяржаўную Незалежнасьць Беларусі. Лёндан: БЦР, 1960. С. 151.

¹⁰ Кіпель Я. Эпізоды... С. 238—240.

Займалася БЦР і справамі культуры. У Нямецчыне дзейнічаў ансамбль песні й танца „Жыве Беларусь“ (кіраўнік Аўген Кавалеўскі), які аб'ездзіў з канцэртамі амаль усю краіну, наведваючы беларускія суполкі й лягеры.

Беларускі аддзел прапагандысцкага бюро „Вінэта“ быў падпарадкаваны БЦР і ператвораны ў Беларускае Інфармацыйнае Бюро. БІБ паспела выпусціць толькі адну кнігу — брашуру Кастуся Езавітава „Беларуская Цэнтральная Рада — адзіны правамоцны прадстаўнік беларускага народу“. Рэшта кніг, якія знаходзіліся ў наборы, згарэла ад саюзьніцкіх бамбёжак¹¹.

Апекавалася БЦР сацыяльнымі пытаннямі. Дзякуючы высілкам Рады ўцекачы забяспечваліся жыллём, выплачваліся аднаразовыя дапамогі. Нават стварэнне розных аддзелаў і пададзелаў пры Цэнтральнай Радзе, як, напрыклад, статутнага й санітарнага, Саюзу Беларускіх Жанчын, ці павышэнне афіцэрскіх рангаў трэба разглядаць выключна як спробу гарантаваць за нямецкія грошы людзям неабходны пражытачны мінімум. Немцы былі ў нейкай ступені фармалісты: калі існавала пасада, то чалавеку на ёй спраўна выплачвалі заробак.

Яшчэ адна з найважнейшых падзеяў, што адбылася ў перадкапітуляцыйны перыяд дзейнасці БЦР — прыняцце Другога Статуту ў студзені 1945 г. Ранейшы Статут, падпісаны 21 сьнежня 1943 г., быў створаны генэральным камісарам Беларусі Куртам фон Готбэргам і састарэў, ён не рэгляментаваў дзейнасці Рады, бо складаўся толькі з чатырох пунктаў. Прыняцце новага Статуту доўга дыскутавалася — найбольшыя спрэчкі выклікала пытаньне колькасці сяброў Рады — і нарэшце было ўхвалена ў сярэдзіне студзеня 1945 г. Фактычна, Статут уяўляў зь сябе Канстытуцыю дзяржавы.

Паводле яго БЦР абвешчалася адзіным праўным прадстаўніцтвам сувэрэнных правоў беларускага народу, пакліканым Другім Усебеларускім Кангрэсам у Менску, а палітычныя заданьні вызначаны Пастановаю гэтага Кангрэсу: арганізацыя ўсіх палітычных сілаў беларускага народу для змаганьня за вызваленне Беларусі й здабыццё ейнае незалежнасці. Апроч таго, БЦР, згодна са Статутам, мела ажыццяўляць праўную, сацыяльную й культурную апеку над усімі беларусамі, якія апынуліся па-за межамі Беларусі.

¹¹ Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем: 1939—1944 гг. Мн., 2002. С. 66—67.

Паводле артыкула 3, паўнамоцтвы БЦР мелі трываць да Трэцяга ўсебеларускага Кангрэсу, які Рада абавязана склікаць неадкладна пасля вызвалення Беларусі.

На чале БЦР знаходзіўся прэзыдэнт, вызначаны Другім Усебеларускім Кангрэсам, які зьяўляўся правадыром усіх беларускіх збройных сілаў і „*пратэктарам арганізацыі беларускае моладзі*“. Да кампэтэнцыі прэзыдэнта адносілася: рэпрэзэнтацыя БЦР перад урадамі й нацыянальнымі прадстаўніцтвамі іншых дзяржаваў.

„Вырашаючым“ (заканадаўчым) органам БЦР абвешчаўся Пленум Рады на чале з прэзыдыюмам (старшыня, заступнік і сакратар, што выбіраліся тэрмінам на адзін год), у склад якога ўваходзілі ўсе сябры БЦР (агульны лік сяброў ня мусіў перавышаць 25 чалавек). Да кампэтэнцыі Пленуму Рады належала:

- перагляд Статуту БЦР;
- выбар кандыдатаў да наступнікаў Прэзыдэнта БЦР;
- разгляд і прыняцце праграмы й палітычнае лініі БЦР;
- ратыфікацыя ўмоваў з нацыянальнымі прадстаўніцтвамі;
- прадстаўленьне Прэзыдэнту БЦР кандыдатаў у сябры БЦР і прапазыцыі аб адкліканьні радных і г. д.

Выканаўчым органам БЦР абвешчалася Калегія, у склад якой уваходзілі кіраўнікі ўсіх аддзелаў БЦР і шэф Калегіі. Менавіта Калегія мелася выконваць усю працу БЦР у розных галінах і кірунках, вызначаных Пленумам Рады й прэзыдэнтам.

Перад самай капітуляцыяй Нямецчыны супрацоўнікі БЦР пакінулі Бэрлін, частка Рады апынулася ў Гокстэры, частка дзеячаў разьехалася па ўсёй Нямецчыне. Ня толькі сябры БЦР, але й усе вымушаныя эмігранты апынуліся ў няпростай сытуацыі: „Што рабіць далей?“, тым больш калі стала ведама, што згодна зь Ялцінскімі пагадненьнямі былых грамадзянаў СССР будучь высылаць у Савецкі Саюз. „*Так, мы змагаліся супраць савецкае ўлады. Мы сталіся „саюзнікамі“ немцаў. Але што з таго? Мы ж змагаліся супраць антычалавечнае, зьвярынае ўлады, мэтай якое было паняволіць сьвет, зьнішчыць свабоды людзтва, паняволіць народы, пазбавіць іх культурнае спадчыны. І мы гэта зразумелі, пераканаліся на ўласным дасьведчаньні. А нас былі мільёны. Не хацелася гэтаму верыць. Мы былі пэўныя, што здолеем пераканаць Захад. Але... трэба было некуды ісьці... Безвыходнасць*“¹².

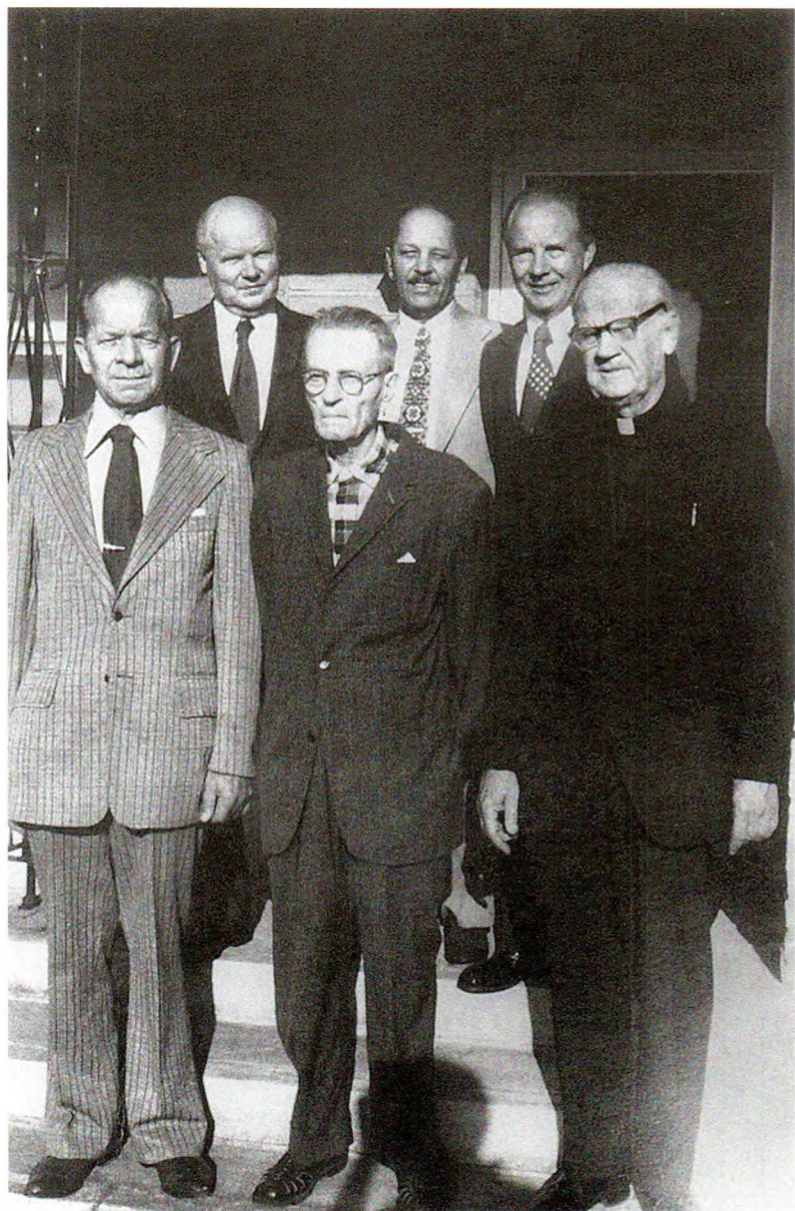
¹² Туронак Ю. Беларуская кніга... С. 242.

Сябры Рады былі расьцярушаныя па ўсёй краіне, апынуліся ў розных зонах акупацыі — брытанскае, амэрыканскае, францускае. Яны вымушаныя былі мяняць прозьвішчы, месца нараджэньня — асабліва гэта тычылася тых, хто нарадзіўся ва Ўсходняй Беларусі. Частка сяброў БЦР апынулася ў СССР — хто прымусява, як Мікола Шкялёнак, Станіслаў Грынкевіч-старэйшы, Кастусь Езавітаў, Сьцяпан Калядка, дырэктар Слонімскае настаўніцкае сэмінарыі Міхал Астроўскі, хто добраахвотна, як Міхась Ганько, Усевалад Родзька, каб працягнуць узброеную барацьбу. Зь першых толькі Міхал Астроўскі ня быў прысуджаны ў СССР да найвышэйшае меры пакараньня, атрымаў 10 гадоў папраўчых работаў.

З капітуляцыяй Нямецчыны адбыўся й самароспуск БЦР. Сябры Рады й Радаслаў Астроўскі справядліва баяліся за тое, што саюзнікі будучь перасьледаваць іх за супрацоўніцтва зь немцамі. У тых неспрыяльных варунках да калябарантаў залічаліся ўсе, хто тым ці іншым чынам быў заўважаны ў супрацоўніцтве з нацыстамі, нават публіцыстычным, як у выпадку з нарвэскім пісьменьнікам Кнута Гамсунам.

Нягледзячы на гэта дзейнасьць БЦР у Нямецчыне ў перадкапітуляцыйны пэрыяд мела надзвычай важнае значэньне. Сябры Рады здолелі паставіць пад кантроль усё беларускае жыцьцё й апекавацца ўсімі беларусамі, расьцярушанымі па гэтай краіне, бараніць іх ад самаволі нямецкіх уладаў. Апроч таго, дзейнасьць БЦР як галоўнага прадстаўніцтва беларускага народу лішні раз нагадала эўрапейскім палітычным суб'ектам пра існаваньне незалежнае Беларусі. На жаль, пасля капітуляцыі Нямецчыны БЦР апынулася ў складаным становішчы й на некаторы час спыніла сваю дзейнасьць. Яе абвінавачвалі ў шчыльным супрацоўніцтве з гітлераўцамі, хоць насамрэч ў тых варунках бараніць у інакшы спосаб інтарэсы беларускага народу было вельмі складана. Але тут ужо на сцэну выйшаў іншы фактар: зьяўленьне на палітычнай арэне новага моцнага гульца — Злучаных Штатаў Амэрыкі. І частка былых сяброў БЦР — Аўген Калубовіч, Франц Кушал, Станіслаў Станкевіч, Барыс Рагуля — перайшлі ў склад адноўленае Рады БНР.

БЦР адрадзілася ў лютым 1948 г. як рэакцыя на зьяўленьне Рады БНР. Да яе далучыліся тыя, хто ня бачыў у Міколе Абрамчыку палітычнага лідэра.

Адзін з апошніх здымкаў Радаслава Астроўскага (у цэнтры). 1976 г.
[Да артыкула Алега Гардзюкі „Беларуская Цэнтральная Рада:
ад эвакуацыі зь Беларусі да капітуляцыі Нямеччыны“]

Мэдалі Беларускай Цэнтральнай Рады.
[Да артыкула Алега Гардзiенкі „Беларуская Цэнтральная Рада:
ад эвакуацыі зь Беларусі да капітуляцыі Нямеччыны“]

ГІСТОРЫЯ БАПЦ НА ЭМІГРАЦЫІ: КРЫНІЦЫ ДАСЬЛЕДАВАНЬНЯ

Як ведама, падзеі Другой Сусьветнай вайны й яе вынікі паклалі пачатак чарговай хвалі эміграцыі зь Беларусі, што доўжылася ад 1944 г. да другой паловы 1950-х гг. і мела палітычны характар. Як слухна заўважыў доктар Вітаўт Кіпель, пры выразна акрэсьленай сацыяльнай неаднастайнасьці гэтую хвалю, якую складалі сяяне, інтэлігенцыя, вайскоўцы, характарызавала „*моцная беларуская нацыянальная сьведамасьць, незалежніцкая ідэалёгія й абсалютная бескампрамісавасьць да камуністычнае сыстэмы*“¹. Паводле канфэсійнай прыналежнасьці пераважная большасьць эмігрантаў была праваслаўная, адна пятая ад агульнай колькасьці — каталікі, і невялікі адсотак — пратэстанты². Першапачаткова гэтая хваля эміграцыі затрымалася ў Заходняй Нямеччыне, Аўстрыі, Бэльгіі, Ангельшчыне, Францыі. Аднак ужо на пачатку 1950-х гг. большасьць беларусаў-эмігрантаў з гэтых краінаў перабралася за акіяны — у ЗША, Канаду, Аўстралію, а таксама ў Аргентыну. Час паказаў, што ў складаных варунках эміграцыйнага жыцьця царква й рэлігія, нягледзячы на закатоты й крызісы, сталіся для многіх важнымі фактарамі захаваньня беларускага традыцыяналізму й нацыянальнай саматоеснасьці. Галоўную ролю пры гэтым адыгралі новазарганізаваныя парафіі Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, адноўленай у чэрвені 1948 году ў Канстанцы (Нямеччына), і першыя беларускія прыходы ў грэцкай юрысдыкцыі ў ЗША й Канадзе.

Беспасярэдняя роля царквы ў штодзённым жыцьці беларускай дыяспары адлюстраваная ў рэляцыі др. Янкі Запрудніка, які, між іншым, заўважаў:

„Там, дзе была беларуская царква, людзі гарнуліся, можа, ня гэтулькі ў моц сваёй нацыянальнай сьведамасьці, колькі ў моц сваіх

¹ Кіпель В. Беларусы ў ЗША. Мн.: Беларусь, 1993. С. 59.

² Тамсама. С. 214.

пэўных больш або менш рэлігійных перакананняў. Трэба было ўзгадоўваць дзяцей, калі сем'і былі. Трэба было трымацца пэўных хрысьціянскіх абрадаў — хрысьціцца, жаніцца. І трэба памятаць, людзі ж наогул маральныя. Яны ведалі, што Царква вучыць дабру. Царква была яшчэ такім месцам таварыскіх сустрэчай, знаёмстваў і адначасна месцам малітвы. Сьстэматычнасьць багаслужбаў забяспечвала тое, што калі чалавек хацеў з кімсьці сустрэцца, то ў нядзелю ў царкве на службе ён абавязкова з патрэбным чалавекам мог убацьца. (...)

Былі пэўныя маральныя й царкоўныя законы, зь якімі грамадства лічылася. Людзі прыслухоўваліся, што на пропаведзях гаварылі, і выконвалі рэгулярны нядзельны цырыманіал³.

Царква ня проста прыцягвала кожнага, але, як заўважаў доктар Вітаўт Кіпель, спрыяла фармаваньню беларускага грамадзкага й царкоўнага актыву на эміграцыі:

„Людзі паходзілі больш-менш з аднаго краю, гаварылі на адной і той жа мове, елі тую самую аладкі, дранікі. У іх была культурная супольнасьць, а нацыянальная сьведамасьць магла быць і зусім нізкай. Вось жа, царква, як нейтральны грунт, дала магчымасьць усім гэтым людзям сьходзіцца рэгулярна — раз на тыдзень, або час ад часу. Гэта была агульная база, якая не вымагала нацыянальнай сьведамасьці, але прыцягвала максымальную колькасьць людзей. (...) У такіх варунках паступова закладалася арганізацыйная аснова для беларускага грамадзка-рэлігійнага, а пры гэтым і палітычнага, і культурнага жыцьця. Усё гэта спалучалася адно ў адным.

Пакуль не было БАПЦ, беларуская эміграцыя з рэлігійнага пункту гледжаньня была зусім раскіданая. Аднаўленьне БАПЦ дазволіла ўтрымаць нацыянальна сьведамую эміграцыю, бо нельга было будаваць прыходаў, арганізоўваць царкву як арганізацыйную адзінку, калі няма кіраўніцтва⁴.

Гісторыя БАПЦ налічвае не адно дзесяцігодзьдзе й мае пэрыяды велічы й заняпаду, дасягненьні й страты. У беларускай гістарыяграфіі, пераважна эміграцыйнай, ёсьць шэраг грунтоўных публікацыяў, прысьвечаных гэтай праблеме. Аднак і сёньня дасьледніку цяжка знайсці аўтарытэтныя аналітычныя працы, манаграфіі, якія б дэталёва разгля-

³ Рэляцыя др. Янкі Запрудніка да аўтара (Нью-Джэрзі, 5 лістапада 2003).

⁴ Рэляцыя доктара Вітаўта Кіпеля да аўтара (Нью-Джэрзі, 5 лістапада 2003).

далі асноўныя пэрыяды разьвіцьця ідэі аўтакефаліі праваслаўнай царквы беларускага народу, гістарычны й кананічны фундамэнт БАПЦ. Да ўсяго, ненапісаная й сама гісторыя БАПЦ. Вось чаму сёньня адной з галоўных задачаў беларускай гістарыяграфіі ёсьць навуковая распрацоўка гісторыі Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы наогул і яе эміграцыйнага пэрыяду ў прыватнасьці. Важная праблема гэткай распрацоўкі ў яе мэтадалягічным аспэктце — вывучэньне ідэі аўтакефаліі як магістральна-рэлігійнай думкі ад часоў беларуска-літоўскай мэтраполіі да нашых дзён. І гэта зразумела, бо ў рэлігійна-гістарычных пошуках беларусаў ідэя аўтакефаліі беларускай царквы, як трапна заўважыў айцец Мікалай Лапіцкі, была „*тым каранем, зь якога расьце дрэва нашае Царквы*“⁵.

Мэта гэтага артыкула — сыстэматызацыя крыніцаў з гісторыі БАПЦ, кароткі агляд рэтрэспэкцыя найважнейшых публікацыяў і дасьледаваньняў, якія ў большай ці меншай ступені закраналі праблему аўтакефаліі праваслаўнай царквы беларускага народу й асабліва эміграцыйны пэрыяд гісторыі БАПЦ.

Як жа выглядае крыніцазнаўчая база матэрыялаў з гісторыі Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы? Што зроблена ў гэтым кірунку? Якія аспэкты дзейнасьці БАПЦ знайшлі сваё адлюстраваньне ў публікацыях беларускіх і замежных дасьледнікаў? Адказаць на гэтыя пытаньні дазваляе беспасрэднае знаёмства з багатай навукова-культурнай спадчынай беларускай дыяспары й эміграцыйнымі архівамі, у першую чаргу, царкоўнымі.

Пры клясыфікацыі крыніцазнаўчай базы з гісторыі БАПЦ варта вылучыць чатыры асноўныя катэгорыі матэрыялаў: архіўныя дакумэнты; крыніцы эпістальярна-мэмуарнага характару; публікацыі ў беларускім, пераважна эміграцыйным, і іншамоўным друку (у сьвецкіх пэрыёдыках і царкоўна-рэлігійных выданьнях); манаграфічныя працы й апрацаваньні як друкаванага, гэтак і машынапіснага характару. Разгледзім больш канкрэтна кожную групу.

Першую і, бадай, найбольш каштоўную катэгорыю матэрыялаў да гісторыі БАПЦ складаюць архівы царкоўных інстытуцыяў, яرارхаў і сьвятарства, а таксама сьвецкіх рэлігійных дзеячаў. У гэтай групе варта вылучыць адносна добра захаваныя зборы кансысторыі й парафіяў

⁵ М. Л. [Лапіцкі М., а.] Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква // Царкоўны Сьветац. №2 (3). Саўт Рывэр, 1952. С. 7.

БАПЦ у Гайлэнд-Парку, Нью-Ёрку, Кліўлэндзе (ЗША) і Таронта (Канада), а таксама багатую калекцыю арыгінальных дакументаў і копіяў зь беларускіх парафіяў у Аўстраліі. Сярод іншых крыніцаў асабліваю каштоўнасьць мае калекцыя матэрыялаў епіскапату БАПЦ з часоў Другой Сусьветнай вайны, якая па волі лёсу разам з прыватным архівам уладыкі Філафея (Нарко) шчасьліва захавалася ў Нямецчыне.

Надзвычай каштоўная дакумэнтацыя пра функцыянаваньне Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы знаходзіцца ў архіве ўладыкі Васіля (Тамашчыка). Яе характар і дыяпазон надзвычай шырокія: гэта карэспандэнцыя, асьведчаньні й публікацыі ў справе аднаўленьня й дзейнасьці БАПЦ на эміграцыі ад 1949 году, пратаколы нарады япіскапаў БАПЦ. Сярод іншых матэрыялаў — дакумэнты й копіі асабістых папераў сьвятароў; пратаколы Епархіяльных Сабораў Япіскапаў і Епархіяльнай управы, дакумэнтацыя з парафіяў у ЗША й Канадзе; службовыя паперы й карэспандэнцыя ў справе ўладыкі Андрэя (Крыта); матэрыялы, зьвязаныя з арганізацыяй царкоўнага жыцьця ў Ангельшчыне, Бэльгіі ды Аргентыне; ліставаньне з рэдакцыямі газэтаў „Бацькаўшчына“ й „Беларус“; асабістыя паперы архіяпіскапа Васіля (Тамашчыка), нататкі, накіды й фрагмэнты ягоных рэлігійных твораў; тэксты малітваў у Кангрэсе ЗША; Калядныя й Велікодныя пасланьні Сьвяшчэннага Сабору Япіскапаў БАПЦ на чужыне. Значную частку архіву складаюць эпісталарыі: карэспандэнцыя архіяпіскапа Васіля зь япіскапамі, сьвятарствам і вернікамі БАПЦ, каштоўнае ліставаньне з архіяпіскапам Сяргеем (Ахоценка), беларускімі палітычнымі й грамадзка-культурнымі дзеячамі, царкоўным сьвецкім актывам у паваеннай Заходняй Эўропе, ЗША й Канадзе; лісты да сьвятароў і рэлігійных дзеячаў у справе арганізацыі беларускага царкоўнага жыцьця ў Аўстраліі, лісты ярархаў Украінскай Праваслаўнай Царквы й Украінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

Ня менш вартасным выглядае й архіў уладыкі Мікалая (Мацукевіча), дзе, дарэчы, перахоўваецца багатая калекцыя матэрыялаў царкоўнага характару, некалі перасланая ярарху з Аўстраліі. Можна меркаваць, што ў гэтую „аўстралійскую“ калекцыю трапіла дакумэнтацыя з прыватнага архіву архіяпіскапа Сяргея. Галоўную частку архіву архіяпіскапа Мікалая складае карэспандэнцыя з кансысторыі Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, лісты да Епархіяльнай управы БАПЦ у ЗША, ліставаньне з архіяпіскапам Васілём і архіяпіскапам Андрэем, эпісталарыі з Ангельшчыны й Аўстраліі. Зь іншых матэрыялаў варта адзначыць дакумэнтацыю ў справе Надзвычайнага Сабору

БАПЦ (28 красавіка — 5 траўня 1983, Кліўлэнд) і некалькі важкіх тамоў, звязаных з судовымі справамі Царквы. У гэтак званай „аўстралійскай калекцыі“ матэрыялаў адклаліся дакумэнты з царкоўнага жыцця парафіяў БАПЦ у Аўстраліі, карэспандэнцыя архіепіскапа Сяргея й багатае ліставаньне мітрафоннага протаярэя Міхася Шчурко. Варта адзначыць, што ўладыка Мікалай веў працу ў сыстэматызацыі матэрыялаў да гісторыі праваслаўнай Царквы беларускага народу. Сьведчыць пра гэта ёмістая падшыўка кэракопіяў газэтных, часопісных і кніжных публікацыяў, што зьбіралася ад пачатку 1970-х гг. На жаль, зрэалізаваць задуманую справу цалкам уладыку Мікалаю не ўдалося.

З архіваў сьвятароў і рэлігійных сьвецкіх дзеячаў заслугоўваюць асаблівай увагі прыватныя калекцыі мітрафоннага протаярэя Васіля Кендыша (Самэрэт, ЗША), Аляксандра Міцкевіча (Нью-Ёрк, ЗША) і Барыса Данілюка (Самэрэт, ЗША), якія пашыраюць і ўдакладняюць дакумэнтальную базу гісторыі БАПЦ.

Другой важнай крыніцай для вывучэньня царкоўна-рэлігійнага жыцця эміграцыі ёсьць матэрыялы эпістальна-мэмуарнага характару: дзёньнікі, успаміны, вусныя й пісьмовыя рэляцыі. Іх, аднак, ня так багата, як хацелася б — у складанай эмігранцкай рэчаіснасьці далёка ня ўсё з напісанага захавалася й знойдзена. У гэтай катэгорыі крыніцаў трэба вылучыць успаміны архіепіскапа Апанаса „На ніве Хрыстовай“⁶, арыгінальны, закадаваны й адначасна шмат у чым супярэчлівы дзёньнік архіепіскапа Васіля⁷, успаміны Віктара Войтанкі-Васілеўскага „50 год Аўтакефаліі“⁸, а таксама некалькі сшыткаў дзёньнікавых запісаў уладыкі Мікалая⁹. Кожная з гэтых крыніцаў не пазбаўленая суб’ектыўнасьці ў ацэнках тых або іншых падзеяў, фактаў, учынкаў розных асобаў — як сьвятароў, гэтак і вернікаў. З гэтае прычыны шырокае выкарыстаньне ўспамінаў, дзёньнікаў, карэспандэнцыі, пісьмовых і вусных рэляцыяў, іншых крыніцаў такога кшталту пры адсутнасьці арыгінальных дакумэнтаў заўсёды будзе рабіць больш складаным аб’ектыўнае асьвятленьне й аналіз вострых і супярэчлівых момантаў у гісторыі БАПЦ на эміграцыі, звязаных з царкоўнымі закатамі ці судовымі працэсамі 1960—1980-х гг. І разам з тым, кожная з гэтых крыніцаў па-

⁶ Гл.: Юрг А. На ніве Хрыстовай (Невядомыя ўспаміны архіепіскапа Апанаса) // Беларус. 2003. №490.

⁷ Перахоўваецца ў архіве ўладыкі Мікалая ў Таронта (Канада).

⁸ Перахоўваецца ў архіве БНІМу ў Нью-Ёрку (ЗША).

⁹ Перахоўваецца ў архіве ўладыкі Мікалая ў Таронта (Канада).

свойму непаўторная, важная й для разуменьня спэцыфікі царкоўна-рэлігійнага жыцця на эміграцыі, і для асэнсавання гісторыі БАПЦ.

Іншая катэгорыя матэрыялаў — манаграфічныя працы й дасьледаваньні абагульняльнага характару. Сярод іх вылучым наступныя аналітычныя публікацыі й крыніцы інфармацыйна-кампілятыўнага пляну.

1. Мгр. А. М. [Маргас А.] Матар'ялы да гісторыі Прусаўнае Беларускае Царквы. (Пэрыяд савецкай і нямецкай акупацыі Беларусі.) Нямецчына, 1948. — 138 с.
2. М. Л. [Лапіцкі М., а.] Беларуская Аўтакефальная Прусаўная Царква // Царкоўны Сьветач. №2. Саўт Рывэр, сьнежань 1951 — люты 1952. С. 5—8; 1952. №2 (3). С. 5—9; 1953. №1 (4). С. 3—8; 1954. №1 (5). С. 7—10; 1955. №1 (6). С. 5—11.
3. Гарошка Л., а. Ерархія і некаторыя важнейшыя статыстычныя даныя аб Прусаўнай Царкве ад Першае Сусьветнае Вайны да нашых дзён (1950). Парыж, 1950. — 51 с.
4. [Гарошка Л., а.] Храналёгія да гісторыі Хрысьціянства на Беларусі. Парыж, 1952. — 24 с.
5. Касяк І. З гісторыі Прусаўнай Царквы беларускага народу. Нью-Ёрк, 1956. — 190 с.
6. [Рэлігійны стан на Беларусі]. Нью Ёрк: БІНІМ, 1957. [Б. п.] Зборнік артыкулаў у ангельскай і беларускай мовах пра стан рэлігіі ў Беларусі.
7. Волаціч М. [Пануцэвіч В.] Беларуская Аўтакефальная Прусаўная Царква (БАПЦ). Чыкага, 1957. — 104 с. (манускрыпт).
8. Пануцэвіч В. Матар'ялы да гісторыі БАПЦарквы. Сшытак 2. [ЗША], 1957. [Б. п.]
9. Даведкі з гісторыі аўтакефаліі Беларускай Прусаўнай Царквы. Мэльбурн, 1960. — 9 с.
10. А. М. [Яцкевіч М., а.] „Адзіны ратунак“. Аўтакефалія Сьвятое Беларускае Прусаўнае Царквы. Мэльбурн, 1960. — 9 с.
11. Афанасій, Архиепископ. Беларусь в исторической государственной и церковной жизни. Книга в трёх частях. Буэнос-Айрес, 1966. — 292 с.
12. Вініцкі А. Матар'ялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямецчыне ў 1939—1951 гадах. Ч. II: Рэлігійныя справы. Лос Анжэлес, 1968. — 119 с., дадаткі; Выд. 2: 1994.
13. Лапіцкі М. Прусаўнае ў Вялікім Княстве Літоўскім за часоў панаваньня Уладыслава Ягайлы. Нью Ёрк, 1978. — 152 с.

14. Збор дакументаў Сьв. Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы (на выгнаньні). [Аўстралія], 1983. — 193 с.
Падрыхтаваны пры ўдзеле мітрапаліта Андрэя й пад рэдакцыяй кансысторыі БАПЦ.
15. Манькоўскі П. 1000 гадоў Хрысьціянства ў Беларусі. Нью Ёрк, 1988. — 26 с.¹⁰.

З англамоўных працаў беларускіх дасьледнікаў заслугоўваюць увагі публікацыі Надзеі Тэадаровіч (Абрамавай) *The Belorussian Autocephalous Orthodox Church*¹¹ і архіяпіскапа Васіля *The Holy Byelorussian Autocephalous Orthodox Church*¹², а таксама артыкул амэрыканскага славіста Томаса Бэрда *Orthodoxy in Byelorussia: 1917–1980*¹³.

Чацьвёртую й апошнюю катэгорыю ў нашай клясыфікацыі крыніцаў з гісторыі БАПЦ складаюць публікацыі ў беларускім эміграцыйным і айчынным пэрыядычным друку (у сьвецкіх пэрыёдыках і царкоўна-рэлігійных выданнях): газэтах, часопісах, царкоўных календарых і г. д.¹⁴. Умоўна іх можна падзяліць на чатыры падгрупы. Да першай трэба аднесці нарматыўныя царкоўныя тэксты (Велікодныя й Калядныя Пасланьні). Другую складаюць публікацыі інфармацыйнага характару: звароты й заклікі яраархіі БАПЦ, весткі пра стварэньне парафіі, сястрыцтва, царкоўнага хору, пра першую багаслужбу ў беларускай мове, пра рэлігійныя ўрачыстасьці або прыезд высокапастаўленай духоўнай асобы, пра ўрачыстыя сакавіковыя набажэнствы ў Нью-Ёрку, Нью-Брансўіку, Чыкага, Кліўлэндзе, Дэтройце ды ў беларускіх парафіях грэцкай юрысдыкцыі ў Саўт-Рывэры, Чыкага (ЗША) і Таронта (Канада), пра новы іканастас, харугвы. Да гэтай падгрупы

¹⁰ Пералічаныя публікацыі й машынапісы захоўваюцца ў архіўнай калекцыі Зоры й Вітаўта Кіпеляў у Славянскім Адзеле Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэкі.

¹¹ Гл.: Religion in the USSR. München: Institute for the Study of the USSR, 1960. Serie I. №59. P. 70–75.

¹² Гл.: Беларускі Праваслаўны Каляндар на 1968 год. Нью-Ёрк: Епархіяльная ўправа БАПЦ у Амэрыцы, 1967. С. 55–60.

¹³ Bird T. Orthodoxy in Byelorussia: 1917–1980 // Запісы БІНІМ. №17. Нью-Ёрк, 1983. С. 159–169.

¹⁴ Belarusian Publishing In The West: A Bibliography. Periodicals / Compiled by Vitaut Kipel and Zora Kipel. New York: Ross Publishing Inc., 2004. — 150 p.

датычаць таксама нэкралёгі. Такія рэляцыі, паведамленьні й камунікаты звычайна публікаваліся ў газэтных ці часопісных рубрыках „З царкоўнага жыцця“, „З нашага жыцця“, „Зь беларускага жыцця“¹⁵. Багатую падгрупу складаюць аглядныя артыкулы з працы царкоўных сабораў, жыцця парафіяў БАПЦ у ЗША, Канадзе, Вялікабрытаніі, Бэльгіі, Аўстраліі¹⁶ і гэтак званыя „юбілейныя“ публікацыі, звязаныя з асобамі й падзеямі з гісторыі праваслаўнай царквы беларускага народу¹⁷.

Асабліва каштоўныя матэрыялы — праблемна-аналітычныя артыкулы, прысьвечаныя, сярод іншага, пытанню рэформы й перакладу багаслужбы ў беларускую мову¹⁸. Сярод іх найперш прыгадаем сэрью

¹⁵ Прыкладам, з публікацыяў царкоўна-рэлігійнага зместу ў газэце „Беларус“ за 1954—1962 гг. гл.: Вернік. Прыгожыя харугвы ў нашай Царкве ў Кліўлендзе // Беларус. 1954. №3 (49); Прысутны. Новая царква й сьвятар БАПЦарквы // Беларус. 1954. №4 (50); [Б. а.] Царкоўнае сьвята ў Нью Брансвіку // Беларус. 1956. №57; [Б. а.] У Нью Ёрку куплены царкоўны будынак // Беларус. 1957. №62; Васіль, архіепіскап. З Богам наперад // Беларус. 1958. №63; Прыхаджанін. Беларускае царкоўнае жыццё ў Аўстраліі // Беларус. 1958. №70; Тулейка М. Высьвячэньне Катэдральнага Сабору БАПЦ у Нью Ёрку // Беларус. 1958. №70; [Б. а.] Сьвята парахфіі Сьв. Кірылы Турэўскага // Беларус. 1962. №78—79; [Б. а.] Жаночае згуртаваньне ўпрыгожвае Царкву // Беларус. 1962. №78—79; [Б. а.] Зь дзейнасьці царкоўнае рады [парафія Жыровіцкай Божай Маці ў Кліўлендзе] // Беларус. 1962. №75; [Б. а.] З царкоўнае хронікі // Беларус. 1962. №78—79.

¹⁶ [Б. а.] З жыцця парафіяў Сьв. Б.А.П.Ц. на чужыне [у ЗША, Канадзе, Вялікабрытаніі, Аўстраліі] // Беларускае Праваслаўнае Календар на 1968 год. Нью Ёрк: Епархіяльная ўправа БАПЦарквы // Вацькаўшчына. 1967. С. 80—106.

¹⁷ [Б. а.] 10-годзьдзе аднаўленьня БАПЦарквы // Вацькаўшчына. 1960. №1—2 (485—486); Маркоўскі П. Беларускае Праваслаўнае Царква на выгнаньні // Веча. №3—4 (17—18). Іст Брансвік, 1972. С. 2—18 ды інш.

¹⁸ А. К. Беларускае царкоўнае музыка кампазытара М. Куліковіча // Вацькаўшчына. 1949. №12 (56); Куліковіч М. Да пытаньня беларускага царкоўнага пьняньня // Вацькаўшчына. 1958. №36 (428); Куліковіч М. Пытаньне Беларускае Багаслужбы // Вацькаўшчына. 1960. №12—13 (496—497); Немановіч У. Абаронцы рускага праваслаўя // Вацькаўшчына. 1960. №10 (494); Гарыгляд Г. [Войтанка В.] Грамадзкая думка нашай царквы. [Пасэйк], 1969. — 5 с.

публікацыяў у газэце „Бацькаўшчына“, што пры канцы 1950-х гг. запаткавала дыскусію ў справе беларусізацыі БАПЦ¹⁹. Сутнасьць і асноўныя кірункі гэтае дыскусіі акрэсьлены наступнымі яе аспэктамі:

- 1) рэлігійныя сьвятыні ў праваслаўнай царкве беларускага народу:
 - нацыянальны характар і форма крыжа (крыж Сьв. Эўфрасіньні-Прадславы як уласнабеларускі);
 - культ іконы Божай Маці;
 - культ беларускіх нацыянальных сьвятых;
 - нацыянальны характар царкоўнай архітэктуры (іканастас, нутраны й вонкавы выгляд царквы, яе назва);
- 2) нацыянальны характар і зьмест багаслужбаў:
 - пытаньне рэформы й перакладу багаслужбы ў беларускую мову;
 - пераклад царкоўных тэкстаў (Апостал, Эвангелье, Ойча Наш, Верую)
 - пераклад літургіі;
 - пытаньне беларускага царкоўнага пяньня й музыкі (уласнабеларускія царкоўныя кампазыцыі й рэлігійныя песні; стварэньне Беларускага Абіходу-Васьмігалосьніка);
- 2) нацыянальныя звычаі й іх культывацыя ў царкоўным жыцьці на эміграцыі;
- 3) справа календара (стары й новы стыль):
 - стары каляндар як „тормаз разьвіцьця“ нацыянальнага й рэлігійнага жыцьця;
- 5) царкоўна-рэлігійны друк і пэрыядычныя выданьні:
 - друкаванае слова як фактар нацыянальна-рэлігійнага выхаваньня;
- 6) патрэба стварэньня царкоўных арганізацыяў (брацтваў і сястрыцтваў) і іх роля ў захаваньні беларускай нацыянальна-рэлігійнай тоеснасьці;
- 7) праблема пераадоленьня кансэрватызму ў справе беларусізацыі

¹⁹ Будзіч А. [Запруднік Я.] Да беларусізацыі... БАПЦ // Бацькаўшчына. 1960. №6 (490); Куліковіч М. Пытаньне Беларускае Багаслужбы // Бацькаўшчына. 1960. №12—13 (496—497); А. К., а. [Крыг А., а.] Да беларусізацыі БАПЦ-Царквы (Адказ с-ру А. Будзічу // Бацькаўшчына. 1960. №10 (494); Бутрымовіч А. У справе беларусізацыі нашых цэркваў // Бацькаўшчына. 1960. №19 (503).

царкоўна-рэлігійнага жыцця на эміграцыі ў шэрагах ярархаў і сьвятарства БАПЦ²⁰.

Варта заўважыць, што ўсе згаданыя аспекты дыскусіі ня страцілі сваёй актуальнасці ў сучасным рэлігійным жыцці й на эміграцыі, і на бацькаўшчыне. Асобныя зь іх, як прыкладам, пытаньне рэформы й перакладу багаслужбы ў беларускую мову, знайшлі свой далейшы разгляд на старонках газеты „Беларус“ ў 1980—1990-х гг.²¹

Дыскусія на старонках газеты „Бацькаўшчына“ ў справе беларусізацыі царквы выходзіла далёка за межы дзейнасці самой БАПЦ. Яна акцэнтавала ўвагу на праблеме беларусізацыі ўсяго царкоўна-рэлігійнага жыцця на эміграцыі, акрэсьліла яе шматаспэктны характар і маштабы. Абумоўлена гэта было стратэгічнай мэтай аднаўленьня нацыянальна-рэлігійнага жыцця на эміграцыі, якую вельмі трапна й выразна сфармуляваў, між іншым, адзін з удзельнікаў вышэй згаданай дыскусіі:

„Ідэя царкоўнай і рэлігійнай незалежнасці в’яжацца непадзельна з нацыянальнай незалежнасцюй кожнага народу, а паняволеная ў асаблівасці. Змагацца толькі за палітычную й гаспадарчую незалежнасць свайго народу, а заставацца ў царкоўнай, духовай залежнасці ад сваіх палітычных і нацыянальных ворагаў — гэта ніякае замазаньне. (...) Незалежнасць палітычная й нацыянальная мусіць вырастаць з душы народу, з духовай, псыхічнай, культурнай, моўнай, абрадавай, звычаёвай і г. д. незалежнасці чалавека, зь ягонага маральнага складу, да якога ворагу дабрацца ня так лёгка. І вось царква, як запраўдная выхавальніца чалавека, мае вытварыць гэтакі маральны склад чалавека пры дапамозе сваіх выхавальчых сродкаў“²².

²⁰ Найбольш канцэптуальна й канкрэтызавана ўсе згаданыя пытаньні разгледжаныя ў артыкуле: Бутрымовіч А. У справе беларусізацыі нашых цэркваў // Бацькаўшчына. 1960. №19 (503).

²¹ Запруднік Я. Малітва, розум і родная мова // Беларус. 1988. №348; Пікарда Г. Пытаньне беларускае багаслужбы // Беларус. 1989. №355.

²² Бутрымовіч А. У справе беларусізацыі нашых цэркваў...

БЫТААДЛЮСТЭРАК ЖЫВОГА НЯБЫТУ

(Ідэеўнівэрсаліі творчасьці Восіпа Арлоўскага ў кнізе „Беларускія народныя расказы“)

Кніжка Восіпа Арлоўскага „Беларускія народныя расказы“, выдадзеная ў Полацку на пачатку ХХ ст., адметная сваёю тайнічай, скразьсветнай ідэеўнівэрсальнасьцю: псыхічныя агульнападставы беларускага духачасу выяўляюцца ў ёй як *перадрэчаіснасьць*, *рэчаіснасьць* і *пасьлярэчаіснасьць*; кніжка прысутнічае, і гэтая прысутнасьць, неўясьнёнае псыхічнае зьяьняне дзесь побач з абьклай навакольнай быцежаю, прыадчынае мудрую загадкаглыбіну сьвету; іначай кажучы, гледзячы на рачны пясок, можна толькі пясок і бачыць, але гэта — бачаньне невідочніка, бо на пяску заўсёды тайнічахвалюецца нябытаадсутнасьць, жывуць цені часу, лікі старажытных ды яшчэ ненароджаных багоў, творыцца касьмічны драмапіс Сусьвету, — і пры ўсім сваім унівэрсальным шчырараскрыцьці пясок гэты *ёсьць*, ён акамеляе рэальнасьць; гэтак жа *ёсьць* і кніжка Восіпа Арлоўскага: можна не надаваць ёй аніякага значэньня або з дапамогаю заклёнаў ператварыць яе ў каменьне, але немагчыма пазбыцца ейнае рэальнае істасьці, у якой, між тым, таемніцца няўрозумная й хвалёўная пазаіснасьць.

Маё першае знаёмства з Восіпам Арлоўскім адбылося праз Максіма Гарэцкага на пачатку 1990-х гг. („Гісторыя літаратуры“) — закрунула; дык пайшоў у „ленінку“ ды замовіў „Беларускія народныя расказы“ — уразіла; а пасья таго, як Лявон Юрэвіч зычліва даслаў з Навабэрку да мяне кніжку Восіпа Арлоўскага, выпадаковае ўражаньне сталася мною; па-за неадрэдагаванымі, непрачытнымі радкамі раптам паўсталі жывыя цені тайнічае й неўміручае беларускае шчырасьці; гэта — вельмібеларуская кніжка, паколькі патрабуе найпаўнейшае разбуды душы; не пачуўшы ў сабе й не прыняўшы бязрозумны, невытлумны духасьвет беларуса, гэтую кніжку ўбачыць немагчыма — яна не разгорнецца, ейныя зжаўцелья старонкі асьплюцца, як нежывыя пялёсткі засьмяглае кветкі, ейныя словы падмануць, прамовіўшы бязглуздзіцу й схавіўшы тайнічазапаветны сэнс пісьмёнаў ды пачуцьцяў; душа —

той ключ, што адмыкае дзверы ў кнігакрай беларускіх сноў: абыклы рачны жаўцяк ажывае ценямі старажытнае драмагісторыі неспасцігнутых сэнсаў, розумазаклятае каменне пачынае дыхаць, ператвараючыся ў фантастычныя істоты няведамае беларускае духаміталегіі; ...і абсурдны бязглуздасвет пустых словаў і сказаў напаўняецца стазьявамі й стаформамі жыцця, раскрываючы ісыцінашчырасці вальнаобразаў, явячы азэрэньні цемры й прароцтвы невядомасці.

Паводле асобы Восіпа Арлоўскага й ягоных „Расказаў“ беларускае літаратуразнаўства ад самага пачатку знаходзіцца ў пэўнай разгубленасці: яно ня можа „прыняць“ творчасць аднаго зь першых беларускіх пісьменьнікаў, аднак і ня можа „адмовіць“ ягоному творчасць; з аднаго боку, перад крытыкам паўстаюць жаданія беларускамоўных радкі, вельмі чаканія й прагнія беларускай творчай душою на пачатку ХХ ст., а зь іншага боку, крытык бачыць перад сабою малапісьменнага й зашоранага графамана, які ў часе прадчування ўсеахопных сацыяльных пераўтварэнняў, ухваляе праз сваіх герояў прыгонны лад і асуджае любяя праявы прагрэсу, — гэтая супярэчнасць выразна бачыцца ўжо ў „Гісторыі літаратуры“ Максіма Гарэцкага, для якога творчасць Восіпа Арлоўскага зьяўляецца прадметам мастацкае крытыкі й разам з тым цяжарам, якога крытык ня можа пазбыцца; гэтка ж праблема паўставала й перад іншымі гісторыкамі: цягам часу імя Восіпа Арлоўскага згадвалася некаторымі дасьледнікамі беларускае літаратуры, і як правіла, яго крытыкавалі за непісьменнасць, за нізкі ўзровень геніяльнасці, а пагатоў за тое, што праспаў палітычны момант... аднак ніхто ня даў рады закрэсьліць, зьнябыціць ягоному спадчыну ўвогуле; гісторыядметнасць творчасці Восіпа Арлоўскага ў тым, што беларускае літаратуразнаўства, адмаўляючы спадчыну пісьменьніка, усё ж пакідала гэтую спадчыну ва ўлоньні беларускага літаратурнага разьвіцця, не давала рады выкрасьліць пісьменьніцкае імя зь беларускае літаратуры, хаця, паводле зразумелых прычынаў, ня дужа акцэнтавала ўвагу на асобе й творах.

Ня дзіва, што такія падыходы дасьледнікаў перакачавалі на старонкі энцыклапедычных выданняў; узяць хоць і артыкул з даведніка „Беларускія пісьменьнікі: бібліяграфічны слоўнік“, дзе творы Восіпа Арлоўскага называюцца не іначай як „*вершаваныя практыкаваныя*“, ацэньваюцца як „*слабыя ў мастацкіх адносінах*“, „*псэўданародная літаратура*“, а творчасць разглядаецца як „*рэакцыя самай адсталай, кансэрватыўнай часткі сялянства на буржуазныя рэформы й рэвалюцыйны рух*“; адмысловае становішча з творчасцю пісьменьні-

ка ў беларускай гісторыі літаратуры ў тым, што бяздарнасьць, непісьменнасьць, ацемранасьць зрабіліся падставаю для досьледаў і энцыклапэдычных публікацыяў...

Але ці такія нікчэмныя творы Восіпа Арлоўскага, як гэта падаецца беларускаму літаратуразнаўству?

*Бог сора сатрэць усё ў прах,
І багачэй ажыдаюць сьлёзы,
Бо вялікі настанець страх
Ад бяды вялікай дозы.*

...

*Скучныя мае сьціхі і прозы,
Я не крычу, браты, „Віват!“,
А кажу, што мір чакаюць сьлёзы...
Ці ж я гэтаму вінават?*

*Гэта яшчэ ня ёсьць ліха,
А самае ліха ўперадзі,
Да таго зробіцца няціха,
Што хоць ты на сьвет не глядзі...*

Гэтыя радкі, напісаныя Восіпам Арлоўскім на пачатку XX ст., у часе ўсеагульных патасных памкненьняў да сацыяльных пераменаў і экспэрымэнтаў — нават не засьцярога: у „Беларускіх народных расказах“ няма папярэджаньняў і падказкаў наконт таго, як унікнуць прадвызначэньня, у кнізе — раскрыцьцё лёсададзенасьці, якую немагчыма абмінуць, і якую, паводле скразное ідэі твораў, найлепей сустрэць зь вераю ў Бога; ...магчыма, шматлікія радкі-прадказаньні глыбіні чалавечых крыві й сьлёзаў, чым выразна пазначылася XX ст., не адзінае прарочтва?; ...магчыма, яшчэ шмат чаго з жудаснага, таемнаспавешчанага ў кнізе, давядзецца прачытаць наступнікам?; ...і магчыма, богавера на шматпакутным шляху — хоць і простая, але даволі мудрая падказка?.. Ідэеўнівэрсальнасьць „Беларускіх народных расказаў“ — у несканечнасьці мастацкіх вобразаў, якія негадана, па часе й усяго часу шчыра-раскрываюцца перад намі, прарочаць, вясчуюць і адбываюцца рэчазьўна, бытна; то ўнівэрсаліі рэчаіснавымаўленьня, напісаныя словам праз рэчаіснасьць.

Кніжка Восіпа Арлоўскага вельмі блізкая (ці нават тоесная) да тае неўясынёнае духаглыбіні, якую немагчыма вызначыць і якая — „пуст-

ка“; гэтая „пустка“ — як пара, што папярэднічае нараджэньню й першым дзіцячым вобразам (а на справе бесчасоўнавечнатворыцца ў якойсь паўзбежнасьці): пры непамноце гэтае пары ўсё адно няма сумневу ў ейнай быўнасьці, у жывіне, у жывачасе, што існавалі да нараджэньня... непамнота адно падкрэсьлівае глыбіню й тайнічасць таго „давообразнага“ часу; у беларускіх культурабыўнаце, -гісторыі гэтая няпомнапара — вельмі хвалёўны, вельмі вабны акрай творчасці, які немагчыма асьведоміць-знайсці, але й які немагчыма абмінуць духова, чульліва; гэты акрай шукалі й першыя „небеларускія“ этнографы, і сьведабеларускія творцы новага, нашаніўскага часу, і сучасная перарода літаратараў... але, як бы й хто б не шукаў шлях у краіну-патаемніцу, усе яны мусілі надаваць гэтай пустцы жывое значэньне, трохі большае, чымся ёсьць пустка; гэтак зьявілася канцэпцыя пра рабства, абсалютную акультурнасьць беларусаў, якая тым ня менш не ўплывае на іх згубна, не дае загінуць, а наадварот, выяўляе іхнюю самабытнасьць; дастаткова тут прыгадаць заўвагу Івана Насовіча, які ў сваім „Слоўніку...“ апавядае пра народнае павер’е наконт таго, што беларусы народжаныя рабамі, або верш беларускага паэта XIX ст. Шалухі:

*Адной маткі ўсе мы дзеткі,
Усі радзілісь ад Адама,
Урабы пайшлі нашы прэдкі
Праз праступак ацца-Хама.
А тэй з ацца насъмяяўся
Рабом вечным за то стаўся:
У някрыту папаў долю.
І мы навек усі хамамі
Церпім муку і няволю,
І пануець усяк над намі.
З тых пор, браццы, скажу сьмела,
Усё ліха на нас усьсела.*

Але калі сучасьнікі Восіпа Арлоўскага шукаюць гэтую пустку, каб знайсці пацьвярджэньне й апраўданьне свае беларускае сутнасьці, каб, усьведаміўшы рабскі стан беларуса, зрабіць крок да волі й абудзіць на вольнападарожжа іншых, дык кніжка „Беларускія народныя расказы“ ні ў якім разе не абуда і не бунтовы заклік, а яна — самая тая жывая й хвалёўная „пустка“, на падставе якой бязрозумна, духова жываадбываецца Беларусь; кніжка гэтая — прагісторыя народа-раба, прададзенага сваімі шляхцокамі, князямі ды прэзыдэнтамі, паняволенага, абравава-

нага, дазвання маральнарастаптанага іншымі плямёнамі, але духова-незьнішчальнага, — гэты народ, як вада, што безнайменна й абыякава плялёхае пад нагамі, але ў руках абыякавасць вады ператвараецца ў няўрымсьлівасць, яе не ўтрымаць, яна прабягае між пальцаў, і тым болей, чым мацней сьціскаецца далонь; „Беларускія народныя расказы“ — новая народная міталёгія, якая на руінах зьнішчаных багоў, веры й гісторыі нараджае проста з душы свой абсурдны, адухоўлены, непераможны й вольны мітасьвет неўміручых і неўпалонных рабоў, дзе гістарычныя падзеі й матэрыялістычныя законы — усяго толькі недарэчная ўмоўнасьць, а сапраўднасьць — у жывапрахваляваных мроях; дзеля прыкладу можна прыгадаць безгістарычную, з пункту гледжаньня гісторыі як прадметалёгікі, вэрсію процістаяньня Галілеа Галілея царкоўнаму ўціску: у творы „Сьпірыдон і Міхей“ гэтая вэрсія выразна кажа сваю міталягічнасьць, дзе прадметазаконы гісторыі занярданы й забытыя, а гістарычны факт ператвораны ў адвольную канстатацыю; каб чытаць гэтае, трэба прасякнуцца пэўнаневызначальным пачуцьцём нутранага псыхізму твору, прыняць ягоную таёмнасьцію, вобразна кажучы, асьвяціцца „вераю“, прайсьці абрадак „ініцыяваньня“... іначай бо цяжка даць цяму, калі размоўнікі Сьпірыдон і Міхей у гэтым жа творы, разважаючы пра тое, што Зямля круглая, прыходзяць да высновы, што яна ўсё ж круглая не як „бабскі клубок нітак“, а як патэльня — ізноў жа ў парушэньні аб’ектыўнасьці, рэчаіснае прадметасьвятасьці, можна ўгледзець рысы няскоранага беларускага таёмнаміталягізму; і ўгледзеўшы тыя рысы, няшкодзіць задаць сабе пытаньне наконт рабскасці таёмнамітоўшчыкаў: ці насамрэч раб той, хто можа дазволіць сабе так адвольна разважаць? Бяспамяцтва, такім чынам, — жывы прытулак, зь якога дужаецца паўстаць новы творчы сусьвет; і ён няскорана нараджаецца з музыкі душы, ператвараючы асклялёпкі гісторыі ў храм новае веры й духагукі ў рэчыва; ідэўнівэрсальнасьць гэтае кніжкі — у скразной творчай беспачатнасьці душы, якую немагчыма зьнішчыць; то перадрэчаісныя ўнівэрсаліі, якія духова запавядаюць словаобразы рэчаіснага свету, каб затым абыцьцявіліся „прарэчы“ й „прападзеі“.

Гаворачы пра ўздзеяньне перадрэчаіснасьці на быццё, лягічна меркаваць і пра адваротны ўплыў: „прыход“ свету ў свой стан немінуча завяршаецца сканчэньнем стану — у жыцьці й разьвіцьці сьветаформаў і сьветасэнсаў вяртаньне ў нябыт калі не найгалоўнейшая зьява, дык пэўна, што ня драгасная — у розьніцу ад нараджэньня яна выразна пазначаная драмаю й надзвычайным таемствам; і „Беларускія народныя расказы“ — яскравы прыклад беларускае фаталістычнае літарату-

ры: тут усё прасякнутае чаканьнем спраўджэньня й завяршэньня лёсу; сам лёс абсалютызаваны — завершанасьць на старонках кніжкі паўстае як выбаўляльная сьмерць, у часе якой кожны атрымае кару за свой грэх; але ў сьмерці прысутнічае жывіна, Богапачатак: шанавець хрысьціянскія заповеты — вось тое, што ўрагуе ад духапагібелі. Вядома, ідэя гэтая кніжкі не ў маралізатарскіх павучэньнях — яны ўсяго толькі частка міталягічнага абсурду; сэнс у жывасьвятнасьці самой сьмерці: „Беларускія народныя расказы“ пры ўсіх сваіх нутранатэкставых сьмерцематывах зарадкоўна-затэкстава кажуць пакрыёмае жывазьяўленьне Беларусі — новы мавачас нараджаецца й сталее з паўсловаў, паўсказаў, трызьненьняў, чыста немаўля вырастае напроці цямлывага веку; гэтая кніжка адметная сваёю „заўтрашнасцю“, якую мы ўжо сёньня можам бачыць, разумеючы, што бяз твораў Восіпа Арлоўскага гэтая „заўтрашнасць“ будзе непаўнаватасная ці ўвогуле немагчымая; беларускі шлях праз страты адно гартуе й бязьмежнаўзвышае беларушчыну, якая насуперак пагібелі дужэе з кожным прамоўленым словам, непакорліва размаіціць сусьветамэтафарыстыку жыцця; і калі-небудзь у пошуках адказаў на пытаньні паводле беларускае пасьябытнасьці, прызначэньня беларушчыны, кніжка Восіпа Арлоўскага раскрыве напоўніцу свой сакральны сэнс першых мастацкіх словаў і неўтаймоўную сілу духатворчае ідэі; у гэтай унівэрсальнай, духатворчай ідэі заповяданы вечны водгук пасьязаканчэньня, ці то ў глыбіні зжаўцелых старонак полацкае кніжкі міжволі чытаецца *пасьярэчаіснасьць*.

„Беларускія народныя расказы“ можна параўнаць з казкамі дзяцінства: па сталым веку казкі, што ўражвалі жыцьцёвай бяздоннасьцю вобразаў, явяць свой наіў, і ў чарадзе бясконцых казкамудрасьцяў гэта ёсьць іхняя чарговая шчырасьць, якая сьведчыць пра веліч праставеры, безь якой немагчымая душэўнасьць навакольных зьяваў, у тым ліку — сьвет і гісторыя; невялікім прыкладам плёну беспадстаўнасьці спадзеваў і праставатасьці чаканьяў могуць быць і вышэйпісаная радкі, — акурат мой собскі, нутраны наіў ёсьць тое, у чым я ні на міг не ўсумніўся ў часе хваляваньня праз творы Восіпа Арлоўскага, тое, што натхніла мяне на працу, і тое, што ўсяго часу натхняе на жыцьцё й веру ў сапраўднасьць навакольнага бытаадлюстэр’я.

МОВАВЕДНАЯ КАНФЭРЭНЦЫЯ 1942 ГОДУ

У 1942 г. у Менску адбылася Канфэрэнцыя ў справе абгаварэння навуковай тэрміналогіі і правапісу ў праграмах і падручніках беларускіх школ, зарганізаваная Інспэктаратам (Інспэктарыятам) Беларускіх Школ пры Генэральным Камісару Беларусі. Адзіны ведамы нам дакумэнт, які сведчыць аб правядзеньні канфэрэнцыі — пратакол, які й публікуем у гэтым нумары „Запісаў“¹. Згадка пра канфэрэнцыю — настолькі ляпідарная, што нічога не дадае да нашых ведаў пра падзею, — утрымліваецца ў манаграфіі Сяргея Жумара „Акупацыйны друк на тэрыторыі Беларусі ў гады Вялікае Айчыннае вайны“², і ніякіх іншых паведамленьняў пра гэтую падзею ня знойдзена.

Тэксталягічная характарыстыка

Дакумэнт уяўляе зь сябе копію (праз капіравальную паперу) машынапіснага тэксту на 33 аркушы стандартнае паперы, задрукаванае з аднаго боку, з пропусамі ў месцах, дзе пазьней меркавалася ўпісваць лацінічныя літары ды іншыя знакі, якіх няма ў кірылічным машынапісным наборы. Машынапісны набор — расейскі, і перадаецца праз знак **І, ў** — праз накладаньне няпарнага двукосься " на **у**: **Ў, ё** — праз накладаньне няпарнага двукосься " на **е**: **ё**. У шмат якіх выпадках двукосьсе прапушчанае, але ў публікацыі **ў, ё** падаецца паводле сучасных правілаў. Аднаўляюцца лацінічныя напісаньні на месцы кірылічных.

¹ Захоўваецца ў архіве БНІМУ.

² Жумарь С. Оккупационная печать на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны. Мн., 1996. С. 182. На жаль, спасылка 388 на дакумэнт з Нацыянальнага Архіву Рэспублікі Беларусь (Ф. 370. Воп. 1. Спр. 1284. Арк. 110) аказалася памылковаю. Мяркуючы па кантэксьце, у якім аўтар манаграфіі ўзгадвае канфэрэнцыю, дакумэнт, на які ён спасылаецца, уяўляе зь сябе рэфэрат Антона Адамовіча ці, прынамсі, яго фрагмэнт, прывечаны ролі часопіса „Ўзвышша“ й найперш Уладзімера Дубоўкі.

Прадакол спалучае тры тыпы паведамленьняў:

- 1) пераказы выступаў (складаны характар цэлых пэрыядаў выказваньняў дае падставы меркаваць, што пры стварэньні прадакола выкарыстоўваліся й пісьмовыя варыянты выступаў);
- 2) спасылкі на цытаты (самі цытаты адсутнічаюць, аднак у сваіх каментарых да прадакола мы зрабілі спробу рэканструяваць іх);
- 3) дакладнае натаваньне зьместу даклада (ко-рэфэрат Кастуся Шкуцькі, бо менавіта ён вёў прадакол);
- 4) даслоўныя натаваньні выказваньняў, аформленья дыялёгавай моваю (палеміка Вінцэнта Гадлеўскага й Уладзімера Гуцькі (Дудзіцкага)).

Асаблівасьці публікацыі

Тэкст публікуецца правапісам арыгіналу зь нязначнымі выпраўленьнямі відавочных памылак, таксама прыведзеныя да адзінства рознапісаньні; дзе магчыма, у прадакутных дужках рэканструюецца прапушчаная інфармацыя (прыкладам, імёны ўдзельнікаў канфэрэнцыі³, скарачаныя напісаньні ды інш.). Машынапісныя сродкі вылучэньня (двукосьсе, разрадка, верхні рэгістар) замененыя на друкарскія (курсіў і паўтоўсты шрыфт). Таксама публікатары вылучылі паўтоўстым прозьвішчы прамоўцаў — для зручнасьці пры чытаньні. Пунктуацыя сучасная.

У абмежаванай колькасьці месцаў публікатары дазволілі сабе больш лягчйна падзяліць матэрыял на абзацы.

Пачаткі старонак арыгіналу адзначаюцца нумарам адпаведнае старонкі, узятым у ламаныя дужкі (усе старонкі арыгіналу, апроч першае, — пагінаваныя зьверху па цэнтры).

Удзельнікі канфэрэнцыі

Канфэрэнцыя сабрала ці ня ўвесь тагачасны беларускі істэблшмэнт: бурмістар Менску Вацлаў Іваноўскі (лістапад 1941 — 7 сьнежня 1943 гг.); кіраўнік Бранскай (лістапад 1941 — красавік 1942 гг.), а пазьней Смаленскае акругі Радаслаў Астроўскі; галоўны школьны інспэктар айцец Вінцэнт Гадлеўскі; загадчык аддзелу мастацтва Менскае гара-

³ Практыка ігнараваньня імёнаў была характэрная для савецкага справаводзтва 1920—1930-х гг.

дзкое ўправы Мікола Ільлінскі; загадчык аддзелу культуры й асьветы Менскае гарадзкое ўправы Ўладзімер Гуцька (Дудзіцкі); начальнік курсаў менскай шутц-паліцыі Францішак Кушалы (верасень 1941 – чэрвень 1942 г.); дырэктар Менскага гістарычнага музэю Антон Шукелойць; судзьдзя Аркадзь Арэхва; дацэнт філялёгіі БДУ Платон Жарскі (пазьней ён заняў пасаду Ўладзімера Гуцькі), а таксама прадстаўнікі навуковых ды літаратурна-мастацкіх колаў.

Сяргей Жумар згадвае канфэрэнцыю двума словамі: „конференция «языковедов»“. Той факт, што аўтар узяў „языковедов“ у двукосьсе, дае падставы зрабіць прыпушчэньне: на думку архівіста, удзельнікі канфэрэнцыі ня мелі дачынення да моваведы.

Аднак аналіз складу ўдзельнікаў пераконвае нас у адваротным. Лішне казаць пра Міколу Байкова й Антона Лёсіка — абодва бралі ўдзел яшчэ ў Акадэмічнай канфэрэнцыі 1926 г. і добра ведамыя як аўтары шэрагу моваведных працаў. Сярод удзельнікаў былі й іншыя лінгвісты-прафэсіяналы — І. Ю. Міцкевіч⁴, Іван Пратасевіч (Пратасэвіч)⁵ і Антон Саломенік⁶, а таксама Васіль Тэпін, прафэсар БДУ, адмыслоўца ў галіне расейскае філялёгіі⁷. Перад самаю вайной абараніў кандыдацкую дысэртацыю ў філялёгіі выпускнік Ленінградзкага ўнівэрсытэту, выкладнік Менскага пэдагагічнага інстытуту Ўладзімер Сядура. Прафэсійна зьвязаныя зь беларускаю моваю былі: Антон Адамовіч⁸,

⁴ У 1932 г. выйшлі аж чатыры навучальныя дапаможнікі беларускае мовы аўтарства І. Міцкевіча.

⁵ **Пратасевіч Іван** — аўтар шэрагу прадручнікаў беларускае мовы, выдазеных у другой палове 1920-х — пачатку 1930-х гг., у тым ліку: Граматыка беларускай мовы. Сыстэматычны курс морфолёгіі і элементы сьyntaxу. Мн., 1927; у рэпартажы „Канфэрэнцыя акруговых і раённых інспэктароў абшару Гэнэральнага камісарыяту Беларусі“ (Менская газэта. 1941. №20. 28 сьнежня) згадаваецца інспэктар Вялейскай акругі Пратасэвіч; ня выключана, што гэтая тая самая асоба.

⁶ **Саломенік Антон** — выкладнік беларускае мовы, сакратар Ваенна-тэрміналягічнае камісіі Беларускай акадэміі навук, аўтар шэрагу падручнікаў беларускае мовы, у т. л. (у суаўтарстве з Н. І. Шэўчыкам): Граматыка. Мн., 1934; выд. 2, выпраўленае і дапоўненае: 1935; выд. 3: 1936.

⁷ Паводле вуснага паведамленьня архівіста Віталя Скалабана.

⁸ **Адамовіч Антон** — рэдактар, выступаў і з артыкуламі пра культуру мовы.

Радаслаў Астроўскі⁹, Эдвард Будзька¹⁰, Уладзімер Гуцька (Дудзіцкі)¹¹, Уладзіслаў Казлоўскі¹², Пётра Кісель¹³, Аляксей Сянькевіч¹⁴, Віктар Чабатарэвіч¹⁵, Кастусь Шкуцька¹⁶, Шыманскі¹⁷. Апроч таго, у канфэрэнцыі бралі ўдзел такія літаратары, як Наталля Арсеньнева, Мікола Ільлінскі, Янка Ліманоўскі, Алесь Матусевіч (Матусэвіч), тэатральны дзеяч Ізыдар Плашчынскі, мастак Генадзь Ціхановіч.

⁹ **Астроўскі Радаслаў** — палітычны дзеяч, пэдагог. Падчас дырэктарства ў Віленскай беларускай гімназіі ўклаў падручнік: Беларускі правапіс: Паводле Б. Тарашкевіча і Я. Лёсіка / Скомпіляваў Р. Астроўскі. Вільня, 1925; выд. 2, папраўленае і дапоўненае: Вільня, 1925.

¹⁰ **Будзька Эдвард** у пераліку ўдзельнікаў канфэрэнцыі на пачатку пратакола ня згадваецца. Найстарэйшы выдавец і рэдактар беларускіх пэрыёдыкаў і кніг (з 1916 г.).

¹¹ **Гуцька Ўладзімер (Дудзіцкі)** атрымаў кваліфікацыю выкладніка беларускае мовы й літаратуры, выкладаў, у тым ліку ў педагагічным інстытуце, працаваў стыль-рэдактарам (паводле: Дудзіцкі У. Напярэймы жаданьням: Збор твораў. Нью Ёрк, 1994. — ХХІХ+312 с.).

¹² **Казлоўскі Ўладзіслаў** — публіцыст, рэдактар органу Беларускай нацыянал-сацыялістычнай думкі „Новы шлях“ (1933—1937), падчас нямецкай акупацыі — „Беларускае газэты“ (1942—1943).

¹³ **Кісель Пётра** — у 1930-х гадах перакладнік, спэцыялізаваўся ў перакладзе вайскова-мэтадычнай літаратуры; у 1942 г. дырэктар адной зь менскіх народных школаў, выкладаў беларускую мову; аўтар выданьня: *Bielaruskі lemantar*. Мн., 1942, 1943, 1944.

¹⁴ **Сянькевіч Аляксей** — рэдактар „Менскае газэты“, газэты „Голас вёскі“.

¹⁵ **Чабатарэвіч Віктар** — скончыў настаўніцкую сэмінарыю ў Нясьвіжы, выкладаў беларускую мову.

¹⁶ Пра пэўную лінгвістычную падрыхтоўку **Кастуся Шкуцькі** можна меркаваць як паводле зместу ягонага выступу на канфэрэнцыі, гэтак і паводле ягонага ўдзелу ў падрыхтаваньні перавыданьня граматыкі Браніслава Тарашкевіча ды ў выданьні граматыкі Антона Лёсіка („*Pry składañni „Bielaruskaha pravapisu“ autar karystausia konsultacyjaj dacenty K. Škućka*“, паводле: Losik A. *Bielaruskі pravapis*. Miensk, 1943. S. 3). У 1944 г. Кастусь Шкуцька быў навукова-мэтадычным рэфэрэнтам школьнага аддзелу Беларускае Цэнтральнае Рады.

¹⁷ Аднавіць імя не ўдалося. Імаверна, гэта аўтар перакладу на беларускую мову брашуры: Копцеў Н. Вясковым комсамольцам аб XVI зьездзе ўсе-КП(б). Мн., 1931. — 89 с.

Неідэнтыфікаванымі засталіся наступныя асобы: Малашкін, Скалабін, Позьняк.

Час правядзеньня канфэрэнцыі

Працэкол канфэрэнцыі недатаваны, таму нам застаецца вызначаць дакладны час яе правядзеньня паводле другасных прыкметаў.

У якасці найранейшае часовае мяжы мы ўзялі момант выдання Інспектаратам навучальнае „Праграмы беларускай мовы для народнае школы“ (у ліку 13-ці такіх праграмаў па розных дысцыплінах), што адбылося да канфэрэнцыі школьных інспектараў, якая прайшла ў Менску 15—17 снежня 1941 г.¹⁸. Гэтую праграму крытычна ўзгадвае ў сваім ко-рэфэраце Кастусь Шкуцька.

Як найпазьнейшую часавую мяжу лягічна ўзяць момант арышту айца Гадлеўскага, што адбыўся ўначы з 23 на 24 снежня 1942 г.

Найбольш верагодна, што канфэрэнцыя адбылася ў студзені 1942 г. Як вынікае з працэколу, арганізацыйным вынікам канфэрэнцыі сталася ўтварэнне тэрміналягічнае камісіі. Верагодна, менавіта гэтая камісія згадваецца ў манаграфіі Юрыя Туронка¹⁹.

Ёсць яшчэ адно ўскоснае сведчаньне таго, што канфэрэнцыя адбылася ў першай палове студзеня 1942 г. У №3 „Менскае газэты“ за 15 студзеня 1942 г. зьявілася публіцыстычная нататка Мікіты Трахімовіча „Няскончаная размова з адным дацэнтам“, у якой сярод іншага ёсць і такія развагі:

„...гэтыя філёлёгі на канфэрэнцыі, лунаючы ў паветры, пачалі абараняць свае філёлёгічныя штукарствы ад зусім справядлівых нападкаў настаўніцтва, якое даводзіла зусім правільна, што і ў школе, і ў друку, і асабліва ў тэрміналягічнай працы трэба бліжэй стаяць да жывога беларускае мовы, а не аддаляцца ад яе ў нетры шукальніцтва, калі вельмі цяжка бывае ўнікнуць штучнасьці й туманнасьці“.

¹⁸ Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем (1939—1944). Мн., 2002. С. 32; Руніч А. Праца над арганізацыяй беларускага школьніцтва // Менская газэта. 1941. 14 снежня. („Гэтымі днямі выходзіць праграма...“)

¹⁹ Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем... С. 35. („...створаная ў студзені 1942 г. у рамках Інспектарата тэрміналягічная камісія...“)

Перадумовы правядзеньня канфэрэнцыі

Нямецкая акупацыя скасавала мноства забаронаў і табу, у тым ліку на шырокае ўжываньне беларускае мовы ў справаводзтве, а таксама на выкарыстаньне клясычнага правапісу (тарашкевіцы). Аднак трэба канстатаваць сьледам за Юрыем Туронкам: „Сумнай спэцыфікай тагачасных беларускіх выданьняў была адвольнасьць і разнастайнасьць альфабэтных сыстэмаў, непасьлядоўнасьць правапісу ў тэрміналёгіі“²⁰. Такі стан рэчаў быў уласцьвівы ня толькі сфэры друку, але ўсім без выключэньня сфэрам ужываньня літаратурнае мовы. Прычына гэтага й у нізкім узроўні пісьменнасьці сярод беларускіх дзеячаў і службоўцаў, і ў неўнармаванасьці тарашкевіцы, але ня толькі. У новых умовах асабліва выразна выявіўся падзел на заходнікаў і ўсходнікаў, што праявілася сярод іншага й на моўным узроўні: за два міжваенныя дзесяцігодзьдзі моўная практыка ў дзьвюх частках Беларусі істотна разышлася²¹; сытуацыя ўскладнялася яшчэ й тым, што ад 1933 г. клясычны правапіс у БССР быў забаронены, а яго месца заступіў рэфармаваны варыянт.

Асабліва востра стаяла пытаньне моўнага ўнармаваньня ў адукацыйнай сфэры, таму нездарма першай кнігаю, што выйшла на тэрыторыі Беларусі пасля пачатку нямецка-савецкае вайны, стала граматыка Тарашкевіча (канец верасьня 1941 г.)²², дапоўненая „Дадаткам з пастаноў зборкаў чысьціні беларускае мовы“, аўтарам якога выступіў, верагодна, Янка Станкевіч.

²⁰ Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем... С. 10.

²¹ Гэтая разьбежнасьць выразна праявілася, прыкладам, у дыскусіі наконт тэрмінаў *самагукі* й *зыкі* (заходнебеларускі стандарт, пад уплывам польскае мовы) vs. *галосныя* й *зычныя гукі* (усходнебеларускі стандарт, пад уплывам расейскае мовы) або адлюстраваньня–неадлюстраваньня на пісьме фанэтычных варыянтаў прыназоўніка *з*.

Дзеся справядлівасьці трэба зазначыць, што й тэрміны *галосныя* й *зычныя гукі* ды *самагукі* й *зыкі* ўвёў Янка Станкевіч, праўда, зрабіў гэта на розных этапах свае навуковае дзейнасьці (Бушляжоў Ю. Ян Станкевіч як ідэоляг беларускага моўнага пурызму // Станкевіч Я. Збор твораў. Т. 2. Мн., 2002. С. 572).

²² Тарашкевіч Б. Беларускі правапіс. Мн., 1941. Наклад 20 тысяч асобнікаў. Выданьне было адзіным прадуктам Краёвага выдавецтва „Менск“, якое існавала ў 1941 г. (Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем... С. 27).

Тарашкевічаў падручнік ня быў бездакорны, што ўсьведамляў і сам аўтар: „Аўтар „Бел. грам. для школ“ сам цяпер бачыць дужа выразна цэлую чараду яшчэ спрэчных пытанняў (у аканьні, у правапісе чужаземных слоў і інш...), бачыць патрэбу й магчымасьць спрашчэньня правапісу (...). Рэформа правапісу, калі мае быць праведзена, мусіць быць праведзена ў цэласьці ды ў сувязі з рэформай пісьма й пераглядам граматычных формаў (морфолёгія)“²³.

Станкевічаў жа „Дадатак“, які ўводзіўся, відаць, для таго, каб запоўніць лякуны Тарашкевічавае працы, толькі ўскладніў правапіс, „узбагаціўшы“ яго новымі разьбежнасьцямі й супярэчнасьцямі.

Такім чынам, насыпела патрэба сабраць кампэтэнтную каманду й у максымальна кароткі тэрмін стварыць новы правапісны звод.

І без таго цяжкая сытуацыя з падручнікамі й навучальнаю літаратурай яшчэ больш ускладнілася пасля таго, як 12 сьнежня 1941 г. Міністэрства акупаваных усходніх абшараў выслала рэйхскамісарам Остлянду й Украіны інструкцыю, у якой забаранялася карыстацца савецкімі навучальнымі плянамі, падручнікамі й іншымі „палітычна тэндэнцыйнымі“ дапаможнікамі. Інструкцыя рэкамендавала мясцовым уладам забяспечыць школы навучальным матэрыялам, які павінны былі стварыць аддзелы культуры генэральных камісарыятаў²⁴. Таму менавіта створаны 7 кастрычніка 1941 г. Інспэктарат Беларускіх Школ²⁵, галоўным інспэктарам якога ад канца кастрычніка 1941 г. стаў адзін зь лідэраў беларускага нацыянальнага руху ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі²⁶, паставіў перад сабою задачу разьвязаць адзначаныя праблемы.

Зьмест дакумэнта²⁷

Праатакол утрымлівае даволі падрабязныя рэляцыі з выступаў удзельнікаў, пры гэтым ён адлюстроўвае ня толькі сутнасьць дыскусіі, але й атмасфэру, у якой адбывалася канфэрэнцыя. На жаль, мае рацыю „крытык“ канфэрэнцыі Ўладзімер Гуцька (Дудзіцкі): як вынікае з гэ-

²³ З прадмовы да 5-га выданьня: Мн., 1929. С. [3—4].

²⁴ Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем... С. 31.

²⁵ Тамсама. С. 31.

²⁶ Тамсама С. 32.

²⁷ Мы сьведэма паўстрымаліся ад таго, каб аналізаваць сутнасны бок выступаў на канфэрэнцыі, моваведных поглядаў і кампэтэнцыі яе ўдзельнікаў, бо гэты аб'ект патрабуе асобнага дасьледаваньня.

сту пратакола, канфэрэнцыя й сапраўды была кепска падрыхтаваная. Зь іншага боку, яна зыходна не магла выканаць заяўленых арганізатарамі заданняў, бо адбывалася ў экстрэмальных умовах вайны. Наўрад ці гэтага не ўсведамляў ініцыятар канфэрэнцыі — айцец Вінцэнт Гадлеўскі, і, верагодна, здаючы сабе справу з таго, што стаіць перад выбарам: ці праводзіць канфэрэнцыю ў „абсечаным фармаце“, ці ўсё ж такі зрабіць зь яе сапраўды маштабную падзею, — спыніўся на першым варыянце як больш рэальным для выканання.

Трэба адзначыць, бальшыня ўдзельнікаў канфэрэнцыі ня бралі слова. Рэй вялі: першы дзень — Антон Адамовіч (асноўны рэфэрат), Кастусь Шкуцька (ко-рэфэрат, судаклад, або дадатковы рэфэрат), першая палова другога дня — Антон Лёсік.

У пратаколе даволі выразна адлюстравалася палітычная каньюнктура таго часу (найперш у дакладах Антона Адамовіча й Кастуся Шкуцькі).

Пасля канфэрэнцыі

Рашэньні канфэрэнцыі сталіся перадумаваў і грунтам для працы над зводам „*Bielaruski pravaris*“ (аўтар Антон Лёсік, пры ўдзеле Кастуся Шкуцькі й Антона Адамовіча, усе — удзельнікі канфэрэнцыі). Юры Туронак згадвае, што тэрміналягічная камісія ў сакавіку 1943 г. зацьвердзіла новы правапіс. Акрамя таго, камісія апрацавала некалькі тэрміналягічных слоўнікаў, аднак ніводзін зь іх ня ўбачыў сьвету²⁸.

„Беларускі правапіс“ выйшаў у Менску ў Выдавецтве школьных падручнікаў і літаратуры для моладзі (зарганізавалася ўвосень 1942 г.²⁹) у трэцім квартале 1943 г. беспрэцэдэнтавым накладам — 100 тысячаў асобнікаў, а ў першым квартале наступнага году ў Вільні³⁰ зьявіўся лацінкавы варыянт выданьня „*Bielaruski pravaris*“ — накладам 50 тысячаў³¹.

²⁸ Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем... С. 35.

²⁹ Тамсама. С. 40—41, 44.

³⁰ На вокладцы як месца выданьня пазначана: Miensk.

³¹ Праз амаль дваццаць гадоў, у 1962-м, лацінкавы варыянт зводу перавыдаў факсымільным спосабам для патрэбаў беларускага школьніцтва на чужыне ксёндз Францішак Чарняўскі (Кіпель В., Кіпель З. Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Асобныя выданьні. Бібліяграфія. Нью Ёрк—Менск, 2003. С. 242. П. 1894).

У чацвёртым квартале 1943 г. у Менску — зноў статысячным накладам — выйшла 6-е выданьне Тарашкевічавае працы. Яно лічылася перавыданьнем яе пятага віленскага выпуску, аднак „Граматыка“ была перапрацаваная й дапоўненая Антонам Лёсікам, Кастусём Шкуцькам і Антонам Адамовічам згодна з патрабаваньнямі новага правапісу [Антон Лёсіка]³².

Пералік зьменаў падаецца на адвароце тытулу:

„1) **у, і, калі** стаяць паасобку ці ў пачатку слова, дык не скарачаюцца;

2) праведзена аканьне ў лічбоўніках;

3) дзеепрыметнікі ўжываюцца толькі незалежнага стану прошлага часу на **-ны і -ты**, а незалежнага стану на **-ўшы** не дапушчаюцца; замест **-ўшы** часам ужываюцца формы, падобныя да прыметнікаў, з суфіксам **л** (парыжэлы, пасівель, струхнелы).

Апроч таго, шмат якія прыклады і некаторыя ўрыўкі з мастацкіх твораў заменены іншымі, бо гэтыя прыклады не адпавядалі сучаснасьці паводля свайго зместу або ўстарэлі“.

Як бачым, над абедзьвюма граматыкамі працавала тая самая група: Антон Адамовіч, Язэп Лёсік, Кастусь Шкуцька. Такім чынам, Янка Станкевіч ад кадыфікацыйнае дзейнасьці быў адхілены, нягледзячы на тое, што на канфэрэнцыі яго абралі ў сябры тэрміналягічнае камісіі.

...

Для разуменьня таго, у якіх варунках адбывалася канфэрэнцыя, паказальным ёсьць далейшы лёс некаторых яе ўдзельнікаў: ужо ў снежні 1942 г. ксяндза Вінцэнта Гадлеўскага арыштоўвае й зьнішчае гестапа, ягоны лёс у 1943 г. разьдзялілі Антон Саломенік³³ і Пётра Кі-

³² Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем... С. 45.

³³ „Калі пачалася Вялікая Айчынная вайна, Саломенік на сямейных абставінах не здолеў эвакуіравацца на ўсход і аказаўся пад нямецкай акупацыяй. Ён не скарыўся захопнікам і змагаўся з імі ў радах мінскіх падпольчыкаў. У снежні 1943 г. пры выкананні баявога заданьня партызанскага камандаваньня Антон Сямёнавіч Саломенік быў схоплены фашыстамі і загінуў у засценках гестапа“ (Германовіч І. К. Беларускія мовазнаўцы: Нарысы жыцця і навуковай дзейнасьці. Мн., 1985. С. 207).

сель³⁴. У тым жа годзе ў Менску гіне (ці памірае) Мікола Ільлінскі³⁵, памірае Васіль Тэпін; Антон Адамовіч і Аляксей Сянькевіч мусяць пакінуць Менск, першы — пад пагрозай фашысцкіх рэпрэсіяў³⁶, другі — ратуючыся ад партызанскае расправы³⁷. У тым жа 1943-м Алесь Матусевіч робіцца забойцам беларускага нацыянал-сацыяліста Фабіяна Акінчыца³⁸ і ледзь не знішчае ўладзіслава Казлоўскага³⁹, якога неўзабаве дастала-такі партызанская куля. Мікола Байкоў гіне ў савецкіх турмах⁴⁰.

³⁴ Расстраляны немцамі (Кіпель В. Полацак у фармаваньні беларускага нацыянальнага сьветапогляду (эпізоды з жыцьцёвае панарамы) // *Arche*. 2004. №3. С. 28).

³⁵ Беларускія пісьменьнікі: Біябібліяграфічны слоўнік. Т. 3. Мн., 1994. С. 12.

³⁶ Сам Антон Адамовіч тлумачыць гэта тым, што мусіў ратавацца ад магчымых фашысцкіх рэпрэсіяў (Юрэвіч Л. Антон Адамовіч: Біяграфічна-крытычны нарыс // Адамовіч А. Творы. Нью Ёрк, 2003. С. XXIII; гл. таксама: Кіпель Я. Эпізоды. Нью Ёрк, 1998. С. 221).

³⁷ Жумарь С. Оккупационная печать на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны... С. 71.

³⁸ Паводле заўваг Алега Гардзіенкі да публікацыі: Юрэвіч Л. Сакрэт Антона Адамовіча: Драма для чытаньня // *Arche*. 2000. №9. С. 24.

³⁹ Жумарь С. Оккупационная печать на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны... С. 71.

⁴⁰ Падчас нямецкай акупацыі Мікола Байкоў жыве ў Менску, працаваў у Інспэктарыяце беларускіх школ і ў Выдавецтве школьных падручнікаў і літаратуры для моладзі. Улетку 1944 г. выехаў на Запад. У лісьце ад 11.12.1967 да Алеся Вініцкага Генрык Барановіч, кіраўнік Працоўнае групы СБМ у Нямеччыне і гадоўны рэдактар часопіса „Малады Змагар“, што выдаваўся ў траўні—сьнежні 1944 г. у Бэрліне, пісаў: „*Дармагаў карыгаваць часопіс беларускае моладзі „Малады Змагар“ бліжкі прыяцель Язэпа Лёсіка ведамы беларускі лінгвісты старэнькі прафэсар Байкоў. Ён быў на 90% глухі і цяжка было зь ім слоўна паразумецца. Што зь ім сталася ў канцы вайны, я ня ведаю*“ (Ліст захоўваецца ў прыватным архіве Алега Гардзіенкі.)

Юры Туронак падае больш разгорнутыя зьвесткі: „*У 1945 г. арыштаваны савецкімі акупацыйнымі органамі, утрымліваўся ў менскай турме*“ (Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем... С. 119). Зьвесткі пра знаходжаньне Міколы Байкова ў другой палове 1940-х гг. у менскай турме пацвярджаюцца ва ўспамінах Анелі Катковіч, прывезенае туды ж у 19

Аднак пераважная бальшыня ўдзельнікаў канфэрэнцыі ў выніку Другое Сусьветнае вайны апынулася на эміграцыі. Дзякуючы гэтай акалічнасьці пратакол трапіў у архіў БНІМУ. Праўда, зьвяртае на сябе ўвагу лёс Уладзімера Гуцькі (Дудзіцкага), які ў 1970-х гг. зьнік бязь вестак (магчыма, у савецкай Беларусі)⁴¹.

Высновы

Грунтуючыся на зьмесьце дыскусіі, адлюстраванай у пратаколе канфэрэнцыі, а ў яшчэ большай ступені — на аналізе папярэдніх і наступных падзеяў, можна дапусьціць, што яе арганізатары ставілі перад сабою наступныя мэты:

- 1) даць аргументаваную крытыку перавыдадзенай у 1941 г. граматыцы Тарашкевіча, дапоўненай Станкевічавымі дадаткамі, выявіць найбольш складаныя, неразьвязаныя выпадкі правапісу;
- 2) праз нацыянальную эліту падрыхтаваць грамадзкую думку да ўвядзеньня зьменаў у беларускі правапіс;
- 3) легітымізаваць фактычную працоўную групу (у форме тэрміналягічнае камісіі) для ўнармаваньня артаграфіі, тэрміналёгіі й лексыкі беларускае мовы — у складзе: Антон Адамовіч, Антон Лёсік, Кастусь Шкуцька⁴².

♠ пачатку снежня 1949 г. (Катковіч А., Катковіч-Клентак В. Успаміны. Беларусь: Беларускае Гістарычнае Таварыства, 1999. С. 60—61).

Аднак ува ўсіх энцыклапэдычных біяграмах як дата сьмерці падаецца дзень 23 чэрвеня 1941 г. (Беларуская савецкая энцыклапедыя. Т. 2. Мн., 1970. С. 76; Беларуская ССР: Кароткая энцыклапедыя. Т. 5. Мн., 1981. С. 55; Беларусь: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1995. С. 66; Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 1. Мн., 1993. С. 281). Насьмелімся зрабіць прыпушчэньне, што кваліфікаваны біёграф беларускіх лінгвістаў Іван Германовіч ведаў, што Мікола Байкоў застаўся ў акупаваным Менску й пазьней эвакуяваўся на Заход, аднак Германовіч, прывязаўшы час сьмерці Байкова да пачатку савецка-нямецкае вайны, імкнуўся захаваць ягонае імя ў аналах гісторыі беларускага мовазнаўства — вывесці інфармацыю пра яго з-пад увагі цэнзуры.

⁴¹ Юрэвіч Л. „Не карай за нямудрае, ойча мой“ // Дудзіцкі У. Напярэймы жаданьням... С. XVII.

⁴² Нездарма іхныя імёны ачаляюць сьпіс сяброў тэрміналягічнае камісіі.

Усе пералічаныя заданьні канфэрэнцыя ў той ці іншай ступені выканалала.

Апроч таго, канфэрэнцыя мела й сымбалічнае значэньне — яна прадэманстравала, што нават у гэтых цяжкіх умовах удаецца аднавіць беларусаведны працэс, спынены ў БССР у 1930-х гг.

Што да самога пратаколу, то гэта каштоўнае гістарычнае сьведчаньне пра заўважную для гісторыі беларускае моваведы падзею.

<1>

ПРАТАКОЛ

Канфэрэнцыі ў справе абгаварэння навуковай тэрміналогіі і правапісу ў праграмах і падручніках беларускіх школ, скліканай Інспэктарыятам беларускіх школ пры Генэральным Камісару Беларусі

Удзельнікі Канфэрэнцыі: галоўны інспэктар [Вінцэнт] Гадлеўскі, [Антон] Адамовіч, [Антон] Лёсік, [Наталья] Арсеньнева, [Вацлаў] Іваноўскі, [Уладзіслаў] Казлоўскі, [Радаслаў] Астроўскі, [Францішак] Кушаль, Шыманскі, Скалабін, [І.] Міцкевіч, [Пётра] Кісель, [Уладзімер] Сядура, [Васіль] Тэпін, [Мікола] Байкоў, [Мікола] Лільнскі, [Аркадзь] Арэхва, [Аляксей] Сянькевіч, [Генадзь] Ціхановіч, [Антон] Шукелайц, Позыняк, [Уладзімер] Гуцька, [Платон] Жарскі, [Алесь] Матусэвіч, [Кастусь] Шкуцька, [Ізыдар] Плашчынскі, [Янка] Ліmanoўскі, [Антон] Саломенік, Малашкін, [Іван] Пратасэвіч, [Віктар] Чабатарэвіч, [Эдвард] Будзька].

Канфэрэнцыя распачынаецца ўступным словам галоўнага інспэктара **Гадлеўскага**, які гаворыць аб тым, што беларусы-моваведы запрошаны на гэту канфэрэнцыю для абгаварэння пытання беларускай мовы, а беларуская мова — гэта наша краса і гонар, асабліва мова чыстая — непасаваная. Трэба гэтую красу і гонар нашай мовы адчуць, а для гэтага трэба знаць гэтую мову. Нам патрэбна апрацаваная тэрміналогія, патрэбны падручнікі, слоўнікі і наогул беларуская літаратура. Справа мовы, справа ўсяго народу. Наша літаратурная мова абапёрта на народнай беларускай мове, на мове беларускага народу. Гэта мова мае свае законы, так як і польская мова. Бальшавікі з аднаго боку, а палякі з другога боку наўмысьля псавалі законы беларускай мовы. Філёлагі пакліканы з мэтай даследаваць законы беларускай народнай мовы. Ёсць асобы, якія хочуць накінуць нашай мове свае ўласныя, вельмі часта навукова неабгрунтаваныя „законы“, але гэта быў-бы памылковы шлях разьвіцьця беларускай мовы. Трэба ў гэтай справе не адрывацца ад народнай вуснай мовы. Мова беларускіх пісьменьнікаў — гэта таксама адна з асноўных падстаў для апрацаваньня беларус<2>кай мовы. Значыцца, у справе разьвіцьця беларускай літаратурнай мовы гэтыя два вышэйпамянёныя моманты павінны адыграць найважнейшую ролю.

Пасля ўступнага слова галоўнага інспектара Гадлеўскага для рэфэрату запрашаецца рэдактар⁴³ Адамовіч. У сваім рэфэраце пад назвай „Гісторыя разьвіцьця беларускае мовы“ Адамовіч гаворыць аб тым, што беларуская мова — гэта надзея вызваленьня беларускага народу. Беларуская мова — гэта палітыка, эканоміка, быт для беларуса. Для немца, скажам, пытаньне мовы — зусім ясная рэч: Немец з крыві — гэта немец з мовы, для беларуса-ж гэта трохі іначай: не заўсёды беларус з крыві — беларус з мовы. Значыцца, калі для другіх народаў мова ўжо не становіць асноўнага, дык для нас беларуская мова — асноўнае. Разьвіцьця мовы народнай не магла спыніць ніякая сіла, а сілы гэтыя былі дзеве: з аднаго боку палякі, а з другога боку — бальшавікі. Мы зараз павінны пачынаць у мове не ад пачатку. У галіне беларускай мовы ўжо шмат чаго зроблена, калі глянуць на гэта вокам гісторыі. Мы маем зараз народную мову — агульную мову народу, якая існуе ў рознастайных дыялектах. З гэтае мовы вырастае нацыянальная мова, якая разьвіаецца ў розных жанрах рэлігійнай, палітычнай, навуковай літаратуры і г. д. Нацыянальная мова найбольш шліфуецца ў літаратуры, паколькі для літаратуры гэта самы матар’ял творчасці (у іншых дыцыплінах мова служыць толькі для паразуменьня). Адсюль мы часта нацыянальную мову называем літаратурнай, разумеючы гэта ў больш шырокім сэнсе гэтага слова. Як-жа разьвіваліся літаратурныя мовы сьвету? Тут трэба адзначыць два тыпы гэтага разьвіцьця: ангельскі і нямецкі. Ангельская літаратурная мова паўстала тады, калі Ангельшчына прайшла цэнтралізацыю нацыі, іначай кажучы, адбылося ўтварэньне ангельскай мовы зьверху на аснове сталічнага (лёнданскага) дыя<3>лекту, ўсе іншыя дыялекты Ангельшчыны былі абвешчаны правінцыяльнымі дыялектамі.

Ангельская мова пачала прысвойваць сабе элемэнты іншых моў, правінцыяльныя-ж дыялекты заставаліся ўбаку — адсюль у ангельскай мове чужыя словы для ангельскага народу, бо ўдзел у тварэньні гэтай мовы народ ня прымаў. Ангельскую літаратурную мову тварылі вярхі, адзінкі, ужо пасля стварэньня ангельскай дзяржавы.

Такім-жа шляхам утваралася і расейская мова. Яна разьвівалася на грунце старажытнае баўгарскае мовы, на грунце ўкраінскае і беларускае мовы, паасобныя-ж расейскія дыялекты ігнараваліся, ізноў-жа ра-

⁴³ У той час Антон Адамовіч працаваў рэдактарам у выдавецтве „Менск“ і ў „Менскай газэце“, якая зь лютага 1942 г. пачала выходзіць пад назвай „Беларуская газэта“.

сейская мова тварылася зверху адзінкамі. (Зачытв[ае] вытрымку з артыкулу Я. Лёсіка⁴⁴.)

⁴⁴ Верагодна, маецца на ўвазе артыкул „Некаторыя ўвагі да беларускае літаратурнае мовы“ (Польмя. 1924. №2 (10). С. 195—205), а менавіта наступны фрагмент (цыт. паводле: Язэп Лёсік. 1921—1930: Збор твораў. Мн., 2003. С. 117):

„Расійская літаратурная мова... Колькі мы чулі аб ёй дыфірамбаў, усялякіх хвалебных гімнаў! „О, великий, могучий русский язык!“ у захапленні маліўся ёй іх пісьменьнік Тургенёў. Можна-б прывесцьці сотні такіх гімнаў, і цікава, што ўсе яны ў пераважнай большасці выходзяць з вуснаў саміх расійцаў. Тымчасам, навуковае знаёмства з расійскай літаратурнай мовай не пазваляе так захапляцца. Надмеру замілованьня ў расійскую літаратурную мову раней ці пазней, а прыдзецца даведацца, што замілованьня яны ў мёртвы твор, у прыгожа-прыбраную мумію, якую ніякі бальзам не захавае ад гніення. У лепшым выпадку яна стане тым, чым стала некалі ц.-славянская мова, пабудованая на старой баўгарскай мове ды штучна (літаратура, праз кнігі да набажэнства) перанесеная на тэрыторыю ўсходніх славян — сучасных беларусінаў (крывічан), украінцаў і велікарусаў.

Сучасная літаратурная расійская (велікаруская) мова вытварана велікарускімі вышэйшымі каманднымі станами і іх паслугачымі, адарванымі ад народных мас, на аснове ц.-славянскае мовы з элемэнтамі старасьвецкай беларускай (і ўкраінскай) літаратурнае мовы, таксама штучнай і далёкай ад жывой народнай мовы. І не зважаючы на пэўную прымесь у ёй элемэнтаў велікарускае маскоўскае гутаркі (дыалекту), гэтая расійская літаратурная мова з аднолькавым правам можа называцца беларускай і ўкраінскай мёртва-літаратурнай мовай, як некалі была такою мовай для гэтых народаў ц.-славянская мова. І, глянуўшы на расійскую літ. мову з гістарычнага боку, трудна сказаць з пэўнасьцю, хто быў яе пачынальнікам — самі велікарусы, ці беларуска-ўкраінскія выхадцы? Прынамсі, не падлягае сумненню, што такія асобы, як Сымон Полацкі, Феофан Пракаповіч і іншыя, далей — славянская граматыка Мелеція Смятрыцкага, што служыла ўзорам Ламаносаву, потым Гогаль, Булгарын, пра каторага наша поэма [„Тарас на Парнасе“] кажа, што ён быў „рэдактар усіх газэт“ (расійскіх, разумеецца), і шмат і шмат іншых, іменьні каторых „ты, госпадзі, веці“, — ня мала папрацавалі над расійскай літаратурнай мовай. Таксама мала папрацаваў над ёю і немец Грот; Грот блага нават гаварыў парасійску, а тымчасам даў расійцам свой, усім вядомы, правапіс, які пануе ў іх і дагэтуль. ♠

Гэтакія штучныя мовы, як скажам, ангельская і расейская, першая праз эспэранто, другая праз так званую мову інтэрнацыянальную, прэ-тэндавалі пашпырыцца на ўвесь сьвет. Найдалей у сэнсе асыміляцыі свае мовы з чужымі мовамі пайшлі жыды, можна сказаць, што яны сваю мову шляхам асыміляцыі зусім страцілі, засталіся, як кажучы, ад іх мовы толькі ножкі ды рожкі. (Зачытваецца наконт жыдоўскае мовы вытрымка з кнігі А. Гітлера.)

Другі тып разьвіцця мовы — нямецкі. Літаратурная нямецкая мова пачала разьвівацца яшчэ да агульнае народнае кансалідацыі. Яна разьвівалася на базе народных дыялектаў, бяручы ў аснову верхне-саксонскі дыялект. Разьвіваючыся ўнутры краіны, нямецкая мова стала на шлях ачышчэньня свае мовы ад іншых моў, іначай кажучы, стала на так званы пурыстычны шлях разьвіцця мовы. Распачаўся масавы грамадзкі ўдзел у галіне тварэньня нацыянальнай нямецкай мовы, стварыліся таварыствы па чысьціні нямецкай літаратурнай мовы, і ўсё гэта адбывалася пры актыўным удзеле філэлёгаў.

Такім жа шляхам разьвівалася італьянская і асабліва чэшская мова.

<4>

Прамежным тыпам разьвіцця мовы зьяўляецца французская і польская мовы. Гэтыя мовы разьвіваліся часткова па тыпу разьвіцця ангельскай мовы і часткова па тыпу разьвіцця нямецкай мовы. Дарэчы сказаць, што польская мова, як і расейская мова, шмат чаго прысвоіла сабе з галіны беларускай мовы.

Кожная літаратурная мова пачынаецца з нарматывізацыі. Яна нарматывізуецца перш за ўсё ў галіне правапісу, затым — фанэтыкі, пасьля сынтаксу і фразалёгіі і нарэшце — арфаэпіі. Літаратурная мова павінна быць асабліва нарматызавана ў галіне арфаэпіі. Літаратурнае вымаўленьне — гэта важнейшы момант, бо па ім, як па вопратцы, пазнаецца чалавек з нацыянальнага пункту гледжаньня. Некалькі слабеі можа нарматызавацца правапіс (арфаграфія). Пры гэтым граматыка ўнаромуваецца і стабілізуецца, а слоўнік увесь час разьвіваецца і асаблі-

✦ Усё гэта, агулам узятае, не магло, разумеюцца, спрыяць сапраўднай велікарускай літаратурнай мове і зрабіла тое, што яна стала мовай акадэмічнай, габітэтнай, мовай кніжнай у найгоршым значэньні гэтага слова. А з рэштай, як-бы яно там ня было, а факт застаецца фактам: сучасная расійская літаратурная мова чужая і малапрыступная шырокім велікарускім народным масам“.

ва па лініі сынаніміі, напрыклад, у нямецкай мове ў галіне слоўніка можна вельмі часта заўважаць па 3—4 словы сынонімы на адно паняццё.

Як-жа разьвівалася наша літаратурная мова? Яна пачала разьвівацца ад 19-га стагодзьдзя і разьвівалася выключна на аснове народных дыялектаў. Старажытная-ж беларуская мова, якая была заснавана на царкоўна-славянскай мове, удзелу ў стварэньні нацыянальнай беларускай мовы ня брала. Першы пэрыяд — дабагушэвіцкі. У гэтым пэрыядзе выступаюць такія пісьменьнікі, як Баршчэўскі, Марцінкевіч і інш., якія, дарэчы сказаць, пісалі ў трох мовах. У гэтым пэрыядзе нельга яшчэ гаварыць аб нацыянальнай беларускай мове, бо гэтая мова пераважна паўднёва-ўсходніх дыялектаў, нават дыялект Д[уніна-]Марцінкевіча — гэта бадай цалкам усходні дыялект.

Другі пэрыяд — гэта пэрыяд багушэвіцка-нашаніўскі. Толькі пачынаючы з часоў Багушэвіча можна наглядаць разьвіццё нацыянальнае <5> беларускае мовы. Багушэвіч ужо ставіць пытаньне мовы як пытаньне жыцьця і сьмерці. Багушэвіч ужо сьведома пачынае тварыць беларускую літаратурную мову. У аснове гэтай мовы пакладзены Багушэвічам віленска-ашмянскі дыялект. Праўда, у Багушэвіча была тэндэнцыя разьвіцьця мовы ангельскага тыпу, аб чым сьведчыць перапіска Багушэвіча з Абуховічам. Аднак і ў гэтым пэрыядзе ня выпрацаваны нормы правапісу, няма норм слоўніка, кожны пісьменьнік піша на сваім уласным дыялекце.

Тут ужо выступае ў беларускай літаратуры Я. Купала, які ў аснову літаратурнай мовы, як і Багушэвіч, кладзе віленска-ашмянскі дыялект, але Купала пачынае тварыць новыя словы. І калі да Купалы пэўнай нармалізацыі ў галіне [правапісу] не было, то гэтая нармалізацыя пачынаецца менавіта ў асобе Я. Купалы. Якуб Колас як пісьменьнік — гэта прадстаўнік паўднёвага дыялекту. У асобе Коласа беларуская мова выступае сваімі паўдзённымі дыялектамі. Якуб Колас, як і Цішка Гартны, ня ставіцца актыўна да стварэньня літаратурнае беларускае мовы. Якуб Колас фатаграфуе ў сваёй творчасці як пэрсанажы, так і мову. Такім жа фатаграфам у галіне мовы зьяўляецца Алесь Гарун. Асабліва прычыніўся да разьвіцьця беларускае мовы Максім Гарэцкі — прадстаўнік усходняга дыялекту. Усё ж сталай нарматывізацыі ў галіне мовы ў гэты пэрыяд не было.

Нарматывізацыя беларускае мовы пачынаецца пасля рэвалюцыі 1917 году. Гэтая нарматывізацыя зьвязана з школьніцтвам у часы нямецкай акупацыі. Першую спробу напісаць беларускую граматыку зрабіў Пачобка, але гэтая спроба аказалася няўдалай ужо толькі таму, што яна была з тэндэнцыйным ухілам у бок польскай мовы.

<6>

Луцкевіч і Станкевіч робяць спробу нарматывізаваць беларускі правапіс⁴⁵, але гэты правапіс больш характэрны сваёй надуманасцю, чым навуковасцю.

Далей напісаў беларускі правапіс Я. Лёсік⁴⁶. Гэты правапіс быў напісан у нацыянальным духу, але ізноў-жа ў ім моцна адчуваецца недахоп навуковага грунту.

У Ленінградзе напісаў беларускі правапіс Будзька, у аснову гэтага правапісу пакладзена дысыміляцыйнае аканьне, а значыцца, ён ня мог быць прыняты нормамі беларускай мовы.

Затым у 1918 г. піша правапіс і граматыку беларускай мовы Тарашкевіч. Гэтыя правапіс і граматыка ўжо амаль цалкам абапёрты на навуковых падставах, паколькі аўтар іх зьяўляецца вучоным філ'лёгам. У аснову граматычнага матар'ялу пакладзена ўзмацнёнае аканьне і цвёрдае **р**, іначай кажучы — менскі і віленскі дыялекты. Пры гэтым Тарашкевіч не ігнаруе і іншых дыялектаў, захоўваючы і лічачыся з традыцыяй. Гэта, можна сказаць, першы этап у нарма[ва]нні беларускай мовы, бо прыцышы ў галіне правапісу і граматыкі, высунутыя Тарашкевічам, працуюць і зараз.

Пасля ў нармаванні беларускай мовы выступае Я. Лёсік, які, грунтуючыся на навуковых вывадах Тарашкевіча, а таксама стоячы на нацыянальных пазыцыях, імкнецца выкарыстаць усё багацце народ-

⁴⁵ Łuckiewicz A., Stankiewicz J. Bielaruski prawapis. Wilnia, 1918; а таксама: Станкевіч Я. Беларуская правапіс з практыкаваннямі. Кніжка I. Вільня, 1921.

⁴⁶ Лёсік Я. Практычная граматыка беларускае мовы: Курс першы. Мн., 1921; выд. 2, пераробленае (Ч. I—II): 1922; выд. 3 (фактычна стэрэатыпае аднаўленьне ч. II) выйшла пад назвай: Пачатковая граматыка беларускае мовы: 1925; наступныя выданні выходзілі пад назвамі: Школьная граматыка беларускае мовы (выд. 4, нанова напісанае: 1926; выд. 5—6, стэрэатыпае: 1927; выд. 7: 1928; выд. 8, выпраўленае: 1929); ён жа. Граматыка беларускае мовы. Фонэтыка. Мн., 1926; ён жа. Граматыка беларускае мовы. Морфолёгія. Мн., 1927; ён жа. Беларуская мова: Правапіс. Мн., 1924; пазьнейшыя выданні выходзілі пад назовам: Беларускі правапіс (выд. 2, пераробленае й дапоўненае: 1925; выд. 3, стэрэатыпае: 1926; выд. 4, нанова пераробленае і дапоўненае: 1926; выд. 5, стэрэатыпае: 1927; выд. 6, папраўленае і дапоўненае: 1928; выд. 7, стэрэатыпае, 1928; выд. 8, выпраўленае: 1929).

нае мовы, напрыклад, адносна паасобных элементаў з вуснаў паасобных грамадзян, беларускай лексыкі, Лёсік заяўляе: „Хвала яму, калі ён так кажа“.

У Менску ў 1925 г. ствараецца тэрміналёгічная камісія, якая, кіруючыся нацыянальным прынцыпам, імкнецца ачысьціць беларускую мову ад чужаземных слоў, навадняла мову, дзякуючы філёлёгічнай непадрыхтаванасьці, палёнізмамі і русіцызмамі. Аднак-жа тэрміналёгічная <7> камісія шмат чаго зрабіла, хоць бы скажам, у колькасных адносінах. (Зачытваецца фармулёўка працы тэрміналёгічнай камісіі, паданая Некрашэвічам⁴⁷.) У Літве распачынае працу над нармаваньнем

⁴⁷ Магчыма, маецца на ўвазе фрагмент з даклада Сьцяпана Некрашэвіча на Акадэмічнай канфэрэнцыі 1926 г. „Сучасны стан вывучэньня беларускай мовы“ (Працы Акадэмічнае канфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі (14—21 лістапада 1926 г.). Мн., 1927. С. 54—56):

„[Тэрміналёгічная] Камісія ў сваёй працы застанавілася на прынцыпе менш уводзіць чужаземных слоў, замяняючы іх сваімі словамі, хоць, можа, і ня зусім дапасаванымі да таго ці іншага абстрактнага значэньня. Але Камісія была ўпэўнена, што словы народнай мовы з іх канкрэтным, рэальным значэньнем будуць лепш перадаваць навуковыя, абстрактныя разуменьні, чым словы чужаземнай мовы, што канкрэтныя словы народнай мовы будуць з часам набываць абстрактнае значэньне, і такім чынам, калі тое ці іншае слова сядзёдня яшчэ ня зусім падходзіць, то праз колькі гадоў яно зусім можа быць на месцы. (...) Аднак, імкнучыся да замены чужаземных слоў па магчымасьці сваімі, Тэрміналёгічная Камісія не аддзялялася якімсьці кітайскім мурам ад увядзеньня ў сваю мову міжнародных навуковых тэрмінаў па зоолёгіі, ботаніцы, мэдыцыне і да т. п.; такіх тэрмінаў прынята ці мала. (...)

Тэрміналёгічная Камісія павінна ў сваёй працы цесна зьвязвацца з нашай школай, з усімі тымі асобамі, якія цікавяцца тэрміналёгічнай працай Камісіі і жадаюць прыняць у гэтай працы чынны ўдзел. (...) Разам з гэтым, Камісія павінна перагледзець мэтоды сваёй працы, і, улічыўшы сваю пяцігадовую практыку, больш зьвярнуць увагі на атрыманьне тэрміналёгічнага матар'ялу за дапамогай програм з народнай мовы. (...)

Скажу некалькі слоў аб прынятай тэрміналёгіі. У навуковай крытыцы ўказвалася на некаторую штучнасьць нашай тэрміналёгіі, часта на недакладнасьць і неадпаведнасьць беларускіх слоў адпаведным рускім словам-тэрмінам. З крытыкаю ў большасьці прыходзіцца згадзіцца. ♣

беларускага слоўніка вядомы беларускі дзеяч Ластоўскі, які, прытрымліваючыся нацыяналістычнага прынцыпу, раіць выкарыстоўваць тыя словы, якіх няма ў суседзяў. (Зачытваецца прадмова Ластоўскага да слоўніка⁴⁸.) Гэты слоўнік выходзіць з друку ў 1924 г. У гэты прыблізна час пачынае вялікую працу па нарматывізацыі сінтаксу Я. Лёсік. Сынтакс Я. Лёсіка⁴⁹ зьяўляецца першым сінтаксам на беларускай глебе. У аснову гэтага сінтаксу пакладзен нацыяналістычны прынцып разьвіцця беларускай мовы. Лёсік таксама падкрэсьлівае неабходнасьць нарматывізацыі лексыкону [*у арыгінале*: лексыкалёгіі] беларускай мовы. У 1926 г. склікаецца акадэмічная канфэрэнцыя, якая шмат чаго намеціла ў справе далейшага разьвіцця мовы, але якая нічога не давляла да канца⁵⁰.

Вялікую працу ў сэнсе разьвіцця беларускай мовы вядзе зарганізаванае мастацкае аб'яднаньне „Ўзвышша“. Тут асабліва вызначаецца

☞ *У нашай тэрмінолёгіі запраўды ёсьць яшчэ нямала штучнага, выдуманнага, якое з часам адпадзе і будзе заменена больш дакладнымі і трапнымі словамі. (...) Чарговаю задачай Тэрмінолёгічнай Камісіі павінна зьявіцца паверка, рэвізія раней прынятай тэрмінолёгіі. Паколькі апошняя тэрмінолёгія ўвайшла ўжо ў школу, то за дапамогаю адпаведных спэцыялістаў такую паверку можна будзе наладзіць лёгка і поўна“.*

⁴⁸ Відаць, Антон Адамовіч меў на ўвазе наступнае сьцьверджаньне:
„Наша мова толькі тады здолее разьвіцца, калі патрапіць вывясць сваю выразна зарысаваную індывідуальнасьць, а гэтым самым дакажа рацію свайго існаваньня і калі патрапіць абараніцца ад асьмілюючага ўплыву суседніх грамадных народаў: Расійцаў, Палякаў, Украінцаў. Дзеля гэтага трэба памятаць, што кождае чужое слова, занесенае ў мову, асьмілюе, зьлівае мову з суседзкай, забівае яго асобны характар, а таму трэба, асабліва пішучы, высьцарагацца ўжываць сходныя з суседзкімі словамі, хоць-бы яны і былі ў мове, а браць такія, якіх няма ў чужынцаў, але існуюць ў здаровай нашай народнай стыхіі“. (Ластоўскі В. Падручны Расійска-Крыўскі (Беларускі) слоўнік. Коўна, 1924. С. V.)

⁴⁹ Лёсік Я. Сынтакс беларускае мовы. Мн., 1924; выд. 2, пераробленае: 1925.

⁵⁰ Сапраўды, ніякіх пастановаў абавязковага характару Акадэмічная канфэрэнцыя 1926 г. не прыняла. Аддзел мовы й літаратуры Інбелкульту меўся надрукаваць водгукі, рэцэнзіі, артыкулы з нагоды „Працаў...“ „у наступнай кнізе, якая павінна прадставіць сьстэматычны і поўны проект рэформы беларускага правапісу й графікі“ (Працы Акадэмічнае канфэрэнцыі... С. XV).

выдатны беларускі паэт Уладзімір Дубоўка. „Узвышша“ ставіць сабе мэтай выпрацаваньня культурнай літаратурнай беларускай мовы. Аб'яднаньне „Ўзвышша“ станюўча праводзіць нацыянальную палітыку ў галіне беларускай мовы і асабліва стала яе праводзіць Уладзімір Дубоўка, аб чым можа сьведчыць яго палеміка з Вольным. „Узвышша“ выпрацоўвае тэзы разьвіцьця культурнай беларускай мовы, як напр. закон мілагучнасьці, які палягае на гармоніі галосных і г. д. (зачытваюцца тэзы Дубоўкі⁵¹).

⁵¹ Імаверна, Антон Адамовіч мае на ўвазе найперш артыкул Уладзімера Дубоўкі „Некаторыя прыватныя выпадкі мілагучнасьці нашай мовы“ (Узвышша. 1927. №4. С. 88—93):

„...найбольш мілагучныя мовы сьвету (італьянская і ўкраінская) маюць тую асаблівасьць, што бадай заўсёды ў словах, сказах спатыкаецца роўная колькасьць галосных і зычных (1:1). Гэта прапорцыйнасьць ва ўкраінскай мове часам парушаецца, але кампэнсуецца і ўроўнаважваецца асобнымі эўфонічнымі спосабамі (пераход „в“ на „у“ ў вядомых выпадках і г. д.).

Беларуская мова з большага набліжаецца паводле чаргаваньня галосных і зычных гукаў да згаданых моваў (1:1,2; 1:1,3), але ўсё-ж поўнай роўнавагі не дасягае. На дапамогу прыходзяць асабліва музычныя гукі (падвойныя мяккія зычныя, а такжа д'з'; ц'; л'; н' і г. д.), якія, спатыкаючыся ў вялікай колькасьці, надзвычайна ўзбагачаюць гукавую кампазыцыю. На фоне гучаньня гэтых мяккіх цьвярдых вылучаюцца ў якасьці акомпануючых, што ў агуле і дазваляе дасягнуць найвялікшай мэлёдычнасьці.

Але ў нашай мове, як і ў іншых, часта-густа спатыкаецца зьбег галосных і зычных гукаў, чым парушаецца мілагучнасьць. (...)

Для зьліквідаваньня гэтых выпадкаў з цягам часу выпрацаваўся шэраг спосабаў“.

Далей аўтар прапаноўвае наступныя правілы эўфаніі, якія адлюстроўваюцца й на пісьме: прыназоўнікавыя **у** і **ў** ды на пачатку слова павінны ставіцца паводле правілаў (г. зн. пасля зычных — **у**, пасля галосных — **ў**), у тым ліку й у паэтычных тэкстах; прыстаўныя галосныя **і**, **а** могуць разьвівацца толькі пасля зычных; прыстаўны **в** можа разьвівацца толькі перад націсным пачатковым **о**, пры змяшчэньні націску **о** пераходзіць у **а**, і прыстаўны не разьвіаецца; поўныя канчаткі назоўнікаў і прыметнікаў жаночага роду ў форме творнага склону адзіночнага ліку — **-ою/-аю (-яю)** — ужываюцца ў становішчы перад зычнымі, перад галоснымі ўжываюцца кароткія канчаткі — **-ой/-ай (-яй)**; поўныя канчаткі прыметнікаў жаноча-

Удзельнікамі гэтага аб'яднання ставіцца пытаньне замены на пісьме **дз**, **дж** на літары [..., ...]⁵². Баронячы пазыцыі прыцягнення ў

☞ чага роду ў форме роднага склону адзіночнага ліку — **-ое/-ае (-яе)** — ужываюцца ў становішчы перад зычнымі, перад галоснымі ўжываюцца кароткія канчаткі — **-ой/-ай (-яй)**; зьбег галосных на мяжы словаў касуецца шляхам поўнае рэдукцыі аднаго з галосных („суток галосных“); ды некаторыя іншыя.

⁵² Праблема замены дыграфу **дж**, **дз** манаграфамі даволі актыўна абмяркоўвалася моваведнай грамадзкасьцю ў 1920-х гг. „*Па гэтым пытаньні ўжо ў 1922 г. у Інстытут Беларускае Культуры наступілі праякты літар для гэтых гукаў*“ (Працы Акадэмічнае канфэрэнцыі... С. VII). Таму натуральна, што гэтае пытаньне ўзьнімалася на Акадэмічнай канфэрэнцыі 1926 г. (Юрка Гаўрук, Міхайла Грамыка, Тодар Імшэньнік, С. Катовіч, Пётра Растаргуеў, Аляксандар Сержпутоўскі). Па гэтым пытаньні двойчы выступаву ў часопісе „*Ўзвышша*“ Ўладзімер Дубоўка: артыкулы „Праект літар для гукаў *дз* і *дж*“ (1928. №4 (10). С. 161—177) і „Беларускі згук (афрыката *дз*) і літара „*гело*““ (1928. №5. С. 184—191). Ён жа й стварыў першы прэцэдэнт выкарыстанья гэтых літараў: артыкул „*Ляцініка ці кірыліца: Да проэкту рэформы беларускага альфабэту*“ (Узвышша. 1929. №1. С. 100—113; таксама выйшаў асобным адбіткам: Мн., 1929). У выніку ў наступным нумары часопіса зьявілася пастанова агульнага сходу згуртаваньня „*Ўзвышша*“ ўвесьці адмыслова літары замест згаданых дыграфу. Падпісалі дакумэнт старшыня згуртаваньня Кузьма Чорны, ягоны намесьнік Кандрат Крапіва й сакратар Адам Бабарэка, пасля чаго новыя літары сталі рэгулярнымі ў гэтым пэрыядыку.

Пастанова ўзвышэнцаў пярэчыла рашэньню Графічнае Камісіі, утворанае з удзельнікаў Акадэмічнае канфэрэнцыі — азначаць **дз** і **дж** сэрбскімі літарамі **ђ** і **џ** (Працы Акадэмічнае канфэрэнцыі... С. VII).

Дарэчы будзе адзначыць, што Язэп Лёсік падтрымаў гэтую ініцыятыву, аднак прадэманстраваў пры гэтым абьякавасьць да палітычнае каньонктуры (літара **џ** — гэта стылізаваная выява скрыжаваных сярпа й молата) ды большы рэалізм за ўзвышэнцаў, прапанаваўшы літары **д** (для **дз**) і **д** (для **дж**) (Дубоўка У. Праект літар... С. 169).

Наступным крокам ва ўдасканаленьні альфабэту была замена трыграфу для абазначэньня падоўжаных мяккіх **ньн**, **цьц** манаграфамі **ñ**, **ñ**, тэарэтычнаму абгрунтаваньню чаго Дубоўка прысьвяціў артыкул „*Падоўжаныя (або падвойныя) зычныя і спосаб іх абазначэньня на пісьме*“ (Узвышша. 1929. №2. С. 78—81), а рэалізавіся гэтыя прапановы ў артыкуле І. К. Ку-

мову дыялектызмаў у шырокім сэнсе гэтага слова, „Узвышша“ адначасова вядзе барацьбу з так званай „байкоўшчынай“, шкоднасьць якой заключаецца ў тым, што аўтар расейска-беларускага <8> слоўніка Байкоў (аўтар-жа Некрашэвіч гэтага слоўніка зьяўляецца, дарэчы сказаць, выпадковым аўтарам), ня ведаючы практычна беларускай мовы, уводзіў у слоўнік такія словы, якія былі вельмі штучнымі і нават часта нецэнзурнымі, што якраз было на руку ворагам беларускай мовы⁵³. Але ў 1930 г. пасля арышту ўдзельнікаў „Узвышша“ праца ў напрамку разьвіцьця культуры беларускай мовы спынілася, хоць „Узвышша“ па інэрцыі яшчэ некаторы час існавала.

У Заходняй частцы Беларусі існаваў часопіс пад назвай „Родная мова“⁵⁴. Удзельнікамі яго былі Луцкевіч, Станкевіч і інш. Прынцып, якога прытрымліваўся часопіс „Родная мова“, — гэта прынцып нацыянальнай чысьціні мовы. Гэты прынцып вельмі прасталінейны, і ён на сваім шляху даволі часта ігнаруе і традыцыі, і навуковыя падставы

✦ ськіяна „Яфэтычная тэорыя“ (Узвышша. 1929. №4. С. 84—98). Сьмеем зрабіць прыпушчэньне, што гэта пераклад, зроблены тым жа Дубоўкам, бо менавіта ён выступаў з вышэйзгаданымі ініцыятывамі што да зьменаў у альфабэце; канчатковую яснасьць у гэтае пытаньне магла б унесці тэксталягічная экспэртыз.

Ужо ў 1980-х гг. Віцук Вячорка актыўна прапагандаваў Лёсікавы прапановы ў дачыненні абазначэньня афрыкатаў і Дубоўкавы — у дачыненні абазначэньня падоўжаных.

⁵³ У гэтым месцы, як і ў шэрагу іншых, Антон Адамовіч дэманструе поўнае прызнаньне аўтарытэту Язэпа Лёсіка, які выступіў са зьнішчальнаю рээнзіяй „Беларуска-расійскага слоўніка“ Міколы Байкова й Сьцяпана Некрашэвіча (Узвышша. 1927. №2. С. 203—209; цыт. паводле: Язэп Лёсік. 1921—1930... С. 272):

„...перш трэба раз на заўсёды выясьніць і зьліквідаваць адну недарэчнасьць, якая нязьменна паўтараецца ва ўсіх нашых слоўніках, што складаліся сумесна з М. Байковым. Гэтую недарэчнасьць знаходзім мы і ў гэтым слоўніку. Зьвязана яна з расійскім словам панос. Яе нельга назваць, бо літаратурная мова не дапускае такіх брыдкіх слоў, а ў слоўніку стаіць яна на стр. 98 пад літарамі „др“. (...)“

Слоўнік складалі „члены Інстытута Беларускае Культуры“, і людзі могуць падумаць, што наша літаратурная мова сапраўды дапускае гэтку пахабшчыну“.

⁵⁴ Часопіс „Родная мова“ выходзіў у Вільні ў 1930—1931 гг.

мовы. Прасьцей кажучы, гэтая прасталінейнасьць часта перашкаджае аўтарам часопісу „Родная мова“ высвятляць тыя ці іншыя зьявы навуковым шляхам або стаць на шлях традыцыі, напр. толькі таму, што ў слове *той* суфікс *ой*⁵⁵ пад націскам нагадвае суфіксы расейскай мовы тыпу слоў *слепой*, аўтары часопісу „Родная мова“ [у арыгінале: „Роднае слова“] прапануюць пісаць у беларускай мове *тый*, забываючыся на тое, што гэтым самым яны моцна парушаюць у даным выпадку традыцыі мовы і г. д. Таго-ж прынцыпу, гэта значыцца, прынцыпу нацыянальнай чысьціні беларускай мовы, прытрымліваюцца і так званыя „зборкі чысьціні беларускай мовы“⁵⁶. Напрыклад, змяняючы слова *дзяржава* на слова *гаспадарства*, яны лічаць, што слова *дзяржава* моцна нагадвае сабою расейскае слова *держава*, але забываюць у даным выпадку, што слова *дзяржава* ўжо моцна прывілося ў масе беларускага народу і г. д.

Як бачыць, шлях гэтых часопісаў выразны — гэта не баяцца наватворства. Але-ж нельга сказаць, што тут няма перагібаў. <9> З свайго боку лічу неабходным:

1. Зараз-жа апублікаваць практыку моўнай палітыкі.

2. Зьвярнуць асаблівую ўвагу на выпрацаваньне характэрн[ага] нацыянальнага вымаўленьня (у гэтай справе асабліва павінны прычыніцца філёлягі і артысты беларускага тэатру). Гэта значыць, у паход за культуру мовы!

Пасья таго, як скончыў свой рэфэрат Адамовіч, галоўны інспэктар **Гадлеўскі** зазначыў аб тым, што рэфэрат Адамовіча вельмі зьмястоўны і цікавы, і нельга зрабіць гэтаму рэфэрату амаль ніякіх закідаў, і што з довадамі Адамовіча нельга не згадзіцца, бо настолькі яны пераканальны. Трэба згадзіцца з тым, што далейшыя працы над абгрунтаваньнем нашага правапісу і граматыкі павінны апірацца на тых законах, якія ўжо дасьледваны і сьцьверджаны нашымі моваведамі. Адначасова дадаў, што гэты рэфэрат паслужыць каштоўным матар’ялам у працы канфэрэнцыі моваведаў. На гэтым аб’яўляецца перапынак у працы канфэрэнцыі.

Пасья перапынку слова для ко-рэфэрату прадастаўляецца гр-ну **Шкуцька**. Матар’ял гэтага ко-рэфэрату пры гэтым падаецца.

⁵⁵ У слове *той* марфэма *-ой* ня суфікс, а канчатак.

⁵⁶ Ініцыятарам і нязьменным старшынём „Зборкаў чысьціні беларускае мовы“ быў Янка Станкевіч.

— Развіцьцё беларускай мовы да вайны знаходзілася ў бязвыхадным становішчы. Тэндэнцыя зьнішчэння беларускай мовы набывала што раз усё большыя і большыя памеры. Зьнішчаючы беларускую мову, палякі трымаліся лезунгу, што „беларуская мова — гэта мова мужыцкая“, а жыды і бальшавікі прыкрываліся лезунгам „утварэння інтэрнацыянальнай мовы“. Іх мэты, як бачыце, абсалютна супадалі: „Гавары па-мужыцку, дык гэта будзе па-беларуску“, — казаў паляк. „Гавары як найбрэйдчэй, дык гэта будзе па-беларуску“, — гаварылі жyd і бальшавік. Зараз у сувязі з надыходам новага парадку ў Эўропе беларуская мова атрымала свае правы на існаванне і культурнае развіцьцё по-10>бач з культурнымі мовамі Заходняй Эўропы. Атрымаўшы такую магчымасць, трэба як ніколі нам, беларусам, працаваць зараз над развіцьцём беларускай мовы на шчасьце беларускаму народу, які здолеў, нягледзячы на шматгадовы ўціск маральны і палітычны, захаваць чысьціню гэтай мовы. Але-ж працуючы над развіцьцём беларускай мовы, трэба ставіць наступныя два моманты:

1. Сувязь літаратурнай мовы з мовай жывой народнай, бо літаратурная мова — гэта не мэханічнае спалучэнне дыялектаў, а выкрысталізаваная мова шляхам адбору з дыялектаў найбольш здольных да жыцця прагрэсіўных элементаў.

2. Літаратурная мова павінна быць культурнай, зразумелай, дакладнай і мілагучнай.

Памятуючы гэта, трэба як мага імкнуцца ўсцьерагчыся памылковых шляхоў культывацыі беларускай літаратурнай мовы. Гэтых шляхоў можна, прынамсі, налічыць тры: 1) заўзятая тэндэнцыя ў бок сівай мінуўшчыны; 2) звычайнага простага перакручваньня польскіх або расейскіх слоў на беларускую мову; 3) шлях штучнага новатворства. Спынімся больш падрабязна на кожным з гэтых шляхоў, высвятляючы іх сутнасьць: што значыць прадужыта выкарыстоўваць словы сівай мінуўшчыны? — гэта значыць навадняць літаратурную мову словамі, да якіх яшчэ трэба пісаць тлумачэньні, паколькі гэтыя словы зьяўляюцца незразумелымі для народных мас, іначай кажучы, не адпавядаюць духу і тэндэнцыям развіцьця сучаснай літаратурнай беларускай мовы, напр. слова *спадар* сягае аж у XIV і нават XII ст.; складалася яно з двух каранёў *госьць* і *подь*, што азначала ‘уладар над госьцем’, адсюль словы *господь*, *господин* у расейскай мове, *гаспадар* — у беларускай мове. Гэтае слова ў выніку ўтраты на першай частцы націску і ў выніку слабой сіле вымаўленьня (рэдукцыі) гэтай часткі слова, утратіла пачатковае *го-*, а адсюль утварэньне слова *спадар*. Узьнікае пы<11>таньне, ці

ёсьць патрэба ў культывацыі такіх слоў, як слова *спадар*, калі яны такі доўгі час ня мелі грамадзянства ў беларускай мове? Ці ня будзе гэта занадта штучна? А што значыць перакручваць польскія або расейскія словы на беларускую мову? Гэта значыць, вельмі часта, як кажуць, трапляць неўпапад; вось жа для прыкладу спынімся на пару тэрмінаў граматычных, надрукаваных у скарачанай праграме беларускай мовы, як напрыклад, *самагукі* і *зыкi*. Гэта, перш за ўсё, няўдалы пераклад з польскай мовы тэрмінаў [*samogłoski* і *dzwięki*] у значэньні 'галосныя і зычныя гукі' або дакладны пераклад з нямецкай мовы [*Selbstlaut* і *Laut*]. Хіба-ж *самагукі* і *зыкi* ў беларускай мове — гэта тое самае, што ў польскай мове [*samogłoski* і *dzwięki*], або нават, скажам, у нямецкай мове [*Selbstlaut* і *Laut*] (у нямецкай мове тэрмін [*Laut*] абазначае па зьместу і гук, і тон (паняцце, блізкае да паняцця голасу). Далей, *самагукі* — гэта адвольныя гукі, якія могуць быць не зьвязаны ні з энэргіяй, ні тым болей [з] розумам чалавека, а голасны гук — гэта хіба адвольны гук? Выбачайце, але-ж голас і гук — гэта дзьве розныя зьявы. І зноў-жа слова *зык* у прадстаўленьні чалавека выклікае прадстаўленьне нявыразнага нейкага гуку, які можа выдаваць і жывёла. Слова *гук*, такім чынам, патрабуе да сябе азначэньня (*галосны гук*, *зыкны гук*). Больш гэтага, паняццямі *самагукі* і *зыкi* разрываецца цалкам сувязь паміж галоснымі і зычнымі гукамі, у той час як гэтая сувязь вельмі выразная, бо з навуковага пункту гледжаньня: галосныя вымаўляюцца з нязначным удзелам шуму, пры вымаўленьні-ж звонкіх зычных пераважае шум над голасам, а глухія зычныя — без удзелу голасу.

<12>

У такім-жа слове, як *ністожыць* і іншых, больш менш спрактыкаванаму чалавеку ў галіне мовы ня цяжка заўважыць, што гэта перакручанае слова з расейскай мовы, а менавіта слова *уничтожить* з прыўнясеннем у гэтае слова элементу дысыміляцыі і адпадзеньня пачатковага **у**-. І зноў жа запытаем: ці ня будзе гэта занадта штучна?

А што значыць уводзіць у мову штучныя новатворы, прасьцей кажучы, выдумляць словы нахштальт слоў *нашэньнікі*? Не адразу можна здагадацца, што слова *нашэньнікі* — гэта па зьместу (у аўтарскім разуменьні) тое, што слова *носьбіты*, тым болей, што не на карысьць аўтара гэтага [*у арыгінале*: гэтае] слова, пачатковы гук /н/ па спосабе артыкуляцыі і акустычнаму ўражаньню вельмі падобны да гуку /м/. Тут ужо ня толькі штучнасьць, але, выбачайце, і влікае дзівацтва! Хопіць ужо гэтых прыкладаў, каб сказаць, што такое штучнае новатворства лье ваду на млын ворагаў беларускага народу і дае падставу без усялякай на

гэта патрэбы распаўсюджаць чуткі наконт беларускай мовы накшталт: „Глядзецце, да чаго гэтыя нацдэмы дайшлі, што ўжо пішуць так, каб ніхто не зразумеў, што і аб чым яны пішуць“. Вось-жа таму, каб не рабіць памылак недарэчных і прыкрых у галіне беларускай мовы, трэба адразу стаць на навуковы шлях разьвіцця беларускае мовы, гэта значыцца, правільны шлях. Разьвіваючы беларускую мову, неабходна моцна апірацца на тое, што было створана да рэвалюцыі пісьменьнікамі і вучонымі (асабліва Карскім). Дарэчы тут сказаць, што навуковая праца Карскага ў галіне беларускай мовы зьяўляецца і на сучасны момант працай непераўзыйдзенай асабліва там, дзе ён выступае як дасьледчык-збіральнік беларускіх матар’ялаў, бо як дасьледчык у поўным сэнсе гэтага слова Карскі, карыстаючыся мэтадам вучонага Буслаева, дакладна фіксуючы моўныя зьявы, не заўсёды дае навуковыя абгрунтаваньні гэтым зьявам, але гэта ўжо датычыць вышэйшых школ. У гэтых адносінах узорам дасьлед<13>ваньня моўных зьяваў для вышэйшай школы могуць служыць працы нямецкага вучонага Лескіна (граматыка стараславянскай мовы). Ну, і бязумоўна неабходна вывучаць жывую народную мову ці то з навуковых прац, ці то непасрэдна ў масе беларускага народу, выкарыстоўваючы з гэтае мовы больш прагрэсыйныя, больш жыццяздольныя, больш мэтазгодныя элементы, якія-б адпавядалі духу сучаснай беларускай літаратурнай мовы з яе традыцыямі.

Пераходзячы да пытаньня арфаграфіі, устабілізаванай Тарашкевічам, варта спыніцца на наступных момантах:

1. Захаваньне ненаціскага **о** ў словах чужаземнай мовы — гэта бадай такая-ж умоўнасьць у беларускай мове, як было ўмоўным захаваньне ненаціскага **о** ў так званых інтэрнацыянальна-рэвалюцыйных словах, ужо толькі таму, што ў беларускай мове элементы ўзмоцненага аканьня пераважаюць над іншымі відамі аканьня. Далей гэтая акалічнасьць поўнасьцю падтрымліваецца арфаэпічнымі нормамаі ненаціскага **о** ў беларускай мове. Тым болей, што ў практыцы вучня не заўсёды лёгка адрозьніць чужаземнае слова ад нечужаземнага. Паўстае пытаньне: навошта тады блытаніна ў арфаграфіі? Каб адрозьніць жа **онталёгію** ад **анталёгіі**? Для гэтага служыць нам кантэкст, у якім будучы сустракацца гэтыя словы.

2. Але наадварот, каб не абцяжарваць памяці вучняў падзелам аднае і тае-ж граматычнае катэгорыі на шэраг паняццяў, як, напрыклад, прыназоўнік **із** у сэнсе прыназоўніка **с**, **зь** у сэнсе **из**, пры гэтым **зь** перад мяккімі зычнымі **і**, **ё**, **е**, **ю**, **я** і **з** перад астатнімі зычнымі і галоснымі, хоць гэта да пэўнай ступені апраўдваецца арфаэпічнымі нормамаі

беларускай мовы, — варта <14> адмовіцца ад гэтага падзелу, захоўваючы адзін прыназоўнік **з** ва ўсіх выпадках, памятаючы, што не заўсёды элементы арфаграфіі супадаюць з элементамі арфаэпіі.

3. Не зусім нармальна зьява як захаваньне **я** ў словах тыпу *вынясьці*, калі тлумачыць толькі тым, што гэтае **я** знаходзіцца пасля прыстаўкі, бо, бачыце, сама прыстаўка часта зьяўляецца ўмоўнай зьявай і можа быць высветлена толькі гістарычным шляхам.

4. У дадатак таго, што гаворыцца аб пераходзе **у** > **ў**, для палёгка вучня варта гэтае скарочанае **ў** ужываць, калі яно стаіць у якасьці прыназоўніка, і пасля зычных, напр.: *зробім ў хаце*, як *зрабілі ў хаце*, паколькі ў жывой мове наогул няма канца слоў і што з боку акустычнага аднолькава гучыць як **у** ў першым выпадку, так і **ў** у другім выпадку, і зноў-жа для аднолькавасьці ў арфаграфіі, апіраючыся на тыя-ж прычыны, пачатковае **у-** ў слове захоўваць як **у** нескарочаным ва ўсіх выпадках. Грунтуючыся на тых жа довадах, можна згадзіцца і з тым, каб **у** прыназоўнікавае і пачатковае **у-** захаваць як **у** нескарочанае.

5. Злучнік [**і**] варта захаваць як **і** нескарочанае і пасля галосных, і пасля зычных, і зноў-жа апіраючыся на тыя два моманты, што ў жывой мове няма канца слоў і што па акустычнаму ўражаньню ў даным выпадку ўспрымаецца аднолькава ці **й** скарочанае пасля галоснага, ці **і** нескарочанае пасля зычнага, напр.: *ён яго й поіць і корміць*.

6. Афрыката **дз** у беларускай мове спалучаецца ў прадстаўленьні з трыма артыкуляцыйнымі момантамі: **д+з = дз+**, гэтую афрыкату можна прасачыць у цэлым шэрагу беларускіх слоў тыпу: *хадзіў, вадзіў* і г. д., а ў такіх словах, як *гарадзкі*, <15> *грамадства*, гэта або зусім не афрыката, а звычайнае спалучэньне двух зычных **д+з**, або афрыката, але не беларускага, а польскага паходжаньня **d+dz** з стараславянскай мовы. Каб ліквідаваць гэтую падвойнасьць лепей было-б ужываць у даным выпадку суфіксы **ск**, **ств** тым болей, што гэтыя суфіксы і зараз мелі і маюць грамадзянства ў беларускай мове; гэтаму абсалютна не супярэчыць арфаэпія беларускай мовы. Гэта было-б таксама апраўдана і марфолёгіяй слова.

7. Варта было-б абмежаваць у літаратурнай беларускай мове форму дзеяслова першага спражэньня на **-ць** (*выконваець*)⁵⁷, паколькі гэ-

⁵⁷ Заўзятым прапагандыстам формы з асобы адзіночнага ліку на **-ць** для дзеясловаў I спражэньня быў Янка Станкевіч, праўда, выразна сфармуляваў ён правіла ўжываньня гэтае формы значна пазьней — ужо на эміграцыі (Веда. 1951. [№4]. Ліпень—верасень. С. 119—120): ☞

тая зьява характэрна толькі для раёнаў паўночнай і ўсходняй часткі Беларусі, пры гэтым як раз у памянёных раёнах яна падтрымліваецца ўплывам форм у тым-жа спражэнні і ў той жа асобе расейскай мовы на **-ть** (*делают[ь]*) з захаваннем мяккага **-ть**, якое ў беларускай мове пераходзіць у **-ць**, бо больш характэрныя і пашыраныя формы ў беларускіх дыялектах у даным выпадку зьяўляюцца формы на **-е** тэматычнае (*выконвае*). Гэта значыцца, у беларускай мове, у адрозненне ад расейскай, мы тут маем моманты рэдукцыі некалькі іншага парадку, бо, калі, скажам, індаэўрапейская форма ***-ti** ў стараславянскай і затым у старарасейскай мове ў выніку першай рэдукцыі дала **-ть**, а затым у другой рэдукцыі **-тья**, то ў беларускай мове індаэўрапейская форма ***-ti**, перажыўшы спачатку першы момант рэдукцыі, што і ў старарасейскай мове, усталіла форму на тэматычнае **-е** (*ти > ть (ць) > е*).

8. Пытаньне складаных слоў было і раней і зьяўляецца зараз зусім неўпарадкаваным у беларускай мове. Трэба будзе гэта пытаньне ўпарадкаваць абавязкова.

<16>

Наогул у пытаньнях арфаграфіі, мне здаецца, неабходна кіравацца наступным:

1) кожную арфаграфічную зьяву абгрунтоўваць навуковымі довадамі, іначай кажучы, павінна заўсёды быць навуковая ўзгодненасьць матар'ялу;

2) у мэтах падняцця аўтарытэту арфаграфіі беларускай мовы трэба па магчымасьці пазбаўляцца ўмоўнасьці (калі-ж умоўнасьці нельга

☞ „У сярэдняй паласе сярэдняга дыялекту пад націскам усі чыста дзеясловы маюць у з ас. адз. л. канчаток **-ць**, зн. ё: **ён цьвіцець, стрыжэць, трэць, жнець, б'ець, п'яець, мінець, бляець, злуець, блішчыць**; а не пад націскам ізноў усі дзеясловы маюць у гэтай паласе хорму з ас. без канчатку **-ць**: **ён можа, сядзе, ляжа, меле, пора, шые, цягне, кажа, назірае, сьнедае, сябруе, хварэе, возьме, носе, любе, просе, кура, гавора, крыша**. Гэтакім парадкам, сярэдня паласа сярэдняга дыялекту, казаў той, сэрач і хрыбет беларускае мовы, мае ў з ас. хормы залежны ад націску; зьява гэтая надта тыповая для беларускай мовы, у ка-торай бальшыня асаблівасьцяў, як аканьне і што ад яго залежа і іншыя, залежаць ад націску. Дзеля гэтага менаваная асаблівасьць (...) павінна быць уведзеная ў беларускую літаратурную мову“.

ніяк усьцерагчыся, то трэба, каб гэтая ўмоўнасьць была апраўдана шырокай практыкай, традыцыяй);

- 3) там, дзе гэта патрэбна, шырока карыстацца элемэнтамі аналёгіі;
- 4) даваць выключэньні толькі, як кажуць, у выключных выпадках;
- 5) выкарыстоўваць шырока традыцыйны элемэнт.

Толькі такім чынам, мне думаецца, можна дабіцца стабілізацыі арфаграфіі беларускай мовы, гэта значыць, зрабіць яе аўтарытэтам ня толькі для беларуса, а і для іншых нацыянальнасьцей.

Гаворачы-ж наогул аб беларускай мове, трэба імкнуцца разьвіваць спэцыфіку беларускай мовы як мовы нацыянальнай, якая-б істотна розьніла беларускую мову ад іншых нацыянальных моў, трэба што-дзённа гаварыць аб гэтай спэцыфіцы.

Між іншым, гэтыя спэцыфічныя элемэнты ёсьць, іх трэба толькі разьвіваць, удасканальваць. Якія гэта элемэнты?

1. Шырокае, адчыненае вымаўленьне галосных гукаў, гэтага мы ня маем ні ў ваднэй з славянскіх моў, адсюль вось тая півучасьць у беларускай мове, аб якой я ня раз успамінаў і ўспамінае паважаны гр-н Гадлеўскі.

2. Пераход **д і т** у спалучэньні з **і** (артыкуляцыя сярэдняй часткі язька да сярэдняй часткі паднябеньня ў **дз і ц** – так званае дзеканьне і цеканьне), дарэчы тут сказаць, што над гэтай зьявай на акадэмічных паседжаньнях Беларускай Акадэміі Навук ня раз і ня два заносіўся нож для кастрацыі гэтай зьявы, нават даводзілі, што ў слове *дзед* **д** вымаўляецца <17> толькі з удзелама сярэдняязычнай артыкуляцыі (**д**), гэта знача, мае два моманты артыкуляцыі, як і ў даным выпадку ў расейскай мове, наўмысьля забываючы, што ў беларускай мове ў гэтым слове **дз** вымаўляецца з удзелама трох момантаў артыкуляцыі, гэта зн[ача], з удзелама яшчэ фрыкатыўнай артыкуляцыі **з**. Тое самае можна сказаць і адносна афрыкацыі. Дзеканьне і цеканьне-ж у польскай мове зусім адметная зьява параўнальна з дзеканьнем і цеканьнем у беларускай мове.

3. Пераход **в і л** пасья галоснага ў зачыненым складзе ўў, які істотна адрознівае беларускую мову ад іншых славянскіх моў (праўда, гэты пераход да пэўнай ступені маецца і ў некаторых іншых славянскіх мовах, але там гэтая зьява не зьяўляецца спэцыфікай).

4. Зацьвярдзелыя зычныя, сутнасьць якіх заключаецца ў тым, што яны заўсёды вымаўляюцца ў беларускай мове без удзелу сярэдне-чытальнай [ʔ] артыкуляцыі **і**.

5. Менш энэргічная артыкуляцыя ўсіх гукаў наогул параўнальна з іншымі славянскімі мовамі, ну і г. д.

Заканчваючы сваё выступленьне, уношу наступныя прапановы:

1. Распачаць сталую працу тэрміналёгічнай камісіі.
2. Патрабаваць культуры беларускай мовы ў прыватнай і афіцыйнай перапісцы і гутарках.
3. У бліжэйшай будучыні арганізаваць вывучэньне беларускіх дыялектаў, прыцягваючы для гэтага шырокае кола людзей і ў першую чаргу настаўніцтва.
4. Рыхтавацца да апрацаваньня і выданьня тлумачальнага і арфаграфічнага слоўніка.
5. Распачаць работу апрацоўкі матар'ялу для граматыкі беларускай мовы.
6. Тэрміналёгічнай камісіі неадкладна ўсталіць тэрміналёгію поўнай праграмы беларускай мовы.

Галоўны інспэктар **Гадлеўскі** пасля ко-рэфэрату Шкуцька аб'яўляе, што дыскусія над рэфэратам Адамовіча і ко-рэфэратам Шкуцька пераносіцца на наступны дзень. На гэтым спыняецца праца канфэрэнцыі ў першы дзень з тым, каб весці яе далей <18> у наступны дзень.

На другі дзень працы канфэрэнцыі моваведаў распачалася дыскусія над рэфэратам Адамовіча і ко-рэфэратам Шкуцька.

У сваіх заўвагах гр-н **Лёсік** гаворыць аб тым, што цяпер у нас сталага правапісу няма, пішуць паводле розных правапісаў, хоць усе ведаюць, што трэба пісаць правапісам Тарашкевіча. Гэта выйшла з той прычыны, што наша выдавецтва надрукавала правапіс Тарашкевіча з кніжкі „Беларуская граматыка для школ“, у якой няма поўнага правапісу, бо значная частка правіл Тарашкевіча паасобна не запісана, а відна з табліц скланеньняў. Адсюль вышла тое, што ў школах ня ведаюць, як пісаць розныя склоны, і пішуць *на сталах, сталам* і др. замест *на сталох, сталом*. Нават у выданым правапісе Тарашкевіча парушаецца яго правіла, паводле якога **і** паасобнае скарачаецца, а ва ўсёй кніжцы яно скарачана толькі тры разы.

Апроч таго, у правапісе ёсьць супярэчнасьці. Так у §4 значыцца: „У мяккіх складох пасля націску пішацца **е**“ [“], але прыбаўлена ўвага, паводле якой пішацца пасля націску **я**: *ляцець і выляцець, нясу і вынясу*“ і г. д. Тут-жа гаворыцца, што калі перад націскам было **я** або **е**, то яны пішуцца і пасля націску: *лезьці — вылезьці*, аднак **ё** змяняецца на **я**: *нёс — выняс, вёз — вывяз* і г. д. Як бачыце, у даным выпадку няма паслядоўнасьці [у арыгінале: паступовасьці].

Асабліва ўнёс супярэчнасці ў правапіс Тарашкевіча „Дадатак з пастаноў зборкаў чысцыні беларускае мовы“.

Так, у §23 значыцца: „калі прадлог канчаецца на зычны, то **і** пасля цявёрада зычнага выгаварваецца як **ы**: *адысьці, адышоў, падышоў, адыду, падыду*“ і г. д., а паводле „Дадатку“ <19> і ў гэтых выпадках пішацца **й**, як і тады, калі прыназоўнік канчаецца на галосны гук: *адыйсьці [у арыгінале: адысьці], адыйшоў, падыйшоў, адыйду, падыйду* і г. д.

Далей у Тарашкевіча (§11) запісана: „Калі перад словам, якое пачынаецца з **а**, стаіць прадлог у нескарочанае, то тады слова прыймае прыдыханьне **в**, напр. дом у **вагні**“, а ў „Дадатку“ гаворыцца, што прыстаўное **в** зьяўляецца на пачатку слова перад **а** ня толькі па прыменні **у**, але і пасля **ў** скарочанага: *атава — коні ў ватаве*. Апроч супярэчнасці правапісу Тарашкевіча, гэтае правіла не адпавядае законам беларускай мовы, бо вытвараецца ў такіх выпадках зьбег зычных: *коні ў ватаве* і гэтым парушаецца мілагучнасць мовы; пасля **у** не скарочанага прыстаўляецца **в**, каб ня было зьбегу галосных: *дом у вагні*.

Зноў-жа „Дадатак“ унёс у просты правапіс Тарашкевіча ўскладненне новымі правіламі адносна ўжывання прыназоўніка **з**. Па-першае, гэтае **з**, а таксама на канцы прыназоўнікаў змякчаецца перад мяккімі зычнымі, чаго ня было ў Тарашкевіча: *зь Вільні, ізь лесу* і г. д.

Па-другое, паводле пастаноў „Зборкаў чысцыні беларускае мовы“: „Па зычным папярэдняга слова, а таксама перад **с, з, сь, зь, ш, ж** да прыйма **з** дадаецца **і** незалежна ад канчатку папярэдняга слова. Ішоў Тадор **із** Тадорай, знайшлі лапаць **із** аборай; ішлі браты **ізь** сястрой“ і пад. А ў верхках робіцца выключэньне: **і** дабаўляецца да **з** і пасля галосных.

Адносна гэтых правіл трэба адзначыць, што ў старой мове ўжываліся прыназоўнікі **ізь** і **с** з рознымі значэньнямі, і таму яны не маглі замяняць адзін другога. У сучаснай беларускай мове замест **ізь** і **с** ужываецца прыназоўнік **з**, які вытварыўся адпадзеньнем **і** ў прыназоўніку **ізь** <20> і замянаю **с** на **з** у прыназоўніку **с**. Калі-ж да **з** дадаць **і**, то вытварыцца стары прыназоўнік **із**; у такім выпадку **із** ня можа замяніць таго прыназоўніка **з**, які вытварыўся з прыназоўніка **с**, бо гэты прыназоўнік мае зусім другое значэньне, і таму пісаць і гаварыць па-беларуску: *Ішоў Тадор із Тадорай, знайшлі лапаць із аборай* будзе няправільна, бо тут прыназоўнік **із** адпавядае старому прыназоўніку **с**, а не старому **із**. Можна сказаць: *выйшаў із хаты*, але будзе зусім няправільна сказаць *ішоў із мною* заместа *ішоў са мною*, тут **са** заместа старога **с**. Або *зьлез із дзерава* — няправільна. Лічыць гэтае **і** за прыс-

таўное нельга, бо яно было ў старым прыназоўніку **із**. Выходзячы з гэтага, трэба лічыць, што няма навуковай падставы ўводзіць гэтыя новыя правілы.

Таксама няма падставы ўводзіць новыя прыназоўнікі **ува** і **ўва** замест **у** і **ў** і ўжываць іх аднолькава з **у** і **ў**: **у сьне** і **ува сьне** і пад. Такіх прыназоўнікаў у беларускай мове ня было. Няма сэнсу гаварыць і пісаць: **ува ўсіх** замест: **у ўсіх**.

У „Дадатку“ нават падкрэсьліваецца, што „ніколі ня можна ўжываць формы **ва**, а значыць, трэба ўжываць **ува**“. Якраз прыназоўнік **ва** трэба ўжываць, бо гэта стары прыназоўнік **ѡ**, у якім глухі [відаць: рэдукаваны **ѡ**] праясьніўся ў **о** ненаціскае, і таму атрымалася **ва**, таксама як з прыназоўніка **сѣ** у старой мове вытварыўся прыназоўнік **са** (**са мною**). Такім чынам, „Дадатак“ з пастаноў зборкаў чысьціні беларускае мовы ўнёс у правапіс Тарашкевіча супярэчлівыя правілы і шмат новых, што значна ўскладніла наш правапіс і прывяло да рознастайнага пісьма ў нашых установах і нават у школах. Гэтага ня вышла-б, калі-б быў надрукаваны правапіс Язэпа Лёсіка. Гэта правапіс па сутнасьці Тарашкевіча, але лепш і падрабязней апрацаваны, бо Тарашкевіч апрацаваў, можна <21> сказаць, першае выданьне, а Я. Лёсік выпускаў некалькі выданьняў і таму меў магчымасьць кожнае новае выданьне палепшыць, і далей гаворыць аб тым, што ён сам прымаў удзел у палепшаньні правапіса Тарашкевіча і таму можа напамніць, што было зроблена ў правапісе Тарашкевіча для яго палепшаньня.

Па-першае, правапіс прыведзен у сыстэму: спачатку йдзе правапіс гукаў у васнове слоў, потым правапіс усіх канчаткаў зьменных часьцін мовы паасобку: правапіс назоўнікаў, прыметнікаў, лічэбнікаў, займеньнікаў і дзеясловаў. Прычым усе правілы дэталізаваны і ўсе выпадкі падрабязна зафіксаваны, так што правапіс Я. Лёсіка можа служыць для правапісных даведак.

Апроч таго, у Тарашкевіча правапіс складаных і іншамоўных слоў ня быў апрацаваны падрабязна, што зроблена Я. Лёсікам пасля вялікіх дыскусій у Інстытуце беларускае культуры і [ў] друку.

Па-другое, Тарашкевіч дапускаў шмат формаў, што ўскладняла вывучэньне правапісу. У правапісе Я. Лёсіка лік некаторых формаў скарачаны: напр., нашто пісаць: *робе*, *косе* і пад., калі гэта вядзе да зблытваньня спражэньняў. Нашто пісаць пад націскам *берацё*, *несяцё* і пад., а не пад націскам *чытаеце*, *пішаце* (без *ё*), калі ёсьць вымаўленьне на *-е* і пад націскам *несяце*, *бераце*. Таксама няма патрэбы ўжываць па некалькіх клонавых формаў.

Па-трэцяе, у правапісе Я. Лёсіка ёсць толькі адно правіла, якога не было ў Тарашкевіча, — гэта наступнае: „і паасобнае і ў пачатку слова пасля галосных не скарачаецца“. Гэтае правіла прынята на Акадэмічнай канфэрэнцыі ў 1926 г. паводле яго прапановы, падцверджанай Я. Лёсікам. У Тарашкевіча такое і скарачалася, але гэта скарачэнне ня мела навуковых падстаў таму, што, <22> па-першае, былі выключэнні, як напр. у *імгле*, на *іржышча* і пад., калі і стаіць перад зьбегам зычных, а па-другое, скарачэнне й грунтавалася выключна на бесперапынным вымаўленьні слоў: *яна ідзе*. Калі-ж на першым слове ў даным выпадку зрабіць астаноўку, то выйдзе: *яна ідзе*. Такім чынам скарачэнне азначанага і ня мае навуковых падстаў, і таму Акадэмічная канфэрэнцыя паставіла і паасобнага і ў пачатку слова не скарачаць.

Прымаючы пад увагу ўсё вышэй гаворанае, трэба прыйсці да заключэння, што правапіс Тарашкевіча ў апрацоўцы Лёсіка значна лепшы, чым першае выданне правапісу Тарашкевічам. І таму, калі-б быў выданы правапіс Тарашкевіча ў апрацоўцы Язэпа Лёсіка, то ня было-б разнастайнага пісьма, што мы бачым цяпер.

Галоўны інспектар **Гадлеўскі** падтрымлівае думку Лёсіка ў тым сэнсе, каб спрашчаць арфаграфію беларускай мовы, пры гэтым стабілізаваць яе, і заўважае, што ў гэтых адносінах патрэбна сыстэма і паслядоўнасьць.

Гр-н **Шыманскі** ў сваіх заўвагах гаворыць пра тое, што з дакладам Адамовіча можна цалкам згадзіцца, але неабходна ўнясыці пэўныя карэктывы. Наколькі нам усім вядома, цэнтральны менска-віленскі дыялект прыняты ўсім беларускім народам, значыць, зараз пытаньне можа стаяць аб дадатках, аб прыўнясенні сюды элементаў з іншых дыялектаў. Тым болей, што літаратурная мова павінна мець узаемадачыненьне з дыялектамі, як ужо аб гэтым гаварылася папярэднімі прамоўцамі. Далей, закранаючы пытаньне тэрмінаў *самагукі* і *зыккі*, Шыманскі кажа, што зьменьваць тэрміны *галосныя* і *зычныя гукі* тэрмінамі *самагукі* і *зыккі* няма ніякай патрэбы, хоць ужо толькі таму, што, як даведзена высту<23>паўшымі тут раней, для гэтага няма навуковых падстаў і што моцна будзе парушаны традыцыйны прынцып. Змяняючы-ж тэрміны гэамэтрычныя, як *конус* на тэрмін *стажок*, мы гэтым самым уводзім самахоць палёнізмы. У газэтных артыкулах Я. Станкевіча ня толькі вялікія непарадкі ў галіне лексыкі, але вялікія непарадкі і ў галіне сынтаксу, што, прасьцей кажучы, мяжуецца з самавольствам у галіне мовы. І калі, скажам, газэта да пэўнай ступені яшчэ можа вытрымліваць

больш менш разнастайны лексычны матар'ял, то правапіс гэтай газэты, як і наогул правапіс беларускай мовы, павінны быць абавязкова стабілізаваны, а праграмы тым больш павінны быць стабілізаваны, бо і правапіс, і праграмы ідуць у школу для навучання на гэтых матар'ялах дзяцей. А дзеля гэтага павінна быць створана камісія ў справе стабілізацыі правапісу. Падвойнасьць у пытаннях правапісу і тэрмінаў, як нам вядома, вядзе да рознага роду непаразуменьняў. Гэты прыкры і непрыемны падзел у галіне беларускай мовы, выходзячы з палітычных мярканьняў, трэба як найхутчэй ліквідаваць, бо інакш гэта будзе служыць на карысьць нашым ворагам.

Афрыката-ж **дз** у словах тыпу *гарадзкі*, *грамадства* не апраўдваецца, як ужо аб гэтым тут даведзена з пункту гледжаньня навуковага. Лічу неабходным заняцца апрацаваньнем правапісу і марфолёгіі беларускае мовы, а таксама слоўніка, дзеля гэтага трэба, каб зараз жа распачала працу тэрміналёгічная камісія.

Галоўны інспэктар **Гадлеўскі** лічыць выказваньні Шыманскага шчырымі. Што датычыцца мовы некаторых газетных артыкулаў, то яна сапраўды прыпамінае моцна мову брашуры „Зборкі чысьціні беларускай мовы“, але гэта брашура не акадэмічнага выданьня, а выданьне вольнага аб'яднаньня. Прэса павінна лічыцца з тым, што ўжо выпра<24>цавана і ўвайшло ў традыцыю народу ва ўсходняй частцы Беларусі, а таму неяк трэба дыплёматычна гэты падзел у беларускай мове на ўсходнюю і заходнюю ліквідаваць. Тое, што хочуць некаторыя асобы навязаць мове зараз, трэба гэта раскласьці, прынамсі, на дзесяць год. Неабходна зараз-жа стварыць камісію для апрацаваньня правапісу і марфолёгіі Тарашкевіча.

Гр-н **Арэхва** гаворыць аб тым, што вінавата ня слова *спадар*, калі яго не прызнаюць, а вінават той, хто забыў словы беларускай мовы, а слова *спадар* як раз дарэчы ўжываць таму, што калі слова *гаспадар* азначае з боку зьместу вышэйшую ступень пашаны, то слова *спадар* азначае ніжэйшую ступень пашаны. Слова-ж *крывіч*⁵⁸ у пэўным значэньні слова беларускае, і яго трэба ў літаратурнай мове культываваць.

Гр. **Будзька** ўважае, што беларуская граматыка Тарашкевіча для школы ня ёсьць апошніяе слова навукі і што гэтую граматыку трэба ўсю

⁵⁸ Маецца на ўвазе прапанова Вацлава Ластоўскага, падхопленая Янкам Станкевічам, а пазьней Антонам Адамовічам ды некаторымі іншымі беларускімі дзеячамі прыняць у якасьці этоніма беларусаў — *крывіч*, *крывічы*.

пераглядзець і апрацаваць нанова, бо аб гэтым нешта падобнае кажа і сам Тарашкевіч у пятым выданні свае граматыкі 1928 г.⁵⁹

Што датычыцца сказанага гр. Адамовічам у падтрыманьні пазыцыі Тарашкевіча, а менавіта аб тым, што граматыка Тарашкевіча пабудавана на дыялектах Цэнтральнай Беларусі: Вільня—Менск, дык з гэтым нельга згадзіцца. Каб гр. Адамовіч сказаў іначай: Менск—Магілёў, дык гэтую лінію можна было-б лічыць цэнтральнай. Тым болей, што Вільня цяпер у межах Літвы. Па меркаваньню Будзькі, у Тарашкевіча быў нахіл да гаворак ад Вільні і Менску на поўдзень. Дыялекты-ж другой паловы Беларусі — на поўнач і ўсход — шмат у чым пакрыўджаны на ўкладзе беларускай граматыкі Тарашкевіча.

<25>

І далей Будзька прадаўжае. Ці быў Тарашкевіч, пішучы сваю граматыку ў свой студэнцкі век на Віленшчыне, ці быў да таго часу на вялікім абшары Беларусі дзесь далёка ад Вільні і Менску, ці быў на Палесьі, у Бабруйшчыне, у Магілёўшчыне, у Віцебшчыне, у Полаччыне, у Дзісеншчыне, у Глыбоччыне, — гэтага ён ня ведае. Пэўна-ж, добра Тарашкевіч ведаў беларускую мову сваіх родных ваколіц каля Вільні, якія цяпер пад Літвой, знаў і тую беларускую літаратуру, якая друкавалася ў Вільні і ў Пецербургу. Але, пішучы сваю граматыку, Тарашкевіч мог знаць і гаворку Беларусаў з Меншчыны. Усё-ж такі нельга сказаць, што ён удалы выбар зрабіў у дыялектах для сваёй граматыкі.

Затым гр. Будзька ўспомніў пра наварот да *Крыўі*, *Крывічоў* і зазначыў, што гаворка беларусаў крывіцкага племянні, з цэнтру гэтага племянні, — як з Полаччыны, Дзісеншчыны, Лепельшчыны, Віцебшчыны, а таксама гаворка з-пад Оршы, Магілёва, Гомеля, Бабруйска, — у граматыцы Тарашкевіча абойдзена і ўплыву на ўклад граматыкі не зрабіла. Але затое ў граматыцы ёсьць нахіл да гаворак беларусаў з памешаным насельніцтвам заходняй граніцы, беларусы-літвіны (каля Вільні).

Першыя пісьменьнікі і публіцысты былі ў „Нашай Долі“ — з гэных ваколіц, як цётка Пашкевіч, дзядзька Пранук Умястоўскі [*у арыгінале: Зьмястоўскі*], Вацюк Тройца-Іваноўскі, Піліп Бурбіс і інш., Тарашкевіч паходзіць з Лаварышак з-пад Вільні.

⁵⁹ 5-е выданьне, пераробленае і пашыранае, апошняе прыжыцьцёвае выданьне граматыкі Тарашкевіча, у сапраўднасьці выйшла ў 1929 г. і было факсымільна перавыдадзенае ў 1991 (Мн.: Народная асвета) і 1992 (Нью-Ёрк: БІНІМ; без прадмовы) гт. Праўда, прадмова датуецца днём 13 жніўня 1928 г.

І далей Будзька гаворыць, што ў граматыцы Тарашкевіча слова лекцыя і падобныя пішуща з **ы**, як гэтага вымагае польскі выгавор, калі сапраўды [*у арыгінале*: сапраўдны] беларускае вымаўленьне мяккае, і **ц** у даным выпадку выгаворваецца мякка: *лекцыя*. Ёсць многа разьніц ў гра<26>матыцы Тарашкевіча, параўнальна з полацкім вымаўленьнем, затое ў Тарашкевіча многа элементаў аканьня:

няма	замест	німа
чарвяк	„	чырвяк
гавораць	„	гаворуць
цукар	„	цукір і г. д.

Вядома, што ад часу выхаду граматыкі Тарашкевіча правапіс беларускай мовы шмат разоў упарадкаваўся. Вось у „Нашай Доля“ пісалі з ухілам да расейскага правапісу, і так трывала да 1910 г.⁶⁰, бо ня было каму заняцца беларускай граматыкай. Здаецца, у 1910 гаду, а можа так і ў 1911 г. Будзьку давлялося ўгледзець у рукапісе першую беларускую граматыку Вацюка Тройцы (Іваноўскага) і яго паясьненні да граматыкі. Паводле гэтага правапісу друкаваліся ў Пецербургу ў той час выданні суполкі „Загляне сонца ў наша ваконца“, якія праходзілі праз карэктуру Будзькі. Не згаджаючыся з тагочасным правапісам „Нашай Нівы“ і суполкі, Будзька дамагаўся пісьма больш збліжанага да вымаўленьня з-пад Полацку і напісаў у 1911 г. свой правапіс з цэнтральнай гаворкі Крывіцкага племяні. Па гэнаму правапісу ён скарэктаваў [*у арыгінале*: скарэктаваў] дзеве рэлігійныя кніжкі, пасля ў 1916 г. друкаваў у Пецербургу газеты „Сьветац“ і „Дзяньніца“. Гэта быў другі правапіс. Трэці правапіс быў з 1915/16 г. Болеся Пачобкі⁶¹ — кіраўніка першай настаўніцкай сэмінарыі ў Сьвіслачы. Чацьвёрты правапіс беларускай мовы, з якім Будзька пазнаёміўся ў 1916 г., быў правапіс Тарашкевіча⁶². Гэтакая гісторыя беларускага правапісу ад 1905 да 1917 г. І далей Будзька лічыць патрэбным, каб, можа, камісія або хто сьмялейшы ўзяўся і напісаў новую беларускую граматыку.

⁶⁰ Газэта „Наша Доля“ выходзіла толькі ў 1906 г., а Будзька, несумненна, меў на ўвазе газету „Наша Ніва“ (1906—1915).

⁶¹ Адзінае ведамае выданьня граматыкі Баляслава Пачобкі (іншы варыянт правапісу прозьвішча, прыняты шырэй: Пачопка): *Hramatyka bielaruskaj mowy / Aргасавau B. Paчoбka. Wилnia, 1918.*

⁶² Гэтым сьцьверджаньнем Будзька аспрэчвае агульнапрынятае меркаваньне, што сваю граматыку Тарашкевіч напісаў у 1918 г., тады, калі яна й выйшла друкам.

Гр-н **Астроўскі** ў сваім выступленьні закрануў пытаньне нездаровай думкі так званага падзелу на ўсходнікаў і заходнікаў, якая яшчэ і зараз мае месца і якая грунтуецца на выступленьнях у свой час паасобных гр-н⁶³. Трэба гэтую думку падзелу на ўсходнікаў і заходнікаў ліквідаваць, паколькі гэты падзел ня можа паўтарыцца і ў гісторыі. У далейшым зазначыў, што гр. Адамовіч у сваім вельмі добрым дакладзе не-

⁶³ Супярэчнасьці паміж заходнікамі й усходнікамі ў асяродзьдзі беларускай эліты ўяўлялі зь сябе пэўную праблему, настолькі паважную, што заходнік Астроўскі ўзьняў гэтае пытаньне на канфэрэнцыі, відаць, для таго, каб патушыць эмоцыі, якія тлумачыў, магчыма, прыналежнасьцю дыскусантаў да розных „плыняў“. Вось што ўзгадваў пра гэты падзел старшыня ІІ Усебеларускага Кангрэсу ўсходнік Яўхім Кіпель (Кіпель Я. Эпізоды. Нью Ёрк, 1998. — 305 с.):

„Антон Адамовіч [ўсходнік] добра зарыентаваў мяне ў палітычнай сытуацыі. Стала мне трохі непрыемна, што сярод беларускага кіраўніцтва не было адналіту: існаваў падзел на ўсходнікаў і заходнікаў. (...)

Я хутка зарыентаваўся, аб чым мне казаў Адамовіч: усходнікі і заходнікі. Інтэлігенцыі з Заходняе Беларусі ў тагачасным Менску было шмат, ды і зроблена было імі нямала працы. Арганізаванае школьніцтва, Беларуска-Саманомач, выходзіла некалькі газэтаў. Пры Генэральным Камісарыяце была вялікая група людзей, якія працавалі ў галіне эканомікі. Цярэньні паміж усходнікамі і заходнікамі паўставалі, але адбывалася гэткае выключна з тае прычыны, што людзі з Заходняе Беларусі найчасьцей глядзелі на тых усходнікаў як-бы з гары, падазраючы іх у сымпатыях да камунізму, а сябе ўважалі больш эўрапейскімі. Аднак калі канфліктныя сытуацыі і паўставалі — прычыны былі суб’ектыўныя“ (С. 212—213).

„На пачатку красавіка [1944 г.] быў створаны падрыхтоўчы камітэт [ІІ Кангрэсу], былі выпрацаваныя інструкцыі, у акрузі пайшлі дырэктывы падрыхтоўкі да выбараў дэлегатаў Кангрэсу. Відавочна, абмяркоўвалася правядзеньне і самога Кангрэсу. Тут вызначыліся дзьве плыні. Р. Астроўскі і ягоныя гарачыя сябры ўважалі, што ўсё ў часе працы Кангрэсу павінна быць у руках заходнікаў. Ясна, што Астроўскі меў падставу давяраць знаёмым яму асобам, а гэта былі людзі з былое Заходняе Беларусі. Аднак М. Шкялёнак [заходнік], быўшы добра знаёмы са мною і з колькімі дзясяткамі актыўнейшых усходнікаў, ад пачатку арганізаваньня працэсу лічыў, што ўсходнікі таксама павінны граць важную ролю на Кангрэсе. Тут Шкялёнак прапаноўваў на старшыню маю кандыдатуру“ (С. 226).

калькі перабраў меру ў ацэнцы новатворства ў мове. Новатворства — рэч ядрэнная, але трэба нейкая ў гэтых адносінах мера і паслядоўнасць. Прымаючы пад увагу, што газета выдаецца для шырокіх мас, дык трэба пісаць у гэтай газэце зразумелай мовай. Нам неабходна чытаць часопісы „Польмя“, „Узвышша“ з тым, каб выкарыстоўваць матар’ял гэтых часопісаў з мэтай развіцця беларускай мовы. Правапіс беларускай мовы Тарашкевіча павінен легчы ў аснову, і ў гэты правапіс толькі могуць быць унесены паасобныя карэктывы.

Затым слова бярэ Загадчык Адзелу Культуры і Асьветы г. Менску **Г-н Гуцька**.

Гр-н Гуцька пачынае сваё выступленьне такімі словамі:

— Перш чым што-небудзь сказаць тут, трэба сказаць некалькі слоў адносна самой канфэрэнцыі. Я лічу, — гаворыць Гуцька, — што гэтая канфэрэнцыя скліканая вельмі паспешна, да гэтай канфэрэнцыі не падрыхтаваліся, а таму і карысьці асаблівай яна прынясьці ня можа. Гэтую канфэрэнцыю трэба было-б лічыць Усебеларускай, але ў такім складзе ўдзельнікаў гэтакі яе нельга лічыць.

Галоўны інспэктар **Гадлеўскі** робіць заўвагу Гуцьку гаварыць на тэму.

— Я гавару зусім на тэму, — прадаўжае далей **Гуцька**, — я павінен сказаць, што канфэрэнцыя зусім непадрыхтавана ўжо толькі таму, што і пратакол гэтай канфэрэнцыі ня пішацца.

<28>

Галоўны інспэктар **Гадлеўскі** і **галасы ўдзельнікаў** зазначаюць, што пратакол з гэтай канфэрэнцыі пішацца гр-нам Шкуцькай. Гр-н **Гуцька** адказвае, зварочваючыся да гр-на Шкуцькі: „Піша і нагой калыша“.

Пасля гэтага галоўны інспэктар **Гадлеўскі** зварочваецца да Гуцькі з наступнымі словамі: „Вы, я бачу, гр-н Гуцька, хочаце сарваць нам працу канфэрэнцыі, але гэтага Вам зрабіць ня ўдасца. Калі вы і далей ня будзеце гаварыць на тэму, я Вас пазбаўлю слова на гэтай канфэрэнцыі.

— Гр-н Гадлеўскі, мне дасьць слова канфэрэнцыя, — гаворыць **Гуцька**. Усе ўдзельнікі канфэрэнцыі маўчаць.

— Гр-н Гуцька, — Вы пазбаўляецеся слова, — гаворыць **Гадлеўскі**.

— Гр-н Гадлеўскі, на якой падставе вы пазбаўляеце мяне слова? — запытае **Гуцька**.

— На той падставе, — зазначае **Гадлеўскі**, — што Вы хочаце наўмысьля сарваць нам працу канфэрэнцыі.

— Ну, што-ж, — гаворыць **Гуцька**, — калі Вы мне не дасыце магчымасьці гаварыць, то я маю цярплівасьці і моўчкі пастаяць. Будзем практыкавацца ў тым, хто каго перацярпіць.

— Ня будзем чакаць, — заўважае галоўны інспэктар **Гадлеўскі** і тут жа запрашае на заключнае слова гр-на Адамовіча.

Гр-н **Гуцька**, ідучы на сваё месца, кідае па адрысу галоўнага інспэктара рэпліку: „Мяне раней прымушалі маўчаць, выходзіць, што і зараз прымушаюць маўчаць, але ня век жа Вам быць інспэктарам“.

Гр-н **Адамовіч**, устаючы, але з месца, заўважае: „Можа-б мы ўсё-ж выслухалі гр-на Гуцьку“, — і далей, зварочваючыся да Гуцькі, гаворыць: „Я табе раю ўсё-ж выказацца“.

<29>

— Я нічога супроць ня маю — адказвае галоўны інспэктар **Гадлеўскі**, — калі гр-н Гуцька будзе гаварыць на тэму і без асабістых прытычак.

— Я гаварыць ня буду, — адмаўляецца гр-н **Гуцька**.

— Ну, тады, калі ласка, гр-н Адамовіч, просім Вас узяць слова, — зьвяртаецца да Адамовіча галоўны інспэктар **Гадлеўскі**.

Гр-н **Адамовіч** ідзе да стала і пачынае адказваць на паасобныя меркаваньні і заўвагі гр-н, выступаўшых на канфэрэнцыі ў справах яго рэфэрату.

У сваім адказе ён спачатку спыняецца на некаторых пытаннях, якія закрануў у сваім ко-рэфэраце гр. Шкуцька.

Гр-н Шкуцька добра высьвятліў з навуковага пункту гледжаньня паходжаньне слова *спадар*, але чамусьці гэтае слова яму не падабаецца. І свой, у даным выпадку суб'ектыўны, погляд Шкуцька зьвязвае з гістарычнымі абставінамі, у якіх апынулася гэтае слова. Тое, што гэтае слова ня мела сапраўды доўгі час грамадзянства ў беларускай мове, тлумачыцца пэўным разрывам народнай беларускай мовы з мовай сёвай мінуўшчыны. Але-ж хіба, апіраючыся на гэта, можна гэтаму слову адмовіць у грамадзянстве ў сучаснай мове?

Можна яго аднавіць у беларускай мове ўжо толькі таму, што слова *спадар* лепш, чым слова *пан*, ва ўсіх адносінах.

Ізноў-жа, калі гаварыць адносна граматычных тэрмінаў *самагукі* і *зыккі*, то чым, скажам, дрэнныя тэрміны *самагукі* і *зыккі* і чаму яны не падабаюцца гр-ну Шкуцьку ня ведаю, бо гэтыя тэрміны зьяўляюцца перакладам з нямецкай мовы тэрмінаў у тым-жа значэньні, што і ў беларускай мове, а менавіта тэрмінаў [*Selbstlaut* і *Laut*], і чым лепш

словы-тэрміны *галосныя* і *зычныя гукі*, на гэта таксама цяжка <30> адказаць, бо я не зусім згодны з довадамі, якія тут прыводзіў гр-н Шкуцька ў абарону тэрмінаў *галосныя* і *зычныя гукі*.

Калі-ж гаварыць адносна ненаціскага **о** ў чужаземных словах, якое раіць перавесці ў **а** гр-н Шкуцька, то трэба згадзіцца ў даным выпадку з граматыстам Тарашкевічам, які даводзіць, што не заўсёды можна ў гэтых словах захоўваць прынцып аканья на пісьме, ужо толькі таму, каб адрозніць па значэнню адны тэрміны ад другіх, напр.: *анталёгія* (выбар вершаў „красак“⁶⁴) і *онталёгія* (навука аб быцці). Спыняючыся на слове *ністожыць*, трэба сказаць, што гэтае слова ніколыкі ня горшае за слова *нішчыць*, якое можна прызнаваць або за ўкраінізм, або за паленізм.

Трэба згадзіцца з гр-нам Шкуцька ў тым, калі ён перасьцерагае аўтараў новатвораў ад непрыемных асацыяцый акустычных уражаньняў, як гэта даведзена на слове *нашэньнікі* ў сэнсе ‘носьбіты’, у якім гук /**н**/ па акустычнаму ўражаньню нагадвае моцна гук /**м**/ . Нягледзячы на ўсе довады Шкуцькі супроць расчляненьня граматычнай катэгорыі на некалькі паняццяў і зьвязанья з гэтым цяжкасьці арфаграфічнага парадку, усё-ж прыназоўнікі **із** і **зь**, **ізь** і **з** варта захаваць таму, што гэтая зьява шырока прывілася ў заходняй частцы, і нам трэба з гэтым лічыцца абавязкова.

Закранаючы пытаньне **у** і **ў** у беларускай мове, можна было-б хутчэй згадзіцца, апіраючыся на тыя довады, якія прывёў гр-н Шкуцька, з тым, каб усюды паказаць **у** прыназоўнікавае і **у-** пачатковае як **у** нескарочанае.

Тое самае можна сказаць і адносна **і** нескарочанага як пасля зычных, так і пасля галосных.

<31>

Наконт-жа афрыкаты **дз** у такіх словах як *гарадзкі*, *грамадства* трэба сказаць, што яна якраз тут дарэчы, бо тут-жа суфіксам выступаюць **к** і **тв**, а не **ск** і **ств**, як гэта даводзіць гр-н Шкуцька, бо вось папрабуй сказаць, што ў слове *людзкі* суфікс не **к**⁶⁵, а адсюль вось па аналёгіі ў іншыя словы перанесена афрыката **дз**; ізноў-жа тут трэба ўлічваць

⁶⁴ Анталёгія – ад грэцк. *ανθολογια* — „букет кветак, красак“.

⁶⁵ Кастусь Шкуцька, несумненна, мае рацыю: у слове *людзкі* якраз суфікс **-ск-**: люд + **-ск-**і > лю[дс > тс > ц]кі. Тое ж можна цвёрдзіць і адносна слова *людства*, дзе суфікс **-ств-**: люд + **-ств-**а > лю[дс > тс > ц]тва.

традыцыйны момант, ва ўмовах жа заходняй Беларусі заўсёды фігуруе на пісьме **дз**, а для арфаэпіі ўсёроўна — ці **дз** то **тс**, ці **дс** то **ц** < **тс**.

Літару **я** ў словах пасьяля прыстаўкі Адамовіч раіць захаваць у тых словах, дзе гэта **я** было без прыстаўкі, для аднатыпнасці напісаньня.

Трэба параіць г-ну Шкуцьку больш крытычна аднесьціся да такіх слоў, як *прагрэсыўная тэндэнцыя*, бо і бальшавікі часта карысталіся гэтым словам, але ўкладалі ў яго адваротнае паняцьце: напр. калі для нас будзе прагрэсыўная тэндэнцыя заключацца ў тым, каб захоўваць формы *братом*, *валам* і г. д., то для іх прагрэсыўныя тэндэнцыі будуць выражаць адваротнае, а менавіта захоўваць у даным выпадку формы *братам*, *валам* і г. д.

Адказваючы гр-ну Лёсіку на яго заўвагі, гр. Адамовіч лічыць, што ў слове *прыўсьці* гукі **/ы/** і **/й/** навукова абгрунтаваны, паколькі **/ы/** з **/ь/**, а **/й/** з **/і/**.

Высьцерагацца канчаткаў **-ць**, як гэта раіць Лёсік, а таксама некаторыя іншыя грамадзяне, няма чаго, паколькі гэтыя формы шырока практыкуюцца ў народных масах і ў мастацкай літаратуры, асабліва ў паэтычнай мове. На заўвагу Лёсіка, чаму выдан правапіс Тарашкевіча не ў выданні Лёсіка, трэба сказаць тое, што граматыка і правапіс Тарашкевіча зьяўляецца аўтарытэтам і на заходняй <32> частцы і на ўсходняй частцы Беларусі. Праўда, падзелу на заходнікаў і ўсходнікаў быць не павінна, але паколькі так званая ўсходніцкая рэакцыя ёсьць, то трэба шукаць нейкай сярэдняй цэнтральнай лініі.

У адказе сваім галоўнаму інспэктару Гадлеўскаму Адамовіч гаворыць, што сьпяшацца з рэформай правапісу, магчыма, і ня трэба, паколькі ёсьць даволі стала апрацаваны правапіс Тарашкевіча, але сьпяшацца наогул нам трэба, бо, калі гр-н Гадлеўскі прапануе пытаньне ўпарадкаваньня лексыкі беларускай мовы расьцягнуць на 10 год, то „я з гэтым зусім ня згодзен“.

На заўвагу Шыманскага аб сынтаксе беларускай мовы Адамовіч заўважае тое, што сынтас у апрацаваньні Лёсіка павінен неадкладна выдавацца дзеля таго, каб як найхутчэй выгнаць моўныя звароты з дзьяпрыметнікамі накшталт *ходзячыя*, *стоячыя* і г. д.

Далей Адамовіч спыняецца на заўвагах гр. Будзькі ізначае, што гр. Будзька няправільна высвятляе паходжаньне слова *спадар*, а таксама няправільна і тое, калі гр. Будзька хоча давесці, што ў аснову беларускай літаратурнай мовы пакладзены не Менска-віленскі дыялект, а нейкі іншы.

А што датычыцца перадачы такіх слоў, як *даклямацыя* праз *даклямацая*, то ён з гэтым бадай згодзен, як і згодзен з тым, каб замест *збьярэшыся* пісаць *збьярэсься*⁶⁶.

У сваім адказе гр. Арэхве Адамовіч зусім згаджаецца з ім і падкрэслівае, што сапраўды вінаватыя ня словы, аб якіх забыліся, а вінаваты той, хто гэтыя словы забыў.

Спыняючыся на заўвагах Астроўскага, Адамовіч гаворыць, што сапраўды мела і зараз мае месца думка падзелу *бе<зз>ларусоў* на „ўсходнікаў“ і „заходнікаў“ і што гэта думка зьяўляецца шкоднай.

Зьяртаючыся да ўдзельнікаў канфэрэнцыі, галоўны інспэктар гр. **Гадлеўскі** адзначыў тое, што, па яго думцы, канфэрэнцыя моваведаў склікана ня толькі не зарана, а нават некалькі са спазьненнем. Далей гр. Гадлеўскі гаворыць аб тым, што канфэрэнцыя моваведаў шмат прынясе карысьці ў справе разьвіцьця беларускай мовы.

Заканчываючы свае словы, галоўны інспэктар гр-н Гадлеўскі прапануе абраць тэрміналёгічную камісію.

Канфэрэнцыя абрала наступных асобаў у тэрміналёгічную камісію:

1. А. Адамовіч;
2. А. Лёсік;
3. К. Шкуцька;
4. Я. Станкевіч;
5. Мышанскі⁶⁷;
6. І. Міцкевіч;
7. П. Жарскі;
8. Саломенік;
9. І. Пратасэвіч.

У канцы паседжаньня канфэрэнцыі галоўны інспэктар гр-н Гадлеўскі выказвае падзяку ўсім удзельнікам канфэрэнцыі за актыўны

⁶⁶ Прапанову пісаць фанэтычнае *-сься* ў форме 2 асобы адзіночнага ліку дзеяслова на месцы этымалагічнага *-шся* (па аналёгіі з фанэтычным *-цца* на месцы этымалагічнага *-цься*) уллучыў у свой праект сучаснага ўнармаваньня клясычнага правапісу Віндук Вячорка (Спадчына. 1995. №5. С. 247—288); менавіта гэтую артаграму мелі на ўвазе крытыкі ягонага праекту, несправядліва закідаючы яму наватворства.

⁶⁷ Відаць, напісаньне *Мышанскі* — памылка набору: гэтае прозьвішча не называецца сярод удзельнікаў канфэрэнцыі (на пачатку пратаколу); хутчэй за ўсё, павінна быць — *Шыманскі*.

ўдзел у справе абгаварэння пытанняў беларускае мовы. На гэтым канчаецца канфэрэнцыя моваведаў, скліканая Інспэктарыятам беларускіх школ пры Генэральным Камісару Беларусі.

СТАРШЫНЯ
САКРАТАР

*Публікацыя Іланы Ёрбановіч-Саўкі й Зьмітра Саўкі.
Прадмова й камэнтары Зьмітра Саўкі*

ВЕРШЫ 1945 ГОДУ

Бэрлін, 1945

Паэтычны дзёньнік зламанае душы. Гэтак узнёсла можна было б, за нястачаю рэальных дзёньнікаў, акрэсьліць лісты Вольгі Таполі да Юркі Віцьбіча й Хведара Ільяхшэвіча¹ й „Чорны сшытак“² апошняга, вершы Алеся Салаўя³ ды Ёладзімера Дудзіцкага⁴ пэрыяду лягераў ДП. Толькі не пра паэзію там, не пра творчасць.

З таго самага шэрагу рукапісны зборнічак „Вершы 1945 году“ Янкі Золака⁵, аўтара, які пісаў пра сябе ў чамусьці расейскамоўнай аўтабіяграфіі на жваўцелым аркушыку паперы, укладзеным у той самы зборнічак:

„Я, Данилович Антон, родился 1 ноября 1912 года в деревне Лучники Слуцкого уезда (б. Россия) в семье крестьянина. С сентября 1921 года до 15 июня 1928 года учился в сельской школе-семилетке в деревне Лучники. В пионерской организации школы не состоял. По окончании семилетки поступал в Слуцкий педагогический техникум, но в приеме мне отказали, потому что мои родители в то время считались середняками (крестьянами средней зажиточности). В октябре 1929 года мне удалось поступить на одногодичные педагогические курсы в городе Рогачеве, которые я и окончил в августе 1930 года. С октября 1930 года по 15 августа 1932 работал в качестве учителя начальной школы в деревне Коты Бобруйского района. С 15 августа 1932 года был переведен в начальную школу при колхозе „Свобода“ Бобруйского района, в которой работал до 15 августа 1935 года. Работа в этих

¹ Таполя В. Лісты (1946—1948) // Запісы БНІМ. №24. 1999. С. 184—235.

² Юрэвіч Л. Архіўная кніга. Нью-Ёрк, 1997. С. 159—177.

³ Юрэвіч Л. Камэнтары: Літаратуразнаўчыя артыкулы. Мн., 1999. С. 130—144.

⁴ Дудзіцкі У. Напярэймы жаданьям: Збор твораў. Нью-Ёрк, 1994. — ХХІХ+312 с.

⁵ Перахоўваецца ў архіве БНІМу (Нью-Ёрк).

школах, одновременно учился заочно в педтехникуме. С 15 августа 1935 года до июня 1941 года работал в средней школе в деревне Горбацевичи Бобруйского района как преподаватель белорусского языка в пятых классах. Одновременно учился заочно в Рогачевском двухгодичном учительском институте. Окончить его не удалось в связи с началом войны. С занятием Белорусии немцами все школы были закрыты. Поэтому осенью 1941 года я переехал из Горбацевич в деревню Лучники, где помогал родителям в работах по сельскому хозяйству. Отсюда в начале июля 1944 был вывезен в Германию на работу. Работал на сельском хозяйстве у бауэра в Dornheffenbach (недалеко от города Erogolsbaen). Работал до октября 1945 года. С октября 1945 жил в лагерях ДП в Регенсбурге, Михельсдорфе, Бакнанге, Краббонлёхе.

При призыве в армию осенью 1932 года был освобождён от службы в армии как сельский учитель. При вторичном призыве в 1938 был признан комиссией годным к нестроевой службе и переведен в запас по той причине, что мои родители не были ещё в колхозе, а были единоличниками. Потому что мои родители не желали вступить в колхоз, мой отец неоднократно подвергался репрессиям как то: твердое задание по сдаче сельскохозяйственных продуктов, был судим за невыполнение твердого задания и выслан за пределы своего района (100 км от дома). Эти репрессии не сломали волю отца: в колхоз он не вступил. За это у него отняли землю (7 га), оставив только усадьбу и 0,5 га приусадебной земли. В связи с тем, что мои родители не желали вступить в колхоз, а также в связи с тем, что мой дядя (брат моей матери) в 1938 году был выслан в Сибирь, я все время моей работы учителем был под тайным надзором НКВД. Потому я и не мог быть в коммунистической партии“.

Частка вершаў з таго зборнічка друкавалася ў кніжных выданнях Янкі Золака⁶, але ў зьмененых, адрэдагаваных варыянтах. Тут жа творы падаюцца менавіта ў першасным, „дзёньнікавым“, нярэдка нават больш удалым, варыянце, гэтак, як запісалася аўтару ў цягніках, у лягерах, на вечарынах, з аўтарскімі паметамі. Самі праўкі й зьмены могуць стацца гэмаю асобнага цікавага дасьледаваньня, дзе б разглядаліся ня толькі праца над словам, але й зьмена псыхалёгіі, зьмены ў аў-

⁶ Золак Я. Творы. Т. I. [Саўт-Рывэр]: „Адгук“, 1979. — 223 с.; Золак Я. Творы. Т. II. [Саўт-Рывэр]: „Адгук“, 1981. — 108 с. (Надрукавана ў аматарскай друкарні А. Даніловіча); Золак Я. Вятрыска з радзімай краіны. Мн.: БелАДІ, 1996. — 311 с.

тарскім успрыманьні рэчаіснасьці часоў лягераў ДП і ў вольнай Амэрыцы, дзе б прасочвалася, як Янка Золак з 1945 г., калі адзінаю й галоўнаю тэмаю была прага вяртаньня, стаўся Золакам — аўтарам вострых бязьлітасных эпіграмаў на вяртанцаў Дудзіцкага й Клішэвіча. Зьмешчаныя ніжэй вершы сьведчаць яшчэ пра дзьве акалічнасьці. Першая — нібыта відавочны, але часта ігнараваны факт: пакіданьне Беларусі было для будучых эмігрантаў справаю нежаданаю, прымусоваю. Другая (і тое задакумэнтавана ў „Дадзеньх“ Аўгена Каханоўскага-Калубовіча): нашае ўяўленьне пра татальную „сьведамасьць“ у выехаўшых не адпавядае рэчаіснасьці. Іх было, відаць, менш як у сёньняшнім грамадзтве. Іншая справа, што „сьведамая“ меншасьць здолела ўзьняць нацыянальную працу, да якой прыцягвала, выходваючы, іншых.

ПРЫЗНАНЬНЕ

*Не магу я табе абяцаць
Горы скарбаў, малочныя рэкі.
І каханьне да ськону, навекі
Не магу я табе абяцаць.*

*Многа горычы, крыўды зазнала
Маё беднае сэрца ў жыцьці.
Дык ці ж можа каханьне цвісьці,
Калі горычы сэрца зазнала?*

*Як і кожны сьмяротны зь людзей,
Я і ў горы меў шчасьця хвіліны;
І аб іх я жыву успамінам,
Як і кожны сьмяротны зь людзей.*

*У жыцьці я паслушны, і шчыры,
І лагодны, як водблеск зары.
А ня хочаш мне ласкі дарыць, —
Адыду я, паслушны і шчыры.*

*Не пакрыўджуся я, не заплачу,
Калі ўцвеляць душу яшчэ раз.
Каб у сэрцы агонь не пагас,
Не пакрыўджуся я, не заплачу.*

16.01.1945 г. Бэрлін

Я НЕ ПАДДАМСЯ ТРЫВОГАМ

Край мой! Я, скрыўджаны Богам,
Змушан пакінуць цябе.
Торбу узьдзеўшы на плечы,
Сьцежкай пакут чалавечых
(Долі цяжкой не пазьбеж)
Сумна паплёўся ў дарогу.

Сумна паплёўся ў дарогу,
Цяжкі свой крыж несучы.
Жаль непамерны разлукі
Скоўваў мне ногі і рукі,
Ціха шаптаў: „Адпачынь,
Ты не пазбудзеш трывогаў“.

Хоць не пазбуду трывогаў,
Крочу ў нязнаную даль.
Крочу шукаць сваю долю
І, у змаганьні за волю —
Супраць бушуючых хваль —
Згінуць ці ўзяць перамогу.

Хоць я пакрыўджаны Богам,
Тварам ня падаю ніц.
Горды, хоць часам пануры,
Крочу праз буры-віхуры
Зь верай у лепшыя дні.
...Я не паддамся трывогам!

18.01.1945 г. Бэрлін⁷

⁷ Надрукаваны ў газэце „Раніца“ (1945. №7 (227). С. 3).

* * *

Як шалёныя ў пене коні,
Праняслася мая маладосьць,
І цяпер маё сэрца палоніць
Ліхадзейная мачыха — злосьць.

З маладосьцю прайшло каханьне,
І цяпер — толькі сум і туга.
Прада мной не жыцьцё, а бадзяньне
Без дарог, без пуцін, наугад.

02.02.1945 г. Бэрлін

* * *

Я сёння сумую і плачу,
І сьлёзы мае — сьлёзы сына,
Што, можа, ужо і ня ўбачу
Цябе, дарагая краіна.

А хочацца мне, як ніколі,
З тваімі прасторамі зьліцца,
Абняць і лясы твае, й поле,
З гаючых крыніцаў напіцца.

Дасьць Бог — і цямрашныя хмары
Сплывуць з твайго неба наўвекі,
І здзейсьняцца нашыя мары,
І мы будзем тож чалавекі.

[І Бога прашу я, каб хмары
Сплылі з тваёго небасхілу,
Каб здзейсьніў Ён нашыя мары,
Даў волю, даў долю і сілу.]*

04.03.1945 г. Eger, Bahnhof

* Слупок у дужках напісаны алоўкам, верагодна, першы варыянт, пазьней узяты за канчатковы. — Л. Ю.

* * *

З краю роднага, з роднага дому,
У чужы і няведамы край
Мяне выгнаў мой лёс-пустадомак
Сумаваць і павольна ўміраць.

Я жыву і — здаецца — вясёлы
Па чужыцкай вандрую зямлі,
Толькі сьняцца мне нашыя сёлы,
Сэрцу любыя сьняцца палі.

Часта сьніцца: на зборках дзявочых
Песні родныя срэбрам звівяць...
І плывуць тады сьлёзы мне з вочаў
Ручайнай, якой не суняць.

І тады я павольна згараю
У пякучай сардэчнай журбе!..
О, мой любы, мой ветлівы краю,
Як жа цяжка мне жыць безь цябе!

14.03.1945 г. Sblingen-Metsingen

ЭПІГРАМА

Сваёй усьмешкаю прыгожай
Зачараваць любога зможаш,
Але мяне ты не заманіш,
Каб сесьці ў зломаныя сані.

02.01.1945 г. Бэрлін

СЭРЦУ

*Беднае сэрца! Чаго ты жадаеш?
Беднае сэрца! Куды ты імкнеш?
Часта журбою душу спавіваеш,
Часта хвалюеш мяне.*

*Часта хвалюеш мяне ты да болю...
Прагнасьцю дышаш такой,
Што я цябе не здаволю,
Дзе ж я знайду супакой?*

21.01.1945 г. Бэрлін

* * *

*Я сягонья адзін на чужыне,
Я далёка ад жонкі, дзяцей.
І калі маё цела астыне,
Дык ніхто не зьбярэ мне касьцей.
Мне ж ня трэба жанчына як мэта,
Мне патрэбна сяброўка ў жыцьці,
Бо прад мною дарога паэты,
І па ёй толькі хочу ісьці*.*

16.01.1945 г. Бэрлін

* Верш перакрэсьлены. — Л. Ю.

АКРОСТЫХ

*Ваша імя у сэрцы паэты
Абудзіла далёкі ўспамін.
Ласкай вашых паглядаў сагрэты,
Я адчуў, што я тут не адзін.*

17.01.1945. Бэрлін

СЭРЦУ. Варыянт 2-гі

*Беднае сэрца, чаго ты жадаеш?
Беднае сэрца, куды ты імкнеш?
Часта журбою мяне спавіваеш,
Часта хвалюеш мяне.*

*Часта хвалюеш мяне ты да болю...
Што ж мне рабіць у нягодзе такой?
Чым я цябе, маё сэрца, здаволю,
Дзе я знайду супакой?*

*Дзе я знайду супакой на хвіліну?
Пэўна, ня тут, у чужој старане...
Веру: я разам з табой не загіну,
Ты ж на Радзіму імкнеш?*

16.02.1945 г. Нюрнбэрг

* * *

Прырода дыхае вясною,
А на душы ў мяне зіма
Таму, што ты ўжо не са мною,
Таму, што тут цябе няма.

Няма са мною любых дзетак...
Вы там — у роднай старане.
І зелянеючы палетак —
Чужы — ня радуе мяне.

22.03.1945 г. Цягнік ад Augsburg'у да Munichen'у

ЭПІГРАМА НА СЯБЕ

Болей месяца ў дарозе
Пад алярмамі, ў трывозе...
Ад свае ж вандроўнай долі
Я нікуды не ўцяку,
Хоць і сраку намазоліў
Ад сядзеньня ў цягніку.

17.03.1945 г. Цягнік ад Nurnberg'у да Eger'у

СЫНУ

Сваёй бездапаможнаю душою
Маліся, сынку, за мяне.
Сваёй бездапаможнаю душою
Маліся, сынку, за мяне.
Твой бацька нават і ў няволі
Цябе штодзённа ўспамяне.

07.05.1945 г. Лягер Regensburg

* * *

*Ці ведаў, ці думаў, ці марыў,
Што гэтулькі буду цяпець
Заместа служэньня алтару
У лягеры так, як цяпер?
Хацелася шчасьце і долю
Каваць для радзімы свае,
Ды лёс насьмяяўся уволю,
Разьбіў усе мары мае.*

15.05.1945 г. Лягер Regensburg

* * *

*Эх, як хораша ночкай вясновай!
Лёгка думкі віюцца з клубка,
І разбуджана песьняю новай
Па лісточку плыве рука.*

16.04.1945 г. Лягер Regensburg

* * *

*З чужых і нялюбых краёў
Я вярнуся на ўлоньне тваё.
Ты прымі свайго блуднага сына.
Дарагая радзіма мая,
Ты прабач, ты даруй мне правіны.*

17.05.1945 г. Лягер Regensburg

КАМУ ПАЖАЛЮСЯ

*Каму пажалюся, каму?
Свой сум пушчу на вецер,
Няхай ён цяжар маіх дум
Нясе па белым сьвеце.*

*Няхай нясе у родны край
Маю тугу аб родных
І скажа: „Цяжка паміраць
У чужыне бязродным!“*

*[Няхай нясе, нясе да іх
Маё сардэчнае жаданьне:
Хутчэй вярнуцца да сваіх,
Забьць тугу, бадзяньне.]**

03.06.1945 г.

* Слупок перакрэслены. — Л. Ю.

* * *

Татуля родны!
Маці дарагая!
Чаму, няшчасны, я прыйшоў на сьвет?
Чаму яшчэ жыцьцёвым маем
Асыпаўся маіх жаданьняў цьвет?

Чаму я часта вымушаны сяння
На лёс цяжкі, суворы наракаць,
І на чужыне ў распачы выгнаньня
Жыцьцё прыроды мушу сустракаць?

Што вам пісаць, ці ведаю, аб долі
Маёй і блізкіх мне сяброў...
Мы ўсе ў чужым нялюбным полі
Сядзім за дротам лягероў.

Жыцьцё цяжкое, ведама, ў палоне...
Яда даецца двойчы ў дзень,
Але так мала, што ўжо сёньня
Не чалавек я — толькі цень.

Нуда мне сушыць розум; сэрца
Смыліць тугой аб доме і аб вас.
Няўжо мне з вамі болей не сустрэцца?
Няўжо прамень надзеі згас?

О, цяжкі лёс! Такія мукі!
Як перажыць, як перажыць?!
Калі ж загіне боль разлукі,
Што рэжа сэрца, як нажы?

05.06.1945 г.

Часта распач сэрца запалоніць
Ланцугамі сьцісьне і дзяржыць.
Ой, дакуль, дакуль жа у палоне
Горш сабак галодных будзем жыць.

[Б. д.]

Бельм пухам абсыпаны вішні.
Хмель вясны ап'яняе мне кроў.
Толькі сэрца гаворыць: „Ты лішні
У вялікай сям'і змагароў“.
„Не, няпраўда!“ — крычу яму ў вочы,
Мне ня здрадзілі сілы яшчэ.
Яшчэ рана пагібель прарочыць,
Пакуль кроў ў маіх жылах цячэ.
Хай няволі ланцуг мяне цісьне,
Няхай голад туманіць мазгі,
Я ганю ад сябе ненавісны
Скрутак суму і скрутак тугі.

18.06.1945 г.

Синей дымкой подернута даль,
Искры золота брызжут с востока.
Мне прошедшего больше не жаль.
Мысль о будущем льется потоком.
Пусть я пленный, как многие сегодня,
Но я верю в святую победу.
Еще мщенья мечи зазвонят.
Я на родину скоро поеду.

21.06.1945 г. Landau

* * *

Гарачыя дні залатога жніва...
І толькі усьпявай завіхацца.
Выйшлі на ніву жняяркі сьпяваць.
Спорыцца дружная праца.

26.07.1945 г. Durnhettenbach

* * *

Як сьветлыя зоркі у цёмную ночку,
Зазьзяла ў маім ты жыцьці.

26.07.1945 г. Durnhettenbach

* * *

З вамі, мае волы,
З вамі, крутарогі,
Аб сырую зямлю
Выбелім парогі.

09.08.1945 г. Durnhettenbach

* * *

Мерна іду баразною,
Думаю думу сваю:
Потам сваім, мазалямі
Сьвет накармлю, напаю.

09.08.1945 г. Durnhettenbach

* * *

Я вярнуся к табе хоць калекай.
Ты мяне не спазнаеш тады.
Не спазнаўшы, прагоніш мяне ты.
І пайду ад цябе недарэкай,
Не напіўшыся нават вады.
Я вярнуся к табе хоць калекай.
Не спазнаўшы, прагоніш мяне.
І пайду я шукаць тады лекаў
Ад той крыўды, што сэрца праткне.

15.08.1945 г. Durnhettenbach

* * *

Жыцьцё — нялюдзкае бадзьянне,
І некалі цяпер тварыць.
А сьвет ад ранку да зьмярканья
Нібы ў агні гарыць.
Але ня толькі ўдзень і ўночы
Трывожаць сон і супакой,
І часта, нат ня зьвёўшы вочы,
Ты зноў кідаецца у бой.
Ідзеш у бой за хлеб штодзённы,
У бой за лепшае жыцьцё.

24.03.1945 г. Amberg

* * *

Я сягонья бяскрылы, бязвольны.
Маё сэрца папала ў палон.

[Б. д.]

* * *

*За долю, за волю для маці-краіны
У бітву ідзе беларускі жаўнер.
Гарыць яго сэрца шточас, штохвіліны
Агнём непагасных надзей.
У жылах крывіцкая кроў не астыгне
І слава жаўнера ў вякох не загіне.*

27.01.1945 г.

* * *

*Чалавек на чужыну прыехаў,
Разгубіўся сярод чужых,
Не знайшоў для душы пацехаў
І ня ведае, як пражыць.
Да таго ж і туга аб радзіме
Штохвіліны грызе нутро.*

31.01.1945 г. Б.

* * *

*Як шалёныя ў пене коні,
Пранялася мая маладосць,
І цяпер маё сэрца палоніць
Ліхадзейка шчымлівая — злосць.*

*Разам зь ёй пранялося каханьне,
І цяпер — толькі сум і туга.
Пранялося жыцьцёвае раньне
Без дарог, без пуцін, наугад.*

02.02.1945 г. Б.

* * *

*Над Бэрлінам зоркі
Сьвецяць не па-нашаму,
Над Бэрлінам зоркі
Сьвецяць халадней.*

05.02.1945 г. Б.

* * *

*Сыпле золата іскраў цягнік,
Дзе мігаюць прывабна агні.
Раней часу ніхто не загіне,
Толькі смела уперад імкні.*

09.02.1945 г. Цягнік з Бэрліну ў Нюрнбэрг

* * *

*Калі ж давядзеца загінуць,
Дык ведай:
У бойцы за шчасьце краіны
Злажыў я сваю галаву.*

17.02.1945 г. Нюрнбэрг

* * *

*Калі ж давядзеца загінуць,
Касьцьмі угноіваць траву, —
Дык ведай: за шчасьце краіны
Злажыў я сваю галаву.*

10.03.1945 г. Esslingen

* * *

А хто ж мяне прыгалубіць,
Да грудзей прыгорне?
Безь цябе, каханы, любы,
Мне жыцьцё агоркне.

10.03.1945 г. Esslingen

* * *

Спавіла хвароба цяжкая
Дні жыцьця майго бядачага.

22.11.1944 г. Б.

* * *

На руках маіх шмат мазалёў.
Хіба ж іх я саромецца мушу?
Гэта знак, што я маю ў сабе
Чалавечую чэсную душу.

22.11.1944 г. Бэрлін, кашары

* * *

Вецер шалёны ірве людзям полы,
Злосна гружоча у дах.
Ходзіць па сьвеце бяздомны і голы,
Сее у сэрцы ім жах.
Я не спыню свае мужныя крокі.
Злуйся, шалей, сунімай мае крокі,
Злосны бяздомны вар'ят.
Сьвет безнадзейна вялікі, шырокі.
Твой не залье яго яд.
Ты ап'янеў ад крыві чалавечае,
Ладзячы баль на касьцях.
Мала табе яшчэ стратаў зьнявечаных,
Кучаў руінаў, сьмяцьця?
Докуль ты будзеш, бадзяга бязьлітасны...

19.01.1945 г. Б.

* * *

Твой вобраз, сьветлая мая,
Са мной заўсёды тут,
Са мной жыве заўжды.
Мая душа ў палоне прадчуваньняў,
Гарыць агнём нягаснучым нутро.

22.01.1945 г. Б.

* * *

Мы абодва жывыя,
Ды толькі ўдаўцамі
Мы змушаны долю сваю праклінаць.

Дзяцей цалуючы, ты ўспомні
Таго, хто рай знайшоў з табой.

23.01.1945 г. Б.

* * *

*І зьдзек, і крыўду, і прымус
Цярпліва зносіць беларус.
Цярпіць, ды толькі да пары.
А ўсё нутро агнём гарыць.
І закіпае ў сэрцы гнеў.
Тады магутны, нібы леў,
Ён пойдзе ворага крышыць.*

[Б. д.]

* * *

*Кветку — першую вяснянку,
У чужым сарвайшы краю,
Я ня з радасцю, а з смуткам
Ёй у тварык пазіраю.*

22.03.1945 г. 3 Ulm у Augsburg

* * *

*Вясна навокала пануе.
Вясна чужая, не мая.*

22.03.1945 г. 3 Ulm у Augsburg

* * *

Кветку першую вясною
Я ў чужым убачыў краю
Ды на гэту расквітанку
Я са смуткам пазіраю.
Нагадала гэта кветка
Мне радзімую старонку,
Як вясна йдзе па палетках
З жаўруковай песняй звонкай.
Ох, як цяжка раніць грудзі
Тая згадка аб радзіме.
Ці ж калі цябе забудзе
Сын твой, любая Радзіма?

18.03.1945 г. Eger

* * *

Балюча рвалі маё сэрца
Калючай горычы сукі,
Калі адчуў на разьвітаньне
Халодны ціск тваёй рукі.

Сярод сваіх я на чужыне.
Я неяк дзіўна стрэўся з Вамі.
Я з Вамі стрэўся неяк дзіўна,
Сярод сваіх я на чужыне.

05.11.1945 г. Regensburg

* * *

Колькі ня плач,
Не ўздыхай прад людзьмі.

Лістапад 1945 г. Janghof

* * *

Людміле Харытончык

Цяжка я ўздыхаю,
Хочацца мне плакаць,
Бо цябе кахаю,
Як анучу лапаць*.

* * *

П. Манькову

Ты хацеў пацалаваць
Любую дзяўчынку,
А прыйшлося цалаваць
Шчоку ці аўчынку.

* * *

Людміле Харытончык

Не сярдуў за вершык,
Я віну папраўлю:
Як куплю гарэлкі —
Цэлы літр пастаўлю.

* * *

Зоры Савёнак

За табаю сочаць
Мае вочы зорка...
Што ж мне напярочаць
Твае вочы, Зорка?

Прадмова й падрыхтоўка да друку Лявона Юрэвіча

* Гэты і наступныя вершыкі напісаны ў часе гульні ў пошту на вечары ў Зоры Савёнак 02.12.1945 г. у пас. Janghof y Regensburg'у. — Л. Ю.

ДА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫЯНАЛЬнай ПАРТЫЗАНКІ

*Вашай увазе прапануюцца дакумэнты з архіваў БІНІМу, якія да-
тычаць недасьледаванай старонкі гісторыі Беларусі — паваеннай
нацыянальнай партызанкі. Закрытасць і абмежаваны дазвол да пра-
цы ў беларускіх архівах спрычыніліся да нараджэння рознага кштал-
ту мітаў, якія не дазваляюць рэальна й непрадузята зірнуць на па-
дзеі пяцідзсяцігадовае даўніны. Апроч таго, дакумэнты беларускіх
архіваў адлюстроўваюць „савецкую“ думку — погляд тых, хто душыў
нацыянальнае падпольле.*

*Ніжэйпрыведзеныя дакумэнты — погляд на сытуацыю ў Бела-
русі зь іншага боку: з боку беларускага патрыёта-выгнанца, удзель-
ніка антыбальшавіцкага падпольля — цікавыя ў некалькіх кірунках.
З аднаго боку, гэта жыцццяпіс Антона Дуды. Пуцывіны ягонага
жыцця вартыя асобнага артыкулу: тут і закідка ды праца ў Польшчы,
і нелегальны пераход мяжы ў Беларусь, і сустрэча з партызана-
мі, іх заканспіраванасць, потым вяртаньне назад і няўдалыя
спробы зь першага разу вярнуцца ў вольны сьвет.*

*Найбольш цікавым падаецца рапарт беларускага вайсковага дзе-
яча, сябра Рады БНР на эміграцыі Франца Кушаль, напісаны на аснове
паказаньняў Антона Дуды. Дакумэнт пралівае сьвятло на некато-
рыя аспекты партызанскага руху. Кушаль — падкрэсьлім, абавіраю-
чыся на паказаньні Дуды — цьвердзіць, што нацыянальныя партызан-
ны дзяліліся на тры асобныя групы: палескую, налібоцкую, лепельс-
кую. Кіраваў усімі групамі легендарны Міхась Вітушка (псэўданім
„Ноч“). Дуда—Кушаль удакладняюць: Вітушкаў штаб знаходзіўся на
Лепельшчыне, а „Чорны кот“ — гэта спэцыяльныя карныя аддзелы.
Рэляцыя Дуды высьвятляе й некаторыя факты паваеннага жыцця.
Напрыклад, да гэтага лічылася, што доктар Глеб Багдановіч, сын сэ-
натара польскага сойму Вячаслава Багдановіча, знаходзіўся ў 1945—
1949 гг. на Беласточчыне, пакуль ня быў арыштаваны польскімі орга-
намі бясьпекі й дэпартаваны ў СССР. Дуда пярэчыць: ён сустрэў Баг-
дановіча ў жніўні 1948 г. у Налібоцкіх лясах.*

Рапарт Кушаля падрабязным чынам апісвае арганізацыю, структуру і дзейнасць, праблемы, якія адчувалі партызаны. Баюся памыліцца, але гэта першы дакумэнт, які больш-менш ясна апісвае партызанскія структуры. „Чорны кот“ — спэцыяльныя атрады партызанаў, што мелі карныя функцыі, а не найбольш пашыраная назва Беларускай Вызвольнай Арміі, як цвёрдзілася дагэтуль. Прычым Дуда падкрэслівае, што кіруе „Чорным котом“ іншы чалавек, імя якога няведамае.

І надзвычай важны аспект — цеснае супрацоўніцтва дзеячай Рады БНР з амэрыканскай выведкай. Да таго ж рэляцыі й рапартаў напісаныя расейскай мовай, хоць і відавочна, што друкаваліся на машыныцы зь беларускім шрыфтам.

І апошняе. Антон Дуда вельмі позна быў выпраўлены амэрыканскай выведкай і Радай БНР у Беларусь. Зь вясны 1948 г. партызаны перайшлі на іншае становішча. Цяпер фактычна толькі Бэрлінскі крызіс яшчэ даваў спадзею на ваенны канфлікт між заходнімі краінамі й СССР. Калі крызіс быў палагоджаны й створаны дзве дзяржавы — Заходняя й Усходняя Нямецчына, — надзеі на дапамогу Захаду зьніклі. Нехта сышоў на Запад, нехта перайшоў на легальнае становішча й да канца жыцця не прызнаваўся ў сваёй дзейнасці, нехта рэпрэсаваны. Няведамы лёс Міхася Вітушкі. Ад таго часу мінула 50 гадоў, і на жаль, сытуацыя ў Беларусі не спрыяе дасьледаваньню гэтай тэмы. Інакш зьнікне міт пра рэспубліку-партызанку, жыхары якой, як адзін, сталі на абарону савецкай улады. Нашыя ж дакумэнты даводзяць адваротнае: Беларусь, як краіны Балтыі й Заходняя Ўкраіна, цягам дзесяцігодзьдзя змагалася з савецкай уладай. І гэтым мы зрабілі свой унёсак у барацьбу з камунізмам.

Магчыма, нехта аспрэчыць зьмешчаныя ніжэй звесткі. Наша задача — прывесць іх цалкам, без ніякіх зьменаў, нават з рэляцыяй другога ўдзельніка падполья, партызана Аркадзя Жыліка, які ніякага дачынення да беларускай партызанкі, акрамя таго, што нарадзіўся на Валожынічыне, ня меў.

Правапіс, стыль і характар друку дакумэнтаў захаваныя цалкам.

Фамілія: ДУДА
Імя: Антоній
„Декнаме“: МАЦІЕВСКІЙ Станіслаў
Но: XX X II 166
Место роджэння: ЛББЧА
Год роджэння: 24.10.1925
Образаванне: 7 класов гімназіі в лагере ХАМ, в 48 г.
Рэлігія: рымско-каталіцкая
Нацыянальнасць: Беларус
Адносіны к вайскаму службе: не служыў
Прыналежнасць к партыі: беспартыйны
Спецыяльнасць: спецыяльнасці не мае
Сямейнае становішча: не жанат
Владее мовамі: беларускім, польскім добра, рускім слаба, нямецкім -
разумеае некалькі.

II 166 быў завербаван II 284 і быў паслан, як польскі рэпатрыянт, в 1948 году пры нашай матэрыяльнай дапамоцы, в Польшу. Пры сваём ездзе атрымаў ад свайго непасрэднага начальніка II 284, тажа беларуса, задачу: звязацца с беларускімі партызанамі і прывесці аднаго із ніх прадстаўніцтва сьцяда.

II 166 быў допытан II 275 в днях 26, 27 і 28 мая в Берліне і расказаў наступнае:

„8.7.48 я выехаў із пераходнага рэпатрыяцыйнага польскага лагера ЛАУФ, вместе с транспартом польскіх рэпатрыянтаў, как поляк в Польшу. В предложенных мною документах, я согласно указаний полк. Кушеля показал, что я похож из г. Белосток.

11.7.48 я пріехаў вместе с транспортом на ст. ДЗЕДЗІЦЕ, где проіводілся польскі „скрынінг“ - проверка рэпатрыянтаў. В віду того, что в документах значілось, что я похож из БЕЛОСТОКА, то опрашавалі мяня польскі поручік, начал переверять меня знаў лі я хорошо г. БЕЛОСТОК. Напрымер, он опрашывал мяня, как фамілія Белостокскаго воеводы, который был там перед войной, какогo члена зданіе, где помещается Воеводское Управление, какогo члена костел, находяційся на такой улице і т. п.

Хотя я і подал в документах, что проісхожу из БЕЛОСТОКА, но фактёсكى этого города я не знаў, і поэтому, на этом скрынінге, я, как говорят, „засыпался“. Позже я сказаў, что я роділся в Белостоке і от 1935 года жёл уже в г. ВІЛЬНО. Тем не менее мяня посаділі в арест, но очевидно после проверки, через два дня выпустілі. 14.7.50 я получил от рэпатрыяцыйнагo пункта документ Удостовереніе. Но 468375 / Приложение I / і выехаў в НОВА СОЛЬ к брату моего пріятелиа із лагера в ХАМ - г. ЧЕРНІКА. Как прічину моей поездки в НОВА СОЛЬ я указал, что хочу розыскаць свою мать і возможно, что этот мой знакомый знаёт, что либо о ея судьбе.

20.7.48 я выехаў із НОВА СОЛЬ в БЕЛОСТОК. - Надпісь на обратной стороне рэпатрыяцыйнагo документа Но 2584 / Приложение I /. В Белостоке я боялся пріятелиа как постоянный него жёл, а тому, зарегістрівался только в ПУР - польскі „амт“ рэпатрыяцыйны і выехаў в г. СЕМАТІЧ под предлогом розыска своей матери, а фактёсكى хотел оттуда пробраться на Беларусь. В СЕМАТІЧЕ я нашёл себе квартиру в пол километра от города у одного крестьянина, беларуса. При помощи этого крестьянина мне удалось связаться с беларускімі партызанамі, которые здесь держалі связь между беларускімі партызанамі і польскімі партызанамі НСЗ. В разговоре с начальником этих партизанов „ДУБ“ я расказаў ему все то, что мне передал Полк. Кушель. „ДУБ“ познакомил мяня с одним із партизанов - б. майором беларускіх войск, которого знает лично Полк. Кушель. Майор этот был в 44 году в Белорусских войсках і когда беларускіе войска отступали вместе с немцами, то он с двумя ротами, в АВГУСТОВЕ, перешел на сторону польскіх партизан, а потом позже, присоедінился к беларускім партизанам.

Такім образом, навязавшы сувязь з беларускімі партызанамі, я счытаў сваю задачу ісполненай і хотел вярнуцца назад вместе с вышеназванным майором, которого мне порекомендовал „ДУБ“.

26.7.48 я выехал вместе с майором і 30.7.48 пріехаў в НОВА СОЛЬ, возле ЗЕЛЬОНА ГУРА.

2.8.48 мы вместе выехали в направлении ГЕРЛИЦ, где хотели перейти границу. По дороге, на станції ЛЮБАНЬ я пошел купить помидоров для еды і когда возвратился назад, то увидел, что майор был арестован двумя людьми - один был в форме капитана УБ-„амт безопасности“, - а другой в штатском. Пред-полагал, что майор был опознан капитаном, т. к. после опубликования ам-нестиі для членов Польской Арміи Краевой й польских партизан, многие из них пошли потом на службу в польское УБ. Увидя майора арестованным, я конечно не мог уже с ним разговаривать і поехал дальше, в сторону ГЕРЛИЦ, с целью перейти где либо там границу.

3.8.48 в 3 часа утра меня задержали возле в. НЕЙСА і препроводили после ареста в Городской суд в ЗГОЖЕЛИЦЕ. Здесь я оправдывался тем, что я ре-патриант і что очутился лиш потому, что, ищу свою мать. Суд, выслушавши мой пояснения, меня освободил - Удостоверение Но II 70 / Приложение 2 /. Здесь, в суде, я познакомился с одним поляком, который проживает в ПРОШЕ-ВО, находящееся в 21 км от ЕЛЕНЕЙ ГУРЫ. Этот поляк, в разговоре, пред-ложил мне поехать к нему на работу в его хозяйство. Я туда поехал і оттуда приблизительно Ю.8. написал письмо Поляк. Кумель. Пробывши здесь до 12.8.48 я снова выехал в СЕМАТЯЧЕ к своему бывшему хозяину.

Здесь я снова встретился с „ДУБОМ“, которому рассказал все і попросил дать мне еще какого либо иного человека. „ДУБ“ на это мне ответил, что сам он уже этого сделать не может, что я могу вполне верить моему хозяину і что он перебросит меня на сов. Беларусь к партизанам, где я смогу все что мне поручит Поляк. Кумель, рассказать. Сказал мне ожидать здесь і нікуда не вы-езжать.

Приблизительно 23.8.48 к моему хозяину пришли два человека, одетые в со-ветскую форму і назвали мой фамилию. Мне сказали, что должен ехать с ними в Брест Литовск. При этом они дали мне военно-пропускной билет і сказали, что я после приезда в Брест Литовск должен ожидать на вокзале. После приезда в Брест Литовск і почти двух часового ожидания, ко мне подошел один же-лезнодорожник і спросил мой фамилию. Когда я ему ее назвал, то он указал мне вагон товарный, в котором поеду дальше в Пінск. После этого я перешел контрольно-пропускной пункт, сел в вагон і пріехал в Пінск.

Военно-пропускные сов. документы в Польше можно достать за деньги от де-мобилизованных сов. военнослужащих, в которые после увольнения с военной службы не хотят возвращаться домой, а остаются здесь с разных причин - женитьба, девушка любимая і т. п.

В Пінске железнодорожник передал меня полесскому крестьянину і сказал, что он отвезет меня куда нужно. Этот крестьянин дал мне 250 рублей і сказал, что мы пойдём км. 8 от города в одно село. Я отправился с ним і пришел к священнику в село Качановичі. Священник дал мне поесте, ничего не спрашивал, а крестьянин сказал, чтобы я із комнаты нікуда не выходил і ожидал. Часов в II вечера меня священник позвал на двор і я увидел здесь 2-х вооруженных людей в сов. униформе с зелеными палками на по-гонах і на фуражках вместо красной звезды красно-белый флажок. Эти люди мне сказали, что по распоряженіи ихнего командира должен ітти с ними. Так прошлi мы около 3-х км. лесом і по воде. После этого я услышал крик „Кто ідет“. Один із моих сопровождающих пошел на этот крик і после его возвращения мы снова пошли дальше. Приблизительно через полтора кило-метра к нам подошли еще 3 вооруженных, завязали мне глаза і предупредивши о том что я не должен стараться смотреть, повели под руки дальше. Спустя несколько времени меня привели в землянку. Здесь ко мне пришел чело-век в военной форме, без отличій, человек, сказал, что он является ко-мандиром партизан і назвал себя „СОХА“. „СОХА“ сразу же меня спросил кто я такой і что я хочу сказать партизанам. Я ему рассказал кто я та-кой, как попал в Польшу, свои разговоры с „ДУБОМ“ свои переживания

с Майором і сваю задачу, полученную от Полк. КУШЕЛЯ. „СОХА“ прыказаў прінесці выпіўку і закуску і так, сідзя с ім, я расказываў яму о Западе, о настроеніях, новостях, о жізні беларуссов і т. п. Когда, в разговоре я узнал, что „СОХА“ не является главным командиром партизан, то я сказал ему, что хочу говорить с самым главным командиром. На это „СОХА“ мне ответил, что Главного Командира теперь здесь нет і что меня сейчас отвелт снова назад к священнику, где я должен ожидать на дальнейшій вызов. Уходя, я отдал „СОХЕ“ одні із часов, которые я получил от Полк. Кушеля. „СОХА“ дал мне 1400 сов. рублей і сказал, что о моем разговоре с ним я не смею под страхом смерти нікому нічого не говорить. Таким же самым способом, как меня сюда привели, таким же способом меня отвели назад к священнику, где я ожидал еще 3 дня. Через 3 дня пришел за мной человек в гражданском і таким же способом, как і раньше отвел в землянку. Вскоре в землянку пришел „СОХА“, приказав меня накормить і сказал, что через час-полтора я смогу говорить с Главным Командиром. „СОХА“ вышел і в землянку пришел інной человек в военном і сказал мне, чтобы я написал о чем іменно я хочу говорить с Главным Командиром. Я написал, кто я, откуда і почему пришел. Этот человек взял записку і вышел. Через минут 20 возвратился назад і сказал, что Командир все это прочитал, но он все мне не верит і спрашивает: кто такой Кушель, где находится Рогуля, как выглядіт жена Кушеля і т. п. После получения от меня ответов этот человек опять вышел і так приходил еще несколько раз задавая мне различные вопросы. Самого Главного Командира в лицо я не видел. Подробности моего дальнейшего, путем вопросов і ответов, разговора я могу сказать т о л ь к о Полк. Кушелю, как также і полученный пароль. После такого разговора меня отвели опять к священнику. По дороге конвоіры передали мне от Командира 3600 сов. рублей і сказали, что я не должен нічого священнику рассказывать і что я могу уезжать, і что о своем отъезде я должен предупредіть священника.

В разговоре с священником я ему сказал, что я хотел бы еще побывать в ЛЬВЧЕ. Священник мне сказал, что в Налібоцкой Пуче, в Борках также есть партизаны, еслі я хочу то могу туда проехать, но за успех дороги он отвечать не может. „На черно“ через два дня я пробрался в Новогрудок, а оттуда 25 км. пешком в ЛЬВЧЕ, где я пробыл 5 дней. После этого, імея пароль от Командира, с которым я разговарывал, я отправился в Борки. Там я навязал связь с партизанами і встретил среди нїх много своих знакомых і приятелей. Например Др. БОГДАНОВІЧ. Что я здесь видел і слышал, могу сказать т о л ь к о Полк. Кушелю. Пробывші здесь пару дней, партизаны дали мне провозагого человека, с которым мы переправились лодкой через Неман возле Гродно, оттуда поехали через Белосток в Семятыче. Приехали мы туда приблизительно 25-26.9.48 Здесь я снова встретился с „ДУБОМ“, который мне дал письмо для Полк. Кушеля, фотографии і 15000 польских злотых.

27.9.48 я поехал назад в ПРОШЕВО возле ЕЛЕНЕЙ ГУРЫ к своему знакомому поляку, у которого я должен был работать на его хазяйстве, для того чтобы получить оттуда вымелдованіе. Этот поляк называется СТАНКЕВИЧ Ільян. 28.9.48 я вымелдовался і поехал в ШТЕТТИН с целью достать какую либо работу вблизи польско-немецкой границы. Через Биро „Арbeitsca“ я получил такую работу в националізированном іменіі ВЕНТРОВНИК, находящійся в 3 км. от границы. Работа здесь была временная - копаніе картошки. Как работащій в граничной полосе, я получил пропуск, позволяющій мне свободно в этой полосе передвигаться. Пребывающі в іменіі я познакомился там с Заведующім этім іменіем неким ДУЛЬ, поляком, членом ППР - польска партія работнїча - который кроме своих служебных обязанностей занимался „также шмуглем і шварцгандлем. Я сказал ДУЛЬ, что хотел бы также „шварцевать“ і ему помагать. ДУЛЬ на это согласился і дал мне товар - 15 кгр. сала і спирта, чтобы я перенес это в Ост Зону. Согласно условію с ДУЛЬ, я должен был ідти 20.11.48, но я пошел на шесть дней раньше, т. е. 14.11.48 і в 6-7 км. от границы, по немецкой стороне в НОЙ БЛАНКЕНЗЕЕ был арестован немецкой Ост поліціей. Перед своим арестом я выпросил, переданные мне „ДУБОМ“ письмо Полк. Кушелю і фотографии. После арестования немцы передали меня русским властям в Бок-Воск. Здесь просидел я 3 дня і как польскій гражданин я передам польским властям в НЕЙ ЛІНКЕ; После этого меня отвезли в Главный Штаб ВОП - Военная Охрана Погранична - в ШТЕТТИНЕ.

Здесь я просідеў два дні, пасле чаго мяня атвезлі на ул. Петра Скаргі до Польскай Інфармацыі. Здесь мяня допрашвалі 5 дней. Пасле згэта мяня отвезлі в спецыяльную турму для такіх, которые хотели перейти границу, в СТАРГАРД, где я просідеў 6 8 месяцев. Из згэго срока 35 месяца мы былі подчинены военной комендатуре. После 6 8 с половиной месяцев я получил от Комиссии Специальной свой вырок - на 1 год рабочего лагеря, как преступника хозяйственного. В лагере я был в МЕЛЕНТИН возле ВЛОЦЛАВКА, где пробыл 5 8 месяцев и после зачисления мне срока тюрьмы в СТАРГАРДЕ, был освобожден из МЕЛЕНТИНА 14.II.49 года - Документ о увольнении из рабочего лагеря в МЕЛЕНТИНА / Приложение 3 /.

В тюрьме я познакомился с одним поляком, который тоже сидел за попытку перейти границу. Он был выпущен раньше меня и знал, когда и выйдю из рабочего лагеря. В день моего освобождения он меня встретил и я уехал с ним к его семье в ЦЕХОЦИНЕК - Подтверждение замельдования в ЦЕХОЦИНКУ / Приложение 4 /.

В ЦЕХОЦИНКЕ я жил до 22.I2.49 - Подтверждение вымелдования из ЦЕХОЦИНКА / Приложение 5 /.

Из ЦЕХОЦИНКА я написал письмо к своему бывшему хозяину в СЕМЯТЧАХ, извещая его о своих переживаниях и сообщая ему где я нахожусь. Через несколько дней я получил от него телеграмму, что он приедет и чтобы я ожидал его на вокзале. Действительно он приехал и привез мне 4 кгр. сала и 5000 злотых. В разговоре со мной он мне сказал, что Командир партизан сказал мне за всякую цену добраться на запад и чтобы по прибитии на запад я должен ему написать. Я условился с ним относительно зашифровки моих писем и обещал написать из Михельсдорфа, т. е. местности, где находится белорусский лагерь, не зная еще, что лагеря там уже нет. Не имея возможности до згэго времени добраться до МИХЕЛЬСДОРФА я выслал ему из Берлина посылку - пачку какао и в нем 15000 злотых, которые я здесь купил за денги, которые получил от Поля. Кухеля, из Вест Зонны. Сообщил я ему также адрес г. Черника, в Розенгайме.

22.I2.49 я вместе с своим товарищем, у которого жил в ЦЕХОЦИНКУ, отправился в ШТЕТИН с целью искать способа перехода через границу. В Штетине я встретил случайно г. ДУЛЬ, который был начальником уже иного национализированного именя. ДУЛЬ я просто сказал, что если он мне не поможет в переходе границы, то я донесу, что он занимался шмуглем и шварцгандлем. ДУЛЬ мне написал письмо к теперешнему Начальнику национализированного именя ВЕНТРОВНИК, где я когда то работал, о том, что мне там причитаются еще денги за прошлую работу. Письмо зто мне было необходимо для того, чтобы я мог снова очутиться в ВЕНТРОВНИКУ, т. е. почти на границе и таким образом иметь возможность перейти на запад. / Приложение 6 / С зтим письмом я пошел на ул. Петра СКАРГИ за пропуском 24.I2.49, где мне сказали, что пропуск я получу только после праздников, когда вернется начальник, и что заместитель сейчас мне такой пропуск не может выдать т. к. я был уже наказан за попытку перехода границы. Зто было перед обедом 24.I2.49, а в 19 часов того же дня, воспользовавшись праздником, я вместе со своим товарищем перешли границу возле Вост-Добра. После перехода границы мы пошли пешком до БРАНДЕНБУРГ, откуда поездом приехали на Штетин-бангоф в Берлине. По дороге никто нас никаких документов не спрашивал.

Прибывши в Берлин я замельдовался в немецкой полиции Вест Зонны, как беженец. Здесь я пробыл 3 дня и 28.I2.49 мяня отвезли Полицией Президиум, где я застал 3-х американцев, из которых один говорил по чешки. Я им сказал, что был выслан в 48 году американцами после чего они отвезли мяня на Кайзер Вильгельм страссе 4, где мне сказали, чтобы я явился туда через неделю. Я снова явился туда, они мяня спрашивали о том за что и где я сидел, как организованы совхозы в Польше и т. п. После зтого сказали мне, чтобы я явился на Шмарстрассе 18. Там я застал сержанта, который мяня спрашивал о том же самом. В перерыве между одним и другим я замельдовался в IPO и получил „Сертификет оф Елигилибиты Но 619714“.

Относительно расположения сов. войск в Польше, то я на зто не обращал особенного внимания. Знал из разговоров солдат, что Лигнитц находится 36 сов. дивизия пехоты, 6 и 8 панц. бригады. В Штетине, на ул. Мицкевича-

24 арт. полк. Комендатура сов. размешаецца в Штетіне на Алеі Войска Польскаго. Точно также в Центральном порте в Штетіне на Вале Хробраго размешена сов. Комендатура. Вообще сов. Комендатуры в Польше очень многочисленны, доходят до 15000 человек.

х х х

Со слов II I66 і Жіліка, іхній лагер, который размешаецца в Берліне Стетліц, Ротенбург стр. возле Кранкенгауз, должны перевезті в ближайшіх днях в Вест Зону. Вопрос о іхнем перевозе сюда прінціпально вырешен. В лагере в настоящее время пребывает около 35-40 человек, преимущественно полякі і чехі, а также сов. подданные, которые были на советской цивільной службе в Ост Зоне, а теперь удравшіе в Вест Зону. Этот лагер является хорошим местом для роздобыванія польскіх і советскіх документов до того момента, пока жителі лагера не попадают в местное ГРО, помещающееся в ЦЕЛЛЕНДОРФ, где со слов II I66 і Жіліка такие документы охотно покупаются одним із чиновников ГРО, как они предполагают, для английской разведочной службы.

Как выяснілось із разговора і II I66, Жілік Аркадій, тоже белорус, вместе с II I66 до Берліна не прішел, а прібыл раньше его - в конце 1949 г.

ФАМІЛІЯ: Жылік

Імя: Аркадзій

Место рожнення: Яшкевічы, уезд Воложін

Дата рожнення: 21.11.1925

Образование: 7 классов начальной школы в Дубень в 39 г.

Религия: римско-католическая

Национальность: белорус

Отношение к военной службе: от 1.9.44 служил сначала на переобучении в сов., позже в польской Армии.

Принадлежность к партии: беспартийный

Специальность: специальности не имеет

Семейное положение: не женат

Владеет языками: польским и белорусским хорошо, русским хуже.

ЖЫЛІК Аркадзій, после занятия его местности сов. войсками, 1.9.44 был призван на военную службу и отправлен в г. Козельск на переобучение. После двухмесячного переобучения был отправлен на фронт в 247 дивизию в районе ЛЯСКОВИЦЕ возле БЕЛОСТОКА. Через месяц и 17 дней был откомандирован в 4 запасной польский полк в БЕЛОСТОКЕ.

В январе 45 года был откомандирован сначала в ГРУДЗИОНДЗ, а потом до 4 полка „рольниче-господарчого“ - полка, который занимался обработкой земли в национализированный имение ТШЕБИЕНЬ, возле ШТЕТИНА. Здесь пробыл 7 месяцев, после чего полк был расформирован, а он переведен в ЗЛОЦИНЕЦ ФАЛЬКЕНБЕРГ в Отдельный Батальон „рольниче-господарчы“. После этого был переведен до базы национализированных имений в ЛЯГЬНЬ, где и пребывал до 15.9.46 г.

Перед выборами в Польше, был заподозрен в сдирании пропагандных афиш и вместе с инными был арестован и перестал перед Военным Судом ДОВ №2 - Командование 2-го Военного Округа - в БИДГОШЕ, где военным судом был присужден на 10 лет тюрьмы.

Во время пребывания в тюрьме был уволен из войска и демобилизован. Из тюрьмы был освобожден 12.8.49 года - 5 лет были дарованы на основании амнистии и 2 года на основании его просьбы за хорошее поведение в тюрьме.

После увольнения из тюрьмы поехал в ШТЕТИН в Готель Эмиграционный, ул. Локетка 34, с целью прискаться работы. Получил работу в СВІНОУСТЬЕ КАЗІМЕЖО-ВО, где работал рабочим при постройке рыбацкого порта до 25.11.49. В тот день в 2 часа ночи перешел с товарищем границу и пришел в УСЕДОМ. Оттуда моторной лодкой приехал в АНКЛАМ, а оттуда поездом в Берлин. Документов нигде по дороге не проверали.

На вопрос какие сов. воинские были размещены в СВІНОУСТЬЕ ответил, что не обращал на это специально внимания. Знает только, что размещен Сов. полк охраны, автомобильные мастерские и 2 полка моряков. Какие их Но. не знает. В порте стали 2 сов. подводные лодки, 6 тральеров и 10 - 12 торпедоносцев. Кроме этого там находится Польская Военно-Морская Школа.

С Мацеевским познакомился уже в Берлине, в лагере, в лагере с ним как с белорусом, подружился.

Общее впечатление 275:

Производит хорошее внешнее впечатление. Ясно смотрит своими большими глазами. Отвечает на вопросы сразу, не задумываясь.

Представляет собой тип, как говорится, сырого материала. Разв�той, скоро думает. Ко мне относился сначала с некоторой осторожностью. Имеет документ с фотографией со времен своей военной службы в польской армии.

Спрошенный соглашается ли снова пойти в Польшу и работать для НД, ответил, что соглашается только в зависимости от условий, какие ему предложат.

На вопрос, какие имеет связи в Польше и возможности, ответил, что имеет приятеля в районе ЛЬБЛИНА, польского офицера, который сидел с ним в тюрьме.

В случае посылки его в Польшу, необходимо перед этим обучить.

Точно также, как и Мацёвский, надеется в ближайших днях прибыть в Вост Зону.

З А Я В Л Е Н І Е .

Ознакоміўшась с зьместам пратоккола, складанага майорам Зворітчуком с опроса Дуды Антона /псевдонім – Мацеевскі Станіслаў/ по делу дзейнасьці последнего во время прэбыванья его в Польше і в Беларусіі, заявляю следующее:

1 /. Дуда Антон был послан мною под псевдонімом Мацеевского Станіслава в советскую Беларусь через Польшу в 1948 году с заданіем навяязать связь с белорусскими партизанскими группами, борющимися против советской власти за освобождение Беларусіі от коммунистического іга, собирая попутно сведения о военных советских базах, аэродромах, передвиженіи советских войск і прочее.

2 /. Как явствует из протокола, Дуда Антон первую часть данного ему задания выполнил добросовестно. Факты, которые подал он майору Зворітчуку і которые записаны в протоколе, убеждают меня в том, что он действительно там был і разговоры с представителями белорусского партизанского движения имел.

Так напрымер:

а /. Требование одного из партизанских командиров описать наружный вид моей жены как доказательства, что он действительно послан мною, не может быть его вымыслом, потому что моя жена известна в Беларусіі как белорусская поэтесса і опрашивающий Дуду мог ее где-либо видеть.

б /. Требование опрашивающего дать сведения о Рагуле очень вероятно, потому что Рагуля известен в Беларусіі как организатор военных отрядов против советской армии в период 1941 – 1944 гг.

в /. Доктор Багданович лично мне хорошо известен как борец за независимость Беларусіі в полном согласованіи со мною в 1944 г. остался в Беларусіі для организации борьбы против советского оккупанта.

г /. Бунт двух белорусских рот против немцев в 1944 году в Августове і переход их к польским партизанам действительно имел место.

3 /. Принимая во внимание поданный Дудой вышеприведенные факты і другие факты і обстоятельства, описанные в протоколе і зная Дуду Антона, как человека преданного делу борьбы за независимость Беларусіі, я убежден, что он возвращается в американскую зону Западной Германии для того, чтобы сдать отчет о выполненні данного ему задания.

Считаю однако нужным подчеркнуть, что полную картину действия Дуды во время прэбыванья его в Польше і в Беларусіі я смогу получить только после моего личного разговора с ним.

Мюнхен, 8.5.1950

Р А П О Р Т

=====

20-го мая 1951 года я прыняў отчет от ДУДЫ Антона /псевдонім - Мацеевскі Станіслаў/, які быў послан мне вясной 1948 года в советскую Беларусь для ўстаноўлення сувязі з беларускім партызанска-падпольным рухавіем і для сабраання сведеній о размяшчэнні советскіх войск і іх баз. Сведенія, якія я атрымаў от ДУДЫ Антона, яўляюцца дапаўненнем к протоколу, спісанага майорам Зворытчуком с ДУДЫ Антона в Берліне.

Дуда Антон расказаў мне наступнае:

1/. Організацыя Беларускай партызанкі.

Беларускія партызаны на тэрыторыі советскай Беларусі вядуць барацьбу проціў москвоўска-камуністычнай диктатуры за вызваленне Беларусі. Вярхоўным кіруючым органам беларускага партызанскага рухавіня яўляецца Галоўны Штаб партызан во главе с генералом ВІТУШКО /псевдонім „Ноч“/. Далей партызанскія падраздзяленні деляцца на тры асновныя тэрытарыяльныя групы:

- а/ восточную групу - штаб якой знаходзіцца в Лепельшчыне Вітэбскай абласці. Эта група знаходзіцца под непасрэднай камандай Ген. ВІТУШКІ;
- б/ Полесскую групу - под камандай лейтэнанта ЛУЦКЕВІЧА Георгія /псевдонім „Соха“/.
- в/ Налібоцкую групу - якая знаходзіцца в Налібоцкай пушчы под камандай „Маланкі“ /псевдонім, сапраўдзая сямлія нам яшчэ невядомая/.

Две апошнія групы падкінены такжэ Ген. ВІТУШКЕ і яго Галоўнаму Штабу.

Афіцэр сувязі междз гэтымі групамі яўляецца майор БАНДЫК /псевдонім „Дуб“/.

- г/ Для каардынацыі дзействаў беларускіх партызан с партызанамі Украіны, Польшы і Прыбалтыйскіх Стран суіснуе асобны каардынацыйны штаб. Месца і персанальны састав гэтага штаба ДУДА не ведае. Кромэ таго, в беларускай партызанке есць вярхоўная разведка - СВС (Спецыяльная Военная Служба). Группы, якія называюцца імем „ЧОРНЫ КОТ“, - гэтыя атрады для актывных операцый і каратальных цэляў. Камандір іх - подпалковнік, сямлія і псевдонім якога строга законспіраваны.

Паролі камандіраў: Устно - ноль ноль дзевяносто сямь, пісьменна 0-097. Пароль камандіра сувязі „Дуба“ устно - ноль сямдзят два дзвядцят сямь. Пісьменна - 072/27. Гэтыя паролі дзействілы на 1950 год, в с тэм аднака, што оні в случае вынуждэннай неабходнасці могуць быць зменены.

2/. Снабжэнне партызан.

- а/ Вооружены партызаны прымусіваўна оружыем немецкага і советскага прасіхаджэння. Вооружены вполне хораша.
- б/ Провіант дзобываў экспропрыяцыямі на советскіх пездах со снабжэннем і часткічэ снабжаўся дзобровольна месцім населеннем.
- в/ Медыкаменты асутствуюць савершэнна.
- г/ Средства сувязі - ІО радіаапаратаў.

3 / . Дзейнасць.

Шырокіх боевых операцый ввіду іх нецелесообразнасці в данных условіях партызаны не вядуць. Но счтыаься с рэальнай възможнасцю блізкай войны, оні, прове в мае месяце 1948 года, реорганізацїя с цэлю большай конспірацыі:

- а/ поўнасьцю захранілі сваі партызанскія кадры і вооражэньне;
- б) збіраюць і арганізуюць новыя сілы, асабліва падганяюць новыя кадры партызанскіх камандзіраў,
- в/ выдаюць і распаўсюджаюць нелегальную партызанскую прэсу пад асноўным лозунгам барацьбы супраць маскоўска-большавіцкай тэраніі за вярджэньне Незавісімай Беларусіі,
- г/ зьяе ад зьяе дэлаюць мясцьне боевыя апэрацыі супраць МВД, мясцьных савецкіх учрэджэнь і ўсёважможных прадатэлей і прывокатараў-актывістаў камуністэцкай дэктатэры,
- д/ паддэржываюць рэгулярную сувязь і каардынуіруюць сваю дэятэльнасьць с партызанскімі дэвжэньямі на Украіне, Польшэ і Прыбалтыке.

4/. Атношэньне мясцьнага беларускага насэленья к партызанам.

Мясцьне беларускае насэленьне, асабліва крэсььяне, ўсэмі важможнымі спэсэбамі памагаюць партызанам /снэбжэньне прывізіяй, ложнымі інфармацыямі савецкім ўластьям о партызаных і прэчыя/,

5/. Палітэцкія асновы барацьбы.

Беларускае партызаны вэдэць барацьбу супраць маскоўска-камуністэцкай тэраніі за вэснэстанавлэньне незавісімастэі Беларускай Нарэдняй Рэспублікі, прывэснэглашэняй 25 марта 1918 гада в Мінске. Ані прызнаюць заканнага Прэзыдэнта Беларускай Нарэдняй Рэспублікі Інж. М. Абрамчыка і беларускае эміграцыйнае правітэльства БНР, аждаяюць ад ных далэньшых ўказаній дэля сваей барацьбы.

6/. Пажеланія ад амерыканцаў.

Прэдыдэа нэаізбэжнасьць скарэй ваіны мэжду США і СССР і вэра в тэ, што США памагуць беларускаму народу в вэснэстанавлэньні незавісімастэі Беларускай Нарэдняй Рэспублікі, беларускае партызаны жэлаюць навязьць с саотвэствуючымі Амерыканскімі арганамі сувязь. Ані готэвы даваць ім свэдэнья о савецкіх ваенных базах, прэдывжэньні ваіск і т.д., дэля чэго нэаабходзімо было-бы ўстанавіць пэснэанную радэясвязь. Адноўрэмэна ані прэсэяюць памадэі в абэспэчэньні іх мэдэкамэнтамі і в важможна блэждэньнэ врэмя.

Дня 20.5.1950

ФАКТЫЧНЫЯ ДАДЗЕННЯ АБ СТАНЕ БЕЛАРУСКАЕ ЭМІГРАЦЫІ

(паводле справаздачы
прадстаўнікоў Ураду БНР на 01.05.1949 г.)¹

Прычынаю масавае беларускае эміграцыі ў краіны Эўропы, Амэрыкі й Азіі ёсць нацыянальна-палітычная няволя й сацыяльны вызыск беларускага народу ў акупаванай Расейскай Імпэрыяй Беларусі пасля згубы сваёй свабоды й дзяржаўнае незалежнасьці. Першая вялікая хваля гэтае эміграцыі была ў 1812 г., калі пасля спробы ўзнаўленьня беларускае дзяржаўнасьці ў форме Вялікага Княства Літоўскага, зноў акупаванага Расеяй, 4 гвардзейскія палкі беларускага войска й вялікая колькасць інтэлігенцыі змушаныя былі назаўсёды пакінуць свой край і, разам з разбітымі войскамі Напалеона Банапарта, адысьці на эміграцыю ў Францыю. Другая, яшчэ большая хваля беларускае эміграцыі паўтарылася ў 1918—1920 гг., калі пасля брутальнага ўдушэньня Расеяй адноўленае беларускае дзяржавы — БНР — шмат беларусаў, ня зьмірыўшыся з новым расейска-бальшавіцкім акупацыйным рэжымам, змушаныя былі пайсьці на эміграцыю. Трэцюю масавую хвалю выклікала Другая Сусьветная вайна. Ратаваньне свайго жыцця перад маскоўскім тэрорам і гвалтам пасля беларускіх народных паўстаньняў у 1831 і 1863—1864 гг., як і бяспраўнасьць і беспрацоўе беларусаў у акупаванай Польшчаю заходняй частцы Беларусі, асабліва ў 1930-х і 1940-х гг., таксама былі прычынамі масавае беларускае эміграцыі.

ЗША

Колькасць беларускіх эмігрантаў: звыш 500 000. Вялікая частка зь іх жыве ў Нью-Ёрку, Чыкага й Сан-Францыска.

¹ Гэтыя дадзеныя Аўген Каханойскі (Калубовіч), тагачасны прэм'ер-міністар Рады БНР, аформіў на падставе анкетаў, разасланых радным і кіраўнікам розных арганізацыяў у краінах эміграцыі беларусаў. Арыгінал захоўваецца ў архіве БІНІМу.

Характарыстыка нацыянальна-палітычнае сьведомасьці: За выключэньнем невялікае сьведомае часткі, рэшта старое эміграцыі асымілявалася з расейцамі, палякамі й амэрыканцамі. Значная частка зь іх — прасавецкага й камуністычнага настаўленьня.

Існуючыя беларускія арганізацыі: Арганізацыя беларускай эміграцыі ў ЗША пачалася ў 1921 г. Першая арганізацыя беларускіх эмігрантаў — Беларускі Нацыянальны Камітэт — паўстала 6 траўня 1921 г. у Нью-Ёрку. Пасьля падобная арганізацыя — Беларуска-Амэрыканскі Нацыянальны Саюз — паўстала ў Чыкага. Пры Саюзе былі заснаваныя бібліятэка, асьветная камісія й прэсавое бюро. У Чыкага існаваў яшчэ Беларускі Амэрыканска-Нацыянальны Клуб і сэкцыя Камітэту Помачы Работнікам і Сялянам Заходняе Беларусі, цэнтраля якога была ў Нью-Ёрку. Дзейнасьць гэтых арганізацыяў асабліва ажыўлілася пасля прыезду ў ЗША былога прэм'ера Ёраду БНР Язэпа Варонкі, які ад 23 кастрычніка 1926 г. пачаў, апрача таго, выдаваць у Чыкага газету „Беларуская Трыбуна“. Аднак у вапошніх двух дзесяцігодзьдзях нацыянальная беларуская праца ў ЗША заняпала й пачала зноў ажываць толькі з прыездам туды новых эмігрантаў.

1. Прадстаўніцтва Ёраду БНР у ЗША (прадстаўнік — сп. Ніхаёнак Янка (заснаванае ў 1947 г.).
2. Беларуская Нацыянальная Рада (старшыня — сп. Чопка Павел). Грамадзкая арганізацыя, заснаваная ў Чыкага ў часе Другое Сусьветнае вайны, якая, як і Беларуска-Амэрыканскі Нацыянальны Саюз у свой час, гуртуе вакол сябе невялікую колькасьць беларусаў старое эміграцыі.
3. Прадстаўніцтва газэты „Бацькаўшчына“ ў ЗША (прадстаўнік — інж. Гарошка Мікалай).
4. Часопіс „Беларус у Амэрыцы“ (рэдактар — сп. Янка Ніхаёнак). Выходзіць штотомесна ад верасьня 1948 г. у Нью-Ёрку.

Аргентына

Колькасьць беларускіх эмігрантаў: 100 000. Зь іх у г. Буэнас-Айрэс і ягоных ваколіцах жыве каля 60 000.

Характарыстыка нацыянальна-палітычнае сьведомасьці: Зьявіліся беларускія эмігранты ў Аргентыне галоўна ў тры масавыя хвалі: перад Першай Сусьветнай вайной, пасля Першае Сусьветнае вайны ў 1925—1938 гг. і пасля Другое Сусьветнае вайны ў 1946—1948 гг. Сярод

старое беларускае эміграцыі ёсць немалы % нацыянальна сьведомых беларусаў, але пад уплывам расейскае камуністычнае прапаганды яны палітычна здэзарыентаваныя й таму ў сваёй пераважнай большасці русафільскага й камуністычнага настаўленьня, маюць савецкія пашпарты й мараць аб хутчэйшым павароце на „счастлівую Родіну“. Новая эміграцыя (каля 500 асобаў) — нацыянальнасьведомая, але малаактыўная галоўна з прычыны недахопу нацыянальнае інтэлігенцыі й грамадзкіх працаўнікоў.

Існуючыя беларускія арганізацыі: Першая беларуская арганізацыя ў Аргентыне — Беларускае Культурна-Асьветнае Таварыства — паўстала 17 студзеня 1935 г. у г. Буэнас-Айрэс. У 1937 г. сьледам за ёю паўстала Беларускае Таварыства „Культура“ зь Бібліятэкай імя Івана Луцкевіча, у 1938 г. — Таварыства „Белавежа“. Але дзеля адсутнасці ў Аргентыне нацыянальна сьведомых беларускае інтэлігенцыі ўсе гэтыя, а таксама й пазьней паўсталыя беларускія культурныя арганізацыі хутка трапілі пад расейска-камуністычныя й у запраўднасці ператварыліся ў палітычныя арганізацыі расейскіх камуністых, хоць і захавалі на сабе вонкавы беларускі шылд. Усе гэтыя „беларускія“ „культурныя“ арганізацыі („Белорусское общество им. В. В. Маяковского“, „Белорусский Культурный Центр им. М. Горького“, „Белорусская библиотека им. А. С. Пушкина“ і г. д. — усіх 17 падобных арганізацыяў), кіраваныя расейскімі эмігрантамі — камуністамі паводле інструкцыяў савецкае амбасады ў Буэнас-Айрэсе, задзіночаныя ў г. зв. „Союз белорусских организаций“ — сэкцыя „Славянскага Саюза в Аргентине“ на чале з малапісьменным чалавекам нязнанае прозласці Трафімам Лашуком (ён жа й рэдактар „белорусской газеты“ „Наш Голос“, выдаванай у расейскай мове для беларусаў расейцамі-камуністамі. У красавіку месяцы 1949 г. аргентынскі ўрад развязаў гэты расейска-камуністычны „Славянскі Союз в Аргентине“ з усімі ягонымі сэкцыямі й як антыдзяржаўную агентурную арганізацыю Масквы пацягнуў да адказнасці ўсіх яе кіраўнікоў. Запраўдныя нацыянальныя беларускія арганізацыі пачалі закладаць у Аргентыне толькі новыя эмігранты.

1. Прадстаўніцтва ўраду БНР у Аргентыне (прадстаўнік — сп. Мерляк Канстанцін), зарганізаванае 28 сьнежня 1948 г.
2. Згуртаваньне Беларусаў у Аргентыне (старшыня — Канстанцін Мерляк). Грамадзкая арганізацыя, заснаваная 4 красавіка 1948 г.
3. Прадстаўніцтва газеты „Бацькаўшчына“ ў Аргентыне (прадстаўнік — Згуртаваньне Беларусаў у Аргентыне).

Канада

Колькасць беларускіх эмігрантаў: 30 000.

Характарыстыка нацыянальна-палітычнае свведамасці: Старая эміграцыя ў абсалютнай бальшыні нацыянальна нясвведомая: ідзе разам з расейцамі й камуністамі. Новая эміграцыя (каля 1500 асобаў) — нацыянальна свведомая, але дзеля свае расцьяршанасці па цэламу краю — яшчэ малаактыўныя.

Існуючыя беларускія арганізацыі:

1. Прадстаўніцтва ў Раду БНР у Канадзе (прадстаўнік — сп. Акула Канстанцін), заснаванае 9 студзеня 1949 г.
2. Згуртаваньне Беларусаў у Канадзе (старшыня — Канстанцін Акула). Грамадзкая арганізацыя, заснаваная 28 лістапада 1948 г.
3. Прадстаўніцтва газеты „Бацькаўшчына“ ў Канадзе (прадстаўнік — сп. Пітушка Язэп).
4. Часопіс „Беларускі Эмігрант“ (рэдактар — сп. Канстанцін Акула), месячны орган Згуртаваньня Беларусаў у Канадзе, заснаваны ў лютым 1948 г.

Бразылія

Колькасць беларускіх эмігрантаў: Дакладных вестак няма, але прыпушчальна, што там жыве каля 10 000 беларусаў.

Характарыстыка нацыянальна-палітычнае свведамасці: За выключэньнем невялікае групы новых эмігрантаў, усе беларусы Бразыліі — старое эміграцыі. У сваёй пераважнай большасці яны нясвведомыя й асыміляваныя з палякамі й расейцамі. Ніякіх беларускіх арганізацыяў там дагэтуль няма, апрача аднае дружыны Згуртаваньня Беларускіх Скаўтаў на Чужыне (Апукарана).

Вэнэцуэля

Колькасць беларускіх эмігрантаў: каля 150.

Характарыстыка нацыянальна-палітычнае свведамасці: Усе беларусы Вэнэцуэлі паходзяць з Другое Сусьветнае вайны. Пераважна — яны нацыянальна свведомыя, адзе дзеля свае расцьяршанасці па цэламу краю свае беларускае арганізацыі яшчэ ня маюць.

Францыя

Колькасць беларускіх эмігрантаў: да 10 000.

Характарыстыка нацыянальна-палітычнае свведамасці: Старая

беларуская эміграцыя ў Францыі ў большыні сваёй нясьведаемая — зрусіфікаваная ці спаліянізаваная, а нарэдка й скамунізаваная. Новая эміграцыя — нацыянальна сьведаемая, хоць яшчэ й ня ўся зактывізаваная ў беларускай нацыянальнай працы.

Існуючыя беларускія арганізацыі: Зарганізаваная праца беларускіх эмігрантаў у Францыі пачалася яшчэ па 1812 г., а асабліва ў 1839 г., калі беларускі эмігрант-паэта Аляксандар Рыпінскі чытаў у эмігранцкім гуртку ў Парыжы свае лекцыі зь беларусаведы, якія потым аж тры разы выдаваў у Парыжы й Лёндане асобнай кніжкай пад назовам „Беларусь“. Зноў ажывілася беларуская праца ў Парыжы й іншых гарадох паўночнае Францыі ў 1926—1927 гг. Запраўдны ж арганізацыйны рух пачаўся ў сьнежні 1930 г., калі туды прыехалі з Прагі інжынэр Мікола Абрамчык і Лявон Рыдлеўскі. Дзякуючы ім у Парыжы паўстаў Хаўрус Беларускае Працоўнае Эміграцыі з 5 аддзеламі на правінцыях. Хаўрус заснаваў беларускую бібліятэку, выдавецтва свайго інфармацыйнага бюлетэню „Рэха“ і г. д. Па Другой Сусьветнай вайне гэтая праца яшчэ шырэй разгарнулася.

1. Канцэлярыя прэзыдэнта БНР інжынэра Міколы Абрамчыка (ад 1943 г.).
2. Прадстаўніцтва ў Раду БНР у Францыі (прадстаўнік — інжынэр Лявон Рыдлеўскі), заснаванае 15 сьнежня 1948 г.
3. Галоўная ўправа Сусьветнага Аб'яднаньня Беларускае Эміграцыі (старшыня ўправы — інжынэр Лявон Рыдлеўскі), заснаваная 2 сьнежня 1948 г.
4. Хаўрус Беларусаў у Францыі (старшыня — інжынэр Лявон Рыдлеўскі). Грамадзкая арганізацыя, заснаваная ў 1930 г., забароненая немцамі ў часе Другое Сусьветнае вайны й адноўленая зноў па вайне.
5. Сындыкат Беларускіх Работнікаў у Францыі (генэральны сакратар — інжынэр Лявон Рыдлеўскі), заснаваны ў 1945 г.
6. Беларуская Грэка-Каталіцкая Рэлігійная Місія ў Парыжы (рэдактар Місіі — айцец Леў Гарошка), заснаваная 25 кастрычніка 1947 г.
7. Беларуская Незалежніцкая Арганізацыя Моладзі (старшыня — сп. Філістовіч Янка). Палітычная арганізацыя моладзі, заснаваная 26 сакавіка 1949 г.
8. Згуртаваньне Беларускіх Жанчын у Францыі.
9. Беларускае Студэнцкае Згуртаваньне ў Францыі.
10. Круг Старэйшых Скаўтаў Згуртаваньня Беларускіх Скаўтаў на Чужыне (Парыж), заснаваны 26 сакавіка 1949 г.

11. Беларуская бібліятэка імя Янкі Купалы ў Парыжы, заснаваная ў чэрвені 1947 г.
12. Прадстаўніцтва газеты „Бацькаўшчына“ ў Францыі (прадстаўнік — сп. Мікола Лысуха).
13. Часопіс „Божым Шляхам“ (рэдактар — айцец Леў Гарошка), месячны орган Беларускае Грэка-Каталіцкае Рэлігійнае Місіі ў Парыжы, заснаваны ў кастрычніку 1947 г.
14. Часопіс „Моладзь“ (рэдактар — сп. Янка Філістовіч), месячны орган Беларускае Незалежніцкае Арганізацыі Моладзі, заснаваны ў ліпені 1948 г.

Ангельшчына

Колькасць беларускіх эмігрантаў: 11 000.

Характарыстыка нацыянальна-палітычнае свядомасці: Да Другое Сусветнае вайны беларусы ў Ангельшчыну траплялі толькі па адзіночна. Усе яны былі нацыянальна нясведомыя й таму не пакінулі па сабе ніякага следу ў нацыянальнай беларускай працы. Масавая беларуская эміграцыя з’явілася тут толькі ў часе Другое Сусветнае вайны. Прышла яна, разам з палякамі, із Заходняе Беларусі й лучыла ў Першы Польшкі Корпус, які фармаваўся ў часе вайны на ангельскай зямлі. Сярод яе былі й нацыянальна свядомыя адзінкі, аб чым сведчаць факты іхных пошукаў беларускіх арганізацыяў у Ангельшчыне праз пасярэдніцтва лёнданскіх украінцаў. Вялікай масай прыехалі беларусы ў Ангельшчыну ў 1946 г., калі туды быў пераведзены з Італіі Другі Польшкі Корпус. У гэтым Корпусе было шмат беларусаў, якія, будучы яшчэ ў Расеі й на Блізкім Усходзе, стараліся ўтрымліваць між сабою лучнасць, хоць і не маглі як польскія жаўнеры фармальна заснаваць свае беларускія арганізацыі. Каля 500 беларусаў прыехала ў Ангельшчыну зь Нямецчыны ў 1947—1948 гг. як ДП. Бальшыня беларусаў Ангельшчыны — нацыянальна маласведомая, спаліянізаваная ці зрусіфікаваная. 1000 зь іх — добра свядомых, а 200 — актыўных.

Існуючыя беларускія арганізацыі:

1. Прадстаўніцтва ўраду БНР у Ангельшчыне (прадстаўнік — прафесар Жук-Грышкевіч Вінцук), заснаванае ў 1947 г.
2. Згуртаваньне Беларусаў у Вялікабрытаніі (старшыня — сп. Францішак Бартуль). Грамадзкая арганізацыя, заснаваная ў верасні 1946 г.
3. Беларускі Незалежніцкі Народна-Хрысціянскі Рух (старшыня —

- сп. Мікола Арцюх). Палітычная арганізацыя, заснаваная ў сьнежні 1947 г.
4. Беларуская Нацыянал-Дэмакратычная Партыя — краёвы аддзел, заснаваны ў студзені 1948 г.
 5. Згуртаваньне Беларускіх Камбатантаў у Вялікабрытаніі (старшыня — лейтэнант Пётра Сыч), заснаванае 28 лістапада 1948 г.
 6. Беларускае Хрысьціянскае Акадэмічнае Аб'яднаньне „Жыцьцё“ (старшыня — айцец доктар Часлаў Сіповіч). Арганізацыя беларускіх студэнтаў і беларусаў вышэйшае асьветы, заснаваная ў лістападзе 1947 г.
 7. Згуртаваньне Беларускіх Скаўтаў на Чужыне (дружыны ў Тамворцы й Лёндане).
 8. Прадстаўніцтва газэты „Бацькаўшчына“ ў Ангельшчыне (прадстаўнік — Згуртаваньне Беларусаў у Вялікабрытаніі).
 9. Газэта „Беларус на Чужыне“ (рэдактар — сп. Аляксандар Надсон), двухтыднёвы орган Беларускага Незалежніцкага Народна-Хрысьціянскага Руху, заснаваны 7 кастрычніка 1947 г.
 10. Часопіс „Наперад“ (рэдактар — сп. Уладзімер Цьвірка), месячны орган беларускае моладзі ў Ангельшчыне, заснаваны 10 студзеня 1948 г.
 11. Часопіс „Змагар“, орган Згуртаваньня Беларускіх Камбатантаў у Вялікабрытаніі, заснаваны ў сакавіку 1949 г.
 12. Беларускі Дом у Лёндане, гаспода ўсіх цэнтральных беларускіх арганізацыяў у Ангельшчыне з клюбам і гатэлем, набыты ў сьнежні 1948 г.

Нямеччына

Колькасць беларускіх эмігрантаў: 10 000.

Характарыстыка нацыянальна-палітычнае сьведамасці: Амаль уся эміграцыя з Другое Сусьветнае вайны. Напалову нацыянальна сьведамая, напалову зрусіфікаваная ці спаліянізаваная.

Існуючыя беларускія арганізацыі:

1. Прэзыдыюм Рады БНР са сваім Сакратарыятам (першы заступнік старшыні Прэзыдыюму — доктар Ігнат Гагалінскі, другі заступнік старшыні — пасол Аляксандар Стагановіч, сакратар Прэзыдыюму — інжынэр Міхась Рагуля й 12 сяброў Прэзыдыюму).
2. Урад БНР са сваёй Канцылярыяй (прэм'ер-міністар Ураду БНР — магістар Аўген Каханоўскі).

3. Замежнае Прадстаўніцтва Беларускага Нацыянальнага Цэнтру, заснаванае 15 жніўня 1945 г. Як каардынацыйны міжпартыйны орган БНЦ задзіночвае ў сабе Беларускую Нацыянал-Дэмакратычную Партыю, Беларускую Незалежніцкую Партыю, Беларускіх Хрысьціянскіх Дэмакратаў і інш. (старшыня — сп. Лявон Савёнак).
4. ЦК Беларускае Нацыянал-Дэмакратычнае Партыі (Аўген Каханойскі).
5. ЦК Беларускае Незалежніцкае Партыі (Міхась Рагуля).
6. ЦК Партыі Беларускіх Хрысьціянскіх Дэмакратаў (Ігнат Гагалінскі).
7. Часовае Кіраўніцтва Беларускае Аўтакефальнае Правастаўнае Царквы пад зьверхніцтвам япіскапа Сергія, заснаванае 5 чэрвеня 1948 г.
8. Беларускі Нацыянальны Камітэт — Цэнтральнае Прадстаўніцтва Беларускае Эміграцыі ў Нямеччыне (Старшыня — інжынэр Уладзімер Тамашчык). Грамадзкая арганізацыя, заснаваная 6 чэрвеня 1946 г.
9. Згуртаваньне Беларускіх Скаўтаў на Чужыне (галоўны кіраўнік — магістар Вацлаў Пануцэвіч), заснаванае 15 лістапада 1945 г. Згуртаваньне мае ў Нямеччыне 5 штандараў, што ахопліваюць 512 скаўтаў, ня лічачы скаўцкія адзінкі Аўстрыі, Францыі, Бэльгіі, Ангельшчыны й Бразыліі, падпарадкаваньня Галоўнай Гасподзе ЗБСЧ.
10. Згуртаваньне Беларускіх Вэтэранаў у Нямеччыне (галоўны старшыня — палкоўнік Франц Кушаль), заснаванае 5 ліпеня 1947 г.
11. Згуртаваньне Беларускіх Настаўнікаў на Эміграцыі (старшыня — сп. Мечыслаў Рагажэцкі), заснаванае 17 верасьня 1947 г.
12. Аб'яднаньне Беларускіх Лекараў на Чужыне (старшыня — доктар Вітаўт Тумаш), заснаванае ў сакавіку 1947 г.
13. Навуковае Таварыства імя Францішка Скарыны (старшыня — прафэсар Янка Станкевіч), заснаванае ў чэрвені 1946 г.
14. Саюз Беларускіх Журналістых (старшыня — Мікола Панькоў), заснаваны ў верасьні 1947 г.
15. Згуртаваньне Беларускіх Жанчын у Нямеччыне (старшыня — Наталья Арсеньнева), заснаванае ў 1947 г.
16. Беларуская Харытатыўная Служба (дырэктар — айцец Міхась Маскалік), заснаваная ў жніўні 1947 г.
17. ІМКА/ІВКА — беларуская сэкцыя (старшыня — Франц Кушаль), заснаваная ў жніўні 1948 г.

18. Беларуская Бібліяграфічная Служба (кіраўнік — Мікола Панькоў), заснаваная ў 1947 г.
19. Беларускі Тэатар Эстрады (мастацкі кіраўнік — кампазытар Мікола Куліковіч), заснаваны ў чэрвені 1945 г.
20. Беларускае Студэнцкае Згуртаваньне ў Мюнхэне (старшыня — Антон Бяленіс), заснаванае 18 лістапада 1945 г.
21. Беларускае Студэнцкае Згуртаваньне ў Марбургу, заснаванае ў сьнежні 1945 г.
22. Беларускае Студэнцкае Згуртаваньне ў Рэгенсбургу, заснаванае ў верасьні 1947 г.
23. Беларускае Студэнцкае Згуртаваньне ў Карлсруэ, заснаванае ў верасьні 1947 г.
24. Беларускае Студэнцкае Згуртаваньне ў Фрайбургу, заснаванае ў верасьні 1947 г.
25. Беларуская гімназія імя Янкі Купалы (дырэктар — доктар Аляксандар Орса), заснаваная 22 сьнежня 1945 г.
26. Беларуская гімназія імя Максіма Багдановіча (дырэктар — сп. Аляксей Вініцкі), заснаваная ў лістападзе 1946 г.
- 27—29. Беларускія Гімназіі ў Ватэнштэце, Міхельсдорфе й Гібэльштаце, заснаваныя ў 1946—1948 гг.
- 30—37. Беларускія Народныя Школы ў Віндышбэргердорфе, Остэргофэне, Шляйсгайме, Мітэнвальдзе, Мэнхегофе, Ватэнштэце, Міхельсдорфе й Гібэльштаце, заснаваныя ў 1945—1948 гг.
38. Газэта „Бацькаўшчына“ (рэдагуе калегія), тыднёвы орган беларускае незалежнаскае думкі, заснаваны 31 кастрычніка 1947 г.
39. Часопіс „Сакавік“ (рэдактар — Антон Адамовіч), літаратурна-мастацкі й навукова-публіцыстычны орган, заснаваны ў сакавіку 1947 г.
40. Часопіс „Мэдычная Думка“ (рэдактар — доктар Вітаўт Тумаш), орган Аб’яднаньня Беларускіх Лекараў на Чужыне, заснаваны ў сьнежні 1946 г.
41. Бюлетэнь „Скаўцкая Інфармацыйная Служба“ (рэдактар — Вацлаў Пануцэвіч), орган Галоўнае Гасподы Згуртаваньня Беларускіх Скаўтаў на Чужыне, заснаваны 20 кастрычніка 1946 г.

Бэльгія

Колькасць беларускіх эмігрантаў: 1500.

Характарыстыка нацыянальна-палітычнае сьведомасці: Амаль усе

з новае эміграцыі. З прычыны цяжкіх умоваў працы й жыцця (капальні вугалю) — у бальшыні пасіўныя. Невялікая частка зь іх знаходзіцца пад уплывам расейцаў і палякаў.

Існуючыя беларускія арганізацыі:

1. Прадстаўніцтва ў Раду БНР у Бэльгіі (прадстаўнік — маёр Рагуля Барыс), заснаванае 22 лютага 1949 г.
2. Саюз Беларусаў у Бэльгіі (старшыня — інжынер А. Ронар), заснаваны 1 студзеня 1947 г.
3. Згуртаваньне Беларускіх Камбатантаў у Бэльгіі (старшыня — маёр Барыс Рагуля), заснаванае 2 верасня 1948 г.
4. Цэнтралія Беларускіх Студэнцкіх Арганізацыяў на Чужыне (старшыня — Барыс Рагуля).
5. Беларуска-Бэльгійскі Камітэт (старшыня — прафэсар В. Дэні, сябра — Барыс Рагуля, сакратар — доктар Ковэлерт). Арганізацыя для апекі над беларусамі й беларускімі студэнтамі, заснаваная 1 лютага 1949 г.
6. Беларускае Студэнцкае Згуртаваньне ў Лювэне (старшыня — Барыс Рагуля), заснаванае 22 студзеня 1949 г.
7. Прадстаўніцтва газеты „Бацькаўшчына“ ў Бэльгіі (прадстаўнік — Я. Лабоўка).

Аўстрыя

Колькасць беларускіх эмігрантаў: да 500.

Характарыстыка нацыянальна-палітычнае сьведамасці: Амаль усе з новае эміграцыі. У бальшыні — нацыянальна сьведамыя. Частка знаходзіцца пад уплывам расейцаў.

Існуючыя беларускія арганізацыі:

1. Аб'яднаньне Беларусаў Верхняе Аўстрыі (старшыня — Аляксандар Яцэвіч). Грамадзкая арганізацыя, заснаваная ў 1947 г.
2. Згуртаваньне Беларускіх Скаўтаў на Чужыне (2 зьвязы ў Куфштайне й Рыдзе), заснаванае ў студзені 1949 г.
3. Беларускае школа для малапісьменных у Рыдзе, заснаваная 1 студзеня 1948 г.

Швэдыя

Колькасць беларускіх эмігрантаў: 100.

Характарыстыка нацыянальна-палітычнае сьведамасці: Амаль усе — беларусы новае эміграцыі й нацыянальна сьведамыя.

Існуючыя беларускія арганізацыі:

1. Прадстаўніцтва ўраду БНР у Швэдыі (прадстаўнік — інжынэр Асоўскі Альбэрт), заснаванае 2 студзеня 1949 г.
2. Беларуская Грамада ў Скандынавіі (старшыня — інжынэр Альбэрт Асоўскі). Грамадзкая арганізацыя, заснаваная ў жніўні 1948 г., якая гуртуе беларусаў Швэдыі, Нарвэгіі й Даніі.
3. Прадстаўніцтва газеты „Бацькаўшчына“ ў Швэдыі (прадстаўнік — інжынэр Альбэрт Асоўскі).

Італія

Колькасць беларускіх эмігрантаў: 50.

Характарыстыка нацыянальна-палітычнае сьведамасці: Амаль усе з новае эміграцыі й нацыянальна сьведамыя.

Існуючыя беларускія арганізацыі:

1. Беларускія Багасловы Пакрова Сьв. Міколы ў Рыме.
2. Прадстаўніцтва газеты „Бацькаўшчына“ ў Італіі (прадстаўнік — Тодар Мазура).

Данія

Колькасць беларускіх эмігрантаў: 50.

Характарыстыка нацыянальна-палітычнае сьведамасці: Амаль усе нацыянальна сьведамыя.

Існуючыя беларускія арганізацыі:

1. Беларуская Грамада ў Даніі (як сэкцыя Беларускае Грамады ў Скандынавіі).
2. Прадстаўніцтва газеты „Бацькаўшчына“ ў Даніі (прадстаўнік — С. Шастайла).

Аўстралія

Колькасць беларускіх эмігрантаў: 500.

Характарыстыка нацыянальна-палітычнае сьведамасці: Першыя беларускія эмігранты ў Аўстралію трапілі празь Японію й Кітай пасля Першае Сусьветнае вайны. Амаль усе яны асыміляваліся з расейцамі й належаць да расейскіх эмігранцкіх арганізацыяў. Новая эміграцыя (каля 150 асобаў) — у бальшыні сваёй нацыянальна сьведамая, частка яе — зарубежнікі.

Існуючыя беларускія арганізацыі:

1. Прадстаўніцтва ўраду БНР у Аўстраліі (прадстаўнік — магістар Калодка Аляксандар), заснаванае 16 студзеня 1949 г.
2. Беларускі Камітэт у Аўстраліі (старшыня — Мікола Скабей), заснаваны ў ліпені 1948 г.
3. Прадстаўніцтва газеты „Бацькаўшчына“ ў Аўстраліі (прадстаўнік — Б. Дзедавец).

Ураду БНР ведама, што невялікія групы беларускіх эмігрантаў ёсьць у Кітаі, Індакітаі, Турэччыне, Фінляндыі, Марока, Танганайцы... і нат на абтоку Мадагаскар.

Урад БНР

ЛІСТЫ ВАСІЛЯ ЗАХАРКІ¹

Увазе чытачоў прапануюцца два лісты прэзідэнта Беларускае Народнае Рэспублікі Васіля Захаркі (1928—1943). У другой палове 1920-х — 1930-х гг. Рада БНР не выяўляла актыўнай дзейнасці. Гэты перыяд у жыцці Васіля Захаркі ахарактарызаваны наступным чынам: „Выступаў за сувэрэнную Беларусь, лісаў пратэсты ў Лігу Нацыяў і дыпляматычным прадстаўнікам супраць зьдзекаў зь беларускага народу“². Першы з прапанаваных дакумэнтаў, напісаны з нагоды перадачы Вільні Літве й адрасаваны прэзідэнту Антанасу Сьмятоне, пацьвярджае гэтую характарыстыку. Абсалютна іншы другі ліст, напісаны ў красавіку 1942 г. да беларускіх дзеячаў у Бэрліне. У гэтым лісьце прэзідэнт БНР недвухсэнсоўна, не баючыся, што папера трапіць у рукі ўсюдыснага гестапа, называе галоўных на той час ворагаў беларускага народу — немцаў — і заклікае беларускую моладзь на барацьбу з акупантамі. „Барацьба ўсімі сродкамі павінна весьціся безупынна да тае пары, пакуль Беларусь ня будзе пазбаўлена ад чужога панаваньня і пакуль у ёй як незалежнай дзяржаве не запануе сам Беларускі Народ... Беларусь была і мусіць быць выключнай уласнасьцю Беларускага Народу. На гэтай падставе Яму — Беларускаму Народу, а не імперыялістычным прыблудам, павінна належаць права панаваньня ў ёй“. І з гэтага ліста паўстае зусім іншы Васіль Захарка, які быў адным зь нямногіх, калі не адзіным, зь беларускіх палітыкаў часоў Другой Сусьветнай вайны, які сьведама адмовіўся ад якога-кольвечы — палітычнага, вайсковага, грамадзка-культурнага — супрацоўніцтва зь немцамі.

Так што можна лічыць спрэчным сьцьверджаньне Ларысы Геніюш: „Дзядзька жыў, дажываў свой век у вечным страху перад гестапам, ён вельмі баяўся лягера сьмерці“³. Прэзідэнт Рады БНР Васіль Захарка калі й баяўся чагосьці, то толькі здрадзіць ідэалам 25 Сакавіка.

¹ Арыгіналы лістоў прэзідэнта Рады БНР Васіля Захаркі захоўваюцца ў архіве БІНІМу.

² Энциклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 3. Мн., 1996. С. 416—417.

³ Геніюш Л. Сповідзь // Геніюш Л. Выбраныя творы. Мн., 2000. С. 274.

СТАРШЫНЯ РАДЫ
БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ
РЭСПУБЛІКІ⁴

12 кастрычніка 1939 г.

№214

Прага—Модржаны чыс. 688.

ЯГО ДАСТОЙНАСЬЦІ
Пану Прэзідэнту Літоўскай
Рэспублікі

Маскоўска-бальшавіцкі Ўрад, заключаючы ў 1923⁵ г. свае „мірныя“ дагаворы з суседзямі Беларусі, укладваў у гэныя дагаворы такі змест, каб паміж імі з аднаго боку і Беларускамі Народам з другога ніколі не было ані міра, ані згоды.

На такіх жэ падставах ім быў заключаны 12.VII.1920 года і дагавор зь Літвой, згодна якому Савецкі Ўрад прыпаднёс Літоўскай Рэспубліцы каварны падарунак, у выглядзе ўступкі Літве беларускага горада Вільні, і вялікім абшарам беларускіх зямель, адзначаных у гэтым дагаворы.

Уступка гэтая была настолькі нечэканаю, што выклікала немалое здзіўленьне нават сярод расейскіх камуністаў. На іх запытаньне, як гэта магло так стацца, што да Літвы адыходзіць гор. Вільня і такі абшар беларускіх зямель, які перавышае сабою ўсю этнаграфічную Літву, Старшыня Савецкай дэлегацыі г. Іоффе⁶ адказваў наступнае: „Товарішці, ёсьць лі о чём гаворіць. Сейчас мы ведём войну с Польшей. Уступаем жадным літовскім ксендзам белорусскую тэрыторыю с гор. Вільно, мы благодаря этому не только обеспечиваем наш правый фланг, но в некоторых случаях получаем і помощь со стороны Литвы. Есьлі мы Польшу победім, то і дні клерікальна-буржуазной Літвы будут сочтены. Есьлі же нам прйдэцца отступіть в глыбь Белоруссіі, то мы оставляем этой ксен-

⁴ Абодва лісты падаюцца з захаваньнем арыгінальнага правапісу й граматыкі.

⁵ Так у дакумэнце, відаць, маецца на ўвазе 1920 г.

⁶ **Іофэ Адольф** (1883—1927), савецкі дзяржаўны дзеяч. Адзін з тых, хто заключваў Берасьцейскі мір, што прывёў да падзелу Беларусі ў 1918 г. Як прадстаўнік ЦК РКП(б) у Менску выконваў пастанову па далучэньні беларускіх земляў — Магілёўшчыны, Смаленшчыны, Гомельшчыны, Віцебшчыны — да Расеі. У 1920—1921 гг. быў старшынём савецкай дэлегацыі на перамовах з краінамі Балтыі, Польшчы, у выніку якіх і была заключана Рыская дамова. Скончыў жыцьцё самагубствам.

дзовской Літве такое колічество беларускага населення, якога яна нікогда не пераваріт. В результате недоразуменій между літовцамі і беларусамі, которые мы счїтаем неізабежнымі, мы будем іметь революцыю, которая, в свою очередь, сотрёт с ліца землі клерікальна-буржуазную Літву“.

Да чаго і да якіх непаразумежьяў, прадаўжаўшыхся 20 гадоў, давёў успамянёны дагавор Літву, гаварыць не прыходзіцца. Тутака мы напомним ВАШЭЙ ДАСТОЙНАСЬЦІ толькі аб тым, што ў свой час Урад Беларускай Народнай Рэспублікі, бачачы ўсю незаконнасьць вышэйадзначанага дагавора, рашуча пратэставаў супраць яго і што гэты пратэст застаецца ў сіле да гэтае пары.

Так было ў 1920 г., чаго, на мой пагляд, не павінна было б быць цяпер, асабліва ў 1939 г., калі, як відаць, сама Літва траціць сваю дзяржаўную незалежнасьць.

Здавалася-б, што доля загінуўшай Польскай дзяржавы павінна была-б устрымаць, але, на жаль, не ўстрымала Літву ад той ганебнай ролі, у каторай толькі што задушылася Польшча.

Ігнаруючы гэную небясьпеку, ігнаруючы добрасуседзкія адносіны з Беларускім Народам і ігнаруючы вышэй прыведзены пратэст Беларускага ўраду, гэтага выразіцеля агульна-нацыянальнай волі Беларускага Народу, Літва зноў пайшла на тую самую незаконную зьдзелку з Маскоўскім Савецкім Урадам, супраць якой у свой час пратэставаў Урад Беларускай Народнай Рэспублікі. Нягледзячы ні на што, Літоўскі ўрад другі раз заключыў 10.X.1939 з Савецкім Урадам дагавор, па таму самому прэдмету, з парушэньнем тых самых правоў Беларускага Народу, які за гэтыя правы вядзе цяжкую барацьбу і нясе вялікія ахвяры.

Хто зь літоўскага боку больш усяго дамагаўся ў далейшы час горада Вільні, Літоўскі ўрад у Коўні ці літоўскія камуністы ў Маскве, я гэтага ня ведаю і мяне гэта не цікавіць. Як ня ведаю і таго, хто і як доўга будзе фактычна гаспадаравать у Віленшчыне — Маскоўшчына ці Літва, думаю, што першая. Для мяне ёсьць ясным толькі адно, што заключаючы з СССР новы дагавор на захват гор. Вільні і Віленскай вобласьці, Літва тым самым узяла на сябе ня толькі адказнасьць, але і тую нянавісьць Беларускага Народу, якая да гэтае пары ляжала на Польшчы і палякох.

Выходзячы з факта новага парушэньня Літвой разам з Маскоўшчынай правоў Беларусі і прымаючы пад увагу безупрэчны факт таго, што гор. Вільня быў пабудаваны на беларускай зямлі продкамі сучаснага Беларускага Народу яшчэ ў той далёкі ад нас час (пачатак XII ста-

годздыя), калі літоўцы, раздробленыя на многалічэбныя плямёны і кланы, ня зналі яшчэ ня толькі гарадоў, але і вёсак, Беларускі Народ і на гэты раз ня можа пагадзіцца з тым, каб яго ўласнасьцю, гэта знача яго гарадамі і яго землямі, гандлявалі захватчыкі Беларусі, без яго ўдзелу і без яго дазволу.

Гвалтоўны захват гор. Вільні і Віленскай вобласці ці то Маскоўшчынай, ці то Польшчай, ці то Літвой ёсьць ня права дагаварываючыхся паміж сабой захватчыкаў чужой маёмасьці, а ганебнае насільства над уласнікам гэтай маёмасьці — Беларускім Народам.

На гэтай падставе я паўторна пратэстую супраць паўторнага дагавору Літоўскай Рэспублікі з Саюзам Сацыялістычных Савецкіх Рэспублік аб пераходзе да Літвы беларускага гор. Вільні і беларускіх зямель Віленскай вобласці.

Ветліва прашу ВАШУ ДАСТОЙНАСЬЦЬ прыняць маю шчырую да Вас пашану і адданасьць.

Старшыня Рады Беларускай
Народнай Рэспублікі
В. Захарка.

СТАРШЫНЯ РАДЫ
БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ РЭСПУБЛІКІ

Бэрлінскаму Беларускаму
Камітэту Самапомачы⁷

7 красавіка 1942.

Часопіс „25 Сакавіка“⁸ атрымаў і прачытаў з надзвычайным задавальненнем. Сэрдэчна ня толькі дзякую, але і радуся зь яе выдаўцоў, у якіх я бачу выразіцеляў патрыятычнае часткі новага пакаленьня беларускага грамадзянства, якая, як відаць, думае дастойна заступіць сабою першых адраджэнцаў Беларусі.

Шчаслівая тая старонка, якая мае патрыятычную і ахвярную моладзь, гатовую палажыць сваё жыццё за свой народ, за сваю Бацькаўшчыну.

Спадзяюся разам з Вамі, што і ўся наша беларуская моладзь будзе ў рэшце-рэшт як нацыянальнай, так і ахвярнай.

Ніхто ня мае права насіць такое назовы, якой ня можа апраўдаць сваё дзейнасьцю. Таму і беларуская моладзь павінна ня толькі лічыцца, але і запраўды быць надзеяю свайго народу.

Перад беларускай моладзьдзю, як моладзьдзю паняволенай старонкі, стаіць вялікае і адказнае заданьне. Ад яе патрабуецца перш-наперш моцная нацыянальная загартаванасьць, а за тым ня меншая цвёрдасьць у барацьбе з ворагамі беларускай свабоды, беларускай культуры і беларускага дабрабыту.

Беларуская моладзь, як і кожны беларус, павінны цвёрда помніць, што з насільствам, як фізычным, так і духоўным, трэба бароцца ўсімі спосабамі.

⁷ Грамадзка-культурная й сацыяльная арганізацыя, што дзейнічала ў Нямецчыне падчас Другое Сусьветнае вайны. Заснаваная ўлетку 1940 г. з ініцыятывы Міколы Шкялёнка. Першым старшынём непрацяглы час быў доктар Андрэй Бароўскі (памёр у студзені 1945 г.), крыху пазьней яго зьмяніў Мікола Абрамчык. БКС апекаваўся беларусамі, што знаходзіліся на тэрыторыі Трэцяга Райху, перадусім ваеннапалоннымі. На канец 1942 г. колькасць сяброў БКС налічвала 3 тысячы чалавек. Суполкі БКС дзейнічалі ў Лодзі, Пазнані, Празе, Гамбургу, Данцыгу, Мюнхэне, Вене, Бяла-Падлясцы.

⁸ Ідзеца пра выданьне „25 Сакавіка“, выдрукаванае ў Бэрліне БКС у рататарны спосаб. Мела дзевяць старонак. (Гл.: Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем: 1939—1944. Мн., 2002.)

Беларус заўсёды чрэзьмерна гуманна, часта нават на шкоду сабе. Так было ў мінуўшчыне, але так не павінна быць у сучасную пору, калі ўсё добрае з боку Беларусі абярнута няўдзячнымі суседзямі на яе зло.

Пры такім палажэнні, у дадзены момант беларус ня мае права паступаць інакш, чым паступаюць іншыя паняволеныя народы, якія ўспомненую барацьбу лічаць ня толькі сваім правам, але і неадменным абавязкам.

Барацьба ўсімі сродкамі павінна весьціся безупынна да тае пары, пакуль Беларусь ня будзе пазбаўлена ад чужога панавання і пакуль у ёй як незалежнай дзяржаве не запануе сам Беларускі Народ.

Праўнай падставай для барацьбы за дзяржаўную незалежнасць Беларусі зьяўляецца Вялікі Акт 25 Сакавіка, гэты сымбаль нашае свабоды, ад якога ня мае права адступіць ніводзін беларус.

Пастанова Ўсебеларускага Кангрэсу 1917 г. і Акт 25 Сакавіка 1918 г. зьяўляюцца юрыдычнай асновай праўна-дзяржаўнага грунту Беларусі, узнавіўшай гэтымі дакумэнтамі свой дзяржаўны сувэрэнітэт.

Занехаення, а яшчэ горш, страта гэтага грунту была-б найбольшым праступленьнем перад мінуўшчынай, сучаснасьцю і будучыняю нашае дарагое Бацькаўшчыны.

Зрадна зыйсьці з шляху, указанага актам 25 Сакавіка, гэта ня толькі моцна абразіць свой народ, але і запляміць імя сваіх дзяцей.

Беларусь была і мусіць быць выключанай уласнасьцю Беларускага Народу. На гэтай падставе Яму — Беларускаму Народу, а не імперыялістычным прыблудам, павінна належаць права панавання ў ёй.

Змаганьне за гэтае, цяпер патоптанае ворагамі, права ёсьць сьвятым абавязкам кожнага беларуса, які ніколі не павінен паддавацца хлусьні, акупантаў аб іх праве, прыязні і дабраце. Наадварот, адкідаючы ашуканства, яму належыць заўсёды помніць той факт, што паняволеная нацыя, будучы ў падданстве нават найкультурнейшае дзяржавы, палітычна абмяжоўваецца, а гаспадарча і сацыяльна выкарыстоўваецца.

Каму толькі ня ведама, што акупанты Беларусі выжыралі з нашае старонкі мільярды, кідаючы з таго нічога Беларускаму Народу. Але, калі-б нават і знайшоўся сярод іх такі дабрадзеі, што нешта і даваў, дык і тагды такая падачка была-б раўназначнай абразе, выцякаючай з таго, што мяне дашчэнтну абакралі, але нешта з таго і мне далі.

Беларусь бачыла на сваёй зямельцы ня мала „культуртрэгераў“, закрываўшых у першую чаргу беларускія школы, але ня бачыла з іх боку ня толькі гуманнага, але і праўнага адношаньня ні да Беларускага Народу, ні да яго маёмасьці.

Іх панаваньне на Беларусі — гэта разбой грабства, было такім гвалтоўным, супраць каторага пратэставала і пратэстуе ўсё, што толькі ёсьць жывога на Беларусі.

Калі глянец у аблічча акупантаў Беларусі, то знойдзем, што кожны з іх падобны адзін да другога, з выразнай пячаткаю на твары шэльмы, плута і ката.

Кожны з іх быў на Беларусі не культурным і гуманым правіцелем, а грабежцай, абскурантам і асымілятарам, здольным толькі на выпампоўваньне з Беларусі багацьцяў і на перасьледаваньне і нішчаньне Беларускага Народу як асобнай нацыянальнай адзінкі.

Яны дзялілі, парцэлявалі і анэксыравалі Беларусь бязьлітасна і стварылі для Беларускага Народу такое жыцьцё, перад якім дантаўскае „пекла“ з яго фантастычнымі мукамі бляднея і здаецца дзіцячаю забаўкаю.

Такіх „братоў“, „прыяцеляў“ і „культурных місьсянэраў“, як гэта звалі сябе акупанты-анэксыянэры Беларусі, не павінна насіць беларуская зямелька.

Іх выгнаньне з нашай калісьці магутнай і славутай старонкі патрабуюць ня толькі наш дабрабыт і наш нацыянальны гонар, але і нашыя продкі, гэніем каторых у свой час была створана Беларуская дзяржава з граніцамі ад Балтыйскага да Чорнага Мора.

Нашы славутыя продкі даўна не пацярпелі-б гэткага смроду на беларускай зямельцы. Адышоўшы-ж на вечны адпачынак, яны цяпер глядзяць на нас, што мы будзем з ім рабіць?

БРАТЫ: так выканаем жа наш абавязак!

Старшыня Рады В. Захарка.

*Падрыхтоўка да друку,
камэнтары й прадмова Алега Гардзіенкі*

ЛІСТ

Зьмешчаны ніжэй ліст паэткі, як наогул беларуская эміграцыйная эпістальная спадчына, даволі гаваркі. Ён цікавы й адлюстраваннем пэўных нюансаў міжасабовых узаемадачыненняў нашых творчых суайчыньнікаў-інтэлектуалаў, і наяўнасьцю некаторых гістарычных зьвестак, што могуць мець самастойную каштоўнасьць для дасьледнікаў беларускай культуры.

На жаль, ліст недатаваны, аднак са зьместу вынікае, што ён пісаны не раней за 1981 г., калі выйшла згаданая тут трэцяя кніга „Гараваткі“ Кастуся Акулы. Адрасата магчыма таксама вызначыць са зьместу ліста — гэта Антон Адамовіч. Асобы, а таксама падзеі часоў Другой Сусьветаі вайны, згаданья ў дакумэнце, ды і постаць самой аўтаркі пераконваюць у абгрунтаванасьці прапанаванай публікацыі.

Даражэнькі!

Вярнуўшыся кагадзе з Флярыды, куды мы паехалі на Сьвяты, каб крыху пагрэцца пасля нашых тутака сьнягоў і халадоў, засьпела Ваш ліст і сьпяшаюся адказаць.

У Флярыдзе сёлета (у Майсеевых¹) мы ня толькі што не пагрэліся, а яшчэ й папамярзалі й папрастуджваліся, бо там увесь час, дзень у дзень, уначы тэмпература была ніжэй 40, а ўдзень рэдка сягала вышэй 60², беручы пад увагу, што хаты там да гэткага надвор'я не датарнаваныя, а мы, спадзеючыся на сонца й цеплыню, блізу ніякае цёплае вопраткі з сабою не прывезьлі, — асабліва прыемным не было. Да таго ж яшчэ штодня з поўначы веяў там, няведамы дагэтуль, моцны сівер, дык вось аніразу нат не былі на пляжы. Ну, але ўсё ж адпачылі й не пазнаёмліліся з тэмпературамі ніжэй нуля, якія панавалі тутка ў часе нашае адсутнасьці.

Цяпер што да Акулавых „твораў“. Ён, наогул, мастак пэцкаць людзей, якія яму нічога, апрача добрага, не зрабілі. Наш нябожчык „Баць-

¹ Верагодна, маюцца на ўвазе сваякі Масея Сяднёва.

² 40° F і 60° F роўныя прыблізна 5° C і 16° C.

ка“ як найлепш гэтую ягоную свомасьць пазнаў. Ён вельмі нешчаслівы ў сваім асабістым жыцці — жонка вар’ятка, дзеці — ненармальныя, старэйшы хлапец, найбольш нармальны з усіх, памёр у 16 год ад дыябэту, адзіная дачка, якую ён вельмі любіў, 10-гадовым дзіцем была забраная ў „institution“ і вось ужо 10 год тамака... так што я яго часам і шкадую, але гэта не апраўдвае ўсе ягонья, лагодна выражаючыся, „мінусы“. Ён, безумоўна, пашквіліст і заклотчык, і з гэтым нічога ня зробіш.

Я была на пахаваньні Купалавае маці. Казлоўшчык³ недзе дастаў грузавую машыну й мы з рэдакцыі (я, Вы, Казлоўскі, Савёнак ды інш.)⁴ паехалі на кватэру нябожчыцы, і яна ў труне была перанесеная ў машыну й адвезеная на Вайсковыя могілкі, дзе ўжо была выкапаная магіла недалёка ад капліцы (ці мо царквы?). Быў з намі й ксёндз Гадлеўскі й невялікая грамадка людзей. Вы прамаўлялі, памятаю толькі, як Вы казалі, што сэрца Купалы павінна было вычуць, што маці ягоная памерла й мы яе сёньня хаваем. Гаварыў і кс. Гадлеўскі, але што — ужо ня памятаю, то пасьяля месяцаў зімы ў брудным і разбураным Менску я была, як кажуць, „сама не свая“, апынуўшыся за месам, дзе ўсё зелянела, вакол, калі мы ехалі на кватэру нябожчыцы, калыхалася маладое жыта й у твар веў дэплы, ужо амаль летні вецер. (Гэтага ж вечару, вярнуўшыся дахаты, я напісала верш „Ярылаў конь“ і цяпер, калі чытаю яго, заўсёды бачу, і чую, і адчуваю ўсё, што перажывала я тады, стоячы над магілаю Купалавае маці... Вось і цяпер, зноў...)

Ці хто яшчэ прамаўляў — ня памятаю. Але наогул, каб ня наша рэдакцыя, ня ведаю, як бы пахавалі нябожчыцу. Здаецца, што й Купалавай сястры, калі не памыляюся, рэдакцыя дапамагала й дапамагала пасьлей матэрыяльна.

Цяпер вернемся да Акулы. Я памятаю, што Міхась Кавыль прыходзіў колькі раз у рэдакцыю й я гутарыла зь ім аб ягоных вершах. Наогул, з тых, што нам прысылалі ў рэдакцыю, яны былі, бадай, адны зь лепшых. Ён прыходзіў да нас у нейкім сівым гарнітурчыку й меў выгляд спакойнага вясковага хлапца. Магчыма, што ён і мусіў калі чакаць, каб мы ім заняліся, але каб Вы яго калі выганялі, — гэтага абса-

³ У. Казлоўшчык — псеўданім Уладзіслава Казлоўскага (1896—1943), які ў 1942—1943 гг. быў рэдактарам „Беларускай газэты“.

⁴ Маецца на ўвазе рэдакцыя „Беларускай газэты“ (спачатку „Менскай газэты“), што выдавалася ў 1941—1944 гг. і дзе працавалі Наталля Арсеньнева, Антон Адамовіч, Лявон Савёнак, Мікола Шкялёнак ды інш.

лютна ня памятаю. Вы выгналі, паслей ужо, гэткім чынам, крыкнуўшы „вон!“, аднойчы Ермачэнку, ды яшчэ й кінулі ў яго ключы, але не пацэллі. Якая была прычына — ужо ня памятаю, але ведаючы Ермачэнку, ведаю, што ён безумоўна гэтага заслужыў. Відаць, Акула пра гэты выпадак ад нейкага даведаўся й, перакруціўшы асобу, скарыстаў у сваёй „эпапэі“, і гэты выпадак вельмі для мяне дыскрэдытуе ўсю „Гараватку“⁵. Калі аўтар раз найлгаў і перакруціў факты, ужо й іншым ягоным „рэвэляцыям“ верыць няможна.

⁵ Размова ідзе пра твор Кастуся Акулы „Гараватка“, у адным зь месцаў якога згадваецца рэдакцыя „Беларускай газеты“:

„Вось яны абедзьве разам, пад адным дахам. Мілья сястрыцы, ці як іх назваць? Ужо калі ня тут Парнас, дык дзе тады? Моцна стукала Янукова сэрца, калі дрыжачая рука адчыніла дзьверы. Трапіў у нейкія сені ці пусты пакой. Было тут змрочна, неяк сыра й дзіка. А пад цёмнай стольлю млява свьязіла адзіная электрычная лямпачка. Янук стаў і разглядаўся. Спасьцярог двое дзьвярэй. За аднымі зь іх нехта нешта пільнаваў, а за другімі раўнамерна стукала машынка. Янук, памеркаваўшы, адчыніў дзьверы. Пры стале, бокам да яго, сядзела маладая стройная дзяўчына, а пальцы ейня хутка танцавалі па кнопках машынапіскі. Пальцы спыніліся, і дзяўчына зірнула на хлопца.

— Скажыце, калі ласка, дзе рэдакцыя? — спытаў дзяўчыну Янук.

— А там, наверх, ідзіце па сходах, — адказала яна службовым голасам і адразу ж зноў узялася пісаць.

Скрыпучыя драўляныя сходы прывялі Янука на другі паверх, дзе ў калідорчыку пабачыў аж трое зачыненых дзьвярэй. На іх не было ніякіх напісаў, і юнак меркаваў, куды далей пайсьці. Доўга ня думаючы, адчыніў сярэднія дзьверы й апынуўся ў вузкім пакоі, які, як яму здалося, быў з боку вуліцы, бо ў сычыне было адзінае, даволі вялікае вакно. Ля сычыны з правага боку за доўгім сталом, нагнуўшыся над паперамі, сядзелі двое: жанчына з каўкаскім тварам, а побач яе з правага боку — чалавек сярэдніх гадоў, з падоўжаным тварам, яснымі валосамі. Выглядала, што людзі гэтыя былі занятыя. Жанчыну Янук ведаў зь нейкае здымкі й чытаў ейную паэзію. Яе не спадзяваўся тут бачыць, а мужчыны зусім ня ведаў.

Каля левай сычыны стаяла вялікая шафа, а тут жа побач — даўгая лава. На сычыне вісеў герб пагоні, мапа Эўропы, а на другім стале пры вакне ляжалі газэты, кніжкі, розныя паперы, прылады да пісанья. Стол гэны, відаць, пакінуў гаспадар, які неўзабаве вернецца. ♣

♠ — Добры дзень, — сказаў Янук, зьдзейшы шапку.

На ягонае прывітаньне людзі за сталом не адказалі, толькі паэтка ледзь заўважна галавой кінула.

— Ці мог бы я бачыць рэдактара? — спытаў Янук.

Пытаньне павісла ў паветры без адказу, а двойка за сталом прадаўжала ціхую гутарку. Зусім зьнімакеўшы, Янук ня ведаў, што далей рабіць. Ён аглянуўся навокал, пастаяў некалькі часінаў і сеў пры сыяне на лаву. Абмяркоўвалі архаічныя словы, выражэньні, што былі часткай нейкай гістарычнай драмы. Турбуючыся сытуацыяй, у якой апынуўся, Янук усё ж вымеркаваў, што людзі гаварылі пра лібрэта оперы „Ўсяслаў Чарадзеі“, якое, мабыць, апрацоўвала паэтка. Даволі павярхоўнае знаёмства зь ейнай творчасцю падказвала хлопцу, што і ў гэным жанры яна мела набітую руку. У ня надта спрыяльных умовах менскі тэатар абнавіў працу, ставіліся драмы й оперы, аднаўлялася старое, некалі бальшавікамі зьнішчанае, тварылася й новае. Цяпер гэтая пара ператрасала твор, аснованы дзесь на далёкай мінуўшчыне. Роўныя галасы й поўная канцэнтрацыя падказалі, што людзі гэтыя думкамі жылі ў адлеглым сівым стагодзьдзі, а зусім ня тут, у рэдакцыі менскай на вуліцы Алеся Гаруна. Магчыма, што яны й не заўважылі юнака ў паўсуконнай шэрай сьвітцы, зялёных штанох, а калі й спасьцераглі, дык, без сумлеву, зусім яго на ўвагу ня бралі.

Ішоў час, а Янук сядзеў. У гэткім становішчы ніколі Бахмачу не даводзілася раней быць. Пад ім гарэла лава, нэрваваўся. Ведаў, што назаляць гэтым занятым людзям не павінен, што, відаць, трэба было б устаць, перапрасіць іх і выйсці. Ды проста адвагі не хапала. Людзі гэтыя раней яго не спасьцераглі, а што будзе цяпер? Упкінуты іхнай абсалютнай няўвагай да яго, юнак так зьбянтэжыўся, што ніяк наступнага кроку ня мог вымеркаваць. Гэтта ж ясна бачыў, што гэтым людзям перашкаджае, што ён тут зусім непажаданы. Гэтак бывае, калі чалавек, зьбіты з нармальнага тэпу ў жыцьці, сам сябе заганяе ў тулік, калі самая звычайная дзейнасьць, нейкая лягчняя акцыя магла б зьмяніць сытуацыю. Колькі пасья ня думаў Янук пра той выпадак, бачыў сваю звычайную дурноту. Чаму ня ўстаў, зусім проста не адчыніў дзьверы і ня выйшаў? Але ніяк ня мог рацыянальна вытлумачыць таго, што ён тады зрабіў. А справа ў тым, што зрабіў абсалютны ноль. Проста сядзеў, быццам прыкаваны да тэй лавы й зьбянтэжанымі вачмі паглядаў на двойку людзей, каторыя яго бачылі й ня бачылі.

Мужчына зіркаў на Янука ўсё часьцей, і ў ягоных шэрых вачох, як здалося юнаку, скакалі іскры нецярплівасьці. Падпершы рукой падбародак, ♠

Апісаньне Акулам нашае рэдакцыі — гэтаксама чыстая фантазія. Наш рэдакцыйны пакой быў вельмі сьціплы. Два вакны выходзілі на вуліцу й глядзелі ў вокны радыя. Пры вокнах стаялі два старыя пісьмовыя сталы. Адзін, справа, Ваш, другі, зьлева, Казлоўскага. Я мела маленькі столік паміж Вашым сталом і печкай, пры сьцяне. Як памятаю, падаю плян. Дзьверы нашыя выходзілі ў малы пакой, дзе былі два састаўленья пад вакном сталы, два крэслы й сядзеў Влодак⁶, які зьбіраў матэрыялы, гатовыя ўжо, і вёз іх трамваем у друкарню. Там таксама сядзелі й інш. Савёнак, Караленка⁷, Сядура... Адны зь іх працавалі ў нас, а іншыя ў „Голасе вёскі“⁸. Там заўсёды амаль гутарылі, сьмяяліся. Дзьве-

✦ *ён часьцей торгаў галавой. Жанчына разважала над старымі словамі й фразамі зь бестурботнай флегмай. Але раптам шэрыя мужчынавы вочы зрабіліся калючымі іголкамі, зірнулі проста на Янука, а тут жа загрымеў рэзкі загадны голас:*

— Во-о-о-он!

Януку як быццам хто варам у твар лінуў. Застукала раптоўна сэрца, млоснасьць разьбеглася па цэле, закружылася галава.

— *Вон, кажу! Чаго тут сядзіш? Ня бачыш, што перашкаджаеш?*

Мужчына прыўстаў за сталом і хлопцу здалася, што вось-вось на яго кінецца. Янук хуценька ўстаў з лавы і нейзабаве апынуўся за дзьвярмі. Моцна білася сэрца. Стаяў у слаба асьветленым калідоры й ніяк ня мог наважыцца, што далей рабіць. Здавалася, што ляпей бы залезьці ў нейкую нару, каб людзі яго ня бачылі. Які сорам! Зрабіў непрабачальнае зло й за гэта атрымаў зусім заслужанае пакараньне. Якая дурнота! А з другога боку, гэтта нейкі голас кпіў зь яго: „вось табе як на Парнас узабраўся! Так табе й трэба! Куды лезеш? Ці ты ім раўня? Мужык дурны!“

Добра не ўяўляючы, куды пойдзе й што будзе рабіць, Янук сьшоў па сходах уніз. За зачыненымі дзьвярмі прадаўжалася рытмічнае кляпаньне машынапіскі, а за другімі — стук малатка. Янук выйшаў на вуліцу й спыніўся. Некуды трэба было ісьці, абы не стаяць, абы сабрацца з думкамі. Здавалася яму, што й гэты самы будынак, каторы вось нядаўна знайшоў з такой вялікай радасьцю ды з такімі вялікімі спадзяваньнямі адчыніў яго дзьверы, цяпер стаўся варожым, халодным, адпіхаў яго“. (Акула К. Гараватка. Кніга III: Беларусы, вас чакае зямля. Таронта, 1981.)

⁶ Маецца на ўвазе сын Наталлі Арсеньевай Уладзімер Кушалёў (нар. 1926).

⁷ **Караленка Мікола**, журналіст, супрацоўнік „Беларускай газэты“. Ад 1944 г. — на эміграцыі. Далейшы лёс невядомы.

⁸ Газэта „Голас вёскі“ выдавалася ў Менску ў 1941—1944 гг.

ры з гэтага пакойчыку выходзілі на калідор і на сходы. Насупраць пакойчыку, праз калідор, была рэдакцыя „Голасу вёскі“. Ня ведаю, дый тады дакладна ня ведала, хто й дзе працаваў, там ці ў нас, але Сядуру я бачыла часта. Дзьве ж нашыя супольныя машыністкі працавалі ў асобным зусім пакоі з выходам у гэны ж калідор, але бліжэй да сходаў. Яшчэ адно: пакой наш меў два вакны й быў сьветлы, удзень там лямпа ніколі не гарэла, а я пазьней 5-й гадзіны (пераважна раней) ніколі ў рэдакцыі не была, бо баялася адна ісьці паўз руіны дахаты. Акула ж Акулам і за-станецца. Ён скрыўдзіў ужо шмат людзей, і яшчэ будзе крыўдзіць, рабіць інтрыгі, склокі, помсьціцца на іншых за свае собскія няшчасьці, — дык Бог яму судзьдзя, як кажуць.

Вашая Н. Арсеньева.

Падрыхтоўка да друку й камэнтары Натальлі Гардзіенкі

ЛІСТ ЗІНАІДЫ КАДНЯК ДА АЛЯКСАНДРА КАЛОДКІ

Выклікі эміграцыйнага жыцця беларускім пісьменьнікам, гісторыкам, навукоўцам ды іхныя адказы, на жаль, яшчэ ня так добра вывучаныя нашымі дасьледнікамі. Не пашанцавала ў гэтым сэнсе й Алесю Салаўю. Нават Антон Адамовіч, аўтар адзінага грунтоўнага дасьледаваньня жыцця й дзейнасьці паэта¹, амаль не закранае ягоны побыт у Аўстраліі, дзе прайшлі блізу 30 з 56 гадоў творцы. За гэты час засталася вельмі мала паэтычнай спадчыны Алеся Салаўя, і рэальная творчасць ягоная сапраўды не была плённая. Так далёкая Аўстралія зь дзіўным і прыцягальным, паводле самога паэта, паўднёвым небам стала няветлай мачыхай, што забрала ў яго натхненьне й ахвоту ствараць. Патлумачыць гэта надзвычай складана. Геаграфічная аддаленасьць краіны, спэцыфіка жыцця мясцовых беларускіх асяродкаў ды іншыя чыньнікі паўплывалі на тое, што аўстралійскі пэрыяд паэта застаецца для нас малаведамы. І менавіта таму каштоўнымі ёсьць любыя дакумэнтальныя зьвесткі зь яго.

Прапанаваны ніжэй ліст — сьведчаньне чалавека найбольш блізкага да Алеся Салаўя, ягонай жонкі. Безумоўна, Зінаіда Кадняк бачыла ўсе падзеі й людзей па-свойму. Аднак ейныя няхай і суб'ектыўныя высновы дазваляюць крыху прыўзняць заслону аўстралійскага жыцця паэта. Так, сярод іншага, зь ліста вынікае, што ня толькі цяжкая фізычная праца для патрэбаў сям'і, але й пэўная спэцыфіка ўзаемадачыненьняў у беларускім асяродку Мэльбурну, як і ў іхмат якіх іншых беларускіх цэнтрах у эміграцыі, доўгі час падзеленага паводле палітычнай прыкметы, не спрыяла творчай дзейнасьці Алеся Салаўя. Магчыма сьцьвярджаць, што ён не ўпісаўся ў кантэкст беларускага жыцця асяродку суайчыньнікаў, не знайшоў у іх належнай падтрымкі, ня меў дастаткова аднадумцаў. Аднак прычынай гэтага мог быць, сярод іншага, і ўласны характар паэта. Алесь Салавей

¹ Адамовіч А. Так пяю Салавей // Адамовіч А. Творы. Нью Ёрк: БІНІМ, 2003. С. 394—609.

знаходзіў мала прымянення сваім творчым здольнасцям у межах дзейнасці беларускіх арганізацый Мэльбурну: тут не было трывалых уласных пэрыёдыкаў і магчымасцяў рэгулярна друкавацца, радзей праіснавала таксама нядоўга. Напэўна, адыграла сваю ролю й тое, што асобай, якія маглі адпаведна ацаніць ягоную творчасць, стаць разумнымі крытыкамі, побач не аказалася. Вось і кніга паэзіі Аляся Салаіа „Нятускная краса“ рыхтавалася й пабачыла сьвет у Нью-Ёрку.

Складана, тым ня менш, вінаваціць некага канкрэтна ці ўвесь беларускі асяродак у Мэльбурне ў тым, што так цяжка склалася жыццё Аляся Салаіа ў Аўстраліі. Проста паэта быў „надзімным“, жыў ва ўласным сьвеце, часта незразумелым людзям „будзённым“. Але ці вінаватыя ў тым „будзённыя“ людзі? Так склаўся лёс творцы, што пры канцы жыцця ён застаўся сам-насам са сваімі напісанымі й ненапісанымі вершамі.

06.01.1979 г.²

Паважаны сп. Калодка!³

Я дасылаю біяграфію Аляся, не закранаючы жыцця ў Аўстраліі. Аўстралійскае жыццё Вам вельмі добра знаёмае. Шкада, што яно стала такім цяжкім да яго. Я ўвесь час шкадавала, што не паслухала парады жонкі мастака П[ётры] Мірановіча, зь якой я пазнаёмілася ў Вене, а потым давялося яшчэ жыць які час у адным лягеры Глязэнбах, недалёка Зальцбургу. Яна мне раіла не пагаджацца ехаць у Аўстралію, бо

² Рэдакцыя „Запісаў“ выказвае падзяку Валеру Булгакаву, у прыватным архіве якога захоўваецца копія гэтага ліста, за дапамогу ў публікацыі.

³ **Калодка Аляксандар** (14.12.1911 — 15.11.1985), беларускі грамадзкі дзеяч у Аўстраліі, магістар права. У траўні 1948 г. прыехаў у Аўстралію, працаваў на цукровых плянтацыях у Кўінслэндзе, а пазьней — рабочым у Мэльбурнскім порце. Арганізатар Сэктару Рады БНР у Аўстраліі, першага Беларускага Клубу ў Мэльбурне. Адзін з заснавальнікаў Беларускага Аб'яднання ў Аўстраліі, сябра Згуртаваньня Беларусаў у Вікторыі, Згуртаваньня Беларускіх Камбатантаў, Каардынацыйнага Камітэту Беларускіх Арганізацыяў у Аўстраліі, Беларускага Цэнтральнага Камітэту ў Вікторыі. Сталы аўтар зацемак пра жыццё беларусаў Мэльбурну ў газэтах „Бацькаўшчына“ й „Беларус“. Сябра Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва.

там, у глушы, загінем. Калі я адмоўлюся ехаць, то не паедзе й Алесь. А я думала, нам прыйдзеца працаваць фізычна, Алесь ні да чаго не падрыхтаваны, бо работа канвэрная, трэба быць хуткім і спрытным, на што ён ня меў здольнасці. У Аўстраліі ж, як пісалі, працуюць павольна. Мелі вырабленыя дакумэнты ў ЗША й Аўстралію. Чакалі, куды прыйдзе вызаў першы, прышоў у Аўстралію, сюды й прыехалі. Думку, каб паехаць у Аўстралію, наддаў А[нтон] Адамовіч. Алесь захапіўся зусім нязнаным Новым Сьветам з новым сузор'ем, новым небам. Пісаў, што шматлікія збіраюцца ехаць сюды. Але Алесь прыехаў першы. Ён, добра разгледзеўшыся, напісаў, якія пэрспэктывы чакаюць інтэлектуальных працаўнікоў у будучым (яго не цікавіў матэрыяльны бок жыцця). Атрымаўшы гэты ліст, яны павярнулі аглоблі ў ЗША. Потым яго стараліся сыцягнуць адсюль. Двойчы пасылалі афіцыйнае запрашэньне на працу ў Радые Лібэрты⁴. Ён адмовіўся з прычыны той, што на радзіме засталіся ягоныя брат з сястрой і сваімі сем'ямі⁵. Ён быў нарэдка дзіўнай асобай. Мне прыходзілася часта сустракацца зь пісьменьнікамі й паэтамі, як у Бэрліне, так і ў Зальцбургу, ягонымі сябрамі, як сваімі, гэтак і ўкраінскімі. Яны стараліся зьмірыцца са сваім лёсам, былі шмат рэчаістымі. Стараліся набыць неабходную асьвету, каб у будучым не працаваць фізычна, каб мець болей магчымасьцяў займацца ўлюбёнай працай. Многія мелі сем'і, дзеці для іх былі пацехаю, стараліся быць блізкімі зь імі. Алеся ж нічога не цікавіла. Ён жыў у прыватным сьведзе надзянным. Мне здаецца, ён ніколі па-сапраўднаму не апусьціўся на зямлю абедзьвюма нагамі. Напрыклад, ён строіў пляны, яму здавалася „ўсё як мае быць“, як ён заўсёды казаў, а калі пойдзе ды яшчэ памоліцца Богу, то ўжо зусім будзе добра. Але так не заўсёды было, як ён плянаваў. І тады ён у распачы ўцякаў ад рэчаіснасьці ў палон, ці царства алькаголю. Ён стараўся змагацца зь ім, і верыў, што толькі стоіць яму пайсьці ў „гэтую клініку“, што ў Морэлянд⁶, і ўсё будзе „як мае быць“. Але, каб вырвацца з палону алькаголю, патрэбна было сапраўды быць моцным сілай волі, патрэбна было цяпець, да чаго ён не прывык.

⁴ Радые Лібэрты („Вызваленьне“, пазней „Свабода“), беларуская рэдакцыя гэтага радыё працавала ад траўня 1954 г. у Мюнхэне.

⁵ Маюцца на ўвазе сястра Аля, што нарадзілася ў 1923 г., ды брат Лявон — 1929 г.

⁶ Морэлянд (Морэлэнд) — раён ў Мэльбурне.

Найцяжэйшыя часы для яго былі пару гадоў пасяля арышту бацькоў⁷. Калі ж ён пайшоў на працу ў Лагойск, атрымоўваў нядрэнну зарплату, бо апрача заст[упніка] рэдактара газеты ён пісаў артыкулы й вершы, за што плацілі ганарар⁸. У ваенны час пакутваць яму па-сапраўднаму шмат не давялося, як, прыкладам, Вам⁹, хіба толькі голад, а хто яго не зазнаў? Ажаніўся, лічыў гэта за няшчасьце, але ж я яго ніколі не трымала. Праўда, быў вельмі рады, калі нарадзіўся першы сын, але на зьяўленьне апошніх двух лічыў за няшчасьце¹⁰. А ён жа іх не выхоўваў. Ён ня ведаў, колькі каштавалі кніжкі, уніформы ды ўсё другое, бо гэта ўсё было маім абавязкам, я плаціла за ўсё, ён жа гэтыя расходы падаваў у таксэйшн¹¹. Між тым, толькі сям'я яго ўтрымоўвала, бо такім незарадным у жыцці ён загінуў бы даўным-даўно. Я старалася як мага аблегчыць ягоны стан жыцця. Часта яго дакаралі за тое, што ён бярэ мала ўдзелу ў беларускім жыцці (яскравей адказаў у вершы „Мала“¹²).

⁷ Бацькі Алеся Салаўя былі арыштаваныя ў 1937 г., бацька памёр у Сібіры, а маці вярнулася толькі празь дзесяць гадоў і хутка таксама памерла ў Менску.

⁸ Алеся Салавей працаваў у Лагойску на пасадзе заступніка адказнага рэдактара раённай газеты ад лютага 1940 г. да чэрвеня 1941 г.

⁹ Маецца на ўвазе тое, што Аляксандар Калодка у 1943 г. арыштаваны вялейскім гестапа. Быў вязьнем канцэнтрацыйных лягераў у Асьвенціме, Біркенаў, Бухэнвальдзе й інш.

¹⁰ У паэта было трое дзяцей: першы сын Міхась нарадзіўся ў 1946 г., дачка Ганна — у 1947 г., другі сын Юры — 1950 г.

¹¹ Taxation — зьбіраньне падаткаў.

¹²

МАЛІА

*Спытаюцца ў цябе трыбуны масаў:
чаму майчыш так шмат і творыш мала?..
У сьвеце хварбаў радасных і красаў
кальчэ з холаду зямная гала.
Ствары мэлёдыю вясны, музыка,
яшчэ й сыграй, каб маса не праспала
сьвітаньня прыйсьцьнага. Ды пальцы — смыка
і струн іскрыпкі не краналі здаўна.
Ня вобразы ў суладнасьці вялікай,
а зьлітыя ў вадно — і флёра й фаўна
твой зрок заслоньвалі. Цягнуў ты лямку
кавалка хлеба дзённага бясслаўна, ♪*

Ён быў не палітык, што яго шмат вершаў было патрыятычных, то гэта так, бо ён верыў у тое, што пісаў, але з гадамі ён траціў надзею на будучыню. Ён пісаў мастацкія вершы на вышыні клясычнай літаратуры. Яму хацелася, каб мова беларуская была ня мовай „простаў“, як пераважна думаюць нашыя будзённые людзі й саромеюцца ў ёй гаварыць, карыстаюцца расейскай або польскай мовамі.

Памятаеце, калі яшчэ жыў У[ладзімер] Аксцючыц¹³... Тады яшчэ беларусы ня мелі свайго Дому, а як была пастаўлена культурная справа? Тады Алесь з галавой акунуўся ў гэту працу, будучы культурным

☞ і біўся ў пазачыненую клямку
кавадла й молата, рыдлёўкі й кіркі.
Ты меў адну прызначаную рамку —
ублізь і ўдалеч, удаўжкі і ўшыркі —
мятлу, мяшкі з піаніцаю ці соляй.
Згінаўся горб — і неба водбліск зыркi
ня мог, пануры, ты разгледзець болей.
...Прыгноблены і стомай, і зьмярканьнем,
ня цешаны дабром, хвалёнай воляй,
сядаў тварыць, іграць. Ды парываньнем
цябе натхняла Муза неахвотна.
О, лепш было маўчаць з убогім граньнем,
бязь сябры доўга плачучы маркотна,
бязь Бацькаўшчыны плачучы заўсёды...
Душа няўстрым пакутвала гаротна,
сузорны шлях да вышняй насалоды
шукуючы ў празьмерлівым гарэньні.
Натуга сіл падушжала нягоды —
і захлыналася чуцьцё ў натхненні.
Ты йзноў сядай. Сугучны хор бязьлікі
гучэў у дыямэнтавым тварэньні.
Тады ў вакрыленых руках музыкі
іскрытка валадарна, думна грала.
Луналі з крышталёвых тонаў зыкі —
скутыя зыкі — іх было так мала...

1952

¹³ **Аксцючыц Уладзімер** (22.07.1922 — 13.03.1965), беларускі грамадзкі дзеяч у Аўстраліі, адзін з актыўных удзельнікаў Згуртаваньня Беларусаў у Вікторыі.

рэфэрэнтам¹⁴. Колькі было падрыхтавана і пастаўлена пастановак, дэкламацыяў пры кожнай нагодзе. Тады ён не шкадаваў часу і да чаркі прыкладаўся вельмі мала. Тады зь ім яшчэ лічыліся і слухалі ягонай парады ў мове, яго яшчэ выдзялялі.

Але чым больш жываліся зь ім, тым больш рабілі яго нікчэмным. У [ладзімер] Шнэк¹⁵ зрабіўся адным з заядлых яго ворагаў, а чаму? Бо ён адмовіўся паправіць „ягоную“ гістарычную аповесць „Драбы“, матывуючы тым, што яе трэба перарабіць усю, на што ён ня мае часу, дый тады твор стане не яго. Ён выдаў „Драбы“ без Алесья, ня ведаю, ці папраўляў хто, ці не. Алесь жа лічыў, друкаваць трэба тое, што сапраўды напісана на высокім узроўні. У нас тут, як ведаецца, разьвялося шмат паэтаў, і кожны сягае ўвысь.

Памятаю, як купілі Беларускі Дом¹⁶, ён казаў: „Вось і сцэнка ёсьць, хоць невялічкая, але ж усім можна будзе зрабіць штосьці“. Але як ставіліся да яго? Што рабіла „паважаная“ (ня мной) спадарыня Яц-

¹⁴ Культурны рэфэрэнт — пасада ў Згуртаваньні Беларусаў у Вікторыі (а таксама, магчыма, у Беларускім Цэнтральным Камітэце ў Вікторыі), якую займаў Алесь Салавей. Прадугледжвала абавязкі падрыхтоўкі інфармацыйных паведамленьняў да разнастайных нацыянальных сьвяткаваньняў.

¹⁵ **Шнэк Уладзімер** (псэўд. Случанскі, 23.03.1927 — 03.02.1995), беларускі пісьменьнік, вайсковы і грамадзкі дзеяч у Аўстраліі. Хутка па прыезьдзе ў Аўстралію (1950) далучыўся да беларускай грамады ў Мэльбурне, стаў сябрам Беларускага Аб'яднаньня ў Вікторыі, узначаліў скаўцкі зьвяз „Усяслаў Чарадзей“. Шмат займаўся літаратурнай дзейнасьцю, выдрукаваў у 1958—1960 гг. гістарычную аповесць „Драбы“, а таксама ўласным коштам выдаў паэму Лявона Случаніна „Рагнеда“. Сябра Беларускага Вызвольнага Фронту, займаў розныя пасады ў гэтай арганізацыі ў Аўстраліі, выдаваў часопіс „На Варце“ як орган Краёвага Штабу БВФ і гумарыстычны часопіс „Ёрш“. Ад 1982 г. у рангу маёра стаў кіраўніком Краёвага Штабу БВФ, а ў 1986 г. ужо як палкоўнік прызначаны заступнікам начальніка Галоўнага Штабу БВФ. Падрыхтаваў і выдаў альбом „Беларуская Краёвая Абарона“ (1984). Удзельнічаў у Канфэрэнцыях Сусьветнай Антыкамуністычнай Лігі (1987, 1989), Пленуме БЦР (1988). Ад 1990 г. — сакратар управы Беларускага Цэнтральнага Камітэту ў Вікторыі. Удзельнік Першага Зьезду Беларусаў Сьвету ў Менску ў 1993 г.

¹⁶ Беларускі Дом у Мэльбурне быў набыты намаганьнямі мясцовай беларускай грамады ў 1972 г.

кевіч¹⁷? Ці сказала яму аб намеры паставіць п'есу (а ён жа быў культурны рэфэрэнт)? Ня памятаю, ці змаглі яны паставіць гэту п'еску. Нават не заікнуліся. Яна хацела мець лепш сп. Ш. за суфлёра, што ледзь чытаць умеў.

А калі перадаваліся беларускія перадачы ў радыё¹⁸? Тыя артыкулы, якія падрыхтоўваў ён, як Вы са сп-ний Яцкевіч прыдзіраліся за кожнае слова. Памятаеце „Мурэй“, колькі Вы сапсавалі нэрваў за гэта, а ён быў правы¹⁹. А хто ведаў лепш беларускую мову, як ня ён? Ён ёю толькі й жыў і ўсё сваё жыццё да апошняга часу цікавіўся кожным новым словам, як у даўнейшай, першапачатковай мове, гэтак і цяперашняй на Бацькаўшчыне.

А недавер? Часамі было, калі ён завітае неспадзявана да аднаго ці другога Міколы²⁰, а там абгаварваліся пытаньні аб дзейнасьці Рады

¹⁷ **Яцкевіч Эўлалія** (нар. 03.09.1923 на Віленшчыне), беларуская грамадзкая дзяячка ў Аўстраліі. Жонка Даната Яцкевіча. У 1949 г. выехала зь сям'ёй у Аўстралію. Першыя гады жыла ў Брысбэне, дзе разам з мужам займалася актыўнай грамадзкай дзейнасьцю, была старшынёй Згуртаваньня Беларускіх Жанчын у Аўстраліі, створанага пры Задзіночаньні Беларускіх Вэтэранаў. У 1956 г. разам зь сям'ёй перабралася ў Мэльбурн, дзе таксама далучылася да грамадзкай дзейнасьці. Адна з арганізатараў і настаўніца першай і другой беларускіх школ. Кіравала беларускім мяшаным хорам пасля сьмерці яго стваральніка Пётры Мікуліча. Сяброўка Беларускага Цэнтральнага Камітэту ў Вікторыі і цягам 1977—1980 гг. ягоная старшынька. У 1976—1978 гг. — ініцыятарка стварэньня й галоўная супрацоўніца беларускай рэдакцыі радыё ЗЗЗ у Мэльбурне.

¹⁸ Беларускія перадачы радыё выходзілі ад сакавіка 1976 да ліпеня 1977 г., калі былі ліквідаваныя разам з радыёстанцыяй ЗЗЗ, на якой яны дзейнічалі. Ініцыятаркай і старшынькай была Эўлалія Яцкевіч.

¹⁹ Мурэй (*Murrey*) — найвялікшая рака ў Аўстраліі. Беларускія эмігранты часцей яе называлі сутучна з ангельскім вымаўленьнем ракой „Мары“. Верагодна, менавіта пытаньне правільнага напісаньня й вымаўленьня гэтай назвы ў беларускай мове й выклікала канфлікт, што згадваецца ў лісьце.

²⁰ Маюцца на ўвазе два беларускія грамадзкія дзеячы ў Аўстраліі: прафэсар Мікола Нікан і Мікола Скабей. **Нікан Мікола** (03.01.1908 — 16.06.1999). Нарадзіўся ў Варшаве. У 1929 г. служыў у польскім войску, пасля — настаўнічаў у Беларусі, выкладаў на настаўніцкіх курсах у Горадні. У 1939 г. быў арыштаваны савецкімі ўладамі й высланы ў Варкуту. Ад 1942 г. — у войску генэрала Андэrsa. У шэрагах 2-га польскага корпусу прайшоў праз

БНР²¹, гутарка сьціхала. Нават Аксцющ меў большае значэньне, бо ён быў заходнік. А Алесь быў „крывіч“, хаця і ўсходнік²², ён лічыў сябе нашчадкам крывічоў.

♣ Сырыю, Эгіпет, удзельнічаў у вайсковых апэрацыях у Італіі. У 1947 г. дэмабілізаваўся ў рангу капітана. Браў актыўны ўдзел у арганізацыі Згуртаваньня Беларусаў у Вялікай Брытаніі. У 1952 г. пераехаў на сталае жыхарства ў Мэльбурн, дзе адразу далучыўся да беларускага грамадзкага жыцця. Выконваў розныя абавязкі ў беларускіх арганізацыях Мэльбурну: быў сакратаром Згуртаваньня Беларусаў у Вікторыі, сакратаром Беларускага Цэнтральнага Камітэту ў Вікторыі. Доўгі час быў прадстаўніком БЦКВ у Радзе Паняволеных Народаў. Выкладаў беларускую мову й геаграфію ў беларускай школе ў Мэльбурне. Адзін з ініцыятараў набыцця Беларускага Дому, падтрымаў ідэю арганізацыі Сустрэчаў Беларусаў Аўстраліі. Доўгія гады распаўсюджаў беларускую прэсу ў штаце Вікторыя й быў сталым карэспандэнтам з Мэльбурну розных эміграцыйных выданняў.

Скабей Мікола (23.10.1905 — 07.12.1992). Дэлегат Другога Ўсебеларускага Кангрэсу, адразу па сканчэньні якога выехаў зь Беларусі ў Нямецчыну. У 1948 г. прыехаў у Аўстралію. Нейкі час узначальваў Сэктар Рады БНР у Вікторыі. У 1950-х гг. быў на чале Згуртаваньня Беларусаў у Вікторыі, а пасля стварэньня агульнага Беларускага Цэнтральнага Камітэту стаў першым ягоным кіраўніком і далей рэгулярна абіраўся на гэтую пасаду цягам 1960—1980-х гг. Пры ягоным кіраўніцтве была наладжаная праца чарговай беларускай школы. Адзін з ініцыятараў набыцця Беларускага Дому й удзельнік управы Каапэратыву Беларускага Дому. Актыўна падтрымаў ідэю Сустрэчаў Беларусаў Аўстраліі. Меў цесныя сувязі зь беларускімі эмігрантамі ў іншых краінах сьвету, і ў прыватнасьці, з прэзыдэнтам Рады БНР Міколам Абрамчыкам.

²¹ **Рада БНР у Аўстраліі.** Пра стварэньне прадстаўніцтва Рады БНР у Аўстраліі на чале з Аляксандрам Калодкам было абвешчана ў 1949 г. Аднак менавіта як Сэктар арганізацыя пачала дзейнічаць каля 1951 г. У склад яе ўваходзілі: доктар Пётра Гайдзель, Аляксандар Калодка, Аляксей Васіленя, доктар Язэп Малецкі, Мікола Скабей, прафэсар Мікола Нікан. Галоўнай мэтай арганізацыі было шырокае прадстаўніцтва беларусаў у Аўстраліі, падтрыманьне цеснай сувязі з прадстаўнікамі БНР у іншых краінах. Цягам 1950—1990-х гг. у Аўстраліі дзейнічалі 23 радныя БНР.

²² Маюцца на ўвазе часам даволі халодныя ўзаемадачыненьні былых жыхароў Заходняй і Ўсходняй Беларусі, што адчуваліся й на эміграцыі.

Я шкадую, што аб сапраўдных абставінах не напісала А[нтону] Адамовічу, можа б, ён падзейнічаў на Алесь, каб выехаць адсюль. Прыехаўшы сюды, пабыўшы пару дзён, ён сам зарыентаваўся, у якой абстаноўцы апынуўся Алесь, і дакараў мяне, чаму я нічога не напісала яму аб гэтым²³.

Ведаю, што недаспадобы будзе гэты мой ліст.

Як была калісьці за тья злашчадныя расьпіскі. Тады я ня ведала, што папала якраз пальцам у лоб. М[ікола] Н[ікан] і сьняння кажа, што гэта было патрэбна. М[ікола] С[кабей] заняў другую пазыцыю, кажучы, што быў супроць. Ніколі не паверу, бо ён ня быў з тых, каго можна было пераканаць або перацягнуць на свой бок²⁴. І яшчэ балюча адно, што як падалі ў прэсе, так і паміж усімі вамі адно перакананьне: памёр таму, што піў. А ён стаў ахвярай таму, што ня мог пастаяць сам за сябе. Такі паляк Адам, якому пашчасыціла на той працы²⁵ быць ад самага пачатку прыезду і за болей як 20 гадоў працы выбіўся ў *livinghad*-ы²⁶, а потым стаў *forman*²⁷, мог зьдзекавацца над ім. Апошнія ягоняы з тыдні працы у час адпачынку спрычыніліся да ягонаі сьмерці. Напружаная праца пры тэмпэратуры да 130²⁸, ля закалачных печав, а галоўнае стрэс, духовае перажываньне, зьдзек над ягонаі душой — вось што спрычынілася яго сьмерці. Спецыялістыя гэта пацьвердзілі. „Памёр на моры ў часе купаньня“, бо я яго ўзяла, каб адпачыў, быў ён у вельмі дрэнным стане. Веру ў тое, і ніхто з вас мяне не пераканае, каб дажыў да пэнсіі, калі б ня трэба было працаваць на „хлеб штодзённы“, ён бы шмат яшчэ напісаў, бо жаданьне пісаць перамагло б. Ведама, зусім піць не перастаў бы, бо гэта дапамагала яму ляцець увысь, да зораў, у царства музаў.

Прашу прабачыць, калі што не падабаецца з успомненага.

З прывітаньнем да Вас

З[іна] Кадняк.

Прадмова й падрыхтоўка да друку Натальі Гардзіенкі

²³ Антон Адамовіч прыежджаў у Мэльбурн у часе Першай Сустрэчы Беларусаў Аўстраліі на пачатку студзеня 1977 г.

²⁴ Немагчыма аднавіць сэнс падзеяў, пра якія ідзе гаворка.

²⁵ Апошнія месяцы свайго жыцця Алесь Салавей працаваў цяжка фізычна простым працаўніком на адной з мэльбурнскіх фабрык.

²⁶ *Livinghad*, магчыма, *livinghead* — маецца на ўвазе назва якойсьці невялікай кіраўнічай пасады.

²⁷ *Forman* — брыгадзір.

²⁸ 130° F — блізу 55° C.

Алесь Салавей на месцы сваёй будучай сьмерці. Торкўэй (Аўстралія), 1977 г.
[Да „Ліста Зінаіды Кадняк да Аляксандра Калодкі“]

Алесь Салавей і Зінаіда Кадняк з унукамі. Торкўэй (Аўстралія), 1977 г.
[Да „Ліста Зінаіды Кадняк да Аляксандра Калодкі“]

Мікола Скабей, Антон Адамовіч і Алесь Салавей у Мэльбурне (Аўстралія), 1977 г.
[Да „Ліста Зінаіды Кадняк да Аляксандра Калодкі“]

Алесь Салавей, Міхась Кулага, Зінаіда Кадняк і Мікола Скабей. Мэльбурн, 1968 г.
[Да „Ліста Зінаіды Кадняк да Аляксандра Калодкі“]

Маці. 1939 г.
[Да артыкула Лявона Юрэвіча „Дзеці БССР“]

Бацька. 1952 г.
[Да артыкула Лявона Юрэвіча „Дзеці БССР“]

Дзед. 1956 г. [Да артыкула
Лявона Юрэвіча „Дзеці БССР“]

Язэп Дыла ў Саратаўскай вобласці чытае лекцыю мясцовым жыхарам.
[Да артыкула Лявона Юрэвіча „Дзеці БССР“]

ДЗЕЦІ БССР

У 1969 г. зь вялікай помпаю сьвяткавалася 50-годзьдзе БССР. Тады яшчэ быў жывы Язэп Дыла.

Ужо было па 20-м і 22-м зьездах КПСС, якія „асудзілі“ „культ Сталіна“. Былі абвешчаныя „адліга“ і „рэабілітацыі“... Вы думаеце, па Я. Дылу паслалі самалёт? Каб прывезьці на юбілейныя ўрачыстасьці ганаровага госьця — адзінага, хто застаўся яшчэ ў жывых ізь сяброў 1-га ўраду БССР? І ня блізка!

Менск гарэў ад чырвані сьцягоў. Грымелі аркестры. Янычарам Масквы раздаваліся ардэны... А дзесь далёка, на глухой ускраіне чужога Саратава, самотна дажываў свой век (яму было каля 89) апошні „айцец“ БССР. Ён пражыў там яшчэ да 1973 г. і на 42-м годзе ссылкі з БССР памёр.

Аўген Калубовіч¹

Гэта было падчас сумеснай выцечкі з бацькамі ўлетку 1981 г. у Заслаўе, калі ў мясцовай кнігарні яны набылі — зь незразумелым для мяне тады ўзрушэньнем і здзіўленьнем — томік Язэпа Дылы². Гэтак і стаяў ён на паліцы нашае кніжніцы поруч са зборнікамі Каруса Каганца й Ядвігіна Ш., вабячы напачатку ня столькі сваім зместам, колькі бацькоўскім стаўленьнем. Калі ж трэба было рабіць курсавую працу ва ўнівэрсытэце, асаблівых ваганьняў у пошуках кандыдатуры не было: Язэп Дыла пісаў блізу тае тэмы, што захапляла ў творах Караткевіча, у легендарнай „Памяці пра легенды“³ й якая пазьней прывядзе да творчасьці Юркі Віцьбіча („Арцыбіскуп і сьмерд“, „Лшоно Габоо Бійрушалайм“), а ад яго — да ўсяе літаратуры эміграцыі.

Заняўшыся вывучэньнем біяграфіі аўтара, я, натуральным чынам, сутыкнуўся зь безьліччу гісторыяграфічных праблемаў. Людзі, што

¹ Калубовіч А. „Айцы“ БССР і іхны лёс // Калубовіч А. Крокі гісторыі: Дасьледаваньні, артыкулы, успаміны. Беласток—Вільня—Менск, 1993. С. 131.

² Дыла Я. Творы. Мн., 1981. — 351 с.

³ Тарасов К. Память о легендах. Мн., 1984. — 143 с.

мелі хоць якое дачыненне да архіваў, да постаці Дылы, упарта адсылалі да энцыклапедыяў, да картатэкі будучага шасьцігамовіка „Беларускія пісьменьнікі“. Найбольш карысна тут надарылася праца Аўгена Калубовіча „Айцы БССР“, якая ня толькі ўтрымлівала звесткі пра Дылу, але дзіўным чынам паспрыяла больш зацікаўленаму погляду на гісторыю ўласнай сям’і. Штосьці ў маім уяўленьні яднала Язэпа Дылу зь дзедам, якога ніколі ня бачыў і ад каго засталася толькі вялізная „Кулінарыя“, набытая ім для маці за шалёныя як для нашае сям’і на тых часы грошы — 50 рублёў, ладны кавалак з 800 рублёў — кампэнсацыі, атрыманай за 17 гадоў Сібіры. Міне яшчэ некалькі дзесяцігодзьзяў, і дзякуючы гісторыку Натальлі Анофранцы я змагу прачытаць наступны дакумэнт:

1. карточка №1202
2. Юревич Казимир Фабианович, 09.05.1889 г.
3. место рождения — дер. Вязанка Минского р-на
4. национальность — поляк
5. образование — незаконченное начальное
6. беспартийный
7. происхождение (крестьяне, рабочие, дворяне и т. д.) — прочие
8. должность — ст. повар
9. место работы — фабрика „Октябрь“
10. адрес — Газетный пер. 20
11. арест — 23.08.38 г.
12. осуждён — 14.11.38 г.
13. обвинение — польский шпион-двойник
14. орган осуждения — „тройка“
15. статья — 68 УК БССР
16. мера — 10 лет ИТЛ
17. место — Лагункт Островное Архангельской области
18. освобождён — XX (без даты) 08.48 г.
19. реабилитирован — 27.11.54 г.
20. До ноября 1954 г. в ссылке в Красноярском крае
21. Освобождён полностью 19.01.55 г.
22. Сведения — В КГБ БССР № дела: 3705-С (архивный номер)

Распукуваючы звесткі пра Язэпа Дылу, я ня мог вызваліцца ад думак пра народжанага ў Вязынцы дзеда-беларуса зь лягернаю мянушкаю „Стары Урка“, адзінаю віною якога было „польскае“ імя; пра маці, якая да дзедавай „віны“ дадала ўласную, застаўшыся ў часе вайны на „акупа-

ваных тэрыторыях⁴ — у Кушылянах, роднай вёсцы сваёй матулі, маёй бабці, за два дамы ад Багушэвічавай сядзібы; пра тату, выгнанага зь філялягічнага факультэту БДУ за касмапалітызм. Пра лёс дзяцей БССР.

У пошуках матэрыялаў пра Язэпа Дылу зьвярнуўся ў Цэнтральны дзяржаўны архіў-музэй літаратуры й мастацтва БССР, дзе захоўваўся архіў пісьменьніка, і неўзабаве атрымаў афіцыйны расейскамоўны адказ за подпісам тагачаснага дырэктара Г. І. Сурмач, што, маўляў, мне як студэнту трэба мець адпаведны ліст з унівэрсытэту з подпісам прарэктара й глумачэньнем неабходнасьці такой працы. Заканчваўся 1987 год.

Тым часам я ўжо быў у кантакце з дачкою Язэпа Дылы, Ганнаю, якая, што праўда, пісала толькі па-расейску й мала магла распавесці пра бацьку; з Адамам Мальдзісам, укладальнікам „Твораў“ пісьменьніка, ад якога безвынікова намагаўся выпрасіць пачытаць Дылавы ўспаміны, толькі ўрываек зь якіх быў выдрукаваны. Адам Іосіфавіч відавочна нэрваваўся, недагаворваў і абмежаваўся агульнымі энцыкляпэдычнымі фактамі. Ён быў бы рады адпрэчыць мяне адразу, але асабістая просьба добрага бацькавага знаёмага, на той час дырэктара Інстытуту літаратуры Акадэміі навук В. А. Каваленкі не дазваляла тое зрабіць.

Я не асабліва бедаваў, бо паўгады як ліставаўся з Рыгорам Родчанкам, кнігі якога Аляксей Каўка ставіў у адзін шэраг з працамі Адама Мальдзіса й Генадзя Каханоўскага⁴.

„Гор. Слуцк, 12.05.1987

Дарагі Лявон!

Калі я прачытаў Ваша пісьмо (ліст), то падумаў. Вось першы малады чалавек, які хоча ўзяцца за Дылу. А ці падніме ён гэтага волат, бо Дыла — гэта не Ядвігін Ш. і не Мікола Лобан?

Прозьвішча Ваша дае падставу меркаваць, што зь цягам часу Дылу Вы зможаце падняць (Юрэвіч — тут корань „юр“, мора).

Калі М. Лобан некалі напісаў рэцэнзію на зборнік Я. Л. Дылы⁵, то я тады ж адразу даў адказ на яе, але ЛіМ яго не надрукаваў, бо Лобан быў ужо цяжка хворы, і мой адказ дабіў бы яго, скараціў бы яго жыцьцё. Лобан быў таленавіты пісьменьнік, мовазнаўца, але ён дзіця ў параўнаньні з Дылам.

⁴ Каўка А. Жывом! Старонкамі беларускага самапазнаньня. Масква—Менск, 1997. С. 43.

⁵ Лобан М. Рэальнасьць і вымысел // Полымя. 1982. №8. С. 218—219.

Дыла — заснавальнік гістарычнага жанру ў беларускай літаратуры. Яго раман „На шляху з варагаў у грэкі“ — гэта, кажучы словамі Лермантава, геніем распачатая праца, у якой няма канца. Каб Язэп Лявонавіч скончыў гэты свой раман, то ён быў бы ня геній, а ўсяго толькі талент. Жыцьцё не дало яму матэрыялаў для канца рамана. Таму ён і застаўся незавершаны.

Растлумачу крыху падрабязней гэту сваю думку. Над раманам „На шляху з варагаў у грэкі“ пісьменьнік працаваў у 1944—1945 гг., калі „лёд крануўся“ (крыгаход ёсьць і ў рамане). Тады вызвалялася ад фашыстаў Беларусь. Дыла, відаць, спадзяваўся, што гэта сапраўдная вясна, і ён, як герой яго рамана, вернецца ў Сьвіслачаны (Менск). Але да сапраўднай вясны для людзей зь ягоным лёсам было яшчэ далёка. Толькі пасля XX зьезду КПСС многія зь лёсам Дылы вярнуліся на радзіму. К таму часу пісьменьніку было ўжо 80... Ён быў стары, слабы і вярнуцца ня змог. Адсюль і незавершаны раман.

Як бачыце, раман пісаўся пра часы Кіеўскай Русі, але адначасова й пра свой час пісаў Дыла. Марксізм, як памятаеце, патрабуе аналіз твора рабіць з улікам часу яго напісаньня. І гэта адзіная правільная мэтадалёгія.

Скажу яшчэ. Той, хто асьмельваецца брацца за складаную творчасць Я. Дылы, павінен памыць рукі, пачысьціць зубы і прапаласкаць рот, бо ён дакранаецца да творчасьці генія. Калі хто асьмеліцца стрэліць у Дылу з „нагана“, то Дыла стрэліць у яго з гарматы самага вялікага калібру.

Геній і пішуць каструбавата. Мова іх ня гладкая, „няправільная“. У генія свая граматыка. Таленты ж пішуць гладка, прыгожа, хутка і многа.

Улічыце ўсё гэта пры аналізе мовы твораў Язэпа Лявонавіча, але ўлічвайце ўсё гэта далікатна, бо і сярод вучоных знойдуцца такія людзі, якія скажуць: вы перабольшваеце значэньне творчасьці гэтага пісьменьніка.

...У Дылы было вельмі складанае жыцьцё. Ён быў на 2 гады старэйшы за Купалу і за Коласа, а гісторыю беларускай культуры ён ведаў лепш за гэтых пісьменьнікаў. Колас прыслухоўваўся да парадаў старэйшага ад яго Дылы.

У мове Дылы няма коласаўскага бляску, няма „правільнасьці“. І ў гэтым яго сіла. Мова Дылы — магутная. Дый сам ён быў магутным чалавекам, які пражыў 93 гады.

Не глядзіце на Дылы па юнацкай звычцы зверху ўніз. Да разуменьня Дылы трэба дарастаць. Калі Вы ўсур'ез зацікавіліся ягонай творчасцю, то яе Вам хопіць ня толькі на курсавыя й дыплёмныя працы, але й на кандыдацкую дысэртацыю. Вы першы пачынаеце даследаваць мову Дылы. Першаму заўсёды цяжка, але першы павінен і ганарыцца тым, што ён працуе практычна на цаліне.

Для курсавой работы Вам хопіць зборніка Дылы. Для аналізу вазьміце яшчэ ягоныя перакладныя кніжачкі. Іх каля дзесяці. Усе яны ёсьць у Ленінскай бібліятэцы. Гэта — п'есы. Кніжачкі выдаваліся пад псеўданімам Назар Бываеўскі. Вы іх знойдзеце ў бібліятэцы.

Выбачайце за мой почырк. Між іншым, у Язэпа Лявонавіча быў у апошнія гады почырк яшчэ горшы за мой. Асобныя яго пісьмы я чытаў па 2—3 гады. Пісьмы Дылы ёсьць у Слуцкім краязнаўчым музэі (ня ўсе).

Жадаю посьпехаў у працы. Хацеў бы прачытаць Вашу курсавую працу па творчасці Дылы.

З павагай і сяброўскім прывітаньнем Рыгор Родчанка (Р. Лінкор).

Р. С. Лінкор — мой псеўданім, адзін зь іх.

г. Слуцк
17.05.1987

Дарагі Лявон.

Для курсавой работы Вам хопіць тых матэрыялаў, пра якія я пісаў: 1. Разьдзел у маёй кнізе пра Абуховіча⁶. Бярыце адтуль усё патрэбнае, са спасылкамі, зразумела. 2. З прадмовы А. Мальдзіса да зборніка. 3. У архівах Інстытуту этнаграфіі АН ёсьць рукапісы Дылы. Лісты Дылы я часткова перадаў у Слуцкі краязнаўчы музэй. Там яны ляжаць. Там ляжыць рукапіс Дылы „Сена пана Гельмунта“. Гэты рукапіс прыслаў ён мне. Яго трэба падрыхтаваць да друку. Я ня маю часу й сіл. Вазьміцеся, і ў суаўтарстве з Вамі яго надрукуем. Прыедзьце ў Слуцк на 2—3—4 дні. Папрацуйце ў краязнаўчым музэі. Гасьцініцу я пастараюся для Вас прабіць. Фота Дылы ёсьць у музэі ў Слуцку. Я даваў туды іх. Што датычыцца іншых матэрыялаў, то яны рыхтуюцца. Я збіраюся пісаць нарыс „Язэп Дыла“. Кніжку пляную напісаць таўсэцейшую, чым пра Абуховіча. Там я прайдуся па ўсяму

⁶ Родчанка Р. Альгерд Абуховіч-Бандынэлі: Нарыс жыцця і творчасці. Мн., 1984. — 134 с.

жыцьцёваму й творчаму шляху Я. Дылы, але мне трэба яшчэ ехаць у архівы Ленінграду, Масквы і ў іншых гарадах.

Учора вярнуўся зь Менску. Вазіў свой зборнік вершаў „Дуэль“ пад псэўданімам Р. Лінкор. Даў па некалькі вершаў у „Вожык“, „Звязду“, „ЛіМ“, „Мінскую праўду“, „Беларус“. Стаміўся за тры дні так, што рукі зусім ня слухаюцца.

Ня ўсё вядома й мне пра Язэпа Дылу. Гэта быў вялікі канспіратар. Вось і ўчора я патраціў дзень у Ленінскай бібліятэцы на высьвятленьне аднаго пытаньня пра Дылу. Але пакуль што рана пра тое гаварыць.

Мову Дылы дасьледуйце з розных бакоў.

Жадаю посьпехаў.

Няма сіл пісаць.

З павагай і прывітаньнем Р. Родчанка (Р. Лінкор).

Р. С. Ужо і ў Ленінскай бібліятэцы заведзеныя дзьве пэрсанальныя карткі на творы Р. Лінкора. Там на ўліку мая кніжка пад маім прозьвішчам, а яшчэ пад маім псэўданімам.

Р. Р. С. У „Сене пана Гельмунта“ Дыла піша пра сваё жыцьцё й дзейнасьць у Менску ў часе рэвалюцыі 1905—1907 гг. Гэта якраз той твор, які можна цяпер надрукаваць. Вы лепш будзеце ведаць Дылу з яго. Бярыцеся яго расшыфроўваць. Так, не чытаць, а расшыфроўваць, бо почырк у пісьменьніка быў у апошнія гады неразборлівы, рукі ня слухаліся, як у мяне цяпер. Гэта й будзе мая й Вашая публікацыя. Прапануем „Сена...“ ў „Беларусь“ ці ў „ЛіМ“? Са зноскай: падрыхтавана да друку — Р. Родчанкам і Л. Юрэвічам. Посьпехаў! Мой аспірант! Дзейнічайце!

Р. Р. С. А лісты Дылы да мяне мне друкаваць няёмка. Гэтую публікацыю рабіце Вы самастойна. Я не хачу сябе хваліць.

Яшчэ адзін Р. С. Наішчадкі даруюць нам памылкі, але не даруюць бязьдзейнасьці.

21.05.1987.

Добры дзень, дарагі Лявон!

Дзякуй за інфармацыю. Як бачыш, я адпачыў і почырк крыху стаў лепшы.

Прыяжджай у верасні, як плянуеш. Праўда, тады будзе позна рытываць да друку „Сена...“. Што ж, я сам яго падрыхтую. А пісьмы, якія ў музэі, падрыхтуеш ты. Я даю табе на гэта права, каб у цябе

зьявілася самастойная публікацыя, калі яе яшчэ няма. Ці зробім у суаўтарстве.

Калі пасья сясі будзе час — падскоч. Тады падрыхтуем „Сена...“.
Я некалі яго расшыфруйвай, чарнавікі недзе павінны быць.

Зь якіх ты Юрэвічаў?

Пішы, што табе ўдаецца адишукаць.

Посьпехаў!

Рыгор Родчанка.

Р. С. Мае кнігі: „Абуховіч-Бандынэлі“, „Старэйшая школа Беларусі“⁷, „У паходзе“⁸ — калектыўны зборнік паэзіі. Астатняе ў зборніках (артыкулы), у пэрыёдыцы⁹. Я ўсё ж буду, калі змагу, пісаць пра Язэпа Лявонавіча. У мяне сабралася матэрыялаў пра яго даволі шмат.

28.05.1987

Добры дзень, Лявон дарагі.

Пытаньняў ты наставіў шмат, але ня маю я цяпер часу на ўсе адказваць.

З рэдактарамі спрачацца цяжка. І не зайсьдэ трэба. Копію „Сена...“ мне абяцалі зрабіць у музэі на наступным тыдні. Рукапіс невялікі, менш за „Ў імя дзяцей“¹⁰. Дамоўленасьці пакуль што няма на друкаваньне, але трэба рукапіс. Тады будзе й дамоўленасьць.

Усё ёсьць у Дылы. Сёньня разам з тваім лістом атрымаў ліст і ад дачкі Я. Дылы. Я зь ёю ў гэтым годзе павінен сустрацца.

Прывітаньні!

Р. Родчанка.

Р. С. У мяне шмат напрамкаў у дасьледаваньнях — пэдагогіка, краязнаўства, літаратуразнаўства, гісторыя, паэзія, публіцыстыка. Для аднаго чалавека гэта зашмат, але ж у мяне сем дыплёмаў“.

⁷ Родчанка Р. Старэйшая школа Беларусі. Мн., 1985. — 78 с.

⁸ Родчанка Р. У паходзе // У паходзе: Зборнік паэзіі. Мн., 1985. — 95 с.

⁹ Пазьней выйшлі іншыя кнігі: З вечнага: Зборнік фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў Случчыны / Уклад. Р. Родчанка. Мн., 1990. — 62 с.; Эліксір маладосці: Апаবাদанні, гумарэскі / Уклад. Р. Родчанка, Ю. Рыбнік-каў; Перакл. з укр. Р. Родчанкі. Мн., 1990. — 302 с.; Родчанка Р. Случкая старасветчына: (Факты і разважанні). Мн., 1991. — 69 с.

¹⁰ Аповесць Язэпа Дылы.

Неўзабаве я наведаў у Слуцку Рыгора Родчанку. Заплаціўшы за нумар у паўпустым месцічковым гатэлі, зазваніў да яго дадому, дамаўляючыся пра час спатканьня. Празь якую гадзіну ён сустрэў мяне, сядзячы на разабраным ложку, выглядам нагадваючы не Язэпа Лявонавіча, як мне тое ўяўлялася зь ягоных лістоў, а хутчэй гісторыка Вітала Скалабана. Маленькі пакой, дзе час застыў нібыта на адной гадзіне — шарай, — быў няхлюйна ўпакаваны стосамі паперы, што пад самую столю выціснула рэдкія палічкі з кнігамі. Размова нашая атрымалася не такою, як бачылася студэнту. Магчыма, я быў ня ў час ці мо гаспадар пачуваўся ня добра. Так ці інакш, праз кароткі час разьвітаўся, атрымаўшы, што праўда, у падарунак колькі лістоў Язэпа Дылы й ягоны здымак, і рушыў у музэй. У гатэль больш не вяртаўся, бо адразу з музэю выправіўся на аўтобус.

З Родчанкам мы яшчэ колькі часу ліставаліся, але без асаблівага імпэту. Потым і гэта спынілася. Я абараніў курсавую, пазьней дыплёмную й у Інстытуце літаратуры тэму кандыдацкай дысэртацыі з дапамогаю Навуковага савету сфармуляваў як „Творчасць Язэпа Дылы й жанравае разьвіцьцё літаратуры першай паловы XX стагодзьдзя“, асобныя разьдзелы зь якое выдрукаваў¹¹.

Ці скончыў Родчанка калі нарыс пра Дылу, няведама. Як няведамы мне й лёс кнігі пра Язэпа Лявонавіча, што нібыта пісаў Яўген Лецка (чуў пра тое ў свой час ад Фёдара Янкоўскага). Здаецца, Адам Мальдзіс летуцеў ідэяй зрабіць другое выданьне Дылавых твораў, паўнейшае, без купюраў, толькі й з таго нічога не атрымалася. Копіі „Сена...“ музэй таксама не зрабіў, спаслаўшыся на тэхнічныя складанасьці, у што я, расчывтаючы падораны мне сліцкім краязнаўцам Дылаў ліст, ахвотна веру.

¹¹ Юрэвіч Л. Асаблівае мовы рамана Язэпа Дылы „На шляху з варагаў у грэкі“ // Моўныя адзінкі ў кантэксьце. Зборнік навуковых артыкулаў. Мн., 1991. С. 119—129; Юрэвіч Л. Язэп Дыла і яго гістарычны раман „На шляху з варагаў у грэкі“ // Весці Акадэміі навук БССР. Серыя грамадскіх навук. 1991. №5. С. 103—112; Юрэвіч Л. Гістарычная канцэпцыя рамана Я. Л. Дылы „На шляху з варагаў у грэкі“ // Літаратуразнаўства. Зборнік навуковых артыкулаў. Мн., 1992. С. 21—27; Юрэвіч Л. Язэп Дыла // Энцыклапедыя Гісторыі Беларусі. Т. 3. Мн., 1996. С. 323—324; Юрэвіч Л. „На шляху з варагаў у грэкі“: праблемы гісторыі — праблемы сучаснасьці // Камэнтары: Літаратуразнаўчыя артыкулы. Мн., 1999. С. 49—70.

У рэдакцыю газеты „Шлях Ільліча“ (г. Слуцк).

Паважаны тав. рэдактар!

Хаця і са спазьненнем, вінішую Вас зь вялікім сьвятам 850-га юбілею існаваньня места Слуцку (летапіснага Слуцэску), аднаго са старажытных гарадоў Беларусі. Быць рэдактарам слуцкай газеты „Шлях Ільліча“ — гэта не малы гонар для савецкага журналіста. Ад душы жадаю Вам поўных посьпехаў на сваім пасту!

Прашу прабачэньня, т. рэдактар, за неакуратны „почерк“: мая 86-гадовая рука часта не вытрымлівае доўгага пісьма й пачынае „ня слушацца“.

Зараз я адзін са старэйшых пісьменьнікаў БССР, бо нарадзіўся ў Слуцку ў 1880 г. Вучыўся ў Слуцкай гімназіі, потым у Юр’еве (зараз гэта г. Тарту Эстон. ССР). За ўдзел у студэнцкім рэвалюцыйным руху быў тры разы звольнены, але назад прыняты, а ў 1902 г. звольнены бяз права скончыць навуку ў вузах. Супрацоўнічаў у „Нашай Ніве“. У снежні 1918 г. быў прызначаны і па абвясчэньні БССР працаваў у саставе першага ўраду БССР як нарком працы. У 1921 г. быў прызначаны на сталую працу ў БССР (Менск), то на працу ў гаспадарчых органы (Цэнтралбелсаюз спажываўцаў, інш.), то, канчаткова, па лініі культуры (лектура, Гостэатар, Белгоскіно). У 1930 г. быў пазбаўлены волі і хаця сьледчая камісія ў Менску хацела вярнуць мяне на працу, я атрымаў высылку на 5 г. на Ўрал, але абскардзіў рашэньне і атрымаў палёжку ў сэнсе самастойнага выбару месца пражываньня „мінус 12“. А ў 1957 г. Вярхоўны Савет БССР не прызнаў доказу маёй віны і рэабілітаваў мяне. Пазбаўлены бацькаўшчыны, я мог толькі зьвярнуцца да гістарычнае тэматыкі. За 1931—1934 гг. мною былі напісаны гістарычныя творы з жыцця беларускіх культурнікаў і пісьменьнікаў: з жыцця Скарыны, пад назвай „Падуанскі студэнт“, з жыцця Сьмона Полацкага — п’еса „Прытча пра блуднага сына“, пра Паўлюка Багрыма пад назваю „Юнак з Крошчына“. Апроч таго, мною напісаны гістарычны раман „На шляху з варагаў у грэкі“ і гістарычная аповесьць для дзяцей і юнацтва з часоў татарскага нашэства на Русь — тэмаю я абраў няўдачу аднае спробы Бат’я авалодаць г. Слуцэскам. Назва аповесці „Ў імя дзяцей“. Адбылося гэта ў 1240-х гг. пасля заваяваньня татарамі Чарнігава і Кіева,

калі Батый пачаў наступленьне на Галіцкае княства, і арда, кінутая ім у абход галіцкіх гарадоў, павінна была авалодаць Случэскам і Туравам. Гераічная абарона Случэска нечакана для татар не дала Батыю магчымасьці здзейсьніць плян і авалоданьнем Случэскам і Туравам выйсьці „в тыл“ галоўным гарадам, нечакана для апошніх.

У зьвязку зь юбілеем 850 існаваньня Слуцку было б патрэбна гэтую патрыятычную кніжку даць моладзі якраз зараз. Выдаць яе латва яшчэ й таму, што памер кніжкі — 8 друкаваных аркушаў — ня будзе трудным у сэнсе патрэбы паперы; зараз якраз мяркуецца пачаць прыём падпісі на газэту на 1967 г. зь верасьня месяца. Абцяжайце гадавым падпішчыкам даць кнігу як прэмію, што было б пажаданым для любой сям'і случан. Што да аўтарскага ганарару, то як ураджэнец Слуцку я пайшоў бы для газэты на саступкі, згадзіўшыся ўзяць пэўную колькасьць паасобнікаў кнігі замест грашовага ганарару. А я ж мог бы здаць іх потым на рэалізацыю ў нашыя кніжныя крамы.

Робячы Вам, таварыш, гэткую прапанову, лічу, што выданьне майго твору якраз адпавядала б справе юбілею роднага гораду й было б для савецкай газэты культурнаю заслугаю і перад грамадзянамі роднага ім места.

Пры згодзе на маю прапанову я вышлю напісаную на машыncy істарычную аповесьць „У імя дзяцей“.

З таварыскаю павагаю,
Язэп Дыла“.

Пра Язэпа Дылу, „сына“ БНР і „бацьку“ БССР, ужо льга знайсьці зьвесткі ва ўсіх беларускіх энцыкляпэдыях. На чарзе — „сын“ БССР Рыгор Родчанка:

„Родчанка Рыгор Віктаравіч,
беларускі краязнавец.

Нарадзіўся 15.07.1929 г. у с. Няхаева Луганскай вобласьці, Украіна. У 1932 г. сямья пераехала на радзіму маці ў Капыльскі раён. Учас Вялікай Айчыннай вайны ваяваў у партызанскім атрадзе (з 1942 г.).

Закончыў Беларускі дзяржаўны ўнівэрсытэт. З 1959 г. жыве ў Слуцку, працаваў настаўнікам у школе. Аўтар кніг „Альгерд Абуховіч-Бандынэлі. Нарыс жыцьця і творчасці“ (1984), „Старэйшая школа Беларусі“ (1985), „Слуцкая старшэветчына“ (1991). Памёр у 1994 г.

Зь вершаў Рыгора Родчанкі:

СЛУЧЧЫНА

Табе ў любві паэты.
Ты вершамі апетая ня раз.
Паэмы доўгія і сьціслыя санэты,
Як сьнег цярусіць на цябе Парнас.
Я рады, што завуся тваім сынам,
Пра большае ня стану гаварыць,
Але адно я ўсё ж сказаць павінен:
«Хто любіць — той маўчыць»¹².

¹² Звязаны лёсам са Случчынай // Памяць: Гістарычна-дакументальная хроніка Слуцкага раёна і г. Слуцка. Кн. 2. Мн., 2001. С. 497.

ЛЮДЗКАЯ ПАМЯЦЬ, АРХІВЫ СВАЕ Й ЧУЖЫЯ ДЫ КУПАЛАЎ СЬЦІЗОРЫК

Часам, выпадкова апынуўшыся побач, лісты розных гадоў і розных аўтараў складаюцца ў агульны сюжэт або ствараюць адмысловую ілюстрацыю да пэўных падзеяў нашага жыцця й нават могуць быць падставаю да маральных высноваў.

Ліст Палікарпа Манькова быў напісаны пазьней за ўсе тры наступныя — 02.11.1987:

„Дарагі Вітаўт Яфімавіч!

Дарагая Зора!

Так хачу я пачынаць мае лісты да Вас, а таксама прашу Вас, каб Вы, пішучы да мяне, проста: Палікарп Фёдаравіч. Не падаю тут ніякіх абгрунтаваньняў, а ўважаю, што для мяне гэта гучыць прыемней, а галоўнае — шчырэй.

Як бачыце, і я не адразу пішу адказ на Ваш ліст. Калі ў Вашым лісьце ўжылі слова „даўно“, то перада мною паўсталі падзеі з даўняшага часу, а менавіта: калі Ваша маці паставіла мне пяцёрку за маю практычную лекцыю ў школе, у якой яна працавала ў Менску. Гэта было абавязкам студэнтаў ВПШ, даваць практычныя лекцыі. Другая падзея, якая зьязваецца з прозьвішчам Кіпель — гэта час у Рэгенсбургу, калі Вітаўт Кіпель, Янка Шыбут і Кастусь Вайцэхоўскі памаглі мне перавозіць дошкі, сталы, лаўкі й іншыя школьныя абсталяваньні зь нямецкай гімназіі ў школу, якая пазьней стала Беларускай гімназіяй у Гангофэр Зідлунг, а пазьней у Міхельсдорфе. Пазьней давялося працаваць і з бацькам Вітаўта — Яфімам Кіпелем, калі выдавалася газэта „Беларускае Слова“.

Мяне вельмі радуе ваш намер як паўней ахапіць пэрыядычны й непэрыядычны друк зь мінулых часоў, і ведаю, што гэта няпростая справа, бо многая загінула й, можа, назаўсёды. Усё ж тое, што мне ведама, я пастараюся вам паведаміць.

Я дакладна ведаю, як пачалася газета „Газэта Слуцчыны“ і кім яна вялася, але найдаражэй за ўсё, каб Вы мелі поўны камплект. А мне здаецца, што Вы можаце яго нават адшукаць.

Дапускаю, што поўны камплект газеты ад першага нумару, першая балёнка якога надрукавана бронзавымі літарамі, перахоўвае Аўген Калубовіч, бо ён больш, чым іншыя, што мелі дачыненне да майго камплекту (Ф[ранцішак] Кушаль, А[нтон] Адамовіч, Сямёнаў) любіць захаваць спадчыну, што датычыць Беларусі. Як трапіў гэты камплект у рукі памянутых асобаў і як я пераканаўся, што яны яго мелі, — гісторыя доўгая, і магчыма калі-небудзь дзевядзеціца раскажаць пры спатканьні. А падаць гэта ў лісьце, ды яшчэ першым да Вас, будзе зусім не на месцы. Можна, часам Вы пры Ваших частых падарожжах не мінуеце і маёй хацінкі на Сонечных Схілах, і тады ў гутарцы Вы зможаце пачуць тое, што ведама мне. Тады ж падам і я, і кім яна вялася і, можа, нават успомню дзень яе народзінаў.

Сапраўднымі рэдактарамі ад самага пачатку і да яе апошняга нумару былі Лявон Шпакоўскі і Ўладзімер Клішэвіч, а так званым зіррэдактарам быў Рыгор Казак (Крушына). Пазьней, калі Р[ыгор] Казак выехаў у Нямеччыну (ён выехаў як фольксдойч), рэдактарам быў Аўген Цыбулькін аж да апошняга нумару. А[ўген] Цыбулькін выехаў у Амэрыку пазьней. Ён жыў у горадзе Sie Cliff, там і памёр, там і пахаваны.

Як нарадзіліся „Песьняры Слуцчыны“ я напішу ў наступным лісьце. Згодзен з Вамі, што лепш было б зрабіць фатакопіяў, а не мікрафільмам, хоць гэта будзе і даражэй.

Канчаю ліст з поўным усьведамленьнем таго, што патрэбна многа настойлівасьці, упартасьці, такту і добрых сувязяў для таго, каб здабыць хоць бы частку таго, што, здавалася, загінула назаўсёды. Апроч камплекту газеты і паасобніка „Песьняроў Слуцчыны“, найбольш дарагім мне здаецца арыгінал паэмы Лявона Шпакоўскага (Случчаніна) „Дзеці Сварога“.

Жадаю Вам найлепшага посьпеху ў Вашым дабрародным намеры!

Прывітаньне Вам усім: Вітаўту, Зоры, Вашай маме і дзеткам ад мяне і маёй жонкі Анны.

Ваш П[алікарп] Манькоў“.

Асабістая сустрэча аўтара ліста і спадарства Кіпеляў не адбылася, „наступны“ абяцаны Маньковым ліст таксама ня быў напісаны, а таму гісторыі нараджэньня „Газеты Слуцчыны“ і „Песьняроў Слуцчыны“

засталіся згубленыя, як, верагодна, і арыгінал паэмы Лявона Случчаніна „Дзеці Сварога“. Чаму б, здавалася, тады, у 1987-м, не расказаць Манькову пра ўсе гісторыі ў першым лісьце, дадаць адбітак паэмы й прыкласьці яшчэ што цікавае з уласнага архіву! Ці, прынамсі, захоўвацца менш канспіратыўна, як дазволіў сабе дасьледнік і шчыры захавальнік беларускай старасьветчыны Аўген Калубовіч:

„15 сакавіка 1981 г.

Дарагія Зора й Вітаўт!

Я быў шчаслівы атрымаць Ваш пакет зь лістом і фотаадбіткамі. Сяджу тут адзін, ізаляваны ад усіх і ўсяго. Праўда, маю лісты, сам пішу іх нямала, а Іне¹ — штотыдня. Мне шкада яе. Ужо другі раз на паўгоду пакінуў яе адну. Сумуе там сама. Трохі пабайваецца адна ў хаце. На свае плечы прыняла ўсе гаспадарчыя абавязкі. А яна шкадуе мяне. Амаль штосьыботы звоніць, каб праз слухайку пагаварыць, голас пачуць адзін аднаго. Два апошнія гады пры тэлефоне сустракалі й Новы Год. І, прызнаюся, нават чокнуліся кілішкамі й разам выпілі. Таму я рады кожнаму лісту, асабліва такому цікаваму й міламу, як Ваш ад 4-га сакавіка.

Шчыра дзякую Вам за спачуваньні, за ўсе інфармацыі, прапазыцыі й фотаадбіткі². Шкадую Вас, што Вы столькі іх нарабілі! Успаміны М[асея] Сяднёва ўжо ў наборы. Вартасныя ўспаміны А[ляксандра] Уласава, як я ўжо й пісаў Вам, я не магу ўзяць у нашую кніжку, бо ён не эмігрант і ўспаміны свае напісаў і апублікаваў не на эміграцыі, а ў Беларусі. У Ю[ркі] Віцьбіча й Я[ўхіма] Кіпеля — іншая тэма, пра Янку Купалу й Якуба Коласа ў іх дужа малыя фрагмэнты (наогул жа гэтыя ўспаміны Я. Кіпеля, дадам, напісаныя добра, а яшчэ лепшыя пра Ў[ладзімера] Жылку я згадаю ў маіх успамінах „На крыжовай дарозе“³).

¹ Іна Рыгтар (Кахановская) — жонка Аўгена Калубовіча.

² Далей ідзе пра пляны выданьня кнігі, што будзе выдрукаваная ў наступным, 1982 г.: Янка Купала і Якуб Колас. 1882—1982. Вянок успамінаў пра іх. ЗША, 1982. — 81 с.

³ Калубовіч А. На крыжовай дарозе: Успаміны. Кліўлэнд, 1986. — 252 с. Перавыданьне: Калубовіч А. На крыжовай дарозе: Творы з эміграцыі. Мн: Бацькаўшчына, 1994. — 318 с.

Затое ўспамінаў В[ольгі] Таполі⁴ і К. Рамановіча⁵, на жаль, я не магу прыняць, хоць яны і поўнасьцю напісанья як успаміны пра Янку Купалу і Якуба Коласа. Укладальнік і рэдактар кніжкі ня мае абавязку інвэстыгаваць⁶ рыхтаваньня ім да друку матэрыялы, але ж абавязак ягоны ня толькі ў тым, каб паставіць сваё імя на тытульнай балёнцы кніжкі, упіхнуўшы ў яе без разбору ўсё, што трапіла пад руку. Ён мае і некааторую адказнасьць за гэтыя матэрыялы як перад чытачом, так і перад тым, каму яны (гэтыя матэрыялы) прысьвечаныя. Пісаць усё можна, папера церпіць. Але я думаю, што ўва ўспамінах пісаць трэба толькі праўду, бяз выдумань і фальшы, бо ў гэтым ніякае карысьці, а толькі шкода. Ува ўспамінах В[ольгі] Таполі (без паказу даты дзеяньня) Янка Купала ўвечары „ў глухім куточку гарадзкога сквэру“ падсеў на лаўку да незнаёмае яму дзяўчынкі 15—16 год, тады „вызваўся пайсьці“ зь ёю на яе кватэру, там чытаў і захапляўся ейнымі вершамі, выказваў перад ёю свае антысавецкія палітычныя пагляды і на блатным жаргоне радзіў ёй: „Сядзі і ня рыпайся і ня сунься нат у друк... бо... задзяўбуць... Між намі гаворачы... сядзі і ня рыпайся“. Хто можа ўсяму гэтаму паверыць? Гэта ж ня толькі фантастычная казка, але і карыкатура на Купалу. Блізка да гэтага і успаміны К. Рамановіча, апублікаваньня ў „Бацькаўшчыне“. Невялікія пра Янку Купалу, „Савецкі апэндьцыт“, — хутчэй, газэтная „агітка“ з выдуманымі дэталямі. Тут непраўдзівая ўся вэрсія пра першую спробу самагубства Купалы: Янка Купала ня быў арыштаваны, гаракіры зрабіў ня перад тым, калі яго прыйшлі арыштаваць, а па звароце із допытаў дадому; Купаліха не магла безчы ў Дом Пісьменьніка і галасіць там, што „Янка зарэзаўся“, бо гэта была позьняя ноч, і Дом Пісьменьніка быў пусты і нат пад замком. Покуль што нікому няведама, якім нажом Купала зрабіў гаракіры. Адкуль К. Рамановіч ведае, што „садовым“? Я ня памятаю, каб у лісьце Янкі Купалы ў прэсу ў сувязі зь ягонай спробай самагубства было слова „апэндьцыт“, але тэрміну „ворагі народу“ ня толькі не было, але і не магло быць, тэрмін гэты зьявіўся пазьней, у 1936—1938 гг. Ува ўспамінах „Дзядзька Колас“ ёсьць дзеве праўдзівых сцэны: Якуб Колас на лекцыях

⁴ В. Т-я. [Таполя В.] Спатканьне з Купалам // Апошнія весткі. 1948. №4. С. 5.

⁵ Рамановіч К. Успаміны // Бацькаўшчына. 1956. №25—26 (307—308). К. Рамановіч — „мэмуарны“ псэўданім Рыгора Казака.

⁶ Ад анг. investigation — расьсьледаваньне.

у Белпэдтэхнікуме й на працэсе „лістападаўцаў“. Гэтыя сцэны мож-на было б узяць у нашую кніжку, разам была б адна балёнка друку. Ды тут на перашкодзе розныя „але“. Па-першае, гэта адразу б кінула цень падазрэньня на ўсе іншыя, выпушчаныя з успамінаў сцэны, як, відаць, непрайздзівяы. Па-другое, этычны мамэнт: К. Рамановіч ня мае права пісаць успаміны пра Якуба Коласа й „лістападаўцаў“. Рас-судзецце самі: сьпярша аўтар успамінаў бьццам бы адведаў Коласа ў ягоным доме, зьей там „талерку піражкоў хатняга гатунку“, „спода-чак вішнёвага мармаляды“, а праз кароткі час пасья таго на публіч-ным працэсе „лістападаўцаў“ (пра які й піша ў гэтых успамінах) пай-шоў на сцэну Дому працаўнікоў асьветы (дзе вёўся гэты паказальны працэс) у ролі аднаго із двух сьведкаў абвінавачваньня, каб сьведчыць супраць „лістападаўцаў“ і пасярэдняй дарогай — супраць Якуба Кола-са. „Лістападаўцаў“ засудзілі, яны адбывалі кару ў турме. Колас меў вялікія непрыемнасьці.

Асабіста супраць К. Рамановіча я нічога ня маю. У мяне зь ім былі добрыя, нат сяброўскія дачыненьні. Ён наш паэта. І пасья свае памылкі 1926 г. мо пакутаваў усё жыцьцё й шмат зрабіў для бела-рускай справы. Але ўсё адно: гэта не дае яму права пісаць пра Яку-ба Коласа й „лістападаўцаў“. Мінімальна — гэта не ягоная тэма, хіба што ён пры гэтым паказаў бы й сваю ролю, публічна пакаяў-шыся. Пішу Вам пра гэта зь вялікаю засьцярогаю — прыватна й строга даверачна, не для публічнага ўжытку, хоць пра гэта памя-таюць многія старэйшыя мянчане (Іна, Ізыдар [Плашчынскі], [Ан-тон] Адамовіч, думаю, Вашыя бацькі й г. д.), а таксама й тыя, што засталіся „на тым баку“.

Наша невялікая кніжка, у якой мы показваем іншы твар Янкі Ку-палы й Якуба Коласа ад таго, як іх показваюць у БССР, безумоўна, трапіць „туды“. І калі б мы ў ёй апублікавалі ўспаміны В[ольгі] Таполі й К. Рамановіча, там пры жаданьні маглі б іх „разьнесьці“ й тым са-мым падважыць у ёй давер да іншых успамінаў і скампрамэтаваць цэлую кніжку. Каб ня ставіць кніжку пад абух, я вырашыў (правіль-на ці няправільна): няхай у ёй будзе меней успамінаў, але без падаз-рэньня ў выдумках і фальшы.

Із прысланых Вамі адбіткаў у друк пойдучь (і ўжо пайшлі) успа-міны М[іколы] Шылы. За гэта вялікі Вам дзякуй. Бяз Вас я іх пра-

⁷ М. Ш. Мае сустрэчы // Шляхам Жыцьця. 1947. №8 (20). 31 жніўня. С. 13—15.

пусьціў бы. З успамінаў М[іколы] Куліковіча ў сябе, у Кліўлэндзе, я знайшоў толькі пачатак (адзін нумар „Беларуса“⁸), працягу пакуль што ня маю. Калі на павароце дадому не знайду ў сябе наступнага нумару газеты, буду прасіць фотаадбіткі ў Вас.

Цяпер іншыя справы. Мае дзьве кніжачкі „Мова ў гісторыі беларускага пісьменства“⁹, калі ласка, унясеце ў Ваш каталёг, а 10 экзэмпляраў кожнае зь іх (а хочаце — і болей!) я вышлю Вам, калі вярнуся ў Кліўлэнд, мажліва, на Праваслаўны Вялікдзень. Цэны? Былі: першая — \$2, другая — \$4. Мо цяпер падняць на 3 і 5? (А ну ж стану мілія-нэрам!)

Што тычыцца тыражу нашае кніжкі й у сувязі з гэтым наогул беларускіх друкаў у сп. М[іколы] Прускага, апошнім часам зайшлі зьмены на горшае. У лісьце да мяне ад 18 сьнежня 1980 г. ён паведаміў: „Набраў я для [Яна] Пятроўскага¹⁰ 28 старонак ягонае кнігі, але ён плаціць ня хоча. Шкада страчанага часу й працы. Гэта добрая навучка для мяне ад нашых людзей на будучыню. Я хачу зусім перастаць друкаваць нашым людзям“. Ці згодзіцца ён у гэтых умовах на большы тыраж — ня ведаю. І я ня веру, што калі Інстытут¹¹ набудзе сабе 50 экзэмпляраў кнігі, як Вы пішаце, то ці зможам мы распаўсюдзіць рэшту 150 экзэмпляраў?

Іна мае поўную свабоду друкавацца там, дзе яна хоча. У гэтым я ёй не перашкаджаю.

Будзьце здаровы. Прывітаньне ўсім бацькам.

З удзячнасьцю й глыбокай пашанаю,

А[ўген] Калубовіч“.

Гісторыю са сьведчаньнем Рыгора Казака на працэсе „лістападаўцаў“ пацьвердзіла — на два дзесяцігодзьдзі раней (06.07.1958) — Іна Куханоўская ў лісьце да Вітаўта Тумаша ў зьвязку з уласным артыкулам¹²:

⁸ Менскі М. Мае ўспаміны: (Янка Купала) // Беларус. 1952. №8 (14). С. 2—3; №9 (15). С. 3; №10 (16). С. 2, 4; №11 (17). С. 2—3.

⁹ Калубовіч А. Мова ў гісторыі беларускага пісьменства. Частка I. Мюнхэн—Лёндан, 1974—1975. — 84 с.; Частка II. Кліўлэнд, 1978. — 238 с.

¹⁰ Маецца на ўвазе Ян Пятроўскі, перакладнік Плятона.

¹¹ Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва (Нью-Ёрк).

¹² Саковіч А. Лістападаўцы // Бацькаўшчына. 1958. №29—30 (415—416). С. 5—6.

„Дарагі Спандар!

Пасылаю Вам сваіх „Лістападаўцаў“. Думаю, тэма патрэбная. Калі ласка, перачытайце іх і прыстройце куды-небудзь, калі гэта Вам ня цяжка. Ці, можа, парайце, куды адаслаць? Вы там у цэнтры падзеяў і лепей ведаеце, дзе й што гатуецца да друку.

Разумею, што „Лістападаўцы“ добра надаваліся б для „Бацькаўшчыны“, але не пасылаю іх туды, бо не хачу наражацца на непрыемнасці. Калі я напісала ў рэдакцыю ліст зь ведамымі Вам заўвагамі, там, здаецца, абразіліся й мне нічога не адказалі. Я вельмі не люблю сварыцца зь людзьмі, і, падумаўшы, што я была не зусім правай, пры нагодзе напісала ветлівы ліст да сп. [Станіслава] Станкевіча. Калісь мы былі добрыя знаёмыя. Увадказ я не атрымала ніводнага радка.

У „Беларусе“ паведамілі, што выйшлі „Конадні“ і ў іх мая першая рэч. У Клівэландзе пакуль „Конадней“ няма. Ці належыць мне пару аўтарскіх нумароў? Мне хацелася б адаслаць іх у Нямеччыну Dr. Miggenthaler і Прафэсару Палонскай. З Палонскай я перапісваюся, і яна прасіла прыслаць ёй што-небудзь маё. Dr. Miggenthaler абяцаў маё апавяданьне перакласьці на нямецкую мову.

Хто клапаціўся з выданьнем „Конадней“? Мне думаецца, што гэта зрабілі Вы. Як Вашыя экзамены? Па вестках, што даходзяць да нас, Вы, як заўсёды, шмат зааганжаваны ў грамадзкай працы. Я заўсёды дзіўлюся, калі Вы на ўсё знаходзіце час.

Я ўсё яшчэ не працую, а таму маю час пісаць. Падабрала дакумэнтальны матэрыял пра Суворова. У 1794 годзе ён падавіў паўстаньне на Беларусі і за гэтае дастаў ад Кацярыны II 6922 душы сялян у Кобрыне. З гісторыі ведама, што Кацярынай была аддадзена ў прыгон вялікая колькасць нашай вольнай, але безьземельнай шляхты. Цяпер у Кобрыне заснаваны парк і музэй імя Суворова. У парку яго помнік, у музэі гарматы і стрэльбы, якімі калацілі нашых прапрадзедкаў. У Менску — Суворайская школа.

Цікава, якія заўвагі Вы будзеце мець да „Лістападаўцаў“? Ці пісаць яшчэ ўспаміны?

У гэтай рэчы мне хацелася паказаць адносіны беларускай грамады падчас працэсу, асабліва студэнцтва; паказаць Якуба Коласа й ягоную сувязь з Слуцкачамі. Я няшмат напісала аб сьведках, хоць абодвух памятаю добра. Адным быў Казак. Я не была зь ім асабіста знаёмай і ня ведала ягонага імя. Сп. [Антон] Адамовіч гаворыць, што гэта Рыгор і што за „лістападаўцаў“ выскублі дзяўчаты тэхнікуму

яму лысіну. Думаю, што й далей у жыцьці ён шмат адпакутваў за свае сьведчаньні. Не кажэце й Вы, калі ласка, нікому.

Калі будзеце мець час, пішэце. Буду радай атрымаць Ваш ліст.

Добрыя прывітаньні й пажаданьні ад мяне й Аўгена.

З глыбокай пашанаю Іна Каханоўская“.

Аўген Калубовіч ды Іна Каханоўская, ня думаючы наўпрост пра захаваньне дэталей гэтых важных для нашай гісторыі падзеяў — працэсу „лістападаўцаў“ і спробы самагубства Купалы, усё ж паспрыялі таму. Успомненае й запісанае імі засталася, а цяпер і выдрукоўваецца. Насуперак іхным жаданьням, выказаным у лісьце.

Ці маем мы права на публікацыю?

Абодвух аўтараў лістоў ужо няма з намі, як і героя іхных успамінаў, Рыгора Казака. Таму нельга спытацца ў Каханоўскіх-Калубовічаў згоды на публікацыю, якая ўжо не зашкодзіць апошняму. Усе тры лісты былі дасланыя асабіста Вітаўту Кіпелю й перададзеныя ім у архіў БНІМу, грамадзкай навуковай арганізацыі, прызначанай для захаваньня, публікаваньня й досьледу спадчыны беларускай эміграцыі. Быць адкрытым да карыстаньня ды імкнуцца да як мага больш праўдзівага й поўнага адлюстраваньня мінулага — мэта кожнага архіву, а абавязак кожнага сумленнага публікатара — публікаваць дакумэнты максымальна набліжанымі да арыгіналу. Чыгчам-аматарам прыгожых пісьменства могуць не падабацца вершы з табуяванай лексыкаю аднаго паэты ці біяграфічныя моманты другога, насвечаныя ў бурлескных успамінах трэцяга, але наракаць на публікатара не выпадае. Бо ў архіўных публікацыях літаратура, адносіны, жыцьцё паўстаюць такімі, якімі яны былі, а не такімі, якімі б іх хацелі бачыць сёньня незадаволеныя сваякі ці пурыстычныя дасьледнікі.

Архівы на сёньня — мо апошні прытулак і скарбніца фактаў, дэталей у асьвятленьні гістарычных падзеяў, што засталіся па-за досьледамі, афіцыйнымі вэрсіямі, друкаванымі ўспамінамі. Перакананы, што менавіта ў архівах, а не ў музэях ці прыватных калекцыях знойдуцца, калі наогул знойдуцца, Полацкі летапіс, Крыж Эўфрасіньні Полацкай, „Скрыпачка беларуская“ Францішка Багушэвіча, вершы Максіма Багдановіча, працяг „Крывічоў“ Міхася Зарэцкага й „Нядолі Зблоцкіх“ Лукаша Калюгі, скруткі „Самсона Самасуя“. Знойдуцца гэтаксама, як знайшоўся ў архіве БНІМу сьцізорык Янкі Купалы.

У 1941 г. у Менск вярнуўся Юры Сабалеўскі. Першае, што ён кінуўся адведаць, быў дом Янкі Купалы. Дакладней, папялішча: дому не

існавала, усё было знішчана агнём. У попеле Сабалеўскі знайшоў нож для разразання паперы — падобны можна ўбачыць на Купалавым сталі на адным са здымкаў паэты. Сабалеўскі той сьцізорык прывёз у эміграцыю й перадаў на захаваньне Міхасю Кавылю, а той — Вітаўту Кіпелю.

Ці дакладна гэта той самы сьцізорык, якім Купала рабіў сабе гаракіры, яшчэ трэба дасьледаваць; сёньня ж варта заўдзячыць архіву, што захаваў сам аб'ект досьледу.

„ЛЯСНАЯ КВЕТКА“ (Лёс Валянціны Казлоўскай)

I

Валянціна Казлоўская прыехала ў Менск з Латвіі ўвосень 1927 г. Ёй было 20 гадоў. У Латвіі яна скончыла беларускую сярэдняю школу і прыехала ў Менск, каб паступіць у інстытут.

Пра сваіх бацькоў Валянціна казала, што яны сяляне, мелі хутар у Латгаліі, на памежжы паміж Латвіяй і Беларусью. Яе бацька, Герасім Іванавіч, даўно памёр. Маці, Юлія Станіславаўна, ужо некалькі гадоў была спаралізаваная й прыкутая да ложка. Галавой сям’і засталася старэйшая сястра Валянціны — Марыя, што працавала настаўніцай у беларускіх школах у Латгаліі.

У апошнія школьныя гады Валянціна брала ўдзел у беларускім нацыянальным руху й была сяброўкаю арганізацыі, перасьледаванай латвійскімі ўладамі за прапаганду сэпаратызму й сувязі з камуністамі. Яна пісала вершы па-беларуску й некаторыя зь іх былі апублікаваныя ў Рызе.

Валянціну прынялі ў Беларускае дзяржаўнае мэдычнае інстытут, яна ўступіла ў камсамол і стала актыўна працаваць у арганізацыі, бо лічыла гэта працягам тае дзейнасьці, што яна вяла ў Латвіі.

У тым самым 1927 г. у той жа мэдычным інстытут паступіў Майсей Шапіра, васьмнаццацігадовы, прыгожы, інтэлігентны й вельмі адукаваны юнак. Ягоны бацька, Ізраіль Хаім-Мошэ (Яфімавіч), дыплямаваны інжынэр-хімік, да 1918 г. быў суўладальнікам фармацэўтычнай фірмы „Гольдбэрг і Шапіра“. Гольдбэрг — ягоны стрыечны брат, што лічыўся малодшым кампаньёнам. Галоўная кантора й крама фірмы знаходзіліся ў Менску. У 1918 г. фірма ўрачыста адсвяткавала сваё сямідзесяцігодзьдзе і была нацыяналізаваная. Ізраіль Шапіра пасля гэтага й да самай сьмерці ў 1934 г. працаваў дробным служачым у керамічнай і харчовай вытворчасці ў Менску. Маці Майсея й ягонага на паўтара году маладзейшага брата Барыса, Бэла Іосіфаўна, была настаўніцай расейскай мовы.

Майсей і Барыс вучыліся ў звычайнай савецкай школе, але ў іх былі й хатнія настаўнікі, з якімі яны вивучалі мовы — нямецкую, французскую й іўрыт, а таксама габрэйскую гісторыю. Іх бацька трымаўся габрэйскай рэлігійнай традыцыі, але ня надта строга, і, у кожным разе, не патрабаваў гэтага ад сваіх двух сыноў. Яны ж, пры ўсёй павазе да традыцыі, былі зусім не рэлігійныя. Абодва любілі кнігі, шмат чыталі, у тым ліку і ў замежных мовах. Пачаўшы самастойнае жыццё, абодва, натуральна, зьбіралі бібліятэкі. Пасья ўсіх пэрыпэтыяў і сусветных катаклізмаў у мяне захавалася некалькі кніг з бібліятэкі Барыса й даволі шмат кніг з бібліятэкі майго бацькі Майсея — у расейскай, польскай, нямецкай і французскай мовах. Ёсьць у мяне й адна невялікая кніжачка — „Першы крок“ — зборнік вершаў маладых беларускіх паэтаў Латвіі, дзе зьмешчаныя колькі вершаў Валянціны Казлоўскай, маёй мамы.

У часе навучаньня на адным курсе Валянціна Казлоўская й Майсей Шапіра зьвярнулі ўвагу адно на аднаго, і хутка яны ўжо не маглі расстацца ні на хвіліну. Майсей зьняў пакой, і яны сталі жыць разам, як муж і жонка, не зарэгістраваўшы свой шлюб. Зрэшты, тады, каб узяць шлюб, гэта было неабавязкова.

На апошнім курсе, у лютым 1931 г., у іх нарадзіўся сын — мой старэйшы брат, якога бацька назваў Ітмар, звычайна ж яго звалі Цёмам.

Па сканчэньні інстытуту Майсей і Валянціна паехалі працаваць у горад Тураў. Ён стаў там раённым санітарным урачом, яна — урачом у Тураўскай раённай больніцы.

У лістападзе 1931 г. Майсей пакліканы ў Рабоча-Сялянскую Чырвоную Армію. Абавязковыя шэсьць месяцаў ён адслужыў у званьні „ўрач-чырвонаармеец“ у горадзе Клінцы Заходняй (цяпер Бранскай) вобласці, у 37-м артылерыйскім палку. Валянціна з сынам увесь гэты час заставаліся ў Тураве.

Па сканчэньні службы Майсею прапанавалі перайсьці ў кадравы склад, на што ён пагадзіўся. Паводле традыцыі, яму было дадзенае права выбару роду войскаў і месца службы. Ён абраў кавалерыю, як самыя прэстыжныя тады войскі, і Менск, як родны горад, дзе жылі ягоныя бацькі, сваякі, сябры й знаёмыя.

У красавіку 1932 г. Майсей Шапіра быў прызначаны на пасаду малодшага ўрача 39-га Церскага кавалерыйскага палка 7-й Самарскай кавалерыйскай дывізіі, раскватэраванай у Менску. Валянціна зь Цёмам прыехалі да яго й зноўку пачалі жыць разам.

31 ліпеня 1933 г. нарадзіўся я. Бацька назваў мяне Мардэхай-Калонімас, бо такое было імя нядаўна памерлага ў высылцы ў Глухаве яго-

нага любімага дзядзькі, старэйшага брата бацькі, які, у сваю чаргу, быў названы ў гонар свайго дзеда, майго прадзеда. Аднак запісаны я быў Маркам.

У красавіку 1935 г. бацьку перавялі на пасаду памочніка старшага ўрача ў 12-ты стралковы полк 4-й стралковай дывізіі, што стаяла ў ваенным гарадку блізу мястэчка Ўрэчча Слуцкага раёну Менскай вобласці, у 100 кілямэтрах ад Менску. Мы пераехалі туды, і маці ўладкавалася ўрачом ва Ўрэчанскай амбуляторыі.

II

Я пачаў усведамляць сябе й наваколле недзе паміж трыма-чатырма гадамі, гэта значыць, прыблізна ад пачатку 1937 г. У гэты час бацька служыў ужо не ў пэхоце, а ў артылерыі, у 55-м (хутка 156-м) корпусным цяжка-артылерыйскім палку (КЦАП). Ён быў старшым урачом, меў званне „ваенурач 3-й рангі“, што адпавядала капітану. У пятліцах ягоных, акрамя мэдычнай эмблемы — зьмяі, што абвівае кубак, — была „шпала“ — чырвоны эмалевы прастакутнік.

Мы жылі тамсама, дзе пасяліліся, калі прыехалі ў 12-ты полк зь Менску, гэта значыць, у ваенным гарадку 4-й стралковай дывізіі. Наш дом — адзін з аднапавярховых будынкаў камсаставу. Ацяпленне на дровах, асьвятленьне — кірасінавая лямпа, прыбіральня — дашчатая будыніна ў адным шэрагу з сараямі для дроваў насупраць дому, вада — на двары, ежу гатавалі на прымусе, але для гарбаты ў нас быў вялізны „баташаўскі“ самавар.

Нашая кватэра складалася зь невялікай куханькі й ненашмат большага пакою. Падчас сьняданку мы зьбіраліся ў кухні за столікам, прысунутым да сьцяны. Бацька сядзеў у галаве стала, я — праваруч, Цёма — леваруч. Мама месца за пры сталае ўжо не было, і яна сьнедала стоячы, пасьпявала глядзець за мужам і дзецьмі.

Мая стрыечная сястра Аля Шклоўская, дачка дзядзькі Барыса, калі зьяжджала ў 1980-х гг. у ЗША, аддала мне пачак лістоў, напісаных да яе бацькі рознымі асобамі. Сярод іх я знайшоў лісты майго бацькі з часоў 1935—1941 гг. Барыс у той час жыў у Ленінградзе й вучыўся ў аспірантуры Тэхналягічнага інстытуту імя Ленсавету. Ён быў інжынэр-хімік, спэцыялізаваўся ў вытворчасці каляровага шкла. Адзін зь лістоў бацькі, датаваны 12 сьнежня 1937 г., мае заўвагу, зробленую 23 сьнежня. 17 сьнежня арыштавалі маму, таму гэты ліст — нямы сьведка таго, што адбылося. Вось вытрымкі зь яго:

„12.12.1937. Дарагі брат!.. жыву я добра. Усе здаровыя. Працы службовай у мяне доволі шмат. Здараюцца дні, калі я амаль не два-наццаць гадзінаў „бюракратызмам займаюся“ і мінімум восем. На жаль! Выкладаю каманднаму складу матэматыку, фізіку і хімію, займаюся з санінструктарамі, харчавікамі, прымаю хворых, візыты і іншае.

Адчуваю сябе вельмі бадзёра, добра, працягваю, здаецца, таўсцець, але кінуй займацца гэтым пытаньнем, ем, колькі ўлазіць, вельмі рэдка выпіваю, нават чарачку, і ня ўзважваюся.

Сёньня цудоўнае, яснае, марознае надвор'е. Настрой выдатны. Усё раблю з задавальненьнем — нават галяюся. Мы выканалі з Валей свой грамадзянскі абавязак, накупілі ўсялякага рознага, напілавалі дроваў. Глядзелі „На Далёкім Усходзе“ па Паўленцы. Надзвычай!..

Што да чытаньня, дык я вельмі мала чытаю. Я больш цягаю з сабою кнігу з надзеяй, што знайду час пачытаць. Сыходжу з хаты зранку поўны сілаў, дык бяру з сабою зазвычай „Курс фізіялёгіі чалавека“ Нёбер'а (даволі важкі), але калі нават зрэдку і выпадае антракт, дык ужо душа не ляжыць да Рудольфа Гэбэра. Зрэшты, патрапілася кніга, якая мне вельмі спадабалася, і я яе „за адзін прысест праглынуў“ — гэта „Капітан Конан“ Ражэ Вэрсэля. Вось гэта рэч. Калі ты не чытаў, напішы, дашлю...

Зь пералічаных табою кніг „Чьюсьці сьмерць“ Рамэна я некалі чытаў, і яна мне, памятаю, не спадабалася. Пруст — гэта добра...

Мяркуецца мне зьездзіць 14-га ў Менск, у аўтамабіле, на закупы службовыя і прыватныя. Ад 20-га да 30-га прапанавана мне быць у Бабруйску, па службовых справах...

Ну-с, сканчваю. Усё ж трэба пісаць нам часьцей. Нас, на жаль, мала.

23.12.37. Ліст праляжаў у майё палетцы амаль дэкаду. Гэта адпавядае нашым традыцыям. 14-га я быў у Менску. 16-га пераехаў на новую кватэру. Прабач за затрымку. Пішы, калі ласка. Твой Моня“.

„Грамадзянскі абавязак“, пра які піша бацька — гэта выбары ў Вярхоўны Савет СССР 12 сьнежня 1937 г. „Нас, на жаль, мала“ — да таго часу іх бацькі ўжо памерлі. Бацька, Ізраіль Хаімавіч, як я ўжо згадваў, у 1934 г. ад сардэчнага прыступу. Маці, Бэла Іосіфаўна, увесну 1937 г. ад раку. Нядоўга перад тым яна наведала нас ва Ўрэччы. Я памятаю мажнрую старую ў начной сарочцы, што ўставала ўначы з ложка. „16-га пераехаў на новую кватэру“ — маму арыштавалі ў ноч на 17-е. Значыць, на новым месцы яна не пражыла й сутак. Яе ўзьнялі ўначы, не далі

адпачыць, адаспацца, адвезлі ў Слуцк, у турму, і там безь перапынку дапытвалі двое сутак, збівалі пры тым...

III

Нашая новая кватэра была разьмешчаная ў толькі адбудаваным цагляным доме недалёка ад ранейшага жылга. Яна была большая: два пакоі й кухня. „Выгоды“, аднак, былі тыя самыя. У кампаніі раўналеткаў ад нейкага часу сталі размаўляць, што ў нашым гарнізоне знайшлі некалькі шпіёнаў. Хутка мы даведаліся, што арыштавалі бацьку аднаго з хлопчыкаў, зь якім мы забаўляліся. Да яго пачалі ставіцца насцьярожана. Ён жа па-ранейшаму імкнуўся гуляць з намі, нібыта нічога не адбылося.

Неяк я падышоў да яго й з усмешкай запытаўся: „Дзе твой бацька?“ Ён паглядзеў на мяне вачыма, поўнымі пакуты, рэзка павярнуўся й пайшоў прэч. Ягоная сьпіна дрыжала ад плачу. Гэта адбылося ўжо тады, калі й мая мама была арыштаваная, але ні да мяне, ні да некага з нашае кампаніі, вестка яшчэ не дайшла. У хаце, відавочна, маці патлумачыла гэтаму хлопцу нашу сытуацыю. На наступны дзень ён падышоў да мяне й з пагардай і злосьцю запытаўся: „Дзе твая маці?“ Я толькі дурнавата ўсьміхаўся ў адказ.

Калі забіралі маму, я спаў. Уранку бацька нічога не казаў мне й Цёме пра яе. Мы, як звычайна, пайшлі ў садок, і так працягвалася й надалей. Я здагадаўся, што з мамай нешта здарылася. Але толькі пасля размовы з тым хлопцам наважыўся запытаць пра яе ў бацькі. Ён неяк дзіўна паглядзеў на мяне. У ягоных вачах было нешта падобнае да таго, што я бачыў у вачах таго хлопчыка. „Мама захварэла і паехала лячыцца. Яна хутка вернецца“, — адказаў бацька.

Я зразумеў, што ён імкнецца схаваць ад мяне праўду й быў здзіўлены. Пытаньне пра маму, і наогул пра нашае мінулае, на доўгія гады стала для нас інтымна-прыватным, што не абмяркоўвалася. Толькі ўжо ў сталым узросьце я неяк папрасіў бацьку распавесці мне пра маму. Ён паведаміў тое, што яму было ведамае ад яе й чаму ён сам быў сьведкам, калі яны жылі разам. Пра яе арышт ён расказаў наступнае.

За мамай прыйшлі глыбокай ноччу. Увайшлі з панятымі, гэта быў нехта з суседзяў. Арыштам кіраваў упаўнаважаны асобага аддзелу 55-га палка Міхал Міхалавіч Аляксеў, якога бацька добра ведаў. Зрабілі кароткі вобшык — рэчаў у нас было зусім мала. Мама абыкава глядзела на ўсё, а калі сказалі: „Апранайцеся!“, — машынальна апранулася й хацела

ісьці. Ёй прапанавалі: „Разьвітайцеся зь дзецямі!“ Яна ўсё яшчэ ў аняменьні падышла да старэйшага брата, шасьцігадовага Цёмы, які спаў, і пацалавала. І толькі тут, верагодна, яна ўсьведаміла, што адбываецца, кінулася да мяне, чатырохгадовага, і здаўленым голасам залямантавала: „Марачка! Марачка!“ Але ўзяла сябе ў рукі, асьцярожна пацалавала мяне, каб не пабудзіць, і пайшла. На пакуты й сьмерць...

IV

У нас жыла вялікая й разумная котка з двума кацянятамі. Яна лічылася мамінай, бо мама ёю займалася. Адночы бацька ішоў дахаты ляснаю сьцежкаю. Калі да дому заставалася блізу кілямэтру, на плечы яму з дрэва скокнуў нейкі зьвер. Бацька не паспеў спалохацца — зьвер пачаў мурлыкаць і церціся пыскаю аб ягоную галаву. Гэта была нашая котка! Так яны прыйшлі разам дахаты.

Я меў да коткі пачуцьці, як да маці. Яна таксама, відавочна, лічыла мяне сваім дзіцем. Адночы прыцягнула да мяне ў ложак сваіх кацянятаў — каб мы ўсе былі разам.

Нядоўга перад нашым пераездам на новую кватэру рабочыя дому, што будаваўся побач, ақунулі абодвух кацяняткаў у расплаўленую смалу. Цёма прынёс аднаго зь іх, што яшчэ дыхаў, дахаты. Мама са сьлязьмі спрабавала нешта зрабіць, каб выратаваць яго, яле нічога не атрымалася.

Калі мы пераехалі, котка засталася на ранейшым месцы. Празь некалькі дзён Цёма пайшоў туды й знайшоў яе. Яна прызнала брата й ён прынес яе дахаты. У коткі быў абрублены хвост і яна глядзела дзікімі вачыма. Жыць з намі больш не пажадала й празь некалькі дзён зьнікла.

Лютасьць чалавечая перасьледала нас і жывёлу нашую...

Паштоўка бацькі да брата, напісаная празь два месяцы пасля арышту мамы. Відавочна, ён ужо неяк паведаміў Барысу пра тое, што здарылася.

„26.02.38. Дарагі Боба!.. „Весь день, как день — трудов исполнен мальх и мелочных забот; их вереница мимо глаз усталых ненужно проплывёт. Волнуешься, а в глубине покорный — не выгорит и пусть на дне твоей души, безрадостной и чёрной, безверие и грусть... И, наконец, придёт желанная усталость и станет всё равно... Что? Совесть? Правда? Жизнь? Какая малость! Ну, разве не смешно?“ (Блок). Як бачыш, я пачаў цытаваць вершы, як дзядзька Ісак з Поўначы. Жыву як і раней. Здаровы й дзеці здаровыя. Хатняя гаспадыня

мая — а грэйсэр глянт, лянiвая, легкадумная, неахайная й нешчаслiвая ва ўсiх сваiх справах. Але я баюся, што ў сваiм родзе яна далёка ня з горшых. I хаця думаю пакрысе, каб замянiць яе, але асаблiва падзеяў не прысьпешваю. Часам даводзiцца стрымлiваць раздражненне, часам горка бачыць мярзотнасць запусьцення, але ке фэр? Фэр — то ке? Чытаю болей на мове багоў: за другую палову лютага перачытаў Блока, Цотчава, Пушкiна. Колькi дзясяткаў кнiг прадаў бiблiятэцы: ня з нэнзы, а так, неякiя гэта псьхалягiчная патрэба пазбавiцца ад прадметаў раскошы, такiх нязручных. Апроч таго, я падпаў пад сьмешную цягу: палюбiў злата. Часта пералiчваю свой сьцiплы заробак i намагаюся ня толькi зьвесць канцы з канцамi, але й ашчадзiць нейкую дробязь. Гэтае добраахвотнае падпарадкаваньне, можа, i псу пад хвост, а можа быць, i неяк прыдасца. У iмя апошняга здзяйсняю подзьвiгi: устаю а шостаў ранiцы й сьнедаю на кухнi (спроба). Абедаць i вячэраць таксама намагаюся як мага бясплатней i г. д. i да т. п. Безумоўна, гэта ня ёсьць разумнае сапраўднае ашчаджэнне, бо я не такi багаты, але, ва ўсялякiм разе, пагроза фiнансавага крызiсу адсунулася“.

Я з братам па-ранейшаму хадзiў у дзiцячы садок, але маё стаўленьне да яго прыкметна зьмянiлася. Мне там усё не падабалася. Дзецi здавалiся малымi й дурнымi, iх гульнi не прыцягвалi мяне. Вiдавочна, усё гэта было маёй рэакцыяй на адсутнасць мамы, iшло з падсьведамасьцi, у сьведамасьцi ж у мяне засела ганарыстасць: я ня „мамачкiн сын“, пражыву й бяз „мамачкi“.

Хатнiя гаспадынi, якiх зьмянiлася некалькi, нiякiм чынам не iмкнулiся прадемантраваць да мяне цi Цёмы хаця б маленькае мацярынскае пачыцьцё. Мы адказвалi тым самым.

Я ня думаў пра маму, не сумаваў па ёй. Але адчуваньне безабароннасцьi перад варожым навакольным сьветам было ў мяне пастаянна.

Калi з мамай усё было скончана, у асобым адзеле бацьку сказалi: „Ваша я жонка прысуджаная да 10 гадоў бяз права лiставання“. Ужо тады ўсiм было зразумела, што гэта значыць расстрэл. Аднак у бацькi, паводле некаторых рэдкiх згадкаў у ягоных лiстах да брата, такой упэўненасцьi не было.

Пры канцы 1950-х гг., калi даведалiся, што iдзе рэабiлітацыя ахвяраў палiтычных рэпрэсiяў, я напісаў заяву ў Прэзыдыум Вярхоўнага Савету СССР з просьбай перагледзець справу маёй мацi. У той час я пасья сканчэння каралебудаўнiчага факультэту Ленiнградзкага

інстытуту інжынэраў воднага транспарту жыву ў Ноўгарадзе, працаваў на сударамонтным заводзе майстрам цэху.

Празь некаторы час участковы міліцыянэр прынёс мне дадому даведку Вайсковага трыбуналу Беларускай вайсковай акругі за 20 траўня 1960 г., дзе было пазначана, што „Пастанова 11 сакавіка 1938 г. у дачыненні да Казлоўскай-Шапіра Валянціны Герасімаўны адменена і справа праз адсутнасць складу злачынства спыненая. Казлоўская-Шапіра Валянціна Герасімаўна рэабілітаваная пасмяротна“.

У ЗАГСе мне аддалі дасланае са Слуцку „Пасьведчаньне аб сьмерці“ Шапіра Валянціны Герасімаўны, што нібыта памерла ад пэрытаніту 18 сакавіка 1942 г. У графе „месца сьмерці“ — пуста. Гэта была лухта. Маці расстралялі 31 сакавіка 1938 г.

Са Слуцкай раённай больніцы мне даслалі 182 рублі — двухмесячны аклад лекара. Яшчэ празь некаторы час я пачаў пошук матчыных сваякоў, якія, паводле словаў бацькі, павінны быць у яе недзе ў Латвіі. І нарэшце ўлетку 1967 г. я сустрэў у Кемэры (Латвія) старэйшую сястру мамы Марыю. Цётка Маруся са здзіўленьнем глядзела на мяне й казала: „Сорак гадоў таму я адправіла сястру Валю вучыцца ў Савецкі Саюз. Ёй было дваццаць гадоў. А цяпер замест яе бачу яе дарослага сына, які мае ўласных дзяцей...“

Мне было тады ўжо 34 гады, а разам са мною была жонка Ліда й дзеці — дзесяцігадовы Алёша й сямігадовы Стас.

Цётка Маруся распавяла мне шмат пра іх сям’ю, сястру Валю, дала мне колькі фатаздымкаў і невялічкую кніжачку „Першы крок. Зборнік вершаў гуртка маладых беларускіх паэтаў у Латвіі. Рыга 1926“. У ім сярод твораў двух дзясяткаў аўтараў — колькі вершаў „В. Казлоўскай“.

Усё гэта было для мяне адкрыцьцём, бо тое, што распавядаў мне пра мінулае мамы бацька, было сьціплым і не зусім праўдзівым. Калі яна прыехала ў Менск паступаць у ВНУ, падставы для „выпраўленьня“ біяграфіі ў яе былі. І мне здаецца, што бацька ня надта цікавіўся яе мінулым і духоўным жыцьцём. Памяць месцаў, асобаў і рэчаў была для мяне цалкам выключаная. Увосень 1939 г. наш полк рушыў „вызвальяць“ Заходнюю Беларусь. Мы выехалі з Урэчча і да пачатку вайны яшчэ двойчы змянялі месца жыхарства. Апошні раз перад вайной мы (я, брат Цёма, мачаха Маша, дзьве яе з бацькам дачкі й сам бацька) жылі ў горадзе Ваўкавыску. Бацька там быў начальнікам санітарнай службы 204-й мотастралковай дывізіі.

Мы выехалі з Ваўкавыску на адпачынак за тыдзень да пачатку вайны, разьлічвалі хутка вярнуцца, але ўжо ніколі не вярнуліся. І ўсе на-

Пытаньне: Якім чынам вы патрапілі з Латвіі ў СССР?

Адказ: Па сканчэньні настаўніцкіх курсаў у Рызе ў 1927 годзе я мела жаданьне працягнуць далей вучыцца. У Латвіі паступіць ва ўнівэрсытэт было скаладана, па-першае, цяжкія іспыты, і па-другое, высокая плата за навучаньне. Я вырашыла паехаць працягваць навучаньне ў Савецкім Саюзе. Тады ж я дамовілася са слухачамі настаўніцкіх курсаў у Рызе Вайноўскім Аляксандрам і Доўгіх Якавам (імя па бацьку іх ня памятаю) паехаць у гор. Менск і паступіць там ва ўнівэрсытэт. Пасья гэтага рашэньня мы ўсе трое пайшлі ў Савецкае консульства ў гор. Рызе, дзе паведамілі пра сваё жаданьне паехаць у Савецкі Саюз для працягу навучаньня. Савконсульства тут жа дазволіла нам уезд у Сав. Саюз. Пасья гэтага мы ўтрох хадзілі ў латвійскае Міністэрства ўнітраньх справаў, наймысна схавалі сапраўдныя мэты нашай паездкі ў Савецкі Саюз, а паведамілі, што едзем на адзін месяц... Мы баяліся, што Міністэрства ня выпусьціць нас у Савецкі Саюз, калі мы пазначым сапраўдныя мэты сваёй паездкі. Па атрыманьні ў Міністэрстве замежных папяртоў нам у Савецкім консульстве выдалі грошы на праезд, бо ў нас грошай не было, і мы ўвосень 1927 году ў лістападзе трое прыехалі ў Менск і адразу падалі заявы ў Менскі ўнівэрсытэт аб прыёме нас на вучобу. Я была прынятая на мэдычны факультэт, Доўгі Ян на пэдфак і Вайноўскі Аляксандар на факультэт права й гаспадаркі. Доўгі Ян працаваў потым ў Беларускай акадэміі навук і выкладае. Чытае лекцыі ў камвну гор. Менска. Вайноўскі працуе ў гор. Бабруйску ў дрэвапрацоўчай галіне“.

Пытаньне: Калі й кім вы былі завербаваны для шпіёнскай працы ў СССР для латвійскай выведкі?

Адказ: Для шпіёнскай працы ў СССР я была завербаваная агентам латвійскай выведкі Езавітавым пры наступных абставінах. У 1927 годзе па сканчэньні пэдагагічных курсаў я была выкліканая выкладчыкам пэдукурсаў у гор. Рызе на кватэру, на кватэры Езавітаў прапанаваў мне паехаць у Савецкі Саюз разам з Аляксандрам Вайноўскім і Якавам Доўгім, што навучаліся разам са мной на пэд. курсах, для шпіёнскай працы. Я пагадзілася на прапанову Езавітава, тут жа дала яму падпіску аб зборы шпіёнскіх зьвестак у Савецкім Саюзе для латвійскай выведкі. Ён, Езавітаў, даў мне імя „Лясная кветка“, пад якім я й працавала ў латвійскай выведцы да апошняга часу. Гэтае імя я абрала сама.

Пытаньне: Якія заданьні даў вам Езавітаў пры вашым ад’ездзе ў СССР?

рыялу для распрацоўкі“ і выканання „пляну“ сьледчых органаў. Цяпер опэрупаўнаважанаму Антонову трэба было вымусіць Казлоўскую вызнаць сябе шпіёнкай. Ці верыў ён сам і тыя, што падпісвалі пастанову пра арышт, у гэтае абвінавачаньне? Мяркую, верылі, што змогуць давесці справу да канца — да расстрэлу. Яны рабілі тое, што ад іх патрабавалі, і намагаліся зрабіць усё як мага лепш. А што й навошта — вызначалі кіраўнікі, пачынаючы ад таварыша Сталіна.

Праатакол допыту быў складзены ўжо 17 сьнежня 1937 г. і ўтрымліваў наступны запіс размовы:

„Пытаньне: Раскажыце, хто з вашых сваякоў застаўся ў Латвіі, дзе жывуць і чым займаюцца?“

Адказ: Мой бацька Казлоўскі Герасім Іванавіч памёр у Латвіі прыблізна ў 1913—1914 годзе. Меў сваю вясковую гаспадарку. Пасьля сьмерці бацькі на гаспадарцы засталася мая маці Казлоўская Юлія Станіславаўна і мая старэйшая сястра Марыя 1900 году нараджэньня. Якая ў нас была гаспадарка, колькі было зямлі, я ня ведаю. Маці і сястра да сёньня жывуць у Латвіі і маюць тую ж гаспадарку, зь імі жыве муж сястры Марыі Нікіфароўскай, Канстанцін, працуе настаўнікам пачатковай школы тамсама. У Латвіі жывуць мае тры дзядзькі Ян, Нестар і Антон. Кожны зь іх мае ўласны хутар. Прозьвішчы іх я ня памятаю. Тамсама ў Латвіі жывуць дзьве мае цёткі Кацярына і Эва. Прозьвішчаў іх ня памятаю, яны таксама маюць уласныя хутарскія гаспадаркі. Іншых сваякоў у Латвіі я ня маю.

Пытаньне: Дзе вы жылі і чым займаліся да прыезду ў СССР?“

Адказ: Да 1921 году я вучылася ў пачатковай школе пры сваёй вёсцы, ад 1921 да 1922 году я вучылася ў пачатковай гарадзкой школе ў Люцыне. Тамсама тры гады вучылася ў Беларускай гімназіі да 1925 году. У 1926 годзе вучылася ў Беларускай гімназіі гор. Дзьвінску, там я скончыла гімназію. Ад 1926 да 1927 году вучылася ў Рызе на настаўніцкіх курсах.

Пытаньне: Каго вы мелі са сваякоў і знаёмых па гор. Рызе?“

Адказ: У гор. Рызе працуе настаўніцай сястра мужа маёй сястры, Марыі Нікіфароўскай, Галіна. Тамсама ў мяне быў знаёмы Лейтан Антон, які служыў шараговым у адным зь пяхотных палкоў у гор. Рызе. Да арміі Лейтан вучыўся са мной у гор. Рызе на настаўніцкіх курсах. У гор. Рызе я бывала ў лектараў нашых курсаў Езавітава і Дзямідава.

Пытаньне: Хто з вашых сваякоў пражывае ў Савецкім Саюзе?“

Адказ: У Савецкім Саюзе ў мяне сваякоў не было і няма.

лянціна Казлоўская стала эмігранткай і невяртанкай, толькі цяпер ужо латвійскай. Але гэтая другая эміграцыя скончылася тым, што 31 сакавіка 1938 г. маці была расстраляная як латвійская шпіёнка...

VIII

„Справа №30813 па абвінавчваньні Шапіра Валянціны Герасімаўны па арт. 68 КК БССР. Пачатая 17 сьнежня 1937. Скончаная 26 сьнежня 1937“.

Я знаёміўся з гэтай справай 11 і 16 ліпеня 2001 г. ва Ўпраўленьні ФСБ па Наўгародзкай вобласьці. Безумоўна, „Справа“ фальсыфікавалася й у часе сьледзтва й пасля. Дакумэнты зь яе дазваляюць уявіць, што адбывалася з Валянцінай Казлоўскай у дні пасля арышту².

З матэрыялаў, што папярэднічалі зьнявольленьню маці, цікавая хіба што пастанова пра арышт, выдадзеная 16 сьнежня 1937 г. у Слуцку, дзе сярод іншага сьледчы сьцьвярджаў:

„Шапіра В. Г. у 1927 г. прыбыла нелегальна ў СССР з Латвіі, нібыта з мэтай працягваць асабістае навучаньне. У Латвіі ў яе засталіся ўсе сваякі: маці, сястра й іншы. Зь імі падтрымоўвала пісьмовую сувязь.

Шапіра працавала ўрачом у м. Урэчча й выдавала здаровым калгасьнікам даведкі пра вызваленьне іх ад працы ў калгасе з мэтай падрыву дысцыпліны сярод калгасьнікаў.

Непераканаўчасьць пададзеных Шапіра матываў яе пераходу ў СССР дае падставы меркаваць, што яна прыбыла ў СССР па заданьні Латвійскай выведкі з мэтай шпіянажу.

ПАСТАНАВІЎ: Шапіра Валянціну Герасімаўну 1907 года нараджэньня, народжаную ў Латвіі, б/п, па прафэсіі ўрач, жонка ваенурача 55 КТАП, жыве ў м. Урэчча — арыштаваць з прыцягненьнем да адказнасьці па арт. 68 КК БССР і ўтрымліваць пад вартай у Слуцкай турме...“

Супрацоўнікі дзяржбясьпекі 4-й стралковай дывізіі дзейнічалі відавочна ў адпаведнасьці з тэндэнцыяй арыштоўваць асобаў, што мелі сваякоў за мяжой. Валянціна Казлоўская, якая прыехала з Латвіі й мела там сваякоў ды ліставалася зь імі, цалкам падыходзіла ў якасьці „матэ-

² Прозьвішчам Казлоўская маці карысталася на працы і ў штодзённым жыцьці, хоць мела пашпарт як Шапіра й у судовых дакумэнтах праходзіла менавіта пад гэтым прозьвішчам.

„Літаратурнай энцыклапедыі“, выдадзеным у Маскве, у артыкуле „Беларуская літаратура“ пазначана: „*Рост і імклівае развіццё беларускай літаратуры ў Савецкай Беларусі не маглі не паслужыць імпульсам да творчай дзейнасці на гэтай глебе і у замежных частках Беларусі. За апошнія гады з’явіліся многія беларускія паэты і пісьменьнікі ў Заходняй Беларусі, у Латвіі ды іншых месцах. Найбольш ведамыя фігуры з замежных пісьменьнікаў — Наталья Арсеньеўна, Б. Казлоўская і інш. У Латвіі беларускімі паэтамі выдадзены зборнік вершаў „Першы крок“, імі ж цягам году выдаецца літаратурная старонка ў беларускай газэце „Голас Беларуса“ (Рыга). Усё тэа ж цяжкія ўмовы для нацыянальна-культурнага развіцця ў буржуазнай Польшчы і Латвіі не даюць магчымасці беларускім пісьменьнікам выявіць у поўнай ступені тое, што, безумоўна, таіць у сабе беларуская прыгнечаная меншасць. Часткова замінае гэтаму і вялікая завостранасць палітычнай барацьбы...“.*

Хто такія Наталья Арсеньеўна і Б. Казлоўская? Хутчэй за ўсё, так памылкова названыя Наталья Арсеньева і Валянціна Казлоўская.

VII

Па сканчэнні педагагічных курсаў у 1927 г. Валянціна Казлоўская вырашыла працягнуць сваю адукацыю ў Рыскім універсітэце. Паводле словаў сястры Марыі, яна здала ўсе іспыты на „выдатна“, хоць давялося гэта рабіць па-латыску. Але ў той час у Рызе знаходзіўся народны паэт Беларусі Янка Купала. Ён прапанаваў Валянціне ехаць вучыцца ў Менск, абяцаючы дапамагчы з дазвалам на выезд у СССР. Такая дапамога была неабходная, бо ў 1919 г. з маці яна фактычна эмігравала з краіны Саветаў. Хадайніцтва народнага паэта БССР было дастаткова, каб Казлоўская без перашкодаў атрымала дазвол як „прадстаўнік прыгнечанай беларускай меншасці ў Латвіі“. Пытаньне аб дазvole на выезд з Латвіі ў Латвійскім МУС было вырашана станоўча, бо Валянціна Казлоўская ў заяве пазначыла, што едзе ў СССР толькі на адзін месяц. Магчыма, калі б яе не прынялі ў Менску ва ўніверсітэт, яна б вярнулася ў Рыгу.

У Менск будучая студэнтка прыбыла 5 кастрычніка 1927 г., а 12 красавіка наступнага прыняла грамадзянства СССР. Такім чынам, Ва-

¹ Беларуская літаратура // Літаратурная энцыклапедыя. Т. 1. М., 1929. С. 417—418.

У словах „будуем, бяздомныя, хату сваю і будзема ў ёй мы панами“, магчыма, утрымліваецца намёк на таварыства „Беларуская Хата“, што прыйшло на зьмену „Бацькаўшчыне“. У „Гістарычнай даведцы пра беларускія таварыствы „Бацькаўшчына“ і „Беларуская хата“ ЦДА МУС ЛССР ад 6 красавіка 1960 г. гаворыцца: „...У 1924 г. усе кіраўнікі „Бацькаўшчыны“ ў Латгаліі былі арыштаваны паводле ўказаньня Палітупраўленьня буржуазнай Латвіі. 17 сьнежня 1924 г. рашэньнем Рыскага акруговага суду было зарэгістравана таварыства „Беларуская хата“. Згодна з прынятым у 1925 г. статутам, мэтай таварыства было аб'яднаньне беларускай нацыянальнай меншасьці, што жыла ў Латвіі, далучэньне яе да латыскай культуры й, разам з тым, адраджэньне беларускай нацыянальнай культуры. Дзеля гэтых мэтай быў створаны шэраг гурткоў, школ, бібліятэк...“

Павага да нацыянальнай беларускай сымболікі, бел-чырвона-белага сьцяга адлюстраваная ў вершы „Дай руку, браце!“.

*Штандар наш, бел-чырвона-белы, —
Глядзі! — узьвіўся ў лазур!
Дай руку, брат! Сьмялее будзе
Нам бараніць яго ад бур!
Глядзі, — сьмяецца чужаземец
Зь сьвятыні прадзедай тваіх!
Дай руку, брат! Сьмялее будзе
Айчыну вырваць з кіпцяў іх!..*

24.11.25.

Дзьвінск

І нарэшце юнацка-гарачлівае „Заўсёды гатова“:

*За гонар Айчыны, за роднае слова,
За лепшую долю братом
Я ўмерці з адвагай заўсёды гатова,
Ў змаганьні зь няпраўдай і злом!*

Травень 1926 г.

Дзьвінск

Памерці? Безумоўна ж гэта мэтафара. Валянціна Казлоўская хацела дзеля гэтага жыць. Але прыйшоў час, калі лёс запатрабаваў ад яе не паэтычных перабольшваньняў, а гібелі ўсур'ёз.

Літаратурная й публіцыстычная дзейнасьць Канстанціна Езавітава й ягоных вучняў, у тым ліку й Валянціны Казлоўскай, не засталася па-за ўвагай у савецкай Беларусі і ў СССР. У 1929 г. у першым томе

*Зрабі дубіну ты зь бярозы,
Гвалтоўнікаў забей і выкінь іх цяла псам!*

12 лютага 1925 г.

Рыская турма

У паэзіі Валянціны Казлоўскай няма заклікаў да гвалту. У вершы „Разведчыку“ яна піша:

*За шчасьце згвалчанай Айчыны,
Свой посах сьціснуўшы ў далонь,
У думках і у сэрцу чысты
Гатовым будзь пайсьці ў агонь!
І хай грэмяць наўкол пракляцця,
Маланка зьзяе, гром грэміць, —
З пагардай, сьмела стой, мой браце,
Як ў буру моцны дуб стаіць.*

Ліпень 1925 г.

Бёска Луні

У вершы „Ці варта?“ дзевятнаццацігадовая Валянціна Казлоўская, як і настаўнік Езавітаў, кліча „ня ныць і ня плакаць“. Але калі Езавітаў заве „вастрыць сякеру і нож“, браць бярозавую дубіну й забіваць ворагаў, то Казлоўская жадае дамагчыся таго ж сваёй працай:

*Ці варта стагнаць, калі сонца ў высі
Так вясела блішчыць і сьмяецца?!
Ці варта стагнаць, калі песьня з грудзі
З адвагай на волю ірвецца?!
Ці варта, каб сьлезы цяклі ў нас з вачей?
Хай кроў, калі трэба, ліецца!
З адвагаю долю айчыны сваёй
Каваць трэба, покуль куюцца!
Ці варта прад горам хліць галаву?
Хай гора хліцца прад намі!
Збудуем, бяздомныя, хату сваю
І будзема ў ёй мы панамі!
Дык гэі жа, хутчэй! У мазалістых руках
Хай блісьне сякера і молат!
І рэха ад працы хай з родных палей
Прэч згоніць і гора і голод!*

1 траўня 1926 г.

Дзв'янінск

Блізіцца дзень помсты!.. Дай нам, Божа, сілы!
Мы для Сьветлай Помсты здаўна куём меч.
Помажы, Пярун, нам, Бог наш Грозны, Мілы,
Цяць галовы гадам ад чванлівых плеч!

14 лютага 1925 г.
Рыская турма

Абразы („бажніцы“) Езавітаў замяняе на мапу Беларусі:

У куце больш ня маю бажніц, —
Мапа там. А на ёй — Беларусь.
Ёй аднэй я цяперка малюсь,
Перад ёй штодня падаю ніц.
Перад вачыма маіма абшар
Скатованай, згвалчонай Зямлі...
Незасохшыя лужы крыві...
Панаваньня чужынцаў цяжар...
З паўначы на паўдзень, як злы гад,
Працягнулась падзелу мяжа...
Дрот калючы... Слупы дзяляжа...
Штыхі... Уціск... Чужацкі салдат...
Слёзы й кроў. Мальбы й стогн!
Катаваньне! Турма. Кайданы!
Зьнішчыць нас захацелі паны!
Горы трупаў насыпаў патрон!
Ды — дарма! —
Ужо ніхто не заб'е беларускай душы!
У цяжкіх муках яна акавалась бранёй!
Не зрачомся мы Сьветлае Волі сваей, —
На сьвет вольны мы выйдзем з глушы!

Сьнежань 1925 г.
Рыга

У вершы „Ня ный! Ня плач! (Братам Заходняй Беларусі)“ Езавітаў заклікае:

Ня ный! Ня плач!
Ня дзіва Сьвету сьлёзы:
Іх цэлы акіян праліў ён сам!
Тапор і нож вайстры,

Што шчасьліва ці цяжка хвалюе —
Дамагалісь злавіць,
Дамагалісь адбіць,
І злажыць у радкі,
Як маляр на халсьціну малюе.
Ці ўдалось гэта нам,
Ці мы варты чаго —
Мы на суд пасылаем старэйшым.

Што ж так „гарэла на сэрцы“ й „крычэла ў думках“, прынамсі, двух удзельнікаў зборніка — Канстанціна Езавітава й Валянціны Казлоўскай? Разгледзем гэта на некаторых прыкладах.

У „Маршы Адраджэнца“ (на музыку „Варшавянкi“) Езавітаў гаруе пра тое, што на „пяць частак народ наш разьдзёрты, разарвана зямля на кавалкі“, заклікае не чакаць дапамогі: „зніклі сябры, вакол нас толькі ворагі“, а змагацца — „Зубы сьціскай! Хай у крыві будуць ногі! Падай! Уставай! Зьнясілеў — паўзі!“.

У „Малітве Перуну“, напісанай, як і папярэдні верш, у лютым 1925 г. у Рыскай турме, Езавітаў адмаўляецца ад Хрыста, бо хрысьціянства не дазваляе помсціць ворагам:

Пярун, наш Бацька! Ясны Божа грому,
Даруй нам! Жрацьці Хрыста нас ашукалі —
Мы бязьвінны! Мы табе малілісь, Залатому —
Нас мячамі касьцілі і ў вадзе купалі!

Каб мы не чапалі белых сьцен Цар Граду,
І каб коні нашы не тапталі вуліц Рыму,
Каб у гневе правым не скрашылі мы Варага-гада —
Нас зачаравалі зьяньнялі прастолаў, ў золаце дзьвярыма!

Волю ў нас скавалі, розум атруцілі!..
Сьвятой помсты ўцеху нам забаранілі!
Як краты сьлеплі, мячы апусьцілі,
Для ўладык-чужынцаў мы рабом былі!

Але ў душах нашых, у сьвятых глыбінах,
Дзе таемна мроіць Прадчуцьцеў Парог,
Мы пабудавалі Твой Алтар ў нізінах, —
Там ты жьшч у пашане, як наш Стары Бог!

на 50 адсоткаў), што негатыўным чынам адбілася як на агульным, гэтак і на фінансавым стане гімназіі, Міністэрства адукацыі 1 жніўня 1925 г. зачыняе Лудзенскую беларускую гімназію й аб'ядноўвае яе зь Дзьвінскай беларускай гімназіяй, куды значная група навучэнцаў у колькасці 34 чалавек перавялася для працягу сваёй адукацыі". Сярод іх была й Валянціна Казлоўская.

Пра сваё духоўнае нараджэньне ў Лудзенскай гімназіі Валянціна піша ў вершы „Маёй клясе“, зьмешчаным у зборніку „Першы крок“:

*У тваіх сьцянох я ўзгадала
Ў сваіх грудзях і моц, і гарт,
У тваіх сьцянох я перш пазнала,
Чаго мой дух на сьвеце варт.
І тутака я ўперш пачула
У сэрцы покліч: „Упярод!“—
„Ідзі туды, дзе зло пануе“,
„Туды, дзе бедны твой народ!“.
Мне не забыць цябе, кляс любви,
Дакуль я буду толькі жыць,
Бо тут ў цябе я перш пазнала,
Як край свой родны мне любіць!*

Лістапад 1925 г.

У Дзьвінскай гімназіі Валянціна Казлоўская правучылася адзін год, скончыла яе ў 1926 г. У тым самым годзе паступіла на настаўніцкія курсы, арганізаваныя Езавітавым. Апроч выкладаньня на курсах, Езавітаў актыўна займаўся публіцыстыкай — пісаў пра школьную адукацыю, выдаваў газету „Голас Беларуса“, дзе была літаратурная старонка, выдаў зборнік беларускіх паэтаў „Першы крок“.

VI

У зборніку „Першы крок“ бралі ўдзел 19 аўтараў. Езавітавым, у тым ліку пад псеўданімам „Кастусёнак“, напісана дваццаць вершаў, В. Казлоўскай — дзевяць. Астатнія аўтары надрукавалі па два-тры вершы. Выразнае палітычнае гучаньне маюць толькі вершы Езавітава й Казлоўскай, іншыя — збольшага лірычныя. Зборнік пачынаецца праграмным вершам бяз подпісу:

*Што у сэрцы гарыць,
Што у думках крычыць,*

сковую вучэльню й па яе сканчэньні накіраваўся на фронт. У 1917 г. пасля Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцыяў паручнік Езавітаў актыўна ўдзельнічаў у фармаваньні атрадаў для барацьбы з савецкай уладай. Ён падтрымаў ідэю стварэньня незалежнай беларускай дзяржавы. Пасля абвешчэньня БНР Езавітаў заняў ва ўрадзе пасаду міністра вайсковых справаў, атрымаў чын палкоўніка. Пасля эвакуацыі Рады БНР ён быў накіраваны з ваенна-дыпляматычнай місіяй у Эстонию й Латвію. А ў 1920 г. атрымаў чын генэрал-маёра. Пазьней Езавітаў прыняў латвійскае грамадзянства ды стаў займацца культурна-асьветніцкай працай, публіцыстыкай і настаўніцтвам. Разам зь іншымі беларускімі інтэлігентамі ў Латвіі ён стварыў таварыства „Бацькаўшчына“, палітычная мэта якога была аб'яднаньне беларускіх земляў у межах адноўленай Беларускай Народнай Рэспублікі. У зьвязку зь дзейнасьцю таварыства, Езавітаў актыўна займаўся стварэньнем беларускіх школ і настаўніцкіх курсаў. Гэтую сваю актыўнасьць ён пачаў ператварэньнем расейскай школы ў Люцыне (Лудзе), дзе быў дырэктарам, у беларускую гімназію. Пазьней Езавітаў пераехаў у Рыгу.

Захаваўся фатаздымак, што перадала мне цётка Марыся, дзе сярод вучняў Люцынскай беларускай гімназіі знаходзіцца Валя Казлоўская. Сорок пяць гадоў пасля цётка распавядала пра пераход Валянціны ў гэтую школу й з горкай іроніяй зазначыла: „І там мая Валя стала беларускай...“

Так, нядаўняя расейка-пецяярбуржанка ператварылася ў беларуску й нават болей — у беларускую нацыяналістку.

Ёй было пятнаццаць гадоў. Ад дванаццаці яна была бяз бацькі й, фактычна, бяз маці. У школе побач былі сябры-вучні — мясцовыя хлопцы й дзяўчаты. Прыклад Канстанціна Езавітава рабіў зь іх беларусаў, і Валянціне хацелася быць адной зь іх. Мажліва, таму яна ўжо тады пазначыла за месца свайго нараджэньня ня Рыгу, а вёску Луні Люцынскага павету, выкрасьліўшы пецяярбурскі пэрыяд са свайго жыцьця, а бацькоў ператварыўшы на мясцовых хутаранаў.

Вікторыя Шпак у артыкуле „Беларуская дыяспара ў Латвіі“ піша: „Лудзенская беларуская гімназія была адчынена 01.09.1922 г. як прыватная гімназія беларускага культурна-асьветнага таварыства „Бацькаўшчына“ пры 59 навучэнцах і субсыды ад Беларускага аддзелу Міністэрства адукацыі ў чатыры тысячы латаў. Са жніўня 1923 г. беларуская гімназія ператвараецца ў дзяржаўную з поўным утрыманьнем з боку Міністэрства адукацыі. У сувязі са... зьмянішэньнем колькасьці беларускага насельніцтва паводле перапісу 1925 г. (амаль

Магчыма, гэта было ў раёне Шкаўне, Лудзенскага ўезду Віцебскай губерні. Хутка паміж Герасімам Іванавічам і ягонай сям'ёй пралеглі франты, а потым і дзяржаўныя межы, і яны згубілі сувязь паміж сабой. Сястру, да якой прыехала Юлія Станіславаўна, аднойчы павялі з сабой „чырвоныя салдаты“ (як іх назвала цётка Маруся). Больш яе ніхто ня бачыў. Пры ўдакладненні мяжы паміж Латвіяй і СССР ейная зямля засталася на савецкім баку, а Юлія Станіславаўна з дачкамі — у Латвіі. Ад усіх гэтых падзеяў маю бабулю разьбіў паралюш, і яна да самай сьмерці ў 1945 г. была прыкаваная да ложка. Галавой сям'і засталася старэйшая дачка Марыя. Яна працавала настаўніцай у розных школах: у Лунях, Зілупе, Лудзе, Пілдзе, Разекіне.

У нейкі момант ад Герасіма Іванавіча прыйшоў ліст, дзе паведамлялася, што жыццё ягонае ўладкавалася, але сумуе без сям'і й жадае, каб яны пераехалі да яго. Абяцаўся выслаць нават грошы на дарогу. Марыя ніяк не магла наважыцца ехаць з хворай маці. Тады бацька запрапанаваў, каб хаця Валянціна прыехала да яго. Па доўгіх роздумах яны пагадзіліся, але лісты ад бацькі раптам спыніліся. Толькі празь нейкі час хтосьці з суседзяў Герасіма Іванавіча напісаў, што той памёр ад тыфусу.

Марыя працягвала настаўнічаць. У сярэдзіне 1920-х гг. яна выйшла замуж за дырэктара школы Канстанціна Ўладзімеравіча Нікіфароўскага, хутар якога месціўся блізу вёскі Луні Люцынскага (Лудзенскага) ўезду. Пазней Валянціна Казлоўская назаве Луні месцам уласнага нараджэння.

Верагодна, менавіта ў Лунях у 1919 г. мая маці пачала вучыцца ў расейскай школе. Праз пару гадоў яна перайшла ў такую ж школу ў Люцыне, а ў 1922 г. гэтая школа была ператвораная ў беларускую гімназію. Дамогся гэтага дырэктар — Кастусь Барысавіч Езавітаў. Гэты чалавек адыграў вялікую ролю ў жыцці й лёсе Валянціны Казлоўскай. У матэрыялах сьледчай справы ён названы рэзідэнтам латвійскай выведкі, што завербаваў сваю былою вучаніцу перад паездкай у СССР для шпёнскай працы. З рэабілітацыйнай часткі справы відавочна, што ні ён ня быў рэзідэнтам латвійскай выведкі, ні Валянціна Казлоўская не была замежнай шпёнкай. Дарэчы, другая жонка Езавітава — Нікіфароўская Галіна Ўладзімераўна, сястра мужа цёці Марусі — Канстанціна Ўладзімеравіча Нікіфароўскага.

Кастусь Барысавіч Езавітаў нарадзіўся ў 1893 г. у Дзвінску (Даўгаўпілсе) у сям'і афіцэра (штабс-капітана) расейскай арміі. Па сканчэнні сярэдняй школы й педагагічных курсаў Езавітаў пачаў настаўнічаць. Калі пачалася Першая Сусветная вайна, ён паступіў у Паўлаўскую вай-

шыя рэчы, і дакументы, акрамя асабістых, што мы мелі пры сабе, назаўсёды засталіся ў Ваўкавыску і загінулі ў полімі вайны. Бацька праз усю вайну кіраваў шпіталем №507 13-й арміі. Праз гэты шпіталь прайшлі блізу 38 тысячаў параненых і хворых, ён дайшоў зь імі да Бэрліну і 9 траўня 1945 г. расьпісаўся па-габрэйску на сьцяне рэйхстагу. А я з братам Цёмам, сёстрамі і мачахай увесь гэты час жыў у бацькоў Машы ў простаі крытай саломай хаце ў вёсцы Шапавалаўка Чарнігаўскай вобласці ва Ўкраіне. Там мы перажылі нямецкую акупацыю і я, усяго толькі праз чатыры гады пасья сьмерці мамы, сам апынуўся на расстрэльнай мяжы, але выжыў. На жаль, мой брат Цёма памёр увосень 1945 г. ад саркомы.

Па сканчэньні вайны бацька са сваім шпіталем з-пад Бэрліну пераехаў у Роўна (Украіна) і забраў мяне да сябе, а Маша і дзьве мае любімыя сястрычкі засталіся ў Шапавалаўцы.

Калі я пачаў цікавіцца сваёй мамай, сувязь з Машай і яе дачкамі была ўжо згубленая і я ня ведаў ні дзе яны, ні ці жывыя...

Нарэшце ў ліпені 2001 г. я праз Наўгародзкае ўпраўленьне ФСБ папрасіў даслаць мне зь Менску сьледчую справу сваёй маці. Яе даслалі, і я мог яе пабачыць. Час быў абмежаваны, але зь некаторых дакумэнтаў мне зрабілі адбіткі й, наогул, я атрымаў уяўленьне й пра ход сьледзтва, і пра рэабілітацыйнае расьсьледаваньне. Мне нават дазволілі забраць са справы захаваныя ад моманту арышту мамы атэстат, дыплём урача і прафсаюзны білет.

Тое, што адбылося з маёй мамай, — адзін з сотняў тысячаў выпадкаў, што здараліся тады ў краіне. Але для мяне ён унікальны, бо датычыць яе й мяне. І хто, калі ня я, павінен распавесці пра яго?

V

Мой дзед па маці, Герасім Іванавіч Казлоўскі, на пачатку XX ст. жыў у Рызе. Ягоную жонку звалі Юлія Станіславаўна, і яны мелі дзьвюх дачок: Марыю (1900 году нараджэньня) ды Валянціну (1907 году нараджэньня). Недзе ў 1912 г. Герасім Іванавіч зь сям’ёй перабраўся ў Санкт-Пецяярбург і пачаў працаваць на Балтыйскай судаверфі. Жылі яны на Афіцэрскай вуліцы (цяпер вуліца Дзекабрыстаў) у пяціпакаёвай кватэры, наймалі прыслугу. Марыя скончыла жаночую гімназію ў 1917 г. Калі пачалася грамадзянская вайна й у Петраградзе стала голадна й холадна, Герасім Іванавіч адправіў жонку й дзяцей у Латвію, да сястры Юліі Станіславаўны, што мела ўласны хутар на мяжы зь Беларусью.

Адказ: *Езавітаў даў мне шэраг адрэсаў асобаў, што жывуць у БССР, якія павінны былі ўладкаваць мяне ва ўнівэрсытэт, і далей я па заданьні Езавітава павінна была зьбіраць для яго зьвесткі аб арганізацыі працы ва ўнівэрсытэце, аб колькасьці навучэнцаў, аб настроях студэнтаў і выкладчыкаў. Зьбіраць і перадаваць Езавітаву зьвесткі пра эканамічнае і палітычнае жыцьцё ў Беларусі. Гэтыя шпіёнскія зьвесткі я, паводле прапановы Езавітава, павінна была перадаваць праз Вайноўскага і іншых асобаў, што жылі ў Менску, адрэсы якіх мне даў Езавітаў. Пасьля афармленьня Езавітавым вярбоўкі мяне, Вайноўскага і Доўгага на прапанову Езавітава дырэктар настаўніцкіх курсаў у Рызе Пігулеўскі выдаў нам усім тром грошай на жыцьцё ў СССР. Дакладнай сумы выдадзеных нам грошай я ня памятаю. Іх цалкам хапіла для паездкі да Менску. Грошы былі выдадзеныя як кампэнсацыя за шпіёнскую працу. Яны ж, Езавітаў і Пігулеўскі, наладзілі нашую паездку ў СССР.*

Пытаньне: *якім чынам вы выконвалі заданьне Езавітава, калі знаходзіліся ў СССР?*

Адказ: *Я часта на патрабаваньне Вайноўскага перадавала ў пісьмовым выглядзе шпіёнскія зьвесткі, падпісвалася „Лясная кветка“. Колькі і калі я цяпер ня памятаю. Апошнім часам, г. зн. пасьля таго, як я пабралася шлюбам з ваенурачом Шапірам, да мяне на кватэру некалькі разоў заходзіў Доўгі Ян, якому я таксама перадавала зьвесткі аб кіраўнічым складзе частак, дзе працаваў мой муж Шапіра, аб іх матэрыяльным забесьпячэньні і палітычных насторях. Ад Доўгага я грошай не атрымлівала.*

Пытаньне: *Чые адрэсы ў Беларусі вам даў Езавітаў і каму зь іх вы перадавалі шпіёнскія зьвесткі?*

Адказ: *...Лістоўскі Вячаслаў працаваў дырэктарам Беларускага дзяржаўнага музэю. Цяпер асуджаны і высланы. Мядзёлка Паўліна працавала ў Горкаўскім інстытуце выкладчыкам. Яна працавала ў гімназіі ў Дзьвінску. Чарот Міхал, працаваў рэдактарам газэты „Беларус“. У яго я часова працавала ў рэдакцыі, перакладала часопіс з латвійскай на беларускую.*

Пытаньне: *Хто з вас трох падтрымліваў сувязь з Латвійскім консульствам?*

Адказ: *...я не падтрымлівала... У Маскве і Ленінградзе падтрымліваў сувязь Вайноўскі. Ён прывозіў мне грошы.*

Пытаньне: *Ваш муж Шапіра кім быў завербаваны для шпіянажу?*

Адказ: Ці быў забербаваны кім-небудзь мой муж, я ня ведаю. Ён таксама ня ведаў, што я працую ў Латвійскай выведцы“.

На падставе гэтага й наступнага такога допыту 18 сьнежня 1937 г. была створаная „Пастанова аб абраньні меры ўтрыманьня й прад’яўленьні абвінавачваньня“, дзе сьцьвярджалася, што Шапіра Валянціна Герасімаўна „абвінавачваецца ў тым, што была завербаваная ў гор. Рызе ў 1927 г., прыбыла ў Саюз ССР са шпіёнскімі заданьнямі, дзе пад імем „Лясная кветка“ зьбірала й перадавала латвійскай выведцы зьвесткі шпіёнскага характару“. На гэтай падставе было вырашана „Гр. Шапіра прыцягнуць у якасьці абвінавачанай па арт. 68 КК БССР, мерай утрыманьня спосабам ухіленьня ад сьледства й суду пакінуць папярэдні, г. зн. утрыманьне пад вартай у случкай турме“.

Далей справа працягвала раскрутвацца. Трэба было шукаць „названых“ Казлоўскай суўдзельнікаў, на якіх мусілі быць заведзеныя асобныя справы. Апошні дакумэнт сьледства „Абвінаваўчы акт“ быў складзены ўжо 27 сьнежня 1937 г. і, сьцьвярджаючы пра шпіёнскую дзейнасьць Валянціны Казлоўскай, завербаванай „агентам латвійскай выведкі Езавітавым“, пастанавіў накіраваць справу Народнаму Камісару Ўнутраных Справаў Саюзу ССР — Генэральнаму Камісару Дзяржаўнай Бясьпекі тав. Яжову на разгляд. У выніку, 11 сакавіка 1938 г. на пасяджэньні камісіі НКВД і пракурора СССР было пастаноўлена „Шапіра Валянціну Герасімаўну расстраляць“. Рашэньне выканана 31 сакавіка 1938 г.

IX

Няведама, якім чынам было здабытае тое цалкам фантастычнае, але сьмяротнае для Валянціны Казлоўскай „прызнаньне“. Улетку 1938 г. я, брат Цёма й бацька былі ў летнім артылерыйскім лягеры пад Бабруйскам. Бацька тады па-ранейшаму быў старшым урачом палка. Аднойчы па справах службы ён быў у Бабруйску, ішоў па вуліцы, калі яго спыніла нейкая жанчына. Яна адвяла яго ўбок і сказала: „Я сядзела ў адной камеры з вашай жонкай. Яе моцна катавалі. Калі яе прыцягнулі з допыту, яна сказала: „Мне канец, але іх я выратавала...“ Яна паводзіла сябе мужа, падтрымоўвала й суцяшала іншых жанчын, калі яны ўпадалі ў адчай, намагалася праводзіць адмысловыя мерапрыемствы кшталту гутарак...“

Безумоўна, у гэтай гісторыі шмат дзіўнага. Па-першае, хто „сядзеў“, той звычайна не выходзіў. Па-другое, надзвычай неверагоднае супадзеньне часу, месца й асобаў. Але ж магчыма меркаваць, што ўсё скла-

ляся менавіта так, як мне пра гэта распавялі. Тая жанчына магла быць і наглядальніцай у турме, і „падсадной“ або кімсьці з турэмнага пэрсаналу. Тое, што яна распавяла бацьку, падобнае да праўды. „Іх я выра- тавала“ магло значыць толькі тое, што маці пагадзілася ўзяць усё на сябе, каб толькі не чапалі мужа й дзяцей. І ў тым, што яна судышала іншых, ужо вырачаная на сьмерць, магчыма ўгадаць таксама тую Валю Казлоўскую, што некалі пісала:

*За гонар Айчыны, за роднае слова,
За лепшую долю братом
Я ўмерці з адвагай заўсёды гатова,
Ў змаганьні зь няпраўдай і злом!*

Ад часу напісаньня гэтага вершу да моманту арышту прайшло адзі- наццаць гадоў. Ня ведаю, ці захавалася ў яе тая ж вера ў ідэалы. Апош- нія гады яна была занятая мужам і дзецьмі. Але характар яе асобы, склад думак, адлюстраваны ў тых радках, напэўна, захаваўся й цалкам адпавядаў таму, што распавядала бацьку выпадкова (ці невыпадкова) сустрэтая ў Бабруйску жанчына.

Катам не было ніякай справы да ейных ідэалаў. Сьмерць Валянці- ны Казлоўскай дадала яшчэ адну адзінку ў выкананьне дадзенага зьверху пляну па „першай катэгорыі“ — расстрэлах. І ў службовым за- пале дзеля гэтага яны катавалі жывую душу — „Лясную кветку“...

Х

Капітан Глазкоў, які праводзіў рэабілітацыйнае сьледзтва ў 1960 г., зрабіў вялікую працу. Паводле ягонаў просьбы 11 красавіка 1960 г. у горадзе Роўна быў апытаны мой бацька Майсей Шапіра, тагачасны ўрач-нэўрапаталог Ровенскай абласной больніцы. З Марыяў Нікіфа- роўскай Глазкоў сустрэўся сам праз два дні ў горадзе Лудза (Латвія). Да даго ж у ягоным распараджэньні былі архівы Менску й Рыгі. Капітан сьледчага аддзелу КГБ пры Савеце Міністраў БССР вывучыў матэрыя- лы, што датычылі беларускага нацыянальнага руху ў Латвіі, а таксама дакумэнты пра асобаў, якія праходзілі па справе Шапіра. Асабліва шмат матэрыялаў у справе было сабрана пра Кастуся Езавітава. Усё гэта было пакладзена ў аснову адмысловага „Вызначэньня“, дзе сьцьвярджалася, што Казлоўская „абвінавачвалася ў шпіянажы на карысьць латвійс- кай выведкі, для чаго была завербаваная ў 1927 г. агентам Езавіта- вым. Гэтае абвінавачваньне было заснаванае выключна на яе сьвед-

чаньнях, у якіх сваімі суўдзельнікамі назвала Вайноўскага Аляксандра й Доўгага Яна. У часе дадатковай праверкі высветлена неадпаведнасьць абвінавчваньня Казлоўскай. Езавітаў за прыналежнасьць да агентуры латвійскай выведкі да адказнасьці не прыцягваўся. Па ягонай справе Казлоўская не праходзіць. У адпаведных архівах зьвестак пра прыналежнасьць Казлоўскай, Вайноўскага й Доўгага да агентуры замежных выведак ня знойдзена, Вайноўскі й Доўгі асуджанымі не пазначаныя. Згодна з пратэстам аб спыненні справы паводле п. 5 арт. 4 КПК БССР, вайсковы трыбунал акругі вызначыў: Пастанову камісіі НКВД СССР і пракурора СССР ад 11 сакавіка 1938 г. у дачыненні Казлоўскай-Шапіра Валянціны Герасімаўны адмяніць і справу аб ёй спыніць у сувязі з адсутнасьцю складу злачынства“.

Што сталася з Вайноўскім і Доўгім? Пра кожнага зь іх у рэабілітацыйнай частцы справы ёсьць архіўныя даведкі, але яны датычаць даваеннага часу. Відавочна, капітан Глазкоў або не знайшоў іх, або задаволіўся зьвесткамі пра тое, што яны не лічыліся агентамі замежных выведак і паводле справы Казлоўскай не прыцягваліся да адказнасьці.

Пра Езавітава зьвестак даволі шмат, але гэта ўжо ня мае дачынення да лёсу Валянціны Казлоўскай. Адзначу толькі, што ў красавіку 1945 г. ён, генэрал Беларускай Краёвай Абароны, быў арыштаваны савецкай контравыведкай СМЕРШ у горадзе Заган пад Бэрлінам. Выпадкова ад 29 сакавіка да 17 красавіка 1945 г. у тым самым горадзе Заган стаяў палявы шпіталь №507 13-й арміі, начальнікам якога быў падпалкоўнік Майсей Шапіра.

Калі верыць мэдычнай даведцы, Езавітаў памёр у шпіталі менскай гарадзкой турмы 23 траўня 1946 г. Беларусь не забылася на яго. У 1993 г. у часопісе „Нёман“ былі апублікаваныя ягоныя ўспаміны. У сьнежні 1993 г. беларусы Латвіі сумесна з Латвійскім саюзам пісьменьнікаў адзначылі стагодзьдзе ад нараджэньня Канстанціна Езавітава — паэта, педагога й грамадзкага дзеяча.

Пераклад з расейскай мовы Натальі Гардзіенкі

**ЗАПІСКІ Й ЗАЦЕМКІ,
НАПІСАНЫЯ Ё ПРАЦЯГУ НЕКАТОРЫХ ГАДОЎ
ПРАД ТРАЎНЕМ 1996 ГОДУ¹**

Частка II

*...даўгая вуліца канчалася таполямі разрослымі.
З выхаду ейнага на вуліцу наступную
цішыні ніколі не было.
Слалася ўсігамі разьмётнымі, шуглівымі
увосень
лісьцінэй з таполяў.*

*...людзі, вопраткай ахіненья надзённай,
глядзеліся маладзёнамі,
хадзілі па лісьціне ступнямі аніяк названымі.
Спыняліся ўменшанья каля ствалоў
гутаркай сыходлівай мяшчанаў.
Гутарку сыходлівую не назавеш закончанай:
будзе, пэўна, заўтра. А можа не
як лісьціна апалая,
што апынулася на астаку вуліцы, да наступнай.*

*...даўгая вуліца і ня скончаная вуліцамі наступнымі.
І людзі на ёй сустрэчнья, уменшанья каля ствалоў таполяў
будуць слухаць гутарку меснікаў на вуліцы
пра наступны дзень.*

...любоў чалавека да чалавека як адпаведная аплата за рахункі. Усё, што падстаўлена, прыведзена да пошукаў любові чалавека да чалавека — пошукі. Людзкія кампаніі, якія толькі й шукаюць лорда, які быў бы кампрамісам, узвышаюцца ачышчальнікамі незвычайнага задавальнення.

¹ Тэкст падаецца з захаваньнем асаблівасьцяў мовы аўтара. Частка I у: Запісы БІНІМ. №27. Нью-Ёрк—Менск, 2004.

Прыклад: арганізацыя народаў сусьвету. Адпаліраваная быццам справядлівасьцяй. Добра жыць на зямлі й пад морам... А ўсё па-іншаму.

...пра ўсё на эміграцыі й на Айчыне, што дзеіцца, думаю вельмі часта — успамінамі. Яно пабочнае, агранічанае нават для самога сябе. Ад злобы дзён перажытых успаміны прыносяць самаспачуваньні.

...можна паважаць кантраст асабістае пакуты із агулам уключаны да нацыі, калі толькі ўспамінальнік шукае інтэлігентнага выхаду, да чаго імкнуўся ў агульных прынятых асновах асабістасьці. Выразна растлумачыць яснае асуджэньне прычынаў: чаму так здарылася?

...сучасныя айчынныя ўспамінальнікі, як і раней, спасылаюцца на тамы, пісанья камуністамі — спажыва апраўданьня. Яны не наўзбочынах. Здарылася ім у тыя тамы дапісаць адмоўнае.

...зажадалася ўспомніць мой пачатны верш „Усьцяж ночаў“ (даўні).

*...яшчэ напэўна будуць сьцяжна мераць
мае радкі і словы смутныя
часіны ночаў.
Бо не скажу, ня ведаю, калі,
як кожную галінку шэраш,
прытулак ночаў яны асочаць?
Я не скажу,
бо йшчэ ня бачу
завязь першую праменьняў дня.
А вам, я ведаю, як мне, так вельмі хочацца
цёмру расшчапіць агнямі дня
ды толькі йшчэ.
Яшчэ сьцяжна будуць мераць
мае радкі і словы смутныя часіны ночаў.
Іх чорны стан у вогкім падзьмельлі
кажаны ніяк, ніяк там не размочаць.*

...замест страчваць час на „разаблачэньні“, памкнемся да сваіх дзівярэй з мэтай стварыць сваіх прафэсіяналаў для апраўданьня ходаньня за нацыянальную літаратуру.

...якія будуць спосабы рэалізацыі? Магу прадугледзець. Гісторыя ў сваім паступовым разьвіцьці, дзеяньні галосна незалежныя данясуць насьледнікам нацыі нашай зусім справядлівыя рэальнасьці іхных сум-

ленных прашчураў. Адатворымся рухам да свайго. Любоў чалавека ёсць адпаведная аплата няпісанымі рахункамі любові.

...ня дай, Божа, каб беларускія паэты, пісьменьнікі на эміграцыі надалей пісалі пра тугу па Радзіме. Гэта толькі выварацень-пень для прапаганды. Прыхільнасць на Айчыне ненавісьнікам да нас камуністаў. Паказаць „спачуваньні“. Туга па Айчыне не сусьветная літаратура — аглох ускрык у пустыні.

...у нас на эміграцыі чуюцца нэгатыўныя ўпамінаньні (між інтэлігенцыі) да некалькіх словаў у вершы, сказаных М. Сяднёвым: „Я сам сабе вялікі й г. д.“.

...так. Чалавек, калі ён абавязвае сябе быць часткай нацыянальнага грамадства, мусіць адчувацца ўсчоленым духам асабістасьці — незалежнасьці ў сваім жыцці.

...паэты не забойцы. Яны самапрызыўнікі, самавышкаленыя змагары да бунту. Вельмі чулыя да розніцаў сацыяльнага захаваньня, якое не пазначана мэтай спаткаць нацыянальную свабоду ад акупантаў.

...або ёсць іншая несвабода. Яна можа надарыцца ў справах уласнага народу, як дзеляцца, асуджаюцца напатканьні несправядлівасьці ў незалежнай дзяржаве, раней, чымсьці сумленныя палітыкі абудзяцца імі, дзе дапусьціць сэнс быць свабодзе, а дзе мусіць існаваць суровае абмежаваньне.

...паэты й пісьменьнікі распаўсюджваюць усеагульны канцэпт супраціву несвабодзе, творчымі ведамкамі ў драмах, апавяданьнях, раманах.

...аднак агаваруся. Сэнсатыўна я разумею сваю памылку. Я ня маю на ўвесе палітычна вытрыманых паэтаў, а паэтаў літаратурна-сапраўдных у творчасьці.

...гэта іншая тэма. Кожны ўспрымае напатканы пэйзаж па-свойму.

...злоснаму сабаку-правадыру найлепш гладзіць поўсць самому сабе.

...тэрор — добры паслутач ворагу, калі ён у моцы дзікага панаваньня над пераможанымі.

...уся сталіца Менск і ажно ў далячынь прасьцягоў Беларусі застаўленая статуямі прадстаўнікоў тэрору пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. Пад іхнымі вылепленымі постацямі толькі прыродна чалавечым уяў-

ляецца пэдасталі да неба над імі... Часта каля іх бегаюць дзеці — гуляюць у хованку. Няма дзе схавацца ім ад сымбалёў-статуяў сьмерці... Увесь сьвяты храм — зямля беларуская — запоўнены, як музей, чалавекпадобнымі ідалямі сьмерці ад чужынцаў.

...аднойчы прад Другой вайной у Барысаве чакаў падарожнага аўтагрузавіка даехаць да свайго мястэчка. Блізу содні чакаў.

...увечары, без надзеі, вышаў з Дому селяніна да царквы каля рыначнага выгану, там жа й дарога да майго мястэчка — грузавік убачу. Шафёрам любя спыняцца каля Дому селяніна. Пасадзяць у кузава з мяшкамі пасажыра й дванаццаць рублёў гатоўкі ёсьць.

...двое п'яных ідуць каля помніка Леніну. Ленін вылеплены левай рукой перакладна трымае праз грудзі. Правіцу працягнуў уверх.

...адзін з п'яных уторыў Ленінскі скульптурны жэст. Хлопнуў размашыста па грудзях, а другую ўзняў уверх.

— Сяньня, пазьней, пакажу Соні тое самае задавальненьне, што Ленін меў ад Крупскай.

...яны абое ня бачаць мяне, і хуліганская выхадка толькі ахінула ўроўнасьці жыцьцёвай праўдзівасьці.

...усе ўваходзяць у нацыянальна-палітычныя разыходжаньні (цяпер не рэлігійныя), і кожная нацыя, кажу пра эўрапейскія, жызнуць чагосьці асобнага.

...сваё абасобленае, не дыскрытыкаваць абасобленьня, адзіноцтвам між сям'і іншых народаў. Чагосьці ў асобным у нас, беларусаў, не стае, прынамсі, выказваньня перакананьняў суровых супроць „падружнікаў“ чужынцаў.

...ідэя Плятона: „Дзяржава — ідэальнае існаваньне. Элемэнты ўласнасьці дзеляцца ў грамадзянскай павіннасьці — адзін для другога“.

...у нас няшмат гаспадарскай зямлі падзяліць між магнатамі, а дробным уласнікам дастаткова (прыклад, Кітай), і яны накормяць свой народ і лішкі дастануцца дзяржаве. Магчыма, будуць зайздасьці да сельскагаспадарчых аднаасобнікаў ад арцеляў. У такім выпадку працоўнае спаборніцтва пароўненае. Гаспадары здабытага будуць у адпаведнай лагодзе перад дзяржавай-гаспадаром.

...нават у аграрную палітыку ўключыўся. Думкі-разважаньні не завяжаш (мяшчанскі выказ). З паходжаньня сялянскі сын, які ў задзёрыстай

паступовасьці да жыцця прылучыўся да „дваранства“ бяз тытулу.

...гаспадарнасьць кліча да эканамічных станьняў у будучай дзяржаве, адасобленай ад расейскай, але яшчэ няпоўнасьці ў руках нацыянальных.

...як добра было б, каб нашая нацыя абышлася без кагосьці. А калі сапраўдная помач, дык без іголак у нашыя эканамічныя раны.

...мне няпоўнасьцю зразумелыя эканамічныя працэсы. Сноўдаюся па гэтых узьбярэжжах, бы той рыбалоў.

...уласны дом, хутарны ўшчалопак з гаспадарчай уласнасьці для мяне — ідэальная жыццядайнасьць (у закутак сярод лесу й поля пачуецца вестка абавязку для дзяржавы).

...нацыянальныя багацьці зямлі, вялікія прадпрыемствы (у Эўропе даказана) для карысьці нацыі — уласнасьць дзяржавы. У гэтым абніжым беспрацоўе й канфлікты эксплуатацыі. Будучая сутнасьць сацыяльнага кантэксту, канфрантацыі ў руках незалежнай дзяржавы.

...дзяржава ня мусіць цярпець эканамічных недаросткаў. Дзяржаўныя веды супроць ведаў нахабных уласнікаў.

...і гэта ці ня будучая нашая драма, у новым, іншым грамадзтве. Здаецца, мы ўхілімся, зьнішчыўшы бяз жалю намэнклятуру мінулых часоў, арганізаванасьці народнай выйдзем у першую радоўку зьменаў і рэформаў з жыццядайнай патрэбнасьці на аснове, сацыяльна-эканамічная перамена ня вельмі лёгка абасноўвалася й у іншых цывілізаваных краінах.

...мы можам адважыцца на быцьцё нацыянальнае сярод іншых нацыяў. Мы маем дзеля гэтага ўласныя таленты.

...беларуская нацыянальная справядлівасьць ганьбіцца. У нас шмат еўнухаў. Беларускі народ іх не кастрыраваў, таму й надалей, у процыж жыцьцёвага часу паросіць еўнухаў-янычараў супроць свае нацыі.

...яны нахабна азначаюць свае межы ў жыцьці Беларусі пад апекай чужынцаў.

...іхная колькасьць небясьпечная.

...іхную вартасьць можна прызнаць і не прызнаць тымі самымі спосабамі, якія яны тычуць нам быць нікчэмнымі ў роднай нацыянальнай сямі.

...уводзіцца час канструктыўнага, прагматычнага дзеяньня. Агранічыць іх, бо яны адважацца з дапамогай чужынцаў выклікаць беларускую нацыю да крывавага змаганьня.

...вялікіх сяброў вельмі цяжка знайсці. Нават некаторыя ў сужэнстве не знаходзяць.

...прыкладам (асабістае) усьцягу часу быў адданым. Памагаў ува ўсёй меры магчыма, а сяньня глядзі: пабагацелі — абыдземся без яго. Ён гэтакі й такі, калісьці не памог нам сваячасна, па-іншаму.

...углядаюся ў паводзіны эміграцыйна-абсталяваных былых „пралетарыяў“.

...недастаток інтэлігентнасці яшчэ ад пачатку, калі апынуліся на эміграцыі. Розныя асабістасці найбольш кухцелі, ды дбаюць надалей жыць культурай польскай ці расейскай. Раскіданае гняздо. Не віно — канцэпт ад пачатку амэрыканскай дзяржаўнасці. Дзеці іхныя ад культуры амэрыканскай, не ад беларускай. Як добра некаторыя пакінуліся прывязнасьцяй да нацыянальнай сьведамасці беларускай.

...беларуская эміграцыйная інтэлігенцыя не зьвядзе іх у агул аддана, бо ў самым маленькім кутку беларускай эміграцыі ад уплываў польскай або рускай містыфікацыі рэлігійнай тнее агіднае пытаньне:

— А каму? і г. д.

...для мяне, у карысьць расейцаў, Блокаўская „Дванаццаць“ ёсьць большая, чымсьці Пушкінскія нацыянальныя паэмы. У Блока героі-хадажаньні патрабуюць, падрыхтоўваюць, што яны жадаюць здабыць у эпохі іхных дзён, у Пушкіна — карысныя справы: уладнасьць неўкетманая — замясьціць сілай рускай.

...усё ў справах нацыянальных, таму яно адысквае сваё: ці яно было ўчора або сяньня, хоць бы заўтра, нехта скажа: абыдземся.

...у Б. Сачанкі пра барацьбу паліцыстаў і савецкіх партызанаў вельмі добра, літаратурна сказана, напісана. Ён поўнасьцю належаў да свайго думаньня. Рабы змагаліся супроць адзін другога. Паслушнікі немцаў з аднаго боку — пакрыўджаныя саветамі й зборшччам авантурыстаў, крыміналаў. Так практычна адбываецца падчас захопаў чужынцамі. Але чаму ў партызанаў — шаную, змагаліся супроць фашыстаў — адсутнічала пачуцьцё адказнасці сумленьня ў імя беларускага народу? У барацьбе растарачанай ня зь немцамі, а паміж паліцыстамі й партызанамі ад гэтай барацьбы пакутвалі вясковыя людзі. Можна сказаць як у францускага Камю:

— У сьмерці рукі патрыцыяў — яны падаўляюць, але вызваляюць.

...гэтае Б. Сачанку не цікавіць.

*Тугой спавіты небакрай,
наземяцца няспынна сьлёзы...
За імі восені адчай...
Тугой спавіты небакрай? —
Надзея родзіцца: няхай!
Бо вецер зьвее ў ніцы лозы
Тугу, што йдзе за небакрай,
і неспыняныя ўсе сьлёзы...⁴⁵.*

Пад вершам у гэтым выданні стаіць дата 1922 г., але ж ён розніцца ад першага варыянту, як падробка ад арыгіналу, няхай сабе й зробленая самім майстрам. Гэта ўжо іншы верш — парафраз на ранейшы матыў. Можна сказаць, няўлоўным жэстам сьцёртыя рысы, што выдавалі ў вершы водар 1920-х гг.: заўжды нейкая каструбавадая парадаксальнасьць, алягічнасьць вобразных асацыяцыяў, ва ўсім — устаноўка на арыгінальнасьць, на „мадэрн“. У новым варыянце верша, відавочна, разбураны каркас ключавых словаў: „небакрай“ замест „вышыні“, зьніклі „стужкі“, „Я“, якое галосіць, зусім прапала ў банальным „восеньскім адчаі“, застаўся толькі двойчы паўтораны вобраз „тугі“, якая „ідзе за небакрай“. Таленавіты лірычны этуд, тым ня менш, ужо пазбаўлены той таемнай энэргетыкі, дынамікі, што былі ў ранейшым тэксьце.

Калі ў „Пацерках“ выразны багдановічаўскі ўплыў, то верш Дубоўкі „Не жальбую...“ паказвае на відавочны ўплыў ясенінскі: выдае блізкасьць зь ягоным вершам „Не жалею, не заву, ня плачу“. Дарэчы, такі ўплыў адпавядаў Дубоўкавай пазыцыі й устаноўцы на свабоду творчасці, бо Ясенін быў з тых аўтараў, да якіх непрыхільна ставілася афіцыйная крытыка, абвінавачваючы самога й ягоных прыхільнікаў у „імажынізьме“ й „багемнасьці“. Дубоўка ж не хаваў сваёй прыязнасьці да гэтага расейскага паэта, стварыў верш, натхнёны ягонымі матывамі:

*Не жальбую, тых дзянькоў я не шкадую,
Што жыцьцё даўно разьвеея як дым, —
Пачакаю, пашукаю пільна тую,
Ад якой я буду зноўку маладым.
Зь сенажацяў, гацяў роднае старонкі,
З-па-над лесу, з-пад тых чорных замстай хмар,
Яна прыйдзе вольным гоманам сасонкі,
Яна прыйдзе, бы вяночак дзіўных мар.*

⁴⁵ Дубоўка У. Выбраныя творы. У 2-х тамах. Т. 1. Мн., 1965. С. 31.

*Загарацца, разжурацца, запалаюць
Мае думкі, думкі-кветанькі мае.
Паліюцца песьні з краю і да краю:
То шчасьлівы і нешчасьлівы ў іх пля⁴⁶.*

Уладзімер Дубоўка ўжо ў першым зборніку выявіўся і як творца новых словаў на аснове іх мэтафарызацыі. Словатворчую стыхію аўгара заўважалі многія дасьледнікі, яна была неад’емнай рысай ягонага і паэтычнага, і агульнафілялягічнага таленту. А таксама гэта была адзнака авангарднага творчага мысьленьня, якое заўжды скіраванае да экспэрымэнту. Так, як мы ўжо згадвалі, Антон Луцкевіч у сваім крытычным водгуку на першую кнігу Дубоўкі адзначыў як ключавое слова „*віхрыстасьць*“, маючы пры гэтым на ўвазе бадзэрасць, абноўленасьць яе тону ў параўнаньні з папярэднім сьлязьліва-наракальнай традыцыяй. Тут і сьлёз не бракавала вершам і ў гэтай Дубоўкавай кнізе, хоць яны і ўпісанья ў новую авангардную — „*віхрыстую*“ — стыльвую мадэль. Наваслоўі Дубоўкі, як правіла, мелі мэтафарычную афарбоўку, часта гэта дзеясловы з мнагаслойнай асацыятыўнай сэмантыкай, як прыкладам, слова „*ўскоўдрыць*“ зь верша „Над ставам дым...“:

*...Між зёлак пахлых і пад ліпай
Ускоўдрыць нас з табой туман...⁴⁷.*

Гэты верш любоўна-краявіднай тэматыкі, з адценьнем „багемнасьці“ пры канцы, малое яркую вобразную карціну менавіта дзякуючы нязвыклым словам і багацьцю мэтафараў. Тут сустракаецца загадкавае слова „*цымбалеі*“, якое адразу можна зблытаць з цымбаламі або падумаць, што гэта людзі — музыкі, якія граюць на гэтым інструмэнце і прылеглі адпачыць на прыродзе. Але з кантэксту вынікае, што гэта зусім не музычны інструмэнт і што слова мае дачыненне да расьліннага сьвету — азначае кветку. Але якую? У „Батанічным слоўніку“ Зоські Верас ёсьць падобная паводле гучаньня назва: *цанцыля* (гэта па-расейску „*чистотел*“) — кветка досыць распаўсюджаная ў Беларусі як лекавае пустазельле. Пацвярджэньне здагадцы знаходзім у даведніку „Расьлінны сьвет: Тэматычны слоўнік“, дзе ў артыкуле „Падтыньнік, чыстацел“ прыводзіцца шмат дыялектных назваў гэтай расьліны. Сярод іх і *цанцыля* як варыянт, характэрны для Гарадзеншчыны, і *цым-*

⁴⁶ Дубоўка У. Строма... С. 17.

⁴⁷ Тамсама. С. 18.

балей — назва, якую ўжываюць менавіта на Пастаўшчыне, радзіме Дубоўкі⁴⁸. Верагодна, гэта зусім не паэтычная кветка, але ж і „дым з балей“ — зьніжана-пабытовы вобраз, таму магчыма меркаваць, што паэт сьведама адбіраў вобразы, якія здзівяць сваёй нечаканай праяўнасьцю. У гэтым была й свая „імажыністыка“ — пошук спосабу ўразаць вобразам. І гэта — мастацкі прыём з авангарднага паэтычнага арсеналу, што ў поўнай меры характарызуе паэтыку 1920-х гг.:

*Над ставам дым, бы дым з балей,
У вербалозе сьпяць дубцы,
Свае галоўкі цымбалей
Пад сон схілілі на капцы.
На небе мітусяцца хмары:
Вятры зь іх штучны ткуць дыван,
Начы клубком спляліся мары:
Каханьне, віры, гасу ган...⁴⁹.*

У выданьні 1965 г. ад ранейшай яркай вобразнасьці верша не засталася й сьледу: зьніклі й „цымбалей“, і „ўскоўдрыць“, таксама як і параўнаньне туману-дыму над ставам з парай, якая ідзе з „балей“, калі ў гэтую пабытовую праяўнасьцю рэч наліваюць ваду для прання бялізны або для купаньня дзіцяці. Параўнаньне й вобраз, створаны на ягонаў аснове, вельмі адметныя, арганічныя для тагачаснай паэтыкі. Тут можна адчуць і некаторы ўплыў паэтыкі акмэізму — вядомага кірунку ў расейскім мадэрнізьме, прадстаўнікі якога (Ганна Ахматава, Мікалай Гумілёў, Сяргей Гарадзецкі, Міхаіл Кузьмін, Восіп Мандэльштам) непрымальна ставіліся да сымбалістаў, крытыкуючы іх за ўхіл у непазнавальнае, невытлумачальнае, у цьмяную сугетыўнасьць. Галоўным прынцыпам акмэістаў быў так званы „клярызм“, або яснасьць, зразумеласьць, таму яны абіралі зямную, рэчаісную й нават біялягічную аснову для сваіх мастацкіх вобразаў. Для акмэістаў характэрная ўвага да канкрэтных дэталюў рэчаіснасьці, побыту й фізіялёгіі чалавека. Вобразы, створаныя на грунце ўвагі да такіх дэталюў, тым ня менш, былі прыўзнятыя й над побытам, і над фізіялёгіяй, і над грамадзкім жыцьцём. Створаны Дубоўкам вобраз сьведчыў пра творчую ўвагу паэта ня толькі да імажынізму, але й да акмэізму, што пазьней таксама арганічна ўваткаўся ў паэтыку ўзвышэнскага аквітызму.

⁴⁸ Раслінны свет: Тэматычны слоўнік. Мн.: Беларуская навука, 2001. С. 100.

⁴⁹ Дубоўка У. Строма... С. 18.

Сказны матыў тугі, уласцівы разьдзелу „Летуценьні“, завяршаецца ў апошнім вершы „Імжа, і склізота, і прыкрая золь...“, дзе пачуцьцё сканцэнтравалася нібыта ў агульнае паэтычнае рэзюмэ ўсяго цыкля:

*Імжа, і склізота, і прыкрая золь
За скрогатам ветру — навалай.
Учмарнасьць убралася сьветная столь,
Блакiт ад зямлі адарвала.*

*Кудлатай лазой расплялася журба,
Цярушыцца шэраньню ў сэрца.
Душа — ў падарожжы жаклівы жабрак,
Наўкол — непакойныя гэрцы.*

*І скогат, і скарга, — ня скеміць, што скуль:
Вялізманны восенны вераск.
Угрунь і угрунь, не для мэты пакуль,
Праз стромы, амшары, празь верас...⁵⁰.*

А ў гэтым вершы паэта менавіта й палоніць стыхія сутэстыўнага, невытлумачальнага: ягонья памкненьні, парываньні выпраменьваюцца самі па сабе ад перапоўненасці душы й шукаюць выйсьце ў неспакойным і небясьпечным руху. Гэтаму „бязмэтнаму“ руху падпарадкаванае ўсё ў вершы, а сам ён — як прадчуваньне пагрозы наступных катастрофаў, расплаты за адданасьць вольнасьці. Верш нібыта завяршае разьвіцьцё лірычнага дзеяньня ўсяго цыкля, як міцкевічаўскі санэт „Аюдаг“ завяршаў кампазыцыю „Крымскіх санэтаў“ і сымбалізаваў уваскрашэньне паэта зь бяздонья смутку й разгубленасці да новых творчых вышыняў. „Не для мэты пакуль“ бягом і бягом („угрунь і угрунь“) сьпяшаецца дух аўтара „Летуценьняў“ — „праз стромы, амшары, празь верас“. Гэтая стыхія, вір пачуцьцяў, не пазначаныя вэктарам кірунку, нікому не падпарадкаваныя, менавіта й прачытваюцца як сфэра мрояў, на якія мае права паэт і якім не абавязкова мець „рэвалюцыйную“ афарбоўку.

І ўсё ж Дубоўка згледзеў таксама свой Аюдаг праз „імжу і склізоту“. Вэктар ягоных ідэйна-эстэтычных разваг, пазначаны ў першым цыклі, раствараны ў „летуценьнях“ другога, вельмі выразна праяўляецца ў трэцім, які паэт назваў „Адраджэнцам“.

⁵⁰ Дубоўка У. Строма... С. 20.

Першы верш цыклю „Спагадае хто?“ быў прысьвечаны Габрыэлю Г. — Гаўрыле Гарэцкаму, — што яскрава паказвала на кола бліжэйшых тагачасных сяброў паэта й высвятляла тыя ідэі й справы, у цэнтры якіх ён знаходзіўся. 1921—1922 гг. у Маскве — надзвычай інтэнсіўныя, плённыя для развіцця грамадзкіх справаў і навуковых заняткаў. Гаўрыла Гарэцкі, малодшы брат Максіма Гарэцкага, быў тады студэнтам Пятроўскай сельскагаспадарчай акадэміі (ПСГА), актыўна ўдзельнічаў у студэнцкім руху. Таленавіты эканаміст-аграрнік, ён быў і самаадданым патрыётам сваёй Бацькаўшчыны, што марыў у будучыні пакласьці свае веды й энтузіязм для яе эканамічнага адраджэньня. Гаўрыла Гарэцкі быў адзін з ініцыятараў стварэньня Беларускай культурна-навуковай асацыяцыі студэнтаў ПСГА⁵¹, выступаў з прамовамі й артыкуламі на старонках нефармальных выданняў, прапаведаваў ідэю стварэньня новай маладой беларускай інтэлігенцыі, якая зьдзейсьніць свой гістарычны абавязак адраджэньня роднай краіны. Ідэал і мэта руху маладой інтэлігенцыі, што мела вырасьці з тагачаснага студэнцтва, на думку Гаўрылы Гарэцкага, — **Беларускі Інтэгральны Рэнэсанс**, што мела на ўвазе непарыўнасьць культурна-асьветніцкага й гаспадарча-эканамічнага адраджэньня. Першае — немагчымае без другога, слухна й дальнабачна лічыў малады навуковец. Адраджэнскія ідэі Гаўрылы Гарэцкага, зь якім Уладзімер Дубоўка быў добра знаёмы, бо ўдзельнічаў у тых самых імпрэзах і акцыях нацыянальнага студэнцкага згуртаваньня ў Маскве, знайшлі адлюстраваньне ў згаданым вышэй вершы паэта:

*Ты, хто сын працоўнай вёскі,
Ты, Рагнедзіна дачка, —
Бач: зь бель-беленькай бярозкі
Разьлілася сьлёз рака.
Спагадае хто бяздольнай?
Запылае ў кім вагонь?
Хто рукою цнотнай, здольнай
Закілае жыцьцё-гонь? —
Маладое пакаленьне,
Прачынайся, час прыйшоў.
Залатое Адраджэньне
Кліча ўсіх пад родны схой...⁵².*

⁵¹ Гарэцкі Р. Ахвярую сваім „Я“ ... С. 81—108.

⁵² Дубоўка У. Строма... С. 23.

Вялікая ідэя нацыянальнага адраджэньня „бяздольнай“ Беларусі на пачатку 1920-х гг., як бачым, набывала новае дыханьне. Сапраўды, нарадзілася пакаленьне, гатовае самааддана й самаахвярна працаваць дзеля вольнай квітнеючай бацькаўшчыны. Мары й імпэт іх выразіў Дубоўка ў вершы. Гэтыя маладыя людзі, бясспрэчна, зьдзейсьнілі б новы *Беларускі Інтэгральны Рэнэсанс*, каб балшавізм не пачаў свой шалёны наступ на прадстаўнікоў вальнадумнай інтэлігенцыі. У 1922 г., як ведама, была праведзена шырокамаштабная ленінская акцыя супраць прадстаўнікоў інтэлігенцыі, якіх правадыр пралетарскай рэвалюцыі ў лісьце да Максіма Горкага назваў „*лёкаямі капіталу, што палічылі сябе за мозг нацыі*“. Зьдэкуючыся на вяршыні сваёй улады зь цьвету навуковай і грамадзка-эстэтычнай думкі, Ленін ужыў абразьлівае слова, каб прынізіць і зьняважаць інтэлігенцыю, лепшых прадстаўнікоў якой у тым самым годзе, паводле распараджэньняў Дзяржынскага, выслалі з Расеі. Гэтая рэпрэсіўная хваля закранула тады ж і беларускі студэнцкі рух у Маскве, многія арганізацыі былі зачыненыя, дзейнасьць іншых падвяргалася прыдзірлівай крытыцы (асабліва не падабаўся органам нацыянальны характар студэнцкага руху, тады калі ўсё павінна было пралетарызавацца), актыўныя дзеячы, лідэры падвяргаліся допытам і арыштам. Так быў арыштаваны й Гаўрыла Гарэцкі, што спавадала трагічную гібель ягонай сястры Ганулі.

Сьмерць Ганны Гарэцкай страшэнна ўразіла ўсю беларускую нацыянальна-сьведамую моладзь, ня кажучы пра тое, якім горам яна сталася для сям’і, для родных братоў. Уладзімер Дубоўка прысьвяціў ёй свой першы зборнік „Строма“, гэта ж стала й знакам-арыенцірам ягонай далейшай творчасці: за Беларусь былі ўжо прынесены першыя й такія блізкія ахвяры, значыць, шлях гэты будзе цяжкі й пакутны, але толькі па гэтым шляху варта ісьці — бо ён ёсьць Ісыціна, Сьвятло й Праўда. І яны пойдучь: і Дубоўка, і Максім Гарэцкі, і Гаўрыла, і сотні іншых іх сяброў і знаёмых, літаратараў і навукоўцаў, адданых нацыянальнай справе дзяржаўных дзеячаў. Некалькі гадоў разьвіцьця нацыянальнай справы, пашырэння плянавай і стихійнай беларусізацыі ў часы НЭПу далі свой плён: сфармавалі душы, якія прагнулі стваральнай працы на дабро Айчыны. Беларускія студэнты ў Маскве чымсьці вельмі нагадвалі колішніх віленскіх філяматаў на чале з Адамам Міцкевічам. Яны сапраўды пачуваліся філяматамі, прагнучы аддаць свае веды й сілы на служэньне занябанай і змучанай ліхалецьцем Радзіме. Айчына чакала іх рукі й душы, адданья ёй, што будуць яе адбудоўваць і аднаўляць. Згаданы верш Дубоўкі па-свойму працягваў менавіта тра-

дыцці філямацкіх вершаў, што пісаў Міцкевіч і ў якіх ён фармуляваў крэда тагачасных маладых людзей. Пэўна ж, сытуацыя тады была чымсьці блізкая да сытуацыі беларускіх студэнтаў 1920-х гг. Невыпадкова ў вершы Дубоўкі, якому мы надалі столькі ўвагі, адчуваюцца рытмы й тоны філямацкага верша Адама Міцкевіча „Гэй, радасьцю вочы бліснучь...“, больш ведамага ў беларускіх перакладах і літаратуразнаўстве пад назваю „Песьня“ ці „Песьня Адама“. Васьміскладовая структура радка, досыць сыціслая для Міцкевіча, надае бадзёрасць рытму, энтузіязм выказаным ідэям і памкненьням: там фармулюецца крэда новага студэнцкага брацтва, што ўважае сябе пакліканым на важную ўзьнёслую службу дзеля дабра Айчыны:

*Пра сваю прысягу помні
Кожны дзень і штохвілінна.
Свецяць хай усім, як промні,
Шчырасьць, веды і айчына⁵³.*

Бацькаўшчына, навука й дабрачыннасьць, такім чынам, абвешчаныя галоўнымі прынцыпамі новага згуртаваньня поўных энтузіязму маладых людзей, якія бралі на сябе такія адказныя й вялікія абавязкі. Гэта быў, з аднаго боку, шлях асабістага самаўдасканаленьня, а зь іншага, шлях самаахвярнага патрыятызму, здзяйсненьня подзьвігу ў імя айчыны й велічнай ідэі яе адраджэньня. Будзем зважаць на тое, што філяматы былі першым пакаленьнем, народжаным у няволі ўжо па апошнім падзеле Рэчы Паспалітай. Менавіта яны — моладзь, адукаваная й выхаваная на традыцыях сармацкага патрыятызму, — адчувалі сябе пакліканымі выправіць гістарычную сытуацыю, вярнуць Айчыне волю й незалежнасьць, а значыць моц і дабрабыт. Іх учынкi ў ідэі былі блізкія ды зразумелыя беларускім студэнтам у Маскве 1920-х гг., якія таксама чуліся пакліканымі на адраджэнскую справу ўжо на новым гістарычным этапе. Да таго ж яны ўважалі справу філяматаў за духоўную й гістарычную спадчыну. Таму традыцыі філямацкага руху, можна сказаць, ажываюць, абнаўляюцца маскоўскімі студэнтамі-беларусамі 1920-х гг., і перадусім такімі, як Уладзімер Дубоўка, Гаўрыла Гарэцкі. Ня дзіўна, што так падобна да міцкевічаўскага філямацкага гімна гучыць Дубоўкаў верш „Спагадае хто?“, дзе выказаны такі ж імпэт служэньня Айчыне, такое ж гарачае жаданьне й насыпеласьць рухаць далей справу яе адраджэньня:

⁵³ Ажэшка Э. Зімовым вечарам. Міцкевіч А. Свіцязянка. Мн., 1996. С. 307.

Годзе хмарамі бадзяцца:
Бездарожжа ломіць скронь!
Мусіць дбаць аб шэрай хатцы —
Розум, сэрца і — далонь!
Завіхрыцца дух віром,
Хай імпэт наш чараўнічы
Бомкне гора перуном!

Маладое пакаленьне,
Прачынайся, час прыйшоў.
Залатое Адраджэньне
Кліча ўсіх пад родны схой⁵⁴.

Можна бязь цяжкасці заўважыць, як красамоўна перагукаюцца — і інтанацыйна, стылёва, і паводле фармулявання духоўных задачаў — радкі Дубоўкі: „Мусіць дбаць аб шэрай хатцы — / Розум, сэрца і далонь“ — з радкамі Міцкевіча: „Сьвецяць хай усім, як промні, / Шчырасьць, веды і айчына“ (тут і вышэй цытуецца пераклад А. Русецкага. — **І. Б.**). Такім чынам, кола велічных і высакародных задачаў было акрэсленае: Гаўрыла Гарэцкі ў тэорыі й на практыцы распрацоўваў шлях *Беларускага Інтэгральнага Адраджэньня* ў злучанасці ягонай эканамічнай і культурнай галінаў, што мела скласці ўрэшце падставу й для адраджэньня дзяржаўна-палітычнага. Уладзімер Дубоўка акрыліў гэтую ідэю бліскучым вершам, прысьвяціўшы яго гэтаму неардынарнаму маладому аграному-эканамісту, брату славутага пісьменьніка-адраджэнца. Дубоўка ў сваім вершы назваў гэты будучы шлях, акрэслены Гарэцкім, „Залатым Адраджэньнем“, якое кліча „маладое пакаленьне“ інтэлігенцыі на пачэсную справу вяртаньня Бацькаўшчыне яе годнага й слаўнага некалі імя. Так, гэта яны, менавіта яны, мусілі „спагадаць бяздольнай“, і яны разумелі гэта як сваё *пакліканьне*. Верш „Спагадае хто?“ быў да непазнавальнасьці перароблены паэтам у 1960-х гг.

У названым цыклі яшчэ два вершы мелі прысьвячэньні адданым справе адраджэньня бацькаўшчыны людзям. Адзін з іх — Міхасю Лойку, імя якога цяпер мала згадваецца. Гэта быў досыць дзейсны ў свой час на хвалі беларусізацыі чалавек — прадстаўнік Наркамасьветы Беларусі. 14 лістапада 1921 г. ён быў сярод іншых паважаных дзяржаўных і культурных дзеячаў Беларусі на ўрачыстым сходзе ўжо згаданай намі

⁵⁴ Дубоўка У. Строма... С. 23.

Беларускай культурна-навуковай асацыяцыі студэнтаў. Сход прысьвячаўся першаму году працы асацыяцыі й уважаўся за значную падзею, што акрыліла моладзь дзеля далейшай чыннай адраджэнскай працы, узьняла нацыянальна-патрыятычны стваральны дух досыць шматлікага беларускага студэнцтва ў Маскве⁵⁵. Верагодна, Уладзімер Дубоўка таксама прысутнічаў на гэтым сходзе, бо ў вершы, прысьвечаным Міхасю Лойку, адбіўся дух і энтузіязм гэтага форуму (невывадкова ж паэт згадвае „грамаду агністую“). Апрача таго, распачынаецца верш з апісаньня позьняга восеньскага краявіду, што таксама настройвае на сувязь гэтых падзеяў:

*Прыпыніла свой голас жалейка:
Муціць, сьлёз ужо болі няма.
Адгулялі на скрынцы батлейкі,
Адцьвіцеў кармазінавы мак.*

*Журавы паляцелі далёка —
Зь імі жалёба, бядота мая.
І шукае навокала вока:
Дзе прыпынак і дзе мой маяк? —*

*Там, дзе нізка схіліліся хаты,
Ля ракі, дзе гамоніць аір!
Там, дзе ў пушчы па хвоях кудлатых
Мігаць Беларусьі страі!⁵⁶*

Зьвяртае на сябе ўвагу менавіта дакладна вызначаная арыентацыя: маяк і прыпынак ўсіх думак і памкненьняў — Беларусь, якая чакае на стваральны энтузіязм захопленых яе адраджэньнем людзей. Восень, паэтычна апетая на пачатку, прыносіць плён новых адчуваньняў: зьнікае мэлянхалічная туга й прыходзіць ясная акрэсьленасьць мэтаў, разуменьне неабходнасьці шчыра й аддана ўзяцца за працу. Гэтая новая „філямацкая“ хваля вызначыла дакладна свой шлях і намер ісьці па ім да канца: да ахвяры або да перамогі — „на шчыце ці з шчытом“:

*З грамадою агністаю раптам
Я туды накірую свой крок,*

⁵⁵ Пра гэты сход гл.: Гарэцкі Р. Ахвярую сваім „Я“... С. 91—92.

⁵⁶ Дубоўка У. Строма... С. 25.

*Я да мэты жыцьцёвай патраплю! —
„На шчыце ці з шчытом“ — вось зарок!⁵⁷.*

Дубоўка здолеў паэтычна адлюстраваць пачуцьці сотняў прадстаўнікоў свайго пакаленьня (Радзім Гарэцкі згадваў, што студэнцкая беларуская асацыяцыя ў Маскве налічвала блізу 200 сяброў), што адкрылі для сябе сваю краіну і для якіх справа служэньня Беларусі стала мэтай і сэнсам жыцьця. Гэта быў лёсавызначальны крок, бо не выпадкова заканчвае свой верш Дубоўка ведамым даўнім рыцарскім афарызмам, які азначае быць пераможцам або быць пераможаным.

Яшчэ адзін верш цыкля прысьвячаўся Алесю Гаруну з нагоды свята ў Маскве 2 красавіка 1922 г. (35-годзьдзя з дня нараджэньня паэта) як знак ушанаваньня ягонай памяці й працягу ягонай справы:

*Ад Крывіцкіх балотаў да тундраў Сібіру,
Ад аковай душы да цяжкіх ланцугоў, —
Ты пяяў няупынна, званіў сваёй лірай,
Заклікаў нас на родныя гоні, дамоў.*

*„Беларус, схамяніся“ ... „Хутчэй прачынайся“, —
Вось што чулася мне ў пекных вершах тваіх, —
„Родны край свой кахай“ ... „Мовы ты не зракайся“ —
Так пяяў наш Гаротны, будзіў нас і... сьціх...⁵⁸.*

Імя Алесь Гаруна зьвязваецца Дубоўкам у вершы з пачаткамі адраджэнскай справы ў Беларусі. Паэт параўноўвае папярэдніка — аўтара легендарнага зборніка „Матчын дар“ — з адзінокім дрэвам, пасля якога вырас цэлы лес, ды з ручаінай, якая ператварылася ў шырокае рэчышча магутнай ракі. Гэта былі красамоўныя вобразы, што сымбалізавалі шлях нацыянальнага адраджэньня, што здзяйснялася асобнымі людзьмі (такімі, як Гарун і іншыя), а ўрэшце, на новым этапе, ператварылася на шырокі народны рух. Алесь Гарун быў для беларускай моладзі пачатку 1920-х гг. легендарнай і самаахвярнай постацьцю: ён зьведаў астрог, сібірскую высылку, напісаў змагарныя палымныя вершы, у якіх адбілася гарачае сэрца патрыёта-адраджэнца, быў актыўны ўдзельнік беларускага грамадзка-палітычнага й культурна-асьветніцкага руху ў 1917—1920 гг., і так на хвалі гэтай актыўнасьці, адданасьці

⁵⁷ Дубоўка У. Строма... С. 25.

⁵⁸ Тамсама. С. 26.

беларускай справе, пайшоў з жыцця. У 1921 г. на сьмерць паэта адгукнуўся малады пачатковец Міхась Чарот вершам „Жывыя акорды“. Чарот у тых гады таксама шукаў сваё паэтычнае самавызначэньне ў нацыянальным рэчышчы, ён быў блізка знаёмы з Гаруном, сваім літаратурным кумірам, прыкладам служэньня песьняра справе нацыянальнага адраджэньня, па справах Беларускай вайскавай камісіі. Уладзімер Дубоўка меў рацыю, калі падкрэсьліваў вялікую абуджальную місію, якую выканаў Алесь Гарун для Беларусі як сваёй паэтычнай, гэтак і грамадзкай дзейнасьцю:

*Раўнаваўшы сябе да зялёнага дубу,
Што па сьмерці кідае дубкоў маладых,
Цэлы лес абудзіў ты, але ж тваю згубу
Помніць ён і суме да дзён аж да тых.*

*Раўнаваўшы сябе да ручайкі малой,
Што зьвініць па карэньні, цячэць цёмным борам,
Ты напраўдзе быў слаўнай, вялікай ракой,
І яна ў гэты час разьліваецца морам...⁵⁹.*

Такім чынам, *Новы беларускі рэнэсанс*, як потым назваў гэты пэрыяд і ўзвышэнскі крытык Антон Адамовіч, на пачатку 1920-х гг. выразна вымалёўваў сваё дзейснае жыцьцесцьвярджальнае аблічча. Як ідэйна-эстэтычная плынь ён адлюстравваўся ў ранніх вершах Уладзімера Дубоўкі, асабліва ў трэцім цыклі зборніка „Строма“ — „Адраджэнцам“.

Першая кніга Дубоўкі ўяўляла сабой кампазыцыйнае й ідэйна-мастацкае цэлае. У ёй адбіліся погляды аўтара на працэс нацыянальнага адраджэньня, былі вызначаны арыенціры й мэты маладога пакаленьня папличнікаў — прадстаўнікоў беларускага зямляцтва ў Маскве. У паэта не было сумненьняў і хістаньняў у выбары сваіх ідэйна-мастацкіх ідэалаў і задачаў: ягоны ідэал адроджанай будучай Беларусі й вобраз маладога паэта, які шчыра й самааддана служыць ёй, грунтаваўся як на ўласным жыцьцёвым перакананьні, гэтак і на мінулым нацыянальным досьведзе. Прыклад філяматаў даваў гістарычны грунт, прыклад Алеся Гаруна настройваў на выніковасьць справы. Для новага маладога пакаленьня беларусаў адкрываўся вялікі шлях да бацькаўшчыны, падобны да таго, які калісьці натхнёна апяваў у „Одзе да маладосці“ Адам

⁵⁹ Дубоўка У. Строма... С. 26.

Міцкевіч. Гэта быў шлях ахвяры й подзвігі: „*На шчыце ці з шчытом — вось зарок!*“. Такім паўстае паэтычнае аблічча Ўладзімера Дубоўкі зь ягонага першага зборніка „Строма“.

IV. Трысьцё й кіпарысы: новая асацыятыўнасьць і замацаваньне традыцыяў

У 1925 г. у Дубоўкі выйшлі дзьве асобныя паэтычныя кніжкі: паэма „Там, дзе кіпарысы“ й зборнік лірыкі „Трысьцё“.

Паэма „Там, дзе кіпарысы“ сьведчыла пра пошук паэтам новых тэмаў, новых вобразна-асацыятыўных сродкаў, новай арыгінальнасьці. Выдавочная ўстаноўка на нязвыклае, экзатычнае. Гэта быў ведамы рамантычны прыём, калі дзеянне сьведама пераносілася ў далёкія экзатычныя краіны, дзеля таго каб паставіць героя ў экстрэмальную сытуацыю. Зь іншага боку, паўднёвы крымскі паэтычны краявід ізноў жа выклікаў міцкевічаўскія асацыяцыі. Аднак калі „Крымскія санэты“ мелі нутраную драматургію, а разьвіцьцё лірычнага „дзеяньня“ адбывалася ў душы героя-пілігрыма, то твор Дубоўкі мае ўпарадкаваны вонкавы сюжэт, на які нанізваюцца аўтарскія развагі й лірычныя адступленьні. Трэба адзначыць яшчэ, што ў творы літаральна струменіць моватворчая стыхія аўтара, вельмі часта сустракаюцца адмысловыя наваслоўі як прыклады экспэрымэнту, пашырэння межаў асацыятыўнасьці ня толькі вершаванага радка, але й асобнага слова, што само закліканае стаць вобразам („*дайлідзіць*“, „*кармазыніць*“, „*упаветраны*“ ды інш.). Дубоўка дае клясычную кампазыцыйную распрацоўку тэмы. Невялічкі лірычны ўступ зьвернуты да адрасата, пазначанага ў прысьвячэньні, — Кастуся Станкевіча, аднаго зь сяброў маладосьці паэта. Успамінаючы супольнае мінулае, калі „*галадамірылі*“ разам і калі „*змаганьне за суютоку выйсьця / штандарыла над галавой*“, аўтар задае й сваё сакрамэнтальнае пытаньне, на якое сам жа дае адказ. Гэтае пытаньне-адказ як быццам вяртае нас у вобразны сьвет папярэдняга зборніка паэта „Строма“, але далейшыя развагі ўжо непасрэдна зьвязаныя з разьвіцьцём скразнага матыву паэмы: Заходняя Беларусь як зона несвабоды (і ня толькі яна) і прага барацьбы:

*Аб чым яшчэ тады мы дбалі?
Каб вызваліць свой родны кут!
Як быццам моцна клалі палі,
А Захад — і цяпер таўжуць.*

Няхай! Націсьнем на кардоны,
Яшчэ ня стыне ў сэрцы кроў.
Сабе яны кладуць прадоньне
Ў Заходняй Беларусі, скрозь...⁶⁰.

Далей паэт абрывае думку й тлумачыць, чаму ягоны позірк скіраваўся на Поўдзень, і тут менавіта чуюцца водгук міцкевічаўскіх матываў: асацыятыўная сувязь згадвае знешняе захоплена-ўзніслае апяваньне Міцкевічам усходняй пышнасьці й экзотыкі пры нутранам настальгічным трызьненні Беларуссю — родным прынёманскім краем. У Дубоўкі мы бачым падобную ж матывацыю звароту да „кіпарыснай“ тэмы:

Дык вось. Спяваю сёння Поўднем,
Бо ён — імэт пакуль адзіны, —
Каб, можа, песняй лебядзінай,
Успомніць Віленчыну, Нёман...⁶¹.

Віленшчына, паводле старога адміністрацыйнага падзелу, уключала ў сябе й Дубоўкавы родныя мясціны, што давала падставы ня толькі на рэцэпцыю Міцкевіча ў творчасці, але й на адчуваньне непасрэднай злучанасці зь ім як земляком. Падаецца не бяспрэчным, але надта верагодным, што ў паэме пастаянна прысутнічае нутраная сувязь з „Крымскімі санэтамі“, аднак сувязь досыць зашыфраваная. Першы аргумэнт: зварот да „кіпарыснай“ тэмы й паўднёвага калярыту — гэта выключна эстэтычная мэта, прынцыповы мастацкі ход, які меў сваю традыцыю ў паэзіі Беларусі, а традыцыя непасрэдна скіроўвае да Адама Міцкевіча. Другі аргумэнт: само разгортваньне сюжэту й галоўны матыв утрымліваюць у сабе альтэрнатыўнасьць або ўяўленьне пра іншую, паралельную, сытуацыю.

Такім чынам, на самым пачатку разгортваньня сюжэту мы бачым новага беларускага пілігрыма, які не паводле чужой злой волі вымушаны быў пакінуць Айчыну, як Міцкевіч, а сам „пацягнуўся“ няведама чаго ў нязведаны сьвет. Але ж не знайшоў там шчасьця: „Гора таксама ходзіць тут“. У апісаньнях Міцкевіча поўдзень быў райскім і пышным кутком дастатку й прыгажосці. Краем няшчасцяў, які ад гэтага не пераставаў быць менш любімым, была радзіма — пакінутая пад прымусам Беларусь. У творы Дубоўкі іншая ключавая пазыцыя: поўдзень

⁶⁰ Дубоўка У. Там, дзе кіпарысы. Мн., 1925. С. 5—6.

⁶¹ Тамсама. С. 6.

не такі райскі й раскошны, тут таксама ёсць гора й ён таксама можа быць краем пакуты. І выснову-ідэю сваю паэт падмацоўвае разгортваннем сэнтымэнтальна-трагічнага сюжэту. У цэнтры ўвагі паэта вобраз „прыгожай наўзьдзіў дзяўчыны“, якая можа зачараваць любы позірк. Незвычайнасьць дзяўчыны аўтар падкрэсьлівае, рамантызуючы вобраз, надаючы яму рысы ідэальнай выключнасьці, эксклюзіўнасьці: яна не баіцца марской стыхіі, смела заплывае вельмі далёка — туды, дзе мора зь небам злучаюцца ля рысы небасхілу. Авангардны стыль паэмы дае сябе адчуць, калі рамантычныя ўзьнёслыя апісаньні гераіні змяняюцца ледзь не на парадыйныя ў стылі „Энэіды навыварат“. Напрыклад, вось толькі што незвычайная чароўная дзяўчына смела перамагала марскую стыхію, кідала ёй выклік і выйшла пераможцай у гэтым змаганьні. Яна выглядае як незямное боства. А вось тут жа яна ўжо апісаная ў прыземлена-пабытовых занятках (на што аўтар нават сам робіць рэмарку — „якая проза“), зусім як тая Вэнэра ў Вікенція Равінскага, якая, вярнуўшыся з кірмашу, „твар сыраваткаю абмыла, / кужэльны ўзьдзела балахон“. Дубоўкава ж гераіня пасья эфэктнага змаганьня са стыхіяй... здымае бялізну, якую перад гэтым раніцою разьвешвала на вяроўцы:

*Вось апранулася лагодна,
Пайшла бялізну паздымаць.
Якая проза...⁶².*

Адна з узьнёсла-рамантычных сцэнаў паэмы зьвязаная з аповедам маці дзяўчыны ў час навальніцы. Маці ўспамінае мінулае, і яе дзеці — дзяўчына ды яе брат — даведваюцца пра трагічны лёс свайго бацькі, якога зацягнула ў свае нетры марская стыхія, калі той пасья навальнічнага шторму зьбіраў на беразе „падарункі мора“ — незвычайныя ракавіны-дзівы:

*Зьбіраў ваш бацька падарункі
у самы навальнічны час.
Зьвіліся хвалі, бы карункі...
Дык слухай, сын... сумуй, дачка...*

*Любіў ваш бацька горы, „Дзіву“,
Ай-Петры бацька ваш любіў...*

⁶² Дубоўка У. Там, дзе кіпарысы... С. 15.

*На ўзвышшы ўсё сядзеў майкліва,
адтуль відаць і дно глыбінь...*

*Адтуль глядзеў на ўсход, на захад,
на сухазлоцьце Скутары.
І гэта пазбайляла страху:
прадоннае пазнаў стары.*

*Але каршун на ноч накрумкаў,
магнолію заваражыў...⁶³.*

Ці выпадковы тут вобраз „узвышша“, адкуль было „відаць і дно глыбінь“, і ўсход, і захад? Думаецца, што не, бо паэт ужо тады жыві прадчуваннем „узвышша“, якое становілася жыццёвай пазыцыяй, новым звычайным і эстэтычным стандартам. Дубоўка разгортвае сюжэт паэмы такім чынам, што дзяўчына, узрушаная апавяданнем маці, сама ідзе пасья навальніцы збіраць чароўныя ракавіны на бераг мора. Яна таксама, ня згледзеўшы наступу хваляў, захапіўшыся прыгажосцю ракавінаў, гіне ў марской пучыне. Відавочна, што гэты сюжэт мусіць успрымацца як алегарычны, хоць ягонае знешняе эфэктнасьць таксама самадастатковая. Дубоўка ўкладае й філязофскую развагу ў твор, надаўшы сьмерці дзяўчыны сымбалічнае значэньне: у адным трагічным моманце тут злучыліся радасьць і гора. Дзяўчына імкнулася завалодаць найпрыгажэйшай у сьвеце ракавінай, і калі яна дасягнула мэты, яе напаткала сьмерць. Заўважым, што завяршэньне сюжэту ўтрымлівае ў сабе й выключна дэкадэнцкі матыву эстэтызацыі сьмерці, злучэньня „прыгажосці й сьмерці“. Гэта гаворыць, бясспрэчна, пра багацьце эстэтычнай палітры Дубоўкі, які выкарыстоўваў як авангардны прыём мазаіку розных стыляў. Такім чынам, ідэйна-эстэтычны корпус паэмы грунтуецца на філязофска-этычнай аснове: калі чалавек імкнецца да дасканалыя й прыгожага (няхай гэта будзе незвычайная ракавіна альбо нацыянальнае адраджэньне), то спазнаць яго да канца, да самай вяршынай радасьці, можна толькі праз ахвяру й нават страту жыцьця. Такая цана спазнаньня прыгажосці й дасканаласьці. Гэтая канцэпцыя мела значэньне й для беларускага мастацтва й літаратуры, і для пэрыпэтыяў адраджэнскага руху. Ці ня постаць незабыўнай Ганулі Гарэцкай стаяла перад паэтавымі вачыма, калі ён ствараў гэты незвычай-

⁶³ Дубоўка У. Там, дзе кіпарысы... С. 17—18.

ны, рамантычны вобраз дзяўчыны, што ў парыве за нязведанай прыгажосцю была вымушана аддаць жыццё — прынесці сваю ахвяру за прыгожую мару беларускага адраджэння? Што гэта так, і твор мае ня толькі тэкст, але й падтэкст, сьведчыць ягоная 12-я частка, дзе аўтар закранае тэму дачыненняў з крытыкамі. Паэт адстойваў сваё творчае права „віць і разьвіваць“ уласны творчы лёс самастойна, без падказак крытыкаў, між якіх ён „швагра ня мае“ і якія заўсёды гатовыя для нападу („хто на паэта не брахаў?“). Дубоўка згадвае таксама „высь“ (параўнаем з „узвышшам“!), куды была скіраваная думка ягонага твору і якую, хутчэй за ўсё, крытык не зразумее:

*Магноліі і кіпарысы,
з паўднёвавайнасьцю платан...
У высі думка не парвіся,
ня будзе крытык „прыкладаць“⁶⁴.*

Антон Адамовіч, у свой час узвышэнскі крытык, блізікі да Дубоўкі й астатніх сяброў арганізацыі, што пазьней апынуўся на эміграцыі, аналізуе літаратурны працэс у Беларусі ў 1920-х гг. (тэма добра знаная ім знутры), бачыў у паэме Дубоўкі „Там, дзе кіпарысы“ разьвіццё й узмацненьне лініі нацыянальнай апазыцыі з выкарыстаньнем мэтаду „пераапананьня“. У паэме, як ён лічыў, паэт „крытыкаваў іміграцыю з Заходняй Беларусі ў Савецкі Саюз, „дзе гора таксама ходзіць“, нават у такім раіскім куточку, як „той, дзе кіпарысы“. Дубоўка заклікае свайго земляка шукаць і тварыць характэрнае „змагацца за сутокі выйсцьця“ і за тое, „каб вызваліць свой родны кут“. Іншымі словамі, ён выказвае неабходнасьць змаганьня за свабоду сваёй роднай зямлі шляхам беларускага палітычнага паўстаньня, у якое ўсе яшчэ верылі ў той час, і якое, як Дубоўка адчуваў, прынясе падзеньне савецкай улады. „Няхай! Націсьнем на кардоны. Яшчэ ня стыгне ў сэрцы кроў. Сабе яны кладуць прадоньне ў Заходняй Беларусі скрозь...“ Пад „яны“ Дубоўка мае на ўвазе бальшавікоў (часта іх так называлі ў беларускіх нацыянальных групах), якія хацелі выкарыстаць нацыянальны рэвалюцыйны рух для ўласных мэтай⁶⁵. З такой інтэрпрэтацыяй алегарычнага зместу паэмы цяжка не пагадзіцца, тым больш Антону Адамовічу знакі й сымбалі таго часу былі больш даступныя для расшыфравкі. Такім чынам, згаданы твор мнагаслойны, сымбалічны й

⁶⁴ Дубоўка У. Там, дзе кіпарысы... С. 28.

⁶⁵ Adamovich A. Opposition to Sovietization... P. 82.

алегарычны. Ён выкананы ў авангардным стылі з выкарыстаннем тэхнікі зьмяшэння — мазаікі стыляў.

Мы ўбачылі пантэон нацыянальнага руху ў каардынатах, пазначаных Дубоўкам: Алесь Гарун, Ганна Гарэцкая, Гаўрыла Гарэцкі, Міхась Лойка, Кастусь Станкевіч. Сябры й паплечнікі станавіліся лірычнымі адрасатамі твораў паэта, нібы саўдзельнікамі дыялёгу зь ім, але дыялёгу не прыватнага — а дыялёгу з эпохай. З Кастусём Станкевічам у Дубоўкі працягваліся сяброўскія дачыненні й у 1970-х гг.: захавалася іх ліставаньне, зь якога відаць, што ў юнацтве яны былі сапраўды блізкія сябры-аднадумцы. Зблізіла іх праца ў беларускім пастпрэдзтве ў Маскве. Кастусь Станкевіч таксама зьведаў рэпрэсіі: рэкамэндацыя ў партыю, дадзеная Чарвяковым, паслужыла прычынаю ягонага арышту ў 1933 г.⁶⁶ Дубоўка ж свой ліст-адказ пасыла доўгага перапынку пачынаў эмацыйным воклічам: „Як многа вады выцякла з той крыніцы (...), з таго часу, калі мы ўпершыню сустрэліся!“⁶⁷. Гэта быў ужо 1967-мы — больш за сорак гадоў мінула з часу, калі „ў крымскім футарале“ для сябра „звінеў рытм“ той паэмы, дзе „ў райскім кутку кіпарысаў“ — у Беларусі — таксама не было шчасця людзям...

Зборнік „Трысьце“ быў яшчэ адным праграмным паэтычным ува-сабленьнем ідэалаў „*Новага беларускага рэнэсансу*“. Паводле Антона Адамовіча, ужо ў першым вершы зборніка „Не дзівіся“ паэт „*фармулюе й разьвівае базісную ідэю „адраджэньня“*. *Ідэю жыцьця й жыцьцяздольнасьці як руху Дубоўка тут паглыбляе ўключэньнем у яе канцэп-таў змаганьня й прагрэсу*“⁶⁸. Далей крытык прыводзіць цытату з тэксту верша:

*Не дзівіся: ніколі на сьвеце
без змаганьня жыцьцё не дынаміць*⁶⁹.

Дубоўка сапраўды ўнутрана наскрозь палемічны і, як сьцьвярджаў Антон Адамовіч, апазыцыйны. Гэтую палеміку й апазыцыйнасьць часам цяжка заўважыць пры спробах сёньняшняй інтэрпрэтацыі ягоных тэкстаў, настолькі ўмела яна закадавана шматзначна-абагульняльнымі вобразамі. Так, „*канцэпты змаганьня й барацьбы за прагрэс*“ у вершы

⁶⁶ АДДЗЕЛ РЭДКІХ КНІГ І РУКАПІСАЎ ЦНБ. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 694. Арк. 1—9.

⁶⁷ АДДЗЕЛ РЭДКІХ КНІГ І РУКАПІСАЎ ЦНБ. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 488. Арк. 1.

⁶⁸ Adamovich A. Opposition to Sovietization... P. 81.

⁶⁹ Дубоўка У. Трысьце. Мн., 1925. С. 3.

ўгадваюцца ў вобразах дастаткова адцягненых. Аднак ізноў тут нас чакае сымбалічная згадка „ўзвышша“, якое, бясспрэчна, абазначае ня проста ландшафтны пагорак:

*Прытусьціся ў даліну з узвышша,
каб узняцца ізноў, і — вышай!
Гэта лёс на спатканьне выйшаў!
і нярэстасьцю сьцежку вышэй.
Хай спружыняцца мускулаў пасмы,
апрацаецца зірк твой стальлю.
Не спыняй свайго лёту бячасна:
яшчэ ногі ў шляхох не прысталі!⁷⁰*

Якія, напрыклад, тэкставыя знакі нам падкажуць, што гэта ўвасабленьне ідэі змаганьня за нацыянальнае адраджэньне, а не, скажам, за ідэалы пралетарскай рэвалюцыі? Такіх яўных тэкставых знакаў у вершы няма, хаця мы, па-першае, інтуітыўна адчуваем, што гэтая змагарная паэтычная мадэль істотна адрозьніваецца ад мадэлі, напрыклад, чаротаўскай або гартнаўскай, а па-другое, ідэйна-вобразная зьмястоўнасьць усёй кнігі выводзіць канцэпт змаганьня менавіта ў адраджэнскае рэчышча. Трэцім фактарам зьяўляюцца сьведчаньні сучаснікаў: думка таго ж Антона Адамовіча, а таксама веданьне намі рэаліяў жыцьця паэта, ягоных творчых прынцыпаў. На палеміку з авангардна-пралетарскім Міхасём Чаротам настройвае сама назва кнігі „Трысьцё“. Як падаў у сваім слоўнічку да кнігі сам аўтар, гэта „трысьнік“, што розьніцца ад „чароту“ — „камышу“. Ці выпадкова паэт спэцыяльна падкрэсьліў гэтую розьніцу? Як мы штотараз пераконваемся, у Дубоўкі ў творчасці не было нічога выпадковага. „Я шумлівы чарот, я мяцежны бунтар. / Я балота буджу гучным шумам...“, — гэтак досыць фанабэрыста й гучна абвяшчаў сваё бунтарнае крэда Міхась Чарот, абраўшы сабе адпаведны псеўданім. Ён замацаваў за сабою такім чынам імідж рэвалюцыйнага песьняра, што выразна засьведчана ім у творчасці сярэдзіны 1920-х гг. Лягічна было б меркаваць, што „Трысьцё“ Дубоўкі зьявілася як палемічны водгук-выклік гэтаму наскрозь рэвалюцыйнаму, адышоўшаму ад нацыянальна-адраджэнскай праблематыкі „Чароту“. Дубоўкава „трысьцё“ — гэта вобраз нацыянальнага змаганьня, гэта вернасьць таму шляху, які пракладвалі папярэднікі-адраджэнцы, такія, як Алесь Гарун, Янка Купала, Максім Багдановіч.

⁷⁰ Дубоўка У. Трысьцё... С. 4.

Які ж спэктар настраюў першага разьдзелу кнігі Дубоўкі — „Асабовае“? Гэта й нутраныя шуканьні аўтара, памкненьне захаваць вернасьць сваім юнацкім ідэалам, высьпеленым у змагарнай працы пачатку 1920-х гг., гэта й жажлівае ўсьведамленьне адыходу агульнай жыцьцёвай каляіны ад тых ідэалаў, і разуменьне неабходнасьці самаабароны ў варунках рэчаіснасьці. Першы ж верш гэтага цыкля мае даволі красамоўную назву „Можаче ляяцца“ й замацоўвае палемічны кірунак Дубоўкавай думкі. Гэта верш-прадчуваньне, зьвернуты да апанэнтаў, і верш-прызнаньне, у якім паэт сьцьвярджае, што „ня здрадзіў сваёй вясне“, хоць і чуў небясьпечныя перамены часу:

*Можаче ляяцца да сьці, да свілу,
можаче клікаць і ночы, і дні.
Вока маё не міргне палахліва,
хоць і ёсьць, як і быў, адзін.*

*У прасьцягах празрыста-нязнаных
думка імклівіць нясутынны лёт.
Сьвяткую дубэльты сваіх выгнаньняў,
як Зялёнае сьвята штогодзіць народ...*

*...Соўкала човен нямое прадоньне,
месяц і сонца цьвятлівілі ілях.
Дарагое і апрыкрае сягонья,
будзеш і ты ляжаць далавах.*

*Заўтрашняе чую, істотай вітаю,
кленчу на дзіды, расстайны пыл.
Вясна мая, жыцьцём маладая,
табе я ня здрадзіў, з табою быў⁷¹.*

У 1960-х гг. аўтар першай манаграфіі пра Ўладзімера Дубоўку, праніклівы й дасьведчаны крытык Дзьмітры Бугаёў, досыць крытычна ставіўся да творчасьці паэта 1920-х гг., лічыў, што многае ў ёй непазбежна выклікае нараканьні. Бясспрэчна, гэта было адзнакай таго часу. Так, менавіта ў зборніку „Трысьце“ нараканьні, на думку дасьледніка, выклікаюць вершы цыкля „Асабовае“, дзе Дубоўка „зашиат гаварыў пра асабістае, пра тое, што было важным для самога аўтара й,

⁷¹ Дубоўка У. Трысьце... С. 7—8.

відаць, добра разумелася ягонымі блізкімі сябрамі. Але гэта найрад ці знаходзіла глыбокі водгук у сэрцы масавага чытача, якога цікавілі не літаратурная палеміка й барацьба паміж пісьменьнікамі, а сама паэзія. Гутарка ідзе аб тым, што ў „Трысьці“ ледзь ня ўсе вершы з разьдзелу „Асабовае“ й частка ў разьдзеле „З вандраваньня“ — залішне „асабовыя“⁷². Далей аўтар манаграфіі выказваў слушнае здзіўленьне: „Гэта, на першы погляд, здаецца парадаксальным, бо сіла Дубоўкавай лірыкі, як і наогул паэзіі, не ў апошнюю чаргу залежыць ад таго, што яна нясе на сабе вельмі выразны адбітак асобы паэта, які ўмеє цяплом сваёй душы сагрэць твор, зрабіць яго індывідуальна-непайторным“⁷³. Фактурная насычанасьць кнігі Дзьмітрыя Бугаёва пра Дубоўку робіць яе патрэбнай і сёньня. Але прыведзеныя вышэй закіды паэту ў „залішняй асабовасьці“ ды ў тым, што ён ня ўлічваў запатрабаваньні „масавага чытача“, бясспрэчна, састарэлыя й не адпавядаюць сучасным падыходам да творчасьці Ўладзімера Дубоўкі. Аўтар „Трысьця“ арыгінальны, магчыма, часам надзвычай, бо ягонаю мэтай было ня столькі задавальненьне масавага чытача, колькі самавыяўленьне, адлюстраваньне рэчаіснасьці праз адмысловы незвычайны вобраз, пераплаўлены ў душы, у горне яе пачуцьцяў, эмоцыяў, настрояў. Дубоўка таксама таленавіты вучань імпрэсіяністаў у разуменьні, што такое „імпрэсіяністычны малюнак“. Тэорыя мастацтва, што распрацавалі імпрэсіяністы, была скіраваная на паглыбленае індывідуальнае — асабовае — самараскрыцьцё: „У сьвеце трэба сказаць сваё слова, тое, якое, апрача дадзенага суб’екта, ніхто сказаць ня здолее. Але гэтая здольнасьць, гэтая самасьць, вызначаецца індывідуалізацыяй пачуцьцяў, успрыняцьцяў. Такім чынам, дай сваё адчуваньне. Гэтым ты скажаш сваё слова. Вось — разьдзел з катэхізісу імпрэсіяніста“⁷⁴. Гэтыя тэзісы цалкам падыходзяць да творчасьці Ўладзімера Дубоўкі, Язэпа Пушчы, Тодара Кляшторнага, Валера Маракова й іншых паэтаў, што неўзабаве склалі ўзвышэнскае кола, ня проста фармальна, а сутнасна. Для беларускіх паэтаў 1920-х гг. важны быў шлях творчага самавызначэньня, абнаўленьня паэтыкі й стылю, шлях стварэньня, як яны гэта й пазначылі потым у праграме, — „узвышша“ беларускай літаратуры. На шляху да „ўзвышша“ вельмі важны быў экспэрымэнт, жывая праца са

⁷² Бугаёў Д. Уладзімір Дубоўка. Крытыка-біяграфічны нарыс. Мн., 1965. С. 75.

⁷³ Тамсама. С. 75—76.

⁷⁴ Абрамовіч М. Кнут Гамсун: Общій очерк о жизни и творчестве. М., 1910. С. 10—11.

словам, пранікнёны ў глыбіні ўласнай „самасьці“ дзеля спантаннага, недэтэрмінаванага выліваньня пачуцьця. Такім уяўляецца верш Дубоўкі „Ці знайду“ з цыклю „Асабовае“:

*Ці знайду шурпавата-звычайныя словы,
летуценны заістужыць шлях ці знайду?
Аб подыху жывіцы сасновай,
а таксама хварэе чым дуб?*

*Мае ногі спляліся зь пяском бадзячым,
мае рукі карэньнем у жвір і глей.
Ноч верасьнёвую чым аддзячыць,
што спрыяла здранцьвеласьцю млец?⁷⁵.*

Вобразатворчасць аўтара, можна сказаць, літаральна струменіць з кожнага радка й нават слова, асабліва ў далейшых строфах:

*Разьліюся струною дажджоў даўгазвонных
і прыкленчу едлянцовым куп'ём.
Я не хачу ніякіх нялюдзскіх прыгонаў,
прадвясеннюю смагу ў вянок завіём...*

*...Нурцаваў я на дно, хадзіўшы на Нарач,
даставаў багавіньне з марскоў глыбіні.
Толькі дрвівасьць, невыразная мара
непрадонныя цеплівіць зірку агні...⁷⁶.*

Трывожная рэчаіснасьць адбіваецца тут праз словы „я не хачу ніякіх нялюдзскіх прыгонаў“, а красамоўныя таксама радкі пра „невыразную мору“, якая „непрадонныя цеплівіць зірку агні“, сьведчаць пра няспынную нутраную палеміку Дубоўкі, ягоную апазыцыйнасьць, бо абсалютна супярэчаць лексыкону пралетарскай літаратуры. І гэтая паэтва „залішня асабовасьць“ таксама была знарочыстай, апазыцыйнай. Сыход у сабе як выклік рэчаіснасьці — такі прыём быў уласцівы для рамантычнай эстэтыкі й набываў актуальнасьць у 1920-х гг., спрацоўваючы ў парадыгме новай паэтыкі.

Матыў туті ўзмацняецца ў трыпціху „Журавінамі плача восень“ і ў вершы „Ты руку сваю забінтавала“. Ізноў нетрывіяльная для тагачас-

⁷⁵ Дубоўка У. Трысьце... С. 9.

⁷⁶ Тамсама. С. 9—10.

най паэтыкі сытуацыя: парадаксальная на першы погляд апазыцыйнасьць зьвязаная тут з тым, што тута, журба й усе блізкія да іх матывы павінны былі ўжо застацца там, па-за межамі 1920-х гг. — у парадыгме „нашаніўства“. А тут — такі разгар туті, якая абьмае сабой увесь настрой паэта, выяўляецца праз кожную рэалію й кожную асацыяцыю: „*Журавінамі плача восень, / апавіўся тугой абшар*“, „*А верасень сэраца калечыць / пальцамі жоўтых кляновых лістоў*“, „*Ой туга! Хай ляціць з журавамі, / хай на ніцыя лозы туга ляціць*“. Тута, аднак, не беспрычынная, яна зьвязваецца з доляй, а гэта ўжо лёсавызначальныя рэчы:

*Наша доля павінна быць з намі,
бо дагэтуль яе не было.
Між сьцюдзёна-ліловых туманаў
апране нас сваім крылом⁷⁷.*

Зьяўляецца сымболіка колеру — колеру, які мэтафарызуе радок. „*Ліловы колер спалучае эмацыйнае ўзьдзеяньне чырвонага й сіняга колераў — ён адначасова й прыцягвае, і адштурхоўвае, поўны жыцьця, і разам з тым выклікае тугу й смутак*“⁷⁸, — так вызначаецца сэмантыка ліловага колеру ў мастацтвазнаўстве. Дубоўка ж вельмі шырока карыстаўся сымболікай колеру, і, як відаць, яна гарманічна падкрэсьлівае ягоны настрой.

Верш „Ты руку сваю зьбінтавала“ закранае тэму душы паэта, якая перажывае неверагодныя перапады тугі й радасьці. Такі рэзкі кантраст пачуцьцяў — спадчына эстэтыкі барока й рамантызму, калі найвялікшае напружаньне душэўных памкненьняў выяўлялася менавіта на стыку такіх кантрастаў:

*Ці ж я буду скардзіца на крыўду:
у душы паэта — чорт зламае карак.
Плач душою, а часіны прыйдуць,
сьлёзы завіюца у каралі...⁷⁹.*

У паэтычным цыклі „З вандраваньняў“ прывабляе ўвагу верш „пантэонавага“ шэрагу, прысьвечаны Максіму Багдановічу: „Нават мора зьмяніла свой колер (На магілцы Максіма Багдановіча)“. Апрача натуральнага тут матыву тугі, жалобы па рана адышоўшым таленаві-

⁷⁷ Дубоўка У. Трысьцё... С. 12.

⁷⁸ Сокольникова М. Основы живописи. Обнинск, 1996. С. 13.

⁷⁹ Дубоўка У. Трысьцё... С. 14.

тым паэце, у вершы прысутнічае водгук ранейшага міцкевічаўскага знаходжаньня ў Крыме. Ён адлюстраваны ў арыентальных штрыхах, якія Дубоўка ўводзіць у твор, у падкрэсленай экзатыцы, якая для яго канцэнтруецца ўжо нават у адной назьве ўласьцівай паўднёваму краявіду расьліны „кіпарыс“. Адаптацыя гэтага слова ў беларускай паэзіі зьвязаная менавіта з Дубоўкам, і яно — адно з ключавых словаў-топасаў Дубоўкавай паэтыкі, як, да прыкладу, словы „ўзвышша“, „акорды“.

*Плача сэрца, сьціскаюцца грудзі,
дзець празрыста сьвіргочуць цькады.
Горы крымскія неба хлудзяць
і ў блакіце хмарамі кадзяць.*

*Там, унізе — крыжы, мінарэты,
несьціханы гораду клёкат.
На узвышшы — пагурачак гэты;
ён паклікаў мяне здалёку...*

*Навакола — карункі з каменя
падарункам апошнім завіліся.
Сьвечы зялёныя высока праменяць;
людзі кажуць, што гэта кіпарысы...⁸⁰.*

Як бачым, ізноў не выпадковы тут матыў „узвышша“, цяпер зьвязаны з Максімам Багдановічам, зь ягонай магілай — сьвятым месцам паломніцтва для беларусаў. У гэтым вершы ўзвышша яшчэ абазначае канкрэтны „пагурачак“ — магілу паэта, але якой сымбалікай яно напоўненае! Так паступова высьпявала мэтафара „ўзвышша“, што стала неўзабаве сыстэмай ідэйна-мастацкіх поглядаў цэлай творчай групы, якая ўзяла сабе гэтую назву. А гісторыя гэтай назвы, як відаць, складалася ў вершах Дубоўкі задоўга да таго. Праз гісторыю вобразы мы яшчэ раз выразна пераконваемся ў багдановічаўскай традыцыі, на якой будзе грунтавацца эстэтыка „Ўзвышша“. Ягонья паслядоўнікі ня толькі імкнуліся як найдакладней увасобіць „народны дух“ і „красу“ ў сваёй паэзіі, але й мэтанакіравана вывучалі й зьбіралі творчую спадчыну паэта. Менавіта „Ўзвышша“ разам з Інбелкультам займалася навуковай падрыхтоўкай спадчыны Багдановіча да друку, публікавала праблемныя артыкулы пра паэта й ягоныя няведаныя творы. Фактычна з руп-

⁸⁰ Дубоўка У. Трысьцё... С. 19.

лівай дзейнасці „Ўзвышша“ пачалося разьвіццё беларускага навуковага багдановічнаўства. На гэтым слухна акцэнтаваў увагу Мікола Арочка, дасьледнік беларускай савецкай паэмы: „Уладзімер Дубоўка разам з прафэсарам І. Замоціным з энтузіязмам сапраўдных „спадзьвіжнікаў“ на крупінцы зьбіралі й вывучалі творчую спадчыну Багдановіча, закладвалі, па сутнасьці, першыя падваліны багдановічнаўства. Дубоўка літаральна вывучаў („сьлібізаваў“) знойдзеныя ў Яльце старонкі вершаў Багдановіча, па літарцы расчытваў радкі, зьвяраў варыянты, адшукаў у пажоўклых газэтах публікацыі артыкулаў, у тым ліку й „Забыты шлях“, які ня быў „забыты“ сярод розных выданьняў, аднаднёвак вогненнага 1918 г. На ўсёй гэтай агромнітай першаснай працы ў грунтавалася практычная рэалізацыя ідэі выданьня двухтамовіка Максіма Багдановіча (1927—1928)”⁸¹. На жаль, дасьледнік не спасылаецца на крыніцу гэтых зьвестак, але слухнасьць ягоных разваг, відавочна, грунтуецца на пэўным досьведзе. Праца Ўладзімера Дубоўкі ў галіне багдановічнаўства падкрэсьлівае яшчэ раз шырокі дыяпазон філялягічных зацікаўленьняў паэта, ягоную грунтоўную падрыхтаванасьць да навуковай працы. Так што зусім не выпадковы быў зварот Фёдара Турука да Яўхіма Карскага з просьбай спрыяць Дубоўку як пэрспэктыўнаму філэлягу-беларусазнаўцу.

Апрацоўку беларускага народнага элементу ў творчасці як водгук на эстэтычны заклік, акрэсьлены Максімам Багдановічам у артыкуле „Забыты шлях“, Уладзімер Дубоўка актыўна аправаваў менавіта ў зборніку „Трысьце“, а пазней шырока разьвіў у паэмах „Штурмуец будучыні аванпосты!“ і „І пурпуровых ветразей узьвівы“, якія выклікалі бурную палеміку й наступ вульгарызатараў на аўтара. У кнізе „Трысьце“ ёсьць таксама тры невялічкія паэмы: „Дзяўчына“, „Бра... гінь...“ і „Грахі чубатыя“. Дубоўка стылізаваў твор пад народную легенду („Дзяўчына“), даў мастацкую апрацоўку тапанімічнай легенды („Бра... гінь...“) і выкарыстаў гістарычныя сюжэты й гістарычных асобаў з мэтай паказаць разьвіццё народнага духу („Грахі чубатыя“). Каб падкрэсьліць зварот да фальклёрных крыніцаў, Дубоўка ў паэме „Дзяўчына“ зрабіў спэцыяльны ўступ, стылізуючы тэкст пад народную рытміка-інтанацыйную структуру:

Там,
на Беларусі,

⁸¹ Арочка М. Беларуская савецкая паэма. Мн., 1979. С. 102.

дзе пачаў жыцьцё,
чуў я,
колькі чуў я!
як шуміць трысьцё.
Бы цымбалаў струны,
шчільня рады
шапацелі звонам
ля ракі тады.
Казкі чуў
калісьці
ў шэптах тых радоў,
песьні чуў у звоне...
Ой, даўно,
даўно...⁸².

Апісаньне дзяўчыны адпавядае ідэальнаму апісаньню прыгажосьці, пра што гаворыць параўнаньне яе твару зь лілеяй (тут таксама ёсьць і насьледаваньне Купалу, які, маючы Бандароўну, пісаў: „Як маліны, яе губкі, а твар, як лілея“; аднак эпітэты, якімі Дубоўка расквеціў сваё параўнаньне, нясуць адбітак ягонай уласнай стылёвай манэры з уста-ноўкай на падкрэсьленую навацыйнасьць:

*Красуня-Дзяўчына! у вочах блакіт,
а твар бель-ірдызнай, вазэрнай лілеі...
Красуня-Дзяўчына! — вянок, васількі;
зь іх водарыць дзіўным алеем...⁸³.*

Цікава, што ў гэтым творы Дубоўка дае ня проста літаратурную вэрсію паданьня пра дзяўчыну й двух дзецюкоў — з усходу й з захаду, — якія шукалі прыхільнасьці дзяўчыны. Абодва яны страцілі жыцьцё ў спаборніцтве за яе, разьбіўшыся аб камень і загубіўшы разам з сабой жыцьцё дзяўчыны. Як і належыць паданьню, яно мае прыгожую народна-сымбалічную афарбоўку — тут выкарыстаны прыём пераўвасабленьня („рэінкарнацыі“): усе героі сталі дрэвамі каля каменя, дзе іх і пахавалі. А дакладна — там вырасьлі два дубы й бярэзіна. Але гэта толькі зьнешні пласт тэксту, які ёсьць мастацкай алегорыяй і мае пад-тэкст. У вобразе каханай дзяўчыны, напрыклад, філіяматы й Адам Міц-

⁸² Дубоўка У. Трысьцё... С. 31.

⁸³ Тамсама. С. 33.

кевіч у свой час апявалі Айчыну — гістарычную Літву-Беларусь. Беларусь у вобліку Дзяўчыны была ўжо замацаванай і сталай у беларускай літаратуры мастацкай алегорыяй. Дубоўка творча выкарыстаў яе. І не здарма дзедзюкі-жаніхі прыходзяць з захаду й з усходу: гэтая сымбалічная сытуацыя была ў той жа прыкладна час увасобленая й Купалам у п'есе „Тутэйшыя“. У паэме ўладзімера Дубоўкі „Захад“ і „Ўсход“ таксама сымбалізуюць геапалітычнае змаганьне за Беларусь, якое неспрыяльна для нашага краю адбывалася цягам некалькіх стагодзьдзяў зь пераменным посьпехам то аднаго, то другога боку. На пачатку ХХ ст. і ў 1920-х гг. гэтае змаганьне за Беларусь было ўсё яшчэ гістарычнай рэальнасьцю, жорсткай і драматычнай для самой краіны. У сьведзьмасьці людзей, прасякнутых духам нацыянальнага адраджэньня, палітычная бяспраўнасьць Беларусі адгукалася болей і пратэстам. Таму Дубоўка малюе ў мастацкім творы сытуацыю выбару (у рэчаіснасьці звычайна выбіраць не даводзілася, бо пераможца заўсёды накідваў свае ўмовы існаваньня) — Дзяўчына-Беларусь, якую „сватаюць“ з двух бакоў, мусіць выбраць аднаго з прэтэндэнтаў. Але яе душа не ляжыць ні да аднаго зь іх, і Дзяўчына наладжвае ім спаборніцтва — ня з мэтай сапраўды аддаць перавагу пераможцу, а каб пазбавіцца прыкрых ёй прапаноў абодвух. Гэтая геапалітычная алегорыя Дубоўкам была ўвасобленая праз фальклярызаваны сюжэт. Падкрэсьліваюць правамернасьць такой думкі назвы мясьцінаў, адкуль прыйшлі „сваты“: яны пазначаны абагульнена-прасторавымі вызначэньнямі „Захад“ і „Ўсход“. Гэта была зразумелая тэрміналягічная сымболіка ў літаратуры 1920-х гг., якая адлюстроўвала польска-расейскае спаборніцтва палітычных інтарэсаў у Беларусі, а таксама афіцыйную ідэалёгію, паводле якой змрочны буржуазны „захад“ нёс прыгнёт, а чырвоны пралетарскі „Ўсход“ — „вызваленьне“. „Захад“ і „Ўсход“ — спрадвечныя палітычныя праціўнікі, інтарэсы якіх сыходзіліся ў Беларусі, а ў мастацкіх творах гэта — устойлівая апазыцыя, празь якую рэалізаваўся матыў змаганьня. Калі, прыкладам, у чаротаўскім мастацкім увасабленьні сымбалічны „Ўсход“ перамагае „Захад“ (паэмы „Босья на вогнішчы“, „Беларусь лапцюжная“), то ў паэме Дубоўкі „Дзяўчына“ мы бачым трагічную „нічыю“: выбару няма, Беларусь не зьбіраецца належаць ні „Захад“, ні „Ўсход“, але й быць самой сабою ёй не даюць. Такі падтэкст паэмы Дубоўкі „Дзяўчына“ бачыцца пры сучасным яе прычтаньні.

Калі ў папярэднім творы фальклярызацыя сюжэту рабілася з мэтай сымбалічна-алегарычнай трактоўкі, то ў паэме „Бра... гінь...“ Дубоўка дае мастацкую апрацоўку народнай тапанімічнай легенды пра пахо-

джаньне назвы беларускага мястэчка Брагін. Эпіграф да твору паказвае на актуальнасьць вяртаньня спадчыны й замацаваньня яе ў сучаснасьці: „...Звалі дзяўчыну тую: Алеся... / Цяпер у нас ня любяць гэта імя...“. Так твор уключаўся ў актуальную тады палеміку пра гістарычную спадчыну. Сюжэт, заснаваны на легендзе, паўтарае ў асноўных момантах сюжэт раньняй купалаўскай паэмы „Нікому“ пра забойства каханай дзяўчыны Алены яе нарочным Тамашом, каб яна не дасталася дзеля забавы пану. У творы Дубоўкі такім жа чынам распараджаюцца лёсам сваёй сястры два браты, але потым, уцякаючы ад панскай пагоні ва Ўкраіну, яны гінуць у балоце. Такім чынам, адчуваецца й водгук іншай Купалавай паэмы — „Бандароўна“, што яшчэ больш умацоўвае перакананьне, што свой твор Дубоўка пісаў менавіта з мэтай паказаць стаўленьне да культурнай спадчыны й спосабы яе выкарыстаньня ў новых літаратурных творах. Апрача таго, сумнеўная наяўнасьць менавіта такой легенды пра паходжаньне Брагіна.

Хутчэй за ўсё, Дубоўка на падставе паданьневага канону сам змайстраваў сюжэт з прынцыпова падобнымі да купалаўскіх твораў рысамі. У акадэмічным выданні беларускай народнай творчасьці, у томе, дзе сабраныя легенды й паданні, няма такой вэрсіі паходжаньня Брагіна⁸⁴, хача ў прыведзенай там таксама ёсьць браты, і адзін зь іх сапраўды гіне ў балоце. Для чаго спатрэбілася Ўладзімеру Дубоўку такая відавочная алюзія да Купалы, тым больш з выкарыстаньнем сытуацыі, дзе клясывым паходжаньнем герояў фактычна апраўдваецца крымінальнае злачынства? Маральнае пытаньне ў гэтым выпадку выглядае так: хто большы злачынца — юрлівы пан, які хацеў скарыстаць з права першай шлюбнай ночы, ці „абаронца годнасьці нявесты“ жаніх, які пазбавіў яе за гэта жыцьця? Дубоўка ўзяў за „ўзор“ раньні твор Купалы, дзе ў якасьці гераічнай апісаная сытуацыя далёкая ад таго, каб быць увасабленьнем ідэі змаганьня з клясавай несправядлівасьцю. Тамаш, паводле традыцыйнай хрысьціянскай маралі, ніякі не змагар і не герой, ён — крымінальны злачынца, забойца, а клясавы канфлікт, які прысутнічае ў купалаўскім творы, не ратуе гэтага пэрсанажа ад гэткага вызначэньня. Купала ў раньніх паэмах шукаў эфэктныя мастацкія сродкі й кідкія сюжэты для ўвасабленьня ідэі асуджэньня сацыяльнай несправядлівасьці. Паэма „Нікому“ была разьлічаная менавіта на такое ўздзеяньне: мы, бяспрэчна, уражаньня тым, што на грунце клясавага канфлік-

⁸⁴ Беларуская народная творчасць. Легенды і паданні. Мн., 1983. С. 266.

ту й клясавай непрымірымасьці ствараецца новы ахвярнік і пачынае апраўдвацца забойства.

Ці не таму абраў аналягічныя паралелі для сваёй паэмы й Дубоўка? Паўтараючы сюжэт, ён адначасна і не згаджаўся з Купалам, бо браты-забойцы ў творы загінулі жудаснай сьмерцю, выканаўшы свой, як ім здавалася, праведны прысуд, прычына якога хавалася ў клясавым канфлікце. Паэма Дубоўкі — відавочнае адмаўленьне ідэі клясавага канфлікту як спосабу вырашэньня маральнай праблематыкі ў творах, адмаўленьне каштоўнасьці й неабходнасьці распрацоўкі такога канфлікту ў літаратуры. Але гэта была не палеміка з Купалам! Пры дапамозе новай паэтычнай інтэрпрэтацыі вядомага Купалавага тэксту Дубоўка спрачаўся з асноўнымі тэарэтычнымі пастулятамі пралеткультаўскай эстэтыкі. Паэт сьцьвярджаў такім чынам сваё мастацкае крэда, паказваючы праз прыём інтэрпрэтацыі, ад чаго ён адмаўляецца пры будове сыстэмы сваёй паэтыкі.

У тагачасных умовах Дубоўка ня мог адкрыта спрачацца з тэарэтычнымі ўстаноўкамі пралетарскіх ідэолягаў ад літаратуры, якія лічылі літаратуру „зброяй клясавага змаганьня“, аднак аўтар знайшоў цудоўную, надзіў глыбокую форму мастацкага ўвасабленьня сваіх эстэтычных ідэяў. Ён стварыў мастацкую інтэрпрэтацыю нібыта фальклёрнай легенды й даў „ключ“ ад яе ў выглядзе відавочных купалаўскіх паралеляў. Сучасьнікі, многія зь іх, умелі карыстацца гэтым „ключом“ — ім была зразумелая сутнасьць твору з прычыны агульнасьці духоўна-эстэтычных памкненьняў (маецца на ўвазе блізкае Дубоўку ўзвышэнскае кола). Слушна ахарактарызаваў адметнасьць фальклёрных інтэрпрэтацыяў Дубоўкі Мікола Арочка: *„Калі гаварыць пра самабытны наватарскі спосаб, які быў празорліва адкрыты Дубоўкам, то сэнс яго ў майстэрстве алегарычнай інтэрпрэтацыі, ва ўмельстве ня толькі „падрабіцца“ пад народнае й даць стылізаваны „вытвор“, але дастасоўваць сумарныя вымярэнні народнага вопыту шматзначна да самых актуальных праблемаў сучаснасьці“*⁸⁵. Менавіта гэта мы выразна бачылі ў прааналізаваных вышэй паэмах: Дубоўка зьвяртаецца да прыёму фальклярызацыі ня проста дзеля „народнага калярыту“, а з мэтай алегарычнай трактоўкі сучасных яму праблемаў жыцьця.

Дзеля падобнай мэты паэт выкарыстоўвае таксама зварот да мінулага. Паэма „Грахі чубатыя“ мела ўступ і тры кампазыцыйныя часткі з канкрэтным гістарычным пэрсанажам у цэнтры кожнай зь іх: Іван

⁸⁵ Арочка М. Беларуская савецкая паэма... С. 103.

Вашчыла, Пярвушка Шэршань і Станіслаў Дрозд. Зьнешне здаецца, што паэт распрацоўвае гістарычную тэматыку. Аднак ва ўступе ён робіць адмысловую заўвагу:

*Пра паходы ня буду,
ды і песьня мая не такая.
Не таму, што ня любя,
каб гісторыя ласкатала.*

*А ці чуў ты, мой аднамысны,
што ў архівах аб вёсках заснула?
Я сьвядома, зусім сумысьля,
успомніў Івана Вашчулу...⁸⁶.*

Адразу заўважым тое, што паэт зьвяртаецца да свайго „аднамыснага“ — да чалавека, блізкага яму думкамі (а зусім не да гэтак званага „масавага чытача“!). Тым самым паэт, насуперак маладнякоўскім устаноўкам і будучым закідам крытыкаў, адстойвае спрадвечнае права паэта й літаратуры на элітарнасьць — на „ўзвышанасьць“ над запатрабаваньнямі жыцця. Апісваючы крычаўскага паўстанца Вашчылу, Дубоўка ў самых агульных рысах перадае пэрыпэтыі падзеяў, зьвязаных з Крычаўскім паўстаньнем 1740-х гг. Цікава, што герой паэмы мае не гістарычнае імя: сапраўднага Вашчылу звалі Васіль, і ён быў ня толькі баявы кіраўнік сялянскага паўстаньня супраць буйной магнатэрыі, але й дастаткова таленавіты ідэоляг і палітык, які спрабаваў вырашыць сялянскае пытаньне зь юрыдычнага й адміністрацыйнага боку, бо на нейкі час узяў уладу ў Крычаўскім старостве ва ўласныя рукі⁸⁷.

Падзеі 1654 г., калі Маскоўская дзяржава пры цары Аляксеі Міхайлавічы здзейсніла цэлы шэраг бязьлітасна спусташальных паходаў на Беларусь, адлюстраваныя Дубоўкам у іншай сюжэтна-кампазыцыйнай частцы, героем якой ёсьць адзін з тагачасных народных змагароў — Пярвушка Шэршань. Лютасьць маскоўскіх войскаў, што дакладна выконвалі загады цара, паэт перадае ў некалькіх сьціслых радках:

*Зруйнаваў Панадсожжа Трубецкі князь,
засталіся адны недасекі...⁸⁸.*

⁸⁶ Дубоўка У. Трысьцё... С. 90.

⁸⁷ Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х частках. Ч. 1. Мн., 1994. С. 254.

⁸⁸ Дубоўка У. Трысьцё... С. 95.

Тое, што Дубоўка не перабольшваў, зафіксавана ў гістарычных дакумэнтах. Вось, прыкладам, фрагмэнт рэляцыі-данясення сумнапамятнага ў Беларусі Аляксея Трубяцкога цару з адлюстраваннем этыкетнага для расейскага мэнталітэту царапаклонства й апісаньнем правы над Слуцкам і ягонымі жыхарамі: „А *пришод, государь, под Слуцк... посылали мы, холопы твои, дворян гродцким людем говорить, чтоб они твоей государственной милости поискали, тебе великому государю добили челом и город Слуцк здали... И городецкие, государь, люди... и всякие градские люди... во всем отказали, что де они тебе великому государю добить челом не хотят и города Слуцк не здадут. И мы, холопы твои, велели слуцкие посады и слободы все выжечь при себе. И по твоему государевому... указу пошли мы, холопы твои, испод Слуцка со всеми твоими государевыми ратными с конными и пешими людьми к Слониму августа в 26 день. А идучи, государь, дорогою, села и деревни и хлеб и сено и всякие конские кормы мы, холопы твои, по обе стороны жгли и людей побивали и в полон имали, и разоряли совсем без остатку. И по сторонам потомуж жечь и разорять посылали*“⁸⁹. Твор Дубоўкі ня ёсьць гераічна-эпічны, пэрсанажы й падзеі апісанья тут хутчэй у лірычна-эмацыйным ключы. З гістарычных пэрыпэтыяў аўтар вылучае важны матыў змаганьня, непакоры беларусаў цягам сваёй гісторыі, супраціўленьне ўсялякаму гвалту й уціску. „*Ня схіліўся перад царскай Масквой... / Шэсьцьсот пяцьдзясят чацьверты...*“, — пісаў паэт, і, як рэзюмэ, дадаваў: „*Беларусам галовы сьцінالی, / каб арлы сілкавалі арламі...*“⁹⁰.

Герой наступнай часткі твору Станіслаў Дрозд — удзельнік сучаснай Дубоўку гісторыі. У аўтарскіх камэнтарах да паэмы Дубоўка адзначаў, што ягоны пэрсанаж — сялянін зь Нясвіжы, нялюдзка катаваны польскімі панамі й для сьцьвярджэньня сваёй праўды вымушаны адсекчы сабе чатыры пальцы на руцэ. Так была прынесена ахвяра за праўду. Такім чынам, тры фрагмэнты паэмы нібы вяртаюць нас да экспазыцыі — яе галоўнага матыву, які зноў жа мае сымбалічна-алегарычны сэнс: „*Не было такога здарэньня, / каб на Беларусі / ня плакалі. / Абяцалі усе / збавеньне, / а цкавалі усе / сабакамі. / Кожны лічыць, / што робіць ласку. А ты — / дзякуй / і / даланямі пляскай*“⁹¹.

⁸⁹ Цыт. паводле: Нарысы гісторыі Беларусі. Ч. 1... С. 220. Правапіс цытаты захаваны.

⁹⁰ Дубоўка У. Трысьце... С. 96.

⁹¹ Тамсама. С. 87.

Уладзімер Дубоўка пісаў паэму як „фрагменты мінулага“. Відавочна, ён ня меў на мэце заглябляцца ў гісторыю (нават імя Вашчылы назваў недакладна) і ствараць эпапэю народнага змаганьня супраць клясавага ворага. Ён выкарыстаў падборку гістарычных сюжэтаў для эксклюзіўнай мэты: праз гістарычныя вобразы даць інтэрпрэтацыю сучаснасьці й тых грамадзка-палітычных ідэяў, якія ў ёй сутыкаюцца. Гэтая гіпотэза, з аднаго боку, пацвярджае выснову Міколы Арочкі пра сучасныя інтэрпрэтацыі фальклёрных сюжэтаў у творчасці Дубоўкі, аднак цяпер выснову можна пашырыць і на гістарычныя сюжэты. Зь іншага боку, сама гіпотэза пацвярджаецца й думкай Антона Адамовіча, які пісаў пра паэму „Грахі чубатыя“, што гэта надзвычай важны для разуменьня ідэйна-эстэтычнай канцэпцыі Дубоўкі твор: „Уцэлым „Грахі чубатыя“ пабудаванья на дзвюх цікавых групах паралелізмаў: у часе (мінулым і будучым) і ў прасторы (усходняя й заходняя акупацыі). У мінулым Дубоўка вылучае другую палову XVII ст., час барацьбы супраць акупацыяў як з Захаду, гэтак і з Усходу, вельмі падобны да сучаснасьці — да таго пэрыяду, калі паэма была напісаная. Барацьба супраць акупантаў з Захаду ў мінулым паказаная праз Івана Вашчылу (крытык паўтарае імя Іван сьледам за Дубоўкам. — **І. Б.**), правадыра Крычаўскага паўстаньня; барацьба супраць акупантаў з Усходу — празь Пярвюшку Шэршаня, аднаго зь лідэраў партызанскага руху супраць арміі маскоўскага цара Аляксея. У сучаснасьці Захад прадстаўлены селянінам Станіславам Драздом, які, паводле газэтаў, адсек чатыры пальцы ў знак пратэсту супраць тэрарыстычнай акцыі польскіх акупантаў. У паралельную пазыцыю, супрацьлеглую акупантам з Усходу, Дубоўка ставіць самога сябе“⁹². Далей у тэксьце ідзе цытата з заключнага невялікага разьдзелу паэмы. Прывядзём яе больш поўна:

Хто ведае,
можа, прыйдзеца калі-небудзь
сьмерць паклікаць,
як душу сваю
ў песьнях раздам.
Але,
напэўна,
не агорне мяне
такі жаль вялікі,

⁹² Adamovich A. Opposition to Sovietization... P. 82.

як у Нясьвіжы
Станіслава Дразда⁹³.

Разважаньне Антона Адамовіча заканчваецца наступнай высновай: „Зразумела, Дубоўка мае на ўвазе, што ён гатовы быў добраахвотна падзяліць лёсы герояў мінулага й сучаснага супраціўленьня; зь відавочных прычынаў, тым ня менш, ён не разьвівае гэтую тэму ў далейшым, але проста раптоўна абрывае паэму на гэтай кропцы“⁹⁴. Развагі крытыка, у мінулым узвышэнца, падаюцца нам перакананымі, бо яны адпавядаюць сыстэме паэтыкі Дубоўкі, вызначальныя рысы якой на той час былі ўжо досыць акрэсьленыя, асабліва прынцып сучаснай алегарычнай інтэрпрэтацыі фальклёрных і гістарычных сюжэтаў.

Хоць паэт у заўвагах да зборніка „Трысьцё“ адзначаў, што не разьвіў „фрагмэнты зь мінулага“, як зьбіраўся, усё ж ён дапоўніў паэму новымі строфамі пры падрыхтоўцы ў 1928 г. да выданьня свайго збору твораў „Дэпэшы бяз адрасу“. Аднак знамянальна, што пашырыў ён не гістарычныя сюжэты, што склалі трыадзіную кампазыцыю твору, а лірычныя адступленьні з выразным выяўленьнем пазыцыі аўтара. Зрабіў разгорнуты пачатак, дзе ўзмацніў гучаньне патрыятычнага матыву: змаганьне за новую Беларусь бачыцца яму ахвярным шляхам, на якім трэба будзе пакласьці сваё жыцьцё, як паклалі яго змагары за лёс Беларусі ў мінулым:

*А упартасьць жа наша ўзрастае,
А расьцём і мацнеем, мацнеем!
Беларусь ты мая залатая, —
Табе ў ногі жыцьцё сваё сьцелем.*

*Хіба можа быць як іначай? —
Нас дзяньніцы завуць-заклікаюць:
Чым бадзяцца з торбай жабрачай,
Лети на грудзі пясок і камень.*

*А дзяньніцы гэтыя сьвецяць —
Нашы сьцежкі ў праменьні агнёвым.
Іх ня зьвее ў даліны вецер,
Ні варожыя хіжыя словы*

⁹³ Дубоўка У. Трысьцё... С. 99.

⁹⁴ Adamovich A. Opposition to Sovietization... P. 82.

*Ушануем сваіх мы герояў, —
Хоць у песьнях збудуем ім помнік.
Іхная сьмеласьць агорне
Нас з табою, паўстанцаў патомак⁹⁵.*

Такім чынам, бачыцца зусім правамернай канцэпцыя мастацкіх паралеляў у гэтым творы, высунутая Антонам Адамовічам: сапраўды, калі мы будзем шукаць ідэйна-мастацкі адпаведнік вобразу Станіслава Дразда, то ня ўбачым нікога, апроч самога аўтара-пэрсанажа, што здольны заўважыць сябе ў люстры падзеяў, паралельных апісаным ім у паэме. Хоць гэтае люстра не паказвае нічога аптымістычнага, ён з радасьцю вітае дух змаганьня і верыць у вялікасьць новага шляху Беларусі: „*Песьня — песьняў, на новыя дзеі / заклікае краіну заўсёды*“. Так паэма „Грахі чубатыя“ арганічна завяршала зборнік „Трысьце“, дапаўняючы яго развагамі пра гістарычны і сучасны лёс Беларусі, — завяршала, стасуючыся з галоўным матывам першага праграмнага верша „Не дзівіся“: „*Не дзівіся — жыцьцё ў змаганьні, / дык змаганьне вітай істотай!*“.

Упершыню ў гэтым зборніку Дубоўкі мы сустракаем слова „акавіта“ як вобраз-сымбаль „жывой вады“. Пры канцы кнігі, у камэнтарах і тлумачэньнях словаў, аўтар даводзіць паходжаньне гэтага слова — „з лацінскай мовы скарачэньне двух словаў: *аква вітэ — вада жыцьця*“. Сустракаецца ж яно як вобраз у паэме „Дзяўчына“:

*Толькі сонца з высь блакіту
разьлівае ў сьвет,
як у казцы, акавіту, —
прамяністы сьлед...⁹⁶.*

Такім чынам, мастацкі вобраз „акавіты“, зьвязаны з сэмантыкай прамяністасьці, — гэта беларуская вэрсія ўнівэрсальнай жыцьцядайнай энэргіі (як „дух“ у хрысьціянстве, альбо „цы“ ў даасізьме, альбо „прана“ ў індуізьме). Дубоўка быў стваральнікам ня толькі новай паэтыкі, але і новай эстэтычна-філязофскай канцэпцыі мастацтва, якая зьвязвала яго з трансэндэнтным, што было сьмелым выклікам афіцыйна прапагандаванаму ў тыя часы тэзісу ўтылітарнасьці мастацтва як складовай часткі сацыялістычнага будаўніцтва.

⁹⁵ БДАМЛіМ. Ф. 66. В. 1. Адз. зах. 1280. Арк. 52.

⁹⁶ Дубоўка У. Трысьце... С. 38.

V. Крэда шпышынавых дзідаў

Наступная кніга паэзіі Ўладзімера Дубоўкі „Credo“ пабачыла сьвет у 1926 г. у сэрыі выданьняў Цэнтральнага бюро „Маладняку“ і стала таксама этапнай для паэта, дзе абагуленьня вершы 1924—1925 гг. Ужо сама назва кнігі абавязвала да выкладаньня сваёй творчай праграмы ня проста ў адным з канцэптуальных вершаў, якім магла б пачынацца кніга, а наогул ва ўсёй яе ідэйна-мастацкай цэласнасьці. Слова „Credo“ паходзіць ад лацінскага дзеяслова „верыць“. Паводле якіх ключавых вобразаў мы можам рэканструяваць тыя канцэпты, што вызначаюць паэтаву веру, і цалкам — у што верыць паэт? Які ягоны сымбаль веры?

Адкрываецца кніга вершам „Сьцежка“, які першапачаткова настрайвае на досыць празрыстую й звыклую сымбаліку: сьцежка як пуцявіна жыцьця. І насамрэч гэта так. Аднак верш закранае сэнсавызначальную сутнасьць паэтавага жыцьця, ён поўны ня толькі вобразна-сымбалічным, але й прарочым сэнсам. „*Віесься ты істужкай каляровай, — так пачынае паэт размову пра свой лёс. — Сьціскаеш пальцамі лістоў кляновых, / а часам — навальніцай скалатнеш...*“. Ніякія выпрабаваньні ня страшныя лірычнаму герою верша, які „*бяз хлеба — жывь, і хлеб з крапівы — ей*“. Напрыканцы верша думка аўтара арганічна пераходзіць да Беларусі — яе лёс і лёс паэта непарыўныя:

*І не прашу я ад жыцьця замнога:
хай Беларусь, мой занядбаны край,
напорным крокам ідзе сваёй дарогай:
на Ўсходзе ясныя агні гараць...⁹⁷.*

Узьнікае зразумелае пытаньне: ці Дубоўка прызнае ўжо слухнасьць „усходняй“ канцэпцыі геапалітычнага разьвіцьця Беларусі, ці адмовіўся ад свайго ранейшага „ўсходне-заходняга“ нэўтралітэту, або тут нешта іншае? На нашу думку, акцэнт зроблены паэтам на трэцім радку гэтай страфы: „*Напорным крокам ідзе сваёй дарогай*“ (вылучана намі. — **І. Б.**) Відавочна, што „свая дарога“ Беларусі пралягае так ці інакш праз выпрабаваньне й спакусы „яснымі агнямі Ўсходу“ — такая была гістарычная рэальнасьць, якую немагчыма ня ўлічваць. Што ж абірае грамадзянская й паэтычная думка Дубоўкі, якая ягоная лірычная вэрсія? Прыслухаемся да канцоўкі верша:

⁹⁷ Дубоўка У. Credo... С. 6.

А там — вядзі хоць на зламаныя шы,
 а не — цябе самое павяду.
 У песьнях пабудую свой трыкліні
 на лозах ніцых кіну сум-жуду⁹⁸.

Такім чынам, „сум-жуда“ паэта будзе пакінутая тады, калі ён пабудуе ў песьнях „свой **трыкліні**“. Як разумець гэты вобраз? Лексыка Дубоўкі цягам усёй творчасці вылучалася, як мы ўжо падкрэсьлівалі, адметнасьцю. Слова „трыкліні“ — яшчэ адзін скразны, вызначальны вобраз-сымбаль паэта і сустракаецца ў многіх вершах. Чаму гэты лексычны гістарызм прыдатны для Дубоўкі? Слова паходзіць ад лацінскага *triclinium* і значыла ў старажытных рымлянаў „стол з трыма ложкамі для трапэзаў“. Чаму важна было скарыстаць такое слова для стварэння мастацкага вобразу, бо ня проста ж дзеля арыгінальнасці і бляску эрудыцыі рабіў тое Дубоўка? Думаецца, ключ да разгадкі ў тым, што ў старадаўня рымскія часы такая бяседа-баляванне за сталом-„трыклініюмам“ адбывалася з удзелам трох раўнапраўных патрыцыяў высакароднага паходжання. У Дубоўкавай ідэйна-мастацкай канцэпцыі геапалітычнага становішча Беларусі такі вобраз мог азначаць толькі тое, што паэт бачыў сваю родную краіну Беларусь раўнапраўнай удзельніцай гістарычнага „балю“ паміж Польшчай і Расеяй. У выніку, нягледзячы на тое, што „на Ўсходзе ясныя агні гараць“, усё ж Беларусь павінна крочыць сваёй гістарычнай пуцявінай, якая прывядзе яе за бяседны стол-трыкліні народаў роўнаю сярод роўных. Гэтая мастацкая ідэя была блізкая, тоесная Купалавай, і развіваецца Дубоўкам паслядоўна і мэтанакіравана.

Трэба сказаць, што вызначальную ролю, што надаваў Уладзімер Дубоўка вобразу трыклінія, падкрэслівае і ягоны намер назваць гэтак цэлы зборнік уласных вершаў. Так, двойчы: пры канцы кнігі „Там, дзе кіпарысы“ ў 1925 г. і пры канцы кнігі „Credo“ ў 1926 г. згадваецца чарговы зборнік вершаў Дубоўкі „Трыкліні“, які „рыхтуецца да друку“. Як ведама, такі зборнік ня быў выдрукаваны. Магчыма, гэтая была першапачатковая назва зборніка „Наля“, што выйшаў у Маскве ў 1927 г. Пасля ж зь нейкіх прычынаў яна была змененая. На нашу думку, калі гэта сапраўды так і зьмена адбылася, то зрабіў яе, хутчэй за ўсё, ня сам аўтар, а выдаўцы, што далі кнізе больш зразумелую назву паводле аднаго з цэнтральных вершаваных цыкляў (паэт назваў іх „мэлёды“).

⁹⁸ Дубоўка У. Credo... С. 6.

Назва „Наля“ сапраўды гучала больш проста, па-хатняму й без такога сымбалічнага падтэксту, як „Трыкліні“.

У зборніку „Credo“ набірае моцы матыў трагічнай наканаванасці, скону ў распачатым няроўным змаганьні (вершы „Часіна ды з сокам рабіны“, „Паляжам мы“). У вершы „Часіна ды з сокам рабіны“ паэт выразна падкрэсьлівае, што ня нейкі абстрактны суб’ект ёсьць лірычным героем ягонага верша, а менавіта ён сам — Уладзімер Дубоўка. Ён закранае матывы літаратурнай і ідэалігічнай палемікі, якая непасрэдна адбівалася на ягоным лёсе, вымушала дакладна вызначаць сваю пазыцыю:

*Часіна, ды з сокам рабіны,
качаеш мяне ў чарнабыльлі.
На дзіды, на востры шыпшыньнік
ці сэрца, ці дух мой узьбілі.*

*Кальшущца скаргі і моўкнучь,
разносяцца разам пляёсткі.
Ня хоча ўладзімер Дубоўка
сьпяваць пад зазубраны лёскат.*

*Пачаў — хай канчаюць другія,
шляхі — адшукаю сабе я.
Загіну — няхай і загіну,
мне гімнамі будуць заве⁹⁹.*

Апазыцыйнасьць паэта была выразна акрэсьленая, збочыць, здрадзіць самому сабе паэт ня мог, а таму ўжо загадзя прадчуваў, што ягоны шлях — гэта ягоная галгофа („загіну — няхай і загіну“). З гэтай самай прычыны зьяўляецца ў вершы вобраз „шыпшыньніка“, ягоных вострых дзідэў, на якія „ці сэрца, ці дух мой узьбілі“. Архетыпам гэтага вобразу, бясспрэчна, ёсьць цярновы вянец Хрыста — сымбаль пакуты й цярпеньня. Для беларускага паэта важна было адшукаць у беларускіх традыцыйных рэаліях адэкватны вобраз: ён абраў менавіта шыпшыню — традыцыйную кветку-кустарнік, характэрную для нацыянальнага краявіду, распаўсюджаную на ўзлесках і каля сядзібных гаспадарак. Гэты беларускі „цярновы вянец“ Дубоўка будзе несці да наканаванай яму мяжы.

⁹⁹ Дубоўка У. Credo... С. 9.

Сэмантыка вобразу шыпшыны, тым ня менш, не замыкаецца толькі гэткам прачытаньнем. Адразу можна адчуць, што вобразы й настрой верша перагукаюцца з добраведамым Дубоўкавым вершам, які стаў ягонай своеасаблівай візытнай карткай, — „О, Беларусь, мая шыпшына“. Гэта натуральна, бо вершы былі напісаныя адначасова, з розьніцаю ў два дні: 3 траўня 1925 г. верш „О, Беларусь, мая шыпшына“ й 5 траўня — „Часіна ды з сокам рабіны“, дзе разьвіваецца й узмацняецца вобразна-выяўленчае значэньне сымбалю шыпшыны як церняў, на якія наколагае сэрца паэта. Такім чынам, сымбаль радзімы зьліты з сымбалем церняў у адным вобразе шыпшыны. Два сымбалі злучаюцца й праз асобу самога паэта — суб'екта лірызацыі. Таму ня дзіўна, што вобраз шыпшыны набыў такое гучаньне: стаў вызначальным для Дубоўкі, асацыюецца нязьменна зь ім і зь Беларуссю 1920-х гг., а таксама ператварыўся ў любімы верш шматлікай публікі, заваяваў папулярнасьць на ўсе часы. Своеасаблівая гісторыя стварэньня, перастварэньня й друку гэтага знакамітага верша. Першы варыянт яго, які потым дапаўняў і перапісваў сам аўтар, гучыць наступным чынам:

*О, Беларусь, мая шыпшына,
зьялены ліст, чырвоны цьвет!
У ветры дзікім не загінеш,
чарнобылем не зарасьцеш.*

*Пялёткамі тваімі стану,
на дзіды сэрца накалю.
Тваіх вачэй, пад колер сталі,
праменьне яснае люблю.*

*Ніколі пройме зь дзікім ветрам
не разьвіваць дзявочых кос...
Імкнесься да Камуны Сьвету,
каб радасьць красавала скрозь.*

*Варожасьць шляху не зачыніль:
у перашкодах дух расьце.
О, Беларусь, мая шыпшына,
зьялены ліст, чырвоны цьвет!¹⁰⁰.*

¹⁰⁰ АДДЗЕЛ РЭДКІХ КНІГ І РУКАПІСАЎ ЦНБ. Ф. 14. В. 1. АДЗ. ЗАХ. 23. АРК. 2.

Менавіта гэты варыянт верша ёсць ягонай першай рэдакцыяй. У такім выглядзе тэкст з пазнакаю 1925 г. захаваўся ў архіўных зборах паэта (адкуль намі й друкуецца), а таксама быў апублікаваны ў зборніку „Наля“ (Масква, 1927) — наступным пасля „Credo“. Затым гэты ж варыянт тэксту быў перадрукаваны ў першым томе выбраных твораў паэта 1965 г., куды яго ўключыў сам Дубоўка, — у цыкль „3 часоў маладосці“. У зборніку „Credo“, пра які ідзеца ў гэтым разьдзеле, зьмешчаны іншы варыянт верша — скароцаны й папраўлены:

*О, Беларусь, мая шыпшына,
зялёны ліст, чырвоны цьвет!
У ветры дзікім не загінеш,
чарнобылем не зарасьцеш.*

*Пялёсткамі тваімі стану,
на дзіды сэраца накалю.
Тваіх вачэй — пад колер сталі, —
праменьне яснае люблю.*

*Ніколі пройме зь дзікім ветрам
не разьвіваць дзявочых кос...*

*Цяпер рэспубліка Саветаў
і радасьць пунсавее скрозь¹⁰¹.*

У гэтым жа выглядзе верш быў зьмешчаны ў 1925 г. у газэце „Малады араты“ (№17—18). Мэтамарфоза, якая адбылася зь вершам, красамоўная нават для сярэдзіны 1920-х гг. Якая прычына такой недарэчнай, на першы погляд, інварыянтнасьці? Папраўлены й скароцаны варыянт быў надрукаваны ў беларускіх выданьнях і, відавочна, апошняя страфа з радкамі „*Варожасьць шляху не зачыніль: / у перашкодах дух расьце*“ была вельмі празрыста звязаная з жывой тагачаснай палемікай і апазыцыйнасьцю Дубоўкі, якому праз увесь час даводзілася пераадольваць напады й папрокі ў недастатковай пралетарска-рэвалюцыйнай вытрыманасьці ягоных тэкстаў, у „трызьненні“ нейкай нацыянальнай Беларусью. Ці сам Дубоўка „пайшоў на кампраміс“ і зьняў страфу, у дадатак перарабіў апошнія радкі з папярэдняй страфы і дадаў у сярэдзіне яе шматкроп’е? Думаецца, што гэта таксама недалікатнае

¹⁰¹ Дубоўка У. Credo... С. 25.

ўмяшаньне выдаўцоў і рэдактараў. Здаецца, не такая ўжо вялікая розьніца была паміж „Імкнесься да Камуны Сьвету“ і „Цяпер рэспубліка Саветаў“ — і там, і там сэмантыка вобразаў рэвалюцыйная. Аднак у першым варыянце „Камуна Сьвету“ і імкненьне да яе скіраваныя ў будучыню і прачытваюцца як агульначалавечы ідэал, як адвечная мара людзей пра справядлівасьць. У другім варыянце гэты ідэал замяляецца і падносіцца як ужо здзейсьнены ў рэчаіснасьці — увасоблены ў „рэспубліку Саветаў“, ад чаго ўжо „радасьць пунсавее скрозь“.

Калі дапусьціць, што Дубоўка сам перарабляў верш „на злобу дня“, то ён сьведама аддзяліў свой сапраўдны тэкст ад пераробленых радкоў красамоўным шматкроп’ем, каб было зразумела, што тут штосьці ня так, што парушаная натуральнасьць разьвіцьця лірычнага пачуцьця і вобразу, што адбылося ненатуральнае ўмяшаньне ў структуру тэксту. Відавочна, што ў такім выпадку ён хацеў даць зразумець гэта і выкарыстаў шматкроп’е, якое тут мела значэньне паўзы, маўчаньня. Паэт мог разьлічваць на тое, што *сэмантыка маўчаньня* будзе прачытаная сучасьнікамі і адкрыецца дапытлівым нашчадкам, для якіх і трэба было расстаўляць апазнавальныя знакі свайго пратэсту: пратэсту ў маўчанні, пратэсту ў шматкроп’і, пратэсту ў перабольшаным падкрэсьліванні дамінуючых у жыцьці рэаліяў, чужых і варажых для паэтавай душы і яго нага разуменьня шляху Айчыны. Зьмены ў вершы, зробленыя, магчыма, самім паэтам у 1925 г., красамоўна сьведчаць, наколькі неспрыяльная сытуацыя была тут для выказваньня свайго крэда. Але пры першай жа магчымасьці Дубоўка ўзнавіў першапачатковы тэкст і такім надрукаваў яго ў маскоўскім зборніку „Наля“, дзе цэнзура ня ўгледзела ніякай небясьпекі ў радках паэта, у адрозьненьне ад цэнзуры на бацькаўшчыне.

Пэрыпэтыі тэксту верша „О, Беларусь, мая шыпшына“, ня скончыліся ў 1920-х гг. Гэта сапраўды верш-візытоўка Ўладзімера Дубоўкі, і трэба было яго дастасаваць да сытуацыі 1950—1960-х гг. Вобраз радзімы-шыпшыны захаваўся, але напоўнены зьместам тагачаснай рэальнасьці. У новым вершы знайшлі адлюстраваньне паэтыка і стыль канца 1950-х — пачатку 1960-х гг. У першым томе выбраных твораў 1965 г. зьмешчаны адзін з варыянтаў пад назваю „О, Беларусь, лясная ружа“¹⁰². Існуе як мінімум чатыры вэрсіі гэтага верша, зробленыя пры канцы 1950-х гг. (пад усімі архіўнымі тэкстамі дата 1958 г.). Два зь іх маюць назву паводле першага радка „О, Беларусь, лясная ружа“, а два ін-

¹⁰² Дубоўка У. Выбраныя творы: У 2-х тамах. Т. 1... С. 251—252.

шыя — „О, Беларусь, мая айчына“. Існуюць таксама розначытаньні строфаў. Можна было б не акцэнтаваць на гэтым асаблівай увагі, калі б ня некалькі істотных рэчаў, зьвязаных з разуменьнем творчай індывідуальнасьці самога паэта й той эвалюцыі, якая зь ім адбывалася й усё яшчэ застаецца у нечым загадкай.

Зьявртае на сябе ўвагу той факт, што паэт нібыта ўвесь час жыву ў палоне вобразаў згаданага верша, і тэкст нібы вабіў яго да сябе зноў і зноў. Відавочна, гэта быў вельмі важны для Дубоўкі твор. Сам паэт згадваў пра „выпадковы“ зьбег акалічнасьцяў, што прывёў да перагляду верша. Але ж перапрацоўка адбылася радыкальная! І што тут важна: Дубоўка запісаў гісторыю стварэньня гэтага новага верша падрабязна — як павучальнае апавяданьне пра шляхі нараджэньня „каньютурнага“ твору. Высоўваем тут меркаваньне, што запісаў гэта невыпадкова: меў на мэце даць „ключ“ да праўды — да разуменьня таго, як у савецкай рэчаіснасьці адбывалася дэфармацыя творцы. Такім чынам, архіўны нарыс Дубоўкі „Пра зьяўленьне аднаго верша“ ёсьць красамоўным фактам літаратурнага жыцьця канца 1950-х гг. і адначасна паэтакім пратэстам супраць пануючых тады літаратурных нормаў і густаў.

Зьвернемся да тэксту гэтага ўнікальнага дакумэнта:

„Я ніколі не задумваўся над такім пытаньнем: як часам выпадковая зьява дае пачатак новаму твору, дапамагае яму зьявіцца на сьвет, і як часам якая-небудзь нечаканасьць знішчае ў тваёй памяці й тваім уяўленьні ўжо зусім гатовы, высьпелы тваім сэрцам твор, калі заставалася толькі ўзяць у рукі пяро й запісаць яго на паперу. Прыйшла гэтая нечаканасьць, перабіла твае думкі, настроі, і як ты ні старайся прыгадаць тое, што было ўжо сфармавана ў нейкую цэльнасьць — няма яе й ніколі ня будзе.

У зьвязку з рэдагаваньнем, падрыхтоўкай да друку кнігі выбраных твораў мне давалося пазнаёміцца з выдатнымі знаўцамі нашае кнігі і літаратуры: З. П. Матусавым, М. І. Татурам, І. Д. Казекам, А. Е. Кучарам. У працэсе гэтай падрыхтоўкі й зьвязаных з ёй таварыскіх гутарак з гэтымі таварышамі, а такжа й з другімі, пра якіх скажу крыху пачакаўшы, зьявіўся ў мяне зусім новы твор. Для мяне гісторыя напісаньня яго зьяўляецца настолькі незвычайнай у маёй творчай практыцы, што я падумаў запісаць пра гэта на паперу“¹⁰³.

Спынімся тут, каб зрабіць заўвагу. Дубоўка акцэнтуюе нашу ўвагу на незвычайнасьці справы зь пераробкай верша, што нават захавоціла

¹⁰³ АДДЗЕЛ РЭДКІХ КНІГ І РУКАПІСАЎ ЦНБ. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 322. Арк. 1.

яго запісаць гэты сюжэт са свайго творчага жыцця. Для чаго ён гэта зрабіў? Вонкава стыль нібыта нэўтральны, інфармацыйны, чаго й вымагала задума. Аднак за гэтай нэўтральнасцю іскрыць ледзь бачная, добра схаваная іронія паэта, якую ў жыцці можна было заўважыць хутчэй не на вуснах, а ў вачах (тым, хто ня бачыў Дубоўку ў жыцці, пра гэта скажучь фатаздымкі). Абраўшы тон нэўтральнага апавядальніка, аўтар працягвае далей пасылядоўна выкладаць факты:

„А пачалося так. *Рукапіс маёй кнігі быў у тав. З. П. Матусава, як у самага адказнага за выданьне ўсяго што б там ні было, у самым канцы 1958 г. Як звычайна, у канцы году ўва ўсіх адказных і нават неадказных працаўнікоў — вельмі многа работы: заканчэньне аднаго і падрыхтоўка да другога году. Тут і каштарысы, тут і пляны, тут і справаздачи...*

Пры выпадковым спатканьні з В. З. (так ініцыялы названыя ў тэксьце. — **І. Б.**) Матусавым, каб прысьпешыць рух рукапісу, што мяне цікавіла асабіста як аўтара, я падаў думку даць мне гэты рукапіс на дадатковае маё рэдагаваньне, паколькі да гэтага рукапісу былі зроблены ўжо заўвагі таварыскага парадку *І. Д. Казекам.*

*З. П. Матусаў так і зрабіў. Узэйшы гэты рукапіс дадому, я зьвярнуў увагу на тое, што да верша „О, Беларусь, мая шыпшына“, напісаным мною ў 1925 г., зроблена зусім трапная заўвага наконт таго, што слова „пройма“ зьяўляецца малапашырэным і што, для паляпшэньня гучаньня ўсяго верша, варта было б падумаць наконт падшуканьня нейкага іншага слова намест гэтага. Дарэчы, увесь твор гучыць так — (далей Дубоўка цытуе той варыянт верша, які ёсьць першаасноўным і складаецца з чатырох слупкоў. — **І. Б.**). Узэйшы слова „пройма“ — я пачаў думаць, чым яго лепш замяніць. Якія словы мне не прыходзілі на памяць, яны пачалі цягнуць за сабой у радок новыя. А паколькі так, перабудоўвалася ўся строфа. А паколькі перабудоўвалася адна строфа, яна прымушала мяне пераглядаць і суседнія строфы, каб даць пэўную цэльнасць. Адным словам, зусім натуральна паўстала пытаньне наконт перагляду ўсяго твору. Мінула 33 гады, калі ён быў напісаны й надрукаваны. Мінула цэлая вялікая эпоха. Беларусь з лапатнай і сярмяжнай, якой яна была тады, вырасла ў індустрыяльную. На яе прасторах зьявіліся волаты-заводы: аўтазавод, трактарны завод і многа, многа іншых, ня менш вялікіх і важных.*

Мне й падумалася, што на фоне ўсяго сучаснага жыцця, на фоне гэтых заводаў, на фоне панарамы й яшчэ больш чарайнічай пэрспэктывы — мой гэты верш, няхай сабе й у кнізе выбраных твораў, зьяў-

ляўся б нечым падобным да той пастушкавай дудкі-жалейкі, на якой і я іграў у сваім малецьці. Патрабцеца нешта іншае, нешта больш суцэльнае, што ў якой-небудзь меры было б у гармоніі зь Беларусью сёньняшняй.

Мяне ўсё ж вабіў яшчэ вобраз той Беларусі, якой яна ўяўлялася мне ў 1925 г. пасля разрухі й руін грамадзянскай вайны — вобраз прыгожай, цудоўнай кветкі нашых лясоў — шыпшыны...¹⁰⁴.

Перапынімся тут ізноў. Апошняя заўвага паэта вельмі істотная, яна нібы зводзіць да нуля ўсе папярэднія патасныя развагі пра новую актуальнасьць верша. Эпапэя ж зь пераробкай разгортвалася далей сваім шляхам. Заўвага, кінутая нібы незнарок, так і заставалася маленькім, але значным штрыхом. А перабудова ішла поўным ходам: зьмяняць дык зьмяняць! Ня толькі малаўжывальная „пройма“ знойдзе сваю замену. Але чаму б не замяніць і саму „шыпшыну“ — вобраз-ключ? Вы жадалі гульні ў сынонімы — вось вам, калі ласка! А вершаваным майстэрствам Дубоўка, бяспрэчна, мог уразіць. І ўзьнікла „лясная ружа“. А што — якая розьніца, як назваць адну й тую ж кветку? Якая розьніца глухому — нота „до“ гучыць ці „до-дыез“? Няхай сабе будзе „Беларусь — лясная ружа“, гэта ўсё роўна тая ж самая краіна. Але Дубоўка гэтай зьмянаю падкрэсьліў, што не — ужо ня тая! Гэта Беларусь канца 1950-х гг., якая не праектуецца на 1920-я. Зрэшты, паэтавай мэтай менавіта й было: адбіць новую Беларусь у яе новых рэаліях. Самі ж рэаліі — дзяжурныя, казённыя, нагадвалі стыль напышлівых рэчгатываў, якія былі распаўсюджаныя на тагачасных піянэрскіх імпрэзах. Дубоўка добра адчуваў няшчырасьць гэтага кічавага стылю, ён стараўся пазьбегнуць яго нават у сваёй пераробцы, пакінуўшы шмат вобразных напамінаў пра першы варыянт верша („варожасьць“, „перашкоды“, „пялёсткі“ — праўда, ужо бязь дзідаў і інш.). Але зрэшты паслухаем самога Дубоўку:

„Узяўшы ў рукі пяро, я запісаў на паперу новы адменьнік, у якім слова „шыпшына“ замяніў „лясной ружай“. Новы адменьнік гучаў так:

*О, Беларусь, лясная ружа!
Зялёны ліст, чырвоны цьвет!
Хадой упэўненай і дужай
Ідэш ты у шырокі сьвет.
Над шляхам ясна сьвецяць зоры
З муроў спрадвечнага Крамля.*

¹⁰⁴ Аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ. Ф. 14. В. 1. Адз. зах. 322. Арк. 2—3.

...па-мойму, мінуламу, нашым гісторыкам трэба сказаць няўмольнае, зусім неспадобнае антынацыяналістам. Уключыце іх упроціварэчлівасць навуковую, а не атрымваць іхныя, воддаленыя меркаванні, насыкаваныя прапагандыстамі із чужацкіх дзяржаваў. Агранічым блажэнства, астудзім іх, яны пакутваюць нашы цяпенні: яны твораць жагліваасць — вынаходлівая жахлівасць на іхным вогнішчы.

...Ф. Скарына, не здаецца, разумеў гістарычную „кратавую“ бытнасць нацыі. Нацыя апынулася між двух нахабных паходаў: праваслаўя з Усходу, каталіцызма із Захаду. Рэлігійны, можа, дыпляматычны падход, даць люду паспалітаму „слова“ біблейнае як індуктыўны мэтад, у тым мінулым жыцці між агнямі. Зьвярнуў увагу народу на цікавасць сьвятых пісьмаў, якія ў сярэднявеку ўсяк інтэрпрэтаваліся... Ф. Скарына прапаноўвае эмпірычныя назіранні над прыродай, бо яны будуць эксперыментам для будучай арганізаванасці думання... Ён, блізу, клясыфікуе веданьне пра рэлігію із асновамі рэчаіснасці звычайнага чалавека пакуль жыве... Супэрпрыроднае ў яго ёсць. Зборка ўвагі на распадзел паміж рэлігіяй і сыстэматычнасцяй прыроды... Памойму, Ф. Скарына ці не тварыў Скарынінскую рэлігію. У ягоных уступах шмат філязофскага пазытывізму дзеля гэтага.

...Скарынінская рэлігія між поступамаі праваслаўя й каталіцызму. Бадай, як ад Лютэра, запырская рэлігійная воля мусіць быць перагледжаная й па-іншаму асуджаная... Прабачце мае тлумачэньні-меркаванні.

...рашаюся сказаць усё, што я сказаў пра Скарыну, пра рэлігію ў нас. Усё не прэтэнзія на штосьці вызыўлівае. Нязьменнасці глыбокага смутку ў беларусаў існавалі пасля паганства. У паганстве, у блізасці ахвярніка палымністага існавала ўяўленьне чалавечай пакуты, пасланай Богам. У сьвятой сьвятыні, сучаснай, усё адвяславіцца толькі словамі ад сьвятара. Пачытайце „Таямніцы полацкае гісторыі“ ад У. Арлова... Не спадабаюцца сучасным беларусам мае наўмёкі. Беларусы акалелі ў рэлігійным, а не палітычным, нацыянальным жыцці. Лепш ачысьціцца праз нацыянальнае. Так было й паводле Плятона: „Не ачысьціўся свайм, душа твая загінула навекі“.

(Ф. Скарыну ўводлесці запісак або зацёмкаў)

...можа, ў гэтым сьвеце адзінокі я.

...можа, між народу паспалітага — адзінокі я.

Казаць пачаў сьвятых пісьмёнаў ісьціну

у мове іхнай. Зайздрасць у мяне была — дадумнасць

несканчоная, разам

із народам нашым, да Тварца Узвышнага пайсьці.
...я праўду павядоміў зь вякоў мінулых. Цяпер спрачайцеся
із ёй
свядомасьцяй зямной, надзённай.

...права й лёгкіку нацыянальнага, культурнага разьвіцьця ў Беларусі можна знайсці ў Айчыннай старажытнай літаратуры, і ў ранейшым народным фальклёры. Звычайная партыкулярнасьць: было й будучая патрэбнасьць.

...нават паміраючы, змагайся за жыцьцё.

...калісьці (мне падабаецца казаць калісьці, бо час людзкі паважае штодзённую сапраўднасьць у некаторых канкрэтных словах, — і яно — калісьці). Нядаўна — калісьці — Б. Сачанка склаў анталёгію беларускай паэзіі за мяжой. Паэзія на эміграцыі. Ягоная праца прадэманстравала (заглянуў у сутнасьць вартасьці беларускай творчасці за мяжой, асабліва ў Амэрыцы). Я не пагаджуся з назовам анталёгіі: „Туга па Радзіме“. „Туга“ не ахутвае ілюзіямі, уражлівымі падзеламаі эмігрантаў-паэтаў ад айчынных. Мы ўсе аднолькавыя. Мы ўсе адкінутыя. Адкінутыя гістарычным часам: няма незалежнасьці Беларусі. Да некаторае меры, апоўнай ступені: прыродны рахунак нашай мове — эстэтычнасьць нацыі адпавядае гісторыі й культуры нашага народу. Пасрэдніцтва „агідныя“ цяпер із адзінай рэальнасьцяй прылучаны да тых, што жылі й жывуць надалей у яшчэ большай кантурнасьці жыцьця на Айчыне. Як добра зрабіў Сачанка. У кругу ўласнага назіраньня й веданьня (а можа надзвычайных палітыкаў „перакаці беларускае поля“) падцягнуў хор эмігранцкіх паэтаў на сцэну культуры нацыі. Абкружаны дзейным і жывучым навакол ягонага жыцьця на Айчыне, ён угледзеў сваяобразнасьць у пасьледках патрэбнай працы. Б. Сачанка сабраў энцыклапэдыю „Туга...“ як дадатак некаторым кансэрватыўным разуменьням паэты супраціў між іншых відзеньняў і разуменьняў надзеленых пярвічнай формай індывідуальнасьці. „Туга па Радзіме“ — цікавы зборнік паэзіі.

... — Свабода сьпіць. Разбудзеце яе, — нейкі дылетант, напэўна, палітычны прапагандыст, сказаў гэта, а можа — вялікі, нецярплівы лібэрал, бо працягваў апавядаць: — Мусім быць адвольнымі блізкаму значэньню рэчаў кажнадзённага жыцьця. Пачынаць шукаць даступнае да

жыцця (быццам упершыню шукаецца), каб кіраваць ягонымі дойм-насыцямі пакрыху... нялёгка заснаваць надзвычайнае ад пачатку-мінулага да лепшага будучага.

...як адысьціся ад страхлівасці мінулых рэчаў-дзеяў? Да лепшага будучага. Успамінаць іх ці падганяць пад патрэбу? Мабыць, ад пакорніцтва суровага да іншага лібэральнага? Не дылетанты свабоды, ні лібэралы (хай будзе зноў, як калісьці) нічога ня кажуць.

...страх абыякавасці людзей, для іх — прывязаная сабака — гаў-каньне.

...свабода — уторныя крокі заблукваюцца ў дзіўным прасьцінку-кірунку.

...не ўсумліваю падрыхтоўваецца ўжо знаёмае — воля будучыні: заморанае дзіцяня ў падступках галоснае гісторыі... Вось тады навучаем сябе: у захаванні прабуктуюцца асаблівасці свабоды. Зьяўляюцца арыгінальнасці ў сваім сэнсе.

...свабода любіць перашкоды, таму яна, бы жывы жандар, спатыкаецца, правапарадна ўва ўсялякіх прыстанішчах, дзе подзь судапраўдзі-васць накіроўвае без сумніву, нават із сумнівам, да ўнятага зразуменьня некаторых важных агранічэнняў свабоды. Тут не прызыў зразумець праўду, тут аб'яўляецца найбольшая дэманстрацыя інтэлігентна-насці волі чалавека.

...а наагул, Свабода — прызнатыўны аб'ект, не заўсёды ў пастулятах сьцігавання існавання (супрым бійнг). Яна можа быць вельмі чуткай дэмагогіяй, абсалютна зведзенай уладнымі правадырамі ў веданьне магчымых веданняў свабоды ўзьялічыць аб'ектныя прычыны мяшчанскіх свабоды, якія на задавальненне памагаюць абвесьціць ім неабходнае ўражаньне без ніякай упамінальнасці багаслаўленьня рэлігійнага. Калі ўявіць Свабоду жывой істотай, яна фундаментальная, пачутая ў канстытуцыях, можа кампрагэсна пераканаць маленькія свабоды не існаваць у ніякай форме вонкасці, таму што яны зьяўляюцца ў пастаянных рухах і дзеяннях прычынаў і здарэнняў штодзённасці, яны неспадзеўныя. Таму страх ад абыякавасці або да абыякавасці, да маленькіх будзённых свабоды, не ў сумліву падрыхтоўваюць ужо знаёмую волю Свабоды-будучыні ў падступках „галоснае“ гісторыі. Вось тады, навучаем сябе — у захаваньнях усялякіх, прадуктаваць своеасаблівасць: разуменьне Свабоды, быты яна зьявіцца ў сэнсе арыгінальнасці падобна-дазволенай „пабачым назаўтра“ вынікам ходання паміж лібэральнымі й кансэрватыўнымі сіламі, якія адзін на другога палітычна палююць.

...усялякія ўспаміны вярэдзяць кагосьці й ад кагосьці ня вельмі задаволена чытаць, асабліва калі зьвязаныя з прыватнымі ўспамінамі, а нека зьвязаныя з агульнасьці жывьця грамадзтва.

...прачытаў кароткую гісторыю ЗША й зьявілася думка.

...англасакская родавасьць абвесьціла незалежнасьць англасакскай. „Байструкі“ ангельскія ізь сям’і-мовы стварылі сябе іншымі... Пераходны пункт эўрапейскай гісторыі на амэрыканскі кантынэнт. А потым кантынэнт апынуўся падпраўлены па-іншаму маральна-культурнай хлыняй эўрапейскіх эмігрантаў.

...Эўропа й ЗША падправіліся іншым пунктам эўрапейскай культуры. Амэрыканскія англасаксы кінуліся ў прыродныя ўладаньні. Заўсёды поўніцца й поўніцца ад іх у неразьмерных прыходах абудзённага існаваньня. Абрадзіцца плённасьці кажнадзённай дабрачыннасьці.

...мога, упамянутае ня мае вартасьці лягічнай пярэчнасьці, аднак яно задавальняе маё думаньне.

...канцэпт думаньня заўсёды азначаны ці ў наратывах асабістасьці, ці ў разьвіцьці залежнасьці ад іншых думак. Там знаходзіцца маральны код чалавечых адносінаў. Код роўнасьці паміж здарэньнямі грамадзкага жывьця ў некалентных паняццях розна думаючых людзей. Асьцярожнасьць уласнага думаньня пачалася ад асьцярожнага думаньня іншых ужо даўно-даўно, таму нейкая чалавечая раўнаважнасьць нарэшце ўстанаўліваецца й г. д.

...кожны год пачынаецца Новым годам. А ў беларускім „Голасе Радзімы“ адно й тое самае: калябаранты, здрайцы жывуць за мяжой. Калі скончыцца іхная драматывасьць? Чаму не судзіць савецка-беларускіх здрайцаў у Менску?

...шчасьлівага, таварышы, Новага году. Яснасьць вашага розуму ў хаценьнях, няхай па-вашаму задавальняецца, а... здрайцаў усялякіх колераў не люблю.

...тады, калі чалавек уцеміў справядлівасьць, яму дайшло аж да цяперашняга — ён зьвер. Ён мусіць кагосьці зьесьці.

...на зямлі ўсе адзін-другога ядуць. Толькі пчаліна ў сваёй долі нясе скарб... Скарбы чалавечыя, падагнаньня чалавечай дзейнасьці у спрадвечнасьці, толькі спрадвечная праўда, якая ня можа задаволіць працяг і сканчэньне ў формах азначаных прынцыпаў існаваньня.

...заганы й недахопы ўва ўсіх. Калі яно не прадугледжана неспадзеўнай сьвядомасьцяй, тады шукай сабе апраўданьня. Працягвай ходаньне за шчасьцем у жыцьці-быцьці, ува ўсялякіх напатканых аксіёмах і гіпотэзах, якія мэтадычна не адрываюцца ў недахопах ад заганаў. Ад заганаў весьціцца існасьць.

...пагарда нашага чалавечага роду вельмі здольная пакідаць усялякія ўпэўнасьці й меркаваньні, каб выгнаць чалавека із сваёй права, знайсьці ў патрэбах правакацыі ці ад дзяржаўнай ёмкасьці, ці мясцовых уладаў-бюракратаў, ці чэсьць у разьліку, бы чэсьць напісаная канстытуцыяй.

...у нашай старажытнай літаратуры шмат павучэньняў. Там найбольш прынцыповасьці быць народам, нацыяй.

...магчыма, ейны недахоп у тым, што яна дае шмат прыкладаў памылак у жыцьці (асуджэньні), а не дае выхаду да мясцовай праўды.

...сьвецкая й рэлігійная (старажытная) літаратура вельмі разыходзіцца паміж сабой. Але Ларчанка ў сваёй працы падганяе яе да клясавага змаганьня (расейскае павучэньне), сілком падганяе яе да статкавага расейскага. Нарошчаны, падможны падыход наскіх веданьнікаў пра літаратуру.

Распросторанае цела нацыі перад пераможцамі.

— Чаму зьнік нацыяналізму ў Беларусі пануе?

Ларчанка тлумачыць:

— Русь сплаціла.

...а вечнае блуканьне беларускае літаратуры падшыта да расейскай літаратуры.

...расейская літаратура ня можа жыць бяз нас.

...я думаю, у нашай Беларусі ніколі не было фэадалаў — гэта расейская тэорыя, заселеная патрэбай расейскай імперыі. У нас фармаваліся спаробныя княствы — асоблівасьць будучае дзяржавы. І Полацк запанаваў: Кіеўская „Русь“ — пачатак. Навучаньне ўжо было.

...у „Голасе Радзімы“ адно й тое, Беларусь працуе. Усім вядома беларуская дароднасьць да працы. Чаму не напісаць (не абраза пра расейцаў)? У іх адносіны да працы — самацёк:

— Грышка, не беспакойся — наўтра іной день.

...успомніўся ўрываек нейкага расейскага паэты. Ён апаведаў пра працу расейскай даяркі. Чаму не працягаваць? Калі ласка:

Дана, Дана, — перадана,
што ты ходзіш па вядру.
Калі захочуць успарочыць —
цябе ўзводзяць увысату й г. д.

...у „Голасе Радзімы“ паведамляецца пра праезд з Расеі парткома навучаць беларусаў працаваць... У той жа час ён напэўна навучаецца зусім па-іншаму:

— Как прыятна в Беларусі іскушаты картошкі вдоваль-го...

...цяжка пагадзіцца, што беларусы памагаюць мінулым і сучасным прыгнятальнікам.

...любіць сваё ня грэх, але не любіць тое-сёе ад чужых — таксама грэх.

Надарылася ў Амэрыцы, дзе я жыву, сцэна-здарэньне... Красотная заботлівасць пра сваё-роднае, — ураўнялася пачатна-пачатным пачаткам нянавісьці, а не пагарды, у якой ёсьць помсьнік і судзьдзя. Мабыць, усё было падчынена выпадку.

...ён, ірляндзец (патомак, можа, што ўцёк у ЗША ад бульбянай галадоўкі калісьці ў Ірлянды), уцеміў нежартоўна грэку-эмігранту:

— Брудным грэкам ня месца ў Амэрыцы, — размова па-ангельску.

...грэк зьбіў ірляндца ня ў бульбіну звараную, а ў таўчоную. Кроў усюды.

...грэк-геркулес пайшоў ад месца бойні ўстрыхнуты ад нянавісьці паволі. Зьдзеісьніў.

...паліцыя, амбуланс, але ніхто не сказаў, куды грэк пайшоў ад месца-сцэны.

...Амэрыка — мешаніна нацыянальнасьцяў з цэлага сьвету. Цярплівасьць? Аднак адносіны, ластна, бываюць агрэсіўныя. Шмат ня вельмі прыстасоўваюцца да амэрыканскай — эўрапейскай культуры і цывілізацыі.

...гэтакае можа быць і ў нас.

...што будзе із грахамі, якія ўцягваюцца аж дароўні:

— Сьвяточна-сьвятыя?

...зьбіраюцца грахі „пазбаўленьня“ й дабаўляюцца да іх грахі дараўняныя: сьвяточна-сьвятыя, ад якіх нічога ня здарылася ў гнёце спадзеў, закаваны ў бязьмернасьці — схілены вокаміг моўкнасьці можа не аднаго адзінотнага, што так незразумела замірае ў юдолі сьвяточна-сьвятых, ад якіх толькі і пачуеш: хініся ў будучыя сьнавіднасьці пакінутых

наўмераў і спадзяваньняў... Бясконца паддзелка — ня ў кожным „пазбаўленыя“ грахі, ёсьць лішнія не перажыць, або адчуць.

...грахі ўсялякія зьбіраюцца ў агул назоўнасьці, бы ў грамаду-арцель.

...грахі зьнікаюць з памяці. Чакаем іншых грахоў. Грахам — грэху няма.

...цікавая казка.

...празь зьняважлівасьць і пакуты ад чужынцаў нацыянальная гордасьць не вяртаецца як яна была й ёсьць, а найбольш астальбоўваецца трагічным смуткам у межах свае нацыі... Вельмі часта-радныя памылкі індывідуўмам у правадырстве, якія толькі абвешчаюць слабасьць нашай натуры.

...нянавісьць? Зьяўленьне ў гадах убачаная ненавісьць. Калі нехта хоча працягваць, то забываецца на няўбачаную працягнасьць свайго жыцьця ў нянавісьці.

...але ёсьць апраўданая, яна ад пакутаў, і яна зайздросна выганяе іх нянавісьцяй, пагардай. Незадаволенасьць учарашнімі несамавітасьцямі пакутаў і непашанамі.

...мы адвечныя вучні ў жыцьці грамадзтва. Адвечныя суб'екты падчыненьня сувэрэннага ўладаньня дзяржавы, або імунная элегантнасьць факту ўкорвацца натуральным прычынам нацыянальнага вопыту. Апошнія ў нас, беларусаў, ня вельмі разумецца быць рабам між рабоў. Гэта наша лядайкасьць, наша нацыянальная недадугласьць. О Божа, дзе ўхопіны чалавечае дастойнасьці й вяліцтва? Няўжо гэта супроць нашае мінуласьці ў неабдымнасьці фізычнага сусьветнага юнівэрсалу?

...учора прачытаў (досыць вялікая кніжка, напісаная К. Мерляком пра ягоня дзеі падчас Другой вайны)... Я ўжо казаў: асабістыя ўспаміны аздаўленьне асабістасьці, калі яны абнаўляюць геамэтрычную праўду або судлівасьць, можа, хвальшавую, але моцную, інтэлектную ў дыспутах праўды.

...Мярляк аніак не супраціўся, каб латышы — наёмнікі немцаў — пляндравалі маю Бягомшчыну. Яны расстралялі майго бацьку, чатырох маларослых братоў укінулі ў вагонь запаленай хаты.

...пра дзеі палкоўніка Радзівонова (стаўленьніка Сталіна), ён дзеіў у тым самым раёне, там і не прывяло ў курс „разважаньняў“ Мерляка. Мярляк заўсёды адпраўляўся на лячэньне захопнікаў — супроць парты-

занаў — здабываць харчаваньне. Партызаны таксама ўхіляліся гэтага...
Жахліва ўсё было. Жахліва.

*...чаму залежнае пытаньне, шмат ад каго пачутае,
мяне творыць або сонным, або прыглядным
на зоры нябёсных,
назраецца ў вякох,
сьвеціцца задачай тэматычнай.
Ёсьць і няма адказу. Мова лепшая мая
у прапазыцыях. Чаму адказваю, таму
не сталася фэномэнам, выцэгнутым з натуры
думаў нашых.*

...калісьці Гётэ казаў, што палітычнае не належыць да творчасьці-паэзіі. Але мне чамусьці ўтольваецца думаць: „Фаўст“ ягоны — прымушана, не мінуць, гістарычна-палітычнае. Ня прыкладамі апісаньня палітычных здарэньняў, а станьвай быцьця асобаў іхнай сучаснасьці аглядаецца (у паэзіі) будучай пэрспэктывай маральнасьці чалавецтва і г. д.

...такія-сякія дзеянні ў творчасьці заўсёды знаходзяць нейкія тлумачэньні грамадзка-палітычных абставінаў мастацтвам... Яно было ў мінуласьці, а сучаснасьці яшчэ больш пакінецца, вельмі настырліва.

...краіны ў Эўропе, не ўспамінаю якія, прад Другой вайной і пасья яе цьвердзяць пра сацыяльную праўду. Гэта самае цьвядзіць і марксісцкая Расея. Геамэтрычнае земляўстройства дзе-небудзь нялішне сваёй цывілізацыі й пад'ялдықваньнем для эканамічнай карысьці запанаваць.

...у беларусаў ёсьць свая праўда, пазьбегнуць: „*Раскосамі ​​глазмі на вас смотріць Скіф*“, — з аднаго боку, а з другога, адшчапініцца ад дурной несудаднай Польшчы. Яны абое — пагрозы нашай нацыянальнай Праўдзе.

...таму яны абое — нашы ворагі, таму наша вонкавае існаваньне парушаецца пэrfэктнай формай нацыянальнай прадуктыўнасьці ў карысьць іх, а ня ўласную.

...у Барыса Сачанкі пра калябарантаў (у кожнай нацыі былі й пакінуцца, бязь іх не абыдзецся) — патрэбныя, але ён не жадае знайсці паміж імі карысных. Нашае нацыянальнае савецка-расейскія калябаранты не ўзьвялічылі канцэптамі незалежнасьці, а пра іншых ці варта

распаўсюджвацца нейкай грамадзкай філізофіяй: яны ўладнасьць прыродная так захоўвацца й дзеіць.

...нянавісьць не знаходзіць чалавечага выйсся да любові. Злачынства — выйссьце ў злучаным злачынстве.

...Сачанка радзьва (часта) даходзіць пашукальна. Здарылася — агульная мэнтальнасьць: аднаобразнасьць асабістасьцяў навокал здарэньняў пакідаецца жадомам, бы эспэрымэнт, клясыфікацыя якога пакідаецца толькі ўладнасьці савецкай магчымасьці.

...Шчыгрын — шчыгрыць, а Брыль — ці не праціўнік свайму.

...літаратура наша пісаная ў розных расейскіх прымусах, ня трэба ганьбіць (дакумэнты гісторыі). Яна сталася клясычнай ганьбай сталінскай эпохі, і адначасна як прыклады прымусу аўтакратнай нахабнасьці чужацкага панаванья над Беларусяй.

...успомніўся Самуілэнак — я лічу яго нашым Эрэнбургам. Выдатны, памёр маладым. Я любіў чытаць яго. Ён пісаў тады так, як не пісалі нашыя празаікі.

...Самуілэнак — выдатны празаік сучаснай савецкай літаратуры. Мне ўсёдна, пра што ён пісаў. Там бытвала беларуская проза.

...саветамі дэманстравалася спачувальнасьць раньняй сьмерці таленавітых творчых людзей сярод беларускай нацыі. Тым лепш запоўніць месца расейскімі.

...мае зацемкі-запісы жадаю пісаць як надарыцца. Дні бясконцыя. Каму ўважна ў верасьні ці ў ліпені гэтага году яны напісаны? Непатрэбная ўважнасьць да арыгмэтычнага лічэньня дзён і гадоў. Але можа кагосьці прымусіць зморшчыцца не базарнасьцяй датаў. Захопнае або неўрымсьлівае здарылася ў гэтым годзе жыцьця, але ня аўтара запісаў-зацемак.

...Дантэ прад тым, як памерці, расказаў сабе ды іншым пра жыцьцё ў пекле.

...часу шмат, ды часу не стае пакінуцца ў вечнасьці, а няма каму.

...у вочы ейныя глядзеў — ніводнай скарайнасьці не спакмеціў. Няўжо ў скарайнасьці скратнае жаданае радасьцяй адхінецца: дзе толькі я й ты? Дзяціна мудрасць.

...самы праўдзівы тварэц рыфмаў у нашай сучаснай паэзіі — Р. Барадулін. У ягоных творах рыфмы твораць зачэпкі працягваць верш. Ня гэтак, як у мяне, унутраныя сугуччы ў вершах выцягваюць параўнанні думак асацыяцый. Р. Барадулін ня можа расстацца з рыфмамі й разнавідамі тэматыкі. За гэта я люблю яго.

...кожны чацьверты ў апошняй Другой вайне на Беларусі знішчаны. Але сучасныя на Айчыне пісьменьнікі й паэты пішуць натхнёна: паміраюць на Беларусі нейкія іншыя людзі, а беларусы толькі пакутныя й нетэрытарыяльныя.

...раследуюцца суровыя дні Другой вайны эмігрантамі. Адно ўсё гэта парожняе, як і ў айчыннах пісакаў... можна казаць за мяжой колькі жадаецца, а на Айчыне верыцца свайму: геройства, ахвярнасьць і г. д. Маленькі палітычны ўшчалопок на Беларусі апрацаваны дбайна: сваімі й чужымі.

...у вялікія справы вылучаемся. Учора прачытаў у „Нью-Ёрк Таймс“ — Беларусь здабыла сувэрэнітэт. Але ці была вялікая сфэра ўплыву самой нацыі здабыць сувэрэнітэт — не ўпамінаецца? Зноў далі чужакі, каб спыніць свае няздольнасьці ў імперыі... Шалёная небяспечнасьць: так далей існаваць? — распач.

...аднойчы ў нумары чацьвертым „Польмя“ — журнале беларускім — надарылася надрукаваць некалькі мізэрных маіх вершаў. І пачаўся высакамерны праклён сярод заўдзееў эміграцыйных палітыкаў. Чаму не Арсеньеву ўспомнілі? Юхнавец — дзікасьць. Яму трэба вучыцца пісаць на грамадзянскія тэмы ў расейцаў.

...мне ўздолелася падумаць пра ўсё: ёсьць адзіны магільнік для паэзіі. Выпарваемся із яго туманнамі, закінутымі ў нашу беларускую літаратуру, бляскамі прыстасаваньняў да суседзяў.

...я калянізую, што мне падабаецца ў нашай літаратуры. Духоўнае на гэтым не канчаецца... Але блага будзе: паэтычныя размовы дапоўняцца „забаўнымі разважаньнямі“, што гоняць статак расейскі на пасьбішчы беларускія.

...усё жыцьцё праймаецца мінулым досьведам. Прымаецца рэальнасьць азначанай сымуляцыяй. Г. зн. калі я правадыр ад іншых, прымушвайцеся да мінулага думаць па-сучаснаму, як думаю я. Гэта страўля — узурпатар, які прадглядным спосабам вонкавых сілаў, а не нацыянальных, апынуўся ўнутранай ураўнаважанасьцяй сярод народу ў моцы зблытаць мінулую цывілізацыю й культуру. Такімі ў нас вельмі

часта абвешваюцца. І ў нас вельмі радзьва (часта) так і не аб'яўляюцца перашкоды ў атрыбутах нацыянальнай вытрыманасьці. Наш інтэлект не падмаўляе на замахі.

...яны людзі, як мы, але выскарбляемся іх быць не нацменшасьцяй, каб яны сталіся сябрамі нашай нацыі. Няўжо гаспадарны спакой нашае нацыі ім нядобры? Калі не? Выходзьце на дарогі па суседзтву. Там вашыя магілы зарастуць чарнобылем.

...вось зьявіўся ў нас Ф. Скарына, і ў побач яму, вялікасьцяй іншыя, — а чаму ня ведаем? Іхнія тварэньні зьбліжваем да рэнэсансу. А што было ў нас раней, перад рэнэсансам?

...па-мойму, мінуламу нашым гісторыкам трэба сказаць няўмольнае, зусім непадобнымі тлумачэньнямі. Ф. Скарына, не здаецца, а добра разумеў гістарычную, „кратавую“ бытнасьць нацыі. Нацыя апынулася між двух нахабных паходаў: праваслаўя з Усходу, каталіцызм з Захаду.

...па-мойму, Ф. Скарына тварыў скарынаўскую рэлігію. У ягоных уступках шмат праваслаўя й каталіцызму... Чалавек маруднымі ведамі, узятае ад сарамлівага пакорніцтва да ісьціны й добра.

...бы ад Скарыны кажацца: „Адзінокі я, пачаў казаць сьвятых пісьменаў ісьціну ў мове іхнай“. Зайздрасць у мяне была: разам із народамі нашым пачаць спрацацца сьвядомасьцяй із зямной надзённасьцяй жыцьця.

...у Беларусі вялікія ўзвышшы над аселяцамі-сенажацамі, над ручаямі ў вазёрах ды рэкамі заўсёды называюцца: Высокая гара, Пяшчаная, Лысая. З асалодай назіраў навакольны лес. Калі глыбілася сінявата неба, апыноўвалася ў ціхамірнасьць — ціхамірная сувязь із цэлым сьветам без прымусаў і крыўдаў.

...у маленства ўкінуся... я ўжо разумеў, што абрыдла маім бацькам у сучасным жыцьці... без імя бацькі не было б іншай якасьці сутнасьці, якая б задаволіла чымсьці захопным ад дзяржаўнай „праўды“.

...дакладны прыклад прыродных прычынаў. Праймаўся чужацкай дзяржаўнай уладай ад асабістых досьведаў — БССР: дзяржаўная самапомачнасьць прыгнечаных беларускіх людзей.

...сацыяльныя несправядлівасьці ў Беларусі (азначаны час) перад Другой вайной не пералічыш. Народ наш захоўваўся адной, каб не памёрці, ісьцінай: пакорнічаць.

...але дзецям не было безабякава: яны бачылі й адчувалі бацькоўскія пакуты. Яны ня мелі лішні кусень хлеба або бульбы. Пакуль бацькі на прымусовых працах — лавілі рукамі маленькіх рыбаў у ручаяў, пяклі ў вогнішчы, збіралі ягады летам і чакалі ўсходаў грыбоў, калі ўгодзяцца расьці...

...і ў дабавак да юнацкага, душэўнага хваляваньня-спадзяваньня ў іх быў спадзеў, бы ратунак для бацькоў, забавуна гулялі, сьпявалі дзяржаўныя песні, устаўляючы інвэрсіі. Прыкладам:

*Па далінах і па ўзгор'ях
ішла каза, задраўшы хвост.
Салдатам зьесьці не ставала —
зварылі рогі,
а тады із поўсцяй хвост.*

...гранічыла моўкная мяжа пакутаў. Не прыродная накасьць надарылася, а сацыяльная. Няможна пераступіць да людскога ратунку быць жыццядайным для сябе. Марнем інстынктам існаваньня.

...і ў гэтыя эпохі нечалавечнасьці захоўвалася надзвычайная беларуская перавага над невыгоднасьцяй жыцця-быцця. Не ўпершыню спатыкаемся зь імі ад чужынцаў... Умеем ухіліцца самазнішчэньня. Нацыянальны розум пануе — уваскрашае нас. Беларуская гісторыя багатая. У ёй перамалолася блізу ўся гісторыя Захаду й Усходу ня ледзь-ледзь пакідаючы насьледнасьць. Але бяда: мы лянуемся не разумець ейнае бясконцасьці.

...калі нам, беларусам, акупанты даюць крыху якой-небудзь нацыянальнай свабоды, мы ахвоцімся ім даць больш свабоды ў дзеяньнях супроць нас. І акупанты не марудзяць, скрытна-палітычна выдумаць нам нацыянальную няздольнасьць, залежнасьць ад іхнае ўладнасьці, моў кампэнсуеца: толькі пасьледствам іхнай функцыі палітычнай, а калі эканамічнай.

...ухіляемся разумець нацыянальныя сутнасьці адносінаў у нацыянальных згуртаваньнях, і не адварот, у дзяржаўных, нацыянальных установах, дзейнасьці якіх стрыміць у палітычныя абяцаньні. Дабрадзеянасьць не заўсёды карысная.

...бедалагі былі й астануца. Грамадства заўсёды падпрыкнуўвала сябе мець гэтых „бедалагаў“ — яны астанкі зь іхнага ўсяк умеранага жыцця або наадварот ім патрэбныя на кожны дзень.

...калі пачынаеш старэць — успаміны сыпляцца да цябе, бы прасеяныя зярняты з рэшата. Псыхолягі заяўляюць: успаміны адобраваюць старога чалавека. Запозна. А калі так, дык „запозна“ найбольш імкнецца пераканаць маладых пэўнай незалежнасцяй іхных думак і дзеянняў: не дапрашвацца „запозна“, а глядзі куды вочы цябе вядуць... Прасьцяжныя разважаньні — пакіну.

...калеку з розумам і здольнасцямі вельмі цяжка пакідацца ў самім сабе, а калі толькі наадварот, тады чалавек не разумее свайго абавязку для жыцця... І я памыляюся: ён разумее апынуцца ў руках сьмерці без ніякага спачуваньня тым самым сьмяротным, што ніяк ня хочучь узяць сьмерць хутчэй ад іхнай сустрэнай недалучнасьці ў жыцці.

...у Баршчэўскага (блізу нашага Бакача) некаторыя дзеі ў ягоных творах-апаведзях бывае наўмысна наадварот. Адводзіны: прымі ўсё як здараецца ў жыцці, але жыццё не навучай, а вучыся ад жыцця быць жыццядайным.

...мы часам бываем перакаслоўныя, у тым ліку я. Аступяцца прыкрасьцяй? Неўзабаве супакоіцца любоў да кагосьці прыхільнага так, бы галодную птушку зімоў нагадаваць скропкамі хлеба... Ці не перамога над маладушнасьцяй?

...сталася даступна чытаць часопіс „Полымя“. Там усё найбольш, не зракаемся, пра пакутнае падчас Другой вайны — патрэбна. А вось пра іншыя, сучасныя, грамадзянска-нацыянальныя пакуты літаратурных твораў, магу сказаць: недарэчнасьці Мюнхгаўзэна... Аднак, кол ня ў вока, апошнія дзесяцігодзьдзі зьявіліся публіцыстычныя артыкулы пра гісторыю сваім людзям, някрыўдна напісанья ў тлумачэньнях інтэрнацыяналістаў. Усё беларускае сымбалічнае — пачытайце толькі.

...вельмі часта на эміграцыі ўспамінаецца вясьнянае рэха, дзе я нарадзіўся. Бывала: сяліба бацькаўская недалёка ад глубакаватай рэчкі, а за ёй лес увесь у асалодзе вясьнянай зеленай, абхінёны праменьнямі сонца-раніцы.

...найперш паслухаўшы рэха ад гугаканьня зайцоў і глушчоў, іду да сьцежкі, аброслае маладым ліпоўнікам, блізу ад хаты да аселіцы, таксама некалькі разоў гукнуць... Рэха музычна-сьпеўнае пакорліва адгуквалася мне ажно тройчы. Якое захапленьне. Рэха ня хлусіла мне. Я не

разумеў яшчэ ў гэтай музычнай прыроднасьці маё месца. Я малады — толькі захапленне.

...аднойчы бацька ўсьмешліва ўпрачочыў мне:

— Вучыся — будзеш лесьніком.

...і я стаўся лесьніком. Вандрую па гушчобах розных чужых краінаў.

...рэха сьпеўна-вяснянае на Айчыне ўспамінаецца кожнай вясной.

...а рэха званістае із Баварскіх касьцёлаў, прад заходам сонца, толькі вядомае паслухмяства лёсу. Часьліва тады напамінаецца: я вытрымаў досьвед пазнаваць рэха, адкуль фашысты стралялі ў мяне.

...ад страху дысцыпліны, ад нейкага закону й нават права канстытуцыйнага штосьці будзе згубленае, наўмыснае й карыснае ў жыцьці нашага народу.

...і дзівоснае падасьпела: камень і каменьні, не падасьпелае, а заўсёды, каля нас, разумнасьць, няўлоўнае ў споведзі народных казак.

...перачытаў некаторыя творы Калюгі. Пісьменьніку не была дадзена магчымасьць пасьпяліцца самому блізкаму: нацыянальнаму... Ён у чаканьні свайго часу. Усідзіўся ў непарушную цішыню беларускае мовы, каб ня быць спазьнелым уторыць, прынесці самае далёкае з прыгаства нашай мовы. Літаратурная мова ў сэнтэнцыях, сурова прысложаная да ўласнага жыцьця нацыі.

Калюга — фэномэн. Спраба чалавека — сканцэнтраваная творчасць падчас ягонага жыцьця. Ён быў праявічы лірык. Народнае азіраньне агледжанае зьместам у сіле мовы. Услухоўваюся ў ідэалы прыеднай чуласьці — разьбераньня адпаведнасьцяй усялякіх нашых слова. Якая вялікая шчырасць прад літаратурнымі наступнікамі — апрычнікамі. Творнасьць Калюгі станецца чутлівым голасам ім перажытага жыцьця-эпохі.

...ня ведаю, чым раздроблены.

Ведаю прырослым камнем да зямлі

кволасьцяй вядомай — цішыні цішэй, —

ад надвор'я усялякага пакідаюся.

Заўсёды апіраючыся на пэўнасьці зямлі —

момант мо азначаны:

сьцягні, як камені расьцярушанья, у спакоі вечным —

дом атрымаецца зь немані каменнай.

Раздроблена думкамі й дзямі

*унасьледаваў з расходных перакананьняў.
Раздробленага мо і крануся ў жыцьці —
маска прьрыхтаванага зь дзяцінай вобразнасьцяй
сустрэцца,
і будзе ўсё знаёмая.
Ад учора яно было знаёмае.*

...калі б нам не засталіся казкі, наагул народны фальклёр, ад нашых прашчураў, усялякія акупанты нізілі б нас, а мы ніколькі ня думалі пра лёс свайго народу. Казкі-думкі спраўляліся думаць. Адпраўлялі нас думаць па-свойскаму. Мы не ўмаўляліся накасьці чужацкай думаць па-іхнаму. Нашыя невядомыя дадумнікі казачна-вусна пераказвалі разумнасьць. Яны не ашчадзілі, а вызвалілі нявыкарыстаную энэргію грамадзкага жыцьця быць прадбачанай эвалюцыяй: дадатак да свае цывілізацыі й культуры.

...сучасная беларуская філязофія залежыць ад паэтаў нашых... Калі б не ранейшае пісьменства, чалавецтва ня ведала б сваіх грамадзянскіх, дзяржаўных асноваў бытаваньня... Чалавек зразумеў сваю ролю ў жыцьці на зямлі: ён вусна й пісьменствам азначаў сябе. Пакідаюцца памылкі й памылкі пакідаюцца, аб'яўляюцца ў дыфініцыях разумных дыфініцыяў асабістых філёзафаў.

...прафанства? Што такое прафанства? Прафанства надзвычайны адценок: пачуць разумнасьць для разумных, і словы разумнага, можа быць, пазьней ім пачутыя, таксама стануцца дадуманай прафанацыяй...

...у чалавека ёсьць энэргія наступна талкаваць уласныя мэдыфікацыі ў помачы сучаснай навукі й мастацтва, а ў асноўным ён ахоўвае, як ювэлір свае вырабы, грамадзянскія небесстаронныя прадужытасьці кажнадзённага жыцьця пільна й уважліва.

а) ...не жадаю ўпамінаць аўтара (з Айчыны ён). У ягоным творы, дацёмце ў якім, — „калябарант“ (бацька) із сваім захаваньнем у жыцьці. Другі — сын (паліцыянт) — таксама „калябарант“ із сваімі абавязкамі.

...клясычная форма дзеяньня аднаго й другога ў творы. Іхная этыка дазваляе так дзейнічаць у поўных імпульсах сучаснасьці: у веліку добрасумленнасьці. „Добрасумленнасьць“ ад сябе, і кожны выбіраў яе. Адзін уратавацца, другі, як сьвятар, апусьціцца да ўзроўню абавязку: я мушу працягнуць яго да апраўданьня маёй веры: сын і бацька, мы

мусім быць непавінныя — аўтар пра гэта ня думае. У бацькі грахі: быў раскулачаны, а ў сына — незразумела: задвольнасьць перамены жыцця падчас вайны ці абароны за крыўды бацьку?.. І паплыў „калябарант“ свабоды ад немцаў, не ад партызанаў, па балоце-багне, і загінуў, ня бацька.

...сымуляцыі хрысьціянства ў творы няма. Аўтар у хрысьціянства ня кідаецца, дань аддай: усе — абое не патрабуюць адказу хрысьціянству. Згаджаюся з аўтарам.

б) ...спадзеўнасьць для чалавека абвешчваецца ў адменнасьцях думаньня. Калі неспадзеўнае аб'яўляецца ў трох формах людзкае сьвядомасьці: пэўнасьць, любоў і палымяная спадзеўнасьць, бы вынікі гульні-намерамі замахаў на кагосьці адпаведнага ў палітычным жыцці, дык тады адбываецца самаагрэсіўнае ў чымсьці неадоленае іншымі.

...там момант эпизоду, які аўтар не разумее ў ім абстрактнасьці, абсурду, зь якога пачынаецца рэальнасьць. Аўтар разумее толькі здольнасьць загінуць удзельнікаў твору бяз нейкай надзвычайнай экспазіцыі — пакідаецца трагічнай снабістасьці. Аўтар не разумее жыццёвае значэньне эпизоду.

Ён толькі творыць, піша даўжэйшы рэпартаж пра здарэньне. Вялікасьць ахвярнасьці для нацыі адсутнічае, толькі расейскі інтэрнацыяналізм. Мы нічогасьць, адно толькі пэрсанажы на сцэне й аднаасобнасьці для іх няма.

...апошнія часы на Беларусі паэты кінуліся ў абарону прыроды. Зусім справядліва. Паступкі іх не збіраюся асуджаць. Гэта іхняя вера й мая.

...спадзеўнасьць урэзваецца пытаньнем: ці ўмешчваецца наш час існаваньне із пашкоджанай прыродай прынятымі формамі сацыяльнага жыцця нацыі. Рэфлексіі толькі: няма крынічнае вады чыстай, і ў дадатак із Сэн-Жон Пэрс:

— Я ўмею пайсьці да зары, не прабудзіўшы ні зоркі сьвятлістай, ні цыркуна каля парогу, ні сабачага браханьня ў разгоні сялібы маёй...

...у абароне прыроды трэба сканцэнтраваць прыходы спадзяваньняў на наступны дзень жыцця ад людзей, якія ўпорліва адзельваюць, адмаўляюць шкоды прыродзе сваімі праблемамі, адкупляюць іх разьвіваньнем, удасканаленым агранічэньнем... Яны рафінуюць сваё жыццё:

— Пакуль жыву — мне добра, а потым што будзе — мне ўсёдна.

...рэфлексіі ад пашкоджанай прыроды — паэтычныя агіткі, і ці не агідкі.

...пастушкі, якія сыцерагуць статак. А ці ўся скаціна наелася, ці зда-
рова — не цікавяцца... Гаспадар чужы й свой, заўважае:

— Нам данае дазволена, а ня намі.

...наша паэзія сучасная на Айчыне не азначае незалежнай функцыі
ад чужацка-акупанскай.

...словам: яна зьяўляецца прадметам, як Сартр сказаў, толькі стату-
сам для нацыі — свабода сказаць пра тое-сёе, а найбольш пра нічога,
што было прымушана адолець волю нашага чалавека, каб не разумець
паследзтвы ўкрыжавання нацыянальнай свабоды.

...паэзія — трымпіральнасьць: адакутная асабістасьць творчай за-
лежнасьці тварца ад таемнасьці разуменьня слова, мажліва, надоўга
хаваная ад спадзенікаў пачуць яго, і ад прызвольнікаў даць супраціў
яму ў роні іхнае сустані так нахабна думаць.

...суб'ектыўнае паэты становяцца для чытача аб'ектам. Аб'ектыўная
сьцень над ім нахінаецца гутарлівай сьвядомасьцяй — рэштай суб'ек-
тыўнай запрасьці. Структура: аб'ект і суб'ект ажно збор дваінога ўваб-
ражэньня. Увабражэньне — ізаляцыя аўтара ад калекцыяў увабражэнь-
ня чытача. Дарунак думанья ад прапанаванага.

...надзвычайнага не сказаў — усё вядомае.

...аднак нашу паэзію, прозу пад савецкай уладнасьцяй, можа толькі
дурнаваты адмаўляць. Яно было створана дня адпаведнага часу, і яно
пакідаецца часткай нашай нацыянальнай гісторыі.

...апякунства? Найлепшае тлумачэньне пра апякунства можна знай-
сьці ў судовых кодэксах цывілізаваных краінаў. Але пра апякунства, пра
якое я думаю, не адпавядае маёй спасылцы тлумачэньне. У нас шмат
апекуноў, бо ня маем незалежнасьці... Чаму нашыя апекаваньні, як у
Кафкі, шукаюць магчымасьць злавіць дабротна-нацыянальную рыбу ў
напоўненай ня імі ваньне?

Шукайце адказу-адповедзі ў творах Дастаеўскага.

...шчырасьць у дыяпазоне сумленьня. Але сама шчырасьць — за-
даўленьне дыпляматычнае. Яна мусіць зьяўляцца й зьнікаць. Яна —
Траянскі конь. Ёй не патрэбна шмат прастору.

...у „Шчырасьця“ ад Яна Багаслова наказана: і будуць лётаць ста-
лёвыя птушкі, і будуць дзяўбсьці людзей на зямлі... І дзяўблі ў Другой
вайне ўсю Эўропу без сумленьня. Шчырасьці вяшчунства ад Бога —

шчырасьць сумленьня чалавечага, у няверцы да нахабнай шчырасьці ад Бога, заўсёды пачынаюцца: прабачаць яму Ёселаднаму, але чалавечае на зямлі дамагаецца, не адступіцца ад розуму-ісьціны. Нават у штодзённасьці ўспамінаць імя Бога — невыносныя пакуты, бо яно агра-нічвае свабоду дня, і яшчэ горш, магчымасьць нічога мець ад Бога, а прыблізнае разумець: бы ён у чалавечых словах думаньня абсалютна моўкны. Мы мусім лётаць над ведамі Бібліі й чакаць нейкае іншае рабства ад камунізму ці новай формы капіталізму. Гэта пагатоўнасьць уклоніцца новай напатканай гатоўнасьці сацыяльнай... Вось напаткала-ся думка, як у Ніцшэ: пра ўсё й нічога. Аднак яна, пэўны, патрабуе большага тлумачэньня, чымсьці я ўпомніў у маёй заметцы. Напэўна, я адступнік у сям’і хрысьціянаў, калі скажу: я люблю штодзённую сацыяльную Біблію, а ня патас рэлігійнай Бібліі — пышнасьць цэрамэральнага культу, запазачанага ад богабаязных прашчураў. Але мусім не забы-вацца: сацыяльная Біблія ёсьць прымус сьвядомы й ім ня можна ў шмат якіх выпадках ігнараваць і адмаўляць.

*...праўна і разборліва, ніколі не абяцаная, якой парой,
завіхная: паветра — вецер,
улушчыўся ўкорліва павеям
ува ўсё.
Бору ўводдалі скальнуцца даў —
спакоям не стаяць
у сьценах разьдзеленых дрэваў.
...прызнацца, у павеі нябачным
вецер збор — сухакомная мора,
шле любасьць маю камусьці.
Калі яно не радасьцяй, у павеі
апынецца,
знайду любоў тады сапраўдную
у нешчаслівым.*

...часта-радзьва кажу дурнавата, як кожны думны чалавек.

Захапляюся сваімі запісамі-зацемкамі — звычайная спрэчка із самім сабой. Або прызыўная неабходнасьць адгукнуцца словамі, што ня ўвервае задаволенасьць маю, чуць непакорлівасьць маіх уласных сілаў і здольнасьцяў у веры, якую штодня здабываю ў чалавечым думаньні пра „кваліфіцыраваную“ незалежнасьць маёй Айчыны.

...часта кажу дурнавата, як кожны думны чалавек.

...ня вельмі захапляюся сваімі запісамі-зацемкамі.

Запісы не даюць адвыклае ад сапраўднасці камусьці.

...арганізаваны ў сваім, даю агранічаную прастору — даходжу сваё. Знайсці прычыны так пісаць на сёння, а заўтра залялю ўсчолваць душу невядомымі фарматамі казанья — харадзею прыняць усё, у сваёй душы: усё добра, ты толькі сам благі... А можа, перапрыгваю ў запісах не зусім нешляхотных, пугнасьцяй свайго значэння?.. Здаецца, я паржнявы чалавек, палохаюся: каб з мной звыклае перажылося ня іхнымі інтарэсамі, а маімі (я маю на ўвядзе іншых людзей у маім навакольлі), аднак, а няпэўны, якія крытэрыі застануцца ад перажылося іхнымі інтарэсамі й із маім звыклым, што прабуе — сьляпым нацыянальна — вярнуць: бачыць, што рабіць. І яна мусіць быць укорвацца й задаўленняцца, любовяй суровай для цэлае нацыі. Хто любіць стварыць добрае для свае нацыі, гэта гімн настойлівасці, у ім можа быць часта, не патрэбна, упамінаць хрысціянская дараваньне, бо яно можа быць страшней людзям, што абараняліся ад няшчасця. Ня горш была распаўсюджаная міталёгія пра пакуты Хрыста, дзе нешчаслівых, як ён сам... Паказваў людзям Богам прызначаную сьмерць:

— Блізу ўзлюблена: памірайце, бо я не выбіраў сваю сьмерць, так і вы перанясеце напатканьня здзекі сьмерці ўва ўсёй суровасці жыцця.

...мая зацемка аніак у насьледнасьці Ніцшэ. Навучала мяне на 12 годзе жыцця думнасьць вялікая народных беларускіх казак. Яны прыклалі веру ў розныя магчымасці жыцця, а ня нейкія бытнасьці із Азіі, дзе немагчымае прапапоўваецца арміяй гультаяў-сьвятароў неабходнасьцяй веры па розных назовах...

...калісьці Бадлер сказаў: у дэкларацыі правоў чалавека не ўспамінаецца права супярэчыць сабе й права зьнікаць із жыцця.

...я ўпамінаю гэта дзеля таго, каб (Бадлер толькі прыклад) нашыя беларускія палітыкі, нарэшце, навучаліся не хваліць чужога правадыра нацыі, а праўна зьнікаць, не дамовіўшыся такой-сякой думкі для свае нацыі.

...у нас пакуль што бытуе награмаджаны хлуд ад расейска-савецкай паводкі. У нашых антынацыянальных палітыкаў ёсьць нападатове скупішчы хворасту кінучь наўсупроць цячэння нацыянальных ручаёў праўды-свабоды.

...мусіць законна акрэдытавацца права: пацукова-палітычная група мусіла быць прымушанай із правам зьнікаць із жыцця на тэрыторыі Беларусі.

...і вось гэтая група людзей: ня хочай няхай, уключыцца ў Чырвоную кнігу патрэбна іх пазбавіцца. Можа тады, не спакусна, аб'явіцца баланс успрыёмальнасці нацыянальнай адзінасці.

...унутраная сувязь лірычна напатканых аб'ектаў у самым кароткім вершы зь неспадзеўным эпілёгам, што ня вельмі напаткаеш у нашай паэзіі. У паэтэсы Аксак вершы, як прадказаныя праз праспектывы бачнасці ад ейнага ўвабражэння пра выпадковую ігноратнасць сустрэтых асобаў. І яна дае ім творчае значэнне апынуцца сьвядомасцяй у будучыні мімікрыіных памылак. Ейная паэзія прымусовая ў водраж-насці ўнутранага сьвету, які мае неадпаведнае веданьне. І чытач можа прыняць у жыцці — сутаньні напоўненыя пэрсанальнасцяй: пераходзі ад аднаго характару да іншага... І гэта вельмі часта-радзтва творы творы розным сэнсам сказак... Гэта ня ёсьць схаваная патаём-насць, а раптоўны інтарэс для творчасці. Там няма нягоды спраца-ца із аўтарам.

...нічога, што ня мне ўцэпілася сяння, не падправіць, і не ператал-куе людзям чымсьці памагчы. Мне сяння зажадалася ўпамянуць: ча-лавек народжаны тварыць зямлю жыццём ці быць пакутнікам штодня вядомым. Здаецца, ці ня элінская, даўняя думнасць, якая нічога ня можа стварыць вартаснага для людзей.

...ніхто не патрабуе ад мяне адказнасці ўпамянуць: усё жывое на зямлі ня можа разумець, што творыцца ў жыцці.

*...з паравіньня вымецены дьямэнт
бывае зыраца разьбітай шклянкой.
Пракладзеная дарога ўшчымянт —
вуліцы адводзіць, нават запаветам, —
яны будуць іншыя,
можа, некалісьці
лісьцём усланья і стаптаныя,
нехта возьме зь іх сваё працоўства:
стаўпом укупаным стаяць між сваіх спадзей-наўмераў.*

...нават звычайныя людзі (росхатні абы дзень пражыць), і інтэлі-генцыя — усярэдняе вымоўчаньне маўчанья, могуць сказаць, калі ня здарылася жыць па-чалавечаму:

— Мы ведаем, што значыць жыць сяння, цяпер, а не праз сотні гадоў.

...дзіўна, што ў небе
 (перапянае яно ўва ўсіх паэтаў)
 шукаюць разгадку жыцця.
 ...адчыні весьніцу да мае слябы,
 там у глебе-зямлі
 слупы закапаныя
 трымаюць віханьня варотцаў-весьніцаў.
 Там спаткаеш візты майго лёсу адчыненымі,
 лічбамі расчыненымі на адміж.
 Я ўвесьніцах пералічваю сябе.
 Я часта адчыняю іх сябе ўбачыць
 між сябрамі неспадзеўнымі.
 Я краваюся вітаньням іх. — Дабраслаў. —
 Старажытнае вітаньне, пабарзьдзіць, паслухаць.
 Бо кроў мая даверціся, здаецца,
 цячэ між начы курганоў маіх прашчураў,
 калі вас сустракаю.
 І вы яшчэ не апрахнутыя сваім прахам,
 стаецца роўнымі ў адзіноце
 Айчыны-Беларусі.

...у Баршчэўскага ёсьць цывілізаваныя думкі ў прохадзях прыхаме-
 цяў, і яны займаюць вялікі прастор нацыянальным, што здаецца на-
 шым барбарам вельмі не адпаведным.

...учора быў мой дзень нараджэньня. Добра нарадзіўся... Толькі жон-
 ка, а сын ня думаю, не забываецца падзякаваць дню майго нараджэнь-
 ня. Аднак дзякую ім і кажу: гады лічу свае, але ня старасьць. Я пакуль што
 мабілізаваны імі не бясьсільлем маладосці калісьці, а бачыць іх нагляд-
 нымі закрайнасьцямі кагосьці чужога, цікавасьцяй у маёй нацыянальнай
 гісторыі. Як бачыце, я нетароплівы ў жазьдзі майго нараджэньня, таму
 што ўсякае нараджэньне ня што іншае, як аддзяленьне часу.

...шчасьлівыя знаходзяць няшчасьце сярод нешчасьлівых. Ды вось,
 здараецца, нешчасьліўцы рэдка губляюць шчасьце. Усё кароткае, за-
 цягнутае абасобленасьцяй, таму яно настаеаецца ў душы: не забудуся.

...памятаецца дзень майго народжаньня ў 1941 годзе — падчас вай-
 ны. Усюды толькі чуткі пра зьнішчэньні й расстрэлы ад фашыстаў, і бы

ад нейкіх змагароў ува ўсялякай вопратцы, але дрэнна ўзброеных. Усюды людзкая кроў, найбольш сярод мірных васкоўцаў... Бацька любя, аднойчы ўраніцы, бярэ мяне за вуха:

— Ратуйся, асьцерагайся... Партызанаў, што былі падчас Першае вайны, пакуль няма. У мястэчку банда пакрыўджаных саветамі пад камандай немцаў, а банды, што хаваюцца паміж кустоў беларускага лазоўніку, — усялякая зборышча несымпатычных людзей пад ватаствам рускіх людзей... Найменшы брат, падгнуўшы калены пад падбародак, глядзіць на мяне. Усе ведаюць у сям'і, я агрэсіўны да захопнікаў ці з Усходу, ці з Захаду... Я дарослы, магу тварыць, як падкажа розум і наўмер. Усе пэўныя: ад змаганьня не адракуся. Цяпер момант Часу, калі магу абвесьціцца ў палітычным супраціве ажно на два бакі ворагам мае Айчыны. Няможна аставацца непрычасным. Мой бацька, некаторых, уцеклых із палону нямецкага, адводзіць у пушчу, і аднойчы, яму знаёмья, уратаваныя, прыходзяць да нашай сям'і, і рабуюць. У іх быў адказ:

— Нам Сталін загадаў.

... — у вас радзіё не было, калі заводзіў вас у пушчу, — напамінае Бацька. Яму даюць добры штуршок і нават маме. Партызанаў сапраўдных не чуваць. Паліцыйныя ахвярысты (здарылася няшмат у маім раёне) помсыцяцца за высланых родзічаў. Жахліва ўсё было — жахліва.

...пачынаецца самурадзтва ратаваньня, і гэтыя не калябаранты, ахвярных самаўрадцаў расстрэльваюць без спагады немцы або бы партызаны. І тады пачалося неарганізаванае, але добрае й благое скрэпленнае ратаваньне сьмерцям. Хто мы, а хто вы. Некаторыя сяляне маюць зброю — расстрэльваюць у падцішку рабаўнікоў... Люты прарочыць перамогу.

...усюды зборашчы асноў жыцьця,

на якія мусім даваць сабе адказы.

Чалавеку кожнаму сваё,

Марудна здольваем — пэўна, пэўным Часам,

упабачы прайсьціся каля быцьця.

Там чуецца уселякія наказы:

што выдай слова: — Зьмірусю, але ня буду рабам?

Заўсёды ў прыпас з прастораў працы — сьмерцям,

ужо выдано яно. Паселімся навечна ў сле з магілапаў.

...люблю вецер. Стрыбны, парывісты, ці ён ад сухавею, ці ён вохкі. Я нароўлю выйсьці насустрач яму ад ціхай роскашы ў гасподзе. Асобен-

на любіў яго, калі знаходзіўся між беларускіх паўночных узвышшаў, усе зарослыя хвойным маладняком або высокімі соснамі... За мяжой жывучы, люблю вецер у горах. Узьвістыя скалы там не адмовіліся трымаць усялякую расьцінну дрэваў. На небе раскіданыя ў паднябёсах. Уночы маладзік выдзьмухоўваецца із кожнай. Мне падабаецца шумлівасьць ветру. Уяўляецца зямля кудысьці гоніцца, імкнецца ў прасторы нябёсаў.

...і зьнешне мая постаць назіральная за яе трымаецца.

...няўжо гэта іншая казка?

*...сьпявай, сьпявай, нехта шукальны
назава сябе, хто ты.*

*Із хору, што шукае ў сьпеве слоў,
зразумець із крыві засьпяванай,
зайсьёды, як трава пасьцеленая спрадвеку,
бы вакно адчыненае і зачыненая ў зямлю,
зь песьняй смутнай
чалавек схавае чалавека ў пешчаную каляву.*

...навошта пра гэта пісаць?

...чуюся, нехта забірае гады мае.

Чую, бы песьняй у паветры.

Хто песьню пяе ў няцесным узьветры

між дрэваў стромкіх, а травы?

Я не паверу гэтай песьні — хлусьня.

...здараецца, нешчаслівыя рэдка губляюць шчасьце. Усё кароткае, упамянутае, абасоблена. Трэба напісаць пра гэта верш, калі толькі адчуваньні перамяняцца не асуджаньні-тлумачэньні, а пакарыстаюцца сэнсам чыстае лірыкі. Няхай настойваецца ў душы, калі толькі не забудуся напісаць.

*...расходзіста ад паветра, а можа, ад свае волі,
усё стрыманая зямлёй і на зямлі.*

*Ручаі расходзяцца, як паветра,
дзесьці затоніць месцы ўсьмехам вадзяністым
небу ў шчырасьці ад зямлі.*

*Плыні рэк цякуць расходзіста,
лучаць варажнячай і сяброўствам —
нязблуканья разгоны іхныя*

*ашчупана ўселяцца ў мора —
празьмерная губляецца ў марской спадзеце.*

...да некаторай меры: стомленасьць фізычная аздаровіцца зноў пазьмычным настроем. Настрой умее паланіць, зачароўваць. Фізычная стомленасьць і духоўная ўсчоленасьць — салідарнасьць.

...калісьці Бруна Ясеньскі (польскі пісьменьнік) у „Чалавек мяняе шкуру“ ўпамянуў барацьбу павукоў-тартулаў. Адзін зь іх абедае частку другога, але другі таксама надзіць ад’есьці бок першага.

Вось такое заўсёды ў нацыянальнай палітыцы палякаў. Немцы ядуць іх, а яны ў поўнай спадзеце бяздумнасьці твораць несправядлівае да суседзяў. У палякаў, праз усю іхнюю гісторыю існаваньня, поўна недастаткаў. Таму ніколі ня мелі палітычнага ўплыву ў беспакойнай Эўропе.

...калісьці ў маладосьці я напісаў праявічны твор „Пан з Варшавы“. У гледжаньні творчасьці вельмі ненатавы. Усё, пра што пісаў, сапраўд-ная праўдзівасьць. Пакуты й нахабства шанавалі толькі сваё ў барацьбе польскае. Я не знаходзіў пагарды да паляка. Ён ухіліўся свае пагібелі, але шукаў пагібелі для іншых. Яму няроднае па крыві. На гэтае апавяданьне забыўся ды выпадкова напаткаўся ў сваім архіве. Яно пачатнае, перачытаў, нямоцна літаратурнае. Але падумалася, колькі жыло, трацілася жыць чалавеку, верыць агіднай волі паляка падчас вайны. Неспадзеўнае рынулася на яго жыцьцё й на іншых у Беларусі. Польская дурная дывэрсія, а побач жажлівая нямецкая.

...уторваюся, пішу запіскі-зацемкі ў беспарадку. Наганяе рыньва сьвядомасьці: можа, запісы-зацемкі закрануць карыснасьцяй для гісторыі майго народу? Расстаўленьне слоў для грамадства, так думаць спрэчна, так думаць і адмаўляць.

...некаторыя філязофскія творы Ніцшэ мне здарылася прачытаць, калі быў вучнем. Я ўжо добра ведаў, што ня ўсё дазваляецца чытаць ня толькі вучням, а й дарослым. І ў тым прачытаным ня вельмі ўсё разумеў, але тлумачэньняў у траюрадных братаў пра незразумелае ўхіляўся пытацца. Ня выдаць тайны пра іхнюю бібліятэку на падстрэшшы. Яны занеслі туды ўсялякія кніжкі не ў пашане для НКВД... Я падвартаваў, калі браты пакідалі дом, ішлі на працу. Бацька стары 93 гады, удзельнік паўстаньня Каліноўскага, быў паўглухі й з дрэнным зрокам —

мне не перашкода... Дом новазбудаваны. Вільчак на падстрэшшы, толькі ад вуліцы засланёны шчыльна доскамі, а ад знадворку, часу няма дакончыць, нароспах прастору. Па выступах зрубу хаты хутка ўзлажу пад пастрэшша. Чытаю, што ў школьнай бібліятэцы няма. Па сутнасці, кароткі ўспамін нічога не мяняе. Але факты дадумнасьці із прачытаных, забароненых кніжак, жыцьцё для юнака, мяне, становяцца больш рэальныя — сапраўдныя ўрокі, не спазьніцца ў будучыні.

...„Супэрмэн“ — пра ўсё і нічога; „На тым баку злачынства й праўды“ — трактуецца несправядліва. Справа сучасных філэзафаў.

...я захапляюся творамі Ніцшэ. Ягона думнасьць падобная беларускім казкам.

...усё, што казаў каротка — маё ўласнае перакананьне. Выбранае ў спадобу — неабходнасьць любіць... Люблю тое, што люблю, не звараваючы ўвагі на звароты пагарды іншых... Пагарда, ат жа, ёсьць збліжэньнем да зразуменьня між хваленым і няхваленым... Ці будзем, некаторыя, у межах свайго тлумачэньня пра Ніцшэ — справа ў даказаньнях.

...а сяньня зноў мяшчанскае. Успомнілася: я ў Баварыі, як добра, што немцы паслалі працаваць да баўэра (сельская гаспадарка, а ня шахты). Гаспадыня суровая — настаўніца, пасяліла мяне разам із вайсковым палонным кіргізам у сьцюдзёным будане над кароўнікам. Кіргіз пасяля даўгой, цяжкай працы заўсёды спраўляўся ціха й маркотна папяец на сваёй мове песню. Адночы я спытаўся:

— Пра што сьпяваеш?

Ён адказаў:

— Калі б ты разумеў маю мову, дык ты б плакаў. Гаспадар гнаў асьліцу ў арбе з гарбузамі, як найхутчэй давезьці на рынак, і асьлёнак быў згублены...

...скончылася вайна. Неспадзеўна вяртаецца сам гаспадар уласнасьці. Да калена нага абрэзаная. Наступнай раніцай вітаецца са мной сумленна й шчыра. Я спачуваю яму:

— Вайна скончылася. Як добра вы асталіся жывым.

— Добра, што й ты застаўся жывым.

...потым, пазьней, мне ўспомнілася зваротка із Эсхілавага „Агамэмнана“.

...што здзейсьнілася, таму суджана.

*Ні салёнай сьлязы, ні ахварны дым,
ні віном аблітае — нічога а ніколі*

не пагасяць сьвятога гневу.

Маё сумленьне — гней у толку шчырасьці да сваіх.

*Маё сумленьне — абрыдлае да гаспадара,
да яго сьброў сям'і.*

...я назіраю, што будзе наступным. Я хачу свабоды.

...але кіргіз адпомсьціўся. Пажару вялікага не было. Падпаліў свой сьяньнік і зьнік уночы свабодзіць. Вайны няма.

...помста й сумленьне (яно можа быць праявіцца ў чалавека ад якой-небудзь прывучанай маральнасьці)... Аднак — пэсымістычны спадзеў, — сумленьне, не пакідаецца перадыху сумленьня ў нашай сучаснасьці. Яно радзьва-часта дае хвіліну беспасярэдняй жывёльнай радасьці помсьціцца. Але помста ў нейкай лёгіцы, юрыдычна-сусветнай, часам прырэчыць сабе: апраўдвае нацыянальнай, патрыятычнай абаронай, аднак ня ўсе нацыі й краіны. Гэтая хітрасьць палітычная вельмі добра разьвіваецца ў англасаксаў, — яшчэ трымаюць калёніі. У расейцаў: ходаньне за вялікую Расею, заўсёды ўзьнікала падозраньне чаму: англы й тэўтонцы не палюхаюцца мець сваё, праз сваё, праз меру, таму й (вялікая дзяржава) у дагаворах вельмі (Расея) гуляецца сваім выбраным надалей. І яна была пакута (Расея) для Беларусі раней, а ў будучыні сувязі з Расеяй, маё пакаленьне няхай паверыць: паверым вашым суровасьцям да нас, і вось нарэшце, у ціхасьці беларускай — прабачваем, што цягнецца абразна ад вас, расейцаў, і гаўняных палякоў.

...я выводжу, што не вялікае, хоць яно настайваецца бы прыняць сапраўднасьцяй, нейкай аўтарытарнай супалкай нацыяў — сумленьне, якое найбольш, яно жыве ў казаньнях із амвонаў у сьвятынях.

...мая сустрэча ізь вершамі клясычнымі — вызваленьне ад тэхнічнага прымусу: таму што я люблю сказаць: я выступаю нацыянальна, дапоўніць сказанае, пазнаёміцца: ізь сваёй сваясьведомасьцяй у творчасьці апорыстай асновай думак — слоўнай архітэктурай, а не жанглёрствам.

...лішні час, калі што-небудзь творыш, знаходзіцца. Дапускаецца дакормлівасьць: думныя разважаньні й асудлівасьць — заглушыць працай, што не падабаецца ў навакольным жыцьці. Паказацца грамадзтву — вось глядзеце: я дасягнуў у навакольным жыцьці. Навошта? І я ня ведаю чаму: краду памілаваньне часупышнасьцяй.

...мне кажуць: усёдна мы памром.

Я адмаўляю: сказанае фізычным цэлам, не заўсёды казанае фізычным цэлам, душа адкінёная, зловіцца філязофіяй... Мне дарацца ў бу-

дучыні напатакаць новую філязофію, і яна будзе называцца „Адводзіны“ ад усялякіх філязофіяў. Гэта будзе іншая філязофская школа, дзе якая і раней пралежыць чалавечай душы, але яна дакладніць лёс новай канцэпцыяй закону душы й цела, але не рэлігійнага самапрадзва данесці жывую, дзейную душу чалавека, блізу ўратаваць сьмерць нейкага Хрыста, — калі ён ня быў у нас, дык Яно можа абвесьціцца для нас двайніком нашым паганскім сьвятам. І яно здарылася. Сам Хрыстос паверхнасьць, а сьвятасьць дня зразумелая, уцеplеная перакананьнямі, можа ўва ўрачытасьці знойдзецца самахлусьня злачынная ня ў помачы Бібліі, а сваёй паслухмянасьці, якая й ня думала прыняць сьвятыя парады ад яе.

...аксіёмы праўды — сапраўднасьці абсталяваньня мерай сэнсу. У шмат якіх выпадках праўда — партыкулярнасьць сэнсу, таму яна творыць своеасабліваць няпэўнасьці ў ураўнавагах праўды... Праўда ў прыродзе — абстрактныя захаваньні чалавека, выведзеныя захаваньнямі чалавека ў аксіёме дарасьледаванасьці, папраўленай сумленьнем чалавека.

...праўда — кароткія моманты ў жыцьці чалавека. У некаторых выпадках гэта або гульня, або не шуканьне, а паказацца ў агуле грамадзтва чымсьці ўважаным, прызнаным і адпаведным, дзеля жыцьцёвай незалежнасьці ў бытаваньні, дзе само створанае чалавекам бытаваньне застаецца неабходнасьці і тым часам бязмоцнасьці абмануць яго, уладзіць яго поўным сябрам іх хрысьціянскай пусьцінёй словаў, якія ўлады ня маюць.

...больш сурова — праўда, гледзячы якая ў жыцьці, ці мяшчанская, ці палітычна-эканамічная, ёсьць прымуснае намаганьне штосьці даказаць неабходнай патрэбай вартасьці бытаваньня; прынамсі, падправіць благія памылкі ў дээннасьці жыцьця. Моўкны й нямоўкны выпрацаваны загад ужо раней спрабаваны прыроднай эвалюцыяй і пачаткамі гістарычнай стабілізацыі, усьвядомленымі культурай і цывілізацыяй розных народаў. Праўда апяная — адноснае разуменьне права й этыкі.

...нарэшце праз колькі дзясяткаў гадоў унадзілася прачытаць Максіма Гарэцкага: „На імперыялістычнай вайне“. Дае ведаць паследзтва, нават праз даўгія гады, наступства Другой Сусьветнай вайны. У М. Гарэцкага чалавек разумее, што ён ёсьць чалавек, але блага чалавеку: не разумее, што інстыктыўна пакідаецца яму захоўвацца дысцыплінарным зьверам, быдлам ува ўсялякай вайне.

... цяпер у ЗН-сусьвету² ўкінулася не сумленьне парадку ў сьвеце, а вельмі звычайнае разуменьне: абараняем кагосьці (мусульманаў у сярэдзіне Эўропы), абараняем кагосьці дзеля наступнай вайскова-стратэгічнай свабоды дзеяньня... Я крыху хлыснуў, але, можа, адпаведна як у дастаеўскавага Раскольнікава: я мушу пагарджаць і забіваць, каго люблю. Дэфармаваная сьвядомасьць: адцягваньне ад болесьці, якая можа быць большай, чым назначэньне, але ня выкупленая добрым у будучыні. ЗН — сусьветны самаабман дзеля праўды. Ведае, як у Раскольнікава, што пераступіць і не пераступіць безь някіх апраўданьняў іншых.

...думаньне — прыцягненьне існаваньня пра жыцьцёвую вечнасьць на зямлі. І дзе ж раптоўна апыноўвае думка? Лётна ўздымаецца птушкай над постацямі. Лунае над табой сполахна, то радасна ўздымаецца ўтару над табой, і гэта ёсьць магчымасьць ня ўжылівасьці ў існаваньні.

...успомнілася: за вокнамі быў моцны вясняны вецер. Бацька размаўляў з мамай.

...яна злосна адмахнулася рукой.

— Навошта запахаў? — і гаспадыня прыціснула рукі да постаці.

Бацька ўсьмешлівы.

— На мяжы каменнямі ад братавай валокі калісьці аддзельваўся. У калгасе яго валока. Вось ад каменняў і заплужыў на сваю сотку-ніву дзьве баразны.

— Баразны. Баразьніся цяпер. Акт напісалі — да суду пойдзе.

— Абаранюся, — бацька сьціжыць укорлівасьцяй прад мамай. — Зямля належыць усім — закон дзяржаўны: сялянам... Памылкова далі калгасныя соткі побач з калгаснай зямлёй... Запахаў, каб камяні зь мяжы быўшай глыбей у зямлі апынуліся. Зьнікла буржуазная мяжа падзелу ўласнасьці.

...Баўдзей (беларусы даюць адзін-другому клічкі). Баўдзей, былы гультайны батрак, а цяпер старшыня калгасу, па заканчэньні дня браў у рукі чырвоны сьцяг, прымацованы да бярозавай палкі (вясной і ўвосень), закатаўшы штаніны пад калены, ішоў праз усю вёску з клічам:

— Наўперад, таварышы. Наўперад, савецкая ўлада.

...і так, блізу, кожны дзень, калі толькі ня быў хворы. Падышоў да нашага вакна. Пастукаў дзержаком сьцягу. Ягоная воля дзеяньня. Сурова папярэдзіў бацьку й маму ды нас дзяцей.

² ЗН-сусьвету — маецца на ўвазе Злучаньня Нацыі, або ААН. — Рэд.

— Шчаслівы, Міхаль. У суд ня пойдзеш. Брыгадзёр сказаў: ты выкнаваў ворава больш, чымсьці 100 працэнтаў да твае соткі не дамераўшы.

...каму патрэбен праз колькі гадоў гэты ўспамін? Мабыць, толькі насьмешнасьць і жаласьць над паводзінамі людзей, народжаных, пасланых расейска-сталінскай уладай на Беларусь.

...я не спадзяваўся ад яго пачуць, звычайны знаёмы чалавек, у працягу гадоў на выгнаньні, не эмігрант, сказаў мне:

— У вобразах усякіх ад жыцця прынукваю сваю душу стацца прыкладным спактметнікам — завяршэньнем чалавека, нават толькі на адзін дзень. — А потым: — Ды яно? Што прыносіцца да мяне, да наскіх, само сабе, складнае ўражаньне.

Я перажываю, тут, на выгнаньні, сваю ўпэўненасьць сваёй назіральнасьці не адцягнутая сьмерцяй. Я не хачу гэтага сказаць, але злачынства да мае Айчыны, бязь нейкай перамены.

...я вельмі радзьва-часта, няхай будзе знаёма слова ў багацьці нашай мовы, зварачаюся да твораў Дастаеўскага-беларуса, і чым больш перачытваю ягоныя творы (гасподнасьць расейскай мовы, пасля С. Полацкага, сталася сьвядомасьцяй расейскай імперыі), мне больш пераконваецца: самая сапраўдная рэлігійна-псыхалягічная тэалёгія.

...ён верыць у Бога. А тады, у рэалістычных апісаньнях, забываецца на Бога. Бо ёсьць прычына: лепш паганьбіць, не галубіць захаваньні людзей да людзей. Бог толькі салідны аб'ект, як сонца або зямля. Героі ягоных раманаў — унівэрсальныя ідэалісты. Коцяцца ў тэалягічным калясе не ад Бога, а з прызывамі чалавека вучыцца ў самага сябе да пашаны, да прабачэньня, да спачуваньня. Запрашае да сацыяльнага падыходу, які несправядліва пераварачваецца ў волю ўлады тым самым людзьмі ў грамадзтве... Канстатуюцца чалавечыя існаваньне. Знаходзяцца ня вельмі рэдкія вынаходцы паміж абражаных і ўніжаных, ды сярод іх ён робіць выбар (і яны толькі філізафічна-псыхалягічныя індывідуўмы), сучаснаму адно Дастаеўскаму.

...ён Заратуста. Дае пытаньні й адказвае на іх. Ён як беларус сярод расейцаў, змагаецца сваім сумленьнем супроць іх. Не радаслюўная надзвычайнасьць.

...у тэалёгіі мастацкай нялёгка падагнаць значэньне нашага жыцця да невядомага супрыма — Бога.

...у пакорнасьці якой-небудзь веры знаходзім бязымённыя рэчы, бо яны жывыя. Падчыняюць чалавека ў павіннасьць свае свабоды. Вось

тады дзеяньні-рэчы патрабуюць казаньня-апісаньня. У гэтым Дастаеўскі абсалютны геній.

...мне сьнілася сяння. Іду ўсьцяж Часу. Час — калідор, запоўнены істамі із аповедаў Баршчэўскага. Адзін зь іх пытае:

— Куды цянеш, ідзеш? Блізкае магчымасьці выйсьця ад нас ня знойдзеш. Нашыя ўтопіі — праўды, не таму, што яны супраціўныя прыродзе. Аднак яны, зачатыя ў любові й радасьці справядлівасьці. Найперш у дрэнным, а потым усё пераварачвае ў добрае — верхавенствам здарэньняў зьменаў, якія пераменяць людзей думаць разумна ў спадаўную блізкасьць жыцьцёвага шчасьця.

— Для мяне пасьвядамае, не заўважанае ў жыцьці, ёсьць магчымае, і нават непазьбежнае, бо яно этычна пераходзіць у чалавекалюбства з рознымі эгаістычнымі формамі.

— Я старадаўні чалавек, — адказваю ў сьне.

— Ты згубіў права на свае пакуты.

— Я не пакутваю. Я люблю сваё. Яно неспадзявана. А што тады?

— А што тады? На гэтым калідоры: ідзі, ідзі; народ цябе чакае.

...на знадворку, выйшаўшы з калідораў цёмных, убачыў я той самы народ, усхвалявана махаю рукамі, раблю парывістыя рухі постаці з ускрыкам уторным:

— Дайце нам свабоду.

...па-сапраўднаму ў сьне я ня ведаю, што значыць свабода й для мяне асабіста, і для іншых людзей. Мы толькі трымаемся ідэалаў свабоды ў нечалавечым грамадзтве. Яе можна знайсці тайны, як у сьне, у цьмяным сьвятле турмаў, у тайні болі. Боль ад напатканага быцьця тады падкажа, як здабыць яе. Боль не дазваляе блукацца датуль, пакуль ты дасягнеш прычынаў пакутаў. Бо трэба добра ўцеміць, які гарэх свабоды зьбіраеся хрусціць, раскусваць яго. Можаш раскусіць яго парожні. Зразумей: ці яно змаганьне за свабоду мастацтва-творчасці, ці за стань грамадзка-палітычнага становішча. Гэта самае вялікае для чалавека. Абарона сваёй нацыянальнай культуры й цывілізацыі.

...у ходаньні за свабоду (за ўсялякую) шмат датклівай абумоўлесці: памылкі, недагляды, недацэньваньні перавагаў ворагаў і г. д.

...у некаторых дэмакратычных дзяржавах (пасля Другой Сусьветнай вайны) пачалі, не ад свае краіны, у прыклад, зьяўляцца больш радавітыя імпэты паказаць болі й беды свабоды — несвабоды. У карупцыях палітычных, у крымінальнасьці, у наўмысным гультайстве пад выг-

лядам дыскрымінацыі й арганізацыі вайсковых сілаў. Свабода паволі выступае супроць свабоды. А палітычная, сацыяльна-эканамічная эвалюцыя ў паходзе. Зноў прызначаны плач пра пакрыўджаных і абражаных, поўныя новых ідэяў пра іх уратаваньне. А тым часам яно прырасае да іх, як парожняе паведамленьне, і яно ня можа прыімным, у поўным сэнсе слова, прыняцця агулам сьвядомага грамадства.

Грамадства само прыраслае ў свае адзінасьці дня — яно адзінае, арганізаванае, ня можа, як цьвердзіць Дастаеўскі, прынесці нейкую вялікую помач разьвярэджанай групе людзей, якім ваша спагада, у чалавечай спагадзе, ня вельмі імкнецца паказацца, але быць даткліва надзвычайнай, перасягнутай у змаганьні із перасільваньнем нявартых людзей.

...у некаторых дэмакратычных дзяржавах (пасля Другой вайны) пачалі зьяўляцца больш радавітыя імпэты болі й беды свабоды. У карупцыі, у крымінальнасьці апраўданай; наўмысным гультайстве, празмернай арганізацыі вайсковых сілаў. Свабода паволі выступае супроць свабоды. Палітычнае, сацыяльна-эканамічнае — эвалюцыя ў паходзе. Зноў прызначаны плач пра пакрыўджаных і абражаных. І ніхто не разумее: чаму самі яны не пераходзяць, пакрыўджаныя, захапляцца сваёй мізэрнасьцяй. Па Ніцшэ: яны ствараюць гэтакія ўменьні ствараць праграмы на штодзённае жыцьцё. Таму народныя казкі нашыя, зусім зразумелыя на кожны дзень, могуць перахапіць дакор прыступнасьці расейскай супроць нас і, але ня справіцца зь імі, бо яны ўжо навучыліся ў гістарычным паходзе, прыціскаць імі натвораныя трагедыі для іншых, у варыянты міжнародных сытуацыяў: матывы злачынства пачаліся не ад нас рускіх: маўляў, у рускіх дзеяньнях супроць нярускіх ёсьць прынесці ахвяру нейкай паказнай несумленнасьці, што аніяк ня можа стацца блізкім, агульным разуменьнем адказнасьці прад усім сьветам ад рускіх. Еднасьць людзей у нацыянальным распадаецца. Аднак у барацьбе неагулу залежнасьці ўмацоўваецца ратавальная сьвядомасьць чалавечнае сувязі паміж нацыямі. Чалавек без чалавека ня ёсьць ягоны жыцьцёвы лёс-наканаваньне, а прысуд, калі толькі ён, самаўласна, адважваецца выканаць над кімсьці іншым, ягонае сумленьне можа пазьней, ніколі, не пакінецца яму памілаваньнем-спагадай.

...кранулася мяне вельмі дзікае, наагул мяне на эміграцыі называюць дзікім, параўнаньне месяца. Месяц навакол зямлі — памяць жыцьцю й сьмерці для зямлі.

...гэта не рэлігійнае адчуваньне, а недатклікая чысьціна Прыроды ў сваёй нязьменнасьці, пра якую трэба не маўчаць. Можа й абсурд, які можна дапусьціць думаньнем-разуменьнем, становіцца абыдзённым выпадкам — праўда розуму апыноўваецца ў залежнасьці неабходнасьці, таму што неабходнасьць праўды аб'яўляецца ў залежнасьці самазаконнай неабходнасьці. Яна ўся ў капрызях. Дыялектыка ў сваіх зьявах не патрабуе сутнасьці тлумачэньняў дапусных тлумачэньняў, дзе яна не патрабуе нашага сьведчаньня й досьведу.

...у тэатры ў Нью-Ёрку мне не даступіцца — не стае грошай аплаціць... Здрааецца, калі позна не працую, убачыць па тэлевізіі, і то рэдка, п'есы Б. Шоў — якая прыемнасьць. Таму што ёсьць дэманстрацыя, зьнятая ізь „сьвятых“ або вельмі занятая, пачуць ад суровых людзей. Б. Шоў характэрнасьці ў п'есах сваіх часам указвае ў сваё пакааньне. Якое ў ягоных літаратурных майстэрствах пераходзіць угадваньнем будучага, мо безвыходнасьць жыцьця, станецца, бы прыпадкам, здараная ў жыцьці ўзнамераная захаваньнямі й заклікамі, стацца ўскладнай спадзевай, кампэнсаваць сянньняшнімі выпадкамі й перакананьнямі.

Ангельскія п'есы Б. Шоў захопліваюць, асабліва гістарычныя, хоць ён аднойчы сказаў: „Мне ніколі не пашчасьціла стварыць п'есу, падобную да Чэхаўскай“.

...гэта не пазбаўляе Бэрнарда Шоў быць вялікім у тых самых разборах, як і Чэхаў, мяшчанскія эпизоднасьці ад здарэньняў, якія бываюць у штодзённым жыцьці, раптам падыходзяць да спакушэньняў значэньня, або маральнасьці, або калі грамадства хоча спыніць свае разьлікі із рознымі групамі грамадства, паддаецца спакусе нязгоднасьці ўбачыць у тэатры. Гэта дабравольныя крыўды, якія збаўляюць існаваньня непатрэбных крыўдаў. Этычнае. Якое задавальняе ўладнасьць.

...у беларускіх п'есах канфлікт неразуменьня грамадства ў падыходзе да камуністычнага ладу, у амэрыканскіх таксама канфлікты маральнаму прынцыпу. Героі дабіваюцца апраўданьня, прызнаньня ад грамадства. Маўляў, любіць не пратушайце, хадзіць у масках прынцыповых людзей.

...аднак мае значэньне для агулу людзей больш цягне да агулу сьвяздомасьці быць вышэй над правертамі ў кажнадзённым жыцьці.

...сучасныя літаратурныя драматычныя творы ў заходнім сьвеце, і ў усходнім, ахвотна цягнуцца да жанглёрства грамадзянскага жыцьця. Прымірэньне ўласнага думаньня, высока-вартасным, апыноўваецца ў палітычным меркаваньні.

...як шкада, што не магу вартасць беларускай драматургіі параўнаць да іншых, нацыянальных.

...да мяне нядаўна патэлефанаваў Міхась Кавыль. Паэта на эміграцыі, але ён пісаў і на радзіме — ня ведаю, пра што. Ён сказаў:

— „Беларуская думка“ — часопіс беларускі за мяжой — ня можа друкаваць мой абсурд.

Што такое ёсць абсурд, М. Кавыль не растлумачыўся мне. Такое пачынаецца ад літаратурных няведамкаў.

— Рыфмуй, сябра, — адказаў яму. — І вучыся ведаць, што такое таіць сусветная літаратура.

Літаратура пакідаецца памятнікам нашых грахоў, посьпехаў і радасьцяў.

Я недарэчлівы ў сваім адказе, а ён таксама ў сваім пытанні.

...усё чужое навакол мяне... Я ня маю на ўвазе, што жыву на чужыне. Я не раблю сябе ахвярай, якой быццам бы ўсё адмоўлена. Наадварот, я думаю тады сваё, каб не расстацца зь ім. Знаходжу апору стрыманасьці ў асабістым. Сполах ня мець стамлёнасьці ад здлону нараджэньня й сьмерці. Яно паразямельнае із мной. І я, можа, вораг сабе, расправіцца із самім-сабой ворагам. І я знаходжу гэтую залежнасьць. Капрызы гісторыі — у часе, якім жыву.

...якая прыемнасьць пачытаць пераклад В. Сёмухі „Фаўста“ Гётэ й „Так сказаў Заратустра“ Ніцшэ ў беларускай мове. Пераклады — клясычныя прыклады прыгаста нашай мовы. Вучыцеся, абыглелыя косткі расейцамі, моцнасьці, багатствам роднай, Айчыннай мове. Яна адпаведае суровымі патрабаваньнямі нацыянальнае маралі. І яе выбіраць у карыстаньне мае права толькі наскі народ.

...учора па тэлефоне размаўляў ізь Сяднёвым...

...нашай сучаснай паэзіі, пакуль мы абое жывём, на даўгі час укараніцца пажыць дзялёгамі, нават у самым мізэрным вершы. Яны мусяць прывучыць нашу творчую „збынтэжанасьць“ народнай мудрасьці роднага слова. Дазвоім, паклічам сваіх людзей адмовіцца чароўнасьці складнай чужацкай літаратуры. У гэтым прасьцінку нас выручвалі, уратавалі паэты, пісьменьнікі, перад нашаніўцы, а пасля нацэмаўскія, паказалі сутнасьць чалавечай моцы нашай творчасьці. Ужо час спыніцца язьвіць мінуламу. Паставім сьвятыню, дзе літаратура наша,

(а мусіць) маліцца ў ёй па-іншаму. Багацьцям нацыянальнай культуры, цывілізацыі.

...ня ўсе паважаюць паэзію, таму што яна бывае каротка-жыццёвая.

...нічога надзвычайнага. Як у Сакрата, патрэбнае неабходнасьць чалавека. Усялякая паэзія: сучасная й мінулая — перадумоўвае асновы кірунку паэзіі. У гэтым дань аддадзім — французам. Перашагнулі ўсіх.

...пашаны да свае творчасці ня маю. Я толькі імкнуся запоўніць некаторыя „прыглядны“ ў нашай паэзіі. Раблю ўдала ці не? Таму нехта зроўніць мае імкненьні ахвяраласцый з дзіцяці, якому нехта паможа выскарбавацца ізь нежаданьня быць дзіцяці... У суровасьці паэзіі мяне жакліва кідае ў прамежак, паверыць у самую нахабную веру, стрымнасьць выказваньняў маіх, у тараплівасьць жыцця сучаснага чалавека. Абыдзённасьць, якую паэзія выносіць напаказ, бы ад магчымасьці ісьціны, бы ад прыемлай веры ў Бога, а ніяк не чакае поўнага існаваньня агранічэньня ад гэтага высакоснага ў прыродзе. Усё пачынаецца ў самім чалавеку. Ён аб'яўляе сваю нагароду ад прыроды творчасцый. І ён, чалавек, прыкрывае ў дзікай боскасьці захаваньня свае сілы творчасці на зямлі. Няхай Бог запаўняе Сусьвет містыкай неабходнага, усё іншае прад'яўляецца назначанае чалавеку ўва ўсім розуме й дазволенага ў ягонай сіле дзеяньня.

...мая вера ўпэўнасьці не патрабуе доказнасьці. Яна толькі веданьне экзыстэнцыялізму. І чым больш кідаецца ў гэтае існаваньне, тым больш апыноўваецца губляць свой сэнс, які патрабуе найбольш становішча: вынесці ад Бога й цяжкасьці жыцця чалавечага.

...зноў успомніў Р. Барадуліна. У адным зь вершаў уцьвердзіў: нічога новага няма ў паэзіі, а новае й старое. Як добра ў старым пакінуліся. Новыя цывярджэньні блізарукія. Можна зблытаць рэлігійным уваскрашэньнем; „ад смяротных устаў“ і пахаваны на трэці дзень ускрэснуў.

...гэта літаратурнае шчасьце, якое апушчаецца ў літаратуру пасвойму й па-свойскаму. Без пасьледнасьці прымусу кагосьці абразіць, або ўнізваць, або калі так здараецца ў пісаньнях, тады аб'ектыўнае й суб'ектыўнае, эфэктнае, ствараецца жорсткасьцый словаў напамінаваньня сучасьнікаў абодвум бакам. І гэта жаклівая вечнасьць. Чалавек прымушаны распараўляцца ў штодзённасьці незтычным.

...каб прыняцца ўсім, што перажыў і, можа, перажыву, прашу прыроду даць доўга жыць. Я ня маю аніякага лёсу ад Бога, але маё накана-

ваньне — ісьціна, якая можа й створаная ад Бога, прыносіць мне свабоду. Я магу вызваляць з падсыярогнай дасьведнасьцяй із гісторыі кагосьці, і тым часам прыводзіць іх у разуменьне бясьсільля. Усе людзі сучасныя знаходзяцца ў варожнай сіле чалавека ад чалавека. Я не правадыр, а паклоньнік сваім перакананьням. Можна, часовае адхіленьне ад Боскай ісьціны, але сурова паверыць, уклоніцца мінулай грэцкай філязофіі. Людзі спадзяюцца найсьці свабоду... Беларусь, аглядзіся.

...падчас вайны сумленьне й нянавісьць у адзінай сіле. Адданасьць наўмерам барацьбы з ворагам, трусльлівасьць, здрада, усёнае цягнецца да супакою на зямлі — было й будзе непараўнае й папраўнае ў чалавеку, і на гэта ёсьць суд чалавека, а ня Боскі.

...пераможцы й пераможаныя. Гэта вельмі заўважна — бы перамена надвор'я. І яно адучулася мне, зноў успомніць, Эсхіл, сказаў:

Дык што ж, калі жадаеш,

здзьмі хутчэй абутак.

Нагам маім прыслужніцы — ступені босья —

пойдуць па кілімах,

у зямлю утоптаваць тканіны даражоныя —

мне сорамна...

...і працягваюць пра гэта, бы шукаць час, які яшчэ вяртае надзеі, вельмі непамылковыя казаньні пра вартасьць быць пераможцам і пераможаным, ня вярта, бо там палітычная тэорыя заўсёды залежыць ад сумневаў неспадзеўных палітыкаў. І яна можа быць палітычна аднабокая, для кагосьці жыцьцёва асьветлага, зьмяніць форму ўпраўленьня. У васноўным пануе выпадковасьць. Асабістасьць дэманструе — пазнаць. І ёй каштуе мінулае ў жыцьці, а сучаснае? — можа, асталае ад мінуласьці, пачуцьцём перагледжанай радасьці, якой прыйдзецца знайсьці ў нацыянальным радасьці азначанае.

...„Ніва“ зь Вільні цікавая з артыкуламі. Шкада, „Ніва“ далёкая ад цэнтру Беларусі. Укражыванае працягваецца, і ўкрыжыванае пазьбягаем.

...мне самому із сабой не расстацца. Учора думаў лёпесна, па-малдзецку напісаць верш пра вясну. Хацеў сказаць:

— Ах як прасілася зіма перад вясной...

А тады, далей, дзяціннае ўвабражэньне:

— Першы ручай праз хмызьнякі зарасьнеў паўзці вужакай вадзяністай, зьліцца із рэчкай. Рэчка давядзе яго аж да ракі — не заблудзіцца.

...адно ведаю, лірычнасьць пануе нада мной, але грамадзкага не ўхіляюся ні ў лірычнасьці захаваньня, ні ў суровасьці асалоды грамадзянскага бытаваньня, а ў асалодзе часу, у якім, можа, нарачлівае абсалютнае, я не скажу разумна: ёсьць магчымасьць, уторваю — неабходны мо момант дыялектычнага разьвіцьця ад Гэгеля.

...калі пачуў пра гэта Антон Адамовіч, дык ён, поўнісю, нічога разумна літаратурнага не сказаў. Бо ягоная крытыка ўся ў абломках палітычнага значаньня. Хвавольства беларускай літаратуры з расейскай. Там дзесьці было ў параўнаньнях, а не нараджонае ў беларускай літаратуры. Ён разбэшчаны хранікальнасьці нашае літаратуры з расейскай, якая нам, беларусам, нічога не памагае, і ня творыць адзіна цэлае мэтай нашай блізаьці із іншымі народамі. Адамовіч не разумее будучыню беларускай літаратуры, якая абавязаная сваімі ўласнымі моцамі вызваліцца ад уплываў расейскіх. Можа, я суровы да Адамовіча, але аглянучца на ягоную нацыянальную вытрыманасьць, я ніколі не скажу, Адамовіч належыць да надзвычайных літаратураведаў, ён толькі атрымаў перамогу ў прапагандзе супроць камунізму. Але ці пачулі ад яго карыснае пра сучаснае нашу літаратуру? Ніколі... Але па-чалавечаму думаць, мусіць быць нейкая эканамічная сьвядомасьць, практычна зразумець некаторую няяснасьць сумленьня чалавека абагуліць сваё думаньне, не вышэй, а значнасьціей неабходных прынцыпаў кажнадзённага існаваньня. І вось тады яно практычна становіцца анталёгіяй чалавека, паказаць здоль, калі хто разьбярэцца, як яна ачышчаецца ад сэнсу адзінае асобы.

...асобы: жанчыны й мужчыны, апушчаныя ў нахабства нячэснасьці й хлусьні, заўсёды імкнуцца дэманстраваць, яшчэ й як, сваё, надзвычайнае над іншымі... Таму й даходзіць у час каханьня й здрада. І чалавек разумее, ягонае наканаваньне азначае сьвядомасьць, якая азначаецца нястрымнай жарсьці, усё прыходзіць дабром ад нахабнасьці, і яно прысвойваецца да людзей уласнай неабходнасьці: вядома — перадаеш сябе ў вартасьць сваяўласнай праўдзіваьці. І гэта да некаторае меры сьвядомасьць із сваім жыцьцёвым бяссьільлем.

...і сьцені не палохаліся перасягнуць у гмызеўніках, заблуканыя сонцам-сьвятлом. Я абавязковы сказаць гэтым там, што побач мяне пабачанае іншае не выклікае жаданьня паспрабаваць яго паважаць.

...плуг пазтычны мной успахвае, што мне напаткалася ўспахваць у жыццці. А прозы пішу няшмат, бо праязічнае ўсё сказана там на Беларусі, хоць яно, апрача В. Быкава, на гліністых нагах здарэнняў на Айчыне.

...самы ненасытны ў нашай сучаснай літаратуры, здаецца мне, Уладзімер Арлоў, найвялікшы досяг сучаснай беларускай культуры й жарснае імкненне захапляецца параўнаньнямі нашае цывілізацыі беларускай із „лужанамі“ заходнеэўрапейскімі або „рухомцамі“ сусветных прынцыпаў, ад нашых ня вельмі самавітых суседзяў.

...выпадкова напаткаўся верш з 1949 году, ці вясна была, ці, можа, наадварот: восень і зіма, але быў напісаны, перапісаў з крохкае паперы нямецкай. І вось ён, я не жадаю яго выкінуць з архіву.

...заходу сонца не хіснуць,
дапусканья меры — дзень кончаўся,
і назначаны спакой цямістай ночы —
даліны зноў прада горама ў Баварыі
уразяца адпачнуць
у красатосьці сконаў,
абнятыя заўсёды вышыняй дрэў, ня гор.

Сьцені дрэў найпершыя,
пакінутыя адразу ад сонца-ўсходу,
найгоршымі ня былі ад дня мінулага: былі цямістыя
часта;
— Ці прыду да свайго адходу я
адчуць спадзева на Айчыне —
шчасьням мо мізэрным
жыць? Нават паміж злыднямі правадырскімі
мае нацыі... Якое адступленьне.

Мэтафізычнае задавальненне мае дурнасьці, якое мусіць мець канчальнасьць адмовіцца ад гэтакага думання... Будзь рабом у чалавечай адносьці да кагосьці, але зьнішчай сваю бытнасьць змаганьнем, якое ад цябе не забярэцца нават уладай ісьціннага самапраўства... Паклоньнік-раб, дакажы сваю правату доўгага жыцця! Яно этычна трымаецца выключнай абавязкавасьцяй дзеяньня. Аўтарытэтнасьці не шукай і не спадзявайся.

...у спачувальнасьці й прабачэньнях — мая дурнасьць, але калі апыноўваўся ў такой дані, гады імкнуўся быць прахадзімцам — быць разумным. Прызначаная відомасьць. І гэтая відомасьць шмат іншымі дэманструецца.

...у музыцы заўсёды цьмянае, бясслоўнае, што называем сумленьнем. Сумленьне суровае — ярасьць або недарэчнасьць псыхалогічная.

...прыемна: шмат людзей ведаюць цябе, але ці ведаеш іх? Гэта астраханьне ад сьмерці: на кагосьці шмат ня крыўдзіцца.

...вельмі часта хлусіш самому сабе, таму што не імкнуся абмануць сябе знавіднасьцяй перакладнасьцяй віноўнасьці на кагосьці іншага.

*...я не назаву сябе адменным словам.
Мае сьляды азначанья хадзіць
між цяроўніку галінамі абшарпанья,
калючья,
і чымсьць нейкі сьведка ёсьць,
зноў вернецца быць сьведкам,
дзе радасьці не вярталіся да нас,
можна, хаценьнем — іх мець і адчуваць.*

...была карэнная існасьць, і гэта я адчуваю. Дзеля чаго я ўспамінаю? Я ня ведаю. Да некаторае ступені я дабрадзець у непакалебнасьці да самапарушнасьцяў усякіх талкаваньняў, прыгатаваных абыдзённымі вядомасьцямі.

...існасьць — інтэлект. Інтэлект — інтуіцыйнасьць у зладзе з прыродай. Я ня думаю: знайшоў невядомы абток паміж паховішчаў сацыяльных праблемаў.

...лірыка любові (каханьня) у беларускай літаратуры вельмі адносна. Не належыць адказнасьці асобнасьці паказаць прычыны высокага значэньня нацыянальнага адчуваньня. Чамусьці падслухоўвае самім сабе няшчырыя прагрэсы чужацкай лірыкі. Паспрабуем узарваць гэтую раздвойнасьць праз паэтаў. Будзе абноўнасьць нацыянальнага ўяўленьня на ўзроўні проціадложнасьці сродкам чужацкай характэрнасьці. Лірыка любові (каханьня) ува ўсім часе ёсьць змаганьне за свой нацыянальны характар.

...пакаленьня ня мае іншага выхаду, яно чамусьці, наша, ня ведае, чым захапляцца, і ня ведае правілы знаходжаньня да праўды, таму што ёсьць пагалоўныя ляготнасьці старой праўды, што гэтак украпілася. Моладзь знаходзіць павольнасьць і, напэўна, шукае выканаць даступнасьці старых наўмераў, папярэдзіць стварыць западню новым (іншым) матывам самаправеркі.

...вельмі часта хлушу сабе самому, таму што імкнуся абмануць знатна-вядомае, перакласьці, нават мізэрнае, віноўнасьцяй на кагосьці іншага.

...я, як іншая асоба, сказаць пра ўсё й нічога заўсёды імкнуся, таму што яшчэ жыву. Нешта сказаць: выдаць страх свайму існаваньню, можа, праз словы добрыя, або можа, праз словы нікчэмныя.

...XX век — вельмі рухомая эстрадная плятформа: вайскова-агрэсіўная, тупая палітычная ў нацыянальным вырашэньні, агрэсіўна-эканамічная, толькі ў пашане англасаксаў; філізафічна-мастацкая й сацыяльна-грамадзкая, у адменах, або зьменах камусьці на карысьць у грамадзтве, або як у паэты Арнульфа Эвэрляна (нарвэскі паэта):

*Гадзіны напайняюць суткі,
а дні запоўняць назву — год.
Упакорніцца мусіць быць развага.
Хто плача заўсёды — жыцьцё пражыве даўжэй.*

...пытаньні й суровыя дадумы могуць узьнікнуць. Разьвітваючыся з XX стагодзьдзем: структура нашага сацыяльнага жыцьця станецца выяўленьнем больш скраднай структурнасьці самасьвядомасьці будучага эканамічнага жыцьця ўсіх народаў сьвету, ці толькі мусіць аб'яўленьне перагляду дзясяткаў гадоў мінуласьці XX веку, суджэньням абавязку талкаваньняў палітычна-эканамічных поглядаў англасаксаў.

...хто можа думаць, у нас, у цэлым сьвеце можа здарыцца, як у Шэкспіра („Кароль Лір“): апраўданьне ўсяго дрэннага ў нас захоўваецца зьверхпрыродным тлумачэньнем. Усякую віну людзкое распуснасьці звальваем на зоркі. Сучаснаму чалавецтву гэта тое самае, яно любіць абмануцца ўва ўсялякіх складнасьцях жыцьця ад прагрэсу да рэгрэсу, і яно дэтална падмацоўваецца выпадкамі й здарэньнямі, навуковымі

вынаходамі й прашчуглымі апраўданьнямі вайсковых дзеяньняў, „прымірыць“ соцспаборніцтва паміж грамадзянскімі клясамі людзей іншых нацыяў.

...пасля распаду СССР, які прад гэтым стрымоўваў пачаткі Трэцяе вайны сусьвету, у англасаксаў зьявілася пэўнасьць нахабства дыктаваць волю цэламу сьвету.

...самае хлусьлівае ў XX веку — усе ілгучь. Самае неінтэлігентнае здарылася ў Беларусі ў XX стагодзьдзі, сувэрэннітэт краіны праз эканамічную сувязь з Расеяй — у модзе СССР.

...сярод іншых нацыяў ёсьць нацыянальна-выдатныя паэты. Чаму рускія перавялічваюць Пушкіна? Пушкін ня Гётэ й ня Байран. Нацыянальна вытрыманы ў струкцыце нацыянальнай мовы й нацыянальнай гісторыі. Беларусы таксама стварылі, аддаўня, беларускую мову, ува неадзельных сродках думаньня нацыі сьвядомасьцяй апраўдаць сваё існаваньне.

...ёсьць бежлівасьць у самалюбстве. Аднак самалюбства — нацыянальнае сумленьне, якое можа супраціўляцца чужому. Сумленьне эстэтычнымі словамі ёсьць сродак думаньня нацыі ў самасьвядомасьці апраўдаць сваё існаваньне.

...самалюбства нацыянальнае — сумленьне. Супраціўляцца чужому сумленьню агідлівымі, эстэтычнымі словамі, апраўданымі агрэсіўнымі, фізычнымі дзеяньнямі, і гэта можа быць аднакратным вырашэньнем азначаць палітычную праверку шчырасьцяй. Існаваньне нацыі, якая ня мае віны сказаць пра сябе ў пакравенствах злачынства. Грахі грахамі пакрытыя.

...распуства чалавечае „любаві“ й злабы-пагарды будзе гэты сьвет у карэнныя зьмены агульнага нацыянальнага спакою. І яно ў перамогах і не ў перамогах розных палітычных сыстэмаў. Стварае пераходны пункт абсалютнай пэўнасьці існаваньня праз шэрагі стагодзьдзяў „інквізыцыі“, якая маскіруецца то рэлігійным, то палітычна-сацыяльным місіянерствам.

...чалавек заўсёды быў у сумлівах да штодзённа-бытавых прызвычаяў, так і ў агульных, — грамадзка-палітычных дачыненнях мяркуецца тым, што захапляе, можа быць азмрочаная спасылка на ягоныя доб-

рыя мроі. Гэгель быў правы: „Сьвядомасьць уласьцівай натурасьцяй і сваявольствам — адзіночная“. Чалавек жадае перакласьці віну на кагосьці іншага. Імкнецца, жадае адпаведна ўбачыць вынікі жыцьцёвай віны ў агуле сацыяльна-грамадзкай павіннасьці ў сабеабмене. Ат жа, сіла асабістых жаданьняў ува дзяржаўным жыцьці радзьва-часта пераменьваецца не ў клопаты вяліцтва дзяржавы, а ў энэргію: калі ты раб, дык я зраблю цябе яшчэ большым рабом. Увесь імпэт жыцьцёвы некаторых інтэлігентных індывідуўмаў пераключаюцца ў волю камунальнай улады сярод тых, што ня здолелі, хоць яны й падтрымоўвалі агульнаграмадзкія рэформы ў жыцьці. Адказнасьць асабістасьці перад грамадзтвам у нас, і на захадзе, і на ўсходзе сярод культурна-цывілізавана разьвітых краінаў прызнаецца ягоным значэньнем паміж некаторай грамадзкага асяродзьдзя, але неканкрэтнасьцяй ягонай асабістасьці. Асабліва ў нас: асяродзьдзе задае яго. Маём непісаны дагавор у грамадзтве, які можа прымушаць пакутваць, і адначасна прыкідвацца спачувальным віхам міласэрнасьці, быццам усім: ненавіснаму каралю, у першую чаргу, а іншым гэта імя — усе клясы чалавечага асяродзьдзя падводзяцца ў праблематыку магчымасьцяў штодзённай сьвядомасьці, не заўсёды самім грамадзтвам, а дыктатарамі. Калі толькі пераглянуць усю гісторыю дыктатараў: яны разьяраны быкі сярод створанага грамадзтвам. Свабода чалавека для іх не прад’яўляецца чалавеку, толькі выпадковая сходнасьць пакінуцца жывым. Жыцьцёвая ўдача. Мы маём прыклады-дасьвядчэньні ў нашай сучаснай гісторыі беларускага народу.

...расейскай экспансіўнасьцяй Пушкін узводзіцца ў велікомасьць сусьветнае літаратуры, аднак ён ня Гётэ, ня Байран — звычайны прышэльціц у расейскай літаратуры ад іхнае геніяльнасьці.

...учора глянуў на збор бібліятэкі. Сустрэліся кніжкі Г. Мапасана й М. Горкага. Я апынуўся ў параўнаньні пра звязнасьць двух пісьменьнікаў. Яно ўжо здарылася для Г. Мапасана, для М. Горкага, яно дабавілася казаньнямі несэксуальнымі праблемамі Мапасана ў сацыяльным жыцьці, а драматычнымі выхадамі алькагалізму рускай нацыі.

...я зноў пра Мапасана й Горкага. Для мяне Горкі дыкатыўна-фізычны. Я разумео ўразасьці казаньнямі ад яго: злачынства — проба сацыяльная. У Г. Мапасана тое самае, дакладнае, пагарднае, але патрабуе мэты ня гневацца, што здараецца... Структура пісьменства — санданства ў стаці вядучай існасьці. І мая крытычнасьць пра двух пісьмень-

нікаў — лёгкасьць прытуліцца тлумачэньнем зросная із маімі меркаваньнямі. Я звальваю, што мне не падабаецца, на М. Горкага, у яго шмат прыхільнага да злачынства. А наагул, Горкі — звычайны пісьменьнік, але патрэбны камуністам. Яны любяць пэцкацца ў наздворках сацыяльных здарэньняў, каб потым незаўважана давесці імі бы „апраўданымі“ да катаргі, да турмы. Не здзіўляецца, сучасны камунізм шукае блізаьці із капіталізмам. Шукаецца паняцьце, што было аднятае ад дзвюх палітычных сыстэмаў. У абедзвюх сыстэмах палітычных настрылівае перакананьне. Грамадзтва ёсьць ахвяра, каго любіць, а каго прынесці, не ахвярай, кожны дзень вяртацца да структуры быцьця. Дазваляецца магчымасьць даволіцца магчымым, якое ты мусіш любіць. І яно бы ў чалавечым сэнсе мусіць сустракаць выключнае. Самаахвярнасьць.

...бяссьільле нашай нацыі можа перакідвацца ў нянавісьць да іншых, што не паважаюць нас. Дай, Божа, каб яно было пэрманэнтнае. Ёсьць выхаваньне дастойных вартасьцяў, якія не падменьваюцца чыйсьцю самалюбнасьцяй існаваньня. Як жахліва — самаўратаваньне, чалавек беларускі не разгадвае ў нязгубленым сабе разуменьні доказаў тысячагоднага разьвіцьця свае культуры й цывілізацыі... А гэта нянавісьць плыве за намі, а не схаваць у нязьменнай уласьціва-палітычнай пучыне глыбіні, падчыненае яўнымі законамі прыроды, а не чалавека.

...калі ёсьць у некаторых людзей казаньне-каяньне, дык яно можа быць выцерпленае, створанае ў нахлыні свае мэнтальнасьці, нават і слабой. Сапраўднае каяньне чалавека мусіць разьдзельвацца выцерпленай, віноўнай пакутай сярод іншых людзей, ніколі не апраўданае спачуваньнямі. І тады, можа, у распачы, інкэтная ці сакумбная, будзе споведзь знаходзіць у жыцьці калі ня посьпех, дык прыкаемнасьць ад камяння прыгледжанае да свае подласьці ў жыцьці нават у адным дні.

...вельмі часта, адно знайднасьці, задаволіць жарсьці парожняй думкі ад кагосьці, зацэньваецца арэолам, што табе насустрач можа не цьвісьці, а можа не пакінуцца заядласьцяй шэрагам жыцьця.

...асвойваецца двойнасьцяй із сваёй двойнасьцяй захаваньняў у днях. Прыходзіцца няпэўнасьць на заўтрашні дзень. Час тады ў неспадзяваным становішчы быцьця можа стацца не адчуваньнем: працягам часінаў ад сонца ўзьходу аж да сонца заходу грэхам сабе зразумелым, у камусьці існаваньнем, без ізаляцыі нейкага штодзённага астамачань-

ня памілаваньня ад моцы абставінаў. Раней, чым Ніцшэ сказаў, бо-лесць чалавечая карыстаецца перакананьнямі ад вялікай болесці ісьціны, гэтыя веды вельмі рэзліва ўрэзаліся ў нашым фальклёры, якія толькі дэманструюцца ў сьпевах, а не ў канцэптах нашых нацыя-нальных філэзафаў... У нас адно прымусныя філэзафы, інтэрпрэтаваць і прымушаць беларусаў паверыць расейскай хлыні пра камунізм, сувязаны з русіфікацыяй. І калі беларусы не прыміраюцца з гэтым, тады ёсьць у іх вайсковая моц. Як пазьбегнуць існасьці пакорнасьці ад іншых? Мабыць, нацыі беларускай прыходзіцца тады адказваць прымуснымі супрацівамі, і яна, напэўна, ня будзе шкодзіць нам у нацыянальным бяссьлілі.

...часта адно занадтнасьці. Задаволіць жарснасьці парожняй думкі парожнасьці думкі ад кагосьці. Зацэньваецца арэолам, што табе насустрач не задаволіцца. Ёсьць выбранасьць прыісьці ў жыцьці шуканьнем неабходнасьці ўсялякай: ці называная свабодай, ці жыцьцёвай удачай. І гэтая насьледнасьць зьвязаная із бытнасьці чалавечай, а не ад страху боскага.

...аніякага адкрыцьця, а толькі напамнілася самаперакананьне ў агуле перакананьняў сярод іншых людзей. Кожная краіна-нацыя мае вялікага паэту, мастака, пісьменьніка — свайго й для свайго народу. Ат жа, у міжнароднай пашане, значэньні, яны ўсё-такі астаюцца сурова выбраныя ў велікомасьці — поўнасьці ўсяго сусьветнага чалавецтва.

...у барацьбе за права, я маю на ўвазе ўсялякае права, можа зьвіцца мірнасьць, найлепш сказаць: зморанасьць, якая ўзнаўляецца свабодамі адчуваньня. Аздобленае падабенства: адчуваньне асабістасьці да еднасьці агулу грамадзтва. Неспрабаваная жыцьцёвая практыка, безумоўна, не спрабаванай жыцьцёвай практыкай адбудзецца прымешаньнем старога ладу із нявыстраданым сучасным. Упрощанасьць ўсялякага схранага сацыяльнага ладу ня вельмі схвойтваюцца іншымі правамі й законамі. Не вынаходлівасьць. Жыцьцё ёсьць неабходнасьць, і яно не ратуе нас, быць гардыняй розуму, а абвесьціцца (якое старое трактваньне): куды імкнесься, чалавек.

...прабачце, у зводнасьці ці то асабістых меркаваньняў, ці то ад свабоды, што магу ўспрыняць пад уплывамі іншых думнікаў, выбіраць для свайго перакананьня, хачу сказаць. Я й іншыя на зямлі нашай — сусь-

вет, атрымалі ад Шэкспіра апісаньне лёсу нейкага жыцця. Драматычнае апісаньне прымуслі найперш эўрапейскія нацыі назваць яго гением у поўным драматычным разьвязку чалавечае душы... А вось у Дастаеўскага, у пісьмах, ёсьць сказана: „Бальзак вялікі. Ягонья творы для розуму ўсясьветныя. Ён больш разьвязвае чалавечыя душы“. Гэта мінулая спрэчка. Для нас сучаснікаў? Гэта можа быць знаходжаньне думкі, якая вызваляе або пераканацца, або адмовіцца ад трыманьня ісьціны, якая нічога не разгадвае.

...Бальзак мерыць, асуджае дасяжнасьці сучаснай культуры й цывілізацыі. У Шэкспіра хоць гістарычнае, але гісторыя бытавая — звычайная, і як добра, у неспадзеўным мамэнце, большасьць яго драмаў ва ўладзе нянавісьцяў, ягонья драмы вырашаліся неспадзеўна для ўсяго чалавечтва сапраўдным напатканым Гамлетам. І Гамлетам ён, Шэкспір, кончыў існаваньне ягонага гістарычнага пакаленьня.

...Бальзак для мяне — літаратурны тытан. Можа, для мяне прызвычайная патрэба слова: сказаць сапраўднае ў імя разьвіцця нашай эўрапейскай цывілізацыі. Не параўнальнае хаджэньне ў сацыяльныя праблемы ўсякіх грамадстваў, і тое, што ён сказаў, ня можна адмаўляць. Праўда на зямлі. А ў Шэкспіра: Кароль Лір? Гэта права жыць, адагнаць час, які некалі ня вернецца звычайнай ахвярай. Такое прыроднае можа здарыцца й у маёй нацыянальнай гісторыі захаваньняў людзей. Наагул, я размаўляю тут, ня вельмі мэнтальна арганізаваны, бо ніколі не стварыў у жыцьці такое, якое магло застацца вечнасьцяй. Але я прымушаюся быць незалежным у сваёй сьвядомасьці думнымі людзьмі, адданасьцяй із сваімі насцьяржанасьцямі. Яны залежаць у мамэнтах сучасных гістарычных абставінаў. Яно распаўсюджваецца: можна ўбачыць і адчуць.

...у мамэнце майго жыцця сучаснага, калі шмат якія краіны палітычна падтрымоўваюць (на ўвесе магучыя) іншыя краіны, асабліва на ўсходзе нашае плянэты, я нарысьціва пакідаюся волі спрацацца за сваё нацыянальнае. Гістарычнае з 1893 аж да канца нашага стагодзьдзя ня можа згарнуцца ў міжнароднае, нашае нацыянальнае мусіць стацца агрэсіўным і аўтаномнай зьтыкай. Праз нацыянальнае да міжнароднага, пакуль забудземся, таму што нацыянальнае пакуль дае ўласныя законы шанаваць, яно неабходнасьці духоўнай не шукае, а прастор геаграфічны для нацыі, ад каторага, як у Архімэда: не пазбаўцьца пункту

апоры, і я, нацыя, уздоліцца падарыць чалавецтву сапраўднае цывілізаванае да ўмоваў існаваньне. Усякая нацыя не патрабуе падтрыманьня ўбогасьцяй, асабліва Заходня Эўропа. А калі гэтакія ёсьць, дык яны больш стануцца няшчаснымі.

...важливае перакананьне маё: Ісус Хрыстос шмат чаго не сказаў. Заўсёды апраўдваецца: ягонья насьледнікі казалі шмат. Вытургнулі із жыцьця, якое яно ёсьць, і гэты сэнс із габрэйскай сэкты, заснаванай празь Яшвэ вэн Езаф, якога грэкі назвалі Ісусам, абвесьціўся.

...а потым Павал, здольны арганізатар, устаноўліваў хрысьціянскія сьвятынні, і ён жа здолеў адасобіць хрысьціянскія сэкты ад юдаізму.

...цывілізаванае, культурнае разьвіцьцё іншых, па-за Ізраілем, на родаў патрабаваў вызваленьня ад паганства. Хрысьціянства запанавала. Вось гэтым учора павучаў не беларус, а ірляндзец.

...хрысьціянства — рэлігія адукаваных. У навуковых ведах атрыманае ў побач культуры і цывілізацыі стрыманае, гэтым і пастулятамі чалавечага прагрэсу і яно мусіць быць пакінуцца не выпадковасьцяй часу (асабліва цяпер пра гэта не казаць), ня вельмі далёкай духоўнасьцяй. Этычна, ат жа, хрысьціянства некаторым агностыкам — абсурд, усё-ткі ёсьць вобраз успомніць: наша думаньне рэлігійнае, этычна апіраецца на прыроду. Яно адпаведнае й магчымае — дазволенае. Хрысьціянства рэфармуецца прагрэсіўнай харатаўнасьцяй, а мусульманства надалей атаварвае Алаха архаічнымі лахамі дзеяньня. Юдаізм мусіць быць пэўнай часткай сусьветных рэлігіяў, а не асобнай імператываўнай — здарэньнем нашай агульнай гісторыі. Гэта рэлігія, але не насьледства гістарычнае, якое зрабіла біблейнае апавяданьне, якое зрабіла нізкім не лічыцца ў гістарычных процах. Калі так думаць, дык яно будзе жаклівым — нацызм... А калі думаць пра нацыяналізм, дык ён думае пра сваё, у формах ня створаных чужынцамі, а сваімі нормама ісьціны і маралі. Нацыяналізм прысвае сваё. І калі ён у грэху, дык перажывае ўвесь жах свайго існаваньня, толькі адносінамі сваіх людзей нявыяўленай пэўнасьцяй у падмогу прызнаць этычнае бясьсільле... Ат жа, немагчымае ўсё-ткі звязанае з гістарычнымі абавязкамі. Беларускі нацыяналізм, хоць нясе ўтраты ад несамавітых правадыроў, нясе ў самім сабе, правечнае, — утрымацца ад праверчаў, толькі ня верыць чужынцам.

...сны — як усякаму, або дзяліцца імі із самім сабой, або аўтарытэт сымбалізаваць сны духоўнай асэнтарзнасьцяй сілы ачышчанае душы

няіставым спосабам, і яно, этычнае, уласнае, нікім вартасьцый ня цэніцца.

Думка ў сьне самаацэнена. Сны можа быць апраўданае, што было са мной.

...а потым Павал, здольны арганізатар, устаноўліваў хрысьціянскія сьвятыні, і ён жа здолеў адасобіць хрысьціянскія сэкты ад юдаізму. Цывілізаванае, культурнае разьвіцьцё іншых, па-за Ізраілем, народаў патрабаваў вызваленьня ад паганства. Хрысьціянства запанавала суровасьцый хрысьціянства. Вось гэтым мець учора павучаў не беларус, а ірляндзец. І мне паветна, што я ёсьць хрысьціянін. Наводля для мяне: рэлігія, людзкая эстэтычнасьць з Богам. Беларусы — самыя рэлігійныя асобіны — прынялі хрысьціянства, так яно было і ёсьць пра нацыі іншыя, у самім Рыме лепш не шукаць вышэйшага дабразнаўства... Хрысьціянства — міталёгія, а мусульманства рэлігія паліцэйская. Калі я гавару пра гэта, дык таму, што ня вельмі забясчаваю сабе любіць: стварыць шчаслівае... І шчаслівае стварае жорсткасьць. Паводле Дастаеўскага, пакутная нянавісьць і г. д.

...XX век — вельмі рухомая эстрадная плятформа: вайсковая, палітычна-эканамічная, філізафічна-мастацкая, і яно ўсё ў сацыяльна-грамадзкіх адменах або зьменах. Усёнае ўкладваецца ў маральныя катэгорыі дзяржаўна магучых. І магучыя безь нікае прапаганды: ці яно капіталістычнае, ці яно грамадзянскае ўступае ў расстройства спакуснае: чалавек находзіць нейкі няўцверджаны спакой: заўсёды пачынаць сваё прыладнае становішча пачатае й ніколі скончанае. Ён сам у неабходна-жыцьцёвым сам-сабой аддзяляецца.

...чалавек, хто ты, у нашым канцаваньні XX веку, ня можа ставіцца пытаньнем і нават этычным адказам, шукаць перакананьне нейкае ўгоднасьці прад Богам. Чалавек чуе ўсё, і апраўдвае сваё жыцьцё дзеяньнямі й пакутамі. Чалавек пакідаецца нязьменным. І калі так, дык ён пакінецца ў жахлівасьцях сваіх інтарэсаў: добра й зла. Калісьці Гэгель сказаў, і можна зь ім пагадзіцца: „Пачатак усіх грахоў людзкіх ёсьць выказваньне чалавечае гардлівасьці“.

...пытаньне можа ўзьнікнуць, а можа не: разьвітваючыся з XX стагодзьдзем: структура нашага сацыяльнага жыцьця станецца выяўленьнем больш складнай струкцыяй самасьвядомасьці будучага палітычна-

эканамічнага жыцця ўсіх народаў, прычасных клясычнай цывілізацыі й культуры, ці толькі мундурныя аб'яўленьні пераглядаў мінулыя ст. XX веку. А можа быць, як у Шэкспіра („Кароль Лір“) — апраўданьне ўсяго дрэннага захоўваецца зьверхпрыроднымі тлумачэньнямі. Усякую віну людзкае распуснасьці звальваем на зоры-звёзды. Сучаснаму чалавецтву гэта пускаецца, выходзіць. Яно любіць сябе абмануць ува ўсялякіх складанасьцяў жыцця ад прагрэсу да рэгрэсу. І яно дэтална падмацоўваецца: выпадкамі й здарэньнямі, навуковымі вынаходамі й прашчуглымі апраўданьнямі вайсковых дзеяньняў, „прымірыць“ соцспарбніцтва паміж грамадзянскімі клясамі людзей.

...самае хлусьлівае ў XX стагодзьдзі — усе ілгучы. Самае неінтэлігентнае, нецывілізаванае здарылася ў Беларусі. Атрымалася, як у Дастаеўскага пра Раскольнікава: „Я мушу стварыць. Забіць...“ Гэта значыць, захаваць, што нехта жадае ў вонкава нацыянальным, не з прядуманымі агаворкамі, успакоіць прысутнасьць да свабоды захаваньня да жыцця. У ворагаў, што супроць нас, заўсёды даказваецца адносінамі іхнае праваты. А наша — бы памылка, бы нейкая ілюзія супроць нашае сьвядомасьці...

...сьвядомасьць у праўдзе. Адступіцца ад яе — сапраўднае злачынства ці чужых, ці сваіх перавертняў у нацыянальным жыцці.

...у чалавека ёсьць воля ўкорацца сваёй ісьцінай ці паважаць яе, ці закаранецца ўпорыстасьцяй адмаўляць яе не ратункам, не выстаўленьнем нападказ, а толькі прыняць яе, параўняцца з іншымі ісьцінамі добра й зла. Сучасныя ўлады ў Беларусі, з помачай расейцаў, ведаюць, у партнэрствы агранічыць сьведчаньні нацыянальнае ісьціны мусяць валдарыць лёсам самога народу.

...я, можа, ня скончу, прыпыню, у працягу гадоў „Запіскі й зацемкі“ прад канцом XX стагодзьдзя. Сяньня яны калішнія, звычайныя ў маёй асабістай справядлівасьцяй, і не значаць, што я мушу дачакацца заданай мо, заданай, неспадзеўнай, нейкай задайнасьці ў наступным закончаным стагодзьдзі.

...аднойчы знаёмы пераконваў: як чалавек, я ня ведаю, хто я ёсьць. Таму й выбіраю адведаць, што ёсьць вартаснае ў жыцці ад зла й добра. Гэта не рэлігійнае ці маральна абавязковае. Яно поўнасьцю залежыць ад бліжэйшай яўнасьці жыцця-быцця, бо жыццё само па сабе рэальна „прадмет-спакменьнік“, а нічога больш.

...вельмі непрыемна расстававацца з тым, ужо ўкарэнілася служыць сваім думкам, а можа, асыярожліва аступіцца і ўвайсьці, як прад гэтым успомніў пра ісьціну? Я пэўны, уторваюся вядомым, але адважваюся выбраць, пра што думаю. Абсалютная й фундамэнтальная існасьць, не даючы азначаных прыкладаў, адвечна была й ёсьць. У сьвядомасьці чалавецтва ад пачатку ягонага мэнтальнага разьвіцьця. Аднак, або ат жа, у прагрэсе інтэлектуальнага разьвіцьця чалавека залежыць ад прычынаў пераменаў. Яна ў разнавіднасьцях, нават да Боскага Супэрэя й да штодзённага „я ёсьць“. Існасьць — абсалют. У адвечных прычынах пераменаў, ці то прыродна-вонкавых, ці то жыцьцёва-сацыяльных. І калі яна (умоўнае слова) нешта хоча схаваць, дык бяззольнасьць чалавека. У яго толькі грэх зьвязаны з бытнасьцям. І грэх спраўляецца параўновацца із Багатлівым, ці то насьледзтвам павучанае ад Хрыста, ці то сваім прывучанае, агранічанае — існасьць раўняецца супраціву аўтарытэту боскаму. Асабістае, чалавека-існасьць, створанае, не заўсёды прыходзіць у асновы створанае Богам, а ў зямныя разуменьні, наказаныя самім чалавекам, забывацца на некаторую ўладнасьць ісьцінаў. Чалавек у сваёй павіннасьці Богу-прыродзе заўсёды спрачаецца із самім сабой і абсурду боскаму спэкулюе: ці грэхам, ці добром, ці злом. Чалавек спрачаецца із існасьцям. Таму ён бывае выпадковасьць у сусветнай гісторыі.

...нарэшце, пакорлівасьць пісаць „Запіскі й зацёмкі“ аж да сшэрхласьці, у першую радоўку сабе, а потым камусьці, мушу перастаць. Для мяне яны былі асабістая судлівасьць некаторых мамэнтаў жыцьця, для іншых — можа, перашкода прыемлівай сувязі вачавіднай яснасьці розуму й перакананьня. І я спадзяюся, што надарылася ў маіх „Запісках і зацёмках“ нейкім пачаткам думаньня, камусьці станецца багаслаўлёным заканчэньнем — жадлівым заключэньнем зьвесці маё пісаньне да нуля. Паводле Сакрата, чалавецтва заўсёды акружана памылковымі паглядамі. І я, здаецца, служыў, сваімі памылкамі бліжэй падзьвігнуў да пайсткоў нацыянальнага экзыстэнцыялізму.

...адзін із крытыкаў, А. Бяляцкі, упамянуў: Я. Юхнавец пачаў пісаць пасля вайны Другой. Ён успомніў В. Быкава, быў тым самым. Так, я пачаў пісаць пасля вайны. Найперш пазію, а затым, у блізаьці, пачаў пісаць такія-сякія праязічныя творы. Яны адоленыя паэтычнай творчасьцям. Я сустраў: мая проза мае сцэнічнасьць, але яна сухая. Там толькі разважаньні, школьная кампазыцыя. Таму яна нямошчная.

...аднак я жадаю прадэманстраваць маю першую прозу, дадаць да маіх запісак. Самая першае, што я напісаў у прозе, было Ян Юхн. „На тэрэні Беларусі“, пачугае ад беларуса, які прад Другой вайной апынуўся ў Беларусі і ня мог выехаць у Амэрыку, другі аповед з із майго досьведу пра вайну. Так, я чалавек, можа пераканацца пасьледзтвам змаганьня.

...у першым творы бы дэтэктыўнае. Прыглядная нянавісьць да акупантаў.

...вось я й прыкладаю да „Запісак і зацемкаў“. Можа, ня збавяць вартасьць іх.

1996 г. Нью-Ёрк.

Падрыхтоўка да друку і публікацыя Алега Гардзіенкі

ПАЭЗІЯ ПРА ПАКАЯНЬНЕ

Прызнаньне чалавекам свае недасканаласьці (грэшнасьці) разам з патрэбаю ўдасканаленьня вымагае пакаяньня. Грэцкі філэзаф-стоік Эпіктэт (55—135) яшчэ ў першыя часы хрысьціянства вызначыў важнасьць усьведамленьня слабасьці людзкае натуры ды разам з тым спосабу ейнага паляпшэньня. Калі хочаш быць добрым, казаў Эпіктэт, спачатку ведай, што ты — нядобры.

Хрысьціянская рэлігія вучыць нас каяцца. Пакаяньне — гэта псыхалягічны мэханізм нашага духовага й маральнага паляпшэньня. Ангельскі пісьменьнік і філэзаф Томас Карлайл (1795—1881) празорліва казаў: „З усіх учынкаў чалавека пакаяньне — найбольш боскі ўчынак“. Суайчыньнік Карлайла паэт Джон Мілтан (1608—1673) назваў пакаяньне „залатым ключом, якім адчыняецца палац вечнасьці“. Важнасьць яго прызнаюць таксама людзі няверуючыя, якія называюць пакаяньне „сумленнасьцю“. Сумленныя людзі — добрыя людзі.

Тэма пакаяньня ў беларускай літаратуры, як і некаторыя іншыя тэмы (прыкладам, тэма сьмерці або самагубства), калі й закраналася кім-небудзь, дык крытыкай не дасьледаваная. З гэтага гледзішча вершы Зьніча заслугоўваюць на ўвагу й чытача, і крытыка. Аўтар іх праз прызму свайго пэрсанальнага пакаяньня ўздымае незвычайна пільную праблему, перад якой апынулася беларускае грамадзтва: як паставіць на цьвёрдую глебу хрысьціянскіх каштоўнасьцяў чалавека, асабліва маладога, узгадаванага ў атэістычнай атмасфэры? Як прышчапіць моладзі разуменьне пакаяньня, якое ёсьць неабходным псыхалягічным інструмэнтам маральнага й этычнага ўдасканаленьня?

КАСАВІНКА І МЫ

...побач з Хрыстом —
і так далёка! —
памёр разбойнік на крыжы...
у болю й злосьці — як і жыві.
без пакаяньня й без выроку...

...другі — ў апошнюю хвіліну
цаною здрады сябрукам
ды згубным дэманскім шляхам —
знайшоў да Бога пуцявіну...

...а трэці, пучшаны на волю
замест расьпятага Хрыста,
ён н а м і незаўважна стаў —
г і с т о р ы я й
і н а ш а й д о л я я й.

МАЎЧАНЬНЕ ПАВАДЫРА

...народзе, даруй,
я павёў цябе ў сьмерць...
у сечы крывавыя...
ў жах папялішчаў...
паселішч і сэрацаў згасаюць абліччы
ў віру, што ўзарала вякоў
кругаверць...

...вяртаюцца Ангелы з выраю
ў вырай...
сьпявае сярпа і мяча вастрыё...
вяртаецца Каін... вяртаецца Град...
і ўсё ў акаяннае сэраца маё...

...о, Госпадзе,
колькі іржавых цьвікоў
загнаў я ў Твае незагойныя раны!..
чужы мне, як послух,
матыў пакаянны..
да шчырай малітвы —
халодная кроў...

ПРЭЛЮДЫЯ ПАКАЯННЯ

...калі агорне цела і душу
бясколернае змрочнае бясьсільле —
я зорку уяўлю на небасхіле
і на малітву ў сэрца запрашу...

...адна сярод калматых шэрых хмар
мігціць дрыготка схімніца нябёсаў —
нібы гаворыць, ціха і узьнёсла,
пра незгасальны замагільны дар...

...чакае ўсё, што Збаўца абяцаў..
мінаюць неадольныя іспыты —
калі ты доляй кінуты й забыты..
„...ўратуецца, хто съцерпіць
да канца...“

„...ўратуецца — хто съцерпіць
да канца...“
і ёсьць між нас ахоўніцы цярпеньня,
няўгаснага анёльскага натхненьня —
пакорніцы цярновага вянца...

...круг дзён гудзе няўдзячна
і няшчасна...
а потым ноч — бязвер'я і нуды...
а церпніцы — як сьвечачкі —
і тады,
калі, здаецца, ўсё ў Сусьвеце
згасла...

...калі, здаецца, ў сё
ў Сусьвеце згасла —
крывавы пот успомню на чале
ў халоднай прадсьмяротнае імгле
і здраду, што ўчынілі ўсе
д в а н а ц ц а ц ь...

...і засьціць вочы вадаспад —
грахі —
і „лёгка“, і распачна цяжкія...
пльвуць няўмольна — новыя
ў старыя —
свае калоды... нечыя сучкі...

...замысьлены і спраўджаны
разбой —
да ўласнага... да столькіх іншых
лёсаў...
пячэ нясьцёрпна...
муліць невыносна...
...і чую
Слова: „...сёньня ты —
са Мной...“

Прадмова ў публікацыя Янкі Запрудніка

*Lavinia Greenlaw*¹

London

MINSK

MINSK

*Your great-aunt lost till sprung
by the London Underground inspector's question:*

*'Where from?' As if bright lines
had led her brothers onto opposite sides*

*to meet once, thirty years on,
in an airport transit lounge in Miami.*

*A boom-time armchair prospector
and First Violin of the Cuban Symphony,*

*reborn under the fixed signs
of Castro and Kennedy,*

*they fought like lovers, each believing himself
the one left behind in a place he could never*

*return to, beyond the forest wall
where beekeepers grind stone to brick*

¹ Ангельская паэтка Лавінія Грынлаў нарадзілася ў Лёндане ў 1962 г. Ад 1994 г. — вольная пісьменьніца ды крытык. Ейная творчасць выклікала й выклікае вялікую ўвагу з боку ангельскіх аматараў паэзіі, што пацьвярджае шэраг атрыманых ёю літаратурных прэміяў за зборнікі „Начны фатаграф“ (*Night Photograph*, 1993), „Сьвет, у якім навіны вандруюць павольна“ (*A World Where News Travelled Slowly*, 1997), а таксама навэлі. У 2003 г. Лавінія Грынлаў выдала трэці паэтычны зборнік зь цікавай для нас назвай „Менск“ (*Minsk*). Вершы, што ўвайшлі ў ягоны склад, ёсьць своеасаблівымі развагамі-імпрэсіямі паэткі адносна розных месцаў і асобаў. Два зь іх, зьмешчаныя тут, маюць своеасаблівы беларускі кантэкст.

*in settlement, change into exchange,
where history runs to meet itself*

*as here, where the headwaters of two rivers
are met by the confluence of two rivers.*

*A home upon a golden hill
with city gates of straw and strawheaded children.*

THE LAST POSTCARD
AFTER MALEVICH

*I want to give you something as complete
as this house without doors or windows.
It swarms in its rectangle
as busy and inward as an ant hill.
It simmers beneath three chimneys
that are themselves just puffs of smoke,
signals, perhaps,
of frail but conclusive activity.*

*The red house stands on a green line
that could be grass or a thickening pool.
It widens a little to the left
as if growing or going somewhere.
As for the yellow fence or field
we could climb or walk it,
or take the road that passes through
in a sweep of black, oblivious.*

*This summer, the years are lining up
like the edge of the world.
All the weight is behind us,
behind the house.
Think of this as the long view:
a resettlement of colour into light
without doors or windows
like this house, where I wish you.*

КРЫТЫК КРЫЎСКАГА ЎЗВЫШЭННЯ

Антон Адамовіч. Творы. Ньют Ёрк: Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, 2003. — XXXIV + 764 с.

Літаратурная дзейнасць Антона Адамовіча складае цэлую эпоху ў гісторыі беларускай крытыкі XX ст. Яна — адбітак свайго часу, узор выпрацоўкі ўласнага мэтаду для сучасных крытыкаў, гарант жыццяздольнасці нашай літаратуры ў будучыні, бо прачытаны праз погляд Антона Адамовіча твор ажывае ў сваім часе як ягоны непаўторны й праўдзівы сьведка. У гэтым пераконваецца яшчэ раз, калі перагортваеш старонкі важыстага тому выбраных крытычных працаў, што быў выдадзены ў 2003 г. Беларускім Інстытутам Навукі й Мастацтва ў Нью-Ёрку. Выданьне не абдымае сабой усю творчую спадчыну Антона Адамовіча, але паказвае яе ўсебаковасць ды паэтапнасць, бо тут зьмешчаны тры ключавыя працы: „Паўлюк Трус“, „Супраціў саветызацыі ў беларускай літаратуры“, „Так пляў Салавей“. Да таго ж у кнігу ўключаныя ўнікальныя біяграфічныя матэрыялы: дзьве аўтабіяграфіі — 1935 і 1941 („Мой счёт ім“) гг., якія дапаўняюць і канкрэтызуюць партрэт творцы, яшчэ раз даюць нам адчуць трагічны подых таго часу, што руйнаваў творчыя лёсы й фізычныя жыцці людзей. Падрыхтоўку тэкстаў, рэдагаваньне іх, бібліяграфію зрабіў Лявон Юрэвіч, ён жа напісаў грунтоўны крытычна-біяграфічны нарыс, зь якога пачынаецца кніга.

Дасьледнік уважліва прааналізаваў дакумэнтальна-архіўныя матэрыялы, што захаваліся ў тым нялітасьцівым часе, калі спадарожнікамі людзкога шляху былі арышты, допыты, высылкі, лягеры, вайна ды эміграцыя. Антон Адамовіч у поўнай меры спазнаў усе гэтыя перакруты лёсу, здолеў ня толькі выжыць, захаваўшы сваё годнае чалавечае аблічча, але й пісаць так, як дыктавалі сэрца й розум, а не камісары ад літаратуры. Апісваючы жыццёвы шлях пісьменьніка, Лявон Юрэвіч слухна засяроджвае ўвагу на раннім і дзейным спазнаньні ім беларускай нацыянальнай сьведамасці. Малы мянчук ужо ў першых клясах школы разам са сваім сябрам стаўся арганізатарам нелегальнага

гуртка КРЫЮГ (Крыўская Юнацкая Грамада), а ў дванаццацігадовым веку ўвайшоў у Беларускі Хаўрус Моладзі ды пачаў наведваць Беларускаю Хатку, кіраўніком якой быў тады Яўхім Кіпель. Далейшае навучаньне ў пэдтэхнікуме імя Ўсевалада Ігнатоўскага (ад восені 1927 г.), дзе выдаваўся свой літаратурны часопіс „Крыніца“, і ўступленьне ў літаратурнае аб'яднаньне „Ўзвышша“ сфармавалі асобу й светапогляд Анто́на Адамовіча ў рэчышчы нацыянальных культурных каштоўнасьцяў, а прыродныя здольнасьці да пісаньня, талент, выдатная памяць спрыялі таму, каб ён стаў найвыбітнейшым крытыкам і дасьледнікам літаратуры ў сваім пакаленьні.

Лявон Юрэвіч слухна даводзіць, што менавіта гэтаму наймалодшаму тады зь сяброў „Узвышша“ было наканаваана стаць прадаўжальнікам справы Вацлава Ластоўскага „*ва ўсіх галінах, дзе вёў рэй неадменны сакратар Адраджэньня: у палітыцы, гісторыі літаратуры, моваведзе, прыгожым пісьменстве, выдавецкай дзейнасьці*“¹. Асабліва блізкай была для яго ідэя адраджэньня Крывіі — паводле Ластоўскага, спрадвечнай нацыянальнай дзяржавы беларусаў, у самой назве якой была асобнасьць і нязлучанасьць ні зь якім іншым этнічным кампанэнтам, у адрозьненьне ад Беларусі, дзе заўважна гучыць расейскае адценьне, што замінала, на думку апалягэтаў крыўскай ідэі, справе эфэктыўнага нацыянальнага самасьцьверджаньня, а да таго ж на пачатку эміграцыі несла небясьпеку рэпатрыяцыі. Крыўскую ідэю падзялялі Антон Адамовіч, Янка Станкевіч, Наталья Арсеньнева, Алесь Салавей ды іншыя. Ведама, што беларуская эміграцыя ў паваянныя гады нават падзялілася на прыхільнікаў Крывіі („кывічоў“) і абаронцаў назвы „Беларусь“, між якімі досыць працяглы час вялася бурная й непрымірмая палеміка. Аднак уплываць на сытуацыю ў Беларусі рэальна не маглі ні адны, ні другія: Беларусь крочыла сваім савецкім шляхам у „сьветлую будучыню“, дзе наогул дэкларавалася сьціраньне межай паміж нацыямі й мовамі. Беларусам дьяспары ў выніку таксама больш не выпадала „дзяліцца“, бо ім яшчэ трэба было гаварыць сваё, не перакручанае партыйнай ідэалёгіяй, слова ў беларускай літаратуры. У дзейнасьці эміграцыі, як нам падаецца, больш важнай была не палеміка, хто ёсьць найсапраўднейшым патрыётам бацькаўшчыны — беларус ці крывіч, — а тое, што непадлеглыя цэнзуры мастацкія творы пісалі Наталья Арсеньнева, Іна Рытар, Юрка Віцьбіч, Антон Адамовіч ды іншыя.

¹ Адамовіч А. Творы. Нью Ёрк: БІНІМ, 2003. С. V.

Крыўская ідэя шліфавала ў літаратуры нацыянальны міт, удакладняла й дапаўняла беларускую ідэю, але ні гістарычна, ні тым больш геапалітычна яна не магла замяніць яе сабой цалкам.

У нарысе Лявона Юрэвіча прыводзяцца каштоўныя архіўныя сьведчаньні пра ролю Антона Адамовіча ў літаратурным жыцьці 1920-х гг. З пункту гледжаньня бальшавіцкіх ідэолягаў і палітолягаў ён быў выразны „нацдэм“, што адлюстравалася ўжо ў першым ягоным манаграфічным нарысе „Максім Гарэцкі“ (1928). Лукаш Бэндэ ды іншыя разгледзелі настаўнікаў маладога дасьледніка — Вацлава Ластоўскага й Антона Луцкевіча, тым больш што й сам аўтар не хаваў сваёй арыентацыі на іх творчы мэтад, а не на праграмныя пастулаты пралеткульту. Наступныя працы Антона Адамовіча „Паўлюк Трус“ і „Хада на ўсход“ (пра творчасць Васіля Каваля) выклікалі абурэньне афіцыйнай крытыкі. Выразнік яе інтарэсаў Сымон Куніцкі ў спецыяльным артыкуле, зьмешчаным у 1931 г. у часопісе „Польмя“², абвінаваціў аўтара ў сьветапоглядным ідэалізьме, які вынікае з тлумачэньня асаблівасьцяў стылю Васіля Каваля на падставе ўражаньняў, на якія абапіраецца вобразная сыстэма пісьменьніка, а не ягонага клясавага паходжаньня. Таксама, сьцьвярджаў Куніцкі, аўтар хоча пераканаць, што ў творчасці Максіма Гарэцкага „зложаны ідэі нейкай (мабыць, нацдэмаўскай) „Маладой Беларусі“, а ў творчасці Паўлюка Труса ён шукае «толькі нацыянальных матываў і выхалашчывае яе клясавую сутнасьць»“... Пасьля такіх разваг Куніцкі зрабіў „належную“ выснову, што працы Антона Адамовіча ёсьць адлюстраваньнем нацдэмаўскай буржуазнай ідэалёгіі. У гэтай „загане“ ён пры канцы артыкула абвінаваціў усё аб’яднаньне „Ўзвышша“, прааналізаваўшы ягоныя праграмныя „Тэзісы“ й не знайшоўшы там нічога „аб клясавай сутнасьці літаратуры“³. Заўважым, што гэта быў люты 1931 г., калі ўсе актывісты „Ўзвышша“ ўжо сядзелі ў камэрах і чакалі прысуду. Відавочна, замоўлены артыкул выглядаў як данос.

Рэпрэсіі 1930 г., справа „Саюзу вызваленьня Беларусі“, як ведама, вынішчылі „Ўзвышша“, а Антон Адамовіч аказаўся ў ліку найбольш „небясьпечных“ іншадумцаў, бо пасля адбыцьця пяцігадовай высылкі

² Куніцкі С. Крытычныя артыкулы Ант. Адамовіча, як адлюстраваньне буржуазнай нацыянал-дэмакратычнай ідэалёгіі // Польмя. 1931. №2. С. 128—147.

³ Тамсама.

яму, як і Ёладзімеру Дубоўку, яшчэ дадалі тэрмін. Апісваючы рэпрэсіўную частку біяграфіі Антона Адамовіча, Лявон Юрэвіч падкрэслівае, што з арганізацыяй „СВБ“ далёка ня ўсё яшчэ зразумела, і ставіць пытаньне: ці быў рэальны супраціў бальшавіцкаму рэжыму ў Беларусі і ці насамрэч існаваў нелегальны „Саюз вызвалення Беларусі“, або гэта штучная выдумка адпаведных органаў дзеля раскруткі справы? Каб абгрунтаваць свой слухны сумнеў, ён прыводзіць цікавы факт з успамінаў былога студэнта пэдагэгічнага ўніверсітэта Язэпа Лешчанкі (Міхася Кавыля) пра жартоўнае перайменаваньне назвы значка „Саюз ваяўнічых бязбожнікаў“, абрэвіятура якога магла прачытвацца й як „Саюз вызвалення Беларусі“. На маю думку, усё ж арганізацыі як структуры ў тых маштабах, да якіх была раскручана справа „СВБ“, такой як, прыкладам, былі ведамцы ў XIX ст. філіяматы й філярэты, не існавала. У гэтым пераконвае прачытаньне дваццаці дзевяці тамоў архіўнай „Справы Ластоўскага“, як умоўна называлася справа „СВБ“. З тых матэрыялаў не вынікае факт рэальнага існаваньня падобнай арганізацыі — гэта была бездакорная прафэсійная інспірацыя палітычнага дэпартаменту. Ніводны пратакол не зьмяшчаў хоць бы намёку на такую арганізацыю, усе яе „ўдзельнікі“ даведваліся пра сваю прыналежнасьць да яе толькі ў турме. Што датычыць супраціву, то ён, бясспрэчна, існаваў: было крытычнае стаўленьне да рэжыму, былі алегарычныя й адкрыта апазыцыйныя творы, былі шчырыя сяброўскія гутаркі, нягледзячы на тое, што давер станавіўся дэфіцытам у атмасфэры заахвочваньня да даносаў і самавыкрыцьця. Але ў тым часе была свая героіка — героіка духоўнага супрацьстаяньня кожнага асабіста рэжыму таталітарнага падаўленьня асобы.

Тагачасную атмасфэру й чалавека ў ёй надзвычай красамоўна характарызуюць аўтабіяграфіі Антона Адамовіча, упершыню зьмешчаныя ў гэтым выданьні. Паводле заўвагі рэдактара, аўтабіяграфія 1935 г. была напісана „ў высылцы для органаў ГПУ з мэтай атрымаць дазвол на пэдагагічную працу“⁴. Яе стыль і змест нагадваюць доўгія пратаколы ахвяраў справы „СВБ“ і самога крытыка, калі трэба было крок за крокам аналізаваць сваё жыцьцё з гледзішча „нацыянал-дэмакратычных памылак“ і адмаўленьня ад іх. Вось характэрны прыклад такога тэксту, ягонае рэзюмэ: „*Признавая контрреволюционный буржуазный характер бывшей своей национал-демократической идеологии и*

⁴ Адамовіч А. Творы... С. 686.

ларускага друку (у часопісе „Нёман“, гістарычна-літаратурным зборніку „Шляхам гадоў“, 1993).

Цяпер, нарэшце, беларускамоўная версія гэтай кнігі цалкам увайшла ў збор выбраных твораў, аднак, як піша ўкладальнік кнігі ў сваёй прадмове, з падрыхтоўкай гэтага тэксту да друку былі свае складанасці. А менавіта: тэкст, зьмешчаны ў кнізе, ня ёсць простым перакладам з ангельскай мовы, бо сам ангельскі тэкст, відавочна, быў зроблены зь першапачатковага беларускага арыгіналу. Але апошні не захавалася. Ёсць толькі, як піша Лявон Юрэвіч, „старонкі расейскамоўных варыянтаў паасобных раздзелаў і беларускамоўных накідаў“, апроч таго, „немагчыма прасачыць зьмены, зробленыя перакладчыкам і рэдактарам амэрыканскага выданьня“⁶. Абапіраючыся на заўвагі самога Антона Адамовіча, дасьледнік зьвяртае ўвагу на тое, што, па-першае, рукапіс пры перакладзе быў скарочаны за кошт момантаў, найбольш цікавых для беларускага чытача, знаёмага з канкрэтна-гістарычнай сытуацыяй; па-другое, тэкст быў часам не перакладзены, а пераказаны з пэўнымі скажэньнямі сэнсу ў рэчышчы прарасейскай пазыцыі вядомых саветолягаў Злучаных Штатаў. Але нават нягледзячы на страчанасьць некаторых момантаў у лёсе гэтай кнігі, яна была й застаецца ўнікальным мэмуарна-літаратуразнаўчым тэкстам, паводле якога гісторыя беларускай літаратуры 1920-х гг. паўстае ў сваёй змагарна-вызваленчай сутнасьці й, можна сказаць, кампэнсуе сабою адсутнасьць рэальнай законспіраванай палітычнай арганізацыі, мігам пра якую стаў „Саюз вызваленьня Беларусі“.

Кніга ў дэталёвым разглядзе абдымае сабой падзеі ад 1917 да 1930 г. і аналізуе тагачасную літаратурную творчасць ва ўзаемазьвязку з гэтымі падзеямі, а таксама ў коле палемікі, што вялася паміж ангажаванымі партыйнымі крытыкамі й пільнымі абаронцамі свабоды ўласнага эстэтычнага поля — пісьменьнікамі. Фактаграфічная й аналітычна-інтэрпрэтацыйная каштоўнасьць гэтай кнігі абумоўленая тым, што яе аўтар быў беспасярэднім сьведкам і ўдзельнікам тагачаснага літаратурнага жыцьця, а пазьней ягонае пярэ не было скаванае цэнзурнымі табу ды ідэалягічнай партыйна-камуністычнай догмай. У Беларусі, як ведама, да 1990-х гг. многія творы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Зьмітрака Бядулі, Максіма Гарэцкага, Уладзімера Дубоўкі, Язэпа Пушчы, Міхася Зарэцкага, Уладзімера Жылкі, Тодара Кляшторнага ды іншых пісь-

⁶ Адамовіч А. Творы... С. XXXIII.

меньнікаў лічыліся антысавецкімі, яны не перадрукоўваліся і пра іх забаранялася пісаць у навукова-крытычных працах. Прыкладам, у 1980 г. аўтарцы гэтых радкоў, тады аспірантцы Інстытуту літаратуры імя Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук з пазнакай „не друкаваць“ быў вернуты з навуковага часопіса артыкул, прысьвечаны паэме Янкі Купалы „На куцьцю“, што пазней быў змешчаны ў матэрыялах Першых Купалаўскіх чытаньняў, выдадзеных Літаратурным музэем Янкі Купалы⁷. Палемічны вершаваны цыкль „Лісты да сабакі“ Язэпа Пушчы быў таксама рэабілітаваны толькі ў 1988 г., калі зьявілася першая пасьля 1927 г. іх публікацыя ў часопісе „Польмя“ з нашай прадмовай⁸. Такі ж быў лёс аповесці „Дзве душы“ Максіма Гарэцкага, пьесы „Тутэйшыя“ Янкі Купалы ды іншых, не перадрукаваных, твораў тагачаснай беларускай літаратуры (паэмаў „Цень Консула“ Язэпа Пушчы, „Калі асядае муць“ Тодара Кляшторнага), якія складаюць яе несмяротную, праўдзівую высокамастацкую старонку.

Адзначаныя і падобныя да іх творы стаяць у цэнтры ўвагі Антона Адамовіча, які, аналізуючы іх, гаворыць пра рэальнае ўспрыняцьце творчай элітай Беларусі бальшавіцкай улады і ейных прыёмаў дзяржаўнага, сацыяльнага ды культурнага кіраваньня. Можна падацца, што крытык дэманструе тут палітызаваны падыход да вытлумачэньня сутнасьці мастацкіх зьяваў. Аднак насамрэч менавіта ў такім падыходзе і быў эстэтычны код для разуменьня тагачаснай літаратуры, якая заставалася адзіным ідэйным полем змаганьня, адзіным спосабам сьцьвердзіць сваю грамадзянскую пазыцыю і эстэтычнае крэда. Партыйна-бальшавіцкая дыктатура навязвала ня толькі свае формы грамадзкіх паводзінаў, але і свой кірунак думак, адпаведную эстэтыку для мастакоў слова. Што значыла для творцаў у такіх варунках быць сумленнымі ў дыялёгу з эпохай: быць паслухмянымі выканаўцамі партыйных дырэктываў у літаратуры ці палемізаваць зь імі, успрымаючы іх як гвалт над самой прыродай творчасці? Адкаж кожны выбіраў сам адпаведна сіле таленту і моцы духу. Эстэтычна ж пытаньне зводзілася да таго, што ёсьць крыніцай натхненьня для творцы: партыйныя дырэктывы ці ўласная душа?.. Але нават і душа чалавека ў тыя часы павінна была

⁷ Купалаўскія чытанні: Навуковая канферэнцыя, прысьвечаная 106-й гадавіне з дня нараджэньня Янкі Купалы і 80-годдзю яго першага зборніка „Жалейка“ / Склад. С. Майхровіч. Мн., 1991. С. 34–39.

⁸ Польмя. 1988. №7. С. 115–118.

стаць падкантрольнай. Такім чынам, эстэтыка 1920-х гг. жорстка рэгламэнтавалася ўладай, а значыць, была палітызаваная паводле сутнасці (чаго варты толькі адзін тагачасны пастулат, што літаратура павінна быць зброяй клясавай барацьбы ў руках пралетарыяту!) і на раджала апазыцыйнае стаўленьне да сябе, на чым і акцэнтую сваю ўвагу Антон Адамовіч.

Крытык піша пра асаблівую палітычна-апазыцыйную традыцыю ў беларускай літаратуры, што існавала цягам некалькіх вякоў і вяла сваю гісторыю ад ведамай ад XVII ст. „Прамовы Мялешкі“. У якасці асноўнага мэтаду мастацкага пісьма ў літаратуры 1920-х гг., які характарызуе яе стасункі з рэчаіснасцю, ён вылучае „*мэтад алегарызацыі*“, а найбольш распаўсюджанымі прыёмамі стварэння вобразаў называе прыёмы „*маскаваньня*“ ды „*пераапрааньня*“. Безумоўна, такая эстэтычная своеасаблівасць літаратуры патрабавала ўменьня яе аналізаваць і вытлумачваць, прачытваць яе сымбалі й „*маскі*“ ў адпаведным грамадзка-гістарычным кантэксьце. Таму Антон Адамовіч уводзіць спецыфічную тэрміналогію як інструмэнт для адэкватнага прачытання. У ягоным бачанні тагачасная літаратура прадстаўляецца як сымбалічны тайнапіс, які патрабуе адпаведнага ключа для разуменьня. Такім чынам, узаемасувязь „літаратура — крытык, чытач“ для сытуацыі 1920-х гг. выглядае як „шыфраваньне й расшыфраваньне“. Такім ёсьць дасьледчы мэтад самога Антона Адамовіча, які ён прапануе й нам. І трэба сказаць, што без такога падыходу ўсе нашыя спробы разабрацца ў літаратуры таго часу будуць няпоўныя ды неадэкватныя самому предмету гутаркі. Чым далей у часе будзе адсоўвацца ад нас згаданая эпоха, забіраючы з сабой апошніх сьведкаў, тым больш актуальная будзе кніга Антона Адамовіча, бо яна захоўвае праўдзівасьць дэталю, веданьне сытуацыі знутры, дэманструе майстэрства крытычнага аналізу, уменьне глыбока пранікнуць у сутнасць мастацкага тэксту й ацаніць яго ў зьвязку з гістарычным кантэкстам, у якім ён стаўся магчымым.

Кніга выбраных твораў Антона Адамовіча стала яшчэ адным каштоўным фундамэнтальным выданьнем Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў Нью-Ёрку, якое праўдзіва й дакладна камэнтую здабыткі й асаблівасьці беларускай літаратуры XX ст., асьвятляе яе трагедыійныя старонкі ды й становіцца годным помнікам аўтару, талент і праца якога заслугуюць на неўміручасць.

ПРЭМІЯ ІМЯ ЯНКІ ЮХНАЎЦА

Літаратурная прэмія імя Янкі Юхнаўца заснаваная ў сакавіку 2004 г. з мэтай ушанавання памяці выбітнага пісьменьніка-эмігранта ды спрыяння развіццю літаратуры й прысуджаецца ў дзень нараджэння пісьменьніка — штогод 3 лістапада.

Літаратурная прэмія імя Янкі Юхнаўца ёсць прызнаннем творчасці Беларускага майстра слова з боку Беларусаў на чужыне.

Ляўрэатам прэміі можа стаць кожны творца ў мэтраполіі ці дыяпары, чые працы, арыгінальны твор або пераклад, у якой-кольвечы форме (рукапіс, электронная публікацыя, кніжка, публікацыя ў прэсе, відэа-інсцэнізацыя, аўдыёзапіс) даступныя для азнаямлення сябрам Прэміяльнага камітэту.

Прэміяльны камітэт самастойна абірае творы для азнаямлення, а таксама бярэ да разгляду прысланыя па пошце на адрас:

KRECEUSKI FOUNDATION

166-34 GOTHIC DRIVE

JAMAICA, N.Y. 11432

ці на электронны адрас: **premija@winterbrood.com.**

Прэміяльны камітэт ацэньвае працу прэтэндэнта паводле наступных крытэраў:

- твор — нацыянальная літаратурная зьява;
- твор — моўная зьява;
- твор — вольная зьява¹.

У Прэміяльны камітэт уваходзяць прадстаўнікі ад Беларускіх нацыянальных арганізацыяў замежжа, якія зьяўляюцца фінансавымі гарантамі прэміі. Кожная арганізацыя мае права ўзяць удзел у фінансаванні

¹ Творы, напісаныя наркамаўкаю, да разгляду не прымаюцца. У выпадку цікавасці Прэміяльнага камітэту да таго ці іншага твору, даступнага толькі ў наркамаўцы, сябры камітэту могуць зьявіцца да аўтара з просьбаю даслаць ім гэты самы твор у клясычным правапісе, што, аднак, не гарантуе атрымання прэміі.

й прызначыць аднаго свайго паўнамоцнага прадстаўніка ў склад Прэміяльнага камітэту. Апрача гэтага, права голасу могуць мець і прыватныя асобы, чые складкі ў фінансаваньні прэміі ўдвая большыя за складкі арганізацыяў².

Ляўрэат прэміі таксама мае права на рэдакцыйную й тэхнічную дапамогу з боку Камітэту ў справе выданьня твору.

Ход і прысуджэньне прэміі абвешчаюцца ў газэце „Беларус“ і на „Беларускай палічцы“.

Сталымі сябрамі Прэміяльнага камітэту зьяўляюцца сябры-заснавальнікі Прэміі, якія пры неабходнасьці могуць мяняць умовы прэміяваньня:

- Андранік Антанян, незалежны крытык, Вільня;
- Андрусь Жвір, „Беларуская палічка“ — <http://www.knihi.com>;
- Марат Клакоцкі, газэта „Беларус“ — <http://www.bielarus.org>;
- Сяржук Сокалаў-Воюш, старшыня Прэміяльнага камітэту;
- Лявон Юрэвіч, Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва.

На атрыманьне прэміі ў 2004 годзе падалі свае творы 14 аўтараў зь Беларусі, Канады, Чэхіі, Эстоніі. Сярод іх як пачаткоўцы, гэтак і званыя майстры слова, навукоўцы. На разгляд былі пададзеныя прازیчныя й паэтычныя працы, а таксама навуковыя дасьледаваньні.

У выніку галасаваньня Літаратурнай прэміяй імя Янкі Юхнаўца ўшанаваны за раман „Там, дзе нас няма“ пісьменьнік Макс Шчур. Яму аддалі першынство трое сяброў Прэміяльнага камітэту. Яшчэ адзін голас быў пададзены за іншага аўтара. Адзін сябра Камітэту вызначыцца ня змог.

Журы вырашыла таксама адзначыць верш „Крэда“ самага юнага ўдзельніка конкурсу — 12-гадовага гімназіста зь Берасьця Ігнація Сокала. Яму будучь дасланьня кніжкі па гісторыі Беларусі.

*Сяржук Сокалаў-Воюш,
старшыня Прэміяльнага камітэту*

² Складкі арганізацыяў на 2004 год роўныя 100 далярам ЗША альбо іхнаму эквіваленту. Стартавы фонд прэміі 500 даляраў ЗША.

ХРОНІКА БЕЛАРУСКАГА НАВУКОВА-КУЛЬТУРНАГА ЖЫЦЬЦЯ Ў ЗАМЕЖЖЫ (2000—2004)

2000

11—12 лютага — ва ўнівэрсытэце гораду Бат (Ангельшчына) адбылася канфэрэнцыя, прысьвечаная Беларусі. Удзел у ёй бралі каля 40 навукоўцаў з Ангельшчыны, ЗША, Беларусі, Чэхіі, Нямеччыны. Дыяпазон канфэрэнцыі быў шырокі, большасць дакладаў прысьвечаныя гістарычна-сацыяльным дысцыплінам. Ад БІНІМу чытаў даклад доктар Янка Запруднік.

6—8 сакавіка — у Стакгольме (Швэцыя) адбылася канфэрэнцыя, прысьвечаная аналізу навуковых дасьледаваньняў у Беларусі. Узялі ўдзел дзеячы зь Беларусі — Вінцук Вячорка, Жана Літвіна, каля дзясятка швэдзкіх навукоўцаў, улучна з Чэлам Альбінам Абрахамсанам ды беларускім дасьледнікам Андрэем Катлярчуком.

9—10 сакавіка — у Камісіі Кангрэсу ЗША па Бясьпецы й Супрацоўніцтве ў Эўропе ў Вашынгтоне (ЗША) праходзілі слуханьні аб Беларусі. Разглядаліся аспекты палітычныя, сацыялягічныя ды стан навуковага жыцця краіны. Ад БІНІМу браў удзел з дакладам доктар Янка Запруднік. Выступалі таксама Крыстафэр Сьміт, памочнік дзяржсакратара Гэральд Коў, спсп. Сямён Шарэцкі, Станіслаў Шушкевіч, румынскі дыплямат Адрыян Сэвэрын, Анатоль Лябедзька ды іншыя.

25 сакавіка — у Хэльсынкі (Фінляндыя) у ПЭН-Клюбe адбыўся вачар, прысьвечаны беларускай літаратуры, дзе выступіў паэт Уладзімер Някляеў.

Ад 1 чэрвеня да жніўня — у Нью-Брансўіку (штат Нью-Джэрзі, ЗША) у бібліятэцы мастацкае літаратуры Ратгерскага ўнівэрсытэту адбылася выстава абразоў, прысьвечаная памяці Галіны Русак, былое

загадчыцы гэтае бібліятэкі. 1 чэрвеня ў памяшканьні бібліятэкі было прачытана два ўспаміны-даклады пра Галіну Русак як мастачку й грамадзкую дзяячку.

12—14 чэрвеня — у Вільні адбыўся міжнародны кангрэс на тэму „Ацэнка злачынстваў камунізму“. Ад Беларусі былі зачытаныя даклады Сямёнам Шарэцкім, Анатолям Грыцкевічам, Радзімам Гарэцкім, Ігарам Кузьняцовым, Якавам Басіным, Маяю Кляшторнаю, Рыгорам Пракаповічам.

18 верасня — пры Ратгерскім унівэрсытэце (Нью-Брансўік, ЗША) адбылася канфэрэнцыя бібліятэкараў-славістаў штату Нью-Джэрзі. Абмяркоўваліся справы славянскіх кнігазбораў штату. У пасяджэньнях ад БІНІМу бралі ўдзел Зора Кіпель і Вітаўт Кіпель.

9—12 лістапада — у Дэнвэры (штат Каларада, ЗША) адбывалася гадавая канфэрэнцыя амэрыканскіх славістаў. Было зачытана 11 дакладаў зь беларусаведы, у тым ліку сябрамі БІНІМу: Вітаўтам Кіпелем, Томасам Бэрдам, Куртам Вульгаўзэрам, Паўлінай Сурвіллай, Зінай Гімпялевіч, Аліцыйяй Барута-Садкоўскай.

2001

25—27 траўня — ва ўнівэрсытэце Ляваль (Канада) праходзіла гадавая канфэрэнцыя Асацыяцыі канадзкіх славістаў. На канфэрэнцыі адбывалася беларуская сэкцыя, якой кіравала Івонка Сурвілла (БІНІМ, Канада). Доклады чыталі прафэсар Зіна Гімпелевіч, прафэсар Паўліна Сурвілла.

29—30 верасня — у Лёндане (Ангельшчына) адбывалася канфэрэнцыя па тэме „Роля беларускае дыяспары ў захаваньні й разьвіцьці беларускае культуры“, якую арганізавала Беларуская Бібліятэка-Музей імя Ф. Скарыны (айцец Аляксандар Надсан, Юрась Лаўрык). Ад БІНІМу бралі ўдзел доктар Вітаўт Кіпель, доктар Янка Запруднік, Лявон Юрэвіч. Матэрыялы канфэрэнцыі былі выдрукаваныя асобнаю кнігаю ў 2003 г.

2002

9 лютага — у Фундацыі Пётры Крэчэўскага ў Нью-Ёрку (ЗША) агляд сёньняшняе Беларусі ў навукова-эканамічнай сфэры зрабілі Іосіф Сярэдзіч і Мікола Маркевіч.

Сакавік — цягам месяца ў Чыкага (ЗША) у мастацкім цэнтры граду адбывалася выстава твораў беларускага этнаграфічнага й паліграфічнага мастацтва, падрыхтаваная Беларускім Каардынацыйным Камітэтам Чыкага. Адказныя за арганізацыю былі Вера Рамук, Раіса Шпакоўская-Братків ды Нікодым Жызьнеўскі.

7 сакавіка — у Чыкага ўлады штату Ілінойз (ЗША) адзначылі спецыяльнаю праграмаю значэньне дапаўняльных (нацыянальных) школаў у выхаванні амэрыканскае моладзі. Была адзначаная й беларуская школа пры праваслаўнай царкве Сьвятога Юр'я, настацелем якой ёсьць айцец Дзьмітры Бажко.

30 сакавіка — у аўдыторыі ORT-Інстытуту ў Чыкага (ЗША) адбыўся вечар беларускае літаратуры, на якім дакладнікам быў Ванкарэм Нікіфаровіч. Адначасна адбылася прэзэнтацыя кнігі кампазытара й паэта зь Беларусі Міхала Клейнэра „Мэлёдыі любові“.

11—13 красавіка — пры Калюмбійскім унівэрсытэце ў Нью-Ёрку (ЗША) праходзіла чародная канфэрэнцыя Асацыяцыі Вывучэньня Нацыянальнасьцяў, у праграме якое было некалькі дакладаў на беларускія тэмы. Докладнікамі былі Вольга Бялова (Ельскі унівэрсытэт, ЗША), Дэвід Марплз (універсытэт Альбэрты, Канада), Уладзімер Падгол (Менскі народны ўнівэрсытэт, Беларусь), Надзея Лісоўская (Манчэстэрскі ўнівэрсытэт, Ангельшчына), Алекс Даніловіч (Інстытут мэнаджмэнту, Казахстан); Аляксандра Гужон (Гарвардзкі ўнівэрсытэт, ЗША), Каця Салавей (Калюмбійскі ўнівэрсытэт, ЗША), Юлія Шукан і Альвар Артыга (Парыскі Інстытут Палітычных Дасьледаваньняў), Тоні Браўн (Каледж Брын Маўр, ЗША); Тэадор Ёікс (Ілінойскі ўнівэрсытэт, ЗША), доктар Янка Запруднік (БІНІМ, ЗША).

Красавік — цягам месяца ў Францыі праходзілі Дні беларускае культуры, а ў Беларусі — Дні культуры Францыі. У складзе францускае дэлегацыі ў Беларусі была доктар Вірджынія Шыманец.

21—23 чэрвеня — у Гайнаўцы й Белавежы (Польшча) праходзіла 10-я юбілейная канфэрэнцыя „Шлях да ўзаемнасьці“, якую арганізавалі й спансавалі Катэдра Беларускай Філялёгіі Варшаўскага ўнівэрсытэту, Польскае Беларусказнаўчае Таварыства, Міжнародная Асацыяцыя Беларусістаў, Польскі Інстытут у Менску, Беларуская Бібліятэка-Музей імя Ф. Скарыны ў Лёндане, БІНІМ (Нью-Ёрк). Ад БІНІМу бралі

ўдзел доктар Вітаўт Кіпель, доктар Янка Запруднік, Лявон Юрэвіч. 22 чэрвеня ў Гайнаўцы адбылася прэзентацыя кнігі Янкі Запрудніка „Два-наццатка“, чароднага выданьня БІНІМу.

8 лістапада — ва ўнівэрсытэце Паўднёвага Стакгольму (Швэцыя) адбылася беларусаведная канфэрэнцыя на тэму „Сучасныя зьмены ў Беларусі“, дзе з дакладамі выступілі прафэсар Дэвід Марплз (Канада), Алесь Анціпенка (Беларусь), Барбара Торнквіст-Плева (Швэцыя), Анна Бражоўска (Вугоршчына), Андрэй Катлярчук (Беларусь—Швэцыя).

2003

30 студзеня — дэлегацыя ў складзе доктара Алы ОРСА-Романа, Віталія Зайкі, Вячкі Станкевіча, Богуша Станкевіча, Аркадзя Чарапанскага й Алесі Кіпель брала ўдзел у працах сэмінару Нацыянальнае Фундацыі Падтрымкі Дэмакратыі ў Вашынгтоне (ЗША). Дакладнікамі на беларусаведнай сэсіі былі Аркадзь Чарапанскі й Дэвід Сўорц — першы амбасадар ЗША ў Беларусі.

Ад 22 красавіка да 20 траўня — у горадзе Клермон-Фэран (Францыя) праходзілі Дні беларускае культуры. Адказныя арганізатары — Вірджынія Шыманец і Бруна Бусатоля. У праграме чыталі даклады Сьвятлана Алексіевіч, Васіль Быкаў, Алесь Разанаў, Алесь Анціпенка.

4 траўня — у Кліўлэндзе (ЗША) адбылася канфэрэнцыя ў тэме „Аднаўленьне Беларускае Дэмакратыі“. Вёў канфэрэнцыю Павал Васілеўскі. Даклады чыталі Івонка Сурвілла, Зянон Пазьняк, Вячка Станкевіч, Васіль Мельяновіч.

10 траўня — у Фундацыі Пётры Крэчэўскага ў Нью-Ёрку (ЗША) доктар Алена Гапава з Эўрапейскага гуманітарнага ўнівэрсытэту выступіла з дакладам „Нацыянальная праблематыка й гендэрныя досьледы ў Беларусі“.

18 верасьня — у Менску ў Доме літаратара адбылася прэзентацыя кнігі Зоры й Вітаўта Кіпеляў „Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе“.

25—28 верасьня — у горадзе Гётэборг (Швэцыя) адбыўся Сусьветны кніжны кірмаш — найбуйнейшая ў Скандынавіі кніжная падзея, пачатак якой датуецца 1985 г. Беларусь рэпрэзэнтавала швэдзкая суполка „Беларусь“ на чале з Марыяй Шэдэрбар’е. Адбылася праграма

беларусаведных сэмінараў, на якіх выступілі ведамы швэдзкі журналіст Альбін Абрагамсон, польскі пісьменьнік Рышард Капусьцінскі, гісторык Андрэй Катлярчук, драматург Дзьмітры Плакс ды дасьледнікі зь Менску Ігар Палевікоў, Надзея Аўсяевіч, Вольга Панасюк.

25 кастрычніка — пры Ратгерскім унівэрсытэце (Нью-Брансўік, ЗША) адбыўся першы сэмінар прыхільнікаў і дабрадзеяў унівэрсытэцкае бібліятэкі. На сэмінары прысутнічала беларуская дэлегацыя. Бібліятэка атрымала важныя дары: кнігазбор доктара Янкі Запрудніка, архіў пісьменьніка Янкі Золака, да якіх далучылася ахвярная грамадзкая праца спадарыні Лёлі Касоўскай (Лапіцкай), якая парадкуе беларускую калекцыю.

Кастрычнік — цягам месяца пры Вартэбурскім каледжы (штат Аёва, ЗША) праходзіла выстава прафэсара гэтае ўстановы доктара Паўліны Сурвіллы.

5 лістапада — у Амстэрдаме (Галяндзя) на Міжнародным сэмінары пры Інстытуце Сацыяльнае Гісторыі спадарыня Патрыцыя Грымстэд-Кэнэдзі зачытала даклад „Шлях у Менск праз Ратыбор заходніх „трафэйных“ кнігазбораў“.

20—23 лістапада — у Таронта (Канада) адбылася 35-я гадавая канфэрэнцыя Таварыства Амэрыканскіх Славістаў. Тры сэсіі былі беларусаведныя. Доклады чыталі прафэсар Курт Вулгаўзэр, прафэсар Зіна Гімпелевіч, прафэсар Арнольд Макмілін, прафэсар Аліцыя Барута-Садкоўская, прафэсар Паўліна Сурвілла, прафэсар Юлія Верхалянцава, Вінцук Вячорка ды ад БІНІМу доктар Вітаўт Кіпель, доктар Янка Запруднік, Івонка Сурвілла, Віялета Кавалёва, Ірына Лысенка. У сэкцыі палітычных навук ад Беларусі дакладнікам быў Станіслаў Шушкевіч.

30 лістапада — у Фундацыі Пётры Крэчэўскага ў Нью-Ёрку (ЗША) адбылася сустрэча з дырэктарам Нацыянальнага гуманітарнага ліцэю ў Менску Ўладзімерам Коласам, які знаёміў беларускае грамадзтва Нью-Ёрку з сучасным станам установы й дачыненнямі з уладай.

2004

16 сакавіка — у офісе Міжнароднай Лігі Правоў Чалавека ў Нью-Ёрку адбылася сустрэча з прадстаўнікамі незалежнага друку Беларусі: старшынёй Беларускай асацыяцыі журналістаў Жанай Лігвіной, галоў-

ным рэдактарам „Белорусской деловой газеты“ Святланай Калінкінай, галоўным рэдактарам „Белорусского рынка“ Вячаславам Хадасоўскім. У сустрэчы ўзялі ўдзел прадстаўнікі місіяў пры ААН Нідэрляндаў, Польшчы, Азэрбайджану, Вугоршчыны, Беларусі.

Сакавік — заснаваная Літаратурная прэмія імя Янкі Юхнаўца з мэтай ушанавання памяці выбітнага пісьменьніка-эмігранта ды спрыяння развіццю літаратуры. Мае прысуджацца ў дзень нараджэння пісьменьніка: штогод 3 лістапада.

У Прэміяльны камітэт увайшлі: Андранік Антанян (незалежны крытык, Вільня), Андрусь Жвір (стваральнік „Беларускай палічкі“ — <http://www.knihi.com>), Марат Клакоцкі (рэдактар газеты „Беларус“), Сяржук Сокалаў-Воюш (пісьменьнік, бард, старшыня камітэту), Лявон Юрэвіч (літаратуразнаўца, БІНІМ).

6 траўня — сустрэча прадстаўнікоў этнічных арганізацый ЗША з Рэндам Бірсам — галоўным знешнепалітычным дарадцам сенатара й кандыдата ў прэзydэнты ЗША Джона Кэры. Ад беларускіх арганізацый бралі ўдзел Вячка Станкевіч, Ала Орса-Рамана, Віталь Зайка, Алекс Сільвановіч. Абмяркоўваліся пытанні пра месца Беларусі як стратэгічнага партнёра на ўсходзе Эўропы, слухнасьці правядзеньня дэмакратызацыі Беларусі праз пасярэдніцтва Расеі й неабходнасьці прыняцця Акту аб Дэмакратыі ў Беларусі.

30 траўня — старшыня Партыі БНФ Вінцук Вячорка выступіў з дакладам пра перадвыбарчую сытуацыю ў Беларусі на вясновай сесіі Парлямэнцкай Асамблеі НАТО (Браціслава, Славаччына).

30 траўня — 1 чэрвеня — ва ўнівэрсытэце Манітобы й Вінпэгу ў рамках Кангрэсу Навуковых Суполак Канады прайшла канфэрэнцыя Асацыяцыі Славістаў Канады. 1 чэрвеня адбылася Беларускае сесія, арганізаваная старшынёй БІНІМу ў Канадзе Зінай Гімпялевіч. На беларускія тэмы зачытаныя тры даклады — пра беларускасьць Марка Шагала (Івонкі Сурвіллы), пра Васіля Быкава (Зіны Гімпялевіч) і беларускую рок-музыку (Паўліны Сурвіллы). Зіна Гімпялевіч абраная ў склад Асацыяцыі Славістаў Канады на пасаду скарбніка.

28 чэрвеня — у Ганаровай залі Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэкі адбылася прэзэнтацыя кніг Вітаўта і Зоры Кіпеляў „Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Асобныя выданьні“ й „Бібліяграфія беларус-

кага друку на Захадзе: Часопісы. Газеты“. Бралі ўдзел доктар Вітаўт Кіпель, выдавец Норман Рос, Віталь Зайка, доктар Янка Запруднік, прафэсар Томас Бэрд, дырэктар бібліятэкі Эдвард Касінец, Лявон Юрэвіч.

22—26 жніўня — у Гётэборзе (Швэцыя) прайшоў XX Сусьветныя Кніжны Кірмаш, які наведалі болей за 200 тысяч гасьцей. Быў прадстаўлены й беларускі стэнд (яго прэзэнтавала грамадзкая арганізацыя „Вітрыслянд“ на чале з Марыяй Сёдэрбэрг).

26 верасня — пры Саборы Сьв. Кірылы Тураўскага ў Брукліне адбыўся Беларускі Фэстываль, прымеркаваны да вялікай фэстывальнай імпрэзы акругі Борум Гіл.

7 лістапада — на швэдзкім радыё пачала трансляцыі паўгадзінная штотыднёвая перадача на беларускай мове (вядучы Дзьмітры Плакс). Перадача мае расказаць пра падзеі ў Швэцыі й не асьвятляць падзеяў у Беларусі.

3—7 сьнежня — у Бостане (ЗША) прайшла 36-я Нацыянальная Канфэрэнцыя Амэрыканскай Асацыяцыі Славістычных Студыяў (American Association for the Advancements of Slavic Studies, AAASS). Дзьве сэкцыі былі звязаныя зь беларускай праблематыкай: „Мова й грамадзтва ў Беларусі й Украіне“ (кіраўнік сэкцыі Курт Вулгайзэр, Гарвардзкі ўнівэрсытэт) і „Беларуска-габрэйскія адносіны ў XX ст.“ (кіраўнік Івонка Сурвілла). З дакладамі па беларускай праблематыцы выступілі Барбара Торнквіст-Плева, Зінаіда Гімпялёвіч, Марыя-Паўліна Сурвілла, Віталь Зайка ды інш.

Сьнежань — Міжнароднае грамадзкае аб'яднаньне Згуртаваньне Беларусаў Сьвету „Бацькаўшчына“ выдала кнігу Натальлі Гардзіенкі „Беларусы ў Аўстраліі: Да гісторыі дыяспары“.

Вітаўт Кіпель, Алег Гардзіенка

ЛІСТ

Бэрлін, 01.06.2004 г.

Дарагі й шматпаважаны спадар Кіпель.

Вярнуўшыся на днях з Баўтарыі, я тут жа атрымаў ад Вас пакет зь дзвюма кнігамі — „Бібліяграфія беларускага й беларусаведнага друку на Захадзе“ й 27-мы том „Запісаў“ — што было для мяне вялікай, нечаканай і прыемнай радасьцю. Вельмі, вельмі ўдзячны Вам. З Баўтарыі я прывёз для Вас і дашлю Вам асобнаю поштаю нумар часопіса „Любословіе“, выдадзены філялягічным факультэтам Шумэнскага ўнівэрсытэту імя Канстанціна Прэслаўскага. У ім зьмешчаны артыкул Весяліна Панаётава пра Францыска Скарыну. „Любословіе“ — такую назву меў першы баўтарскі часопіс, які пачаў выходзіць у Ізьміры ад 1844 г.

Вашая і Вашай жонкі „Бібліяграфія беларускага й беларусаведнага друку на Захадзе“ ўразіла мяне багацьцем і разнастайнасьцю зьмешчаных у ёй зьвестак. Але асаблівае ўражаньне на мяне пакінуў 27-мы том „Запісаў БІНІМ“ — сваімі старонкамі, прысьвечанымі сьветлай памяці Вашай жонкі Зоры.

Артыкул Лявона Юрэвіча „Нашыя могількі“ з цудоўнымі фатаграфіямі падштурхнуў маю сястру (Гундулу Чапега — яна дырэктарка мясцовага архіву) зьдзейсьніць нарэшце даўною яе мару — дасьледаваць могількі ў нашым родным горадзе й зьмясьціць потым вынікі гэтага дасьледаваньня асобным выданьнем. Ці нельга паспрабаваць сабраць зьвесткі пра загінуўшых ці памёрлых — у Беларусі або за яе межамі, напрыклад, у Сібіры — вядомых беларускіх асобаў, дапоўніць іх, наколькі гэта магчыма, фатаграфіямі, каб потым апублікаваць гэта ў адным з нумароў „Запісаў“? Адносіны народа да сваіх нябожчыкаў сьведчаць і аб становішчы культурнай памяці самога народу, і артыкул Лявона Юрэвіча й фатаграфіі да яго зьяўляюцца пераканаўчым прыкладам адноснаў беларускай эміграцыі да вялікіх нябожчыкаў свайго народу.

Вельмі зацікавіў мяне ў „Запісах“ і рэпрэнт машынапіснага часопіса „Крыніца“, перш за ўсё з-за зьмешчанага ў ім апавяданьня Лукаша Калюгі, аўтара, якога я вельмі паважаю.

Артыкул Вацлава Пануцэвіча пра Беларускаю Аўтакефальную Праваслаўную Царкву падштурхнуў мяне паслаць Вам маю рэцэнзію на доктарскую дысэртацыю аднаго нямецкага сьвятара, якую ён зьбіраецца абараняць ва ўнівэрсытэце гораду Грайфсвальд. Тэма гэтай працы: „Рэфармацыя на Беларусі“. На маю думку, аўтар, крыху перапрацаваўшы гэтую дысэртацыю, надрукуе яе асобнай кніжкай. Яго імя: Dr. Hans-Christian Diedrich. Можна, Вы захочаце напісаць яму — ён аўтар цэлага шэрагу працаў пра пашырэнне пратэстантызму на Беларусі.

Дазвольце ў заключэньне зьвярнуцца да Вас зь яшчэ адной вялікай просьбай: на жаль, у мяне няма 26 нумару „Запісаў“. Можна, калі-небудзь, Вы знойдзеце магчымасьць прыслаць мне яго? Я быў бы Вам вельмі ўдзячны.

А цяпер хочацца яшчэ раз падзякаваць Вам за дзеве цудоўныя кніжкі й пажадаць Вам здароўя ды ўсяго найлепшага.

Шчыра

Ваш *Norbert Randow*

**У Беларускім Інстытуце Навукі й Мастацтва
выйшлі наступныя кнігі:**

у „Бібліяграфічнай сэр’і“:

- №1. **Янка Купала й Якуб Колас на Захадзе.** Нью Ёрк, 1985. — 350 с.
- №2. **Byelorussian Statehood.** New York, 1988. — 398 р.
- №3. **Пяць стагодзьдзяў Скарыніяны.** Нью Ёрк, 1989. — XXVIII +283 с.
- №4. **Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі.** Том I. Кн. 1—2. Вільня—Нью Ёрк—Менск—Прага, 1998. — 1721 с.
- №5. **Беларускія слоўнікі й энцыкляпэдыі.** Нью Ёрк—Менск, 2002. — XXXIII+570 с.
- №6. **Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе:** Асобныя выданьні. Бібліяграфія. Нью Ёрк—Менск, 2003. — XXII+582 с.
- №7. **Belarusian Publishing in the West: A Bibliography—Periodicals** = Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Бібліяграфія — Часопісы, газеты. New York, 2004. — XX+152 с.

у сэр’і „Гісторыя эміграцыі“:

- №1. **Ян Максімук. Беларуска гімназія імя Янкі Купалы ў Заходняй Нямеччыне (1945—1950).** Нью Ёрк—Беласток, 1994. — 196 с.
- №2. **Янка Запруднік. Дванаццатка: Дакумэнтальная аповесць пра дванаццаць беларускіх хлапцоў у Нямеччыне, Вялікабрытаніі й Бэльгіі (1946—1954 гг.).** Нью Ёрк, 2002. — 510 с.

рыштуецца да друку:

- №3. **Зьміцер Сайка. Гісторыя Беларуска-Амэрыканскага Задзіночання (1949—1999).**

- №4. *Лявон Юрэвіч. Сусьвет чалавека сьведамага, або паўсядзённае жыццё дзяспары на бачынах газэтаў „Бацькаўшчына“ й „Беларус“ (1947—2000).* Бібліяграфічнае дасьледаваньне.
- №5. *Юрась Гарбінскі. Рэлігія й царква на эміграцыі.*

у сэрыі „Беларускія паэты й пісьменьнікі“:

- №1. *Наталья Арсеньева. Між берагамі:* Выбар паэзіі. Нью Ёрк—Таронта, 1979. — XXXIX+350с.
- №2. *Алесь Салавей. Нягускная краса:* Збор твораў. Нью Ёрк—Мэльбурн, 1982. — XVI+373с.
- №3. *Аляксандра Саковіч. У пошуках праўды:* Аповяданьні й апавесці. Нью Ёрк—Кліўлэнд, 1986. — 254 с.
- №4. *Міхась Кавыль. Міжагнёўе:* Выбраныя творы. Нью Ёрк, 1990. — XXI+344 с.
- №5. *Уладзімер Дудзіцкі. Напярэймы жаданьням:* Збор твораў. Нью Ёрк, 1994. — XXIX+312 с.
- №6. *Мікола Цэлеш. Хмары над Бацькаўшчынай:* Аповяданьні. Нью Ёрк, 1995. — XXXV+299 с.
- №7. *Юрка Віцьбіч. Антыбальшавіцкія паўстаньні і партызанская барацьба на Беларусі.* Нью Ёрк, 1996. — XVI+397 с.
- №8. *Архіўная кніга.* Аўтар-укладальнік *Лявон Юрэвіч.* Нью Ёрк, 1997. — 446 с.
- №9. *Лявон Крывічанін. Беларусізацыя пад №...* Нью Ёрк, 1998. — 164 с.
- №10. *Лявон Юрэвіч. Беларуская мэмуарыстыка на эміграцыі.* Нью Ёрк, 1999. — 360 с.
- №11. *Антон Адамовіч. Творы.* Нью Ёрк, 2003. — XXXIV+764 с.

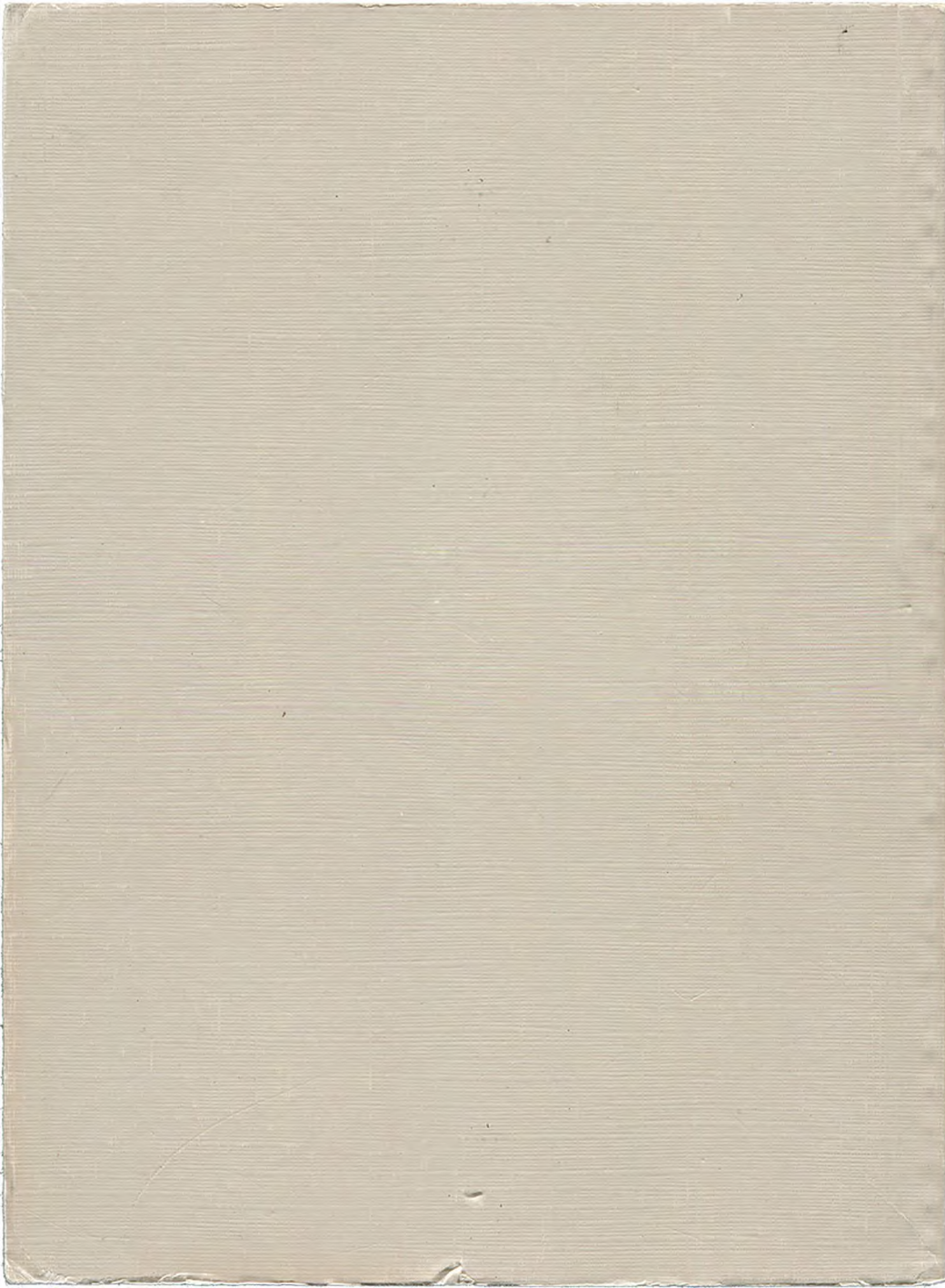
рыхтуецца да друку:

- №12. *Драматургія на эміграцыі.*

Макет *Алесь Жынкін*
Карэктурa *Настасься Мацяш*

Падпісана да друку 11.04.2005. Фармат 60x84 1/16
Друк афсэтны. Ум. друк. арк. 19,5.
Наклад 299 паасобнікаў. Замова 225.

28

ЗАПИСКИ

—

ЗАПИСЫ

20005